Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz

İnsanın Hikâyesi

James C. Davis

Çeviren: Barış Bıçakçı

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

9. basım

Genel Yayın: 1243

TARİH

JAMES C. DAVIS

TAŞ DEVRİNDEN BUGÜNE TARİHİMİZ

İNSANIN HİKÂYESİ

ÖZGÜN ADI

THE HUMAN STORY

OUR HISTORY FROM THE STONE AGE TO TODAY

Sertifika No: 29619

İNGİLİZCE ASLINDAN ÇEVİREN

BARIŞ BIÇAKÇI

EDİTÖR

EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN

BİROL BAYRAM

GRAFİK TASARIM UYGULAMA

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

I. BASKI: HAZİRAN 2007, İSTANBUL

9. BASIM: EYLÜL 2014, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-103-6

BASKI

YAYLACIK MATBAACILIK

LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-103

TOPKAPI İSTANBUL (0212) 612 58 60

Sertifika No: 11931

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL

Tel. (0212) 252 39 91 Fax. (0212) 252 39 95

www.iskultur.com.tr

James C. Davis

taş devrinden bugüne tarihimiz

İnsanın Hikâyesi

Çeviren: Barış Bıçakçı

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

Çocuklarımıza ve onlarınkilere...

Okuyucuya

Bu kitap, ilk göçer insan topluluklarının yerleşik yaşama geçişlerini ve kentler kuruşlarını, komşularını fethedişlerini, dinleri biçimlendirişlerini, kim olduklarını ve yıldızların arasında nerede yaşadıklarını öğrenişlerini, bazı iyi ve çok fazla kötü şey yapışlarını, gelişmelerini ve uzaya gidişlerini anlatıyor.

İnsanoğlunun geçmişi hakkında bir kitap yazdığımı söylediğimde, “Tutumun, bakış açın ne?” diye sormayan kimseye rastlamadım. Bir tutumum varsa o da şu: Bütün duyduklarımıza ve söylediklerimize karşın dünya epey uzun bir süredir iyiye gidiyor.

Benim için en zor iş elemekti. İnsanın öyküsünü yazmak bir bavul hazırlamaya benziyor; her şeye yer bulamıyorsunuz. Kitapta kadınların yaptıklarından nadiren söz edildiği için üzgünüm. İnsanın tarihi, Shakespeare döneminde sahnelenen bir oyun gibi: Bütün rolleri erkekler oynuyor. Kitap, son bölümlerinde kaçınılmaz bir biçimde Amerika Birleşik Devletleri’ne çok fazla yer ayırırken, dünya üzerindeki yaklaşık 200 ülkenin çoğundan hiç söz etmiyor. Bu ülkelerin çoğu sık sık kötü şeyler yaptığından belki de bu kitapta yer almamak onlar açısından daha iyidir.

Yorumlarınızı ve önerilerinizi bekliyorum.

Cömertlikleri ve yardımları için aşağıda belirttiğim dostlarıma ve eski öğrencilerime içten teşekkürlerimi sunmalıyım. Çoğu Pennsylvania Üniversitesinden eski meslektaşlarım. Belki tuhaf gelecek ama aralarından bazıları beni görse tanımaz. Fakat hepsi yardım eli uzatacak kadar nazikti.

Wendy Ashmore, Tom Austin, James Baker, Richard Balkin, Richard Beeman, Tom Boyd, Lee Cassanelli, David Chaplin-Loebell, Thomas Childers, Frank Conaway, Flilary Conroy, beş Davis’e (Daniel, David, Elda, Susan ve William, sonuncusu bütün taslağa önemli katkılarda bulundu),

Richard Dunn, Ann Farnsworth-Alvear, Jeffrey Fear, Robert Forster, Louis Girifalco, Avery Goldstein, Ward Goodenough, Samuel Flumes, Jeremy Jackson, Margaret Jacob, Christopher Jones, Robert Kraft, Bruce Kuklick, John ve Miriam Lally, Lynn Lees, Walter Levy ve Paul Liebman'a müteşekkirim.

Ayrıca: Mia Macintosh, Victor Mair, Alan Mann, Joyce Martin, Walter McDougall, Cynthia Merman, Allyn Miner, Sue Naquin, Benjamin Nathans, Martin Ostwald, Robert Palmer, Ivo Panjek, Edward Peters, Sumathi Ramaswamy, Robert Regan, Frankie Rubinstein, Jerry Ruderman (bütün taslağa katkılarda bulundu), Madeline Sauvion, Selig ve Jacqueline Savits, Barbara von Schlegell, Gino Segre, Benjamin Shen, David Silverman, Nathan Sivin, Ake Sjoberg, Bernard Steinberg, Nancy Steinhardt, Yvonne Surh, Emidio Sussi, Henry Teune, Jeffrey Tigay, Robert Turner, Etienne Van de Walle, Hugh Van Dusen, Susan Watkins, Martin ve Dotty Wolfe, Charles Wright, Vikash Yadav, Sally Zigmond'a ve adının saklı kalmasını isteyen Harper Collins'in uzman bir editörüne de teşekkürlerimi sunuyorum.

1. Bölüm

Yeryüzünü Dolduruyoruz

Öykümüz bize çok benzeyen insanların evrimleşmesi ve yeryüzünü doldurmasıyla başlar.

Söz konusu evrim yaşanmadan önce de yeryüzünde başka insan türleri yaşamış ve ölmüştü. Atalarımızdan en önemlisi *Homo erectus'* tu, yani Dik İnsan. Böyle adlandırılmalarının nedeni iki ayak üzerinde durmalarıydı. Yaklaşık iki milyon yıl önce Afrika'da evrimleştiler ve oradan Asya'ya geçtiler. Mağaraların yanı sıra açık alanlarda yaşadılar, taşı yontarak basit aletler yaptılar, ateşi kullanmayı öğrendiler. *Erectus* son derece belirgin kaş kemerlerine ve yassıca bir kafatasına sahipti. Bugün içlerinden biri bir toplu taşıma aracına binecek olsa, diğer yolcular büyük olasılıkla korkup kaçarlardı. *Erectus* yeryüzündeki varlığını yaklaşık 300.000 yıl öncesine kadar sürdürdü.

Erectus yeryüzünden silinmeden önce, ait olduğumuz türün atası oldu. Biz *Homo sapiens* yani Akıllı İnsan'ız. Bu alçakgönüllü olmayan adı kendimize, *erectus'\ink\ne* oranla daha yuvarlak kafataslarının içinde daha büyük beyinlere sahip olduğumuz için verdik. Beyni daha büyük olmasına rağmen erken dönem *sapiens*, dil becerisi geliştirememişti.

Antropologlar ne zaman eski bir kafatası bulsa düşüncelerini değiştirirler ama bizim alttürümüzün yaklaşık 160.000 yıl önce *sapiens'*ten evrimleştiğinden bir hayli eminler. Büyük olasılıkla Afrika'da, Büyük Sahra'nın güneyinde evrimleştik. *Sapiens'*in bir alttürü olduğumuzu belirtmek için kendimizi *Homo sapiens sapiens* yani Akıllı Akıllı İnsan olarak adlandırıyoruz. Günümüzde yeryüzündeki tek insan türüyüz.

Farklı biçimlerde evrimleştik. Afrika'dakilerin bir kısmı, havayla temas eden deri yüzeyinin artmasını, böylece de havanın daha kolay biçimde

soğutmasını sağlayan uzun, ince vücutlara sahip oldu. Derilerindeki koyu pigment, onları tropikal güneşin morötesi ışınlarına karşı korudu, kıvırcık saçları da başlarının sıcaktan daha az etkilenmesini sağladı. Oysa Avrupa ve Asya'da yaşayan ve uzun, karanlık kış mevsimleriyle baş etmek zorunda olan insanların başka gereksinimleri vardı. Kemiklerinin zayıflamasını önleyen D vitamininin üretimini artırmak için güneş ışığına gereksinim duyuyorlardı. Koyu deri güneşi çok fazla engelleyecekti, bu nedenle az pigmentli pembe veya soluk derilere sahip oldular.

Tarih öncesini araştıran bilim adamları, *sapiens sapiens* atalarımıza, özellikle de yaklaşık 30.000 yıl önce Avrupa'nın güneybatısında yaşayanlara ilişkin pek çok şey öğrendi. Örneğin, atalarımızın da farklı görünmekten en az günümüz insanları kadar hoşlandığını biliyoruz. Fransa ile İspanya arasında yer alan Pireneler'deki bir mağaranın duvarlarında, o dönemde yaşamış insanları betimlediği düşünülen yüz kadar resim var. Bazı insanların saçları uzun, bazılarının kısa, bazıları saçlarını örmüş, bazıları da topuz yapmış. Erkeklerin bir kısmının sakalı ve bıyığı var, bir kısmıysa tıraşlı.

Tarihin, kesin zamanı oldukça tartışmalı olan bir noktasında, insanlar birbirleriyle konuşmayı öğrendi. Haberleşmeye dayanan daha zengin bir kültür geliştirmeye başladıkları için konuşmayı öğrenmiş olabilirler. Çoğunlukla topluluklar halinde avlamyor ve yiyecek topluyorlardı; balık tutmak için tekne, mağaraların girişi için kapı yaparken de büyük olasılıkla toplu halde çalışıyorlardı.

El becerileri yüksekti. Demir filizi parçalarını birbirlerine çarparak çıkardıkları kıvılcımlarla ateş yakabiliyor; kemikleri yontarak, bir ipliğin geçebileceği kadar küçük delikleri olan dikiş iğneleri yapabiliyorlardı. Bu iğneleri kullanarak kendilerine hayvan postundan giysi dikiyorlardı. Çakmaktaşından, bir kibrit çöpünün yarısı uzunluğunda küçücük kesici uçlar yapıyor, bunları ağaçtan veya geyik boynuzundan yapılma saplardaki deliklere reçineyle tutturuyorlardı.

Bir ucunda mızrağın arka ucuna oturan bir kanca bulunan, kısa bir sopa biçimindeki mızrak atacağını icat etmişlerdi. Bu alet yardımıyla avcılar mızraklarını çok güçlü bir biçimde fırlatabiliyordu. Pireneler'de bulunan bir mızrak atacağının ucunu dönemin ustalarından biri bir yavru geyik

biçiminde yontmuş. Geyik yavrusu dışkılıyor ve başım geriye çevirmiş, dışkısının üzerine konmuş küçük bir kuşa bakıyor.

Aralarından biri öldüğünde ilk insanlar genellikle, dişlerden ve kabuklardan yapılma kolyelerini ölünün üzerinde bırakıyor, yanma da yiyecekler ve aletler koyuyorlardı. Aşıboyası adı verilen gevrek, kırmızı kilden bir toz yapıyor, bu tozu ölünün bedenine serpiyorlardı. Ölümü anlamlı ve önemli bir şey olarak gördükleri açık. Belki de ölenin, aletlerin ve yiyeceğin gerekli olduğu ve güzelliğin önem taşıdığı bir yerde yeniden yaşama döneceğini düşünüyorlardı.

İlk insanlara ilişkin bildiğimiz en etkileyici şey mağaraların derinliklerinde yaptıkları resimler. Tarihöncesi araştırmacıları bu resimlerden ilk kez, 1875'te amatör bir arkeoloğun İspanya'nın kuzeyindeki Altamira'da bir mağaraya kemik ve alet aramak için girmesiyle haberdar oldular. Arkeoloğun kendisine eşlik etmesi için yanma aldığı küçük kızı mağaranın bölmelerinden birine girmiş, elindeki mumu kaldırdığında tavanda sarı, kırmızı, kahverengi ve siyah renklerle çizilmiş neredeyse gerçek büyüklükte iki düzine bizon resmi görmüştü. Resimler öyle ustaca yapılmıştı ki, uzmanlar hemen bunların yakın zamanda yapılmış sahte resimler olduğunu düşündüler, ama yanılıyorlardı.

Tarihöncesine ait resimlerin en önemlileri II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen sonra, Fransa'nın güneybatısındaki Lascaux'da bulundu. Dört genç bir yamaçta geziniyordu. Fırtınanın devirdiği bir ağaca rastlayan gençler, ağacın köklerinin olduğu yerde büyük bir delik bulunduğunu fark ettiler. Birkaç gün sonra bir gaz lambasıyla geri döndüler ve içlerinden biri delikten içeri girdi. Yarı karanlıkta kayalık bir yerden güçlükle aşağı indi, kendini bir mağaranın içinde buldu.

Gördüğü şey onu şaşkına çevirmişti. Mağaranın duvarlarında, salkım saçak tüylü bodur atların, bizonların, öküzlerin, çatallı boynuzları olan geyiklerin ve söylencelerde geçen tek boynuzlu hayvanların resimleri vardı. Hayvanların bir kısmı yalnızca gözlerini dikmiş bakıyor, bir kısmı da canını kurtarmak için koşuyordu. Daha sonra başka araştırmacılar, mağaranın ana galerisinin yakınındaki eğimli bir galeride, yetişkin bir erkek geyiği bir nehirde yüzerken gösteren çizimler buldu. Başka bir mağarada, başında

boynuzlar olan, erkeklik organı kalkmış durumda bir erkek resmi bulundu. Bir rengeyiğiyle yarı geyik yarı bizon bir hayvanı kovalıyor gibiydi.

Lascaux'nun bulunmasından sonra Fransa'nın güneybatısındaki ve Ispanya'nın kuzeyindeki mağaralarda araştırmacılar binlerce resim ve çizim keşfettiler. Bunlar yalnızca gelişigüzel karalamalar değildi, onları boyamak çok zahmetli bir işti. Ressam ve yardımcılarının değişik renklerde mineraller ve killer toplaması, sonra da boyaları hazırlaması gerekiyordu. Ardından gerekli malzemeler mağaraların içine taşınacak ve ressamın üzerinde duracağı bir yapı iskelesi kurulacaktı. En sonunda, diğerleri meşalelerle mağarayı aydınlatırken ressam çalışmaya koyulacaktı.

Ressamlar çoğunlukla ulaşılması güç bölmelerde çalışıyordu. Örneğin bugün böyle bölmelerden birine ancak 60 metre uzunluğundaki dar bir tünelden geçerek ulaşılabiliyor. Mağara resimleri üzerine uzmanlaşmış şişman bir rahip, bir keresinde bu tünelde sıkışıp kalmıştı. Beraberindekilerin rahibi çekerek çıkarması gerekmişti.

Bu derin ve korkutucu bölmelerin bazılarında belki de ağırbaşlı törenler düzenlenmişti. Yetişkinlerin ellerinde meşalelerle çocuklara dar tünellerde yol gösterdikleri, sonra da meşalelerin titrek ışığıyla aydınlanan resimlerin ne anlama geldiğini onlara açıkladıkları düşünülebilir. Mağaralarda o zamanın çocuklarının günümüz çocuklarına çok benzediğini ortaya koyan kanıtlar var. Araştırmacılar bazen mağaraların derinliklerinde, su birikintilerinden geçerken etrafa su sıçratmak için özel bir çaba harcayan çıplak ayaklı çocukların ayak izlerini buluyorlar.

Pireneler'de hayret verici bazı heykeller bulundu. Önce tekneyle, bir tepeden akan ırmağın suyla doldurduğu bir mağaraya giriliyor. Sonra dar geçitler boyunca 1,5 kilometre kadar yürünüyor, ardından uzun ve kıvrımlı sarkıtların olduğu bir çeşit salondan, başka bol dönemeçli tünellerden geçiliyor ve sonunda ancak eğilerek sığılabilen bir bölmeye ulaşılıyor. Bölmenin ortasında, 15.000 yıl önce sarı kilden yapılmış 60 santimetre uzunluğunda iki bizon duruyor.

İlk insanların sanat yapıtlarının, kültürleri hakkında tam olarak ne anlattığı konusunda kesin bir şey söylemek güç. Hayvan resimleri, avcılıkla ve belki de büyüyle bir hayli haşır neşir olduklarını gösteriyor. Mamut ve

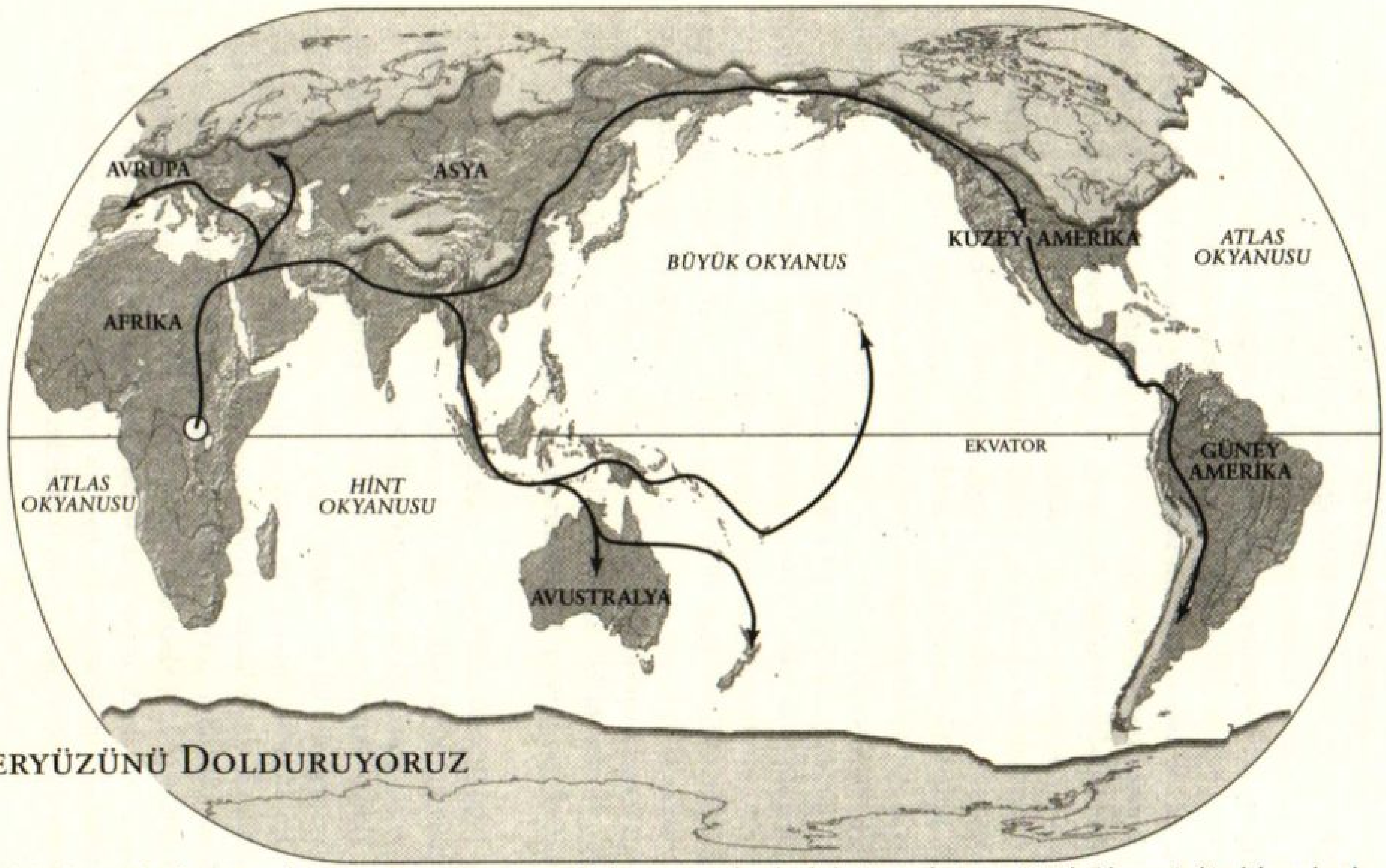
bizon resimleri yaparak bu vahşi hayvanlara hükmetmeyi ve onları öldürme olasılığını artırmayı ummuş olabilirler. Bazı resimlerde mızrakla vurulmuş hayvanlar çizilmiş; bir resimde de bir mamut tuzağa yakalanmış olarak gösteriliyor.

Erkekler (kim bilir belki kadınlar da) usta avcılardı. Büyük av hayvanlarının göç yollarında, örneğin rengeyiklerinin ırmakları geçmek için kullandıkları sığlıklarda beklemeyi öğrendiler. Sarp kayalıklarla çevrili dar vadilerin girişlerinin yakınında kamp kurdular. Buralar doğal tuzaklardı; bir hayvanı veya bir sürüyü vadiye girmeye zorluyor, hemen ya da ete gereksinim duydukları zaman öldürüyorlardı.

Fransa'daki tarihöncesi araştırmacıları, sarp bir kayalığın dibinde, 10.000 ile 100.000 arasında atın kemiklerinden oluşan dev bir yığın buldular. Belli ki, uzun yıllar boyunca avcılar atları korkutup kovalayarak kayalıklardan aşağı düşürmüş ya da kayalığın aşağısındaki dar geçitte tuzak kurmuşlar. Çek Cumhuriyeti'ndeki bir köyde araştırmacılar yüzden fazla mamuta ait bir kemik yığını buldu; Rusya'da bir yerde de iki yüzden fazla mamutun kalıntıları bulundu.

Günümüzden 50.000 yıl önce Afrika'ya, Asya'ya ve Avrupa'ya yayılmış durumdaydık. Artık daha önce hiçbir insanın ayak basmadığı diğer üç kıtaya gitmenin zamanı gelmişti.

Bunlardan en hayret verici olanı. Güneydoğu Asya'dan Avustralya'ya geçiştir. İlk insanların bunu nasıl başardığını anlamak zor. Bir "kara köprüsü"nün Asya anakarasını Endonezya'ya bağladığı zamanlarda, Endonezya adalarına ulaşmaları çok güç olmasa gerekti. (Kara köprüleri, yeryüzündeki suların büyük kısmının donarak buzula dönüştüğü, böylece deniz seviyesinin düştüğü bir buzul çağı sırasında sığ denizlerde ortaya çıkan kara parçalarıdır.) Endonezya'dan yakındaki Yeni Gine adasına hayvan postundan teknelerle veya sazlardan yapılma sallarla çıkmış olabilirler.

Afrika'da evrimleştik, yürüyerek Asya'ya, Avrupa'ya ve Amerika kıtasına geçtik, teknelerle Avustralya'ya ve Büyük Okyanus'taki adalara ulaştık.

Oysa Yeni Gine'den Avustralya'ya gitmek için açık denizde yaklaşık 100 kilometre yelken açmaları ya da kürek çekmeleri gerekiyordu. Bir kara parçasına ulaşacaklarını bilmeleri olanaksızdı, dolayısıyla böyle tehlikeli bir şeye neden kalkıştıklarını anlamak güç. Büyük olasılıkla bu geçiş istemeden oldu, fırtınayla Avustralya'ya sürüklendiler. Avustralya'ya ayak basan bu insanların torunları günümüzde "Aborijin", yani yerli olarak adlandırılıyor; oysa yerli sözcüğünün anlattığının tersine, "baştan beri" Avustralya'da değillerdi.

Öncülerin bir kısmı Avustralya anakarasından, o çağda anakaranın güneyinde bir yarımada olan Tasmanya'ya doğru ilerlemiş olmalı. Tasmanya'daki insanların başına gelenler ilginç ve aydınlatıcı. Diğer Avustralya yerlileri gibi buradakiler de basit avcı-toplayıcılar olarak yaşıyordu. Sonra, günümüzden yaklaşık 10.000 yılı aşkın bir süre önce, okyanus yavaş yavaş yükseldi, anakarayla bağlantı sular altında kaldı. Tasmanya artık bir ada olmuştu.

Avustralya yerlileriyle ilişkisi kesilen adadakiler 10.000 yıl boyunca ilkel yaşamlarını sürdürdü. İki yüzyıl önce adaya gelen ilk AvrupalIlar uzak bir geçmişin yaşayan örnekleriyle karşılaştılar. Adadakilerin zengin bir toplumsal ve törensel yaşamları vardı ama hâlâ taştan yapılma kaba aletler kullanıyorlardı. 1800'lerin başlarında, Britanyalı göçmenler, "Kara Savaş" olarak adlandırılan bir savaşta neredeyse bütün Tasmanian yok etti. Onların izini köpeklerle sürüyor, hayatta kalanları kıyıdan fazla uzakta olmayan bir adaya götürüyorlardı. Tasmanlar orada çok geçmeden hastalık ve uygarlık yüzünden ölüyordu.

Tasmanlar 10.000 yıl değişmeden kalırken, Avustralya yerlileri daha karmaşık bir kültür geliştirdi. Ağaçtan saplara keskin taşlar bağlamayı öğrendiler, mızrak atacağı kullandılar. Bugün bile mızrak atacağı kullanan bazı Avustralya yerlileri yaklaşık 30 metreden yaptıkları dört atıştan üçünde bir kanguruyu vurabiliyor. 10-15 beş metreden tek atışta bir kanguruyu öldürebiliyor. Tabii bir de herkesin bildiği bumerang var, fırlatıldığında geniş bir kavis çizerek fırlatıldığı noktaya geri dönen bu sopayı da Avustralya yerlileri icat etmişti.

Alttürümüzün diğer üyeleri, hiçbir insanın ayak basmadığı diğer iki kıtaya, Kuzey ve Güney Amerika'ya doğru ilerledi. Bu göçün kim tarafından nasıl ve ne zaman gerçekleştirildiği konusunda bugün bazı anlaşmazlıklar var.

İnsanoğlunun Kuzey Amerika'ya yerleşmesinin uzun süredir kabul gören öyküsü şöyle: Sibirya'nın kuzeydoğusunda, Kuzey Kutup Dairesi'nde yer alan ve doğuya doğru uzanan burunda, insanlar yaşıyordu. Bugün Asya'nın bu burnunu Kuzey Amerika'dan 85 kilometrelik fırtınalı, çok soğuk bir boğaz ayırıyor, oysa sözü edilen çağda denizlerin seviyesi düşüktü. Asya ile Kuzey Amerika'yı, tunduralarla ve bataklıklarla kaplı geniş bir kara köprüsü birbirine bağlıyordu. SibiryalI avcı toplulukları mamutların ve vahşi atların peşinde, bu kara köprüsünün üzerinde gidip geliyorlardı (bir kıtadan diğerine, ama onlar bunun farkında değildi).

Sonra içlerinden bazıları (bundan sonra onlara Amerika Yerlileri diyeceğiz) kara köprüsünün doğu ucundan (Kuzey Amerika) daha ilerilere doğru gitti. Büyük olasılıkla peşine düştükleri av hayvanları güneye ve doğuya doğru kaçıyordu. Yeryüzü soğuk dönemlerinden birinde olduğu için, Kuzey Amerika'nın üçte ikisi buzullarla kaplıydı. Öte yandan, belki de bu öncüler güneye buzla kaplı olmayan Alaska kıyısından inmişlerdi ya da buzullar arasından güneye doğru indiği bugün bilinen dar bir geçit boyunca yürümüşlerdi. Bu geçitte zar zor yürürken, yüzlerce metre yüksekliğindeki buzdan duvarlar tarafından sıkıştırılmış olmalılar. Buzulun güney ucuna ulaştıklarında, kendilerini şimdiki Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeybatısında bulmuşlardı.

Bu, insanın Amerika kıtalarına ulaşmasına dair eski öykü. Öykünün o kadar çok sayıda yeni çeşitlemesi var ki onları yalnızca sıralamakla yetineceğiz. Amerika Yerlileri değişik zamanlarda gelmiş olabilir. Güney Asya'dan, Japonya'dan, hatta Avustralya'dan gelmiş olabilirler. Karayoluyla değil denizyoluyla gelmiş olabilirler: Belki Asya'yı denizden kıyıyı takip ederek geçmiş, Bering kara köprüsü boyunca yol almış ve kıtanın batı kıyılarından aşağı inmişlerdir.

Kuzey Amerika'ya yayıldıktan sonra Amerika Yerlileri, güneydeki diğer kıtaya doğru yol aldı. Ne zaman olduğunu bilmiyoruz; ama onlarca, yüzlerce, belki de binlerce yıl sonra kıtalar arasındaki kıstaktan geçtiler,

balta girmemiş ormanları, dağları, otlakları aştılar ve Güney Amerika’nın rüzgârlı güney ucuna ulaştılar.

Şans eseri, günümüzden neredeyse 11.000 yıl önce Güney Amerika'nın güney ucunda bir yörede yaşayan Amerika Yerlilerinin yaşamına ilişkin az da olsa bir şeyler biliyoruz. Yerliler yöreyi terk ettikten sonra, bir bataklık köylerini kaplamış ve kısmen ayrışmış bitkilerdeki asitler, hiçbir şeyin çürümesine izin vermemiş. Günümüze ulaşanlar arasında yalnızca kemikler yok, çöpler, tahta eşyalar, hatta köydekilerin uyuşturucu olarak kullandıkları bir çalımn çiğnenmiş yaprakları da var. Şaşırtıcı biçimde, bu ilk Amerika Yerlileri birbirine koşut olarak sıralanmış kulübelerde yaşıyordu; kulübelerin üstü postlarla kapatılmış, zeminlerine de kütükler ve kalaslar döşenmişti.

Yeni bulunan kıtaların ikisi de av hayvanlarıyla dolup taşıyordu, avcılar için eşi bulunmaz yerlerdi. Arkeologların ortaya çıkardığı kanıtlar, 10.000 yıl önce bir gün Kayalık Dağlar’ın doğusundaki ovada yaşanan bir olayı aydınlatıyor. Biraz hayal gücümüzü kullanarak olayın şöyle yaşandığını söyleyebiliriz: Bir yerli topluluğu bir bizon sürüsü görüyor. Bizonların koku almaması için avcılar sürüye rüzgârı karşılarına alarak yaklaşıyor, iyice sokuluyorlar. Bizonları korkutmak ve derin bir hendeğe doğru sürüklemek amacıyla birden bağırıp mızraklarını fırlatıyorlar. Hayvanlar çılgınca koşmaya başlıyor. Hendeği atlayarak geçmeye çalışıyorlar ama çoğu bunu başaramayarak hendeğin dibine düşüyor. Çok geçmeden hendek debelenen, böğüren hayvanlarla doluyor.

Avcılar hendeğe inip, henüz ölmemiş bizonları öldürüyor. İşleri bittiğinde 190 bizon ölü yatıyor. Ardından avcılar bizonları kesip parçalıyor. Böylece kendilerine ziyafet çekmek ve kurutup daha sonra yemek için tonlarca (büyük olasılıkla tüketebileceklerinden çok daha fazla) etleri oluyor.

İnsanoğlu Büyük Okyanus’taki adalara da ulaştı. Okyanusya’ya ilk yerleşenlerin Güneydoğu Asya’nın açıklarındaki adalardan denize açılan çiftçiler ve tüccarlar olduğu neredeyse kesin. Bu insanlar basit sandallar veya sallarla yaşadıkları adadan diğer adalara gidiyor, domuz, çömlek yam***** alıp satıyorlardı. Bildikleri adaların doğusundaki, kimsenin yaşamadığı uzak adalara da gittiler. İlkin Avustralya’nın kuzeydoğusundaki

Melanezya'ya, yani "Kara Adalar"a, sonra da Melanezya'nın kuzeyinde yer alan Mikronezya'ya, yani "Küçük Adalar"a ulaştılar. Epey sonra da. Büyük Okyanus'un ortasına yayılmış çok sayıda adadan oluşan Polinezya'ya, yani "Çok Adalar"a vardılar.

*_**Tropikal bölgelerde yetişen bir bitki - ç.n.**_

Bu adalıların evlerini bırakıp okyanusta yelken açarak bu kadar uzak yerlere neden gittiklerini kimse bilmiyor. (Yeni Zelanda, Paskalya Adası ve Hawaii Adaları'nın, insanların yaşadığı en yakın kara parçasına olan uzaklığı 1.600 ile 2.900 kilometre arasında değişiyor.) Yiyecek bulamadıkları için ya da savaşlar yüzünden adalarından kaçtıkları düşünülebilir. Bazı uzmanlar bu insanların, yalnızca güneşin, yıldızların ve okyanustaki dalgalanmaların rehberliğinde, varlığını her nasılsa bildikleri bir mercanadaya ya da volkanik kökenli bir adaya ulaşana kadar, yüzlerce kilometre yol alabilen usta denizciler olduğunu söylüyor.

Öte yandan, aslında bu yolculukların daha basit, ama akla uygun bir açıklaması var. Yakın çağlarda Büyük Okyanus'taki adalara giden Avrupalı gezginlerin yapıtlarında bu açıklamaya sıkça rastlanıyor. Gezginler, tanıdık sularda yol alırken kopan fırtınayla yelkenli tekneleri epey uzaklara sürüklenen adalılardan çok söz edildiğini yazıyorlar. Daha sonra da okyanus akıntıları onları yüzlerce kilometre ötedeki adalara götürüyordu. Örneğin 1696'da, Büyük Okyanus'un kuzeyindeki iki ada arasında yolculuk yapan aileler bir fırtınaya yakalanmış, yetmiş gün sonra 1.600 kilometre ötedeki Filipinler'de karaya çıkmışlardı. Büyük olasılıkla okyanustaki adaların çoğu, fırtınayla denizde sürüklenen ve karaya çıkacak kadar şanslı olan insanlar tarafından sahiplenilmişti.

Güney Polinezya'daki Mangareva Adası'ndan salla denize açılan kadınlı erkekli yedi kişi de fırtınayla sürüklenmişti. Büyük bir şans eseri, Mangareva'mn yaklaşık 1.000 kilometre güneybatısında bulunan Rapa Adası'na çıktılar. Rapalılar kalmaları için ısrar etti, ama Mangarevalılar evlerine dönmek istiyordu. Yanlış bir biçimde adalarının güneydoğuda kaldığına inanıyorlardı, bu nedenle kuzeybatıdan esen bir rüzgâr beklediler ve ardından yola koyuldular. Ne korkunç bir yanılgı! Rapa'nın güneyinde Antarktika'dan başka bir şey yoktu.

Büyük Okyanus’taki adalara ulaştığında insanoğlu bütün yeryüzünü doldurmuş oldu.

2. Bölüm

Irmak Boylarında Toplanıyoruz

Yeryüzüne yayılmalarından çok sonra bile insanlar hâlâ avlanarak ve tohumları, meyveleri, böcekleri, deniz yosunlarını, kertenkeleleri, hayvan yumurtalarını ve bitki köklerini yiyerek yaşamlarını sürdürüyorlardı.

Fakat yaklaşık 10.000 yıl önce insanın yaşam biçimini kökünden değiştirecek bir süreç başladı.

Bir insan topluluğunun bir yabani koyun sürüsüne rastladığını düşünün. Koyunlardan birini ya da ikisini öldürüp yerler, oysa hayvanların sayısı yiyebileceklerinden fazladır, dolayısıyla sürüyü haftalarca gizli gizli izlerler. Arada sırada yemek için herhangi bir koyunu, çoğunlukla da sürüden ayrılanı öldürürler.

Günün birinde avcılar, koyunları tutabilecekleri yalnızca bir ucu açık olan bir vadi keşfeder. Bu keşif en azından kısa bir süre için yerleşmek demektir. Vadinin açık ucunda çadır kurar ya da kulübe inşa ederler. Artık avcılar çobana dönüşmektedir. Koyun sürüsünü, başka av hayvanı bulamadıkları zamanlarda yararlanacakları bir kaynak olarak görürler. Koyunları gütmesi için köpeklerini eğitirler.

Niteliklerini beğenmedikleri koyunları sürüden ayırıp yediklerinden, yavaş yavaş daha yararlı nitelikleri olan bir tür yetiştirmiş olurlar. Bir zamanların zayıf, etsiz hayvanları daha bol yünlü, besili hayvanlar olana dek evrimleşir. Çobanların ağıla koydukları diğer hayvanlar da yararlı biçimlerde evrimleşir. Doğada yaşarken tehlikeli olan inekler uysallaşır, buzağıları sütten kesildiğinde bile süt vermeye devam ederler. Zayıf, etsiz ve çevik yabandomuzları, besili, besleyici domuzlara dönüşür.

Çobanlarımız elbette ki yalnızca etle beslenmemektedir. Hepsi, ama özellikle de kadınlar, başka yiyecekler de toplar. Bu yiyeceklerin en önemlileri ovalarda ve ovaların çevresindeki bataklıklarda kendiliğinden yetişen tahıllardır: Arpa, mısır, pirinç ve buğday. Tahılları toplamak kolay olur: Bitkilerin saplarını salladıklarında tohumlar sepetlerine düşer.

Tahıl tanelerinin tohum olduğunu fark ederler (büyük olasılıkla da kadınlar). Yiyecek bulmanın zor olduğu yıllardan birinde, daha fazla tahıl bitkisine sahip olmak umuduyla toprağı kazar ve tohumları toprağa saçarlar. Yeri dal parçalarıyla kazmanın ve tohum ekmenin doğanın sunduğu yiyecekleri toplamaktan çok daha büyük bir çaba gerektirdiği açık. Ama ürünleri topladıklarında yemek ya da kışa saklamak için daha fazla tahılları olur.

Artık tarımla uğraştıklarından, belli bir yerde kalmaları için (sürüleri dışında) bir nedenleri daha vardır. Tarım için uygun hale getirilen bir araziyi yalnızca bir yıllığına kullanmak akıllıca değildir. Bu nedenle, aletlerini ve tohumlarını saklayabilecekleri büyücek kulübeler inşa ederler. Kulübelerin çevresine, sığırların kaçmasına, hırsızların girmesine engel olmak için bir çit, ardından bir duvar inşa ederler.

Tarım ve köy yaşamı işte kabaca böyle başlamıştı. Bu değişim, münzevi bir dâhinin tarımı düşünüp bulmasıyla ve bu büyük buluşa ilişkin haberin dünyanın dört bir yanına yayılmasıyla yaşanmadı. İnsanlar tarıma yukarıda anlattığımıza benzer biçimde geçmiş olsa gerek. Küçük insan toplulukları, yavaş yavaş, ne yaptıkları konusunda neredeyse hiç düşünmeden, hayvanlarla ve bitkilerle ilgilenme biçimlerini değiştirdiler. (Sırası gelmişken, bu değişim, insanoğlunun cilalamak ve bilemek suretiyle şekillendirme yoluyla daha gelişmiş taş aletler yaptığı Neolitik Çağ'ın [Yeni ya da Cilalı Taş Çağı] başlangıcıyla aynı zamana rastlar.)

Tarım yalnızca 10.000 yıl içinde dünyanın neredeyse her yerinde yiyecek toplayıcılığın yerini aldı. Bu hızlı ve yaygın değişim sağlam bir açıklama gerektiriyor. İşte bunlardan biri: Belki de belli bir dönemde insanlar yiyecek kaynağı sıkıntısı çektiler. Dünya çapında bir kuraklık insanları daha fazla yiyecek bulmak için yeni yollar aramaya itmiş olabilir. Etkileyici bir açıklama ama tarihçiler böyle bir kuraklığa ilişkin henüz herhangi bir kanıt bulamamıştır.

Kim bilir, değişimin nedeni belki de yetersiz kaynak değil, artan talepti: Dünya nüfusundaki ani bir artış sonucu doyurmaları gereken boğaz sayısı artan insanlar, kolay bir yaşam biçimi olan yiyecek toplayıcılığını bırakıp, daha zor, daha verimli bir iş olan tarımı öğrenmek zorunda kaldılar. Böyle bir nüfus artışı yaşanmış olabilir, ama bunun kanıtını bulmak güç, büyük olasılıkla da imkânsız.

Kısacası, tarımın neden dünyanın büyük bir bölümünde neredeyse aynı zamanda ortaya çıktığı bir sır olmaya devam ediyor.

Arkeologlar, yiyecek toplayıcılığından tarıma geçişin izlenebildiği yerleri ortaya çıkardı. Bu yerlerden biri, deniz seviyesinden 250 metre aşağıda bulunan Kudüs'ün yakınlarında bir vaha olan Eriha'dır. İlk yerleşimden bu yana, Eriha'da yaşayan her kuşak, arkasında toprak ve süprüntüden bir katman bırakmış. Sonunda katmanlar düz arazinin üzerinde yaklaşık 21 metre yüksekliğinde bir tepecik oluşturmuş. En alttaki katmanlar başlangıçta gezgin avcıların Eriha'da bir su kaynağının yanında sıkça konakladıklarını gösteriyor. Ceylan avlıyor, baştan savma yapılmış kulübelerde ya da çadırlarda kalıyorlardı. Su kaynağına adandığı düşünülen bir tapınak da kurmuşlardı.

Daha sonra insanlar yavaş yavaş yerleşmeye ve tarım yapmaya başladı. İlk çiftçiler buğday ve arpa ekiyor, büyük olasılıkla keçi yetiştiriyorlardı. Daha sonrakilerin sürülerine göz kulak olmada kendilerine yardım eden köpekleri vardı. Tarım devriminin tamamlanması 1.000 yıl kadar sürdü. 1.000 yılın sonunda kalabalık bir köyde yaşayan iki-üç bin kişilik bir insan topluluğu haline gelmişlerdi. Kerpiçten yapılma küçük, yuvarlak kulübelerde yaşıyorlardı, ama köylerinin çevresine sağlam bir duvar örmüşler ve dokuz metre yüksekliğinde bir kule inşa etmişlerdi. Civardaki tepelerde ve çölde yaşayan avcı-hay-dutlardan korkmalarım gerektirecek kadar refah içindeydiler.

Güneş altında kavrulan Eriha'dan çok uzakta, Avrupa'da, karla kaplı Alpler'in ortasında tuhaf bir Buzadam yaşıyordu. Çöldeki su kaynağının kenarında yaşayan insanlar gibi, Buzadam da insanların toplayıcılıktan tarıma geçtikleri dönemin insanıydı. 1991'de, o zamana dek bir buzulun altında kalan cesedi İtalya'da bir dağ geçidinde yürüyen turistler tarafından

bulundu. Ceset bozulmamıştı, suyunu kaybedip kısmen mumyalaştığı için korunmuştu.

Kahramanımızın o dağ geçidinde ne aradığım hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Belki avlanıyor, belki de koyun güdüyordu ya da birazdan göreceğimiz gibi, oraya savaşmak için de tırmanmış olabilir. Kırklı yaşlarının ortalarındaydı (hayatta kalmanın zor olduğu o dönemler için bir hayli yaşlı sayılır), eklemlerindeki iltihaplar ve bağırsaklarındaki solucanlar dışında sağlıklıydı. Hayvan postundan bir kepenek giyiyordu, omuzlarında otlardan örülmüş bir pelerin vardı. Kürk bir başlık takıyor, sıcak tutması için içini otlarla doldurduğu deri ayakkabılar giyiyordu. Biri düzgün bir biçimde saçını dokuz santimetre uzunluğunda kesmişti. Yanında bir sürü şey taşıyordu. Burada hepsini sıralamak olanaklı değil, ama bunların arasında bir sırt çantası, kesici kısmı bakırdan yapılmış bir balta, bir yay ve oklar, çakmaktaşından bir kama, iki adet mantar, bir çakaleriği ve mermer boncuğu olan bir püskül de vardı.

Buzadam, yaşadığı bölgedeki insanların yerleşik yaşama geçtikleri, tarım yapmaya başladıkları ve madenleri kullanmayı öğrendikleri bir dönemde yaşamıştı. Midesinde keçi eti parçalan ve çiftçilerin ekip daha sonra da hasat ettikleri cinsten buğday vardı. İnsanların tarım yaptıkları bir bölgede yaşadığı çok açık. Yaşadığı dönem düşünüldüğünde, baltasının bakır bıçağı tam anlamıyla teknolojik bir harika. İnsanların, güçlüklerle dolu bir iş olan, bakır cevherini bir ateşte ısıtıp erimiş metali bir kalıba dökme işinde ustalaşmasının geçmişi öyle pek fazla değil.

Buzadam’ın vücudunda kendi yapması mümkün görünmeyen, başka birinin odunkömürüyle yaptığı dövmeler var: Sırtının alt kısmında çizgiler, sol dizinin arkasında bir çarpı işareti ve sağ ayak bileğinde şeritler. Belki de bu işaretler Buzadam’ın bir şef veya büyücü olduğunu gösteriyordur. Ağrıyı gidermek için uygulanan bir yöntemin, bir tür akupunkturun işaretleri de olabilirler.

Buzadam’ın bulunduğu yere neden geldiğini bilmiyorsak da nasıl öldüğünü biliyoruz. Sırt çantasındaki meyveler aylardan ağustos veya eylül olduğunu söylüyor. Yemeğini yemiş ve bu onun son yemeği olmuş. Sonra biri onu okla sol omzundan vurmuş. Kayaların içinde boyunun iki katı

derinliğindeki bir çukura yuvarlanmış ve orada kan kaybından ölmüş. Vücudu donmuş. Cesedi, bir hayvan bulamadan, karla örtülmüş ve düştüğü çukurun üzerini bir buzul yavaş yavaş kapatmış. Buzulun altındaki soğuk barınağında elli yüzyıldan daha uzun bir süre huzur içinde yatmış.

Buzul eriyip Buzadamın kafası ve omuzları ortaya çıkınca iki turist onu fark etmişti. Buzadam hemen uluslararası bir üne kavuştu. Bilim adamları kısmen çözülmüş vücudunu yeniden dondurarak incelemeye başladılar. Birkaç kadın onun çocuğunu dünyaya getirmeye gönüllü oldu, ama bu hâlâ bilimin sınırlarının dışında.

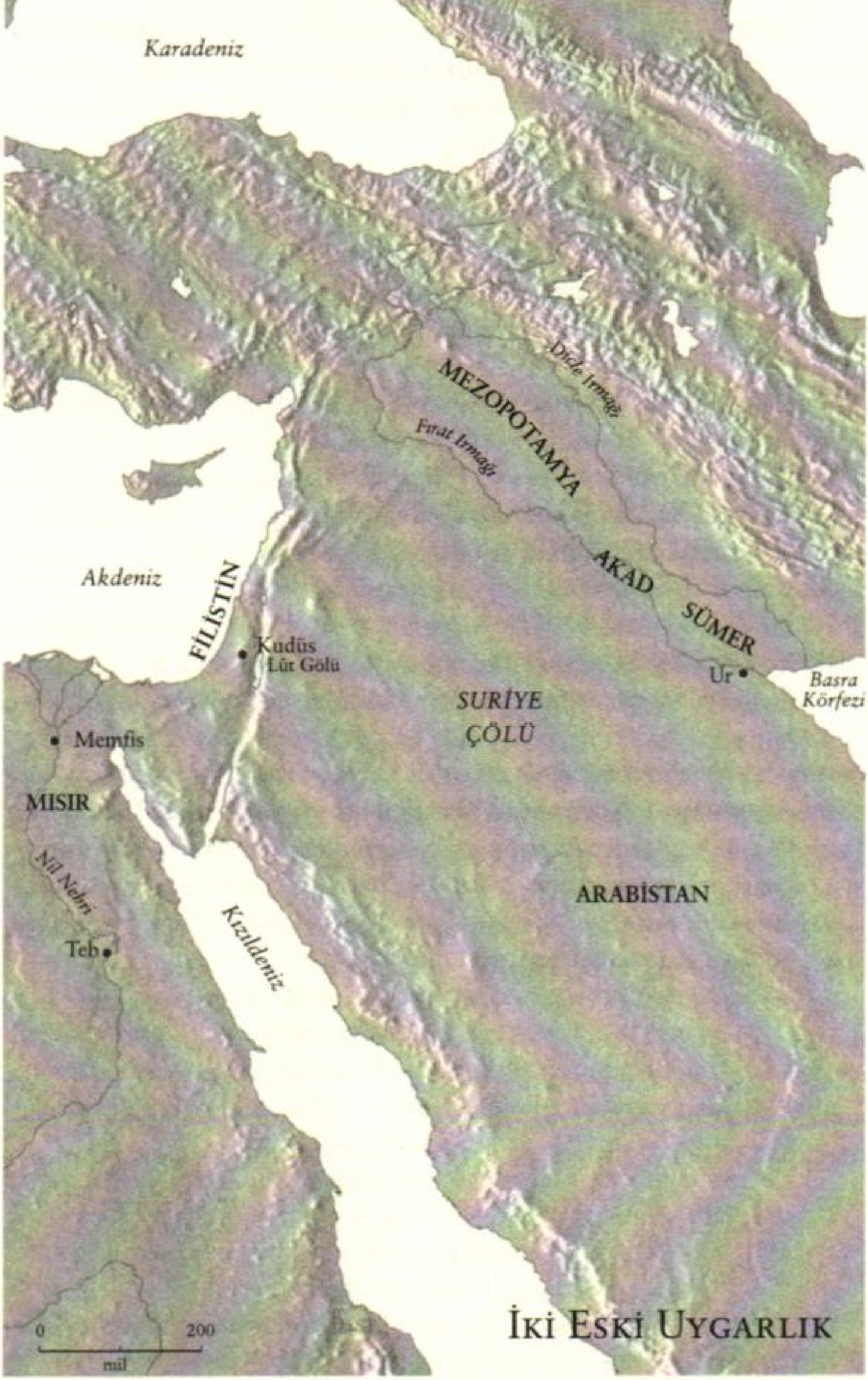
Ve işte tören boruları ve gümbürdeyen davullar eşliğinde, insanların "uygarlıklar" kurmaya başladığı döneme geliyoruz. Uygarlık sözcüğüyle, insanların köylerde ve kentlerde yaşadığı, çok sayıda değişik işte çalıştığı, bir yönetime bağlı olduğu, bir Tanrı'ya veya tanrılara taptığı ve okuyup yazabildiği bir yeri kastediyoruz. Elbette insanlar belirli bir anda birdenbire "uygarlaşmadılar".

Yine de uygarlaşmanın ilk yaşandığı yerin şimdiki Irak'ın güneyindeki bölge olduğu söylenebilir. Burayı gözünüzün önünde canlandırmaya çalışın. Asya'nın güneybatısında Dicle ve Fırat ırmakları, Türkiye'nin güneyinden Basra Körfezi'ne dökülene kadar Irak topraklarında 1.200 kilometre boyunca yan yana akıyor. Bölgenin eski adı "Mezopotamya", Yunancada "Irmaklar Arasındaki Ülke" anlamına geliyor. Mezopotamya'nın güney bölümünde ırmaklar, tarım yapmaya elverişli düz arazilerden, çöllerden, bataklıklardan geçerek körfeze dökülüyor. Bölge o kadar düz ki, söylenenlere göre, kaim bir kitabın üzerine çıktığınızda her yeri görebiliyorsunuz.

MÖ 4500 ile 4000 arasında, Mezopotamya'nın güney bölümünde yaşayan ve tarım yapan bir halk uygarlığın eşiğine gelip dayandı. Bazı bataklıkları kurutarak tarıma elverişli hale getirdiler, yünlü kumaştan ve deriden yapılma giysiler giydiler, kilden kaplar yaptılar ve çamurdan yaptıkları tuğlalarla kulübeler inşa ettiler.

1.000 yıl sonra başka bir halk gelip, büyük olasılıkla orada yaşayanları kendi içinde eriterek bu bölgeye yerleşti. İskeletlerinden ve yaptıkları resimlerden sağlam yapılı, kısa boylu insanlar oldukları anlaşılıyor.

Irmakların daha yukarısındaki komşuları daha sonra onlara “Sümerler”, bölgelerine de Sümer adını verdi ama bu insanlar kendilerine “esmer başlı”, yaşadıkları yere de “Ülke” diyorlardı.

Sümer Mezopotamya'nın güneyinde, iki ırmak arasındaydı. Mısır (şimdiki gibi o zaman da) Nil boyunca uzanıyordu.

Su, paha biçilmez su, yaşamlarını biçimlendirdi. Başlangıçta belki de bataklıkların ortasında yaşamışlardı. Bir Sümer söylencesi, çok eski zamanlarda bir tanrımn suların yüzeyine sazlar yerleştirdiğini ve sazların üzerine çamur dökerek bir kulübenin zeminini oluşturduğunu anlatır. Günümüzde de bu bölgede, bataklıklarda yaşayan insanlar, saz döşeli zeminlerine her basıldığında çamur fışkıran saz kulübelerde oturuyor. Bizim bildiğimiz Sümerlerin çoğu ise bataklıklarda değil, ırmak kıyılarında yaşamış.

İlk çiftçiler kanallar açmayı öğrendi, böylece ırmak taşkınlarında önce suyu tarlalara doğru yönlendirebiliyor, sonra da toprakta tuz birikmesine engel olmak için tarlalardaki suyu boşaltabiliyorlardı. Irmakların uzağındaki tarım arazilerine su taşımak amacıyla kanal ağını yavaş yavaş genişlettiler. Köyler büyüdü, kentlere dönüştü.

Toprak bereketliydi, sulamayla arpa, buğday, susam ve hurma yetiştirilebiliyordu. Satacak gereksinim fazlası ürünü olan çiftçiler komşularının arazilerini satın aldı ve zengin toprak sahiplerine dönüştü. Aynı dönemde Sümerlerin bir kısmı da ticaret yapmaya başladı. Eşeklerin çektiği arabalarla Sümer ülkesinin doğusundaki dağlarda yaşayan insanlara arpa, susamyağı, kurutulmuş balık ve giysi taşıyorlardı. Geri dönerken kendi bölgelerinde olmayan şeyleri getiriyorlardı: Değerli madenler, bakır, sedir ağacından kereste ve tapınak inşaatı için taş. Tüccarlar, sazlardan ve hayvan postlarından yapılma tekneleriyle ırmak boylarına kurulmuş başka kentlere de gidiyorlardı. Böylece büyüyen kentler birbirleriyle ilişkiye girdi ve ortak bir uygarlık kurdular.

Tek başına yaşayan köylüler kanallar tasarlayamaz, kazamaz ve kanalların bakımını yapamazdı. Kazı işini yürütecek ve çölden gelen haydutları uzaklaştıracak şeflere gereksinimleri vardı. Dolayısıyla bütün büyük kentlerde bir şef ortaya çıktı. “Büyük insan” olarak adlandırılıyorlardı, vergi toplayıcıları, yargıçları ve kanal denetçileri vardı. Bazen tüccarlar ve zengin toprak sahipleri büyük insana kendi isteklerini bildiriyordu, oysa köylülerin, işçilerin ve kölelerin hiç söz hakkı yoktu. Bir Sümer sözü şöyle der: “Yoksulun gücü yoktur.”

Öte yandan bu ilk uygarlıkta kadınlara o kadar kötü davranılmıyordu. En az 5.000 yıl süresince başka pek çok yerdeki kadınlardan daha fazla yasal hakka sahip oldular. Bir ev ya da arazi sahibi olabiliyor, ticaret yapabiliyor ve mahkemelerde tanıklık edebiliyorlardı.

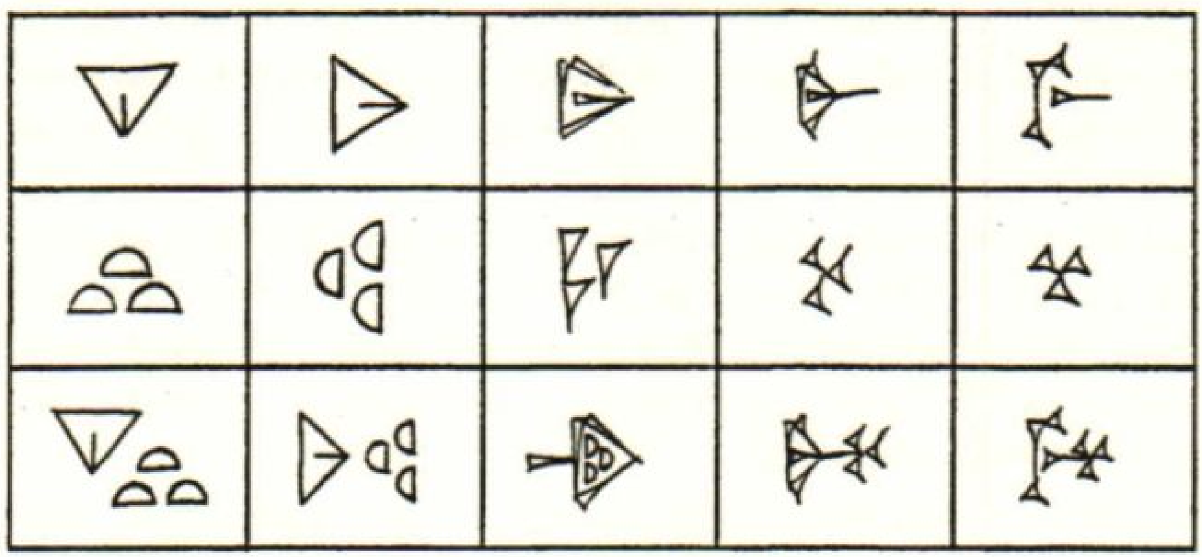
Yine de kadınlar, çoğunlukla kadınlar ne yaparsa onu yapıyorlardı. Bunlardan biri elbette çocuk doğurmaktı. Evli bir kadın çocuk doğuramazsa kocasının, yasaya göre, ikinci bir kadınla evlenme hakkı vardı. Diğer “kadın işleri” dokumacılık, bahçecilik ve yemek pişirmekti. Bir Sümer söylencesinde yaratıcı Tanrı Enki tanrılara, ki bunlar erkektir, balık avlamak, tarla sürmek, kanal kazmak, tuğla yapmak ve yapılar inşa etmek görevlerini verir. Oysa tanrıçalara, tahılları ve sebzeleri hasat etmek, bez dokumak gibi söylencenin anlatıcısı tarafından “kadın işi” olarak adlandırılan görevler verir. Bu, bütün kadınların yapmaları gereken her şeyi yaptıkları anlamına gelmiyor. Bir Sümer fıkrasında bir koca şöyle der: “Karım tapmakta, annem ırmak kıyısında, bense burada açlıktan ölüyorum.”

Tanrılar ve tanrıçalar Sümer kentlerinin görünüşünün biçimlenmesine yardım ettiler. Sümerlerin taptığı yüzlerce tanrı ve tanrıça vardı, hepsini de hoşnut etmeleri gerekiyordu. Her kentte “büyük insan” aynı zamanda dini önderdi, o ve onun din görevlileri daima yüksekçe bir yere bir kule inşa ediyorlardı. Ziggurat adı verilen bu büyük kuleler, büyükten küçüğe doğru bir piramit oluşturacak biçimde üst üste konmuş kutulara benziyordu. En üstte bir tapınak vardı. Sümer ülkesinin düz topraklarında bir zigguratın sıcak havadaki titrek parıltısı kilometrelerce öteden görülebilirdi. Kitab-ı Mukaddes’te ziggurat, küstah Babillilerin (yaşadıkları yer Sümer ülkesinin pek uzağında değildi) Tanrı gücenip engel olana dek inşa etmek için uğraştıkları “başı göğe değen” kule olarak geçer.

Bir süre sonra tüccarlar ve devlet memurları ilgilenmeleri gereken işlerin durmadan arttığım fark ettiler: Zigguratlar için tuğla, bakır işçileri için maaş, köleleri doyurmak için arpa ve hurma. Bu kadar çok şeyi akıllarında tutamıyorlardı. MÖ yaklaşık 3200 yılında yazıcıları (kâtipleri ya da sekreterleri) bu sorunu çözdü. Çevrelerinde bol miktarda bulunan ıslak kilden tableder yaptılar ve bu tabletlere patronlarının işlerine dair kayıtları

kazıdılar. Eşekleri, keskileri, erkek veya kadın köleleri, bira testilerini ve buna benzer şeyleri anlatan göstergeler buldular.

Daha sonra yazıcılar göstergeleri bir araya getirerek yeni sözcükler yazmanın yollarını öğrendi. Yan sayfadaki şekilde, ortasından alt köşesine inen kısa bir çizgisi olan ters dönmüş üçgen, bir vulvayı gösteriyor. Bir kadın anlamına geliyor. İkisi altta, biri yukarıda üç yarım daire “dağ” anlamında. Sümerler kadın kölelerini doğudaki dağlardan getiriyorlardı, dolayısıyla bir yazıcı bu iki göstergeyi, yani üçgenle yarım daireleri bir araya getirseydi, ortaya “köle kadın” anlamı çıkacaktı.

Sümerlerde yazının ortaya çıkışı.

Yazıcılar göstergeleri, en az üzerlerine yazdıkları kil kadar yaygın bir şeyle, bataklıklarda büyüyen sazlarla çiziyorlardı. Bir sazın ucunu düz değil de belli bir açıyla keser, sonra da kile bastırırsanız, ortaya dar bir üçgen biçiminde bir işaret çıkar. Bir süre sonra yazıcılar, şeylerin tanınabilir çizimleri olan göstergeleri kısaltarak daha hızlı yazmalarına olanak sağlayan ama gösterdikleri şeylere hiç benzemeyen üçgen biçimli göstergeler kullanmaya başladı. (Şekilde bunun nasıl gerçekleştiğini görebilirsiniz.) Artık yazıcılar baş döndürücü hızlarda yazabiliyorlardı.

Şöyle bir özdeyiş vardı: “Yazıcının elleri de ağzı kadar hızlı olanı makbuldür.”

Yazıcılar pek çok sözcüğün, anlamları farklı olmasına rağmen aynı şekilde seslendirildiğini fark etti. Bu nedenle aynı üçgen biçimli gösterge grubunu iki ayrı şeyi göstermek için kullanabiliyorlardı. Örneğin, *ha* hem “balık”, hem de “-ebilmek” anlamındaydı. Dolayısıyla “-ebilmek”i anlatmak için “balık” anlamına gelen üçgen göstergeleri kullanabiliyorlardı. Sümer yazısı artık nesneleri temsil eden şekil gruplarıyla sesleri gösteren şekil gruplarının bir karışımı olmuştu.

Başlangıçta yazıcılar bütün zamanlarını iş anlaşmalarını ve mal listelerini kaydetmekle geçiriyorlardı. Fakat sonra Sümerler yazılı sözcüklerle yapılabilecek başka şeyleri keşfetti. Artık “büyük insan”ın savaşlarda kazandığı zaferlerle ilgili böbürlenmelerini binaların üzerine kaydedecek yazıcıları vardı. Din adamlarının ilahilerini kayda geçen yazıcıları vardı. Zengin babalar, çocuklarına davranışlarına dikkat etmelerini söyleyen mektuplar yazmaları için yazıcılara başvurdular. Bilge-yazıcılar, yepyeni aşk, ölüm ve zafer şürlerinin yanı sıra, o zamana dek bellekten belleğe aktarılan eski zaman söylencelerini de yazıya geçirdi. Sümerler belleklerini güçlendirmeyi ve zihinlerini genişletmeyi öğrenmişlerdi.

Sümerler artık uygarlaşmıştı ve onlar da bunun farkındaydı. Oysa güneydeki ve bandaki çöllerde, kendileri kadar ilerleme göstermemiş kaba saba insanlar vardı, onları böyle görüyorlardı. Çöldeki göçebeleri nasıl betimlediklerine ilişkin bir örnek: “Tahıl nedir bilmeyen MAR.TU... Ne ev, ne kent bilen MAR.TU, dağlardaki kaba saba insanlar... [Tarım yapmak için] diz çökmeyen, çiğ et yiyen, hayatları boyunca hiç evleri olmayan, öldükten sonra gömülmeyen MAR.TU...”

Bazı köyler büyüyerek 35.000 kişilik küçük kentlere dönüştü. Bunların arasında Nippur, Uruk, Kiş ve Ur kentleri de vardı. Kentlerin hepsi ırmaklara bağımlı olduklarmdan, birbirlerine oldukça yakındı, Ur kenti Eridu’dan görülebiliyordu. Zaman geçtikçe büyük kentler küçük kentleri denetimi altına aldı, böylece bu büyük kentler artık yalnızca kent değil, birer kent devleti oldular. Sınırları boyunca hendekler kazıldı, işaretler konuldu.

Daha büyük devletler ve savaş daha katı kurallar gerektirdi, bu nedenle “büyük insanlar” yerini, tanrılar tarafından seçildiklerini iddia eden güçlü savaşçı krallara bıraktı. Savaşçı krallar komşularıyla su hakları ve toprak için savaştı ve yendiklerinde sınır işaretlerini kaldırdılar. (Şöyle bir özlü sözleri vardı: “Gidip düşmanın toprağını alırsın, düşman da gelip senin toprağını alır.”)

Kralların saraylarında adamları, eşleri ve cariyeleri, çok sayıda yazıcı, sürüyle hizmetçi, piyade bölükleri, atla çekilen iki tekerlekli arabalarla savaşa giden mızraklı süvarileri vardı. Ur’da hükümdarlar öldüklerinde çok büyük mezarlara yerleştiriliyor, ardından hükümdarın saray müzisyenleri, muhafızları ve cariyeleri (pahalı giysiler içinde) acı vermeyen bir zehir içiyor ve kadehleri hâlâ ellerindeyken efendilerinin yanına uzanıp ölümü bekliyorlardı.

Bu hükümdarlardan biri Uruk kralı Gılgamış’tı. (Artık tarihin, bazı insanların, çoğunlukla da kralların isimlerini bildiğimiz dönemine geldik.) Yaşamı hakkında fazla bir şey bilmiyoruz, ancak Sümerler Gılgamış ile ilgili şiirler ve öyküler yazmış, onu bir kraldan tanrısal bir kahramana dönüştürmüştü. Öykülerdeki Gılgamış anlaşılması güç bir adamdır; yalnızca büyük eylemler yapmakla kalmamış, yaşam ve ölüm ile ilgili önemli sorular sormuş biridir. İlk şiirde Gılgamış, Kiş hükümdarının Uruk’u yakıp yıkmasına engel olur. Fakat insanların can verişini gördüğünde ve “ırmağın sularında yüzen cesetlere” gözlerini dikip baktığında kendisinin de bir gün öleceğini üzülerek anlar.

Kaçınılmaz sonuna varmadan önce adını bütün dünyaya duyurmaya karar verir, o ve arkadaşı Enkidu, yurtlarını terk edip serüvenlere atılırlar. Bu serüvenlerden birinin ardından Enkidu, bir tanrıçanın Gılgamış’a verdiği ama Gılgamış’ın kaybettiği davulu ve tokmağı bulmak için büyük bir cesaretle ölüler dünyasına iner. Fakat ölüler ülkesinin yasaklarını çiğnediğinden geri dönemez. Gılgamış bilgelik tanrısına kendisine yardım etmesi için yalvarır, sonunda Enkidu’nun ruhu yeryüzüne geri döner. İki dost kucaklaşır ve Enkidu Gılgamış’a ölümden sonra yaşamın ne kadar kasvetli bir şey olduğunu anlatır. Son şiirde Gılgamış ölür.

Sümerler tarafmdan kurulmalarından yaklaşık beş yüzyıl sonra bağımsız kent devletleri devrinin sonuna gelinmişti. Birkaç kent devletini birden

yöneten ilk Sümer hükümdarı Kiş kralı Etena olabilir. MÖ 2800 dolaylarında, “bütün bölgeleri istikrara kavuşturmuştu.” Birkaç yüzyıl sonra, şimdiki İran’dan gelen bir halk bütün Sümer ülkesini ele geçirdi ve yaklaşık bir yüzyıl boyunca yönetti. Ardından, MÖ 2350 civarmda yine Sümer halkından biri Umma kralı Lugalzagesi bütün Sümer ülkesini egemenliği altına aldı. Kendi başarılı yönetimi altında herkesin, “güneşin doğuşundan batışına dek” otlaktaki sığır gibi huzur içinde yaşadığını ileri sürdü.

Fakat Lugalzagesi’nin hükümdarlığı sırasında başka bir yabancı tehlike ortaya çıktı. Sümer ülkesinden ırmaklar boyunca kuzeye gidildiğinde, bugünkü Bağdat’ın yakınlarında Akad Krallığı vardı. Akad kralı Şarrukin, Lugalzagesi’nin başkentine saldırdı, kenti ele geçirdi ve surlarını yerle bir etti. Herkesin üzerine tükürebilmesi için Lugal-zagesi’yi boyunduruğa vurup kentin kapılarından birinde sergiledi.

“Savaş Kralı” Şarrukin, güneyindeki Sümer ülkesinin tamamını, kuzeyindeki Asur ülkesini ve daha başka yerleri ele geçirdi. “Bundan böyle” diyordu, “benim dengim olduğunu söyleyen bir kral benim gittiğim yerlere gitsin[de görelim].” İmparatorluğu Basra Körfezinden Akdeniz’e kadar uzanıyordu. Birkaç kuşak boyunca Sümer ülkesi yalnızca bir eyalet olarak kaldı.

Oysa Sümer, bir krallık veya kültürel bir öncü olarak henüz yok olmamıştı. Sümerler bağımsızlıklarım yeniden kazandı ve Kral Ur-Nam-mu ülkeyi birleştirdi. Yaptığı pek çok şeyin yanı sıra Ur-Nammu, büyük olasılıkla dünyadaki ilk kanunnamesini hazırladı. Buyrukları herkes görebilsin diye büyük taş tabletlere yazdırdığı biliniyor, ama bu tabletlerden günümüze yalnızca hasar görmüş kil bir kopyası kaldı. Kanunnamenin giriş bölümünde Ur-Nammu, halkına adalet getirdiği için övünüyor. Onları öküzlerini, koyunlarını ve eşeklerini çalan hırsızlardan kurtarmış, “dul kadınlar güçlülerin pençesine düşmemiş” ve “bir sikkesi olan biri [altmış sikkesi olan] birinin pençesine düşmemiş.”

Ur-Nammu’nun yasaları zararı telafi etmek için para cezaları öngörüyordu. Örneğin: “Bir adam başka bir adamın burnunu... keserse bir mina gümüşün üçte ikisini ödeyecektir.” Ayrıca: “Bir adam sahibinin izni olmadan bakire bir köleye tecavüz ederse, o adam beş gümüş sikke

ödeyecektir.” Bu parayı elbette köleye değil, sahibine ödüyordu. Ur-Nammu doğudaki dağlardan gelen istilacılarla giriştiği bir savaşta öldü. Bir şiirde anlatıldığına göre, “savaş alanının ortasında, kırık bir çömlek gibi, terk edilmiş yatıyordu.”

Sümer uygarlığı artık neredeyse tamamen yok olmuştu. MÖ yaklaşık 1750’de Babil Krallığı Fırat’ın yukarı kesimlerine kadar bütün Mezopotamya’yı egemenliği altına almıştı. Bu tarihten sonra Sümer ülkesi yalnızca Babil’in ve sonraki krallıkların önemsiz bir eyaleti olacaktı. Sümerler, bir uygarlık yarattıkları kentleri terk ettiler ve başka halkların içinde eridiler. Kanallar mille doldu, kentler yıkıldı, geriye yıkıntıların oluşturduğu korkunç tepelerden, dümdüz uzanan çölün ortasındaki büyük tümseklerden başka bir şey kalmadı. 1900’lerin başlarında arkeologlar kalıntıları ortaya çıkarana dek insanoğlu uygarlığın beşiği olan bu bölgeyi unuttu.

Sümerler yine de, komşu halklara öğrettikleri ve komşu halkların onlardan öğrendiği şeylerde yaşamaya devam etti. Bunlardan en önemlisi okuma yazmaydı, ama Sümerler komşularına kentlerde nasıl yaşayacaklarını, çömleklerine çömlekçi çarkında nasıl şekil verebileceklerini, bir mal listesini nasıl yapacaklarını, tekerleği taşıtlarında nasıl kullanacaklarını, savaş arabalarıyla ve baltalarla nasıl savaşacaklarını, arazileri nasıl ölçeceklerini, bir sayının karekökünü ve küp-kökünü nasıl hesaplayacaklarını da öğretmişti. Hatta Mezopotamya’nın dışındaki halklar, özellikle de Sami halkı, Sümerlerin efsanelerini ve yasalarını bile alarak, kendilerine mal ettiler.

Eski Mısır, Sümer ülkesinin yaklaşık 1.500 kilometre güneybatısında kalıyordu ama bu iki uygarlık bir biçimde kardeşti. Her ikisi de yaklaşık aynı zamanda ırmak boylarında ortaya çıkmıştı ve ikisi de topluluklar halinde yaşayan insanlara nasıl düzenli toplumlar oluşturabileceklerini göstermişti.

Brezilya’daki Amazon Irmağı’nm kıyısında yaşayanlar kabul etmese de. Nil büyük olasılıkla yeryüzünün en uzun ırmağı. Doğu Afrika'nın içlerindeki Victoria Gölü’nden başlıyor, başka göllerden geçerek kuzeye doğru akıyor, dağlık bölgeleri, çölleri ve uçsuz bucaksız papirüs bataklıklarını aşıp, Mavi Nil’i ve diğer ırmakları toplayıp birleştiriyor.

Ancak bundan sonra eski çağlarda Mısır olarak adlandırılan bölgeye giriyor. Tam bu noktada Akdeniz'e olan uzaklığı hâlâ 1.200 kilometre. Irmak, sularında yetişen lotuslara benzeyen bir yol izliyor. Sağa kıvrılıyor, sola kıvrılıyor ve Kahire'ye ulaştığında (zambak çiçeklerini andırırcasına) birkaç kola ayrılıyor ve Akdeniz'e dökülüyor.

Her yıl, güneydeki ormanlara ve dağlara yağan şiddetli yağmurlar Nil'in taşmasına yol açar. Yakın zamana kadar ırmak yaz sonunda taşıyor ve geri çekildiğinde kıyılarında verimli bir mil tabakası bırakıyordu. (Günümüzde Nil'e kurulan bir baraj taşkınları önlüyor.) Çok eski zamanlarda, ırmağın her iki kıyısındaki dar ama verimli toprak şeritleri bataklıklar ve küçük ormanlar barındırıyordu. Onların hemen ötesinde çorak çöl vardı. Karşıtlık olağanüstüydü; bir ayağınız verimli topraklarda, diğeri parıldayan çöl kumunda ayakta durabilirdiniz.

Binlerce yıl önce Nil kıyısında avcı-toplayıcılar yaşıyordu. Yabani tahılları topluyor, bataklıklarda tatlı su levreği ve yayınbalığı yakalıyor, timsah ve suaygırı avlıyorlardı. Sonra bu bölümün başında genel hatlarıyla anlattığımız biçimde tarıma geçtiler. Keçi, koyun, sığır ve domuz yetiştirmeye başladılar ve buğday, arpa ektiler. Yüzyıllar sonra Nil boylarında binlerce köy sıralanmıştı. Her yıl. Nil kabarıp geri çekildikten hemen sonra, köylüler kıyıdaki çamura tohumlarını ekiyor, sonra da tahıl ürününü topluyordu.

MÖ 3000 yılına gelmeden bir hükümdar Mısır'ı tek bir yönetim altında birleştirdi. Bu hükümdar hakkında fazla bir şey bilmiyoruz. Arkeologların ortaya çıkardığı bir zafer anıtına bakılacak olursa, Mısır'ı birleştiren kişi, ürpertici bir adı olan (Skorpion: Akrep) bir savaşçı. Öte yandan Mısır'ın hükümdarlarına ilişkin kimi eski kaynaklarda ilk hükümdar Menes adlı biridir. Belki de Skorpion ve Menes aynı kişiydi. Menes kuzeydeki Memfis kentini başkenti yapmıştı. Hükümdarlığı 62 yıl sürdü ve bir suaygırı tarafından öldürüldü.

Menes'in hükümdarlığından kısa bir süre önce Mısırlılar bir yazı sistemi geliştirmişlerdi. Yazı düşüncesini ticaret yaptıkları Sümerler-den almış olabilirler, fakat yakın zamanda arkeologlar bir Eski Mısır mezarlığında, üzerinde en eski Sümer yazısından daha eski olduğu düşünülen yazılar bulunan çömlekler ve tabletler ortaya çıkardı. Başlangıçta Mısırlılar tahta

veya kil üzerine resimler çiziyordu, günümüzde bunlara hiyeroglif diyoruz. Hiyeroglif sözcüğü. Mısırlıların bu resimlere verdikleri “tanrının sözcükleri” adından türemiştir. Eski bir kralın bir zaferini anlatan bir tabletin aşağıdaki çiziminde bazı hiyeroglifler görülebilir. Uzmanların bu konuda bir görüş birliği yok, ancak Eski Mısırlılar hiyeroglifleri kralın başmdan sağa doğru şöyle okumuş olmalılar: “Şahin-tanrı Horus [yani kralın kendisi] papirüs ülkesinin [yani “Aşağı” veya Kuzey Mısır] halkını mağlup etti.”

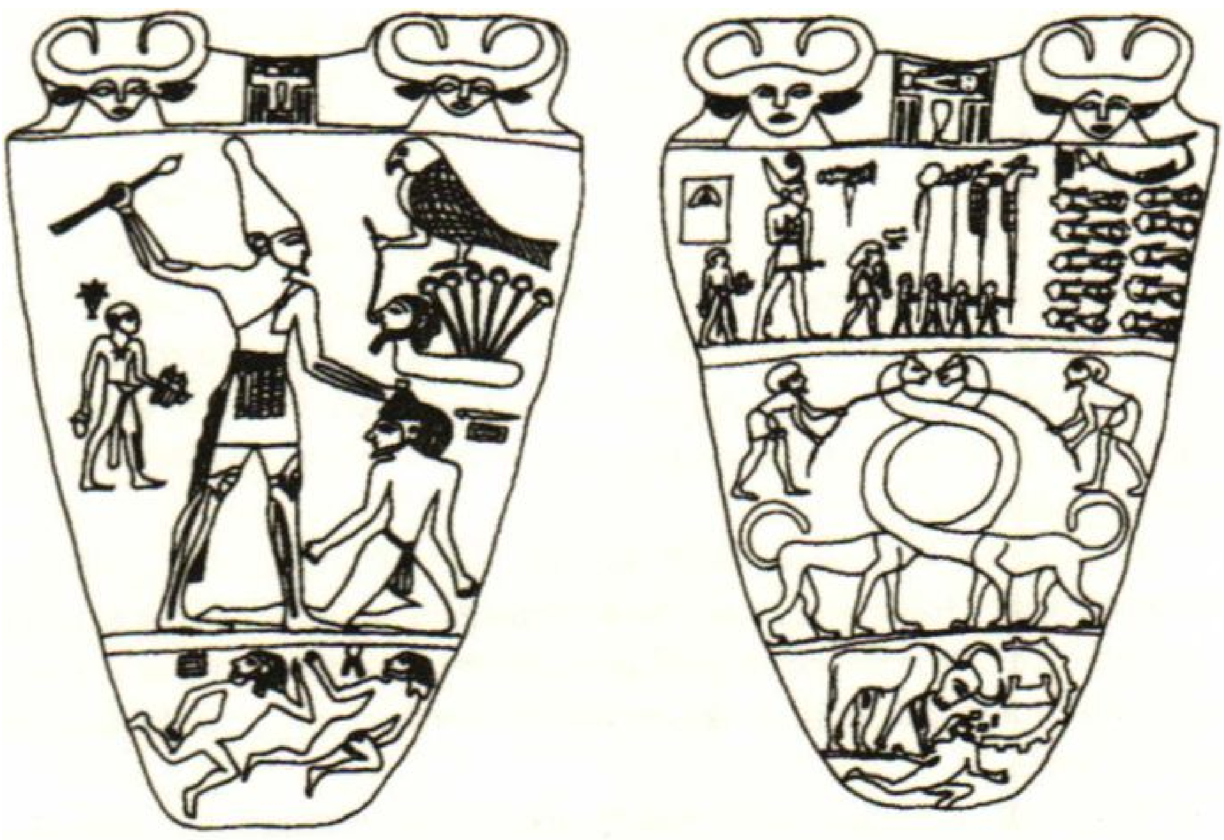
Daha bu zafer tabletinde bile Mısırlılar, çizilemeyecek şeyleri, örneğin isimleri, resimlerle gösteriyordu. Yine de çoğunlukla resimler, sözcükleri oluşturmak üzere birleştirilebilen sesleri betimliyordu. Ardından Mısırlılar, yazıyı Sümerlerin getirdiği noktadan daha ileri taşıyan bir sonraki adımı attı. Ünsüzlerin seslerini göstermek için 24 simge geliştirdiler. Ünlüler için simgeleri yoktu, onlarsız idare ettiler. Yine de Mısırlılar, çıkardığımız her sese karşılık bir simge geliştirerek alfabe ilkesini keşfetmiş oldu.

Tk srn, nllr lmdn bz szcklr kmnn htt nlmnn zrlğyd. (Örneğin ünlü harfler kullanılmadan yazılmış “Tek sorun, ünlüler olmadan bazı sözcükleri okumanın hatta anlamanın zorluğuydu” cümlesinde, “Tk” tok, toka, takı, etek vb anlamlara gelebilirdi.)

Günümüze dek ulaşan Mısır hiyerogliflerini anlamak bir hayli zor ve bunların büyük çoğunluğu da asıl bilmek istediklerimizi bize söylemiyor. Sonuç olarak, Mısır tarihinin 3.000 yıllık bu dönemini kavramaya çalışmak, kıyıdaki ölgün fenerlerin seyrek, gizemli parıltıları dışında herhangi bir yaşam belirtisi görmeden aysız bir gecede Nil boyunca sandalla ilerlemeye benziyor.

3.000 yıl boyunca Mısırlıları bir arada tutan şey firavun düşüncesiydi. Nasıl yani, tanrı değil de firavun düşüncesi mi, diye sorabilirsiniz. Ama Mısırlılar firavunun bir tanrı, yaşayan bir tanrı olduğunu düşünüyorlardı. Kralın tablette gök tanrısı şahin biçimli Horus olarak gösterilmesinin nedeni bu. Firavunlar, gücü, sonsuz düzen ve adaleti temsil ediyordu. Heykellerinde ve resimlerinde neredeyse her zaman güçlü ve sakin betimlenmişlerdir.

İlk firavunlardan bazıları, aslında dev mezarlar olan piramitler inşa ettiler. Hükümdar bir tanrı olduğundan öldükten sonra da yaşayacaktı ve piramidi sonsuza kadar onun evi ve mezarı olacaktı. MÖ yaklaşık 2680 yılında, Firavun Coser, bir Sümer zigguratına benzeyen basamaklı bir piramit yaparak sonraki firavunlar için örnek oluşturdu. Ondan sonra gelenler izleyen yüzyıllarda mimarlarına, her biri birer geometri ve sanat şaheseri olan kenarları düz piramitler yaptırdılar.

Kral Narmer'in zafer tableti.

Tarihçiler Mısırlıların bu mezarları nasıl inşa ettiğini epey iyi biliyor. Her yıl taşkın zamanı, tarım faaliyeti durduğunda, firavunun inşaatçıları binlerce köylü-işçiyi işe koşuyordu. İşçi grupları yüzlerce kilometre uzaklıktaki taşocaklarında büyük taş bloklar kesiyor, sonra da bu taşları sallarla inşaat yerine taşıyorlardı. Usta işçiler taşları yontarak istenen biçime getiriyor, ardından başka köylü grupları bunları topraktan yapılma uzun rampalar boyunca sürükleyerek yerlerine taşıyordu. Nasıl da güç gerektiren bir iş! El-Gize'deki Firavun Keops'un piramidi 137 metre

yüksekliğinde. Piramidin yapımında çalışanların iki milyon tane taş blok taşıması gerekmişti ve bu bloklardan bazıları büyük bir otomobilden daha ağırdı. Piramidi tamamlamaları yirmi yıllarını almıştı.

Firavunların bu devasa mezarları yaptırmak için belki de bazı dünyevi nedenleri vardı. Bir kere, piramitler Nil boyunca çok uzaklardan görülebildiğinden, onları görenlere hükümdarın gücünü hatırlatıyorlardı. Ayrıca piramitleri inşa etmek egemen sınıfı hoşnut etmiş ve onları firavuna bağlamış olmalı. Hükümdarlık yetkililerinin ölümden sonraki yaşamları firavunun ölümünden sonraki yaşamına bağlı olduğu için, piramit inşaatı onlara inanacakları bir amaç sağlamıştı. Hükümdarın büyük mezarının yanında kendi mezarları olacak, onların da bedenleri firavununki gibi mumyalanacak, böylece tıpkı onunki gibi ölümden sonra yaşamları olacaktı. Dolayısıyla firavunun muazzam piramidini inşa etmek firavuna bağlılıklarını göstermeye yardımcı olabilirdi.

Köylü-işçilere gelince, yılın üç ayı yiyecek açısından yönetime bağımlılardı. Dolayısıyla çalışma karşılığında aldıkları ücret firavuna bağlılıklarını artırmış olabilir. Ayrıca başka bölgelerden gelen köylülerle yan yana çalışmak belki de onlara tek bir halk olduklarını hissettirmiştir.

Evet tek bir halk, ama hangi ırktan ve renkten? Günümüzde (2000’li yılların başında) bu soru, bu yetenekli insanların kendilerinden olduğunu ileri süren siyah ya da beyaz pek çok insanı ilgilendiriyor. Mezarların duvarına günlük yaşamdan kesitler aktaran ressamlar, erkeklerin çoğunu kırmızımtırak tenli, kadınları da sarı tenli çizmiş. Öte yandan, bu resimlerdeki bazı insanların, özellikle de kölelerin ve hizmetkârların vücutları siyah. Dahası, heykellerine bakarak karar verilecek olursa, firavunların, kraliçelerin ve üst düzey yetkililerin birkaçı Afrikalı ve siyah. Arkeologlar, mezarlarda bulunan hem saltanat ailesine mensup hem de halktan Mısırlıların iyi korunmuş bedenlerini X ışınlarıyla inceledi. Resimlerin ve heykellerin işaret ettiği sonuca onlar da ulaştı: Eski Mısırlılar çok ırklı bir halktı.

1.000 yıl boyunca gelişip büyüyen Mısır, MÖ yaklaşık 2100’de parçalandı. Birbirine rakip gruplar iktidar için savaştı, ülkede 150 yıl boyunca karışıklık egemen oldu. Sonra Mısır’ın güneyindeki

güçlü hükümdarlar denetimi ellerini geçirdi ve başkenti, Memphis’in bir hayli güneyindeki Teb’e taşıdılar. İki yüzyıl süren bir düzen kurdular.

Bu 200 yıl süresince firavunlar, öyle görünüyor ki, halklarına önceki firavunların olduğundan daha yakın oldular. Mezarlarındaki yazıtlarda sürülerini güden çobanlar olarak resmediliyorlardı. Heykellerinde yaşlı ve yıpranmış görünüyorlardı, daha önceki ve sonraki Mısır sanatının güçlü, kararlı firavunlarına hiç benzemiyorlardı. Belki de yontucular, firavunların sıradan halkla ne kadar iç içe olduğunu ifade etmek istemişti.

Sonra, atların çektiği savaş arabalarıyla ilerleyen, savaş baltaları kullanan bir Asya halkı Mısır’ı fethetti. Mısırlılar onlara, “yabancı ülkelerin hükümdarları” anlamına geldiği düşünülen Hyksos adını vermişti. Hyksosların savaşma yöntemlerini öğrendiler, bir yüzyıl sonra onları ülkelerinden çıkardılar. Zafer kazananların önderi şöyle övünüyordu: “Dünya aydınlandığında, bir atmaca gibi Hyksos’un üzerindeydim... Onu yendim, duvarını yıkıp yerle bir ettim, halkını katlettim ve karısının ırmak kıyısına inmesine neden oldum. Askerlerim, avlarının üzerine atlayan aslanlar gibiydi, köleleri, sığırları, sütü, yağı ve balı aralarında paylaşıyorlardı.”

Sonraki 500 yıl boyunca, firavunlar ülkelerini genişletmek için çokça savaştı ve bir imparatorluk kurdular. Bunu nasıl başardıklarını kestirmek zor değil. Artık hükümdarların ülkede barışı sağlamak için ordularını kullanmaları gerekmiyordu, dolayısıyla ordularını güçlerini yaymak için kullandılar. Zaman zaman Akdeniz’in doğu kıyısındaki küçük ülkelerde, Filistin ve Suriye’de hüküm sürdüler, ayrıca Nil boyunca iyice güneye inip altın açısından zengin Nübye bölgesini fethettiler.

MÖ yaklaşık 1350’de Firavun IV. Amenofis, Mısırlıların 2.000 yıl boyunca taşıdıkları inançlarla bağını aniden kopardı. Hükümdarlığının ilk yıllarında halkına bütün eski tanrıları terk etmelerini ve yalnızca güneşin tanrısı Aton’a tapmalarım söyledi. Aton’u, parlak ışınları insanoğluna yaşam veren sevgi dolu bir yaratıcı olarak betimliyordu. Firavun, tek ve gerçek bir tanrıya olan sevgisini göstermek için, eski bir tanrının adından gelen adını (Amenofis “Amon’u Memnun Eden” anlamındaydı) Ahenaton (“Aton’un Hizmetkârı”) olarak değiştirdi. Ahenaton’u destekleyenler bütün Mısır’da Amon adını yazıtlardan kazıdılar.

Firavun başlangıçta, getirdiği bu yeniliği yerleştirmeye çalışırken din adamlarıyla ve soylularla mücadele etmek zorunda kalmış olabilir, fakat 10 yıl kadar sonra Ahenaton her şeyi yoluna koymuştu. Ardından sorunlarla karşılaştı. Yeniliklerle meşgulken yöneticilerini ve ordusunu ihmal etmişti. Düşmanlar saldırdı ve Ahenaton imparatorluğunun önemli bir kısmını yitirdi. Anlaşıldığı kadarıyla bundan sonra inançlarından vazgeçti ve Mısır'ın eski tanrılarını yeniden canlandırmak için çabaladı.

Ahenaton'un ölümünden sonra, önce damatlarından biri, sonra da bir diğeri tahta geçti. İkincisi Tutanhaton adında genç bir prensti, adını Tutanhamon olarak değiştirdi, böylece kaympederinin terk ettiği tanrıyı yeniden yüceltti. Ahenaton'un hatalarını kabul eden bir karar yayımladı ve eski dini geri getirdi. Aşağı yukarı on sekiz yaşındayken öldü.

Doğru ya da yanlış, sonraki firavunlar Ahenaton'un ve ondan hemen sonraki üç firavunun tanrılara karşı aynı suçları işleyerek ahlaken kirlendiğine inandı. Bu yüzden adlarını resmi firavunlar listesinden çıkardılar. Bunun bir sonucu olarak Mısırlılar genç Tutanha-mon'u ve hatta mezarının yerini unuttular. Resmi görevliler de mezarı çok iyi gizlediğinden, hırsızlar Tutanhamon'un mezarını bulamadı. Ancak 3.000 yıl sonra, 1922'de, Ingiliz arkeologlar bu mezarı ortaya çıkardı. Howard Carter, mezarın duvarında açtıkları deliği el feneriyle aydınlattığında, meslektaşı Lord Carnarvon boğuk bir sesle sormuştu: "Ne görüyorsun?" Carter fısıldayarak yanıtlamıştı: "Olağanüstü şeyler!"

Gerçekten de olağanüstüydü. Hırsızlar Mısır firavunlarının neredeyse bütün mezarlarını çok önceden yağmalamış ve içlerindeki hazineler sonsuza dek ortadan kaybolmuştu. Oysa Carter ve Carnarvon bulduğunda Tutanhamon'un mumyası, daha doğrusu mumyalanmış cesedi, iç içe geçmiş üç tabutta yatıyordu: Tabutlardan ilk ikisi altın işlemeli tahtadan, üçüncüsü de som altındandı. Başında yüzünün altından yapılmış bir maskı vardı. Öteki odalarda mobilyalar, heykeller, tahtlar ve arabalar çevrelerine altın renginde parıltılar saçıyordu. Ve bu daha on sekizini bile doldurmamış bir firavunun mezarıydı!

Firavunlar (mezarların duvarlarındaki yazıtlarda) halklarına adalet getirdiklerini iddia etmekten hoşlanıyorlardı. Mısır'ın etkin bir hukuk düzeni vardı, bu düzenin kanıtı mektuplarla, vasiyetlerle ve duvar

yazıtlarıyla günümüze kadar ulaştı. Bir yazıcının mezar duvarında arkeologlar bir duruşmanın ilginç öyküsünü keşfettiler.

İşte yaşananlar: Uzun zaman önce, bir firavun, bir donanma komutanına hizmetlerinden ötürü on dört dönüm toprak vermişti. 300 yıl sonra, komutanın kadın torunları bu arazinin yasal sahibinin kim olduğu konusunu mahkemeye taşıdı. Sonra, bir süre, ailenin Huy adındaki bir erkek üyesi bu araziyi ekip biçti. Ölümünden sonra, karısı Nubnofre, kocasının Hay adındaki bir akrabası tarafından araziden çıkarıldı. Kadın sorunu mahkemeye götürdü ama yargıç kadının aleyhinde karar verdi.

Daha sonra, Huy ile Nubnofre'nin oğlu Mose, mahkemenin kararını temyiz için başvurdu. Başka bir yargıç tapu belgelerini incelediğinde, belgelerden birinin sahte olduğunu fark etti, bu nedenle Hay ile birlikte bir mahkeme görevlisini resmi kayıtlara bakmaya yolladı. Hay ve görevli bir kumpas kurdu ve Mose'nin babası Huy'un arazi üzerinde hiçbir hakkı olmadığını kanıtlıyor gibi görünen belgelerle geri döndüler. Dolayısıyla yargıç Hay'm lehine karar verdi.

Bunun üzerine Mose, babası Huy'un araziyi yıllarca ekip biçtiğini ve arazinin vergilerini ödediğini söyleyen tanıklar buldu. Yazıtın sonu kayıp, ama mahkemenin nihai kararı Mose'nin lehine olmuş gibi görünüyor. Bu karmaşık öykü mahkemelerin adaleti sağlamak için özenle çalıştığını ortaya koyuyor.

Mısır, MÖ yaklaşık 1100 yılına dek dünyada önemli bir güçtü, daha sonra da ara ara eski gücüne kavuştu. Ardından, eski çağların büyük imparatorlukları tarafından fethedildi. Fakat Sümerlerde olduğu gibi, fethedenler Mısırlıların kültürünü ve bilgi birikimini aldı. Mısır, binlerce yıl boyunca neredeyse hiç değişmeden varlığını sürdüren bir uygarlığın görkemli bir örneğiydi, bu özelliğiyle Nil Irmağı'na benziyordu, o ırmak ki;

Hâlâ akıyor sükût etmiş ezeli Mısır'ın topraklarında

Kudretli bir düşünce gibi bir düşün içinden geçen

Kıyılarında mekân ve zaman

*Ezeli ve ebedi yerlerinde duruyorlar, sanki rüyada.**

---

* ***Leigh Hunt, “A Thought of the Nile”.***

3. Bölüm

Göçerler Yerleşiyor

Yaklaşık 4.000 yıl önce, sonradan İbraniler olarak anılacak bir Sami topluluğu Sümer ülkesindeki yurtlarını bırakıp Fırat Irmağı boyunca kuzeye doğru yola çıkmıştı. Yola koyulmak alışık oldukları bir şeydi, yarı göçerlerdi ve "gezginci" anlamına gelen Hapiru adıyla anılıyorlardı. Sürülerini otlak otlak dolaştırıyorlardı. Büyük olasılıkla Sümerlerin (anımsayacak olursak) "[tarım yapmak için] diz çökmeyen... hayatları boyunca hiç evleri olmayan, öldükten sonra gömülmeyen..." insanlar diye küçük gördükleri o çöl göçerlerine benziyorlardı. İbraniler, şimdiki Türkiye'nin güney sınırındaki Harran'a vardıklarında bir süre yerleşik bir yaşam sürmüş, ardından tekrar yollara koyulmuşlardı.

Daha sonra yaşadıkları şeyleri de biliyoruz, çünkü 1.000 yıl kadar sonra Yahudiler, bir tarih, söylenceler ve kanunlar kitabı olan Kitab-ı Mukaddes'te, İbranilerin öyküsünü anlattılar. Artık insanoğlunun tarihinde bir eşiğe geldik. Günümüz araştırmacıları buraya kadar okuduğunuz tarihi, kazılarda buldukları taşlardan ve kemiklerden ya da geçmişleriyle ilgilenmeyen halkların bıraktıkları yazı kırıntılarından bulup çıkarmışlardı. Ama artık kendi tarihinden büyülenmiş bir halkla karşı karşıyayız. Tarihlerini tekrar tekrar anlatmışlar, bu arada hiç kuşku yok pek çok değişiklik yapmışlar, sonra da yazıya geçirmişlerdi.

Belki de macera peşinde koşan çobanların öyküsüne bu kitapta neden bir bölüm ayrıldığını merak ediyorsunuzdur. Söyleyelim: Öncelikle, bu çobanların öyküsü, Sümer, Mısır, Eski Çin ve İndüs Vadisi gibi yerleşimlerin sınırlarındaki diğer göçer halkların yerleşik yaşama nasıl geçtiklerini gözler önüne serer. İbranilerin öyküsü bu uygarlaşma sürecini anlatır. En az bunun kadar önemli olan ikinci neden de, bu yarı göçerlerin dininin, yerleşik yaşama geçmelerinden sonra, birkaç milyar insanın inancını etkilemesi.

Bir gün, diye anlatılır Kitab-ı Mukaddes'te [Kutsal Kitap, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2003, 3. Basım], Harran'da Avram adında bir İbrani'ye Tanrı görünmüş ve ona hem bir buyruk vermiş hem de bir vaatte bulunmuştu. "Rab Avram'a, 'Ülkeni, akrabalarmı, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git' demişti. 'Seni büyük bir kavim yapacağım, seni kutsayacak, sana ün kazandıracağım.'" Avram, ailesi ve sürüleriyle birlikte önce batıya, sonra da güneye doğru yol almış; Suriye çölünün etrafından dolaşıp Kenan ülkesine gitmişti.

Kenan ülkesinin küçük kent devletleri, Akdeniz'in doğu kıyısı boyunca uzanan Filistin'in büyük bölümünü kaplıyordu. Yani, Mısır ile Mezopotamya arasındaki yolun iki yakasına sıralanmışlardı. Kenan ülkesindekiler, en azından İbranilere göre daha uygardılar. Bazıları çiftçi-çobandı, bazıları da pazar kentlerinde, güneşte kurutulmuş kerpiç tuğlalardan yapılma evlerde yaşıyordu. Sahip olana büyük itibar sağlayan parlak koyu kırmızı/mor kumaşlar dokuyor ve satıyorlardı.

Avram ile birlikte Kenan ülkesine giden İbraniler gelir gelmez yerleşik hayata geçmemişlerdi. Kenan halkının tersine yeni gelenler, sürülerine daha taze otlaklar bulmak için konup göçüyorlardı. Yetişkinler beraberlerinde çadırlarını ve çocuklarını taşıyan eşeklerle ve otlayan sürüleriyle, kuşaklar boyunca Kenan ülkesinin yarı kurak tepelerinde konup göçtüler. Zaman zaman otlak olarak kullanacakları araziler konusunda birbirleriyle anlaşmalar yaptılar. Örneğin bir ara, Avram ve yeğeni Lut, Avram ve akrabalarının sürülerini Şeria İrmağının batısındaki tepelik bölgede, Lut'un da ırmak boyunca otlatması konusunda anlaşmıştı.

İbraniler; hayvanları, peyniri ve yünü, Kenanlıların üretip kendilerinin üretemediği şeylerle takas ettiler. Kenanlıların dilini öğrendiler ve kullandılar.

Avram doksan dokuz yaşındayken (Kitab-ı Mukaddes'te anlatıldığına göre). Tanrı ona tekrar görünmüş ve onunla bir ahit yapmıştı.

Avram'a, "Bütün Kenan ülkesini sonsuza dek mülkünüz olmak üzere sana ve soyuna vereceğim. Onların Tanrı'sı olacağım" demişti. Ama bunun karşılığında Avram ve halkının da bir yükümlülüğü vardı. "Seninle ve soyunla yaptığım antlaşmanın koşulu şudur: Aranızdaki erkeklerin hepsi

sünnet edilecek. Sünnet olmalısınız. Sünnet aramızdaki antlaşmanın belirtisi olacak.” Aynı gün Avram, Tanrı tarafından bildirilen yeni adıyla İbrahim, kendisini, oğlunu, kölelerini ve büyük olasılıkla kabilesinin bütün erkeklerini sünnet ettirmişti.

Kitab-ı Mukaddes İbranilerin neden tek bir tanrıya inandığını böyle açıklar. O dönemlerde başka hiçbir yerde, bilebildiğimiz kadarıyla, tektanrıcı bir halk yoktu. İbrahim’in geldiği Mezopotamya’da, Sümerler, Babilliler ve Asurlar çok sayıda tanrıya ibadet ediyordu. Mısırlılar da öyle. Firavun Ahenaton bile, güneş tanrısına ibadet etmeyi buyurduğunda ve diğer tanrıları kaldırdığında, aynı zamanda kendisine de bir firavun-tanrı olarak ibadet edilmesi gereğini duymuştu.

Yalnızca İbraniler tek bir tanrıya ibadet ediyorlardı. Tanrıyla ahitleştikten sonra bile İbraniler başka tanrıların var olduğuna inanmaya devam etmiş olabilirler. İbrahim ile yaptığı ahitte Tanrı böyle bir inanışı yasaklamamıştı. Fakat başka tanrılarla ilgili neye inanırlarsa inansınlar, İbraniler yalnızca bir tanesiyle bağlılık ahdinde bulunmuşlardı.

Kitab-ı Mukaddes’te anlatıldığına göre bir gün Tanrı Hz. İbrahim’in kendisine bağlılığını sınamıştı. Hz. İbrahim’e tek oğlu İshak’ı alıp uzak bir dağa götürmesini ve onu bir ateşte kurban olarak Tan-rı’ya sunmasını buyurmuştu. Dağa ulaştıklarında İbrahim taşlardan bir sunak yapmış, ateş yakmak için dal parçaları toplamış, İshak’ı bağlamış ve onu dal parçalarının üzerine yatırmıştı. Fakat oğlunu kurban etmek için bıçağını kaldırdığında, “Rabbin meleği”, “Artık sende Tanrı korkusu olduğunu biliyorum” diyerek onu durdurmuştu. Tanrı’nın, “İbrahim’in zürriyetini göklerin yıldızları, kıyıların kumu kadar çoğaltacağım” dediğini de bildirmişti.

İbrahim’den sonra İbranilerin önderi İshak oldu. Tanrı, babasına verdiği vaadi yinelemişti: “Korkma... Seninle birlikteyim. Seni kutsayacak, kulum İbrahim’in hatırı için zürriyetini çoğaltacağım.” Bir kuşak sonra Yakup, İshak’ın oğlu, babasının yerini almış ve Tanrı vaadini yinelemişti. Yakup, ailesinin anayurdu Harran’a gittiğinde, düşünde cennete ulaşan bir merdiven ve bu merdivenden inip çıkan melekler görmüştü. Tanrı belirmiş ve şöyle demişti: “Üzerinde yattığın toprakları sana ve soyuna vereceğim. Yeryüzünün tozu kadar sayısız bir soya sahip olacaksın.”

Başka bir seyahatinde Yakup görünüşte bir yabancıyla; anlaşıldığı kadarıyla bir melekle karşılaşmıştı. Onunla bütün gece boyunca güreşti. Gün ağarmadan hemen önce, yabancı Yakup'un adım İsrail ("Tanrı'yla güreşen") olarak değiştirecekti, çünkü Yakup "Tanrı'yla, insanlarla güreşip yenmişti".

Belki de bu eski önderler, İbrahim, İshak ve Yakup (İsrail), gerçekten yaşamış ve ailelerini, sürülerini Kenan ülkesinin tepelerine götürmüştü. Kitab-ı Mukaddes onlar hakkında o kadar çok şey anlatır ki, kanlı canlı insanlar oldukları izlenimi uyandırır. Bu doğruysa, büyük olasılıkla MÖ 1800 civarında yaşamışlardı.

Ancak sonraki kuşaklar İbranilerin öyküsünü anlatırken bir anlatım aracı, bir kurgu unsuru olarak aileden yararlanıyor gibi görünürler. Belleklerinden yavaş yavaş silinen atalarıyla ilgili olayları birbirine bağlamak için bir baba, oğul ve torun kullanmış, aslına bakılırsa, uydurmuş olabilirler. Böylece öykü daha etkili olacak ve anımsanması kolaylaşacaktı. Tekrar tekrar anlatırken, belki eski önderlerinin Tanrı'yla konuşmalarına dair uydurma öyküler de eklemişlerdir. Bunun sonucunda bu İbrani kabile reislerini, başka insanların (ileride göreceğimiz gibi) yüzyıllar sonra geliştireceği bir dinin kurucuları haline getirmiş olabilirler.

Tanrı'yla yaptıkları ahit, İbranilerin göçebe yaşayışını bırakmalarım gerektirmemişti. Kitab-ı Mukaddes'te bunu vurgulayan bir olay anlatılır. Bir Kenan hükümdarının oğlu Yakup'un kızına tecavüz eder, fakat kıza âşık olur ve onunla evlenmek ister. Hükümdar İbra-niler ile bir toplantı yapar, onları bu evliliğe izin vermeye zorlar. "Birbirimize kız verip alalım. Bizimle birlikte yaşayın. Ülke önünüzde, nereye isterseniz yerleşin, ticaret yapın, mülk edinin." Buna benzer sözlerle konar göçerleri yerleşmeleri için sıkıştırır.

İbraniler kızgınlıklarını gizlerler. Kenanlıların bir koşulu yerine getirmesi durumunda evliliğe izin verecekmiş gibi görünürler. Bu koşul ibraniler gibi sünnet olmaktır. Kenanlılar kabul eder ve sözlerini yerine getirirler. Oysa sünnet koşulu yalnızca İbranilerin bir oyunudur. "Üçüncü gün erkekler daha sünnetin acısını çekerken" Yakup'un oğulları kente aniden saldırır. Bütün erkekleri öldürürler ve "davarları, sığırları, eşekleri

ele geçirirler. Bütün mallarını, çocuklarını, kadınlarını alırlar, evlerindeki her şeyi yağmalarlar.”

Göçer yaşamlarını sürdüren İbraniler yine de yavaş yavaş uygarlığa boyun eğmişti. Kenanlıların yerleşik yaşam biçiminin yararlarını gördüklerinden kuşku yok. Kitab-ı Mukaddes’in ilk bölümlerinde pek çok yerde, arazi veya ev satın alan hatta kimi zaman tarımla uğraşan İbranilerle ilgili şeyler okuyoruz.

MÖ yaklaşık 1600’de bir İbrani topluluğu Kenan ülkesinden Mısır’a gitmişti. Kitab-ı Mukaddes’te bu göçün öyküsü şöyle anlatılır: İsrail’in, önceki adıyla Yakup’un on iki oğlu vardı. Yusuf, en küçüklerinin bir büyüğü, babalarmın en sevdiği oğluydu. Oysa kardeşleri Yusuf’tan nefret ediyordu; babalarının ona güzel bir gömlek vermesinden sonra nefretleri daha da artmıştı. Yusuf’u yakalayıp Mısır’a balsam ve sarı sakız götüren bir tüccar kervanına satmışlardı. Bir keçi öldürmüş, Yusuf’un gömleğini keçinin kanına bulamış, sonra da giysiyi babaları İsrail’e götürmüşlerdi. Ona, sevgili oğlunu vahşi bir hayvanın öldürdüğünü söylemişlerdi.

Yusuf Mısır’da olağanüstü başarılar elde etmişti. Firavun, bir yabancı ve köle olduğu halde Yusuf’u gördüğü tuhaf rüyaları yorumlamakla görevlendirmişti. Bu rüyalardan birinde, yedi tane besili inek, yedi tane sıska inek tarafından yeniyordu; bir başka rüyada da, yedi dolgun başak, yedi kurumuş başak tarafmdan yeniyordu. Yusuf firavuna bu rüyaların anlamını açıklamıştı: Yedi yıl boyunca bolluk olacak, ardından yedi yıl boyunca kıtlık hüküm sürecekti. Açıklaması hükümdarı tatmin etmişti, kölesini en üst düzey yöneticiliğe getirdi. İzleyen yedi yılda Yusuf büyük miktarlarda tahıl toplamış ve tahılı kentlerde depolamıştı.

Ardından, firavunun rüyasının önceden işaret ettiği gibi, yalnızca Mısır’da değil, çevresindeki bütün topraklarda kıtlık baş gösterecekti. Kenan ülkesinde Yusuf’un ailesi de açtı, bu yüzden kardeşleri, tahıl satın alabileceklerini duydukları Mısır’a doğru yola çıkacaklardı. Artık büyük bir devlet görevlisi olan Yusuf, kardeşleriyle karşılaşacak ve onları affedecekti. Onlara ülkelerine dönmelerini, İsrail’i (Yakup’u), eşlerini ve çocuklarını alıp geri dönmelerini söyleyecekti. Onlar da Nil Deltası’na, denize yakın bir yere yerleşecek, firavunun sığırlarının sorumluluğunu üstleneceklerdi.

Akla yakın bir öykü bu. Mısırlılara ait belgeler, kıtlık zamanında firavunların başka halklardan kimselerin Mısır'da ticaret yapmasına ve bu ülkeye yerleşmesine izin verdiğini onaya koyuyor. Ayrıca deltada, İbranilerin çobanlığını yapmış olabileceği firavunlara ait sığır sürüleri vardı. Öte yandan, İbraniler (yalnızca bir aile değil, bütün bir halk) aslında Mısır'a savaşçı olarak da girmiş olabilir. Mısır'a "Hyksoslar"ın ülkeyi ele geçirdiği ve 200 yıl hüküm sürdüğü dönemde gelmişlerdi. Belgelere bakılırsa bu istilacıların arasında İbranilerin de yer alması olası görünmektedir.

Yusuf ölmüş, yüzyıllar geçmiş ve Mısır'daki İbraniler çoğalmıştı. Ancak, Kitab-ı Mukaddes bize, "Yusuf hakkında bilgisi olmayan yeni bir kralın Mısır'da tahta çıktığını" söylüyor. Bu kral İbranileri köle yapmış, onları tarlalarında ve etrafı surlarla çevrili kentlerinin inşasında çalıştırmıştı. Kitab-ı Mukaddes'teki bu anlatım MÖ 1200'lerin Mısırı'na ilişkin bilinenlere uyuyor. Bu dönemde firavunlar başkentlerini kuzeye, deltaya doğru taşımış ve bölgeyi Filistin üzerinden gelen istilacılara karşı korumak için kaleler inşa edecek işçilere gereksinimleri olmuştu. Dönemin Mısır metinlerinde zorunlu işgücü için, büyük olasılıkla İbraniler (Hebrews) anlamında "Habirus" sözcüğü kullanılmaktadır.

Kitab-ı Mukaddes'te Mısır'daki İbranilerle ilgili fazla bir şey anlatılmaz, ancak görünüşe göre on iki "kabile" veya kavim varmış. Kabilelerin isimleri pek az şey açıklar. İbranilere büyük serüvenlerinde önderlik edecek olan kabilelerden bazılarının adları Mısır dilindeymiş. Bunların arasında Musa, Pinehas, Putiel ve belki de Hofni, Harun ve Merari de var. Bu adlar İbranilerin tutsaklıklarının kısmen Mısırlılaşana dek sürdüğünü akla getiriyor.

Sonradan İbranilerin önderi olacak Musa, baskıcı yönetimin en üst noktaya ulaştığı sıralarda genç bir delikanlıydı. Bir gün Mısırlı bir kâhyanın İbrani bir köleyi acımasızca dövdüğünü görmüş ve kâhyayı öldürmüştü. Mısır'dan doğuya, Sina Çölü'ne doğru kaçmış, kavmi orada, açıkça tek bir Tanrı'ya tapan Yitro adında bir kâhinin sürülerine çobanlık yapmıştı.

Sürüsünü otlatabileceği bir otlak bulmak için bu kıraç ülkede dolaşıp duran Musa günün birinde alevler içinde yanan ama tükenip kül olmayan bir çalı görmüştü. İlgisini çekmiş, çalıya yaklaşmış ve Tanrı ona seslenmişti: "Musa! Musa!" Tanrı Musa'ya, "Ben babanın Tanrısı,

İbrahim'in Tanrısı, İshak'm Tanrısı ve Yakup'un Tanrısı'yım" diyordu. Mısır'daki halkının feryadını işittiğini söylüyordu. Musa'ya firavuna gitmesini ve ona İbranileri serbest bırakmasını söylemesini buyurmuştu. Ardından Musa'nın İbranileri "süt ve bal akan" Kenan ülkesine götürmesi gerekiyordu.

Kitab-ı Mukaddes'in kısaca değindiği bu olayda bir nokta karanlıkta kalıyor. Musa, İbrani işçiye yardım etmek için Mısırlı görevliyi öldürdüğünde, İbrahim'in Tanrısı'na zaten inanmıyor muydu? Yoksa Yitro'nun kavminden, onların baba-tanrısına ilişkin bir şeyler öğrendikten sonra mı tek bir tanrıya inanmıştı? Ya da bu tanrıya, kendisiyle yanan çalı aracılığıyla konuştuğu zaman mı ibadet etmeye başlamışa?

Musa Mısır'a dönecek ve Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmek, firavunu İbranileri serbest bırakmak konusunda ikna etmek için uğraşacaktı. Sonunda ya firavun kabul etmişti ya da belki de İbraniler kaçmıştı (Kitab-ı Mukaddes'in anlatımı açık değildir). Birkaç bin İbrani ve başka esirlerle birlikte Musa doğuya yönelecekti. Firavun onları yakalamak için bir ordu gönderecek; ordu İbranileri sazlarla dolu bir gölün kenarında kıstıracaktı. Kitab-ı Mukaddes'te anlatıldığına göre, Tanrı bu sırada gölün suyunu çekmek ve İbranilerin gölden geçmesini sağlamak için bir rüzgâr estirmişti. Su göle geri dolduğunda firavunun savaş arabaları bataklığa saplanmıştı.

Yıllarca, belki de on yıllarca, Musa ve halkı Sina Çölü'nde dolaşıp duracaktı. Yiyecek ve su bulmak zordu; nadiren açlık çektikleri kölelik günlerine çoğunlukla özlemle bakıyorlardı.

Sina Dağı'nın civarındaki kıraç topraklara vardıklarında, "Sina Dağı'nın her yanından duman tütüyordu. Çünkü Rab dağın üstüne ateş içinde inmişti." Musa dağm tepesine çıkmış ve Tanrı ona, "Seni Mısır'dan, köle olduğun ülkeden çıkaran Tanrın Rab benim" demişti. İbranilerin vaat edilmiş Kenan ülkesini kazanmalarına yardım edeceği sözünü yinelemişti. "Ülke halkını elinize teslim edeceğim. Onları önünüzden kovacaksınız."

Kitab-ı Mukaddes, Tanrı'nın Musa'ya taşa yontulmuş on emir verdiğini anlatır. Emirler onları alanların Tanrı'ya saygı göstermesini söylüyor, cinayet ve zina gibi eylemleri yasaklıyordu. (Günümüzde bazı

araştırmacılar “On Emir”in Musa’dan önce, bazıları da sonra olduğunu söylüyor.)

Yine de Musa için İbranileri ve diğer eski köleleri Tanrı ile ahitleştiklerine inandırmak kolay olmamıştı. Önderleri Sina Dağı’nm tepesinde Tanrı’yla konuşurken bile onlar küpelerini eritip bir doğurganlık simgesi olan altından bir buzağı yapmışlardı. Musa Sina Dağı’ndan indiğinde onları buzağının önünde dans ederken bulmuştu. Ancak diretecek ve on iki İbrani “kabilesini” (ve büyük olasılıkla diğerlerini de) oldukça uyumlu bir topluluk haline getirecekti. Kitab-ı Mukaddes bu kabileleri, İsrail’in (Yakup’un) çocukları anlamında “İsrailoğulları” olarak adlandırır. Tek bir amaçları vardı: Kenan ülkesini ele geçirmek.

Kenan ülkesini neden bu kadar çok istedikleri sorulabilir. Filistin’in bir bölümü (Kenan da bu bölümdedir) yeşillik ve bereketliyken, büyük bir bölümü kurak ve çıplaktır, buraya neredeyse hiç yağmur yağmaz. İsrailoğulları çölde güçlükle yol alırken Kenan ülkesini gerçekten de “süt ve bal akan” bir yer olarak hayal etmiş olabilirler. Ne olursa olsun, Kenan, atalarının toprağıydı ve Tanrı orayı onlara vaat etmişti.

Fakat bu vaat edilmiş topraklarda başka bir halk yaşıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kenanlılar yurtlarını ellerinden almaya çalışanlara göre daha gelişmiş bir topluluktu. Kentlerde yaşıyorlardı; yalnızca seslere karşılık gelen harflerden oluşan bir alfabeyle yazı yazan dünyadaki ilk halk belki de onlardı. Güzel kaplarda yemek pişirip, güzel tabaklarda yiyorlardı, demirden aletler yapıyorlardı. Bunlar İsrailoğullarının bilmediği şeylerdi.

Fetih başlamadan hemen önce, Musa Tanrı’nın vaat ettiği toprakları seyretmek için Kenan’ın doğusundaki Nevo Dağı’na, Pisga Tepesi’ne çıkmıştı. Orada öldü. Kitab-ı Mukaddes’te anlatıldığına göre Tanrı onu “kimsenin bilmediği” bir yere gömmüştü.

Kitab-ı Mukaddes’te Kenan ülkesinin ele geçirilmesine ilişkin birbiriyle çelişen iki öykü anlatılır. İlkine göre, Musa öldükten sonra İsrailoğullarının önderi olan Yeşu, halkını Şeria Irmağı’ndan geçirmişti. Tanrının bildirdiği gibi adamlarını çakmaktaşından bıçaklarla sünnet etmişti. Eriha kentini ele geçirmişler ve ardından kısa sürede bütün vaat edilmiş toprakları fethettmişlerdi. Bunu acımasızca yapmışlardı (ilk anlatıma göre), kentleri

“tamamen yıkmışlar”, Kenanlıları “yok etmişler”, “soylarını kurutmuşlar” ve “kılıçtan geçirmişler’di. Arkeologlar gerçekten de, yıkılmış ve hemen sonra da yeniden inşa edilmiş kentlerin kalıntılarını bulmuştu.

Oysa bu anlatımdan sonra, farklı bir öykü yer alır. Ülkenin almışı uzun zaman alan ve parça parça gerçekleşen bir şey olarak anlatılır. Bu daha akla uygundur, çünkü istilacıların aralarındaki birlik pek güçlü değildi. Bu anlatıma göre bazı kabileler savaşırken bazıları da yalnızca bulabildikleri yerlere yerleşmekle yetinmişlerdi. İsrailoğulla-rının çoğunluğu büyük olasılıkla, Mısır’da köleyken yaptıkları gibi, toprağı ekip biçmeye başlamıştı. (Artık İbrani ataları gibi konar göçer çobanlar değillerdi.)

İsrailoğullarının çölden girişinden kısa bir süre sonra Kenan ülkesinin kıyı kentlerine başka bir halk yerleşmişti. Yeni gelenler, isimlerini daha sonra o bölgeye verecek olan Filistîlerdi. Kenanlılar gibi Filistîler de gelişmiş bir halktı. Örneğin, demiri işleyebiliyorlardı. İsrailoğulları bunu yapamıyordu. Kitab-ı Mukaddes bize, “Bütün İsrail ülkesinde bir tek demirci yoktu... Bu nedenle bütün İsrailoğulları, saban demirlerini, kazma, balta ve oraklarını biletmek için [onlarla barış içinde yaşadıkları zamanlarda] Filistîlere gitmek zorundaydılar” diye anlatır.

Filistîler bir tehlike haline gelene kadar her bir İsrail kabilesinin, genellikle savaşçı olan bir önderi vardı. (Yalnızca tek bir kabilenin önderi, bir hurma ağacının altmda oturan ve uyuşmazlıkları çözümleyen bir kadındı.) Ancak, Filistîlerle ve başka düşmanlarla savaşmaları gerektiğinde, bazı İsrailoğullan kabilelerin artık tek bir önderin, bir savaşçı kralın altında birleşmesinin zorunlu olduğuna karar vermişti. Bazılarıysa tek bir kral istemiyorlardı, Tanrı’nın kral olduğunu söylüyorlardı.

Bundan sonra olanlar pek açık değil, çünkü bir kez daha Kitab-ı Mukaddes’te birbiriyle çelişen iki öykü var. Öykülerden hangisi doğru olursa olsun sonuçta İsrailoğullan ilk kralları olarak Saul adında, uzun boylu genç bir çiftçiyi seçmişti. Saul çok iyi bir savaşçı olduğunu hemen kanıtlamıştı. Bir gün, doğudaki çölden gelen savaşçı bir halkın, Ammonluların, İsrailoğullarının topraklarını istila ettiği haberini almıştı. Tarla sürmekte kullandığı öküzlerini parçalara ayırmış ve parçaları şu mesajla birlikte bütün kabilelere göndermişti: “Saul... ardınca gelmeyen herkesin öküzlerine de aynı şey yapılacaktır.” Çok sayıda İsrailoğlu bir

araya gelmiş, bütün gece yürümüş, sabah aniden saldırmış ve Ammonluları yenilgiye uğratmışlardı.

Kral daha sonra büyük düşmanları Filistîlere saldırmıştı. Bazı savaşları kazandıysa da hükümdarlığı sarsılmaya başlamıştı. Bunun bir nedeni, Saul'un savaş arabaları ve demir silahlarla savaşan Filistîlerle tam olarak baş edememesiydi. Ardından, en büyük yardımcısı kâhin Samuel, SauPun yalnızca bir kral olarak değil, aynı zamanda bir din adamı gibi davranmaya başlamasından sonra, ona karşı tavır almıştı. En kötüsü kralın akıl sağlığını yitirmesiydi. Ruhsal çöküntü içindeydi ve çevresindeki herkese öfke saçıyordu.

Bu sırada yeni bir kahraman ortaya çıkmıştı: Davut adında bir savaşçı. Babası Kudüs yakınlarında çiftçilik yapıyordu ve Davut da çocukken koyun gütmüştü. Kitab-ı Mukaddes'in onunla ilgili anlattıklarından hareketle, Davut'un bir çete reisi ve yalnızca sıradan bir İsrailoğlu olduğu düşünülebilir. Saul'un düşüşü Davut'un yükselişi olmuştu. İki yüz Filistîyi öldürüp sünnet derilerini Saul'a getirdikten sonra, onun izniyle kızlarından biriyle evlenmişti. Davut aynı zamanda Saul'un oğlu Yonatan'ın da yakın arkadaşıydı. Saul, Davut'u çe-kememeye başlamıştı; sokaklarda kadınlar, "Saul binlercesini öldürdü, Davut ise on binlercesini" diye methiyeler düzdükçe içindeki korku büyüyordu. Kendi kendine, Davut artık kral olmaktan başka ne isteyebilir ki, diye soruyordu. Davut'u sarayından uzaklaştırdı. Davut bir süre bir Filistin kralının muhafız komutanlığını yaptı.

Bütün yaşamı savaşlarla geçen Saul yine bir savaşta ölmüştü. Büyük olasılıkla Davut'la güç birliği yapan Filistîler İsrailoğullarını bozguna uğratmıştı. Kralın üç oğlunu öldürmüşler ve Saul'u oklarla ağır yaralamışlardı. Düşmanları tarafından öldürülmektense Saul kılıcını ucu yukarı doğru olacak biçimde yere koymuş ve kendisini kılıcın üzerine bırakmıştı.

Yenilgiye uğrayan ve önderlerini yitiren İsrailoğulları büyük bir karmaşa içine düşmüştü. Krallık için kanlı bir mücadele başlamıştı.

İsrailoğulları bir kral üzerinde anlaşma sağlayamazlarsa, birbiriyle didişen bir kabileler yumağı olma tehlikesi yaşayacaklar, düşmanlar

açısından kolay bir av olacaklardı.

Yalnızca bir adam kabileleri birleştirecek yeteneğe ve saygınlığa sahipti. Bu, elbette ki Davut'tu. MÖ 1000 yılından kısa bir süre önce kabilelerin yaşlıları onu ikinci kralları olarak kutsamıştı. Davut, tepeler arasındaki Kudüs'ü başkenti yapmış ve zaferden zafere koşmuştu. Çöl kabilelerini yok etmiş, krallığını kuzeye doğru genişletmiş, Filistîleri bir daha İsrailoğullarına tehdit oluşturamayacak biçimde bozguna uğratmıştı.

Artık kral olduğundan, kabileleri birleştirmesi gerekiyordu. Bunu gerçekleştirmenin bir yolu, ilk gençliğinden yaşlılığına dek sıkça yaptığı gibi, değişik kabilelerden ve topluluklardan kadınlarla evlenmekti. İlk karısının Saul'un kızı Mikal olduğunu daha önce söylemiştik. Bir diğeri Avigayil'di. Avigayil'in kocası, Davut'un evlenme isteğini duyduğunda düşüp ölmüştü. Onunla evlenmek Davut'un güneydeki güçlü bir kabileyle olan bağlarını sağlamlaştırmıştı. Kısmen izlediği siyasetin, kısmen de şehvetinin sonucu Davut'un 20 karısı ve cariyesi olmuştu.

Din, kabileleri birbirine bağlayan ve hükümdarlığı sağlamlaştıran diğer bir araçtı. Davut'un zamanına kadar İsrailoğulları Tanrı'yla olan ahitlerini aracısız antlaşmalar olarak görüyorlardı. Ahitte elbette kralın bir rolü olamazdı çünkü Saul'a kadar hiç kralları olmamıştı ve Saul, krallığının yanı sıra dini yetkiler de almaya çalıştığında sorun yaşamıştı. Ancak Davut, Tanrı'nın ve insanın aracı olarak bir krala gereksinimi olmadığı düşüncesini kısmen değiştirmişti. Büyük olasılıkla, Davut'un zaferleri pek çokları tarafından Tanrılarının, kralları, özellikle de Davut'u onayladığına ilişkin birer kanıt sayılmıştı.

Fakat Davut konuyu biraz daha ileri, yalnızca Tanrı'nın onayını almanın ötesine götürdü. Davut'un fark ettiği gibi o Tanrı'yla yapılan ahdin canlı simgesiydi. Yalnızca bir kral olarak değil, dini bir önder olarak da hizmet verecek ve Kudüs'ü hem siyasi hem ruhani başkent yapacaktı. Uzmanlar bu konuda farklı görüşler ileri sürse de, Yahu-dilerin ve Hıristiyanların bugün hâlâ okudukları ya da söyledikleri mezmurların (ilahilerin) pek çoğunu Davut yazmış olabilir. (Bunlardan en ünlüsü belki de Davut'un çocukken yaptığı çobanlığa bir gönderme içeriyordur: "Rab çobanımdır, eksiğim olmaz. Beni yemyeşil çayırlarda yatırır...") Davut, Tanrı'nın Musa'ya verdiği On Emir'in yazılı olduğu tabletlerin saklandığı "Ahit Sandığı"nı

Kudüs'e getirmişti. Kitab-ı Mukaddes'te, sandık kalabalığın bakışları arasında kente girerken Davut'un oynayıp zıpladığı ve herkese "birer somun ekmekle birer hurma ve üzüm pestili" dağıttığı anlatılır.

Davut ölüm döşeğindeyken yerine geçmesi için ikinci oğlunu seçmişti. "Kâhin Sadok ve Peygamber Natan onu İsrail kralı olarak meshetsinler. Boru çalıp, 'Yaşasın Kral Süleyman!' diye bağırın" demişti. Dediği gibi de oldu. Süleyman, babası ölmeden önce taç giyecekti.

Çoğunlukla olduğu gibi, asıl işi baba yapmış, keyfini de oğlu sürmüştü. Süleyman, hem Mısır hem de Mezopotamya hükümdarlarının zayıf düştüğü bir dönemde kral olduğu için şanslıydı. Küçük ülkesi gelişmiş, Süleyman da ülkesiyle birlikte zenginleşmişti. Davut'un 20 karısı ve cariyesi varken, Kitab-ı Mukaddes Süleyman'm 700 karısı (bunlardan biri bir firavunun kızıydı) ve 300 cariyesi olduğunu söyler. Başka ülkelerden gelen ustalara, kireçtaşı, sedir ağacı, tunç ve altından görkemli bir tapınak, diğer bir deyişle "Rabbin Evi"ni inşa ettirmişti.

Hükümdarlığı görünüşte görkemliydi ancak alttan alta süren bir hoşnutsuzluk vardı. Çoğunluğu yoksul ve tutumlu olan halk, fildişi bir tahtta oturan, altın kupalarla içki içen, maymun ve tavus kuşu besleyen bir kralları olduğunu fark etmişti. Bu kral ağır vergiler yüklüyor, tapınak inşaatı için bir sürü erkeği zorla taşocağına veya kereste kesmeye yolluyordu.

Davut ve Süleyman'dan sonra krallık parçalandı. Kudüs'ün kuzeyindeki on kabile vergilere ve zorunlu çalışmaya isyan eni. Süleyman'ın oğlu (aynı zamanda ardılı) bu kabilelerle görüşecek ama görüşmeleri yüzüne gözüne bulaştıracaktı. Kabileleri emirlere uymaya zorlayınca da, isyancılar işçilerin şefini taşlayarak öldürmüşlerdi. Kral kaçabildiği için şanslıydı. Kuzeydeki halk, İsrail adında yeni bir krallık kurdu. Güneyde kalanlar kendi küçük krallıklarına Yahuda adını verdiler.

Saul-Davut-Süleyman krallığının parçalanmasının bir felaket anlamına geldiği düşünülebilir. Oysa kabilelerin ayrılması en görkemli dönemlerinin başlangıcı olmuştu. Kavgalarının ve ayrılmalarının hemen ardından kabileler, iki önemli uygarlık arasında sendeleyerek, insanlığın dinsel birikimine katkıda bulunacaklardı. O zamana dek İsrailoğullan tanrılarını, evet, çocuklarının hemen yardımına koşan ve onlara nasıl davranmaları

gerektiğini öğreten bir baba olarak görmüşlerdi. Ama aynı zamanda onu, kendisine kurban sunulmasım isteyen ve kendisine karşı koyanlara acıması olmayan bir zorba olarak da görüyorlardı.

MÖ sekizinci ve yedinci yüzyıllarda, “peygamber” adı verilen insanlar, İsrailoğullarının dinini genişlettiler ve derinleştirdiler. Tanrı’nın iradesini, çoğunlukla da onun kendi sözcükleriyle ortaya koyduklarını iddia ediyorlardı. Bunlardan biri kendisinden, “Yalnızca sığır yetiştirirdim. Yabanıl incir ağaçlarına bakardım” diye söz eden Amos’tu. Amos’un, İsrail kralının ve üst sınıfların zalimliğini ve açgözlülüğünü eleştirecek cesareti vardı. “Doğruyu para için, yoksulu bir çift çarık için sattılar. Onlar ki yoksulun başını toz toprak içinde çiğner” diyordu. Tanrı ibadet demek değildi, ama terbiye ve adalet demekti. Amos onun sözlerini tekrarlıyordu: “Uzak tutun benden ezgilerinizin gürültüsünü, çenglerinizin sesini dinlemeyeceğim. Bunun yerine adalet su gibi, doğruluk ırmak gibi sürekli aksın.” Amos hem İsrail, hem de Yahuda Krallığı’nın yıkılacağı kehanetinde bulunmuştu.

Diğer bir peygamber, Hoşea, Asurlular ile savaş sırasında, 14 yıl içinde krallarından dördünün öldürüldüğü bir dönemde İsrail halkına dini öğütler vermişti. Bunun için kendi başından geçen bir olayı kullanmıştı, acıklı bir olaydı. Bir fahişeyle evlenmiş, fahişe onu aldatmış ve terk etmişti. Benzer biçimde, İsrail başka tanrıları severek (bu da bir tür zinaydı) Tanrı’yı düş kırıklığına uğratmıştı.

İsrail, diyordu Hoşea, kesinlikle Tanrı’nın gazabını hissedecek. Onları karmaşa ve yenilgi bekliyordu. “Kılıçla yıkılacaklar, yere çarpılıp parçalanacak yavruları, gebe kadınlarının karnı yarılacak.” Oysa bizzat Hoşea karısını bağışlamış ve geri almıştı, dolayısıyla Tanrı da bir gün İsrail’i bağışlayacaktı. “Yine insanlar oturacak [Tanrı’nın] gölgesinde; buğday gibi gelişecek, asma gibi serpilecekler...”

Hoşea, Amos ve diğer peygamberler dinleyicilerine yeni ve farklı bir Tanrı düşüncesi anlatmıştı. Tamam, Tanrı bizden dini törenler ve ibadet bekliyor, diyordu peygamberler, ama bunları riyakârlardan ve yoksullara haksız yere acı çektirenlerden beklemiyor. O, dini törenlerden çok insanların nasıl yaşadığıyla ve birbirlerine nasıl davrandıklarıyla ilgilidir. Mika Peygamber şöyle diyordu: “Ey insanlar, Rab iyi olanı size bildirdi;

adil davranmanızdan, sadakati sevmenizden ve alçakgönüllülükle yolunda yürümenizden başka Tanrınız Rab sizden ne istedi?”

İsrailoğulları daha Davut’un zamanında, o güne dek insanların yalnızca ağızdan ağza öğrendikleri şiirleri ve öyküleri yazıya geçirmeye başlamıştı. Ayrıca tarihçiler de artık, tanık oldukları olayları (örneğin Saul’un trajedisini ve Davut’un zaferlerini) kaleme alıyorlardı.

1.000 yıl boyunca bu yazılanlara yenileri eklendi. İsrail’in çocukları bir demirci ocağında bıçak yapamıyor ya da güzel bir çömlek pişiremiyorlardı ama aralarından bazıları Sophokles veya Shakespeare gibi yazabiliyordu.

Âlimler hazine gibi saklanan bu metinlerin pek çoğunu bir araya getirip yavaş yavaş Kitab-ı Mukaddes’i meydana getirdiler. Hâzinenin içinde eski söylenceler, insanlara kim olduklarını ve nereden geldiklerini anlatan öyküler de vardı. Ortadoğu’nun bütün halklarının söylenceleri vardı. Bunların kaynağı büyük olasılıkla Filistin değil, Fırat ve Dicle boyunca kurulmuş Mezopotamya köy ve kentleriydi. Fırat ve Dicle ırmaklarına yakın yıkıntılarda bulunan eski tabletlerde, Kitab-ı Mukaddes’te anlatılanlara çok benzeyen söylencelere rastlanır. Enki’nin, yaratıcının, Dünya’yı Gök’ten nasıl ayırdığı; Enki’yle annesinin insanı kilden nasıl şekillendirdiği; ana tanrıçanın cennetteki yasak bitkileri yediği için su tanrısını nasıl cezalandırdığı; “insan soyunu” yok etmek için tanrıların nasıl bir sele yol açtıkları ve (anlaşıldığı kadarıyla, çünkü tabletin bir kısmı kayıp) Tanrı’ya saygısı olan bir kralı bir tekneyle o toprakları terk etmesi için uyardıkları, hep bu tabletlerde anlatılır.

Kitab-ı Mukaddes’in yazarlarının bu eski öykülerden fazlasıyla etkilendiği söylenebilir; bu öyküler aynı zamanda pek çok insan için zihinsel anlamda teşvik edici de olmuştur. Örneğin yaratılış söylencesini ele alalım. Tanrı bir erkek ile bir kadını, Âdem ile Havva’yı yarattıktan sonra bize, insanoğullarına görevimizi söyler: “Verimli olun, çoğalın. Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın... Yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun.” 4.000 yıllık bu inanç geleneğinden gelen bizler bu sözlerle Dünya’yı (güya) egemenliğimiz altına almamızın meşru kılındığını düşünüyor, bunu Tanrı emretti, diyoruz.

Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bir başka söylencede, Tanrı bir buyruğa uymadıklarında ilk iki insanı cezalandırır. Onları cennetten uzaklaştırmadan önce, o günden başlayarak kadınların ağrılar içinde doğum yapacağını ve herkesin yemek için çalışması gerekeceğini söyler. "Ekmeğini alın teri dökerek kazanacaksın." Yaşamlarının sonunda Âdem ve Havva ölecek ve Tanrı'nın Âdem'i yarattığı toprağa döneceklerdir. "...Topraktan yaratıldın ve yine toprağa döneceksin."

Kitab-ı Mukaddes'e, kabile reisleriyle, onların Tanrı'yla karşılaşmalarıyla ve İbranilerin Mısır'da kölelik günleriyle ilgili daha eski öyküler de eklenmişti. Mısır'dan kaçış, çölde yolculuk, Kenan ülkesine yerleşme, üç kral ve kabilelerin birleşmesi ve İsrail'in Yahuda'dan ayrılması ile ilgili öyküler de sonradan eklenmişti. Eklenen başka yazılar da vardı: Kehanetler ve yasalar, On Emir, şiirler ve meseller, mezmurlar ve öyküler.

Kitab-ı Mukaddes, önceden konar göçer bir hayat sürerken sonradan Filistin'de yerleşik hayata geçerek çiftçilik yapmaya başlayan bu yoksul insanlara. Mısırlıların ve Fırat ile Dicle kıyılarında yaşayanların sahip olmadığı bir şey vermişti: Bir bellek.

Kitab-ı Mukaddes'teki en etkileyici bölümlerden biri Eyüp'ün şiiridir. Bu öyküyü yaratanlar İsrailoğulları değildir, Sümerler daha eski bir yorumunu anlatır. Fakat unutulmuş bir dâhi harpını çalmış ve öyküyü şiire dönüştürmüştür. Şiir herkesin aklını kurcalayan bir gizemle ilgilidir: Bir tanrı veya başka bir yüksek güç varsa, neden hak etmeyen insanların acı çekmesine göz yummaktadır?

Kitabın başında Eyüp zengin ve mutludur. Bir ailesi (bir eşi, üç kızı, yedi oğlu) vardır ve "pek çok" köleye, çok sayıda deveye, öküze, koyuna ve eşeğe sahiptir. "Kusursuz ve doğru bir adam"dır, Tanrı'dan korkar, kötülükten kaçınır. Tanrı, felaketlerle karşılaştığında Eyüp'ün bağlılığını koruyup koruyamayacağını anlamaya karar verir. Bu yüzden Eyüp'e kötü haberler vermek üzere haberci üstüne haberci gönderir. Haberciler Eyüp'e önce, göçebelerin öküzlerini ve eşeklerini çaldığını, sonra bir ateşin koyunlarını yaktığını, sonra başka göçerlerin develerini alıp götürdüğünü, daha sonra rüzgârın evini yıktığını ve oğullarıyla kızlarının öldüğünü söylerler.

Eyüp başlangıçta şikâyet etmez. “Bu dünyaya çıplak geldim, çıplak gideceğim. Rab verdi, Rab aldı.” Tanrı Şeytan’a Eyüp’ün vücudunu baştan aşağı kötü çıbanlarla doldurttuktan sonra bile, Eyüp bağlılığını korur. “Tanrı’dan gelen iyiliği kabul edelim de kötülüğü kabul etmeyelim mi?”

Ancak en sonunda Eyüp umutsuzluğa düşer. Arkadaşları onu teselli etmek için geldiğinde, doğduğu güne lanet okur. Ölümü arzular, çünkü “Orada kötüler kargaşayı bırakır, yorgunlar rahat eder.” Arkadaşları ve Eyüp kötülüğün nedeni üzerine düşünüp taşınırlar. Arkadaşları, acı çekmenin günahın bedeli olduğuna ilişkin alışılmış görüşü savunur. Tanrı, pişmanlık duyan günahkârı bağışlar ve böylece günahkâr acılarından güçlenmiş olarak çıkar.

Eyüp teselli olmaz. Başına gelen felaketleri sıralar ve hatalı olduğunu yadsır. Umutsuzluk içinde Tanrı’nın, kötüleri cezasız bırakırken bir hevesle, hiç acımadan, bir insanı mahvettiğini ileri sürer. Eyüp Tanrı’dan kendini göstermesini ve yaşamındaki acılar için geçerli nedenler ortaya koymasını ister.

Ve Tanrı bir kasırganın içinden konuşarak Eyüp’e yanıt verir. Eyüp’ün ıstıraplarına hiç değinmez, ona Dünya’nın büyüklüğünü ve görkemini hatırlatır. Zavallı Eyüp’e meydan okur, Tann’nın yasasının yanlış olduğuna inanıyorsa, kötülüğü kendisinin yenmesini söyler. Yoksa Eyüp Tanrı’nın gücünü ve amaçlarını anlıyormuş gibi mi yapmaktadır? Tartışmalarının sonunda Eyüp itiraf eder: “Kuşkusuz anlamadığım şeyleri konuştum. Beni aşan, bilmediğim şaşılası işleri.” Aslında Tanrı Eyüp’ü yanıtlamamıştır, ama şair Dünya’nm enginliğini ve Tann’nın gizemini kabul ederek teselli bulmamızı ister bizden. Tanrı’nın üstün amaçlarını, neyin adil ve iyi olduğuna ilişkin insana özgü görüşlerle sınırlayanlayız. Öykünün sonunda Tanrı Eyüp’ü eski gönencine kavuşturur.

Kitab-ı Mukaddes biçimlenmeye başlarken, peygamberlerin kuzey ve güney krallıkları hakkmdaki iç karartıcı uyarıları gerçek olmuştu. Kuzeydeki İsrail Krallığı’nın ömrü MÖ 721 yılına kadar sürdü. O yıl, Fırat ve Dicle bölgesinden gelen Asurlular krallığı yenilgiye uğrattı. Esirleri kazığa geçirmeleriyle ünlü istilacılar, yalnızca İsrail’in köklü kabilelerini imparatorluklarının değişik yerlerine dağıtmakla

yetindiler. Bu kabileler başka halkların içinde eriyerek yok oldu. Bu olay tarihe On Kayıp Kabile olarak geçti.

Güneydeki küçük Yahuda Krallığı haraç ödeyerek varlığını sürdürdü, ancak MÖ 586'da yine Fırat ile Dicle arasındaki bölgeden gelen Babilliler krallığı ele geçirdi. Kudüs'ü yakıp yıktılar ve çok sayıda insanı Mezopotamya'ya sürdüler. Persler sonradan Babil'i ele geçirdiklerinde bu esirleri serbest bıraktı, çoğu Yahuda'ya geri döndü. Kuzey'deki İsrail'in kabileleri yok olduğundan, Yahudiler artık İbrahim ile Musa'nın Tanrısı'na tapan tek halktı.

Kudüs'teki tapınağı Yahudiler yeniden inşa etti ve âlimleri Kitab-ı Mukaddes'in derlenmesini tamamladı. Fakat ülkelerindeki karışıklıklar son bulmadı. MÖ 198'de Selevkoslar Yahuda'yı ele geçirdi. Tapmağın içine Yunan tanrısı Zeus'un bir heykelini koydular. Daha sonra, MÖ 63'te Romalılar Yahuda'yı imparatorluklarına kattı. Roma İmparatorluğu'nda Yahudilerin yaşamı güçlüklerle doluydu, çoğu yurtlarını terk etti. MS 64'te Kudüs ayaklandı ama Romalılar ayaklanmayı bastırdı, tapınağı yaktılar, kenti yerle bir ettiler. İki kuşak sonra Yahudiler yeniden başkaldırdı ve Romalılar onları bir kez daha yenilgiye uğrattı. Bazılarını köle olarak yanlarında götürdüler.

Yahudilerin çoğu yurtlarını terk etti. Artık "bizim" diyebilecekleri bir ülkeleri yoktu, Akdeniz'in dört bir yanına ve daha ötelere yayddılar. Neredeyse 2.000 yıl boyunca, Yahudilerden birbirlerinden ayrı düşmüş halde, çoğunlukla kötü muamele görerek, gettolarda yaşadılar.

Dört bir yana dağılsalar da, öykülerini anlatan ve inançlarım açıklayan bir kitapları vardı. İçinde söylenceler ve gerçek olaylar, yasalar ve mezmurlar, şiirler ve kehanetler bulunan bu hazine, büyük uygarlıkların eşiklerinde kabile olarak yaşadıkları eski yaşamlarının ürünüydü. Artık dağılmış olduklarından bu kitap, onları dünyadaki diğer halklardan farklı kılan geçmişlerinin bilgisini ve duygusunu korumalarına yardımcı olacaktı.

Ancak, yalnızca Yahudiler değil, başka insanlar da okuduğu için Kitab-ı Mukaddes'in başardıklarının hepsi bu değildi. İnsanlığa, çektikleri ıstırapların nedeni, yoksullara karşı ödevleri, savaşın ahlaklılığı ve tarihin gücü konusunda önemli düşünceler de armağan etmişti. Ayrıca, geniş bir

alana yayılan diğer iki din de (Hıristiyanlık ve İslam), bir zamanlar konar göçerlerin ve alçakgönüllü çiftçilerin taşıdığı, itaat edilmesi gereken ve gözü insanların üzerinde olan tek bir Tanrı olduğu inancını benimseyecekti.

4. Bölüm

Eskiçağın İki Kenti Farklı Yollar İzliyor

Yaklaşık 2.500 yıl önce Yunanistan'daki iki kent devleti yıldız gibi parlamıştı. Bu iki devlet farklı biçimlerde gelişmişlerdi. 150 yıl boyunca insanoğluna yapabileceği şeylerin kapsamının ne kadar geniş olduğunu görme olanağı verdiler.

Avrupa'nın karnından meme gibi üç yarımada sarkar. Batıda iber Yarımadası (günümüzde İspanya ve Portekiz'in bulunduğu yer) neredeyse Afrika'ya ulaşır. Ortada, tekme atmaya hazır bir çizme gibi görünen İtalya vardır. Doğudaysa, kayalık dağlarla ve kavgacı halklarla dolu Balkan Yarımadası yer alır.

Yunanistan, aşağı doğru yavaş yavaş küçülen "Balkanlar"ın alt kısmında yer alır. Ülke denize doğru çıkıntı yapan kara parçalarından ve alçak ama sarp dağlarla kaplı 1.400 adadan oluşur. Öykümüz başlamadan önce yakmak için ağaca veya tekne yapmak için keresteye gereksinimi olan Yunanlılar ormanlık bölgeleri büyük ölçüde yok etmişti. Ardından toprak erozyonu baş göstermişti. Eski Yunanlı filozof Platon yurdundan, "Hasta bir adamın kemikli vücudu gibi bütün zengin ve verimli toprakları dökülüp gitmiş ve geriye yalnızca sıska bir iskelet kalmış" biçiminde söz eder.

Köyler ve kentler deniz kıyısında veya dağlarla çevrili olduğundan kısmen yalıtılmış durumdaydılar. Bu nedenle kentlerin çoğu, yaklaşık 200 tanesi, küçük ve bağımsız kent devletlerine dönüştü. Bazıları küçücüktü. 120 kilometrekarelik Amorgos Adası'nda, her biri kendi işlerini yürüten yan yana üç kent devleti vardı. Yunanlılar küçük devletlerin yararına inanıyordu; insanların kendilerine böyle bir düzen kurmaları gerektiğinden kuşkuları yoktu. Aristoteles, ideal kent devletinin herkesin birbirini tanımasına olanak sağlayacak kadar küçük olması gerektiğini belirtmişti.

Balkan Yarımadası'nda (solda), Anadolu'nun batı kıyısında ve Ege Denizi'ndeki adalarda çok sayıda kent devleti vardı (sayıları burada gösterilemeyecek kadar çoktu).

Bir keresinde bir tarihçi, bir Eski Yunanlı'yla Londra'da bir derneğe üye olan bir İngiliz arasında gerçekleşen hayali bir konuşma yazmıştı. Konuşma şöyleydi:

İNGİLİZ: Neden küçücük bir devletin iyi olduğunu düşünüyorsun?

YUNANLI: Anlamıyor musun? Orada yaşam çok canlıdır. Tepenin üzerindeki kalemize çıktığında her şeyi görebilirsin: Kentimizi, tapınaklarımızı, tiyatromuzu, mahkememizi, çiftliklerimizi, deniz kıyımızı, gemilerimizi, dağlarımızı. Böyle bir kent devleti yaşamın bütün olanaklarını içinde barındırır.

İNGİLİZ: Peki ama neden diğer kent devletleriyle birleşilmesin?

YUNANLI: Bir düşünelim... Londra'da kaç tane dernek var?

İNGİLİZ: Yaklaşık 500 tane.

YUNANLI: O halde hepsi birleşirse, Buckingham Sarayı kadar büyük bir dernek binasına sahip olabilirler.

İNGİLİZ: Evet ama bu artık bir dernek olmayacaktır.

YUNANLI: Çok doğru, sizinki kadar büyük bir kent devleti de artık bir kent devleti olmayacaktır.*

---

* ***H.D.F. Kito, The Greeks |Yunanlılar] (1951) 79. sayfadan değiştirilerek alınmıştır.***

Bütün kent devletleri küçük değildi. Bu bölümde inceleyeceğimiz iki bölgeden biri olan Sparta'nın, haritanın üzerinde küçücük bir nokta olduğu söylenemez. Yunanistan'ın güney ucundaki Peloponnesos Yarımadasının üçte ikisini kaplıyordu ve günümüzde İsrail'in kapladığı alandan yalnızca biraz daha küçüktü; yine günümüzdeki Belçika'nın da yarısı kadardı. Öykümüz için daha önemli olanı da, Sparta'nın, rakibi Atina'dan üç kat büyük olmasıydı.

Çoğu zaman, devletler yavaş yavaş, deneme yamlma yoluyla ve kan dökerek gelişir. Oysa, anlatılanlar doğruysa Sparta böyle bir süreçten geçmedi. Bunun yerine, MÖ 600'lerde, Lykurgos adında bir Spartalı oldukça çabuk bir biçimde, Spartalıların yüzyıllarca bağlı kalacağı bir düzen kurdu. Lykurgos, devleti yönetmek ve Spartalılara özgü yaşam biçimini sürdürmek için temel kurallara gereksinim olduğunu gördü. Bu kuralları tek başına yazdı ve Yunanistan'ın orta bölümündeki dağlarda yaşayan tanrı Apollon'un onayını aldı. Spartalılar onun kurallarını kabul etti, ama Lykurgos sonradan düşüncelerini değiştirmelerinden korkuyordu. Bu nedenle Sparta'yı terk etmek için hazırlandı ve ayrılmadan hemen önce Spartalılara, geri dönene kadar kuralları değiştirmeyeceklerine dair ant içirdi. Ardından Sparta'dan ayrıldı sonra da kendisini açlıktan ölmeye mahkûm etti.

Lykurgos'un tasarladığı düşünülen devlet düzeni bütünüyle savaşçılardan ve toprak sahiplerinden oluşan üst sınıf Spartalıların elindeydi. En tepede, savaş zamanında komutanlık görevi üstlenen bir değil, iki kral vardı. (Bu düzenleme bazen akla gelebilecek en kötü şekilde işliyordu.) Sparta'nın ayrıca, yaşları altmış veya daha üzerinde 28 erkekten oluşan bir senatosu, geniş yetkileri olan beş kişilik bir denetleme kurulu, ağır silahlı piyade birliklerindeki savaşçılardan oluşan bir meclisi vardı. Spartalıların yaşam biçimi devletlerinin yapısından daha ilginçti. Anlatılanlara bakılırsa, bunu da Lykurgos belirlemişti, ama sonradan değişime uğradığından kuşku yok. Spartalılar için temel mesele, kendi sayıları yalnızca yaklaşık 25.000 iken, fethedip yönettikleri yerlerdeki insanların sayısının bunun belki de yirmi kan olmasıydı. Bütün o insanları bir biçimde yönetmeleri gerekiyordu. Spartalılar bazılarını serbest bırakıyorlardı, ama hiçbir siyasal hak vermeden. Geri kalanlarını ise devlete ait tarım işçisi, başka bir deyişle serf yapıyorlardı. Düşük toplumsal konumlarının işaretleri olarak serflere köpek derisinden başlıklar giydiriyorlar ve (Aristoteles'ten öğrendiğimize göre) her yıl onlara savaş ilan ediyorlardı. Bunu, gizli polis örgütünün sorun çıkaran serfleri öldürmesini meşru kılmak için yapıyorlardı belki de.

Kendilerinden sayıca çok üstün olan insanları sert ve acımasız bir biçimde yönetme kararlılıkları, yönetici sınıfın yaşam biçimini ve "Spartah" sözcüğünün akla getirdiği görenekleri biçimlendirdi. Ayaklanmaları

bastıracak bir güce sahip olmaları gerekiyordu, bu nedenle her Spartah erkeği inanmış ve sadık bir asker yapması amaçlanan bir toplumsal düzen geliştirdiler. Yaşlılardan oluşan bir heyet, yeni doğan erkek bebekleri inceliyor ve yalnızca amaçlarına uygun olanların yaşamasına izin veriyordu. Diğerlerini derin bir vadiye atıyorlardı.

On iki yaşından sonra bir oğlan çocuğu diğer oğlan çocuklarıyla birlikte askeri bir kampta yaşıyordu. Berbat yiyecekler yiyor, bir ırmaktan topladığı sazların üzerinde uyuyordu. Okumayı öğreniyor, düzenli yürüyüş eğitimi alıyor, beden eğitimi yapıyor, eğitimlerde ve savaşlarda çalman müziği öğreniyordu. Yaşları büyük çocuklar yılda bir kez, kimin daha uzun dayanacağını görmek için kırbaçlanıyordu. Ayrıca, doğada yalnız başlarına yaşamak ve geceleri ortaya çıkıp rastladıkları serfleri öldürmek zorunda oldukları bir "saklanma dönemi"ni başarıyla tamamlamaları gerekiyordu.

Yirmi yaşma geldiklerinde 15 kişilik bir askeri birliğe katılıyor ve onlarla birlikte yemek yiyip eğitim yapıyorlardı. Yiyecekler o kadar kötüydü ki Spartalıların bir askeri birliğinde yemek yiyen bir ziyaretçi herhalde sinirlenip şöyle bağırırdı: "Şimdi anlıyorum Spartalıların ölümden neden korkmadığım!" Kendi yiyeceğinin parasını ödemesi için herkese, serfler tarafından işletilen devlete ait çiftliklerden birinden maaş bağlamyordu. Böylece Spartalı erkeklerin çoğu, eğitim görerek, savaşarak, alt sınıfın emeğinden gelir elde ederek ve daima devletin denetiminde kalarak yaşamlarını sürdürüyordu.

Spartalıları herkes savaşçı olarak biliyordu. Yalnızca Spartalılarda değil, bütün Yunanlılarda, savaştan kaçmak ve kalkanını yere düşürmek utanç verici bir şeydi. Bununla beraber, gamsız bir şair (Spartalı değildi) şöyle yazmıştı:

Şanslı bir Trakyalı şimdi benim görkemli kalkanımın sahibi:

Kaçmak zorundaydım; düşürdüm kalkanımı bir koruda.

Olsun paçayı kurtardım ya sonunda, sağ ol Tanrım!

*Kalkanları yine kuşanalım! Ama önce yeni bir tane bulalım.**

---

* **A.g.y., 88. sayfa.**

Bir de, ya zafer ya ölüm, diyerek savaşa giden oğluna Spartalı annenin söylediklerine bakın: “Kalkanınla ya da onun üzerinde geri dön.”

Spartalı kadınların yaşamı erkeklerin yaşamından daha kolay değildi. Kız bebekler büyük olasılıkla bir vadiye atılmıyordu ama kızlar da oğlanların aldığı eğitimin bir kısmını alıyordu. Temel görevleri devlet için daha fazla savaşçı doğurmaktı, oysa Sparta cinsel ilişkiyi bile bir mücadeleye dönüştürmüştü. Evliliğin ilk yıllarında kocalar karılarını yalnızca geceleri ve gizlice ziyaret edebiliyorlardı; bununla erkeklerin kurnazlığının ve dürtülerinin sınanması amaçlanıyordu. Spartalı çiftlerin gündüz gözüyle birbirlerini görmeden çocuk sahibi oldukları söyleniyordu.

Yabancılar için Spartalılar vicdansız insanlardı. Yalnızca serflerini baskı altında tutmakla kalmıyor, kendi özgürlüklerinden de savaş makineleri için vazgeçiyorlardı. Kültürel açıdan yaşamları kısırdı. Uzun zaman önce Spartalılar şairleri, müzikleri, bronzdan döktükleri çanakları ve silahlarıyla tanınıyordu. Yunanistan’ın dört bir tarafından şairler her sonbahar Sparta’da düzenlenen bir şenlikte yarışırlardı. Oysa altın çağında Sparta kültürel bir çöldü. Başkentleri bir araya gelmiş köylerden ibaretti, güzel bir tapmağa rastlamak neredeyse olanaksızdı. Spartalılar için müzik yalnızca savaş şarkıları ve savaşa giderken çalınan flüttü.

Sıkıcı olduğu yetmiyormuş gibi bir de yaşamlarını devletleri için vermekten gurur duyuyorlardı. Bir Sparta geleneğine göre, bir kral savaşa giderken yanına daima Yunanistan Olimpiyat Oyunları’nda zafer kazanmış bir Spartalı alırdı. Olimpiyatların birinde, oyunlara katılan bir Spartalıya bir güreş karşılaşmasını kaybetmesi için rüşvet önerilmiş ama Spartalı kabul etmemişti. Rakibini devirdikten sonra ona, rüşveti alsa daha iyi olmaz mıydı, diye sorulduğunda, “Hayır” diye yanıtlamıştı kısaca, “kralımın yanında düşmanla savaşacağım.”

Sparta’nın rakibi Atina, Sparta’nın kuzeydoğusunda, denizin neredeyse dört tarafını kuşattığı bir yarımadada yer alıyordu. Yarımadada yalnızca bir kent ve yaklaşık 2.500 kilometrekarelik bir alana yayılmış tepeler, köyler, küçük limanlar, zeytinlikler ve tahıl ekili küçük araziler vardı. Ancak öteki

kent devletleri o kadar küçüktü ki, Atina büyüklük olarak Sparta'dan hemen sonra geliyordu.

MÖ beşinci yüzyıldan önce Atina'nın öyküsü diğer kent devletlerinin öyküsü gibiydi. Başlangıçta aynı soydan gelen krallar tarafından yönetiliyordu, sonra üzüm ve zeytin yetiştirerek zenginleşen toprak sahipleri tarafından yönetildi, sonra sıradan insanlar tarafından (sınırlı bir demokrasi) ve sonra da art arda gelen üç diktatör tarafından.

Bu tiranların İkincisi öldürüldüğünde yerini kardeşi almıştı. Ancak çok acımasız ve kinci olduğu anlaşılınca zenginlerden oluşan küçük bir topluluk onu alaşağı etti. Sonraki iki yıl bu topluluğun üyeleri iktidar için mücadele etti.

Bu mücadele Atina'nın yönetim biçiminde temel bir değişikliğe yol açtı. İktidarı ele geçirmek için çabalayan politikacılar arasında deneyimli biri olan Kleisthenes de vardı. Yardıma gereksinimi olduğunu anladığında tarihi önem taşıyan bir adım attı: Sıradan insanlara yöneldi. Onlara yardımlarının karşılığı olarak düzeni iyileştirecek değişiklikler yapacağına dair söz verdi.

MÖ 508 yılında mücadeleyi kazandığında Kleisthenes gerçekten de söz verdiği şeyi yaptı. O dönemde Atina'da yaşayan bütün özgür insanlar bütün haklara sahip birer yurttaş oldular. Otuz yaşın üzerindekiler, üyeleri kurayla belirlenen yönetim meclisine girebiliyorlardı. Başlangıçta bunu amaçlamasa da, Kleisthenes Atina'nın demokrasi yolunda büyük bir mesafe kat etmesini sağladı.

Ancak daha sonra Atinalılar daha da ileri gitti. Devlet yetkililerine çalışmalarının karşılığında maaş bağladılar, bu da en azından teorik olarak yoksulların bile görev alabileceği anlamına geliyordu. Ayrıca, yüzlerce yurttaştan oluşan jürilerin, yargıçların idaresi olmadan, oy çokluğuyla karar verdiği mahkemeler kurdular. Her yurttaş bir gün meclise girmeyi veya devlet yönetiminde bir görev almayı ya da bir jüride yer almayı umabilirdi. Atinalılar sıradan insanın bilgeliğinden kuşku duymuyordu.

Doğru, Atina demokrasisi kusursuz olmaktan uzaktı. Bir kere yalnızca erkekler, erkeklerin de yalnızca yurttaş olanları yönetime katılıyordu. Geri kalanlar dışarıda bırakılmıştı çünkü onlar köleydiler veya başka bir yerde

doğmuşlardı. Devlet görevlilerine maaş bağlanmıştı bağlanmasına ama maaşlar düşüktü, bu yüzden de çoğu insan uzun süre görevde kakmıyordu. Vergiler, donanma ve dış ilişkiler gibi can alıcı konularla ilgili işlerde bir avuç zengin insan tekrar tekrar görev alıyordu.

Bu arada, daha önce değindiğimiz gibi, Sparta, diğer önemli kent devleti, askeri bir sınıf tarafından sınırsız yetkilerle yönetiliyordu. Birbirinden tamamen farklı iki düzen söz konusuydu. Ve bu iki düzenin savaşta sınanmasının zamanı gelmişti.

Genel manzara şöyleydi: Doğuda, Ege Denizi'nin diğer yanında Küçük Asya vardı. Yüzyıllar önce pek çok Yunanlı Ege'yi geçip Küçük Asya kıyılarına yerleşmişti. İonlar adı verilen bu halk deniz aracılığıyla anavatanları Yunanistan'la ilişkiyi sürdürmüştü; iki yaka tek bir uygarlıktı. Ancak siyasi açıdan İonlar, başkenti çok uzakta, şimdiki İran'da bulunan Pers İmparatorluğu'nun yönetimi altında yaşıyordu. İon kent devletleri bundan şikâyetçiydi. Persler, Atina tarzı demokratlar tarafından değil de kendilerine itaat eden hükümdarlar tarafından yönetilmeleri için sık sık İonlara müdahale ediyordu.

** **O zamanlarda Anadolu'ya, "Küçük Asya" denirdi. "Güneşin doğduğu topraklar" anlamına gelen Anadolu ismi, daha sonraları kullanılmaya başlanmıştır - ç.n.***

MÖ 499'da İonlar Pers egemenliğine karşı ayaklandı. Atinalılar yirmi gemi yollayarak yardım ettiler, diğer bir Yunan kent devleti (Eretria) de beş gemi gönderdi, ancak Persler yine de ayaklanmayı bastırdı. Pers imparatoru Dareios, İonlara yardım eden küstah Yunanlılara öfkeliydi. Onları cezalandırmak için ant içti. Her gün akşam yemeğinde üç kere, "Efendimiz, Atinalıları aklınızdan çıkarmayınız!" demesi için bir köleyi görevlendirdiği söylenir. Dareios aklından çıkarmadı ve ayaklanmadan yedi yıl sonra Atina'yı ve Eretria'yı cezalandırmak üzere bir ordu yolladı. Ancak sefer tam bir başarısızlıkla sonuçlandı. Yirmi bin asker taşıyan 300 gemilik filosu Yunanistan'ın kuzeyindeki bir fırtınada battı, hayatta kalan Persler evlerine döndü.

Bu başarısızlığa rağmen Pers İmparatorluğu pek çok Yunan kent devletine elçiler gönderip itaatlerinin işareti olarak toprak ve su vermelerini talep etti. Spartalılar, ikisinden de bolca bulacaklarını söyleyerek elçileri bir kuyuya attı. MÖ 490'da Persler yeniden saldırdı. Bu kez Ege Denizi'ni kuzeye yönelmeden doğrudan geçtiler, Eretria'yı ele geçirdiler ve yağmaladılar. Atina'nın yaklaşık 40 kilometre kuzeyindeki Marathon'a doğru yelken açtılar ve orada ordularını karaya çıkardılar. Atinalılar ne yapacaklarını düşünüp taşındı ve çok tedbirli bir yol izlemeye karar verdiler: Yerlerinde kalacaklar, saldırı olduğunda kentlerini savunacaklardı. Bu arada Sparta'ya yardım istemek için bir haberci gönderdiler.

Ancak kısa bir süre sonra Atinalılar Perslere saldırmaya karar verdi. (Gözü peklik başlıca özelliklerinden biriydi.) Yakınlardaki Plataia kentinden gelen küçük bir kuvvet eşliğinde Marathon Ovası'na yürüdüler. Orada kendilerinden çok daha kalabalık olan Pers ordusuna büyük bir cesaretle saldırdılar, Persleri gemilerine geri sürdüler. Ardından Spartalılar yardıma yetişir yetişmez Atinalılar Perslerin denizden dolaşıp saldırmasına olanak vermemek için kendi kentlerine hızla geri döndüler. Bir kez daha bozguna uğrayan Persler Asya'ya geri döndü.

Muazzam bir güç olarak Persler böyle bir utanca dayanamadı. 10 yıl sonra dev bir Pers ordusu Ege'nin kuzey kıyılarından yürüyerek Yunanistan'a girdi. Denizden de bir Pers donanması bu orduyla birlikte ilerliyordu. Atina, Sparta ve diğer Yunan kentleri Perslere karşı koymak için güçlerini birleştirdi. Savaş gemileri Yunanistan'ın doğu kıyılarında Perslere başarıyla karşı koydu, ancak ardından Atina kıyılarına geri dönmek zorunda kaldılar. Bu sırada birleşik Yunan ordusu, sarp kayalıklarla deniz arasında dar bir geçidin yer aldığı Yunanistan'ın doğusundaki Thermopylai'de Pers ordusunu durdurmaya çalışıyordu. Küçük kuvvetleriyle Perslerin büyük ordusunun ilerlemesine burada engel olmayı umuyorlardı.

Birinci ve ikinci gün dar geçitte nöbetleşe dövüşen Yunanlılar düşmanın ilerlemesini engelledi. Fakat ikinci günün gecesi Yunanlı bir hain Perslere geçidin diğer ucuna giden bir dağ yolu gösterdi. Yunan ordusu bu ihaneti duyunca, Persleri bir süreliğine durdurması için yalnızca 300 Spartalıdan ve az sayıdaki başka güçlerden oluşan bir birlik bırakarak geri çekildi. Geride

kalanlar sonuna kadar savaştı ve hepsi öldü. Toplu mezarlarındaki yazıtta şöyle yazar: “Ey yolcu, Sparta’dakilere söyle, burada onların yasalarına itaat etmeye hazır yatıyoruz.”

Persler kısa sürede Yunanistan’ın büyük bir bölümünü, Yunan anakarasını Peloponnesos’a bağlayan dar kıstağa kadar her yeri ele geçirdi. Atinalılar kentlerini terk etti, Persler yağmaladı. Ancak AtinalIların savaş gemileri hâlâ duruyordu. Pers donanmasını Atina yakınlarındaki dar bir körfeze çektiler. Körfez hafif Pers gemilerinin manevra yapıp ağır Yunan gemilerine üstünlük sağlamasına izin vermeyecek kadar dardı. Pers hükümdarı Kserkses (Dareios’un oğlu) körfezi yukarıdan gören bir tepedeki tahtından dehşet içinde seyrederken, Atinalılar Pers gemilerinin büyük kısmını batırdı.

Kserkses’in donanması olmadan birliklerine gerekli şeyleri sağlaması olanaklı değildi. Daha sonraki bir çarpışmada Spartalılardan ve diğer Peloponnesoslulardan oluşan bir kuvvet, geride bıraktığı birlikleri yenilgiye uğrattı. Aynı gün, Küçük Asya kıyılarında da Yunanlıların bir sahile aniden saldırdıkları ve Pers donanmasından kalan ne varsa yerle bir ettikleri söylenir. Parnassos Dağı’ndaki bir tapınağa Yunanlılar, üzerinde yalnızca “Bunlar savaşa katıldılar” yazan bronz bir sütun diktiler. Yazmın altında başta Sparta ve Atina olmak üzere 31 kent devletinin adı yer alıyordu.

Perslerin bir kez daha saldırmayacağından kimse emin olamıyordu. Bu yüzden Atinalılar Ege Denizi kıyılarında ve adalarında bulunan Yunan kentlerinin bir birlik oluşturmasını sağladı. Birliğe bağlılıklarının denize attıkları demir parçaları yeniden su yüzüne çıkana kadar süreceğine dair ant içtiler. Her bir kent bir miktar para veya üzerinde anlaşılmış sayıda gemi ve asker ile katkıda bulundu. Üyelerin büyük kısmı yalnızca bir gemiyle katılırken Atinalılar 200 gemilik filolarını vermişti.

Beklendiği gibi birliğe Atina egemen oldu. Bir süre sonra Atinalılar diğer üyelere danışmadan birliğin dış ilişkilerini biçimlendirmeye başladı. Ardından Naksos Adası birlikten ayrılmaya çalıştığında Atina bu “ayaklanmayı” bastırdı ve Naksosluları birliğin talep ettiği şeyleri vermeye zorladı. Başka itirazlar da aynı biçimde sonuçlandı, dolayısıyla bir savunma birliği olarak başlayan şey bir Atina imparatorluğuna dönüştü. Artık pek çok Yunanlı Atina’yı korkuyla izliyordu.

Bu hareketli yıllarda Atinalılar yalnızca diğer Yunanlılarla birlikte büyük bir imparatorluğa karşı savaşmakla ve kendilerine küçük bir imparatorluk kurmakla kalmadılar. Atinalıların ve aynı zamanda diğer Yunanlıların bir düşünce serüveni de olmuştu. Doğayı ve yaşamın anlamını araştırdılar, öğrendiklerini binalarla, heykellerle ve hepsinden öte bugün bile bizi etkileyen sözcüklerle dile getirdiler.

Buraya kadar Atinalıların düşünme biçiminin belirli bir alanda nasıl yaşama geçtiğini görmüş olduk. Pers savaşlarma ilişkin anlatımlar "tarihin babası" olarak adlandırılan Herodotos'un yapıtından alınmıştır. Herodotos Küçük Asya'da bir Yunan kentinde doğmuş, ancak sonra Atina'da yaşamıştı. Pers savaşlarından bir kuşak sonra imparatorlukla kent devletleri arasındaki bu şiddetli mücadeleyi yazmaya girişti. Bu öyle kolay bir iş değildi, elinde yararlanabileceği pek fazla belge veya anı yoktu. Çalışmasını büyük ölçüde, kocamış eski askerlerin anılarına ve onların çocuklarının babalarından dinledikleri öykülerden anımsadıklarına dayandırmak zorundaydı.

Herodotos çoğunlukla, halka açık yerlerde okuduğu adlı kitabından bölümleri dinlemek için para veren Yunanlıları etkilemek ve eğlendirmek için yazıyordu. Bu kitapta Herodotos pek çok küçük öykü anlatır, Yunanlılar tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra yurduna doğru yola çıkan Kserkses'in öyküsü de bunlardan biridir. Bir fırtına çıkar ve kaptan Kserkses'e, "güvertedeki bu kalabalık yolculardan [Pers soyluları] kurtulmazlarsa" geminin batacağını söyler.

---

* ***Herodotos, Tarih, çeviren: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (2002), 438. sayfa.***

Herodotos, "Bunu duyan Kserkses'in şöyle haykırdığı söylenir: 'Persler kralınız için fedakârlık zamanı geldi, çünkü öyle görünüyor ki benim kurtulmam size bağlı.' Persler önce ayaklarına kapanmışlar; sonra da kendilerini denize atmışlar; böylece hafifleyen gemi de sağ salim Asya'ya ulaşmış" diye yazar. Karaya ayak basar basmaz Kserkses hayatını kurtardığı için geminin kaptanına ödül olarak altın bir çelenk vermiş ve "sonra da kellesini uçurtmuş, onca Pers'i öldürttüğü için."'

Herodotos yalnızca bir öykü anlatıcı değildi; aynı zamanda bir sanatçı ve bir tarihçiydi. Herodot Tarihi boyunca şu görkemli tema durmadan yinelenir: Güçlü bir despotizmin nasıl kibrinin kurbanı olduğu ve yoksul ama özgür ve yetenekli bir halkı alt etmeyi nasıl başaramadığı. Herodotos, Kserkses'in Persleri kurban ettiğine ilişkin anlatılanlara kuşkuyla yaklaşsa ve bunun yerine aynı sayıda kürekçiyi denize atmasının daha olası olduğunu söylese de, Kserkses ile ilgili küçük öykü bile bu tema çerçevesindedir. Öykünün can alıcı noktası Yunanlıların insan hayatına Perslerden daha fazla değer vermesidir.

Herodotos, göreneklerin kimi zaman birbirinden ne kadar farklı olduğunu göstermek istemiştir. Pers hükümdarı Dareios'un bir gün sarayındaki Yunanlıları topladığını anlatır ve şöyle devam eder: "Yunanlılara, babalarınızın ölüsünü yemek için kaç para istersiniz?" diye sordu. Böyle bir şeyi hiçbir ücret karşılığı yapmayacakları yanıtını aldı. Dareios bunun üzerine Kallatiai denilen Hintlileri çağırttı, ana babalarını yerlerdi, görenekleri böyleydi; ve Yunanlıların yanında bunlara sordurdu, bir tercüman aracılığıyla, babalarının ölüsünü yakmak için kaç para isterler diye; Hintliler bunu bir sövgü saydılar, kendilerine karşı böyle davranılmaması dileğinde bulundular. Bu görenekler o kadar köklüdür ve Pindaros'un şu dizesi kadar doğrudur: Yasa,dünyanın kraliçesi."*

---

* ***Herodotos, Tarih, 162. sayfa.***

Tarihin, bizi insan yapan şeyin ne olduğunu bulmak için geçmişi incelediği söylenir. Yunanlılar insanlığımızı keşfetmenin başka bir yolunu daha bulmuşlardı: Trajedi. Yunan trajedileri, bazı tasarlanmamış zararlı eylemlerin yol açtığı acının ardındaki anlamı araştıran, seyircide acıma ve dehşet duyguları uyandıran, kısa oyunlardı. En yoksul Yunanlı için bile bu trajediler bir tutku haline gelmişti. Yılda bir Atina'da gerçekleştirilen bir şenlikte, binlerce kişiden oluşan seyirci topluluğu arka arkaya dört gün boyunca, açık hava tiyatrolarmm taş basamaklarında günde en az on saat otururdu. Her gün dört ya da beş oyun seyrederlerdi.

Yunan trajedilerinin en ünlüsü Sophokles'in *Kral Oidipus'udur.* Bütün diğer trajediler gibi dehşet verici bir öyküye dayanır. Seyirci oyunu seyretmeden önce zaten öyküyü bilirdi ama bu istenen bir şeydi. Yeni bir

öykü duymayı beklemiyorlardı, eski bir öykünün onlarda acıma ve anlayış uyandıracak biçimde yeniden anlatılmasını bekliyorlardı.

İşte *Kral Oidipus'ta* olaylar zinciri başlamadan önce olanlar: Genç Oidipus, Korinthos kralının oğludur, bir kâhinden babasını öldürmeye ve annesiyle evlenmeye yazgılı olduğunu öğrenene kadar Korinthos'ta yaşar. Babasını öldürmek, sonra da annesiyle evlenmek tanrılara karşı işlenmiş iğrenç bir suç olacağından, bu suçları işlememek için Oidipus, Korinthos'tan kaçar ve Thebai kent devletine doğru yola koyulur. Issız bir yol ağzında, kendini beğenmiş bir edayla yoldan çekilmesini söyleyen bir yabancıyla karşılaşır. Oidipus bu yabancıyı öldürür. Thebai'ye vardıktan sonra, bir gizi çözerek kenti insan yiyen bir canavardan kurtarır. Krallıkla ödüllendirilir, aynı zamanda kocası (Laios) yakın bir zamanda öldürülen kentin kraliçesiyle evlenir.

Oyun başladığında Thebai acı içindedir. Sığırlar ölmekte, ekinler yeşermemekte ve tehlikeli bir hastalık yayılmaktadır. Artık saygı gösterilen bir kral ve dört çocuk babası olan Oidipus sorunların nedenini öğrenir: Tanrılar kızgındır çünkü müteveffa Kral Laios'un katili veya katilleri, cezalandırılmadan Thebai'de yaşamaya devam etmektedir. Oidipus, katilin veya katillerin, kendileri teslim olmazlarsa, çok korkunç bir biçimde cezalandırılacaklarını bildirir ve ardından cinayeti çözmek için uğraşır. "Hiçbir şey vazgeçiremez beni bundan" der, "hakikati öğreneceğim."

Oidipus, gerçeği parça parça ortaya çıkarır: Kral Laios Thebai yolunda karşısına çıkan yabancıdan başkası değildir. Kral Laios'u öldüren kendisidir. Dahası Oidipus (dehşet iyice tırmanır) İokaste'nin, yani artık kendi karısı olan, Laios'un karısı İokaste'nin oğludur. Oidipus doğduğunda bir kâhin Laios'a oğlunun kendisini öldüreceğini söylemiştir. Buna engel olmak için Laios oğlunu bir dağda ölüme terk etmiştir. Ancak çocuk kurtarılmış ve Korinthos kralının oğlu olduğunu sanarak Korinthos'ta büyümüştür. Bu çocuk elbette ki Oidipus'tur.

Bütün bunları öğrendiğinde dehşet içindeki Oidipus saraya koşar, annesi, karısı ve çocuklarının annesi İokaste'nin de her şeyi anladığını ve kendini astığını öğrenir. İokaste'nin süs iğnesini kaptığı gibi kendi gözlerini oyar. Oidipus götürülürken koro feryat eder: "Herkes ona, 'Ne talihli adam' diyordu. Oysa şimdi korkunç bir felaket kasırgasıyla sürükleniyor! Son

gününü görmeden, kimseye mutluluğa ermiş demeyin. Yalnızca ölüler azadedir acıdan."

Bu unutulmaz trajediyle Sophokles bize ne söylüyor? Belki yazgının bizden çok daha güçlü olduğunu. Belki de Oidipus'un kendi aklına ve sağduyusuna çok fazla güvendiğini. Bir gizi çözmek ve gerçeği öğrenmek için aklını ve sağduyusunu başarıyla kullanmıştı ama sonuç ne kadar da kötüydü! Elbette Sophokles bir Yunanlıydı, aklın yararını kesinlikle onaylıyordu. Atinalıların savaş planları yapmak, devleti yönetmek, para kazanmak, tapınaklar tasarlamak, tarih ve felsefe yapıtları ortaya koymak için akıllarını kullanışlarını takdir ediyordu. Ama aklı çok fazla yüceltmelerini, tanrıların değerini azaltmalarını, çözülmeden kalsa daha iyi olacak sırları deşmelerini istemiyordu. Kendilerine hükmeden yazgıdan daha güçlü olduklarını düşünmemeliydiler.

Tiyatrodaki, sokaklardaki, pazaryerlerindeki, spor sahalarındaki insanların arasında, konuşmayı seven, eski püskü giysiler içinde, şişman, saçsız, burnu havada bir adam dolaşıyordu. Bu adam Sokrates'ti, dersleri için hiçbir ücret istemeyen bir öğretmen, hiçbir şey yazmamış bir filozoftu. Sadece arkadaşlarıyla sohbet etmekten ve onlara düşüncelerini gözden geçirmeye zorlayan sorular sormaktan hoşlanırdı. En iyi öğrencisi Platon (birazdan değineceğiz) bu konuşmaları kaydetmeseydi ve belki de kendisi uydurmasaydı, Sokrates hakkında çok az şey biliyor olacaktık.

Diyaloglarından birinde Sokrates, bir katili öldürdüğü için yaşlı babasını dava etmek üzere olan Euthyphron admdaki bir kâhine rastlar. Euthyphron babasını işlediği suç nedeniyle dava etmenin dindarlığın gereği olduğunu ve tanrıların bunu istediğini düşünmektedir. Sokrates pek o kadar emin değildir.

SOKRATES: Zeus hakkı için Euthyphron! Tanrıların yargılarını, dinin buyurduğu ve yasak ettiği şeyleri bu kadar iyi, bu kadar tam mı biliyorsun... Babana böyle ağır bir suç yüklemekle kendin de bir günah işlemekten korkmuyor musun?

EUTHYPHRON: Öyle, Sokrates, ben bütün bunları iyi bilmeseydim (kâhin olarak] hiçbir şeye yaramazdım....

SOKRATES: Güzel. Öyleyse, sence dine uygun, dindarca olan şeyle dine aykırı olan şey nedir?

EUTHYPHRON: Bence dine uygun eylem, benim şu an yapmakta olduğum eylemdir: Yani bir cinayet işleyeni, kutsal bir eşyayı çalanı ya da bu çeşitten başka bir kötülükte bulunan kimseyi, ister baba, ister ana, ister bir başkası olsun, dava etmektir.

Öte yandan Sokrates'in istediği basit bir biçimde kutsallığa uygun şeylerin örnekleri değildir. Nelerin dine uygun olduğuna kendi kendine karar verebilmek için dine uygunluğun doğasının ne olduğunu bilmek ister. Euthyphron birbiri ardına tanımlar yapar, ama her defasında Sokrates'in yöneltiği birkaç soru konuyu enine boyuna düşünmediğini ortaya çıkarır. Sen, der Sokrates, dine uygun olan şeyle olmayan şeyi iyi biliyorsun, yoksa ihtiyar babana adam öldürme suçunu hiç yükler miydin? Ne olursun şunu bana da öğret, benden saklama!

EUTHYPHRON:Başka bir sefer konuşuruz Sokrates. Şimdi acele işim var. Gitme zamanım geldi.*

*Platon, Euthyphron, çeviren: Pertev Naili Boratav, Sosyal Yayınlar (2000), 12-38. sayfalar.

Diyalog böyle sona erer.

Sophokles, Herodotos ve Platon. Bu insanlar M.Ö. beşinci yüzyılda insanın geçmişi üzerine kafa yoran, hayatın anlamını araştıran, insanoğluna yaraşır tapınaklar ve yapılar inşa eden çok sayıdaki Atinalıdan yalnızca üçüdür. Onlar bu işlerle uğraşırken diğer Atinalılar kent devletini ve imparatorluğu yönetiyor, savaşıyor ve tabii ki çiftliklerini, atölyelerini işletiyorlardı. Atinalılar faal bir halktı, çoğu Atinalı birkaç şeyle birden ilgilenirdi. Sophokles örneğin, sadece yaklaşık 120 oyun yazmamıştı, aynı zamanda bir dansçı, lir çalan bir müzisyen, bir güreşçiydi ve Atina'ya bir diplomat ve komutan olarak hizmet etmişti. Hayatın tamamını kavramak ve onun tadmı çıkarmak Atinalıların ülküsüydü ve bu Spartalıların ülküsünden çok farklıydı.

Ancak görkemi Atina'nın diğer Yunanlılardan korkmasına engel olamadı ve Atina'yı onların kıskançlığından koruyamadı. Bu, Perslere karşı birlik oluşturmanın ve sonra da bu birliği bir imparatorluğa dönüştürmenin bedeliydi. Düşmanları arasında önde gelenlerden biri, Peloponnesos'un kuzeydoğu ucunda yer alan Korinthos'tu (Oidipus'un büyüdüğü yer). Korinthos, ürünüyle (çekirdeksiz üzüm), ticari açıdan önemiyle, düşünürleriyle ve güzel çömlekleriyle tanınıyordu. Ayrıca, mimarların binlerce yıl boyunca kullandıkları zarif bir yapı üslubuna da adını vermişti. Korinthoslular imparatorluk kuran Atinalıları ticaretlerine ve zenginliklerine bir tehdit olarak görüyorlardı. Savaşma zamanının geldiğine karar verdiklerinde, Peloponnesos Yarımadası'ndaki diğer kent devletleriyle güçbirliği yaptılar. Sonra da Spartalıları kendilerine katılmaya zorladılar.

Spartalılar ne yapacaklarını tam olarak bilmiyorlardı. Bir savaş, serfler üzerindeki denetimlerinin azalmasına neden olabilir, bunun sonucunda da onlara ayaklanma için bir fırsat vererek en korkunç kâbuslarının gerçekleşmesine yol açabilirdi. Öte yandan bir süredir onlar da Atina'nın artan gücü karşısında endişe duyuyorlardı. Hatta 20-30 yıl kadar önce, yayılmalarına engel olmak için Atinalılarla kısa süren bir savaşa bile girmişlerdi. Düşünmeleri gereken bir şey daha vardı: Yaklaşan savaşın dışında kalırlarsa Peloponnesos'un önderliğini kaybedebilirlerdi. Bir süre kararsız kaldıktan sonra Sparta birliğe katıldı ve MÖ 431'de savaş başladı.

Bu savaşla ilgili epey bilgimiz var, çünkü Atinalı komutanlardan biri, Thukydides, savaşın tarihini yazmıştı. Thukydides kitabında "öykü anlatımı" eksikliği duyabilecekleri konusunda okuyucularını uyarır. Bu büyük olasılıkla, gösterişli bir öykü anlatıcı olan tarihçi Herodotos'a tatlı bir dokundurmadır. Thukydides de bir öykü anlatabilirdi ama asıl istediği olan bitenlerin nedenini anlatmaktı. "Bu olayları ya da insan doğası göz önüne alındığında gelecekte yaşanması kuvvetle muhtemel benzer olayları inceleyecekler anlattıklarımdan yararlanırsa, mutlu olacağım" diye yazmıştı. "Bugün beni övesiniz diye yazmadım, gelecek kuşaklar için yazdım." Bu amacına gerçekten de ulaştı; *Peloponnesos Savaşı'tun Tarihi* adlı yapıtı hâlâ bir başyapıt olarak görülür.

Thukydides, savaşın başında Atinalıların tedbirli davrandıklarını anlatır. Bir kara gücüyle çarpışan bir deniz gücüne uygun bir yöntem izliyorlardı.

Spartalıların yüksek duvarları aşarak kente giremeyeceklerini bildiklerinden her yıl Atina'nın çevresindeki yerleri ele geçirmelerine ve yakıp yıkmalarına izin veriyorlardı. Atinalılar bir yandan da gemilerine binip Peloponnesos'un çevresini dolaşarak kıyıdaki kentlere baskınlar düzenliyorlardı.

Thukydides, savaşın kent devletlerinin temel niteliklerini nasıl gözler önüne serdiğine de değinir. Savaşın seferberlikle geçen ilk döneminden sonra Atinalılar çarpışmalarda ölen askerleri için kalabalık bir cenaze töreni düzenler. Bütün kent törene katılır ve savaş zamanındaki önderleri Perikles onlara bir konuşma yapar. Perikles, Atina ile Sparta'yı ve diğer kent devletlerini karşılaştırarak halkını coşturmayı amaçlamaktadır. "Bizim yasalarımız" diye hatırlatır Atinalılara, "kişisel uyuşmazlıklarda herkes için eşit adalet sağlar. Bizim halkımız her türlü yeteneği memnuniyetle kabul eder ve onurlandırır... bizim kentimiz alelade bir kent değildir. Başka hiçbir kent ruh için bu kadar çok eğlence sağlamaz; yıl boyunca yarışmalar ve sunular ve her gün gönülleri coşturan, gözleri okşayan güzel yapılarımız...

[Spartalılar] daha çocukluk çağmdan itibaren, sıkıcı bir cesarete ulaşmak için çok çalışıyor, bizse özgürce yaşıyor ve istediğimiz gibi gezip tozuyoruz, aynı tehlikelerin üzerine hiç de daha az olmayan bir cesaretle gidiyoruz... Yurttaşlarımız hem kamusal hem de kişisel görevlerini yerine getiriyorlar ve çeşitli işlere kendilerini kaptırarak kente karşı sorumluluklarını unutmuyorlar. Toplumsal yaşamdan kendini uzak tutan insanı 'sakin' biri olarak değil, yararsız biri olarak değerlendirmemizle diğer kent devletlerinden ayrılıyoruz"*

******Thukydides, Pelopottnesos Savaşı'nın Tarihi.***

Sonunda Atinalılar en iyi yaptıkları şeyi ısrarla sürdürmeye dayalı savaş planlarını, yani deniz savaşım bir kenara bıraktılar. Bunun yerine Sicilya Adası'nda büyük bir Yunan yerleşimi olan Siracusa kentini fethetmeye giriştiler. Gerekçeleri, Siracusa'nın Sparta'nın zengin bir destekçisi olması ve bu nedenle de Atina için bir tehlike oluşturmasıydı. Siracusa'ya saldırı tam bir başarısızlıktı, Atinalı istilacıların büyük bölümü öldürüldü. Ancak Atina bütün gücünü yitirmemişti ve savaşmaya devam etti. Fakat 10 yıl sonra, Perslerden gelen altının yardımıyla Sparta savaşı kazandı. MÖ 404'te

Spartalılar denizden Atinalıların Pire’deki limanına girdiler ve uzun bir süre Atina’nın dışında kalmalarına neden olan duvarları yıktılar.

Bu zafer Sparta’yı en güçlü kent devleti yaptı ama Sparta bu gücü pek akıllıca kullanmadı. Savaş sırasında Sparta, bütün kent devletlerine Atina egemenliğinden kurtulacakları ve yeniden özgür olacakları vaadinde bulunmuştu. Oysa şimdi Küçük Asya’daki Yunan-İon kentlerinin yönetimini, Yunan özgürlüğünün eski düşmanı Perslere veriyordu. Diğer kent devletlerine de zorbaca davrandı ve yaklaşık 30 yıl boyunca onları Atina’nın parçalanan imparatorluğundan daha acımasız olan kendi imparatorluğuna boyun eğmeye zorladı.

Oysa gerçekte Sparta’nın kendisi çöküyordu ve bu çöküş onlarca yıl önce başlamıştı. Evet savaşı kazanmıştı, ama bunun nedeni büyük ölçüde Atina’nın yaptığı hatalardı. Sparta’mn askeri düzeni, hem içeride hem dışarıda parçalanıyordu. Çoğu Spartalı asker onları besleyen çiftlikleri kaybetmişti ve böyle olunca da kendilerine yönetici sınıfın tüm haklarını veren toplumsal konumlarını da kaybetmişlerdi. Sayıları bir ordu oluşturamayacak kadar azaldığında, Spartalılar yeni yurttaşları askere almayı uygun bulmadı. Bunun yerine serbest bırakılmış serfleri, toplumdan dışlanmış kimseleri ve hatta para için savaşanları silahlandırdılar. Bu arada Spartalılar çocukken öğrendikleri fedakârlık ruhunu unuttular. Rüşvet almaya başlamışlardı; en büyük rüşvetleri de kralları alıyordu.

Atina kendini oldukça çabuk toparladı. Savaş sona erdikten 10 yıl kadar sonra Atina, Korinthos, Thebai, Argos ve başka bazı kentler Sparta egemenliğine son vermek için birleşti, ama bu birleşmeden bir sonuç çıkmadı. Bir kuşak sonra Sparta’yı alt eden Atina değil, Thebai’ydi. Thebai bunu o zamana kadar olanaksız görülen bir yolla başardı: MÖ 371’de göğüs göğüse bir çarpışmada ordusu Spartalıları bozguna uğrattı. Üç yüzyıldır ilk kez Spartalılar böyle bir çarpışmada yeniliyorlardı. Kötü haber Sparta’ya bir şenlik sırasında, erkekler korosu şarkı söylerken ulaştı. Denetçiler koronun gösterisini tamamlamasını bekledi, ardından ölülerin ailelerine durumu bildirdiler. Tam da Spartalılardan bekleneceği gibi, kadınlara herkesin içinde ağlamamalarını, kayıplarından dolayı duydukları acıya sessizce katlanmalarını söylediler.

Bu sırada Atina eski rakibini, bir savaşta kazanılacak zaferden daha anlamlı bir biçimde yenilgiye uğratmıştı: Kendine özgü canlı ve görkemli dünyasını korumuştu. MÖ dördüncü yüzyılda Atina hâlâ refah içinde bir ticaret merkeziydi ve işinin ehli insanlar bu kent devletine hizmet ettikleri için hâlâ gurur duyuyorlardı. Ressamlar, yazarlar, özellikle de öğretmenler ve filozoflarla dolu Atina hâlâ Yunanistan'ın okuluydu.

Atinalı düşünürlerin en ünlüleri Platon ve Aristoteles’ti. Platon, Sokrates’in öğrencisiydi. Kendi kitaplarını ve öğretmeninin diyaloglarım yazdı; ayrıca Sokrates’in bazı diyaloglarını da kendisi kurgulamış olabilir. Zihni çok geniş bir alanda faaliyet gösteriyordu, düşünen bir insanın hayatının belli bir döneminde kafa yoracağı bütün konulara el atmıştı. Felsefe tarihinin, Platon’un büyük sorunlar üzerine yazdıklarına iliştirilmiş bir dizi dipnottan ibaret olduğu söylenir.

Bu sorunların belki de en önemlisi şuydu: İyi insanlar ve iyi bir devlet nasıl yaratılır? Platon en ünlü kitabı *Devlet*'te bunun yanıtını verir. Önemli olan birkaç yetenekli insan seçmek ve onları iyi eğitmektir. Platon, Sparta’nın gelecekteki hükümdarlarmı seçerek ve onları hazırlayarak iyi bir şey yaptığını düşünüyordu, tek sorun Spartalıların doğru şeyleri öğretmemesiydi. Platon, uğruna mücadele edecekleri amaçlan anlayabilmeleri için geleceğin hükümdarlarını eğitmek istiyordu. Hükümdarların, her türlü yasaya ilişkin şu temel soruyu sormaları gerektiğine inanıyordu: Bu yasa bizi geçmişte olduğumuzdan daha iyi insanlar yapacak mı?

Aristoteles bir dönem Platon’un öğrencisiydi, ama ondan farklı bir düşünür oldu. Platon büyük düşüncelerle ilgilenirken Aristoteles değişik bilgi dallarında araştırmalar yaptı. Kuralları şunlardı: Olguları topla, onları dikkatle incele, sınıflandır, tartış. Bu kurallar yavan gibi görünebilir, ama unutulmamalıdır ki olgular ilgi çekiciydi. Tabii bir de Aristoteles’in düşünceleri. Platon gibi o da her birimizin amacının iyi bir yaşamı oluşturan şeyleri anlamak ve sonra da onu yaşamak olduğuna inanıyordu. Bir yönetimin amacıysa insanların bunu başarmasına yardımcı olmaktı. Öte yandan Platon’un filozof-krallara ilişkin tasarılarının sonuç vermeyeceğini düşünüyordu. Pek çok devletin oluşma biçimini inceledikten sonra, bir kent devletinin yapacağı en iyi şeyin iktidarı orta sınıfa bırakmak olduğuna karar

verdi. Aristoteles, orta sınıf ifadesiyle küçük arazi sahiplerini kastediyor gibi görünür. Yönetim için gerekli boş zamanları vardı ve zarar verici değişikliklerin karşısında olmaları beklenirdi.

Aristoteles, insanoğlunun kent devletlerinde olası en iyi durumda olduğuna inanıyordu. “İnsan” diye yazıyordu, “bir kent devletinde yaşayan bir hayvandır.” Bir kent devletinde yaşamıyorsanız, Yunanistan’ın dışında başka tür bir yönetimin altında yaşayacak kadar bahtsızsanız, o halde en iyi durumunda olan insandan daha aşağıda bir şeydiniz.

Bu filozoflar bile bazı şeyleri yanlış anlayabiliyordu. Kusursuz bir yönetimi tanımlarken bu iki Atinalı da çoğunlukla örnek olarak Sparta’yı kullanıyorlardı. Nedeni açık: Sparta’nın düzenine, denetimine ve zihinleri biçimlendirme yeteneğine hayrandılar. Sorgulayıcı bir akla sahip insanlar olarak Sparta’da yaşasalardı, bildiklerini öğretmek bir yana, geniş bir konu yelpazesi içinde özgürce düşünemeyeceklerini bile unutmuş görünüyorlardı.

MÖ dördüncü yüzyılda Yunan kent devletleri son günlerini yaşıyordu. Birbirleriyle çok uzun süre savaşmışlar ve belki de yorgun düşmüşlerdi. Dahası, Atinalılar dışında çoğu Yunanlı için kentlerinin eski çekiciliği kalmamıştı; artık yaşamlarını toplum hizmetine adamak istemiyorlardı. Bunun nedeni belki de etkinliklerinin daha özelleşmiş olmasıydı. Akdeniz’de ticaret geliştikçe, iş yaşamı karmaşıklaşmaya ve daha fazla zaman almaya başladı. Bu arada savaş yöntemleri artık tam zamanlı askerler gerektiriyordu, yarı zamanlı askerler işe yaramıyordu. Dolayısıyla kent devletinin bir yurttaşı, daha önce büyükbabasının olduğu gibi, çiftçi veya tüccarken aynı zamanda kolaylıkla bir siyaset adamı ve asker olamıyordu. Kent devleti gücünü etkin yurttaşlarından alıyordu. Oysa artık onlar ölmüştü ve kent devletinin de onların peşi sıra öleceği kesindi.

Balkan Yarımadasındaki kent devletlerinin tam kuzeyinde, kısmen bir Yunan krallığı olan Makedonya yer alıyordu. MÖ 300’lerin ortasında, Kral II. Philippos, dağ başındaki bu ülkeyi iyi eğitimli bir orduya sahip bir savaş makinesine dönüştürdü. Ardından Yunanistan’ı ele geçirmeye başladı. Önce bir yandan, sonra diğer yandan saldırarak, bir sonrakine saldırmak için bir düşmanıyla barış imzalayarak doğudaki ve güneydeki komşularını fethetti. Atinalılar birçok kez onu durdurmaya çalıştı, fakat MÖ 338’in sonbaharında Philippos ve zeki oğlu İskender, Atinalıları ve destekçilerini

kesin bir yenilgiye uğrattılar. Kısa süre sonra bütün Yunanistan’ı denetimlerine aldılar.

İnsan türünün neler başarabileceğini gösteren parıltılı Atina, savaşçı Sparta ve Yunanistan’ın diğer bütün kent devletleri yok olup gitti.

5. Bölüm

Çin’in Binlerce Yıllık Serüveni Başlıyor

Diğer ilk uygarlıklar gibi Çin de bir ırmağın kıyısında doğdu. Hu-anğ Hğı, öteki adıyla Sarı Irmak, yolculuğuna Tibet’teki “Dünyanın Damı’nın” yakınlarından başlar. Buradan, ağaçsız dağ sıralarını geçerek, adını aldığı sarı alüvyonu toplayarak doğuya doğru akar. Sonra kuzeye doğru bir yay çizerek bir çölü geçer, güneye ve tekrar doğuya kıvrılır, Kuzey Çin Ovası boyunca sakin sakin akar, bataklıklı bir delta oluşturur ve Sarı Deniz’e dökülür.

Çinlilerin ilk olarak uçsuz bucaksız, verimli pamuk, pirinç ve buğday tarlalarıyla ünlü Kuzey Çin Ovası’nda tarım yapmaya ve bir uygarlık kurmaya başladıkları akla gelebilir. Oysa gerçek böyle değil. Çin uygarlığı, Sarı Irmak’ın dağlık arazilerden geçtiği ve tepelerle ırmağın kıyısındaki bataklık alan arasında doğal taraçaların yer aldığı daha iç bölgelerde başladı. Bu bölgelerde toprak, ilk çiftçilerin dal parçalarıyla işleyebileceği kadar yumuşaktı ve taraçalar Sarı Irmak’ı “Çin’in başının derdi” yapan taşkınlardan korunmayı sağlayacak kadar yüksekti. Burada çiftçiler güvenle lahanalarını ve darılarını yetiştirebiliyorlardı.

Tarım daha sonra ırmağın aşağılarına doğru. Kuzey Çin Ovası’na ve Çin’in geri kalanı boyunca güneye doğru yayıldı. Verimli araziler pek fazla değildi, bu yüzden Çinli köylüler daha başlangıçta küçücük arazileri için büyük emek harcamaya alışmıştı. Genellikle, çok fazla emek isteyen ama çok sayıda karnı da doyuran pirinç yetiştiriyorlardı. Yamaçları taraçalandırıyor, tehlikeli akarsuların kenarlarına bentler yapıyor, arazilerini suluyor ve kendi dışkılarını ürünleri için gübre olarak kullanıyorlardı. Toprak sığır yetiştirmek için kullanılamayacak kadar değerliydi, bu nedenle çerçöp yiyerek yaşayan hayvanlar (tavuk, ördek ve domuz) besliyorlardı ama onların sayısı da fazla değildi. Çin “bitkisel bir uygarlık” olmuştu.

Yüksek dağlardan doğan büyük ırmaklar doğuya doğru akarak denize dökülür.

MÖ 1800’den 1100’e kadar Sarı Irmak köylülerini Şanğ hanedanı yönetti. Tarihçiler bir zamanlar bu hanedanın, hayali krallara dair eski öykülerden uydurulmuş bir efsane olduğuna inanıyordu, ama 100 yıl kadar önce bu görüş değişmeye başladı. Çinli tarihçiler Pekin’deki eczacıların ilaç yapmak için tuhaf, eski kemikleri ufaladıklarını duymuştu. Kemiklerin üzerine kazınmış resimler çağdaş Çin yazısında kullanılan şekillere çok benziyordu.

Tarihçiler bu kemiklerin izini Sarı Irmak’ın kıyısında bir yere kadar sürdüler ve kazmaya başladılar. Kısa süre sonra büyük bir kemik yığınıyla karşılaştılar ve bunların eski hanedanlık belgeleri olduğunu anladılar. Zamanla bu kemiklerin üzerindeki şekilleri ve imleri çağdaş Çin yazısındaki şekillerle ve imlerle eşleştirmeyi öğrendiler.

Böylece kemiklerin işlevi anlaşılmaya başlandı. Eski krallar için çalışan falcılar geleceğe dair bir soru soruyorlar, bu soruyu bir kemiğin üzerine yazıp bunu ateşe tutuyor, oluşan çatlaklara bakılarak kehanette bulunuyorlardı. Kabuğun ya da kemiğin çatlama biçimi sorunun yanıtını (genellikle bir evet veya hayır biçiminde) veriyordu. Bazen kâhin sorduğu soruyu sonradan kemiğin üzerine kazıyordu. Sorulardan bazıları şöyleydi: “Kralın çocuğu erkek mi olacak?” “Yarın avlanmak için uygun bir gün mü?” “Üç bin kişilik bir ordu toplarsak düşmanı yenebilir miyiz?”

Üzerlerindeki yazılarda bir zamanlar efsane olduğu düşünülen belirli hükümdarların adları geçtiğinden, kemikler Şanğ hanedanının varlığını inanılır kılıyor. Kralların ve savaşçıların yaşamlarının büyük bölümünü sınırlarındaki yabancılarla savaşarak geçirdikleri, kemiklerdeki yazılardan anlaşılıyor. Başka kazı yerlerinden bu eski halkla ilgili başka şeyler de öğrendik. Çiftçiler köylerde tavanı sazdan kulübelerde yaşarken, hükümdarlar, onların aileleri, hizmetkârlar, zanaatkârlar, din görevlileri ve bazı askerler kalın duvarlarla çevrili kentlerde yaşıyordu. Zanaatkârlan bronzdan görkemli kadehler, kaplar ve kazanlar dökmede ustaydılar. Bunlardan bir kısmını Şanğ hanedanı dinsel törenlerde kullanıyordu; bir kısmı da yiyecek ve içkiyle doldurulup ölülerin ruhlarını beslemek üzere mezarlara yerleştiriliyordu.

Kemiklerin üzerindeki yazılarla ilgili önemli bir nokta daha var. Çinliler, aynı topraklarda kendilerinden önce yaşamış halklara daima bir bağlılık duymuştur. Kemiklere kazman yazılar böyle bir duygunun haklılığını kanıtlıyor, çünkü imler günümüz Çin imlerine çok benziyor. Çin kültürü, Şanğ döneminden günümüze 4.000 yıldır kesintisiz uzanıyor.

Birkaç yüz yıl geçtikten sonra, Coğ (Çou olarak da bilinir) adı verilen yarı göçebe bir halk Şanğ hanedanlığının sınırlarına yerleşti. Şanğ hükümdarları Coğları kırda yaşayan görgüsüz insanlar olarak görüyordu, oysa bu yeni komşularının kendilerine güvenleri tamdı ve bütünüyle yerleşik olmamaktan kaynaklanan bir güçleri vardı. Bu arada Şanğ halkı da acımasız ve zevk düşkünü krallarından hiç hoşnut değildi. MÖ 1122'de Coğ Hükümdarı Vu, kendi ordusundan on dört kat büyük ama moralsiz Şanğ ordusunu bozguna uğrattı. Vu krallığı ele geçirince Şanğ hükümdarı sarayına kaçtı, sarayı ateşe verdi ve alevler arasında öldü.

Coğ kralı, yenilgiye uğrattığı Çinlilere, insanın kalkıştığı eylemlere dair şu öğretiyi benimsetti: Gök, yüce varlık, evreni yönetir ve Gök'ün Vekilliği'ne sahip değilse, yani Gök'ün rızası yoksa hiç kimse Dünya'yı yönetemez. Coğlar, Şanğ krallarıyla güç ve zafer kazanmak için savaşmamıştı; Gök onlara, kötü yönetimleri için Şanğ hanedanını cezalandırmalarını emrettiği için savaşmışlardı. Bu nedenle Çinlilerin Gök'ün Vekilliği'ni kabul etmeleri ve yeni hükümdarlarına itaat etmeleri gerekiyordu. Coğlar ayrıca hükümdarların, Gök'ün merhametine layık olmak için, adil olmak zorunda olduklarını da belirtiyordu. Aksi takdirde Gök'ün Vekilliği'ni başka bir krala kaptırabilirlerdi. Peki bu yeni kral Gök'ün Vekilliği'nin kendisinde olduğunu nasıl kanıtlayacaktı? Tabii ki kötü kralı devirmeyi başararak.

Coğ hanedanı yüzyıllar boyunca Gök'ün Vekilliği'ne sahip oldu ve Çin'in kuzeyindeki pek çok yeri ele geçirdi. Ancak sonunda onlar da yıkıldılar. Eyaletlerdeki yöneticiler krala itaat etmemeye başladılar ve yarı yabaniler ülkeyi istilaya girişti. Son Coğ hükümdarının bir cari-yeye delicesine âşık olduğu ve onu eğlendirmek amacıyla istilacıların saldırısına karşı ordunun toplanması için yakılan işaret ateşlerini ikide bir yaktırdığı söylenir. Subaylar bu oyundan yorulmuş ve düşman gerçekten saldırdığında

işaretleri ciddiye almamışlardı. Kral, Gök’ün Vekilliği’ni kaybetmişti, istilacılar başkentini yerle bir ettiler ve onu öldürdüler.

Çinliler için Gök’ün Vekilliği düzenleyici bir kavram oldu. Coğ döneminden başlayarak Çin tarihi bir bakıma, hanedanlarm yükseliş ve düşüş öyküsüdür. Her bir hanedan önce Gök’ün Vekilliği’ne sahip oluyor, sonra onu kaybediyor ve iktidardan düşüyordu.

MÖ 230 ile 221 arasındaki 10 yılda batıdaki bir krallığın hükümdarları diğer bütün Çin devletlerini ele geçirdi. Böylece bütün Çin ilk kez tek bir ailenin, Çin sülalesinin yönetimi altında birleşti. (Batı dünyasında bu ülkeye verilen “Çin” adı da bu hanedanın adından gelir.) Bu birleşmiş yeni ülke Avrupa kıtası kadar büyüktü; atlıların hükümdarın buyruğunu sınırlara iletmesi yaklaşık bir ay alıyordu. Dünyanın geri kalanıyla karşılaştırıldığında bir hayli de kalabalıktı; Çinliler o dönemde yeryüzündeki insanların dörtte birini oluşturuyordu.

Çin hükümdarı büyük düşünüyordu. Bu kadar geniş topraklan yöneten birinin bir kraldan daha büyük olduğuna karar verdi, bu nedenle kendisinin hem bir tanrı hem de bir kahraman olduğunu bildiren yeni bir unvan kullanmaya başladı. Batılılar bu unvanı genellikle “imparator” olarak yanlış çevirirler ve bütün ülkeyi birleştiren bu hükümdara, “İlk İmparator” derler. İlk İmparator fethettiği devletlerin soylularını Vey Irmağı’nın bir kıyısındaki köşklere yerleştirdi, böylece ırmağın diğer kıyısındaki devasa sarayını uzun uzun seyredebileceklerdi.

Kuzeydeki sınır devletlerinin eski hükümdarları, Asya otlaklarından gelen atlı akıncıları durdurmak için uzun surlar inşa ettirmişti. İlk İmparator, Büyük Okyanus’tan Orta Asya’ya doğru binlerce kilometre uzanan Çin Seddi’ni parça parça surlarla kurmuştu. Yüzyıllar sonra yeniden inşa edilen bu korkunç duvar o kadar büyüktür ki astronotların Dünya’nın çevresindeki yörüngelerinden duvarı ayırt ettiği söylenir. İmparator öldüğünde görevliler onu pişmiş topraktan gerçek büyüklükte yapılmış sekiz bin askerden ve attan oluşan bir orduyla birlikte dev bir yığma tepenin altına gömdüler.

Sonraki yüzyıllarda Çin imparatorları zaman zaman bu uçsuz bucaksız toprakların denetimini kaybetti, fakat başka imparatorlar denetimi yeniden

sağladı. Çin bölündüğü ve zayıfladığı dönemlerde bile Asya'nın doğusundaki en büyük güçtü. Komşuları Çin'in resim-yazısını, siyaset, din ve sanat anlayışını alıp kendilerine mal etti.

Çinliler ürettikleri ipeği batıdaki ülkelere satıyorlardı ama Himalayalar'ın, Gobi Çölü'nün ve Asya bozkırlarının batısındaki halklarla ilgili fazla bir şey bilmiyor, aslında onlarla pek de ilgilenmiyorlardı. Ülkelerini uygarlığın merkezi olarak görüyor, etraflarının "yabaniler" ile çevrili olduğunu düşünüyorlardı. (Onların gözünde Japonlar çıplak ayaklı, vücutlarında dövmeler olan "cüceler"di.) Kendi ülkelerine bu yüzden, genellikle "Merkezdeki Çiçek" biçiminde çevrilen Cunğ-hua adını verdiler.

Çin'in kendini beğenmişliği komşularını öfkelendirmiş olmalı. Bir keresinde bir imparator Merkezdeki Çiçek'in limanlarına baskınlar düzenleyen Japon korsanlara engel olmadığı için Japon şogun'una kızmıştı. "Siz doğulu aptal yabaniler!" diye yazmıştı, "Denizin ötesinde çok uzakta yaşıyorsunuz... kendini beğenmiş ve vefasızsınız; yönetiminiz altındaki insanların kötülük yapmasına izin veriyorsunuz." Japon şogununun yanıtı soğukkanlıydı: "Gök ve Yer engindir; tek bir hükümdar onlara tümüyle sahip olamaz."

Tarihlerindeki önemli bir kişiyle Çin'in övündüğü kadar pek az uygarlık övünebilir. Bu kişi insanlara nasıl yaşayacaklarını öğreten Batıkların Konfuçyüs dediği Kunğfudzı idi. Coğ hanedanlığı yıkılırken, MÖ 551 yılında küçük bir beylik olan Lu'da doğmuştu. Konfuçyüs'ün çok uzun boylu, büyük kulaklı, yassı burunlu ve dişlek olduğu söylenir. Ailesi yoksul düşmüş soylu bir aileydi ve Konfuçyüs bir süre önemsiz bir devlet görevinde bulunmuştu. Ancak aslında o, öğrencilere bedeli karşılığında yönetim ve yaşamla ilgili düşüncelerini öğreten bir öğretmendi.

Öğrencilerinden bazıları önemli yöneticiler oldu, oysa öğretmenleri olamamıştı. Orta yaşlarını sürerken Konfuçyüs, kendisini yönetimle ilgili düşüncelerini uygulayabileceği bir göreve getirmeleri için hükümdarları ikna etme umuduyla Çin'in kuzeyini 12 yıl boyunca dolaştı. Herkes ona saygı duyuyor ama kimse ona görev vermiyordu; yaşamının sonuna geldiğinde Konfuçyüs başarısız biri olduğunu düşündü. Her şeye küstü,

kendisine, “hiçbir işe yaramayan, yalnızca süs diye duvara asılan bir sukabağı gibi” davranıldığını söyledi.

Oysa sürekli bir esin kaynağı olarak Konfuçyüs müthiş bir başarı göstermişti. Bu başarı ölümünden sonra öğrencileri tarafından derlenen özdeyişlerini okuyanları şaşırtabilir. Konfuçyüs’ün özdeyişlerinin çoğu oldukça düz ifade edilmiş, yavan ve ilginçlikten uzaktır. Yalnızca kanaat niteliği taşır.

Konfuçyüs geçmişin değerlerine sıkı sıkıya bağlıydı. Yurttaşlarının ilk Coğ kralının (hükümdarların Gök’ün Vekilliği’ne sahip olduğunu öğreten kralın) yüzyıllar önce biçimlendirdiği yaşam biçimine dönmesiyle mevcut bütün sorunların ortadan kalkacağından kuşkusu yoktu. Bunu yapmak için, diyordu Konfuçyüs, insanların yaşamın onlara verdiği görevleri üstlenmesi gerekir. “Hükümdar hükümdar olmalı, kul da kul” diyordu, “baba baba olmalı, oğul da oğul.”

Hükümdarın asıl görevi halkına örnek olmak ve halkının iyiliği için çalışmaktır. Konfuçyüs, insanların kötü bir despota değil ama dürüst bir hükümdara itaat edeceğine ve onu örnek alacağına inanmıştı. “Biri onlara erdemli bir önderlik yaparsa... utanma duygusuna sahip olurlar ve umutlan canlanır.” Zengin insanlara gelince, “soylu” olmaya, yani manevi değerlere sahip insanlar olmaya çaba göstermelidirler. Bütün insanlar ama özellikle de soylular, kendilerine sürekli olarak, “Yapılacak doğru şey nedir?” diye sormalı ve sonra da bu doğru şeyi yapmaya çalışmalıdır. Böyle insanlar, halkı, acımasız ve katı yasalar yerine örnek davranışlarla yönetme konusunda krala yardım etmelidir. “Soylu insanlar rüzgâra; sıradan insanlar otlara benzer; rüzgâr estiğinde otlar eğilir.”

Konfuçyüs kadının görevi konusunda pek bir şey söylememişti, ama Konfuçyüs’ün öğretisini benimsemiş Pan Çav adında bir kadın sonradan bu boşluğu doldurdu. Kadınlara Dersler adlı kitapta kadınların toplumsal yaşamdaki yerinin önemsizliğini oldukça açık bir biçimde dile getirir. “Bir kadın alçakgönüllü bir biçimde başkalarına boyun eğmelidir” der, “başkalarını ilk sıraya koymalı, kendisiniyse en son.” Kocasına hizmet etmelidir, çünkü etmezse, “şeylerin birbir-leriyle doğru ilişkileri ve doğal düzeni savsaklanmış ve bozulmuş olur.” Kadın, anne babasına da itaat etmek zorundadır: Bir kadın, “kocasının anne ve babasının isteklerine ve

neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin görüşlerine aykırı davranmamalıdır; namuslu olanla olmayan konusunda onlarla tartışmamalıdır.”

Konfuçyüs’ün ve yandaşlarının düşüncelerini herkes benimsememişti ve hükümdarlar da her zaman bu düşüncelere uygun davranmıyordu. İlk İmparator Konfuçyüsçüleri küçümsüyordu; bir keresinde bir bilgenin şapkasına işemişti. Tanınmış bir Konfuçyüsçü öğretmen, sorumsuz bir Çin hükümdarına, “ülkede iyi bir yönetim yoksa” ne yapmak gerektiğini sormuştu. Hükümdar “başım kızgınlıkla iki yana sallamış ve konuyu değiştirmişti.”

Yasacılar olarak bilinen bir grup gerçekçi devlet adamı ve filozof, Konfuçyüs’ün iyilikseverliğine karşı çıktılar. Bunun bir işe yaramayacağını söylüyorlardı, çünkü Konfuçyüs’ün soylu birer insan ve halka ahlaki açıdan örnek olmalarını istediği devlet görevlileri, gerçekte çıkarcı ve güvenilmezlerdi. Belki halk düzen istiyordu ama onlar da akılsız ve bencildiler. Bu yüzden hükümdarlar katı yasalar ve ağır cezalar uygulamak zorundaydı. Hükümdarın gereksinim duyduğu şey doğruluk ve dürüstlüktü.

MÖ 81’de bazı Konfuçyüsçüler ve Yasacılar karşıt görüşlerini gözler önüne seren bir tartışmaya girdiler. Tartışmanın arka planı şöylevdi: İmparatorun maliye bakanı, piyasa fiyatının düşmesine engel olmak için, ülkede mahsulün iyi olduğu bölgelerde fazla tahılı satın alacak bürolar kurmuştu. Hükümet daha sonra bu tahılı, mahsulün kötü olduğu, tahılın pek fazla bulunmadığı başka bölgelerde, fiyatın insanların açlıktan ölmesine yol açacak kadar yükselmesine engel olmak için satmıştı. Bu arada hükümet demirin eritilmesi ve tuz elde etmek için deniz suyunun buharlaştırılması işlerini de tekeline almıştı. Tahıl dağıtımından ve tekellerden büyük kârlar elde etmişti.

Tüccarlar devlerin pazara müdahalesinden yakınmış, maliye bakanı, hükümetin politikalarını resmi görevlilerle birlikte tartışmak üzere Çin’in dört bir yanından altmış Konfuçyüsçü bilgeyi çağırmıştı. Bakanın böyle bir toplantıya bilgeleri çağırması Çinlilerin bilgili insanlara duyduğu saygının açık bir göstergesi aslında. Toplantıda bir Konfuçyüsçü tarafından tutulan notlar günümüze kadar ulaşmış. Notlara bakılırsa ağırbaşlı Konfuçyüsçüler kendilerini pişkin Yasacılarla sert bir tartışmanın içinde bulmuşlar.

Konfuçyüsçüler, hükümetin sıradan insanlarla haksız rekabete girdiğini ve bunun devlet görevlilerini açgözlü olmaya teşvik ettiğini ileri sürmüşler. Yasacılar da hükümetin Çin sınırlarını göçerlerin saldırılarına karşı koruyan bölüklere maaş vermek için tekellerin gelirine gereksinimi olduğunu söylemiş. Buna bilgeler alışılmış Konfuçyüsçü yanıtı vermişler: Askeri güç doğruluğa kök salmak zorunda. Hükümdarlar ve devlet görevlileri ahlaki bir güç geliştirir ve bunu hayatlarına yansıtırlarsa barbarlar barış için yalvaracak ve savaş sonsuza dek sona erecektir. Bu tartışmayı kaydeden bilge kendi tarafının kazandığına inanıyordu, oysa devletin politikası değişmemişti.

Konfuçyüs'ün düşüncelerine karşı çıkan yalnızca Yasacılar değildi. Davcılık (Taoculuk) adı verilen bir düşünce akımı tek gerçeğin kozmik bir kuvvet olan Doğa olduğuna inanıyordu. İnsanlar, Konfuçyüsçülerin yaptığı gibi genel durumu daha iyi yapmak için uğraşmamalıydı, yoksa Doğa'nın uyumunu bozabilirlerdi. Yapabilecekleri en iyi şey Doğa'nın kalıbına uyum sağlamaktı. Doğa kendi yolunda ilerlemelidir! Davaların ülküsü, yakındaki bir kent devletinin havlayan köpeklerini ve öten horozlarını duyan ama çok mutlu olduğu için oraya bakmaya bile gitmeyen insanların yaşadığı bir kent devletiydi.

Çin'i değiştiren Yasacılar veya Davalar değil, Konfuçyüs ve yandaşları oldu. Düşünceleri özellikle devlet görevlilerine ve bilgelere sesleniyordu, bu doğaldı çünkü öğretilerinin hedefi zaten bu insanlardı. Fakat imparatorlar da, hatta Yasacı görüşlere sahip pişkin imparatorlar da, Konfuçyüsçülüğün değerini anladı, çünkü iyi yöneticilere gereksinimleri vardı. Bu nedenle Konfuçyüsçü bilgelere görev vermeye başladılar.

Ardından hükümet, imparatorluğun resmi görevlisi olmak isteyenler için Konfuçyüsçü yapıtları temel alan sınavlar yapmaya başladı. Çin'in her yerindeki okullarda hırslı gençler bu sınavlara hazırlandılar. Sınavları değerlendirenlerin akıl yürütmeyi değil de güzel anlatımları ödüllendirdikleri söylenir. Yine de sınavlar, zeki ve Konfuçyüs'ü iyi özümsemiş gençler bulmak isteyen hükümdarların amacına hizmet ediyordu. Hükümdarların ayrıca göreve başladıktan sonra yeteneklileri terfi ettirmeye dayalı bir sistemi vardı. Dolayısıyla

Konfuçyüsçülük özenli, ülkesine ve ilkelerine bağlı bir yönetici sınıfının ortaya çıkmasına yardımcı oldu.

Yüzyıllar geçer ve hanedanlıklar kurulup yıkılırken, Çin'in bilge devlet adamları ve zengin yüksek tabakası, dünyada benzeri olmayan bir "yüksek kültür" yarattılar. Bu kültürlü insanların çoğu, hatta bazı imparatorlar, aynı zamanda iyi birer şair, bilge, ressam ve Çin yazısını ustalıkla yazan hattatlardı. Kendileri sanatçı olmayan zengin insanlar da sanatçılara değer veriyor ve onları destekliyordu.

Çin resminin kendine özgü bir estetiği vardı. Ressamlar çoğunlukla öğretmenlerinin daha önce yaptıkları şeylerin resmini yapıyor ama ortaya çıkan resim büyüleyici ve yeni oluyordu. Ressam, resmini zihninde canlandırana kadar bekliyordu. Sonra (bir Çinlinin anlatımıyla) "fırçası kâğıdın üzerinde gezinirken ressam, yakalanması güç bir tavşanın peşine düşen bir şahin gibi [zihnindeki görüntüyü] kovalar. Yavaşlarsa görüntü kaçar ve bir daha geri dönmeyebilir." Bir metre uzunluğunda bir papirüse yapılmış bir Çin manzarası çok albenili olabilir. Köy yollarında, azgın ırmakların üzerindeki kemerli köprülerde, kendilerini daha da küçük gösteren uzun ve eğri büğrü çamların arasında ve dorukları sisler içindeki sarp tepelerin yamaçlarında küçücük insanlar yürür.

Ressamların aksine Çinli şairler hemen her konuyu ele almıştı. 700'lerin çok sevilen iki şairi Li Bo ve Du Fu, coşkulu bir sanatsever olan bir imparatorun hizmetinde çalışmıştı. Li Bo kendisini "cennetten kovulmuş bir ölümsüz" olarak görüyordu. Bir kılıç ustası, içkici ve aylaktı, fahişelerin ve münzevilerin dostuydu; 20.000 kadar büyüleyici şiir yazacak zamanı da bulmuştu. Genellikle "Yüe'li Kız" şiirinde olduğu gibi neşeliydi:

Dere kenarında nilüfer toplayan kız.

Kayığımın sesini duyunca dönüp bakıyor.

Kıkırdarken kayboluyor çiçeklerin arasında,

*Tatlı bir oyun bu, niyeti yok ortaya çıkmaya.*_

Ancak Li Bo kimi zaman da düşüncelere kapılır ve geçmişi özler. Çin'deki bütün çocuklar onun "Sessiz Gecede Düşünceler" şiirini ezbere okuyabilir:

Parıldayan ayışığı yatağımın örtüsü

Yerler kırağı kaplıymışçasına

Kalkıp mehtaba dalıyorum

*Yatıp eski şehrimi düşünüyorum.*_

Li Bo'nun arkadaşlarıyla çıktığı içkili bir tekne gezisinde, mehtabın sudaki yansımasını yakalamak isterken suya düştüğü ve boğulduğu söylenir.

Li Bo'nun arkadaşı Du Fu, Konfuçyüsçü olduğundan aile kuruntuna büyük bir saygı duyuyordu. Bir ayaklanma nedeniyle ayrı düştüğü ailesine yeniden kavuştuğunda "Cyanğ Köyü" adlı şiiri yazmıştı:

Batıda gökteki mor bulutların ardında Güneş ufkun altına iniveriyor.

Bahçemin köhne kapısında serçeler ötüşüyor;

Bir yabancı binlerce kilometre öteden evine dönüyor.

Karım ve çocuklarım inanmıyor hayatta olduğuma; Şaşkınlıkları geçiyor ama gözyaşları dinmiyor.

Büyük sıkıntılar yaşanmıştı, oraya buraya savrulmuştum,

Ve bahtımın eseriydi hayatta kalmam.

Duvarın üzerine komşular doluşmuş,

İç çekiyorlar, kesik kesik ağlıyorlar.

Gece geç saatlerde yeni bir mum yakıyoruz

Bir düşteymiş gibi görünüyor herkes._

Çinliler yalnızca mükemmel sanatçılar değildi, aynı zamanda dünyadaki en yaratıcı halktı. Şemsiyeyi, el arabasını, kibriti, diş fırçasını ve oyun kâğıdını büyük olasılıkla ilk Çinliler kullanmıştı. Büyücüler iğneleri mıknatıslıyor, bu iğneleri ev ve mezar için uğurlu yerleri seçmek amacıyla kullanıyorlardı; daha sonra Çinli denizciler denizde yönlerini saptamak için mıknatıslanmış iğnelerden pusulalar yaptılar. Çinliler dünya üzerindeki diğer halklardan çok daha önce (1.000 yıldan daha uzun bir süre önce) kâğıt yapmaya başlamıştı ve sonra da kâğıdın üzerine sözcükleri nasıl basacaklarını buldular. (Pi Şınğ adında bir demircinin Çince işaretlerin kilden kopyalarını yaptığı, bu kilden karakterleri iyice pişirdiği, demir bir levhanın üzerine yapıştırdığı, üzerlerine mürekkep sürdüğü ve kâğıtları harflerin üzerine bastırdığı, böylece çok sayıda kopya elde ettiği söylenir.) Johannes Gutenberg'in Avrupa'nın ilk kitabını (1450 yılı civarmda, bir Kitab-ı Mukaddes) basmasından 500 yıl önce, Çin yönetimi Konfuçyüsçü klasiklerden oluşan 130 ciltlik bir külliyatın basılması işinin masraflarını üstlenmişti.

Aşağı yukarı aynı zamanlarda, Çinli bir mucit, bal, kükürt ve güherçileyi karıştırıp, bu karışımı ısıtmıştı. Sonsuza kadar yaşamayı sağlayacak bir iksir arıyordu, oysa tam tersi bir etkisi olan bir şey bulmuştu. Ondan sonrakiler bal yerine odunkömürü kullandılar. Maalesef, ortaya çıkan barutu, tarihçilerin iddia ettikleri gibi, yalnızca çatapat için değil, el bombası ve mayın yapmak için de kullandılar.

Çin'in ipeği o kadar önemli bir dışsatım ürünüydü ki kervanların Orta Asya'yı geçip batıya doğru giderken kullandıkları yol İpek Yolu olarak adlandırılıyordu. Çinli çömlekçiler yumurta kabuğu kadar ince, yüksek tabakadan insanların beğeneceği kadar güzel ve muhtemelen yoksulların

satın alabileceği kadar ucuz porselen fincanlar, çanaklar ve vazolar yapıyorlardı. Bunlardan bazıları o kadar sertti ki (söylendiğine göre) çelik bile yüzeylerini çizemiyordu.

1200'lü yıllarda bir felaket yaşandı. Kuzeydeki otlaklardan gelen Moğol göçerler ülkeye hızla yayıldılar ve çok kan dökerek yalnızca bütün Çin'i değil, Asya'nın geri kalanını ve Avrupa'nın bir bölümünü ele geçirdiler. (Bundan sonraki bölümde onları daha ayrıntılı olarak ele alacağız.) Moğolların yöntemleri yerleşik bir uygarlığa sahip Çinlilerin yöntemlerine benzemiyordu. Sonradan Çinli tarihçiler Moğolları, idrarlarıyla yıkanan, yalnızca hırsızlığı ve öldürmeyi bilen yabaniler olarak anacaktı.

Aslında Moğollar Çin'i yaklaşık 100 yıl iyi bir biçimde yönettiler. Bazı Çinli bilge-devlet görevlilerini, devasa ülkeyi yönetmede kendilerine yardımcı olmaları için kullanacak kadar akıllıydılar. Sekizinci Bölüm'de de göreceğimiz gibi, Moğol yönetimi altındayken Çin'e gelen İtalyan tüccarlar gördükleri şeylerden çok etkilenmişti. Ancak sonunda Moğollar kendilerinden önceki bütün hanedanların akıbetine uğradı; Gök'ün Vekilliği'ni kaybettiler. Ülke parçalandı, 1350'lere gelindiğinde iç savaşlar nedeniyle her yer harabeye dönmüş, açlık ve hastalık yüzünden on milyonlarca insan ölmüştü.

Bir ailenin öyküsü bu milyonlara ne olduğunu gayet güzel anlatıyor. 1330'larda Cu Şı-çın ve karısı Kuzey Çin Ovası'nda açlık çeken iki köylüydü. Toprak sahipleri onları küçük çiftliklerinden çıkarınca başka bir çiftliğe gitmişlerdi. Altı çocuğu doyurmak o kadar zor gelmişti ki, iki oğullarını başka bir aileye evlatlık vermeyi kararlaştırmışlar ve mümkün olan en kısa sürede iki kızlarını da evlendirmişlerdi. Bütün bunların üzerinden fazla zaman geçmeden, ürünleri bir kuraklık sırasında kurumuş ve çekirgeler tarafından talan edilmişti. Şı-çın, karısı ve en büyük oğulları açlıktan öldüler.

Yalnızca en küçük oğulları, on yedi yaşındaki Cu Yüen-canğ hayatta kalmıştı, o da o kadar yoksuldu ki, bir komşusu mezarlar için küçük bir toprak parçası verene kadar ailesini gömememişti. Hayatta kalabilmek için bir Budist manastırında çömez oldu, manastır sadaka toplaması için onu dışarı yolluyordu. Ancak kısa bir süre sonra, manastırın kendisi de o kadar

yoksullaştı ki başrahip manastırı dağıttı. Yüen-canğ açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.

Bu kasvetli öyküyü bilmemizin tek nedeni Cu Yüen-canğ'ın sonradan, yaşamöyküsü kaydedilmeye değer görülecek kadar ünlü biri olması. Yirmi beş yaşındaki genç dilenci önce asker, kısa bir süre sonra da asi bir komutan oldu. 1360'lı yıllarda diğer komutanları yenilgiye uğrattı ve Çin'in orta kesimindeki Yanğdzı Vadisi'nin denetimini ele geçirdi. 1368 yılında son Moğol imparatorunu halkının geldiği otlaklara geri dönmeye zorladı. Ardından Cu Yüen-canğ kendisini yeni bir hanedanın, Minğ ("Parlak") hanedanının imparatoru ve kurucusu ilan etti. İmparator olarak, "Taşkın Savaşçı" anlamındaki Hunğ-vu adını aldı.

Hunğ-vu'nun da hataları oldu. İlk birkaç yılından sonra, köylü geçmişi ve çopur yüzü, domuz burnuna benzeyen burnu nedeniyle kendisiyle alay edildiği evhamına kapıldı. Bur dizi tasfiye sonunda, zafer kazanmasına yardım eden on binlerce insanı öldürdü.

Öte yandan Moğolların hatalarını düzeltti ve Çinlilerin eski yöntemlerinin en iyilerini yeniden uygulamaya koydu, kimi zaman daha da iyileştirdi. Büyük bir daimi ordu kurdu; hiçbir komutanın, kendisinin geçmişte olduğu gibi, güçlü bir komutan olmaması için orduyu bölümlere ayırdı. Büyük toprak sahiplerinin mal varlıklarına el koydu ve belki de kendi köylü ailesi zamanında çok acı çektiği için, toprakları yoksullara kiraya verdi. Yaptığı şeylerin içinde belki de en önemlisi, eski Konfuçyüsçü okulları ve yönetim sınavlarını geri getirmesiydi. Hunğ-vu eğitimli insanlardan nefret ediyordu, devlet görevlilerini bambu sopalarla sıkça dövdürürdü; ama iyi bir yönetim kadrosunun da değerini biliyordu.

Hunğ-vu ölümünden birkaç yıl sonra imparator Yunğ-Lı dünya tarihini biçimlendirebilecek bir tasarıyı uygulamaya koydu. Tarih, olabilecekken olmamış bir sürü şeyle doludur, bu da onlardan biri. 1405 yılında Yunğ-Lı bir cönk (altı düz, yelkenleri dört köşeli tekne) filosunu diğer krallıkların hükümdarlarını etkilemek ve onlardan haraç almak amacıyla sefere yolladı. Filoya Cınğ Hğı adında yetenekli bir hadımağası kumanda ediyordu. (Çin saraylarında görevli pek çok hadımağası vardı.) Krallıkların saraylarına uğraya uğraya Çin kıyıları boyunca güneye, sonra Malakka Yarımadası'm dolaşıp batıya, Hindistan'a doğru yol aldılar, sonra da yurtlarına döndüler.

Sonraki çeyrek asır boyunca Yunğ-Lı ve ardılları, Basra Körfezi, Arabistan ve Doğu Afrika'daki saraylara altı filo daha yolladı. Filolar Çin'e, haraçlar, devekuşları, zürafalar ve kimi zaman da haraç vermeyi reddeden hükümdarlarla geri döndüler.

Bu deniz seferleri, beklendiği gibi, etkileyici olmuştu. Genellikle yaklaşık 30.000 asker, sayıları 317'yi bulan, açık denizlere uygun cönklerle sefere çıkıyordu. Gemilerden bazıları dört katlıydı ve bir futbol sahasından daha uzundu. Pusulaları sayesinde Çinliler açık denizlerde yol alabildiler, bu henüz Avrupalıların yapamadığı bir şeydi.

Yedinci seferden sonra, 1433'te, seferler bir daha başlamamak üzere durduruldu. Hatta imparator o tarihten sonra Çin gemilerinin kıyı sularının dışına yolculuk yapmasını ve Çinlilerin ülke dışına çıkmasını bile yasakladı. Yaygın bir güce ve etkiye sahip olmaya başlamışken Çinliler neden seferleri durdurdular? Bunun bir nedeni düpedüz imparatorların bu seferleri sürdürecek mali güce sahip olmamasıydı. Tam o dönemde, elde ettikleri bütün parayı başkentleri Pekin'i inşa etmek ve her zaman bir tehdit olan Moğolları uzaklaştırmak için kullanıyorlardı. Seferlerden elde edilen haraçlar cönk yapımının ve gerekli insan gücünü sağlamanın maliyetini karşılamıyordu.

Çinlilerin seferleri durdurmasının başka bir nedeni daha vardı ve bu neden daha belirleyici olmuş olabilir. İmparatorlar ve danışmanları ülkelerini dünyanın merkezi olarak görüyordu. Büyük olasılıkla, Merkezdeki Çiçek'in uzaktaki o yabanilerle daha fazla neden uğraşması gerektiğini kendilerine sormuşlardı. Dünyanın dörtte birini kaplayan kendi geniş topraklarına hükmetmek onlara yetiyordu.

Seferleri durdurmak tarihi bir karardı. Seferler devam etse, ilk olarak, Minğ Çin'in büyük bir donanmaya sahip olmasına yol açabilirdi. Böylece Çinli tüccarlar kendi ticari seferlerini yapmaya başlayabilir, Çin dünyanın ekonomi devlerinden biri olabilirdi. Çinlilerin yaratıcılığını, enerjisini, sanat beğenisini ve Konfuçyüs'ün, "Biri [insanlara] erdemli bir önderlik yaparsa... utanma duygusuna sahip olurlar ve umutları canlanır" öğretisini bütün dünyaya yayabilirlerdi.

Seferleri durdurduktan sonra elbette Minğ Çini önemsiz bir devlete dönüşmedi. Hem de hiç! Avrupa'daki bütün insanların toplamından daha fazla sayıda insanla hâlâ dünyadaki en büyük krallıktı. Zanaatkârları, çini, ipek ve kitap üretiminde kimsenin boy ölçüşemeyeceği kadar ustaydı. Konfuçyüs'ün öğretilerini rehber olarak kabul eden hükümdarları ülkeyi iyi yönetiyordu. Halkının genellikle yeterli yiyeceği oluyordu.

Ancak 1500'lerde ve 1600'lerin başında sorunlar başladı. Bazı hükümdarlar devlet işleriyle ilgilerini yitirmeye başladı ve imparatorluğun yönetimini devlet görevlileriyle sarayın hadımağalara bıraktılar. Kentlerdeki aç işçiler ücretleri düşük, vergiler yüksek olduğu için ayaklandılar. Bir çömlekçi, işçilerin içinde bulunduğu fena duruma dikkat çekmek için kendini yanan bir fırına attı. Kıtlık ve hastalık sıradanlaştı. Hükümdarlar askerlerin maaşını zamanında ödemeyince pek çoğu askerliği bıraktı. Eski askerler ve aç köylüler yollarda haydutluk yapmaya başladı. Japon korsanlar, öfkeli bir imparator aralarından bazılarını yakalayıp dev tencerelerde ıstakoz gibi haşladıktan sonra bile, kıyıları yağmalamaya devam etti. Saray görevlileri Çin'in en iyi generalini devlete ihanetle suçladı ve Pekin pazarında parçalattılar.

Okuyucu neler olduğunu anlamıştır: Yaklaşık 300 yıllık yönetimden sonra, Minğ hanedanı Gök'ün Vekilliği'ni yitirmeye başlamıştı.

Ayaklanmalar Çin'in kuzeyini parçaladı ve 1644'te isyancı bir önder Pekin'i ele geçirdi. İmparatoriçe intihar etti. İmparator, vezirlerini toplamak ve onlara akıl danışmak için çan çaldı, ama kimse gelmedi. O da imparatorluk bahçesine gitti ve kendini bir ağaca astı. Yaklaşık 300 yıl Çin'i yönettikten sonra Minğ hanedanı sona erdi.

İsyancılarla çarpışan Minğ komutanlarından biri Mançulardan yardım istemişti. Bunlar, Çin Seddi'ne kadar Çin'in kuzeydoğusunu önceden ele geçirmiş savaşçı yarı göçerlerdi. İyilik yapmaya hazır Mançular hızla güneye indiler, isyancıları uzaklaştırdılar. Pekin'i aldılar ve yirmi beş yaşındaki krallarını Çin'in imparatoru ilan ettiler. Hanedana Çinğ yani "Saf" adını verdiler. Bir kuşak boyunca uğraştılar ama sonunda bütün Çin'e boyun eğdirdiler.

Çinğ imparatorları bir ikilemle karşı karşıya kalmıştı. Mançular Çinlilerin yöntemlerini mi benimseyecekti? Yoksa Çinlileri Mançuların yöntemlerini benimsemeye mi zorlayacaklardı? İlk seçenek tercih edilecek bir şey değildi. Her yüz kişiden ikisi Mançu, doksan sekizi Çinliydi ve Mançuların bu okyanusta boğulmaya niyetleri yoktu. Bu yüzden Mançular kendi halklarına Çinliler ile evlenmeyi, el işçiliği yapmayı, ticaretle uğraşmayı yasakladı. Bu yasaklar bir süre işe yaradı.

Çinlileri Mançulaştırmaya gelince, bu da olanaksızdı. Büyük bir çoğunluğa küçük bir konar göçer azınlığın göreneklerini benimsetmek, kimsenin kolay kolay başarabileceği bir şey değildi. Yine de Mançular Çinli erkekleri, itaatlerini göstermek için, saçlarım Mançu tarzında yapmaya, başlarının ön yarısmdakileri tıraş edip arka yarı-sındakileri örüp bağlamaya zorlamıştı. Çinliler bunu yapmış, durumu da, “Saçın kalırsa başın gider, saçını ver, başını kurtar” diye özetlemişlerdi.

Mançular, sayıları çok az olduğu için, Konfuçyüsçü hizmet ülküsünü benimsemiş Çin yüksek tabakasının yardımına gereksinimleri olduğunu anladılar. Bu yüzden devlet görevi sınavlarını yeniden koydular ve ülke yönetiminde Çinli bilge-devlet görevlilerinden yardım aldılar. Bazı bilgeler Minğ’in anısına saygısızlık olacağı gerekçesiyle işbirliği yapmayı reddetti. Ancak Mançu hükümdarlarının en güçlüsü olan Kanğ-şi son derece ince ve ölçülü davranarak bu bilgelerden bir kısmını ikna etti. Yalnızca çok yetenekliler için özel bir sınav hazırladı, sonra da sınava gireceklerin adlarını ilan etti. Dolayısıyla seçilenlerin sınavı reddetmeleri söz konusu olamadı, sınava girmek zorundaydılar. Kanğ-şi kazananları Minğ hanedanının resmi bir tarihini yazmakla görevlendirdi.

Kanğ-şi’nin kendisi de gerçek bir Konfuçyüsçüydü, yani “bilge bir hükümdar.” Konfuçyüs’ün erdemlerini (cömertlik, yumuşak başlılık, çok çalışkan olma, tutumluluk, ödev bilinci ve benzeri erdemler) sokaktaki Çinlinin anlayabileceği bir üslupla özetleyen bir dizi davranış kuralı yayımladı. Konfuçyüsçülerin klasik metinlerini de okudu, bu metinlerdeki sorunlu noktaları Mançu ve Çin bilgeleriyle tartıştı. Elbette, bu konudaki çalışmalarının herkesçe duyulmasını sağladı.

Konfuçyüsçü ahlakın Mançu döneminde de geçerli olduğunu gösteren şu örneğe bakalım: 1600’lerin sonunda Huanğ Lyu-hunğ adındaki bir bilge-

devlet görevlisi, Çin’in kuzeyinde haydutların cirit attığı, yoksul bir ilde yargıç olarak görev yapıyordu. Konfuçyüsçü bir sınavdan geçtikten sonra bu göreve hak kazanmıştı. Yıllar sonra emekli olduğunda Huanğ yargıçlık göreviyle ilgili bir elkitabı yazdı ve kendi deneyiminden örnekler vererek görüşlerini anlattı.

Huanğ, baktığı davalardan birinin, bir orman kenarında tek odalı bir kulübede yaşayan Vanğ adında bir kadınla kocası Rın ile ilgili olduğunu anlatır. Vanğ, Rın’ı bırakıp başka bir adama kaçmış, fakat sevgilisi onu terk edince evine geri dönmüştü. Rın çok kızgındı. Bir gece karısının uyumasını beklemiş, sonra da dizini kadının karnına koymuş, elleriyle boğazını sıkmaya başlamıştı. Kadın o kadar çok çırpınmıştı ki bacaklarıyla üzerinde uyuduğu hasırı parçalamış ve bağır-saklarındakiler boşalmıştı. Sonunda da ölmüştü.

Rın karısının cesedini, Gav adındaki bir adamın ormanın içindeki evine taşımıştı. Bu adam, yakın zamanlarda yaşadıkları bir tartışma sırasında ona vurmuştu; Rın cinayeti bu adamın üzerine yıkmak istiyordu. Ancak, yakınlardaki bekçilerin sesini duyunca cesedi bırakmış ve eve geri dönmüştü. Sonraki gün Gav’ın cinayet işlediğine dair şikâyette bulundu.

Yargıç Huanğ kolaylıkla Gav’ı suçlu bulabilirdi, oysa Rın’dan kuşkulanmıştı. Atına atlayıp evinden 10 kilometre uzaktaki köye gitti ve Rın’ın kulübesini inceledi. Kulübenin sefilliği, yeni sayılabilecek hasırdaki yırtıklar ve yanı başındaki kurumuş dışkı yığını hemen gözüne çarpmıştı. Yardımcıları bunun, yoksul insanların yakıt olarak sıkça kullandıkları öküz veya eşek dışkısı olması gerektiğini söylemişse de Huanğ ikna olmamıştı. Su kaynatılmasını ve dışkının üzerine dökülmesini emretmişti. Ortaya çıkan koku karar vermelerini sağlamıştı: Bu bir insanın dışkısıydı. Yırtılmış hasırla birlikte ele alındığında dışkı, Vanğ’m orada, kendi evinde öldürüldüğünü güçlü bir biçimde ortaya koyuyordu. Huanğ sonunda Rın’ın suçunu itiraf etmesini sağladı.

Yasalar uyarınca, Huanğ , Rın’ı idama mahkûm edebilirdi, ama bunu yapmamaya karar verdi. Ortaya koyduğu nedenler Konfuçyüsçü değerleri yansıtır, özellikle de aileye karşı ödevlere vurgu yapılır.

Rın babasının tek çocuğudur, onun kaybı yaşlı adamın taşıyamayacağı bir şey olacaktır. Öte yandan Rın'm hiç çocuğu yoktur, idam edilirse ailesi tümüyle yok olacaktır, bu da ciddi bir sorundur. Dahası Vanğ görevini bilen bir eş olmamıştır ve kocasına sadakatsizlik gösterdiği için ölmeyi de hak etmiştir. Son olarak Rın gerçekten de, ona vurmaması gereken Gav tarafından kışkırtılmıştır. Bu yüzden Huanğ , Rın'a bambu sopalarla dövülme ve boynuna ahşap bir boyunduruk takma cezası vermişti.

Ancak Huanğ'ın çözmesi gereken bir sorun daha vardı. Vanğ'ın gömülme masraflarını kim karşılayacaktı? Rın'ın bunun için yeterli parası yoktu, bu nedenle Huanğ masrafları Gav'ın karşılamasına karar verdi. Bu ona kendini kaybettiğinde insanlara saldırmaması gerektiğini öğretecekti.*

*** Jonathan D. Spence, The Death of Woman Wang [Wang Kadın'ın ölümü] (1978), 116-139. sayfalar.***

Çinğ Çini, 1600'lerin sonundan neredeyse 1700'ler bitene kadar altın çağını yaşadı. Bunun bir nedeni, ülkede huzuru sağlayan ve sınırları koruyan güçlü imparatorların birbiri ardına yönetime gelmesiydi. Bu imparatorlardan ikisinin hükümdarlıkları çok uzun sürdü. Konfuçyüsçü düzeni yeniden uygulamaya koyduğundan söz ettiğimiz Kanğşi 61 yıl boyunca tahtta kaldı. Torununun hükümdarlığı da böyle uzun sürmüştü; torunu büyükbabasından daha uzun süre hükümdarlık yaparak saygısızlık etmiş gibi görünmemek için ölümünden birkaç yıl önce imparatorluktan çekilmişti.

Bu süre içinde Çinliler insani bilimler ve edebiyat alanında da bir hayli ilerlemişti. Bir grup bilge, geçmişin en ünlü Çince edebiyat ve tarih yapıtlarını seçip bir araya getirerek belki de dünya tarihinin en geniş kitap dizisini hazırlamıştı. 36.000 ciltten oluşan bu dizinin tamamlanması 10 yıl sürmüştü. Bu sırada Tsav Can adlı bir soylu Çin edebiyatının en ünlü romanı *Kırmızı Köşkün Rüyası*'nı yazdı. Romanda anlatılan ailenin öyküsü yazarın ailesinin öyküsüne benziyordu: Üst sınıftan zengin bir ailenin çöküşü anlatılıyordu.

Çin'in altın çağı aslında geçmişte yaşadığı felaketlerin bir sonucuydu. 1600'lerin ortasında yaşanan bütün korkunç olaylar (iç savaşlar, istilalar,

haydutlar, taşkınlar, hastalıklar, kıtlıklar) nüfusu belki de üçte bir oranında azaltmıştı. Çok sayıda insan öldüğünden artık elverişli tarım arazileri boldu ve dolayısıyla da yoksul köylüler biraz toprak kiralayabiliyor, evlenebiliyor ve çocuk yapabiliyordu. Bu arada Çinliler Amerika kıtasından gelen bitkileri yetiştirmeye başlamıştı: Mısır, patates ve tatlı patates. Köylüler bu bitkileri, buğday veya pirinç yetiştirmenin güç olduğu verimsiz arazilerde bile yetiştirebiliyordu.

Çinliler tahıl ambarındaki fareler gibi serpildi ve sayıları hızla arttı. 1700'lerin başlarına gelindiğinde, geçmişteki kayıpları telafi etmişlerdi ve nüfusları artmaya devam ediyordu. Böyle bir büyüme herkesin yaşamını iyileştirmesi anlamına geliyordu. Birbirleriyle iş yaptıkları için herkes (köylüler, çömlekçiler, tüccarlar, dokumacılar, inşaatçılar) kazanıyordu.

1700'ler boyunca Çinliler zenginleşti, ancak sonra zor duruma düştüler. Nüfus artmaya devam ediyordu, 1700'lerin sonuna gelindiğinde Çinlilerin sayısı 300-400 milyon civarındaydı: Yüzyılın başındaki sayılarının yaklaşık iki katı. Artık doyurmaları gereken çok fazla boğaz vardı ve kıtlık, çoğu insanın her zamanki kaderi, yeniden baş gösterdi.

Bu sırada, okuyucunun kolaylıkla tahmin edebileceği gibi, Çinğ Gök'ün Vekilliği'ni yitirmeye başlamıştı. Beceriksiz ve sahtekâr devlet görevlileri yönetimi ele geçirdi ve yakışıklı, genç bir subay imparatorun gözdesi oldu; bu subay kendisi ve arkadaşları için büyük miktarda parayı zimmetine geçirdi. Kuzey Çin Ovası boyunca uzanan 1.300 kilometrelik Büyük Kanal çamurla doldu. Hükümet kıtlık zamanları için saklanan tahılın tüketilmesine izin verdi. Çin orduları, adları hoş olan (Beyaz Lotus, Gök ve Yer Topluluğu) ama eylemleri pek de öyle olmayan isyancı gruplarla mücadele etti. Burma ve Vietnam ile sınır savaşları kaybedildi.

1700'lerin sonuna gelindiğinde Çin'in altın çağının da sonuna gelinmişti.

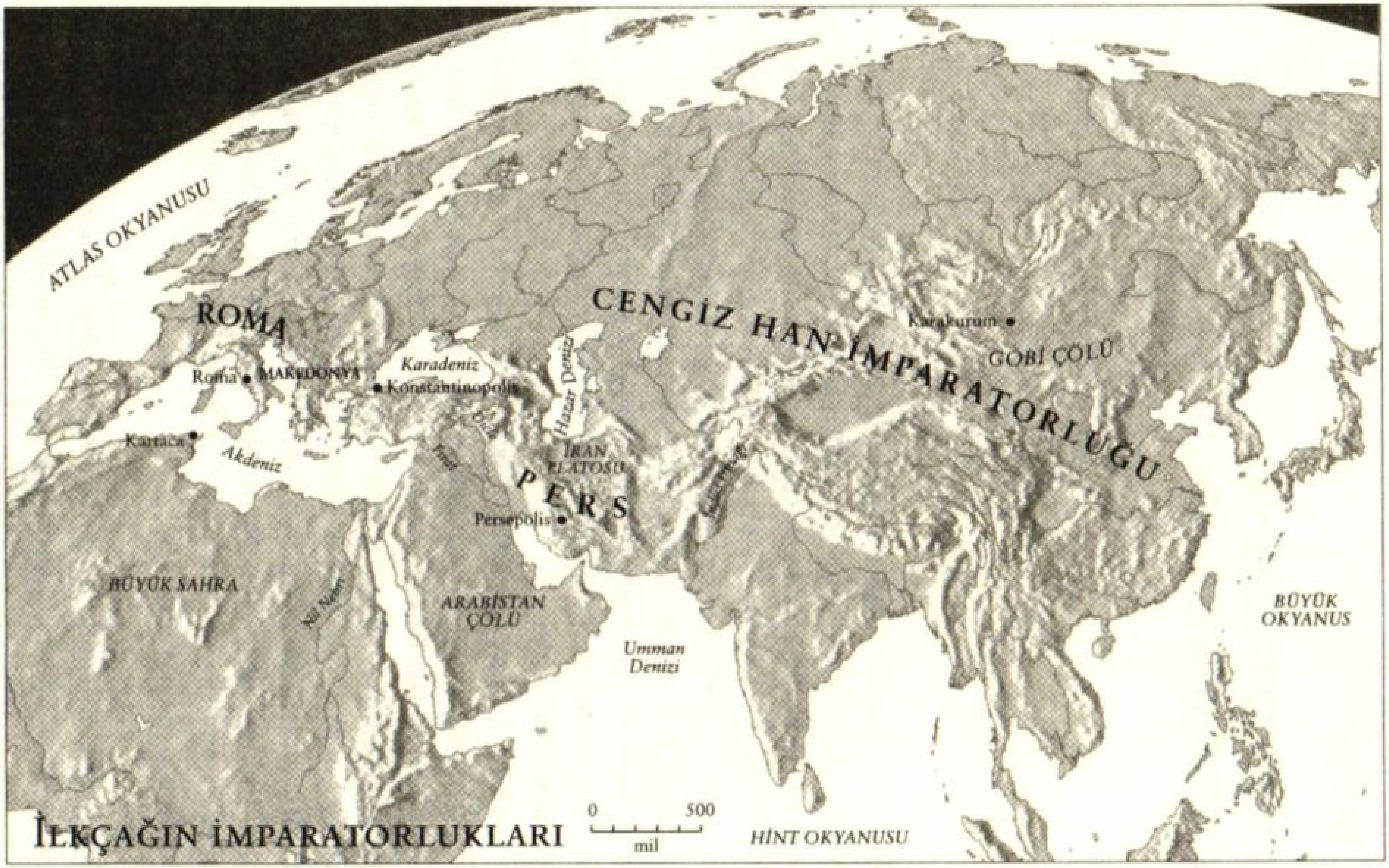
6. Bölüm

Kimilerimiz Cihana Hükmetmeye Girişiyor

İmparatorluklar. Dünya büyük imparatorluklar gördü. 700 yıl önce Malinkeler Büyük Sahra'nın güneyindeki otlakların batı yarısını neredeyse bütünüyle kaplayan bir imparatorluk kurmuştu. Taghaza tuz yataklarıyla Gao ve Timbuktu pazarlarından Bambuk ve Bondu'nun altın kumlarına uzanan yüzlerce kilometrelik kervan yolları vardı. Aşağı yukarı aynı zamanlarda Güney Amerika'da İnkalar, And Dağları boyunca uzanan yaklaşık 4.000 kilometrelik bir şeridi denetimleri altına almıştı. Bunlar önemsiz devletler değildi, İnka ve Malinke İmparatorluklarıydı.

Ancak bu bölüm çok daha büyük fetihlerle ve imparatorluklarla ilgili. Bu fetihleri yapan ve imparatorlukları kuran halklar uzun zaman önce, Avrupa, Kuzey Afrika ve Güney Asya boyunca uzanan ve üzerinde yoğun bir nüfus barındıran geniş kara parçasında, yani dünyanın en büyük arenasında, üstünlüklerini kabul ettirmek için savaşmışlardı. Kıtadan kıtaya uzanan toprakları fethetmişler, uygarlıkları boyundurukları altına almışlardı. Neden bu dev insan havuzlarını elde etmek istemişlerdi, onları nasıl fethetmişlerdi ve imparatorlukları sonunda neden çökmüştü?

MÖ 1000 civarında kuzeyde bir yerlerdeki Ari (Aryan) toplulukları güneye, Dicle ve Fırat ırmaklarının doğusundaki ve eski Hindistan'ın batısındaki sıcaktan kavrulan platoya akın ettiler. Bu yeni gelenler ata biniyor; kısa, dayanıklı yaylar, sırtta taşınan okluklar kultanıyorlardı. Hızları ve silahları onlara bir üstünlük sağladı, yerlileri yurtlarından uzaklaştırdılar. Fethettikleri ülkeye, "Arilerin Toprağı" anlamına gelen İran adını verdiler.

Pers İmparatorluğu Ortadoğu'yu ve Mısır'ı egemenliği altına almıştı. Roma İmparatorluğu Akdeniz'i kuşatmıştı. Cengiz Han İmparatorluğu Orta Asya'ya, Rusya'ya, Çin'e ve daha başka yerlere hükmediyordu. (Avrasya yaklaşık 10.000 kilometre genişliğindedir.)

500 yıl kadar sonra, İran'da yaşayan halklardan birinin, Perslerin hükümdarı otan D. Kuroş, MÖ 550'de dağlık yurtlarından kuzeybatıya, komşuları Medlere doğru sefere çıktı. Medler de Ari'ydi ve bir imparatorluk kurmaya başlamışlardı. Kuroş, kendi tarafına geçen iki Med generalinin yardımıyla Medleri yenilgiye uğrattı ve hâzinelerine el koydu. Sonra daha kuzeye ve batıya ilerledi, Küçük Asya'yı fethetti.

Herodotos, Kuroş'un Batı Küçük Asya'daki baş düşmanıyla ilgili bir öykü anlatır. Bu adam Lydia kralı Kroisos'tur. ("Karun kadar zengin" deyimine konu otan Karun efsanesi aslında Kroisos'un yaşamından kaynaklanmaktadır.) Kroisos, Kuroş'a saldırmak üzere ordusunu Kızılırmak'ın karşı tarafına yollamak gibi ölümcül bir hata yaptı. "Kroisos Kızılırmak'ı geçerse güçlü bir imparatorluğu yok edecek" kehanetinde bulunan bir kâhin bunu yapması için onu cesaretlendirmişti. Oysa Kroisos kehaneti anlamamıştı: "Güçlü imparatorluk" kendisininkiydi.

Kroisos'un servetini sandıklarına yerleştiren Kuroş, bu kez ters yöne, doğuya doğru saldırdı. İran platosundaki ve günümüzün Afganistan'ındaki kabilelerin ve halkların çoğuna boyun eğdirdi. Ardından yeniden batıya döndü, karşı konulmaz gücüyle Babil'i ve Dicle ile Fırat arasındaki bütün bölgeyi ele geçirdi. Sonra Akdeniz'in doğu ucuna, Suriye ve Filistin'e ulaştı. "Ben Kuroş'um," diye itan etti, "cihanın hükümdarı, büyük hükümdar, meşru hükümdar, Babil'in hükümdarı, Sümer'in ve Akad'ın hükümdarı, [dünyanın] dört bucağının hükümdarı... Bütün dünyanın bütün hükümdarları... armağanlarını getirdiler ve Babil'de ayaklarıma kapandılar..."

20 yıl süren göz kamaştırıcı fetihlerden sonra Kuroş yeniden Orta Asya'ya döndü ve Hazar Denizi'nin doğusundaki bazı göçebelerle savaştı. Son çarpışmalarında Persler ve göçebeler başlangıçta ok ve yayla savaşmış, hiç okları kalmayınca da mızrak ve kama kullanmışlardı. Basit kabile insanları Persleri yendiler, kudretli Kuroş'u öldürdüler.

Pers İmparatorluğu buna rağmen büyümeye devam etti. Kuroş'un oğlu Kambis Mısır'ı fethetti, onun ardından gelen Dareios da. Hindistan'ın batısındaki İndüs Vadisi'ni ele geçirdi. Dareios ve ardından gelen iki

hükümdar Yunanistan’ı ele geçirmeye çalıştı, ancak Dördüncü Bölüm’de gördüğümüz gibi, bunu başaramadılar. Dolayısıyla Pers İmparatorluğu Avrupa’nın başladığı yerde sona eriyordu. Çok büyük bir imparatorluktu. Bugün Ortadoğu olarak bilinen bölgenin büyük kısmını kaplıyordu, yani Asya’nın güneybatısını ve Kuzeydoğu Afrika’yı.

Perslerin neden bu kadar çok yere hükmetmek istedikleri sorulabilir. Kuroş için itici güç, büyük olasılıkla savaş ve fetih sevgisinden başka bir şey değildi. Saraydaki görevliler bir keresinde ona Pers halkını sarp İran topraklarından düz ve verimli bir ülkeye götürmesini önermiş, ama Kuroş onlara işin püf noktasını anlamadıklarını söylemişti. Persler başka bir ülkeye giderse, demişti, hükümdar değil, köle olacaklardır, çünkü, “Yumuşak ülkelerde yumuşak insanlar yetişir.” Kuroş’un ardılları için itici güce gelince, onlar da düpedüz, Kuroş’un yaptığı gibi imparatorluğu genişletmenin kendi görevleri olduğuna inanmış olabilirler. Belki de fetih yapanların hep hissettiği gibi, sınırlarının ötesindeki hâlâ yenilmemiş halklar tarafından tehdit edildiklerini hissetmişler ve onları da yönetimleri altına almaları gerektiğini düşünmüşlerdi.

Persler, sahip oldukları toprakları parçalanmadan ellerinde tutmak için yapılması gereken şeyleri yapan sağduyulu hükümdarlar olduklarını gösterdiler. Örneğin haberleşmeyi iyileştirmek için Basra Körfezi’nin yakınlarından Ege Denizi’nin yakınlarına kadar yaklaşık 2.600 kilometrelik bir Kral Yolu inşa ettiler. Nöbetleşe çalışan haberciler yolu at üstünde yedi günden az bir sürede kat ediyorlardı. Herodotos şöyle anlatır: “Ne kar, ne yağmur, ne sıcak, ne de gecenin karanlığı bu habercileri kendilerine verilen görevi tez yerine getirmekten alıkoyar.”

Pers hükümdarlarının en farklı yanı da başkalarının kendi adlarına yönetmesine izin vermeleriydi. İmparatorluğu çok sayıda eyalete ayırmışlardı. Kendilerine gereken şeyleri (ordular için yeni askerler, altın, gümüş, fildişi, abanoz, buğday, tütsü, oğlan ve kız çocukları ve hadımlar) yolladıkları sürece yöneticilerin, en iyisinin ne olduğunu düşünüyorlarsa onu yapmalarına izin veriyorlardı. Yöneticiler fethedilen ülkelerin halklarının kendi yasalarını ve geleneklerini korumalarına izin veriyordu. Bu kadar çok sayıda farklı halkı yönetmek için hoşgörü göstermekten daha mantıklı bir davranış olamazdı.

İki yüzyıl sonra Pers İmparatorluğunun batı tarafında güçlü bir düşman ortaya çıktı: Makedonyalı İskender, tarihte bilinen adıyla Büyük İskender. Dördüncü Bölüm'de Makedonyalı Philippos'un Yunanistan'ı nasıl fethettiğini görmüştük. Philippos Yunanistan'ı fethettikten sonra Pers İmparatorluğu'yla savaşmak üzere hazırlanmaya başladı. Büyük olasılıkla, Küçük Asya'nın batı kıyısından, yani Pers İmparatorluğu'nun küçük bir parçasından daha fazlasını elde etmeyi amaçlamıyordu. Ancak Philippos, savaşa başlayamadan Makedonyalı bir soylu tarafından öldürüldü.

Philippos ardında, İskender adında çabuk olgunlaşmış bir çocuk bırakmıştı. On altı yaşındayken, babası savaşmaya gittiğinde, Makedonya'nın naibi olarak görev yapmıştı. Kendisine fethedecek bir yer bırakmadığı için İskender'in babasına kızdığı söylenir. On sekizindeyken, babasının Yunanistan'ın egemenliğini kazanmasını sağlayan savaşta Makedon süvarilere komuta etmişti. Yirmisinde, Philippos öldüğünde, tahta geçmiş ve babasının Pers İmparatorluğu'yla savaş tasarısını heyecanla sahiplenmişti.

İskender, MÖ 334 yılının baharında, yirmi iki yaşındayken, 35.000 kişilik bir orduyla Avrupa'dan Küçük Asya'ya geçti. Küçük Asya'nın batı kıyısı boyunca çarpışa çarpışa güneye indi; sonra da savaş üzerine savaş kazanarak, kazanacak savaş kalmayana kadar Küçük Asya'nın doğusuna doğru ilerledi. Pers imparatoru III. Dareios bir haber yolladı: İskender barış yapmayı kabul ederse, imparator ona para, Fırat'ın batısındaki topraklarının tamamını ve evlilik çağındaki kızım verecekti. Parmenion adındaki saçları ağarmış bir Makedon komutan genç fatihe, senin yerinde olsaydım bu teklifi kabul ederdim, deyince, İskender de, senin yerinde olsaydım ben de kabul ederdim, diyerek Parmenion ile alay etmişti. Savaşı sürdürmeye ve bütün Pers İmparatorluğu'nu fethetmeye kararlıydı.

Diğer komutanlar da kendi kendilerine, memleketten bu kadar uzakta bu kadar az sayıda adamın daha fazla savaşmadan bu kadar fazla şeyi elde etmesinin olağanüstü olduğunu düşünmüş olabilirler. Ama İskender kesin kararlıydı. Savaşta ne kadar iyi olduğunu daha önce göstermişti ve tekrar tekrar gösterecekti. Yapılıydı, sıkça yaralansa da sert çarpışmalara son derece dayanıklıydı. Düşmanlarına düşünme ve müdahale etme fırsatı tanımayarak ordusunu daha önce hiç görmediği topraklardan hızla geçirdi.

Küçük Asya'yı ele geçiren İskender, ordusuyla birlikte güneye Suriye ve Filistin'e doğru yöneldi, buraları fethetti ve ardından Mısır'ı aldı. Böylece Pers İmparatorluğu'nun bütün batı eyaletlerini ele geçirmiş oldu. Daha sonra doğuya Fırat ile Dicle arasındaki bölgeye yöneldi, burada Dareios'u bozguna uğrattı. Babil'i geçip doğuya, Pers İmparatorluğu'nun merkezi İran'a doğru yürüdü. (Bir tarihçi, sanki hiç çaba harcanmadan ve güçlük çekilmeden oluyormuş gibi, ne de kolay, "yürüdü" ve "aldı" diye yazabiliyor!)

Kraliyet kenti Persepolis'te Kserkses'in 150 yıl önce yaptırdığı sarayı ateşe verdi. Bu, demişti İskender, Kserkses'in Atina'yı yakmasının intikamı. Dareios kendi yöneticilerinden biri tarafından öldürülene kadar İskender'den kaçtı. İskender imparatoru saltanat töreniyle gömdü ve katilini öldürttü. Ardından çöllerin kenarından geçerek, çorak dağların arasından ilerleyerek daha da doğuya yöneldi. Adamları kimi zaman düşmanlarının kalelerine halatlar ve demir çiviler yardımıyla karla kaplı kayalara tırmanarak ulaşabiliyordu.

Sonra da Hindistan'a saldırdı. 30.000 civarında askerle bu tuhaf ve kalabalık ülkeye saldırmak ne kadar da gözü pek bir girişim! (Tabii ki İskender'in haritaları yoktu ve Hindistan'ın aslında ne kadar büyük olduğuna ilişkin bir fikre sahip değildi.) Hindistan'a girme nedenleri konusunda yalnızca fikir yürütebiliriz. İlk olarak, Pers İmparatorluğu bir zamanlar İndüs Irmağı boyunca Hindistan'ın kuzeybatı bölümüne egemen olduğu için İskender de orayı fethetmesi gerektiğini düşünmüş olabilir. Her zaman meraklı biri olmuştu ve büyük olasılıkla bu tuhaf ülkeyi keşfetmek istemişti. Ayrıca o bir fatihti; fethetmek onun işiydi. Bu yüzden ordusunu İndüs'e götürdü, ırmağın yakınlarında ona insanın kanını donduran sesler çıkaran 200 fille saldıran bir kralı yenilgiye uğrattı.

Hindistan'dayken İskender'in, ormanda yaşayan ve ona fetihlerinin bir anlamı olmadığını söyleyen ermişlerle karşılaştığı anlatılır. Onlar neye sahipse İskender de yalnızca ona sahiptir: Üzerinde durduğu toprağa. İskender söyledikleri her şeyi doğru bulur.

İndüs'ü geçen İskender askerlerine Hindistan'ın içlerine doğru ilerleyeceklerini söyledi. (Büyük olasılıkla dünyanın doğu kıyısına yaklaştığım düşünüyordu. Eski Yunanlılar dünyanın Okeanos adı verilen bir

ırmakla çevrelenmiş bir disk olduğuna inanırdı.) Tasarılarını açıkladığında askerleri şaşkına dönmüştü. Memleketlerinden 5.000 kilometre uzaktaydılar, sıcaktan kavruluyorlardı, yıllarca süren savaşların ardından bitkin düşmüşlerdi ve hiç durmayacaklardı, öyle mi?

Akla gelmeyecek bir şey oldu: İskender'in sadık askerleri daha uzağa gitmeyeceklerini bildirdiler. İskender onlarla tartıştı ve günlerce çadırından çıkmadı. Sonunda boyun eğdi ve daha fazla ilerlememeyi kabul etti, böylece geri döndüler. Sıcaktan, yiyeceksizlikten ve susuzluktan çok çeken İskender ve ordusu İran'a güçlükle varabildi.

İskender fethettiği yerlerde ne yapmayı tasarlıyordu? İran'a vardıklarında yaptıkları bu konuda bazı ipuçları veriyor. Cinayete kurban giden Dareios'un kızıyla evlendi ve subaylarından 80 tanesiyle askerlerinden 10.000 tanesinin Asyalı kadınlarla evlenmesini emretti. İskender bu evlilikleri fethettiği ülkelerdeki halkların birleşmesini sağlayacak bir eylem olarak görüyordu. Aynı amaçla uzun zaman önce komutanlarından orduyu birörnek hale getirmelerini istemişti. Böylece kendi askerleriyle birlikte savaşmak üzere eğitilmiş 30.000 Pers'ten oluşan bir kuvvete sahip olabilmişti. Egemenliği altındaki bütün halkların temsilcilerinin katıldığı bir şölende, İskender istediği şeyin aslında ne olduğunu anlatmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla barış istemişti, ayrıca imparatorluğundaki halkların yalnızca uyruk değil, ortak da olmasını ve dünyadaki bütün halkların uyum ve birlik içinde yaşamasını dilemişti.

Ordusunu İran'dan batıya, başkenti yapmayı düşündüğü Babil'e doğru yürüttü, fakat burada ateşli bir hastalığa yakalandı. Yıllarca süren güç yaşam koşulları, pek çok yara ve fazla içki yüzünden direnci zayıflamıştı. Ölümü yakındı. Durumunun ağır olduğunu duyunca kralın sadık askerleri onu görmek istedi. İskender konuşamıyordu, fakat askerleri (hepsi) tek sıra halinde sessizce önünden geçerken İskender bakışlarıyla onlara veda etti. MÖ 323 yılının Haziran ayında, oldukça ileri bir yaşta (!), otuz iki yaşında öldü.

10 yıl içinde, hiçbir savaşı kaybetmeden Ortadoğu'nun ve Mısır'ın tamamını kaplayan bir imparatorluk kurmuştu. Fakat bu imparatorlukla fazla bir şey yapmadığı da gerçektir. Birliği ve dünya barışını düşlemiş

olabilir, ama bu düşlerini gerçekleştirememişti. Zamanı yetmemişti, belki becerisi ve iradesi de yetmemişti.

Tahtını bırakacağı kimse yoktu. Ölüm döşeğinde yerine kimin geçeceği sorulduğunda şu yanıtı vermişti: "En güçlü olan." En güçlünün kim olduğu konusunda komutanlarının aynı düşüncede olmaması hiç de şaşırtıcı değil. Bu nedenle komutanlardan üçü imparatorluğu Mısır, Mezopotamya ve Yunanistan merkez olmak üzere üçe böldü, her biri bir bölümü aldı. Sonraki 200 yıl boyunca, bu komutanlar ve onların ardılları hem birbirleriyle hem de bağımsızlığım kazanmaya çalışan kendi eyaletleriyle savaştılar. İskender'in birlik ve barış düşü buraya kadardı.

Tam İskender'in imparatorluğu parçalanırken başka bir Akdeniz halkı daha büyük bir imparatorluk kurdu. Fakat onların öyküsü aslında, MÖ 500'lerin sonlarında, Perslerin Ortadoğu'nun fethini tamamlamasıyla başlar. Pers İmparatorluğu'nun bir hayli batısında, İtalya'nın ortasındaki Tiber Irmağı'nın kıyısında. Roma adında bir tarım kenti vardı. Roma, kuzeydeki Etrüsklerin egemenliği altındaydı. Etrüskler çalışkan ve lüks yaşamı seven bir halktı.

Bir efsaneye göre, MÖ 510 yılında Roma'nm Etrüsklü kralının oğlu Romalı bir kadına tecavüz etmişti. Öfkelenen Romalılar silahlarını kuşanmış, hükümdarlarını kovmuş ve kendi kentlerini kendileri yönetmeye başlamışlardı. Artık başka kral istemediklerinden, sıradan Romalılarla pek ilişki kurmayan varlıklı toprak sahipleri tarafından yönetilen bir hükümet kurdular. Ancak bu kez de, toprağı ekip biçen ve küçük ordularının belkemiğini oluşturan alt tabakadan insanların, yani 'pleb'lerin ayrılma ve rakip bir kent devleti kurma tehdidi baş gösterdi. Bu yüzden üst tabaka 'patriçi'ler pleblerin, patriçilerin kararlarını veto etme hakkı olan kendi görevlilerini seçmelerine izin verdi.

Etrüskleri yenilgiye uğrattıktan sonra Romalılar arka arkaya düşmanlarla savaştı. Roma yakınlarındaki yerel yarı uygar köylü ve çoban kabilelerini egemenlikleri altına aldılar. Kuzeyde eski hükümdarlarını, Etrüskleri kendilerine kattılar ve İtalya'nın güneyindeki Yunan kolonilerini fethettiler. Savaşa genellikle, istemeye istemeye, canlarını kurtarmak için giriyorlardı, fakat aynı zamanda toprak da istiyorlardı. MÖ 265 yılına

gelindiğinde, en kuzeyi ve yakındaki Sicilya, Korsika ve Sardinya adaları dışında bütün İtalya'yı egemenlikleri altına almışlardı.

Roma'nın bir sıçrayışta İtalya'nın dışına yayılmasıyla ve dünyanın daha önce görmediği kadar büyük bir imparatorluk kurmaya başlamasıyla bir dönüm noktasına gelinmişti. O dönemde Akdeniz'in batı ucuna iki büyük güç egemendi. Bunlardan biri elbette, yalnızca karada, yani İtalya'da güçlü olan Roma'ydı. Diğer güç ise Romalıların ezeli düşmanı denizci Kartaca'ydı. Önderleri Romalılar gibi çiftçi değil, fildişi, çömlek, altın ve kumaş ticareti yapan tüccarlardı. Akdeniz'in Afrika kıyısındaki başkentleri İtalya'ya doğru çıkıntı yapan bir burnun üzerindeydi. Etkili donanmaları sayesinde Akdeniz'i, batı yarısı dışında, bir Kartaca gölü haline getirmişlerdi.

İşte yine alışılmış bir eşleşme: Bir kara gücü bir deniz gücüyle karşı karşıya, 200 yıl önceki Sparta ile Atina gibi. Kartacalıların Sicilya Adası'nın bir bölümünü fethetmesi, böylece de İtalya çizmesinin ucuyla ada arasındaki boğazın denetimini ele geçirmesiyle kaçınılmaz süreç başladı. Romalılar başka seçeneklerinin kalmadığım ileri sürdüler; varlıklarını sürdürmek için savaşmak zorundaydılar. MÖ 264 yılında savaş açtılar.

Adadaki çarpışmaların ilk zamanlarında Romalılar iyi savaşıyordu. Fakat donanmaları zayıftı, Kartaca'nın denizde tartışılmaz bir üstünlüğü vardı. Bu nedenle Roma kendisini dönüştürmeye karar verdi. Kartacalıların filosundan daha büyük bir kadırga (hem yelken hem kürekle yol alan gemi) filosu inşa ettiler. Sicilya'nın kuzeyindeki bir deniz çarpışmasında Romalılar kendi gemilerini Kartaca gemilerine borda kancaları atarak yanaştırdı. Ardından uzattıkları kalasların üzerinden Kartaca gemilerine geçtiler ve göğüs göğüse çarpışarak, bu tür çarpışmalarda öteden beri iyi olan Kartacalıları yendiler. Böyle pek çok çarpışmanın ardından Romalılar savaşı kazandı; Sicilya, Sardinya ve Korsika adalarını aldılar.

Ancak Kartacalılar güçlerini tamamen yitirmemişti. İkinci bir savaşta, Romalılar denizde savaşabiliyorsa, kendilerinin de karada savaşabileceğini gösterdiler. Kartaca'nın komutanı çok zeki biri olan Hannibal'di. 25 yaşındaydı ve küçük bir çocukken babasına Romalılardan sonsuza kadar nefret edeceğine dair yemin etmişti. Hannibal'in ordusu İber Yarımadasının

güney yarısını ele geçirmiş ve yarı ilkel kılıç ustalarını saflarına katmıştı. Ardından Afrika filleriyle desteklenmiş ordu Galya'nın güneyi boyunca ilerlemiş, kışın Alpler'i geçmiş ve İtalya'ya inmişti. Yarımadayı yakıp yıkmışlardı. Kendilerini durdurmaya çalışan Romalıları üç kez bozguna uğratmışlardı.

Roma için karanlık bir dönemdi. Bir yenilgiden sonra Senato yas tutan kadınların evlerinden çıkmasını yasaklamış ve Romalıların neredeyse hiç bilmedikleri vahşi bir ayin olan insan kurban etme ayini yapılması için emir vermişti. Başkenti korumak amacıyla, tapınaklarda kutsanmış silahlarla donattıkları köleleri askere almışlardı. Dağılmış ve gücünü yitirmiş birliklerin yerini alması için daha fazla sayıda birlik oluşturulmuştu. Zaferlerine karşın Hannibal savaşı kazanamadı.

Romalılar gereksinim duydukları önderi bulmuştu. Publius Cornelius Scipio, Hannibal'e çok benziyordu: Onun da babası komutandı; o da yirmi beş yaşındayken komutan olmuştu; onun da müthiş bir özgüveni vardı. İlk olarak Kartacalıları İber Yarımadası'nda yendi, sonra Akdeniz'i geçti ve savaşı Kartaca'ya taşıdı. Bunu öğrendiklerinde İtalya'da olan Hannibal ve ordusu hızla yurtlarına döndü ama MÖ 202 yılında Scipio onları yenilgiye uğrattı, Kartacalılar teslim oldu. Romalılar Kartacalıların kolayca yerine getireceği koşullar öne sürmüş, bir yandan da İber Yarımadası'm büyüyen imparatorluklarına katmışlardı. Hannibal kaçmıştı, fakat Romalılar peşine düşünce yakalanmaktansa zehir içmeyi seçti.

Buna rağmen ikinci savaştaki yenilgisinden 50 yıl kadar sonra Kartaca yeniden zenginleşti ve bazı Romalıların ileri sürdüğü gibi, tehlikeli hale geldi. Senato'da ateşli Marcus Porcius Cato sürekli olarak harekete geçilmesini istiyor, "Kartaca yok edilmelidir!" diye bağırıyordu. Bir keresinde düşmanın canlanışının kanıtı olarak Kartaca'ya ilişkin sayılar vermişti. Tehlikeyi abartıyordu ama Romalılar ona inanmayı seçtiler. Kartaca'ya bir ordu yolladılar, MÖ 146'da kenti yerle bir ettiler. Kuzey Afrika'nın büyük bölümü büyüyen Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti oldu.

Batı Akdeniz'in fethi yalnızca bir başlangıçtı. Roma'nın doğusunda, komutanlarınca üç büyük parçaya bölünmüş İskender'in imparatorluğu vardı. Romalılar onlara birer birer saldırdı. Daha Kartaca ile üçüncü

savaşlarını yapmadan Makedonya’yı ve Yunanistan’ı ele geçirmişlerdi. Ardından Pers İmparatorluğu’nun batı ucunu ve sonra da Mısır’ı aldılar.

Romalıların amaçları değişmişti. Artık savaşlara ve fetihlere öyle pek gönülsüzce gitmiyorlardı. Ordularını diğer ülkelere gitgide daha fazla yolluyorlardı çünkü bir imparatorluk kurma güdüsüyle hareket etmeye başlamışlardı. Müttefiklerine yardım etmek, sınırlarını güçlendirmek, malları için pazarlar yaratmak, kendilerine iş sağlamak, ordularını faal durumda tutmak ve açıkçası zafer kazanma arzularını tatmin etmek için savaşıyorlardı.

Kartacalılarla savaşların başlamasından 250 yıl sonra Romalılar bütün Akdeniz havzasını, denizi çevreleyen bütün toprakları egemenlikleri altına almıştı. Bu büyük bir başarıydı. Akdeniz’in doğudan batıya uzunluğu 3.700 kilometredir; ilkçağda bu mesafeyi gemilerle kat etmek iki ay sürüyordu.

Oysa Romalılar hâlâ tatmin olmamıştı. Kuzey Avrupa’da Alpler’in diğer tarafında sık sık sınırlara baskın yapan kabileler vardı. Romalılar onların icabına bakmak zorundaydı. MÖ birinci yüzyılda ve MS birinci yüzyılda Romalılar bu kabilelerle, yaşadıkları bataklıklarda ve ormanlarda uzun ve şiddetli çarpışmalar yaşadılar. Bu çarpışmalar bittiğinde Roma Avrupa’nın Britanya'dan Karadeniz’e kadar uzanan bir parçasını ele geçirmiş oldu.

Romalıların fethedemediği bir yer Avrupa haritalarının bütünlüğünü bozuyordu. Burası Romalı bir yazarın, “İğrenç ve vahşi bir bölge... seyredilemeyecek veya ekilip biçilemeyecek kadar kasvetli” sözleriyle anlattığı Germania, yani kabaca günümüzdeki Almanya’ydı. MS 9 yılında Germania’nın kuzeyindeki ormanlarda yaşayan bir kabile bir Roma ordusunu acımasızca yok etti. 17., 18. ve 19. alaylar o tarihten sonra bir daha Romalıların ordu listesinde yer almadı, çünkü kötü talihleri nedeniyle kimse bu alaylarda görev yapmak istemedi. Roma, Germania’nın büyük bölümünden vazgeçti.

Bu sırada Roma güçlü komutanlar arasında yaşanan önemli bir iç savaşa sahne oluyordu. Roma’nın ilk dönemlerinde bir komutanın asıl işi, yarı destansı Cincinnatus gibi, çiftçilikti. Ülke ona gereksinim duyduğunda sabanını bırakıp bir orduya komuta ederdi. Düşmanı bir günde yener, sonra eve, fasulye tarlalarına geri dönerdi. Oysa Roma bir imparatorluk olduktan

sonra, komutanlar uzak bölgelerdeki birliklere yıllarca komuta ettiler. Uzak sınırlarda kral gibi hüküm sürüyor, çoğunlukla büyük ülküler peşinde koşuyorlardı; Roma'ya geri döndüklerinde ordularını ve tutkularını da beraberlerinde getiriyorlardı. On yıllar boyunca böyle komutanlar darbelere ve iç savaşlara yol açtı. Roma'da iktidar birbiri ardına komutanların eline geçti; Senato'yu bir kenara itiyor, başka bir komutan devirene kadar asker-despot olarak imparatorluğu yönetiyorlardı.

Bu uzun mücadeleye kendisi de askeri bir önder olan zengin Augustus (adı Kutsanmış anlamına geliyordu) son verdi. Yalnızca rakiplerini uzaklaştırarak veya yenilgiye uğratarak diğer komutanların bir zamanlar sahip olduğu iktidara ulaşmakla kalmadı, aynı zamanda bu iktidarı korudu, çünkü Augustus güçlü bir asker olmasının yanı sıra güçlü bir siyasetçiydi. Senato'yu, kolaylıkla yapabileceği gibi kapatmaktansa, yönlendirmeyi seçti. Eski makamları ortadan kaldırarak Romalıları rahatsız etmek yerine, bu makamlara kendi adamlarım getirdi. Augustus aynı zamanda hem orduların komutanı, hem konsül, hem toplum ahlakından sorumlu yönetici, hem tribunus (hak ve çıkarları koruması için halk tarafından seçilen görevli, tribün), hem de baş din görevlisiydi. Fakat herhangi birinin ona boyun eğmesini istemek şöyle dursun, kolayca yaklaşılan biriydi ve basitçe İlk Yurttaş, Baş Yurttaş olarak bilinmekten hoşlanıyordu.

Augustus Roma'yı 45 yıl yönetti, bu Romalıların tek adam yönetimine alışmasına yetecek kadar uzun bir süreydi. Öldüğünde, iktidar, oldukça sorunsuz bir biçimde üvey oğluna geçti. Onun ölümünden sonraysa, yeni imparator, aslında, saray muhafızlarının komutanı tarafından seçildi. Böyle bir şey yalnızca soruna yol açabilirdi. Muhafız komutanının seçtiği kişinin, Caligula'nın (Küçük Çizme anlamına geliyor) çok kötü bir seçim olduğu kesindi; kısa bir süre sonra hunhar bir deliye dönüştü. Buna rağmen Caligula'nın imparator olarak iktidara gelişi sorunsuz oldu. Öyle ya da böyle yönetim biçimi değişmiş ve herkes bu değişimi kabul etmişti. Augutus'tan sonra imparatorluğu bir imparator yönetmeye başlamıştı.

Hükümdarlar yeteneksiz olduğunda bile Roma sonraki 200 yıl boyunca halkına isteği şeyleri vermeye devam etti: Nizam ve uygarlık.

Herkes açık ve değişmez olan Roma yasalarından yararlanıyordu. "Gökkubbe başımıza yıkılsa bile," der Romalıların bir sözü, "adalet yerini

bulmalıdır.” Ayrıca herkes Roma İmparatorluğumun olanaklarından, örneğin ünlü yollarından kazançlı çıkıyordu. Engebesiz araziler üzerine, uzun süre kullanılacak biçimde inşa edilen bu yollar îskoçya’dan Arabistan’a kadar uzanıyordu. Yolların kıyısında binlerce kent mantar gibi bitmişti. Bu kentlerin yalnızca kaleleri ve zafer takları yoktu, mahkemeleri, okulları, kütüphaneleri, tiyatroları, tapmakları, borularla taşman suyu, hamamları, fıskiyeleri, hatta kanalizasyon ve merkezi ısıtma sistemleri bile vardı.

MS 200’lerde imparatorluk bazı can sıkıcı sorunlarla karşılaşmaya başladı. Bunlardan biri, aslında bir sistem bile olmayan imparator seçim sisteminden kaynaklanıyordu. İlk yüzyıllarda imparatorlar iktidara pek çok farklı biçimde ulaşmıştı; bir imparator genellikle yerini alması için oğlunu veya başka birini seçiyordu. Ama artık çoğunlukla, mücadeleci bir komutan, tıpkı Augustus’tan önceki komutanların yaptığı gibi tahtı ele geçiriyordu. Genellikle şöyle oluyordu: Askerleri komutanlarını kalkanının üzerinde havaya kaldırarak coşkuyla bağırıyor ve sonra da komutan iktidardaki imparatoru öldürüyor, Senato’yu değişikliği onaylamaya zorluyordu.

İktidarı zorla ele geçiren bu komutanların çoğu Roma’nın eyaletlerinden çıkıyordu: Balkan Yarımadası’ndan örneğin, Kuzey Afrika’dan ve hatta uzaklardaki Suriye’den. Ordu dışında başka bir yaşam bilmiyorlardı ve bir imparatorluğun nasıl yönetileceğine dair herhangi bir fikirleri yoktu. Çoğunlukla bu pek sorun olmuyordu, çünkü iktidarı ele geçirdikten sonra nadiren, durumu bulduklarından daha kötüye götürecek kadar uzun bir süre hayana kalıyorlardı. 50 yıl içinde (235’ten 284’e) iktidara gelen yirmi altı imparatordan biri dışında hepsi öldürülmüş veya intihar etmişti. Uğursuzluk bu gaspçıların iktidarı ele geçirmesinde değil, iktidardayken bir şey yapma fırsatı bulamamalarındaydı.

200’lerde ortaya çıkan başka bir sorun daha vardı: Sadakatsiz ordular. Önceleri askeri birlikler kendi yurtlarında, İtalya’da yetiştiriliyordu, ama artık tam da ordunun savaşması gereken halklardan asker devşirilmeye başlanmıştı: Kuzey Afrika’daki kabilelerden, Tuna Vadisi’nden ve hatta Germania’dan. Romalıların Britanya’nın dar bölümüne inşa ettikleri duvardan veya Avrupa’daki kalelerinden ya da Suriye ve Mısır kumlarında

bir başlarına durdukları nöbet yerlerinden gözlerini uzaklara dikip bakan onlardı.

Hiç görmedikleri İtalya’dan çok uzakta görev yapan bu insanların imparatorluğun huzur içinde olmasına pek aldırdıkları yoktu, yine de bazen komutanlarına imparatorluğun yönetimine müdahale etmesi için yardımcı oluyorlardı. Sınırlara üşüşen düşmanlardan çok birbirleriyle savaşıyorlardı. Bu düşmanlar, özellikle de kuzeyden akın eden Germen kabileleri, neredeyse Roma’nın baş edemeyeceği kadar çoktu. Saldırıları yüzünden sınırlardaki savunma çöktü. Savunmasız çiftçiler topraklarım terk etti ve buralar tekrar bataklığa veya çöle döndü. Sınır bölgelerinin savunmasına duyulan güvensizlik öyle bir noktaya ulaştı ki, “Kılıç Kabzasındaki El” olarak bilinen İmparator Aurelianus Roma kentinin etrafına duvarlar inşa ettirdi.

MS 300 civarında sert ve güçlü imparator Diokletianus düzeni tekrar sağlamaya çalıştı. Heykellerine ve bastırdığı sikkelerdeki resimlerine bakacak olursak uzun boylu ve asık suratlı biriydi. Tahta, alışılmış biçimde ordudan gelerek çıkmıştı ama her şeyden önemlisi Diokletianus güçlü ve hareketli bir yöneticiydi. İmparatorluğun tek bir adam tarafından yönetilemeyecek ve savunulamayacak kadar büyüdüğüne karar verdi. En büyük askeri sorunlar doğudaydı, oysa İtalya’dan deniz yoluyla Mısır’a veya Karadeniz’e ulaşmak üç hafta sürüyordu.

Bu yüzden Diokletianus Roma İmparatorluğu’nu böldü. Batıyı yönetmesi için başka birini seçti, doğu yarısının başına kendisi geçti. Daha sonra her iki hükümdar da kendi ülkesinin bir kısmını yönetmesi için başka birini seçti, böylece “cihanın dört prensi” ortaya çıktı. Aralarında anlaşmazlıklar oluyordu ama Diokletianus birlikte hareket etmelerini sağlıyordu.

Diokletianus’un gördüğü kadarıyla düzensizliğe son vermek için şunları yapması gerekiyordu: Kendisine yönetimde yardımcı olması için daha geniş bir görevliler topluluğu oluşturmak ve ordunun büyüklüğünü iki katma çıkarıp askerlere daha fazla maaş vermek zorundaydı. Böylece orduyu devlet yönetiminin dışında tutabilir, barışı korumasını, istilacıları uzaklaştırmasını kolaylaştırabilirdi. Fakat artan birliklerin ve devlet

görevlilerinin maliyeti oldukça fazlaydı. Diokletianus yapabileceği tek şeyi yaptı; zaten ağır olan vergileri daha da ağırlaştırdı.

Bu vergiler öyle sıkıntılara yol açıyordu ki, onları ödememek için pek çok çiftçi, tüccar ve işçi çiftliklerini ve atölyelerini bırakıp kaçıyordu. Diokletianus'un buna verdiği karşılık, sıradan insanları çalıştığı yere bağlayan bir dizi yasa çıkarmak oldu. Bu önlem olasılıkla en çok çiftçileri etkilemişti. İmparatorluğun her yerinde köylüler kiraladıkları arazileri terk etme yasağıyla karşı karşıya kaldılar; kendileri öldükten sonra belki de çocukları da araziden ayrılamayacaktı. Dolayısıyla bu yasalar aslında köylüleri çalıştıkları araziyle birlikte alınıp satılan serflere dönüştürüyordu.

Bu yasaların uygulanmasını ordu sağladı. Ordu artık imparatorluğun yalnızca koruyucusu değil, aynı zamanda baskı aracıydı. Bu acımasız dönemde bacak kırmak ve göz oymak yaygın cezalardandı. Böylece imparatorluk varlığını sürdürdü, ama halkını baskı altında tutarak ve onları vergi ödeyen makineler haline getirerek.

Yoğun çalışmayla geçen 20 yıldan sonra Diokletianus kendi isteğiyle tahtı bıraktı. Adriya Denizi kıyısındaki bir saraya çekildi, söylenenlere göre son yıllarını sebze yetiştirerek geçirdi. Diokletianus'tan sonra Konstantinos adındaki genç bir komutan iktidara geçti ve yalnızca doğunun değil bütün imparatorluğun hükümdarı oldu. Hemen iki önemli karar aldı: İmparatorluğun doğu yarısında yaşayacaktı ve görkemli, merkezi bir konuma sahip ve savunulması kolay yeni bir doğu başkenti inşa edecekti.

Başkenti için uygun bir yer seçti: Karadeniz'in girişinin yakınlarındaki kadim Bizans kenti. Bu yer stratejik açıdan önemliydi çünkü orayı elinde tutan Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan tek deniz yolunu denetim altında tutardı. Neredeyse her yanı suyla çevrili küçük bir burun olduğu için müthiş korunaklıydı. Birkaç yıl içinde Konstantinos, aşılması neredeyse olanaksız surlar inşa etti. Kenti saraylar ve kiliselerle doldurdu; sokakları başka kentlerden ganimet olarak alınmış heykellerle süsledi. Alçakgönüllülük göstererek (!) kente 'Konstantinos'un Kenti' anlamına gelen Konstantinopolis adını verdi.

Roma İmparatorluğu'nun daha yaşlı Batı Avrupa yansı 100 yıl daha varlığını sürdürdü. Sonra Germen kabileleri sınırdan içeri girdiler.

Şekere üşüşen karıncalar gibi yağmalanacak mallarla dolu kentlere akın ettiler. Her yeri yakıp yıktılar, 410 ve 455 yıllarında Roma kentini de yağmaladılar. Sonradan dinamik Avrupa ülkelerine dönüşecek olan kendi krallıklarını kurdular. Ama batıdaki Roma İmparatorluğu yok olmuştu.

Tarihçiler zaman zaman imparatorluğun doğu yarısının 1.000 yıl daha varlığını sürdürdüğünü söyler. Oysa bu 1.000 yıl boyunca varlığını sürdüren şey bir imparatorluk değildi. Komşuları, sonunda Konstantinopolis kentinden başka bir şey kalmayana dek azar azar bütün toprakları ele geçirmişti. En sonunda da, 1453 yılında Osmanlı ordusu toplarla kentin duvarlarını yerle bir etti.

Roma'nın benzeri ne daha önce olmuştu, ne de daha sonra olacaktı. Genişliğiyle, olanaklarıyla, yasalarıyla ve uzun ömrüyle Roma İmparatorluğu insanlığın büyük başarılarından biridir.

Roma İmparatorluğunu kuranlar, Asya'nın ücra otlaklarında dolaşıp duran Türk-Moğol boyları hakkında çok az şey biliyor, belki de hiçbir şey bilmiyorlardı. Bu halklar, Roma İmparatorluğu'nun bölünmesinden yüzyıllar sonra, 1200'lerdeki fetihlerine başlamadan önce, kendi hallerinde göçer boylarıydı. Dayanıklı küçük atlarının üzerinde, atları, koyunları ve yakları için otlak bulmak üzere ağaçsız ovalarda gezinirlerdi. Yaşamlarını sürdürmek için bir yandan da komşu boylara akınlar düzenlerlerdi. Ahşap direkler ve keçeden yapılma derme evlerinde yaşar, etle ve kımız dedikleri ekşitilmiş kısrak sütüyle beslenirlerdi. Suyun tanrısal bir şey olduğuna ve kirletilmemesi gerektiğine inandıklarından, asla yıkanmıyorlardı. Kirli meşin yelekleri yağdan parlıyor ve güney komşuları, Çinliler, onların yanlarına yaklaşılmayacak kadar kötü koktuklarını söylüyordu.

1100'lerin sonlarında, Timuçin adındaki uzun boylu genç bir Moğol, kanlı bir çarpışmayı kazanarak soyunun başına geçmiş, sonra da diğer Türk-Moğol soylarını denetimi altına almaya başlamıştı. Yönetim yeri bugünkü İç Moğolistan'ın kuzeyinde, bugün Karakurum'un bulunduğu yerdi, ama genellikle hareket halindeydi. 1206 yılına gelindiğinde, kırklı yaşlarındayken, kendisini "Keçe çadırlarda yaşayan bütün boyların" hükümdarı ilan etti. O yıl Moğol reislerinin bir toplantısında, anlaşıldığı kadarıyla, "denizler kadar engin hükümdar" anlamına gelen Çingiz

(Cengiz) Han unvanını aldı. (Moğollar hiç deniz görmüş müydü ki?) Cihana hükmetmeyi düşünüyordu.

Cihana hükmetmek! Böyle bir şeyin düşünü kuracak son kişi dünyanın bu pek bilinmeyen köşesinde yaşayan bir göçer olsa gerekti! Bu tasarısının haklılığını halkına anlatmak zorundaydı, çünkü çok büyük çaba gerektiriyordu ve büyük can kayıplarına yol açacaktı. Şamanından (Gök ile aracısı) halkına, benekli bir atın üzerinde göğe yükseldiğini ve Gök tanrısıyla, Mengü Tengri ile konuştuğunu söylemesini istedi. Mengü Tengri, Cengiz Han'a cihana hükmetmesini buyurmuştu.

Böylece gökten yetki geldi ve Moğollar reislerine itaat etmek zorunda kaldılar. Daha sonra Cengiz Han pek çok kereler, Mengü Tengri'nin kendisine herkese hükmetme buyruğu verdiğini dünyaya anımsattı. Bu, herhangi bir yerde kendisine karşı çıkan herhangi bir kişinin Mengü Tengri'ye de karşı çıktığı anlamına geliyordu ve böyle bir davranışın sonu kaçınılmaz biçimde ölümdü.

Yine de bir keresinde Cengiz Han sonu olmayan mücadelesini farklı bir biçimde açıklamıştı. Mengü Tengri'yi memnun etmek için savaştığını söylememişti. Hemcinslerimiz insanlara hükmetmekten hoşlanmak aslmda bizim doğamızda vardı. "İnsanın en büyük sevinç kaynağı," demişti, "zaferdir: Düşmanlarını yenmek, onları kovalamak, onların olan şeyleri almak, sevdiklerini ağlatmak, atlarına binmek ve [aynen kendi ifadesiyle] karılarını ve kızlarını kucaklamak."

Cengiz Han tüm göçer soyları denetimi altına alır almaz güneye ilerledi ve komşusu Çin'e saldırdı. İlk çarpışmalardan birinde bir kurnazlık yaptı. (Bu kurnazlığa daha sonraları da başvuracak ve çok sayıda düşman askeri bu yüzden ölecekti.) Geri çekiliyormuş gibi yaparak bir vadide küçük bir birlik bıraktı. Çinli komutan bu yeme karşı koyamadı ve saldırdı. Cengiz Han'ın aniden tepede beliren kalabalık birlikleri, her yerden aynı anda, yağmur gibi ok fırlatarak, naralar atarak ve kılıç sallayarak Çinlilere hücum etti. Atlarla askerlerin kokusu Çinli düşmanlarını dehşete düşürdü. Zafer çabuk kazanıldı ve ardından dehşetengiz bir kıyım geldi.

Atlı göçerler Çin'in kuzeyini tamamen ele geçirene dek başka pek çok zafer kazandılar. Fakat bu kadar az sayıda insan bu kadar çok sayıda insanı

nasıl yenebilmişti? Evet, Cengiz Han askeri açıdan bir dehaydı. Hiçbir çarpışmayı kaybetmemişti ve kendine kazanmayı bilen komutanlar seçmişti. Başarının bir başka nedeni de bu atlı göçerlerin çok uzaklara çok hızlı gidebilmesiydi. Cengiz Han'ın ordularından biri, bir keresinde Macaristan'da, 430 kilometrelik bir mesafeyi at üstünde yalnızca üç günde kat etmişti. Hızlı olmaları gerektiğinde dayanıklı atlarının üzerinde yol alırken uyuyabiliyorlardı. Yiyecek bir şeyleri yoksa, atlarının şahdamarlarını kesiyor, kanını emiyor, kesiği kapatıyor ve yollarına devam ediyorlardı. Saldırdıklarında, düşmanlarına hazırlık yapmak için zaman bırakmıyorlar ve onları çabucak yenilgiye uğratıyorlardı.

Cengiz Han'ın askerlerinin savaşta bir başka üstünlükleri daha vardı: Kılıçtan geçirmeye kesinlikle karşı değillerdi. Bir şehri ele geçirdiklerinde çoğunlukla kadın, erkek, çocuk herkesi öldürüyorlardı. Bazılarının canını bağışlıyorlardı; o da yalnızca başka bir şehre saldıracakları zaman onları ön saflara sürerek düşmanlarıyla karşı karşıya bırakmak için. Böylece hem esirlerden kurtuluyor hem de kendi can kayıplarını azaltmış oluyorlardı. Yani kılıçtan geçirmek onlar açısından akıllıca bir hareketti. Sayıları çok fazla değildi, bu yüzden yendikleri halkları denetim altında tutmak için ayıracak askerleri yoktu. Onları öldürüvermek daha iyiydi. Ayrıca yabani olarak nam salmak onları rahatsız etmiyordu; karşılarına çıkan düşmanlar canlarının bağışlanması umuduyla, çoğunlukla da boş bir umutla, hemen yenilgiyi kabul edebiliyordu.

Çin'in kuzeyini fethettikten sonra Cengiz Han batıya döndü. Orduları şimdiki Afganistan'ı ve İran'ı fethetti. Ardından kısmen AvrupalI sayılabilecek Rusya'ya saldırdılar; Rusya onlara korkusuzca karşı koyan ilk ülkeydi. Cengiz Han'ın Karadeniz'in kuzeyindeki akıncıları Rus prenslerin komutasındaki bir orduyu yendiler. Sıradan Rus askerlerini kılıçtan geçirdiler; ama prensleri, kendi soylularını hep katlettikleri biçimde, kan dökmeden öldürdüler. Ahşap bir kutuda canlı canlı gömdükleri prensler havasızlıktan boğulurken, onlar yukarıda şölen yaptılar.

Cengiz Han 1227'de Çin'de savaşırken öldü. Askerleri, ölüm haberinin düşmanlara ulaşmasını engellemek için karşılarına çıkan herkesi öldürerek reislerinin naaşmı kuzeye, anavatanına götürdü. Onu, kutsal tepelerin olduğu bir bölgeye iç içe tabutlarla gömdüler, kimsenin de bölgeye

yaklaşmasına izin vermediler. Bugün de kimse Cengiz Han'ın o tepelerden hangisine gömülü olduğunu bilmez.

Cengiz Han'ın ardılları, onun dehasına ulaşamasalar da yetenekli kimselerdi. Kullanabilecekleri insan sayısı daha fazlaydı, çünkü fethettikleri ülkelerdeki insanları öldürmek yerine askere alıyorlardı. Daha büyük ordularla birçok cephede birden savaşabiliyorlardı.

Güney Çin fethedilmişti. Çin veliahtı kaçmış ve bugünkü Hong Kong yakınlarında suda boğulmuştu. Bağdat fethedilmişti. Hülegü Han'ın atlıları halifeyi çiğnemişti. İranlı bir şair şöyle yazıyordu: "Dünya bir Habeş'in saçı gibi karmakarışık görünüyordu. İnsanlar kurtlara benzemişti." Rusya'nın büyük bir kısmı fethedilmişti. Bir Rus destanına göre, "Geride ölüler için ağlayacak kimse kalmamıştı... istisnasız herkes cansız yatıyordu."

Cengiz Han İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu'nun en büyük zamanındaki genişliğinin iki katına ulaşmıştı. Karadeniz'den Çin Denizi'ne Asya'nın büyük bölümünü kaplıyordu. İmparator Diokletianus'un Roma İmparatorluğu'nu dörde bölmesi gibi, Cengiz Han'ın ardılları, imparatorluğu her birini bir hanın yönettiği dört parçaya bölmüşlerdi. Bu hanlardan biri, Hanlar Hanı, yalnızca Çin'i, Kore'yi, Moğolistan'ı ve Tibet'i yönetmiyor, en büyük hükümdar olarak diğer hanları da yönetiyordu. Geniş bir haberci ağı kullanarak diğer hanlarla bağlantıyı sağlıyordu. (Persler de aynı şeyi yapmıştı, onlardan iki yüzyıl sonra Güney Amerika'daki imparatorluklarında İnkalar da.) Hanlar genellikle, buyrukları yerine getirmeleri ve haraç ödemeleri koşuluyla fethettikleri ülkelerin krallarının ülkeyi yönetmeye devam etmesine izin veriyorlardı. Han ordularının ülkelerini bir kez daha ziyaret edeceği düşüncesi, bu korkunç düşünce, kralları hizaya sokmaya yetiyordu.

Artık hanlar batıya, Avrupa'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Orduları Macaristan ve Polonya'ya saldırdı, ardından Avusturya'ya akın ettiler. Büyük Hanlardan biri, Roma'da bulunan Papa'ya, onun ve bütün Avrupalı kralların kendisine bağlılık yemini etmek için Çin'e gelmek zorunda olduğunu bildiren bir mektup gönderdi. Bunu yapmazlarsa, han onları Mengü Tengri'nin düşmanı olarak görecekti. Tabii biz bunun ne anlama geldiğini biliyoruz.

Ancak sonunda bu muazzam imparatorluk yıkıldı. Bunun olacağı belliydi; Roma İmparatorluğu gibi, Cengiz Han İmparatorluğu da çok geniş bir alana yayılmıştı. Torunu Kubilay Han'ın hükümdarlığından sonra, Hanlar Hanı, diğer üç hanın kendi yollarına gitmelerine göz yumarak, esas olarak Çin'deki merkezlerine odaklandı. Kubilay ve torunları ayrıca fatihlerin düştüğü ölümcül hataya da düşmüştü: Fethettikleri ülkelerin geleneklerini benimsemiş ve kendi geleneklerini bırakmışlardı. Savaştan ve katliamdan zevk almamaya başlamış, küçük atlarının semirmesine izin vermiş, bir zamanlar yağmaladıkları ipekli giysileri giymiş ve sabunla suyun yararını öğrenmişlerdi.

Olabilecek en kötü şey olmuştu: Hanların orduları bütün hanlıklarda savaş becerilerini yitiriyorlardı. Filistin'de Memluklulara yenildiler. İran ve Mezopotamya'daki İlhanlı Devleti yıkıldı. Japonya'yı ve Güney Asya'yı istila girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Beşinci Bölüm'de değindiğimiz gibi, 1360'ların sonunda denetimleri altındaki Çinliler kuzeyden gelen bu göçerleri yenilgiye uğratarak kuzeydeki anavatanlarına geri dönmek zorunda bıraktı. 10 yıl kadar sonra da Moskova prensi, Rusya'daki "Altın Orda" savaşçılarını yendi; yok olmadılar ama bu 100 yıl kadar sürecek bir düşüşün başlangıcıydı. Cengizoğullarının parlak dönemi sona ermişti.

Persler, İskender ve Makedonlar, Romalılar ve Cengizoğulları. Fetihler yapan bu halkların göze çarpan bazı özellikleri var. Bunlardan ilki, tam yerleşik olmamaktan kaynaklanan güçleriydi; bu ifadeyi daha önce Çin'deki Şanğ hanedanını yok eden sınır kabileleri için kullanmıştık. Keçe çizmeleri ve deri pantolonlarıyla Pers atlıları; İskender'in Makedon çobanları (daha önce kimsenin onlardan haberi var mıydı, daha sonra oldu mu?); yakınlardaki tepelerden kente yeni gelmiş, sade bir yaşam süren Romalı çiftçiler; dayanıklı atlara binen, kesilmiş kısrak sütüyle beslenen pasaklı Asya göçerleri... Bütün bu sınır boyu insanları aynı üstünlüğe sahipti. Yüksüz ve hızlı yol alıyor, güçlükleri basit sıkıntılar olarak görüyorlardı ve kaybedecek bir şeyleri yoktu.

Diğer bir nokta da bu fetihçi halkların önderlerinin güçlü iradelere sahip olmalarıydı. Milyonlarca insanı böcek gibi ezmeye istekli oluşlarıyla bizi hayretler içinde bırakırlar. Cengiz Han'ın "Pek çok zalimlik yaptım ve sayılamayacak kadar çok adam öldürttüm, yaptığımın doğru olduğunu hiç

düşünmedim. Ama insanların benim hakkımda düşünebileceği şeyleri umursamıyorum” dediği söylenir.

Bir sürü kötülüğün yanında fatihler bazı iyi şeyler de yapmışlardı. Pers İmparatorluğu Ortadoğu’yu 200 yıl boyunca barış içinde yönetmiş ve hoşgörüyü egemen kılmıştı. İskender fethettiği ülkelere birlik ve uyum götürmeyi en azından düşlemiş gibi görünüyordu. Roma, Akdeniz diyarına ve daha ötelere yüzyıllarca *Pax Romana*, yani “Roma Barışı” yaşatmıştı. Cengizoğulları bile, ne kadar acımasız olsalar da, dünyanın en büyük kıtasında düzeni sağlamışlardı. Cengiz Han’ın hükümdarlığı sırasında bir İranlı, herhangi birinin İran’dan Orta Asya’ya kadar başının üstünde altın bir tepsi olduğu halde güven içinde yürüyebileceğini yazmıştı.

7. Bölüm

Tüm Dünyayı Saran İnançlar Edindik

Güney Fransa'daki ve İspanya'daki mağaraların derinliklerinde yaşayan ilk insanları düşünmek ne kadar etkileyicidir! Erkekler ve kadınlar titrek meşalelerini huşu içinde kaldırmış. Ressamlar, siyah ve kırmızı boyalarla duvarlara erkek geyiklerin ve dans eden büyücülerin resmini çiziyor. Çocuklar korku ve hayranlık içinde. O zamanlarda bile biz insanların yaşamın sırrını, kim olduğumuzu ve yaşama amacımızı anlama gereksinimi duyduğu anlaşılıyor.

Dünyanın hiçbir yerinde insanlar bu sırların yanıtlarını Hindistan'da olduğu kadar uzun süre ve oradaki kadar derinlemesine aramamıştır. Öykümüz, bugün Hindistan'ın değil ama Pakistan'ın sınırları içinde yer alan sıcak, düz ovalar boyunca güneye doğru tembel tembel akan İndüs Irmağı kıyısında gelişen kentlerde başlamıştı. İnsanlar burada, Mısır ve Mezopotamya'dan daha sonra, Çin'den biraz daha önce kentlerde yaşamaya başlamışlardı. İlk zamanlarda, fırınlanmış tuğlalardan yapılma evlerde yaşıyorlardı ve günümüzün pek çok kentini kıskandıracak bir kanalizasyon sistemleri vardı. Arkalarında, üzerine hem sözcükler, hem de resimler oydukları sabuntaşından çok sayıda mühür bırakmışlardı. Araştırmacılar sözcükleri hâlâ tam olarak anlayamadığı gibi, bu halka ilişkin pek çok şey sır olarak kalmaya devam ediyor.

Bu ırmak insanlarıyla ilgili iki şeyi özellikle bilmek istiyoruz: Dini inançları nelerdi ve bu inançlar daha sonra Hindistan'da ortaya çıkan Hinduizm'de varlığını devam ettirmiş miydi? îndüs halkının dinine dair çok az kanıta sahibiz, ama şunun altını çizmek gerek: Bu insanların mühürlerinden birkaçında, günümüzdeki Hintli ermişler gibi, bacaklarını topukları birbirine değecek biçimde kırıp kendisine doğru çekmiş oturan bir tanrı vardır. Mühürlerin en büyüğünde tanrı, başının her

bir yanında iki farklı yüzü varmış gibi görünür ve bütün mühürlerde bu tanrı çıplaktır, erkeklik organı da sert durumdadır.

İlginç olan da budur. İndüs mühürlerindeki bu figür, daha sonradan Hintlilerin yaşamı yok eden ve yeniden var eden bir güç olarak taptıkları Tanrı Şiva'ya bir hayli benzer. Dahası, arkeologlar İndüs Vadisi kazılarında çok sayıda koni biçimli nesne bulmuştu ve bu nesnelerin erkeklik organının soyut yontuları olduğundan neredeyse hiç kuşku yoktur. Hinduizmde de erkeklik organı çoğunlukla Şiva'nın simgelerinden biridir.

MÖ yaklaşık 1750 yılında İndüs İrmağındaki kent yaşamı sona ermişti. Irmağın mili kentlerin kalıntılarını öyle gömmüştü ki, arkeologlar 1900'lerde kalıntıları bulana kadar tarihçiler İndüs halkı hakkında hiçbir şey bilmiyordu. Uygarlık, en azından kimi yerlerde, şiddet zoruyla bitmiş gibi görünüyordu. Kazı yapanlar bir kentte, evlerinde, sokaklarda ve halka açık bir su kaynağında katledilmiş çok sayıda insanın kemiklerini buldu.

Aşağı yukarı İndüs kentlerinin yok olduğu dönemde, açık tenli göçmenler dağ geçitlerinden geçerek güneye, Hindistan'ın kuzeyine doğru iniyordu. Kendilerine “soylu” anlamında Ari (Aryan) diyorlardı. Koyun ve sığır yetiştiriyorlardı ama aynı zamanda savaş arabalarıyla savaşan, kılıç ve balta kullanan savaşçı insanlardı. Ariler aslında Orta Asya otlaklarını bırakıp yola koyulan güçlü ve hareketli halklardan bir başkasıydı. Yalnızca güneye, Hindistan'a doğru değil, batıya, İran'a (Medler ve Perslerle daha önce tanışmıştık), Mezopotamya'ya, Küçük Asya'ya ve Yunanistan'a doğru da ilerlemişlerdi. “Hint-Avrupa” adı verilen dil aileleri, günümüzün pek çok dilinin babası olacaktı.

Tuğladan yapılma evlerde yaşayan İndüs Irmağı insanlarının aksine, Ariler ağaçtan ve sazlardan yapılma derme çatma kulübelerde yaşıyordu. Evleri uzun zaman önce çürüyüp gitmiştir. İndüs halkı bize tuğlalar ve üzerinde güçbela okuyabildiğimiz sözcükler olan mühürler bırakırken, Ariler sözcükler dışmda çok az şey bırakmıştı. Onlardan günümüze, çömleklerin ve aletlerin yanı sıra, pek çok ilahi ulaştı. Hindistan'a ilk geldiklerinde Arilerin yazı sistemi yoktu. Şairleri ilahileri kafalarında oluşturur ve başka insanlara öğretirler, onlar da başkalarına öğretirlerdi. Fakat birkaç yüzyıl sonra Ariler bu şarkıları yazıya geçirdi.

İlahilerin taşıdığı anlamlar çoğunlukla kafa karıştırıcı olsa da, ilk Arilerin yaptıkları işlere dair bir fikir verir. Hindistan'a girdikten sonra egemenlikleri altına aldıkları yerli halk, ilahilerde kara kuru, kalın dudaklı, kalkık burunlu ve erkeklik organı biçiminde şeylere tapan insanlar olarak anlatılır. Bu yerliler belki de İndüs Vadisi'nin halkıydı. Eğer öyleyse, Ariler bu ilk Hint uygarlığının yok olmasında bir rol oynamış gibi görünüyor. Arilerin, bugünkü Hindistan'da da hâlâ süren katı bir toplumsal düzenleri vardı. Her Ari, ya din görevlisi ya savaşçı ya tüccar ve çiftçi ya zanaatkâr ya işçi ya da hizmetkâr kastının bir üyesi olarak doğuyordu. Bu kastlardan herhangi birine dahil olmayan çoğu Hintli de "dokunulmazlar" sınıfına girerdi.

Ari dininin özünde tanrılara hayvan kurban etme törenleri vardı. Tanrıların gelip ibadet edenlere katılarak, soma adı verilen kutsal ve sarhoş edici özsuyunu içmeleri için onlara nasıl ibadet edileceğini yalnızca din adamları biliyordu. Tanrılar iyi kalpli ve içtendi, kendilerine tapanların, çocuk sahibi olma, savaşlarda zafer kazanma veya uzun ömür gibi isteklerini genellikle yerine getiriyorlardı.

Yüzyıllar geçtikçe Ariler, kurban sunmanm yalnızca tanrıların teveccühünü kazanmanın bir yolu olmadığına, daha fazla bir şey olduğuna inanmaya başladılar. Kurban törenleri, evrenin kuruluşundan önce bile var olan Prajapati adında bir adamın başına gelen şeylerin yeniden canlandırılmasıydı. Prajapati'nin çocukları oldukları düşünülen tanrılar, onu kurban etmişlerdi. Ari keşişler bu ilk kurban edilişi yeniden canlandırdıklarında, töreni eksiksiz biçimde yaparlarsa, dünya baştan yaratılıyordu. Fakat hata yaparlarsa karmaşa ortaya çıkıyordu.

Zamanla pek çok Hintli, keşişlere ve kurbanlarla büyü yapmaya karşı çıkmaya başladı. Upanisad ("Rahle-i tedris") adı verilen şiirlerinde ve düzyazılarında bilgeler varoluşumuza ilişkin temel sorunları tartıştılar. En büyük katkıları öbür dünya, yani ölümden sonraki hayat konusunda söyledikleriydi. Arilerin ilahilerinde ortaya koyulan eski görüş, onurlu ve dürüst bir yaşam sürenlerin, öldükten sonra cennette tanrıların arasında yaşamayı umut edebileceklerini ileri sürüyordu. Böyle bir yaşam sürmezlerse, cehenneme gideceklerdi.

Oysa Upanisad'ların yazarları, çoğumuzun ölümden sonra bir yaşamı olmayacağına inanıyordu. Onlar varoluşu burada, dünyada, sonu olmayan yaşam ve ölüm döngüleri olarak görüyorlardı. Her canlı için (hayvanlar, bitkiler, insanlar veya tanrılar için) olağan yazgının ölmek ve sonra da belki daha yüksek veya daha düşük bir sınıfın bir üyesi olarak, belki de bir hayvan veya bir bitki olarak yeniden doğmak olduğunu söylüyorlardı. Sonra canlı, başka bir biçimde yeniden doğmak üzere tekrar ölecekti. Bu ölüm ve yeniden doğum döngüleri sonsuza kadar sürüyordu; bu sonsuzluk dehşet verici bir şeydi. Upanisad felsefecilerinin yanı sıra, birazdan göreceğimiz gibi, Buda da bu sorunla ilgilenmişti.

Bugün Hinduizm olarak bilinen dinin temelinde, Arilerin, Upanisad bilgelerinin ve başka bilgelerin inançları vardır, ayrıca hiçbir zaman bütünüyle yok olmayan eski İndüs halkının dini de kısmen Hinduizmi etkilemiştir.

Hinduizm hakkında yalanlanamayacak hiçbir şey söylenemeyeceği sık sık dile getirilir. Hinduizm, birbirinden çok farklı bir milyar Hintli'nin inandığı ve yaptığı şeylerin bir toplamıdır. Bir Hindu, çok sayıda tanrı ve tanrıça arasından Şiva'nın, Vişnu'nun veya başka bir tanrının, belki de birkaçının birden yardımını isteyebilir. Olanak bulursa, kutsal şiirleri ve düzyazıları da okur, bütün canlıların öz varlığı olan Brahman'ı düşünerek zihinsel huzura erişir. Brahman o kadar öznesiz ve her şeyi kapsayan bir şeydir ki, "ne o, ne de bu"dur. "Aslında bütün dünya Brahman'dır," diye yazmıştı bir bilge, "ona, ondan meydana gelmiş gibi, onun içinde eriyecekmiş gibi, onun içinde soluk alıyormuş gibi, huzur içinde ibadet etmek gerekir."

Buda adını verdiğimiz kişi Hindistan'ın kuzeyindeki köylerde öğretisini anlatırken Hinduizm doğalı çok olmuştu. Buda'ya dair, kendi zamanından kalma hiçbir yazıh kaynağa sahip değiliz, bu yüzden onunla ilgili çok az şey biliyoruz. Adı Siddhartha Gautama'ydı ve babası Himalayaiar'ın eteklerindeki küçük tepelerde yaşayan bir aşiretin reisiydi. Siddhartha gençken evinden ayrıldı, onlarca yıl dünya nimetlerinden elini çekmiş biri olarak yaşadı, sonra da gezginci bir mürşit oldu. MÖ 480'ler veya 470'lerde, seksen yaşında öldü.

Bunlar pek ilginç olmayan kuru bilgiler. Oysa Buda yandaşlarının onun hakkında sonradan anlattığı efsaneler canlı ve etkileyicidir. Gerçek olsa da olmasa da, bu efsaneler milyonlarca insanı etkilemiştir. Efsanelere göre, Siddhartha'nın babası dağlı bir aşiretin reisi değil, oğlunu bütün mutsuzluk kırıntılarının özenle elendiği güzel bir sarayda yetiştiren varlıklı bir racaydı. Siddhartha her şeye sahipti; yakışıklı, zengin ve zekiydi, henüz çok gençken güzel bir kızla evlendirilmişti. Fakat yirmi dokuz yaşındayken, yamna bir hizmetkâr alarak saraydan birkaç kez gizlice ayrılmış ve yaşamın gerçekte neye benzediğini keşfetmek için yakındaki köylere gitmişti.

Bu gezilerden birinde, hayat görüşünü sonsuza dek biçimlendirecek Dört İşaret ile karşılaştı. İlk üç işaret, dermansız bir ihtiyar, umutsuz bir hastalığa yakalanmış bir adam ve çevresi ağlayıp matem tutanlarla sarılmış bir ölüydü. Siddhartha şaşkınlık ve merak içinde hizmetkârı Channa'ya döndüğünde, hizmetkâr ona yalnızca, "Evet prensim, bütün bunlar olmak zorunda" diyebilmişti. Siddhartha insanoğlunun kaderine, yani acıya, bedeninin çöküşüne, ölümün kesinliğine nasıl katlandığım kendi kendine sorup durdu. Yaşam buysa, neden dünyaya gelinsindi ki?

Ancak bir gün, başka bir giz ortaya çıkıverdi, Siddhartha Dördüncü İşaret'e, bir ermişe rastladı. Channa ona, bu adamın evsiz barksız dolaşmayı ve yiyecek dilenmeyi seçtiğini anlattı. Siddhartha adamın yüzündeki dinginliği ve huzuru gördüğünde bir an sorularına yanıt aramak için bir yol bulduğu umuduna kapıldı. Ancak içindeki huzursuzluk dinmemişti, huzursuzluğu iyice arttığında evini terk etmeye, kötülüğün, acının ve ölümün nedenini ve çaresini bulmaya karar verdi. Çok sevdiği karısı ve oğlunu bırakıp gece yarısı gizlice saraydan kaçtı. Soyluluğun işareti olan uzun saçlarını kesti ve havaya savurdu; şık giysilerini çıkarıp yırtık pırtık giysiler giydi.

Anlatılanlara göre birkaç sene bazı Hindu mürşitlerle birlikte çalışmış ama bu gurular onun gereksinimlerini karşılayamamıştı. Yüksek fikirler ve bitmek bilmez ayinleri onun aradığı şey değildi. Bu nedenle yedi yıl bir ormanda münzevi hayatı yaşadı. Tefekküre daldı, arzularını dizginlemek ve zihnini doğru yönlendirmek için yoga yaptı; kendini neredeyse ölecek kadar aç bıraktı. Aradığı yanıtları bulmaktan ümidini kesmek üzereyken bir aydınlanma yaşadı. Neden, diye sordu Siddhartha kendi kendine, neden

nefsini köreltmişti? Bedeni, her şeye rağmen, sorularına yanıt ararken sahip olduğu tek şeydi. Sıradan insanların yaşamına benzer bir yaşam sürme zamanının geldiğini düşündü. Ormandan ayrıldı.

Bir köy kızı ona bir tas çökelek sundu. Yaşadığı dönüşümü simgeleyen bir eylem olarak kesilmiş sütü kabul etti ve yedi. Dünya nimetlerinden elini çekmesi nedeniyle yörede bir efsaneye dönüşmüş bir adam için bu basit eylem çok çarpıcıydı. Yakınlarda yaşayan beş münzevi bu yüzden o kadar huzursuz oldu ki, kızıp orayı terk ettiler. Siddhartha yıkandı, giysilerini değiştirdi ve bir incir ağacının altına bağdaş kurup oturdu. Aradığı yanıtları bulmadan kalkmamak üzere, bir kez daha tefekküre daldı.

Siddhartha incir ağacının altında otururken, Upanisad'ların yazarlarını için için kemiren şeyi, doğum, ölüm ve yeniden doğumun sonsuz döngülerini alt etmişti, bundan emindi. Onu bir zamanlar dünyevi bir yaşama bağlayan zincirler kopmuştu. Zafer kazanmış bir edayla şöyle dedi:

Pek çok hayatım

Tutsak etti beni bu -duyu zindanlarını

Yapanı aradım durdum...

Dur durak bilmeyen çabam acı veriyordu!

Ama şimdi Sen bu can evini inşa eden - Sen!

Seni tanıyorum! Bir daha asla

Bu acı duvarlarını öremeyeceksin...

*Evin yıkıldı, evinin direği çöktü.**

---

* ***Nancy Wilson Ross, Three Ways of Ancient Wisdom (1966), 89. sayfa.***

Artık bütün dünyevi kaygılardan arınmıştı, çevresindeki dünyayı düpedüz görmezden gelebilirdi. Neden geri kalan bizler için kendini üzecekti ki? Fakat Siddhartha dünyaya ne çok şey öğretmekle yükümlü olduğunu biliyordu. Çektiğimiz ıstırabın ve ölümün anlamı hakkında sorduğu soruların yanıtlarını bulmuştu. Öğrendiklerini öğreterek insanlara yardımcı olamaz mıydı? Ruhsal özgürlüğün cennetinden çıkıp sorunlarla dolu günlük yaşama dönmeye karar verdi. Ağacın altındaki yerinden ayrılırken, "Dünyanın karanlığında Ölümsüz Varlık'ın lehine konuşacağım" dedi.

Anlatılanlara bakılırsa Siddhartha'nın ilk müritleri, bir tas çökelek yiyerek dehşet içinde bıraktığı şu münzevilerdi. Siddhartha onları kutsal Benares kentinde buldu ve münzeviler onu bir geyik bahçesinde gördüklerinde, bir biçimde ululandığını fark ettiler. O artık bir budaydı; bu sözcük o dönemde aydınlanmış insan anlamına geliyordu. Fakat münzevilerin gözünde ve daha sonra yandaşı olacak milyonlarca insanın gözünde Siddhartha, Buda'nın ta kendisiydi.

Münzeviler ona itaat ettiler ve kendilerini eğitmesini istediler; Siddhartha parlak ve büyüleyici bir mürşit olduğunu daha baştan kanıtladı. Pirinç taneleriyle yere bir çark resmi çizdi. Onlara bunun, bizim ihtiraslarımız yüzünden sürekli devir halinde olan doğum ve ölümlerin döngüsü olduğunu anlattı. İstırabımızın ve umutsuzluğumuzun nedenleri hırsımız ve bencilliğimizdi. Kafamızın karışıklığından kaynaklanan bu ölümcül hatalardan kurtulabilirdik.

Yaşamlarımızın anlamını kavramak için bazı şeyler yapabilirdik. Sorunumuzun ne olduğunu açıkça görmek, kendimizi iyileştirmeye kesin karar vermek ve temel ahlak kurallarına uymak zorundaydık. Ondan sonra, ama bu çok zordu, sürekli olarak hedefimizi, yani yaşamın anlamını bilmeyi düşünmeliydik. "Duru bir zihinle" uzun uzun düşünmeliydik. Bunları yapmak bizi, dürtülerimizden ve gereksinimlerimizden kurtarıp huzurlu bir özgürlüğe kavuşturacaktı. Dürtülerimizden ve gereksinimlerimizden kurtulursak "çark"tan da (doğum ve ölümün sonsuz döngüsünden) kurtulacak ve kusursuz bir huzur durumuna erişecektik.

Buda'nm münzevilere ve daha sonra uzun yaşamı süresince bir köyden diğerine dolaşırken başka pek çok insana öğrettikleri bunlardı. Onun tam

olarak ne zaman öldüğünü kimse bilmiyor; büyük olasılıkla MÖ 500 ile 350 arasında ölmüştü. Çok sayıda müridi olmuştu. Buda'nın ölümünden kısa bir süre sonra sayıları beş yüzden az olmayan Budist keşişler onun öğretilerini kurallar haline getirmek için bir araya geldi; bu tam da, asla dogmatik olmayan Buda'nın yapılmasını istemeyeceği bir şeydi.

Budizm, daha sonra MÖ 200'lerde, İmparator Aşoka Hindistan'ın büyük bir kısmını yönetirken çok daha hızlı bir biçimde yayıldı. Aşoka ("gamsız"), hükümdarlığının ilk yıllarında binlerce Hintli'yi amaçsızca katletmesiyle tarihe geçmiştir. Fakat sonradan Budist olmuş ve ömrünün geri kalanını Buda'nın öğretilerini Hindistan'da ve başka ülkelerde yaymaya adamıştı. Sri Lanka Adası'nın hükümdarı göz alıcı incilerden oluşan bir armağan yolladığında Aşoka, "Hakikatin Mücevheri"ni götürmesi için bir keşiş olan tek oğlunu hükümdara yollayarak ona teşekkür etmişti.

Ancak daha sonra Budizm Hindistan'da, doğduğu topraklarda, yavaş yavaş zayıflamaya başladı. Onu Hinduizm doğurmuştu, yine Hinduizm kendi içinde eritti. Fakat anavatanında kaybolurken Budizm bütün Asya'ya hızla yayıldı. Sri Lanka, Birmanya, Kamboçya, Tayland, Vietnam, Laos, Nepal, Sıkkım, Tibet, Moğolistan, Çin, Kore ve Japonya'da milyonlarca insanın yaşamını biçimlendirdi.

Hıristiyanlık inancının yaratıcısı Hz. İsa'yla ilgili olarak, Buda hakkında bildiklerimizden çok daha fazlasını biliyoruz.

Hz. İsa, çok önceleri İsrail Krallığı'nın bir parçası olan Taberiye adında küçük bir prenslikte doğmuştu. İsa'nın zamanında Taberiye, Roma İmparatorluğu bünyesinde bir kukla devletten başka bir şey değildi. İsa'nın babası (yani onu yetiştiren adam) bir dülgerdi ve elbette Yahudi'ydi. İncil veya bir başka deyişle İsa'nın yaşamına ilişkin anlatılan ilk öyküler, İsa'nın annesinin evlendiğinde İsa'ya hamile olduğunu ve İsa'nm babasının Tanrı olduğunu ileri sürer. İsa sanıldığı gibi MS 1 yılında doğmamıştı, bundan en az dört yıl önce doğmuş olmalıydı.

İsa, aşağı yukarı otuz beş yaşındayken Buda gibi, sürekli dolaşan ve çoğunlukla açık havada küçük topluluklara vaaz veren bir ermiş olmuştu. Ateşli ve etkileyiciydi; yanına gelen birine söylediği bir iki sözle kimi

zaman onun hayatını değiştiriyordu. Zaman içinde, bir vergi tahsildarının ve Taberiye Gölü kıyısındaki balıkçıların da aralarında olduğu bir müritler topluluğu oldu. Bunlardan bazıları ölene kadar İsa'nın yanında kalmış ve daha sonra da onun öğretisine uygun yaşamayı sürdürmüştü.

Onu tanıyan veya onu yandaşlarının anlattıklarından öğrenen kişilerden dördü İsa'nın yaşamına ilişkin kısa anlatılar kaleme almıştı. İsa hakkında neredeyse bildiğimiz her şeyi bize bu "İncil'ler (veya "müjde"ler) anlatır, fakat anlattıkları şeyler her zaman anlaşılır değildir. Karışıklığın bir kısmı İsa'nın kendisinden kaynaklanıyordu. Söyleyeceklerini Tanrı ve insanlarla ilgili meseller, yani din ve ahlak dersleri veren küçük öyküler aracılığıyla anlatmıştı. Fakat genellikle dinleyicileri bu dersleri kolayca anlayamıyordu (İsa bunun farkındaydı); günümüzün okuyucuları için de aynı şey söz konusudur. Hıristiyanlar arasmda iyi bilinen İncil hikâyelerinden biri, başıboş dolaşan, parasını çarçur eden, neredeyse açlıktan ölecek duruma gelen ve sonunda ailesine geri dönen genç adam meseli buna iyi bir örnektir. İsa'nın bu meselle babalara, hata yapan çocuklarını bağışlamalarını öğretmek istediği söylenebilir. Oysa büyük olasılıkla, Tanrı'nın, onu inkâr eden, sonra da ona geri dönen insanları kabul edeceğini söylemek istemişti.

İsa kendisini bir mürşit olarak mı, bir isyancı olarak mı, yoksa Tanrı'nın oğlu olarak mı görüyordu? Hepsinden önemlisi, insanlara alçakgönüllü ve yardımsever olmaları için yalvarmayı mı amaçlamıştı; yoksa dünyanın sonuna hazır olmamız için bizi uyarmak mı istemişti? Kitab-ı Mukaddes uzmanları bu konularda birbirleriyle pek uyuşamıyor.

Elinizde tuttuğunuz kitabın yazarıysa İsa'nın bize sarsıcı haberler vermeyi amaçladığını düşünüyor. Dünyanın sonunun geldiğini ve "Göklerin Melekutu"nun [Tanrı'nın Egemenliği'nin] yakın olduğunu söylüyordu. Bu gelecekte bir gün olacak bir şey değildi. Hayır, Göklerin Melekutu tam o anda gerçekleşiyordu. Oraya tam o anda, tam orada girebilirdiniz. (Ölümden sonraki bir yaşamdan söz etmiyordu, bu konuda çok az şey söylemişti.)

Bunun anlamı, demişti İsa, eski ahlak yasalarının yeterli olmadığıdır. Evet, birbirinizi sevmek zorundasınız (kendisi de bununla ilgili dokunaklı konuşmalar yapmıştı), ama (burada kendisiyle çelişiyor gibi görünüyor) ilişkilerinizi alt üst edecek şeyler de yapmak zorundasınız. Yalnızca

komşunuzu değil, düşmanınızı da sevmek zorundasınız. Toprağınızı ve ailenizi bırakıp İsa'yı izlemek zorundasınız. "Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın!" demişti. "Çünkü ben babayla oğulun, anneyle kızın, gelinle kaynananın arasına nifak sokmaya geldim... Çarmıhını yüklenip ardımdan gelmeyen bana layık değildir."

Büyük olasılıkla kendini ne Tanrı'nın oğlu ne de haham ya da isyancı olarak görüyordu, ancak kendisini nasıl gördüğü de açık değildir. İncil'de aktarılanların onun ağzından çıkıp çıkmadığı ve bu sözlerin onun zamanında ne anlama geldiği gayet önemlidir. Kendisini bir biçimde Göklerin Melekutu'na varlık kazandıran ve konuşurken bile bu egemenliğin gerçekleşmesini sağlayan biri olarak tanıtıyordu.

İsa'nın öğretisini yaydığı 2-3 yıl içinde Yahudi önderler ona gitgide daha fazla karşı çıkmaya başlamıştı. Bu şaşırtıcı bir şey değil, çünkü İsa, zaman zaman onları yakıcı sözlerle eleştiriyordu. İşte bir örnek: Siz dıştan güzel görünen, ama içi ölü kemikleri ve her türlü pislikle dolu badanalı mezarlara benzersiniz.

Yaşamının sonunda, henüz otuzlu yaşlarını sürerken, İsa, yandaşlarıyla birlikte, İsrailloğullarının Mısır'dan kaçışını anmak için kutlanan Fısıh Bayramı'na katılmak üzere Kudüs'e gitmişti. Bu yolculuğun tehlikeli olduğunu biliyordu ve bu tehlikenin tek nedeni, Kudüs'te kendisine düşman Yahudilerin varlığı değildi. Kent Roma İmparatorluğu sınırları içindeydi ve Romalı yöneticiler, rakip bir krallığın doğuşu hakkında konuşan birine karşı kesinlikle hoşgörülü olmayacaklardı.

Yine de İsa, arkadaşlarına, Tanrı'nın iradesini uygulamak için gitmek zorunda olduğunu söylemişti. Kudüs'te olabilecek şeyler Tanrı'nın sorumluluğundaydı. Ölümü Yahudi soydaşlarının, Göklerin Melekutu'na kabul edilmek için gerekli olduğunu hissettiği duygusal değişimi yaşamasını sağlayabilirdi. "Bugün, yarın ve öbür gün yoluma devam etmeliyim," demişti, "çünkü bir peygamberin, peygamberleri öldüren, kendisine gönderilenleri taşlayan Kudüs'ün [Yeruşalim] dışında ölmesi düşünülemez."

Kente ulaştıklarında İsa ve yandaşları, son kez birlikte oturdukları bir sofrada akşam yemeği yediler. Ertesi gün bir müridi, İsa'yı düşmanlarına

ihbar ederek ona ihanet etti. Bir karmaşa çıktı ve İsa alınıp götürüldü. Bir Yahudi mahkemesine çıkartıldı. Mahkeme, Tanrı'nın oğlu olduğunu iddia ederek dine saygısızlık ettiğine karar verdi. İsa'mn Yahudilerin kralı olmak istediğini söyleyerek onu Romalı valiye teslim ettiler. Vali bunun doğru olup olmadığını sordu, İsa garip bir biçimde, "Söylediğin gibidir" yanıtım verdi. Romalı vali bir an kararsız kaldı, fakat sonra ortalığı karıştıran bu adamın öldürülmesini emretti.

Romalı askerler İsa'yı kentin dışına çıkardı, muhtemelen dik bir kazığa bağlanmış bir kirişe çivileyerek onu çarmıha gerdiler. Biri çarmıhın üzerine, "Bu, Yahudilerin kralı İsa'dır" yazan bir yafta astı ve İsa acı içinde kıvranırken hahamlar ve diğer insanlar onunla alay ettiler. Bu noktada İsa anlaşıldığı kadarıyla, onun böyle bir acı çekmesine engel olmak için hiçbir şey yapmayan Tanrı'nın kendisine ihanet ettiğini düşünmüştü. Bir ilahiden, "Tanrım, Tanrım beni neden terk ettin?" cümlesini haykırdı ve kısa bir süre sonra öldü.

Müritleri sarsılmıştı. Önderlerini kaybetmişlerdi ve ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Fakat sonra, İncil'in yazarlarının anlattığı kadarıyla, şaşırtıcı şeyler olmuştu. İsa'nın zengin bir arkadaşı, onun cesedini kayalıklı bir yamaca oyulmuş bir mezara yerleştirmiş ve disk biçimindeki bir kayayı yuvarlayarak mezarın girişini kapatmıştı. Ancak müritleri mezarın yanına geldiklerinde kayanın yana yuvarlandığını ve İsa'nın naaşının ortadan kaybolduğunu fark ettmişlerdi. Ona ne olmuştu? Daha da garibi, bu olaydan sonra İsa bir hayalet gibi, ama konuşulabilen ve dokunulabilen bir hayalet gibi, orada burada müritlerine görünüp kaybolmaya başlamıştı. Bu ortaya çıkışlar İsa'nın dirildiğinin ve öğrettiği her şeyin gerçek olduğunun kanıtı olarak görüldü.

Müritleri dini topluluklar kurmaya başladı. İsa'dan Mesih ("yağlanarak kutsanmış" anlamında) kendilerinden de İsevi ya da Hıristiyan olarak söz ettiler. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, Kudüs'teki Yahudilerle çevrelenmiş Hıristiyanlar kendilerini esas olarak Yahudilerin özel bir cemaati olarak görüyorlardı. Yahudi perhizi kurallarını uyguluyor ve Tanrı'nın uzun zaman önce İbrahim'e buyurduğu gibi oğlan çocuklarını sünnet ettiriyorlardı.

Fakat aralarından bazıları Tapınak'taki geleneksel ibadeti lanetlediler ve Yahudi yasalarını ve geleneklerini reddetmeye veya yeniden yorumlamaya başladılar. Söylediklerine göre önemli olan yasaların dar anlamı değil, ruhuydu; İsa'nın öğrettiği de buydu. Böyle şeyler söylemek tehlikeliydi. Öfkeli Yahudiler, önderlerine, "Dik kafalılar, yürekleri ve kulakları sünnet edilmemiş olanlar" biçiminde seslenen bir Hıristiyan vaizi, İstefanos'u taşlayarak öldürdüler.

Hıristiyanların önde gelen düşmanlarından biri Saul adında dindar bir Yahudiydi. Kısa boylu, kel, eğri bacaklı bir din adamıydı. Bir haham olarak yetiştirilmesine karşın hayatını çadır yaparak kazanıyordu. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonra, ilk Hıristiyanları tutuklayarak ve hapishaneye yollayarak onlara zulmetmişti.

Bir gün Saul Suriye'de bir yolda yorgun argın yürürken, "Saul, Saul, neden bana zulmediyorsun?" diyen bir ses duydu. Ses İsa'nın sesiydi. Saul hemen Hıristiyan oldu. Yalnızca din değiştirmemiş, daha fazlasını yapmıştı; Tanrı'nın kendisini "dünyanın sonuna kadar" bir günahtan kurtarma mesajı taşıması için görevlendirdiğini hissetmiş ve bu görevi yerine getirmek için kolları sıvamıştı. Bazı nedenlerle Saul ismini bırakıp kendisine Pavlus demeye başlamıştı.

Bir misyoner olarak Pavlus, her zaman güvenli olmasa da yolculuk yapılabilen huzurlu Roma İmparatorluğu'nda yaşamanın nimetlerinden yararlanmıştı. Yaşamının geri kalanında, sürekli faaliyet içinde olduğu 30 yılda, gemilerle Akdeniz'de yolculuk yapmış ve Roma yollarında yürüyerek Suriye, Küçük Asya, Yunanistan kentlerini dolaşmış ve büyük başkent Roma'ya bile gitmişti. Bütün bu yerlerde küçük topluluklarla konuşmuş ve dinleyicilerinden birkaçını dinini değiştirmeye ikna etmişti. Onlardan ayrıldıktan sonra, cesaretlendirici mektuplar yazarak bu yeni Hıristiyanlarla bağlantısını sürdürmüştü. İnsanların ve doğanın hışmına uğramıştı: Zindana atılmış, taşlanmış, bir engerek tarafından ısırılmış, üç kez sopalarla dövülmüş, beş kez kırbaçlanmış ve üç kez deniz kazası atlatmıştı.

Bu sırada Pavlus, kendisine çöl yolunda seslenen adamın öğretisini tamamen değiştirmişti. İsa'nın sözleri Yahudilere yönelikti, oysa Pavlus yalnızca Yahudilere değil, putperestlere de vaaz veriyordu. Bu nedenle, büyük ölçüde İsa'nın öğrettikleri konusunda çok az şey bilmesinin de

etkisiyle, neredeyse yepyeni bir din kurdu. (İsa'nın Suriye'de onunla konuşmasından sonra Pavlus, Kudüs'e gitmek ve İsa'nın önde gelen yandaşı Petrus ve İsa'nın kardeşi Yakup ile bir araya gelmek için üç yıl beklemişti.)

Pavlus, düpedüz Yahudi "yasalarının" büyük bölümünü kaldırmak suretiyle Hıristiyanlığı putperestler için daha kabul edilebilir hale getirmişti. Örneğin onu dinleyen erkeklere Hıristiyan olmaları için Yahudiler gibi sünnet olmalarının gerekmediğini söylemişti. Bu pek çok erkeği rahatlatmış olmalıydı.

Pavlus açısından en önemlisi, İsa'nın ne öğrettiği değil, kim olduğu, öldürülmesinin ve mezardan çıkışının ne anlama geldiğiydi. İsa kim olduğu konusunda ihtiyatlı konuşurken, Pavlus açıkça İsa'nın, Tanrı'nın oğlu olduğunu ve yakında dünyanın sonunun geleceğini haber verdiğini söylemiştir. İsa'nın ölümü bütün insanların günahları için bir tür af dileme anlamındaydı, dolayısıyla bütün insanların Tanrı tarafından bağışlanmasını ve Tanrı'nın kulları olarak kabul edilmesini olanaklı kılmıştı. Pavlus'un, İsa'nın yaşamını bilerek feda ettiğine dair öğretisi onun Hıristiyanlığa en önemli katkısıdır. İsa hiçbir zaman böyle bir iddiada bulunmamıştı.

Peki İsa'nın, Tanrı'nın oğlu olduğunu ve günahlarımızı bağışlatmak için öldüğünü Pavlus nereden biliyordu? Bunun kanıtı öldükten sonra İsa'nın mezarından çıkması ve bazı yerlerde müritlerine, sonra da Pavlus'a görünmesiydi. Bu heyecanlandırıcı haberleri duyanlar ve İsa'nın kendileri için öldüğüne gerçekten inananlar kurtarılacaktı. Dünyanın sonu geldiğinde bir hüküm günü olacak ve inananlar Tanrı'ya kavuşacaktı.

Yaşamının son günlerinde Pavlus, Yahudi olmayan birini Tapınak'ın iç avlularına sokmakla suçlanarak Kudüs'te tutuklanmıştı. Romalı yöneticiler büyük olasılıkla onu tıpkı İsa gibi bir baş belası olarak görüyorlardı, fakat İsa'nın tersine Pavlus yasal olarak bir Roma yurttaşıydı. İmparatora yalvarmak hakkını kullanmak isteyince onu Roma'ya yolladılar. Pavlus'un yaşamına ilişkin kaynağımız olan İncil'in Resullerin İşleri kitabı, daha sonra ne olduğunu yazmıyor, fakat anlatılanlara göre Pavlus iki yıl tutuklu kaldıktan sonra yargılanmış, suçlu bulunmuş ve boynu vurulmuştu.

Hareketli geçen bu 30 yıl içinde Pavlus neleri başarmıştı? Yaşamı pek bilinmeyen bir adamın ölümüyle ilgili duyduklarını almış ve herkes için bir din oluşturmuştu. Sonra da bu yeni inancın tohumlarını dünyanın ulaşabildiği her yerine saçmıştı. İsa tarihin en etkileyici kişiliğiyse, bazılarımızın aklına geleceği gibi, o halde Pavlus kimdi?

Pavlus öldükten sonra Hıristiyanlık yayılmaya devam etti; başlarda yavaş, sonra çok hızlı bir biçimde. Sonraki 300 yılda diğer inançları (onların inanışlarını kendi içinde eriterek) yuttu ve sonunda Roma imparatorları Hıristiyanlığın devlet dini olmasına karar verdi. Hıristiyanlık, kadife giysiler içindeki varlıklı kişiler tarafından idare edilen büyük bir bürokrasi yarattı, öğretim kurumlan ve kiliseler inşa etti, öğrenmeyi destekledi, barış vaazları verdi, kimi zaman savaşlara yol açtı ve pek çoklarının saygı gösterdiği ve yine pek çoklarının önemsemediği ahlaksal ölçütler koydu. Milyonlarca insana, Tanrı’nın bu dünyamn acılarından sonra onlara cennette yeniden yaşamayı vaat ettiğini öğretti. Günümüzde dünya üzerindeki insanların üçte biri kendisini Hıristiyan olarak tanımlıyor.

Dünya dinlerinin en genci olan İslam, İbranilerin sürülerini güttüğü, Musa’nın Tanrı’yla konuştuğu ve İsa'nın çarmıha gerildiği yerlerden pek de uzakta olmayan bir yerde, Arabistan’da doğdu. Üç tarafı suyla, dördüncü tarafı da çölle çevrili olan Arabistan bir yarımadadan çok bir adaya benzer. Neredeyse tamamı sıcak, kurak ve çoraktır. Yakın zamana dek buradaki Arapların çoğu, develeri, atları, koyunları ve keçileri için hiç durmadan otlak arayan bedevilerdi. Temel yiyecek kaynakları süt ve az sayıdaki vahada yetiştirdikleri hurmaydı.

İslam dininin kurucusu Hz. Muhammed’den önce Araplar tek bir halk değildi. Çoğu, deve, köle ve at elde etmek için veya savaşçılarının cesaretlerini sınamasına olanak sağlamak için birbirine saldıran kabilelere bağlıydı. Putperesttiler, ama anlaşıldığı kadarıyla daha Muhammed’in doğumundan önce bazı Araplar tek bir tanrıya inanmaya başlamışlardı.

Hz. Muhammed MS 570 yılında, bedevilerin arasında değil, kutsal bir kent olan Mekke’de doğmuştu. Doğum yerinin en önemli simgesi Arapların Kâbe (“küp” anlamında) olarak adlandırdıkları ünlü bir tapınaktı. İçinde pek çok put barındırıyordu, hatta Meryem Ana ile Hz. İsa’nın bile heykelcikleri vardı. Mekke aynı zamanda, çöl boyunca tütsü ve baharat

taşıyan deve kervanlarının kutsal Zemzem kuyusundan su almak için durakladıkları bir vahaydı.

Babası, Muhammed doğmadan önce, böyle bir kervan yolculuğu sırasında ölmüştü, annesi de Muhammed altı yaşlarındayken öldü. Büyükbabalarından biri sorumluluğunu aldı, ama o da ölünce küçük çocuğu amcası yetiştirdi. Aile yoksuldu, Muhammed anlaşıldığı kadarıyla bir süre çobanlık yapmış, sonra da kervanbaşı olarak çalışmıştı.

Ancak yirmi beş yaşında emrinde çalıştığı kadınla, kendisinden on beş yaş büyük varlıklı bir dulla evlendi. Artık hayat üzerine düşünecek boş zamanı ve olanağı vardı. Büyük olasılıkla, karısı gibi zengin, yerleşik Araplarla hâlâ göçebe olarak yaşayanlar arasındaki toplumsal farkı bu dönemde gözlemledi. Belki de Arabistan'da çok sayıda bulunan Hıristiyan ve Yahudi Araplardan diğer dinler hakkında bir şeyler öğrendi.

İslam dini, kendi kuruluşuyla ilgili şunları anlatır: Muhammed sık sık Mekke'nin dışına çıkıp, kurak bir arazideki bir mağarada tefekküre dalıyordu. Bir gün yine mağaradayken, MS 610'da, dört büyük melekten biri olan Cebrail Muhammed'e göründü. Cebrail ona Tanrı'nın elçisi seçildiğini söyledi ve "Oku" diye buyurdu. Muhammed okuma yazma bilmediği yanıtını verdi, ancak Cebrail ısrar etti:

Yaratan Rabbinin adıyla oku.

O, insanı bir kan pıhtısından yarattı.

Oku. Rabbin sonsuz kerem sahibidir.

O Rabbin ki kalem ile yazmayı öğretti.

İnsana bilmediğini öğretti.

Büyük bir korkuya kapılan Muhammed hemen evine döndü. Üşüdüğünü söyleyerek yatağına uzandı ve karısından üzerini örtmesini istedi. Sonra

yine o sesi duydu, bu kez şöyle diyordu:

Sen örtüne sarıl

Kalk ve ısın!

Cebrail bundan sonra Muhammed'e şiirsel nazımla ilahi gerçekleri aktarmaya başladı. Sonraki 20 yıl boyunca Muhammed bu vahiyleri almaya ve sonra da tekrarlamaya devam etti. 632 yılındaki vefatından sonra Müslümanlar yazıya geçirdikleri vahiyleri ve Kuran adı altında bir araya getirdiler. Bir meleğin bir mağarada bir Arap'a ulaştırdığı vahiylerden bütün dünyaya yayılan bir din ortaya çıktı.

İslamın doğuşunun genel kabul gören öyküsü budur. Günümüzde bazı araştırmacılar inancın daha yavaş biçimlendiğini düşünüyor. Kuran'ın varlığına ilişkin en eski kanıtın, Müslümanların Kudüs'te Kubbet-üs Sahra'yı inşa ettiği yıl olan 691 yılına ait olduğunu belirtiyorlar. (Bu ünlü mescit, Hz. Muhammed'in miraca çıktığı yerdedir.)

Mescidin kubbesini çevreleyen bazı ayetlerin Kuran'dakilerle birebir aynı olmadığı iddiaları, Kuran'ın peygamberin ölümünden on yıllar sonra bile hâlâ son biçimini almadığının kanıtı olarak öne sürülür.

Muhammed, kendisini dinleyen her Arap'a Cebrail'in aktardığı hakikati öğretmeye başlamıştı, öğrettikleri şunlardı: Yalnızca bir tek tanrı vardır, o da Allah'tır. Muhammed Allah'ın elçisi ve peygamberidir. Kıyamet günü yakındır. Allah'ın buyruklarını yerine getirenler öldükten sonra cennete gidecek, diğerleriyse cezalandırılacaktır. Bu basit bildiri Muhammed'in tebliğ ettiği dinin temelini oluşturuyordu. Bu din İslam'dı, bir başka deyişle Allah'ın' iradesine "teslim olma" dini. Bu dine inananlara da, Müslüman, yani "teslim olanlar", "selameti bulanlar" deniyordu.

Dini bir önder olarak Peygamber'in başarısı adım adım gelmişti. Önce karısı ve ailesi, sonradan halefi olacak kişiler ve birkaç yüz kişi daha kısa

süre sonra İslâmî kabul etmişti. Bu dini kabul ettiklerinde çoğu otuz yaşının altındaydı. Öteki Mekkeliler, özellikle de seçkinler, Muhammed'in öğretilerine karşı düşmanca davranıyorlardı. Kabilesini yönetenler bile ona karşıydı. Belki de yoksulların zenginlerin servetinde yasal hakkı olduğunu söyleyerek onları korkutmuştu.

Bir pazaryerinde Muhammed, Mekke'nin kuzeyindeki bir vaha olan Yesrib'den gelenlerle sohbet ederdi. Sohbet ettiği kişiler ve daha sonra onların başka hemşerileri onun müridi oldu. Onu, bölgedeki rakip cemaatler arasında yaşanan kavgaları yatıştırması umuduyla Yesrib'e çağırdılar. Mekkelilerin çoğu ona düşman olduğu, hatta onu tehdit ettiği için Muhammed bu çağrıyı memnuniyetle karşılamıştı. Mekkeli yandaşlarını Yesrib'e yolladı. Ardından Muhammed de bir arkadaşıyla birlikte gizlice Mekke'den ayrıldı, nadiren kullanılan çöl patikalarını izleyerek 622 yılının Eylül ayında sağ salim Yesrib'e ulaştı. Muhammed Yesrib'in adını Medine olarak değiştirdi.

Mekkeliler Medine'deki Peygamber ve sahabelerinin üzerine iki kez ordu yolladı, fakat Muhammed'in küçük ordusu onları kente yaklaştırmadı. Müslümanların Allah'ın onlarla birlikte olduğuna inancı daha da pekişti. Muhammed bu arada, onu peygamber olarak tanımayan Medine Yahudileriyle de savaştı.

630 yılında. Peygamber Mekke'ye yürüdü ve kenti savaşmadan ele geçirdi. Düşmanlarının canlarını bağışladı. O bunda ısrar etmese de, Mekkelilerin çoğu böylece Müslüman oldu. Mekke ve Medine yakınlarındaki pek çok kabile Muhammed ile güç birliği yaptı ve İslâmî kabul etti. Muhammed, düşman Arapların kendisini yok etmek için gönderdiği orduyu da bozguna uğrattı. Arapların çoğu Muhammed'in tarafına geçti ve yeni dini kabul etti.

Birbirleriyle savaşan kabilelere, onları kaynaştıran ve güçlendiren bir inanç vermişti. "Muhammed Allah'ın peygamberidir" diye yazar Kuran'da, "Onunla beraber olanlar, kâfirlere karşı şiddetli ve kendi aralarında merhametlidirler. Onları Allah'tan iyilik ve rıza isteyerek eğilen ve secde edenler olarak görürsün... Allah, onlardan iman edip dinin uygun bulduğu şeyleri yapanlara bağışlanma ve büyük ücret vaat etmiştir."*

* ***Kuran-ı Kerim Meali, Çağrı Yayınları (1993) Fetih Suresi.***

Onları kaynaştıran yalnızca dindarlık değil aynı zamanda Peygamberin güçlü kişiliğiydi. Gözü kara bir savaşçıydı, ama kibar ve alçakgönüllü biriydi. O ve eşleri (yaklaşık bir düzine) kerpiçten yapılma basit bir evde yaşıyordu. Bal ve süt seviyor, sık sık kendi giysilerini yamarken görülebiliyordu. Başarısının gizi, sahabelerine örnek olan davranışlarında yatıyordu.

632'de öldüğünde, Arapların onun halefi olacak bir öndere gereksinimi vardı. Muhammed, Arapları birbirlerine yalnızca hafifçe kaynaştırmıştı, öldükten sonra pek çok kabile yukarıdan gelen emirleri reddetti. Durumu daha da kötüleştiren bir şey de Peygamber'in, halefi olacak kişiyi açıkça seçmemesiydi. Allah'ın Peygamberi'nin yerine nasıl geçilebilirdi?

En azından başlangıçta, sahabeler önderlerini iyi seçti. Muhammed'in yakın çevresinden Hz. Ebu Bekir'i "halife" olarak seçtiler. Bu önder iki yıl gibi kısa bir sürede isyanları bastırdı ve kavga eden kabileleri tek bir İslam devletinin çatısı altında birleştirdi. Öldüğünde, Araplar, bir çöl kabilesi reisi kadar sade yaşamayı sürdüren Hz. Ömer'i halife olarak seçtiler. Bir hırkası ve bir yamalı gömleği vardı, hurma yapraklarının üzerinde uyurdu.

Araplar arka arkaya göz kamaştırıcı fetihlere girişti. Dünya daha önce böyle bir şey görmemişti. Develerinin üzerinde hızla ilerleyerek önce iki büyük komşularına saldırdılar: Kuzeybatıdaki Doğu Roma İmparatorluğu'na ve kuzeydoğudaki Pers İmparatorluğu'na. 15 yıl içinde (632-649) Romalılardan Mısır'ı aldılar ve İran'ın büyük bölümünü ele geçirdiler. (Daha sonra geri kalanını da alacaklardı.) Sasani şehinşahı, bir İranlı tarafından öldürüldü ve oğlu Çin'e kaçtı. Bu arada bedeviler denizcilere dönüştü, tıpkı uzun zaman önce Kartacalılarla savaşırken Romalıların yaptığı gibi. Bir donanma kurdular ve Akdeniz'in bütün denetimini ellerinde tutmalarım sağlayan bazı adaları ele geçirdiler.

50 yıl kadar durduktan sonra yeniden doğuya yüklendiler ve Hindistan'ın batı kıyısının bir bölümünü ve Orta Asya'nın kıraç topraklarındaki vahaları fethettiler. Çin ordularıyla savaşıp onları yenilgiye uğrattılar ama Merkezdeki Çiçek Çin'in içlerine girmediler. Bu arada güçlü

bir komutan olan Musa ibn Nusayr'ın komutasında Kuzey Afrika boyunca batıya doğru Cebelitarık Boğazı'na kadar ilerlediler.

Çölde yaşayan bu cahil Araplar nasıl olmuş da bu kadar kısa zamanda bu kadar çok şey kazanmıştı? Belki de akla gelen ilk yanıt doğru yanıttı: Muhammed onları birleştirmiş ve onlara bir hedef vermişti. Allah Müslümanlardan vahyini dünyaya yaymalarını istemişti. Ancak Araplar herkesi ihtida ettirmeyi akılların koymuş bağnazlar değildi; aslında yönetimleri altındaki insanları kendi dinlerine geçmeye nadiren zorlamışlardı. Büyük olasılıkla, kâfirlerden vergi almak ihtida etmişlerden almaktan daha kolay gelmişti ve birkaç dine bölünmüş bir halkı yönetmenin tek bir din etrafında birleşmiş bir halkı yönetmekten daha kolay olduğunu kavramışlardı.

Buna rağmen, Arapların fethettiği ülkelerdeki milyonlarca insan dinlerini değiştirdi, Müslüman oldu. Belki, bu kadar çok savaş kazandıklarına göre Müslümanların Tanrısı gerçekten de güçlü olmalı, diye düşünmüşlerdi. Belki de, inananların görevlerini son derece açık bir biçimde ortaya koyan bir din onlara çekici gelmişti. İslam ayrıca onlara, yüzlerinin neşeyle aydınlanacağı ve "cennet bahçelerinde" Allah'a şükredecekleri bir ahret yaşamı vaat ediyordu. Bu bahçelerde, "her zaman genç hizmetçiler etraflarında dolaşır. Kevser (cennet şarabı) dolu sürahiler, ibrikler ve kadehlerle... Bir de beğendikleri meyvelerle. Ve arzu ettikleri kuş etleriyle ikram olunurlar. Güzel gözlü huriler de vardır. Sedefinde büyümüş inci gibi."

Afrika'nın ve Asya'nın büyük bölümünü ele geçiren Müslümanlar için artık Avrupa'yla ilgilenme zamanı gelmişti. Bütün Kuzey Afrika'yı fetheden Musa ibn Nusayr, İspanya'yı fethetmesi için Tarık adında bir komutanı seçti. Komutan, 711 yılında, Kuzey Afrika'yı Avrupa'dan ayıran dar boğazı yalnızca 7.000 mühtediden [dinini değiştirip Müslüman olmuş kişi] oluşan bir kuvvetle geçti. Boğaza hâkim büyük bir kayayı ele geçirdiler ve bu kayaya Cebelitarık (Tarık Dağı) adını verdiler. Daha sonra Müslümanlar bir savunma ordusunu yenilgiye uğrattı ve Tarık ile Musa günümüzde Ispanya'nın ve Portekiz'in bulunduğu îber Yarımadası'nı istila etti. (Sonradan halife Musa'yı ve Tarık'ı geri çağırmış ve onları hırsızlıkla

suçlamıştı. Kuzey Afrika’nın ve İber Yarımadası’nın fatihlerinin akıbeti karanlık olmuştu.)

Öte yandan 732 yılında Müslümanlar atlarını İber Yarımadasının kuzeyine doğru sürdüler, Pireneler’i aşıp “Fransa”ya girdiler. O dönemde Fransa herkesçe bilinen ama küçük bir ülkeydi, ancak hükümdarları her nasılsa, kurt postu olduğu söylenen giysiler giyen savaşçılar yetiştirmişti. Fransa’nın batısında gün boyu süren bir çarpışmada Müslüman süvariler defalarca Fransızları yenilgiye uğratmaya çalışmış, fakat her defasında başarısızlığa uğramışlardı. Karanlık çöktükten sonra Fransa’dan çekildiler. Müslümanların bu yenilgisi, geriye dönüp bakıldığında, Avrupa ve İslam için bir dönüm noktası olarak görünüyor. Sonraki kuşaklar boyunca Avrupa yenilemeyecek kadar güçlendi ve yüzyıllar sonra Hıristiyanlar Müslümanları İber Yarımadası’ndan çıkardı.

Müslümanlar Fransa’ya saldırırken, Avrupa’nın diğer ucunda bir Arap donanması, güçlü duvarlarla çevrili Konstantiniye’yi fethetmeye çalışıyordu. Bir görüşe göre Müslümanlar, aynı anda batıdan (îber Yarımadası ve Fransa) ve doğudan saldırarak bütün Avrupa’yı kıskaca alıp fethetmeyi tasarlamıştı. Ancak o tarihlere gelindiğinde birden fazla Müslüman hükümdar olduğu ve bu hükümdarların her zaman birlikte hareket etmediği düşünülürse, bunun doğru olma olasılığı pek yok. Arap gemileri beş yıl boyunca Konstantiniye’yi kuşatma altında tuttu ama bir sonuca ulaşamadı; iki kuşak boyunca ara verdikten sonra, yeniden saldırdılar. Fakat bu ilkçağ kenti düşmedi. 400 yıl önce Konstantin’in burayı başkenti olarak seçmesinin ne kadar yerinde olduğunu bir kez daha kanıtladı. İslam orduları Avrupa’da, hem batıda, hem de doğuda durduruldu; Ortadoğu’yu, Kuzey Afrika’yı ve Asya’nın çok büyük bir bölümünü fethetseler de Avrupa’yı asla fethedemediler.

Müslümanların ardı ardına zafer kazandıkları dönem sona ermişti, ama İslam sonunda dünyanın en yaygın dinlerinden biri olarak Budizm ve Hıristiyanlığın yanındaki yerini almıştı. Muhammed’in uzun zaman önce kurduğu bu dine günümüzde bir milyarın üzerinde insan inanıyor.

Ne kadar sık söylenir, ne kadar da doğrudur: Büyük dinlerin kurucuları kıyıda köşede kalmış yerlerde yaşayan alçakgönüllü insanlardı. Ama en

önemli soruları soranlar da onlardı. Bu sorulara öyle güçlü yanıtlar vermişlerdi ki kendilerinden sonraki kuşakların da zihinlerinde yer ettiler.

8. Bölüm

Avrupa Büyük Rolüne Hazırlanıyor

Roma'nın en parlak döneminde Avrupa'nın neredeyse tamamı geniş Roma İmparatorluğu'nun ancak kuzeybatı köşesini kaplıyordu. İmparatorluğun en güzel yeri de değildi. Avrupa'da ormanlar, bataklıklar, Roma kaleleri, köyler ve yarı uygar avcılarla sığır çobanlarının kabileleri dışında pek bir şey yoktu. Bu ücra bölgenin günün birinde dünyaya önderlik edeceğini kimse tahmin edemezdi.

Avrupa'nın bu önderlik rolü, Roma İmparatorluğu'nun batı yarısının dağıldığı MS 500'de bile hâlâ ufukta görünmüyordu. Sonraki 1.000 yıl, 500'den 1500'e kadar, çok sonradan Avrupalıların ortaçağ olarak adlandıracağı dönemdi. Bu ad, söz konusu 1.000 yılın, Roma'nın altın çağı ile Avrupalıların kendi altın çağları arasında yalnızca uzun ve yavan bir geçiş dönemi olduğunu ima ediyordu.

Ortaçağ uzun ve kasvetli bir yürüyüşten daha fazla bir şeydi. Yine de doğrudur, 1.000 yılın ilk yarısındaki, yani aşağı yukarı 500 ile 1000 yılları arasındaki yaşam çoğunlukla çetin ve acıklıydı. Tarihçiler bazen bu 500 yılı Karanlık Çağ olarak da adlandırır.

O zamanlarda bile bazı kralların ve hükümdarların düzen sağlamaya çalıştıkları bir gerçekti. Bunlardan en güçlüsü, 800 yılından hemen önce ve hemen sonra Batı ve Orta Avrupa'nın büyük bölümünü ele geçiren şişman, yüce gönüllü bir savaşçı kral olan Charlemagne'dı (Büyük Charles ya da Şarlman). Bir zamanlar Roma'nın kurduğu imparatorluğu yeniden oluşturduğunu düşünmekten hoşlanıyordu; sonraki yüzyıllarda Charlemagne'ın topraklarına Kutsal Roma İmparatorluğu adı verildi. Eseri, Orta Avrupa'da birbirini izleyen inişler ve çıkışlarla, 1.000 yıl boyunca varlığını sürdürdü.

ORTAÇAĞIN
SONUNDA
AVRUPA
NORVEÇ
İSKOÇYA
İSVEÇ
Kuzey
Denizi
DANİMARKA
Baltık Denizi
İRLANDA
İNGİLTERE
HOLLANDA
LİTVANYA
Londra
KUTSAL
ROMA
İMPARATORLUĞU
POLONYA
Varşova
Paris
BOHEMYA
Atlas
Okyanusu
FRANSA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
İSVİÇRE
Venedik
Karadeniz
Floransa
İTALYAN DEVLETLERİ
Adriyatik
OSMANLI İMPARATORLUĞU
Roma
Napoli
PORTEKİZ
İSPANYA
Sevilla
Akdeniz
0
100
200
300
mil
KUZEY AFRİKA

Yine de Karanlık Çağ’da genel olarak, büyük bir kalesi ve bir süvari bölüğü olan herkes çevresindeki araziyi denetimi altına alıyordu. Bu insanlardan biri hakkında elimizde bazı bilgiler var: İki katlı, iki odalı ahşap bir kalesi olan bu adam, ilk kattaki odada yiyeceklerini ve silahlarını saklıyormuş; ikinci katta, kendisi, ailesi, hizmetkârları ve olasılıkla süvarileri tek bir odada yemek yiyor ve uyuyorlarmış. Böyle bir “bey” yakın çevredeki insanları soygunculara ve istilacılara karşı koruyabilirdi; ya da o insanların topraklarını ellerinden alabilirdi, ki bu daha olası bir şeydi.

Fransa’da 909’da yapılan bir toplantıda din adamları şöyle şikâyet ediyorlardı: “Herkes, insani ve ilahi yasaları küçümseyerek kendine göre iyi olanı yapıyor... İnsanlar birbirlerini denizdeki balıklar gibi yiyip bitiriyor.” Pek çok Avrupalı özgürlüğünü yitirmiş ve küçük köylerde berbat koşullarda yaşayan, köylerinden ayrılmaları efendileri tarafından yasaklanmış serflere dönüşmüştü. Bir duruşma için hazırlanmış bir Fransız serf ailesinin soyağacı o günlerde yaşanan şiddeti gözler önüne seriyor. Soyağacı şöyle bitiyor: “Nive, ki efendisi Vial tarafından boğazı kesilmiştir.”

Karanlık Çağ’da ortadan yok olan tek şey düzen değildi. Roma’yı merkez olarak seçen Hıristiyanlık âleminin batı kolu, ilk zamanlarda. Roma İmparatorluğu’na ülkü ve bilgi aşılamıştı. Oysa sonradan, piskoposların çoğu ve manastırları yöneten başrahipler altına ve ihtişama, ahlaklı olmaya ve eğitime verdikleri değerden daha fazla değer vermeye başladılar. Piskoposlar siyasetle meşguldüler, öyle ki sık sık savaşlara katılıyorlardı. Savaşlarda kılıç yerine gürz taşıyorlardı, çünkü din adamı olarak, kan dökmelerine izin yoktu ama kafataslarını özgürce parçalayabiliyorlardı.

Bu dönemde ticaretin azalmasıyla kentler kötüye gitmeye ve küçülmeye başlamıştı. Roma’da koyunlar, bir zamanlar imparatorların ve senatörlerin devlet işlerini yürüttükleri meydanlarda büyüyen çayırlıkta otluyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Avrupa’nın kuzeyinden Vikingler, Asya’dan Hunlar ile Macarlar ve Kuzey Afrika’dan Müslümanlar saldırıyor, Avrupa’yı yağmalıyor ve bazı bölümlerini fethediyorlardı.

Öte yandan, aşağı yukarı 1000 yılından sonra Avrupa’daki yaşam belirgin bir biçimde iyileşti. Krallar, büyük toprak sahipleri ve bazı kentler karışıklık yaratanları uzaklaştırmaya başladılar. Buna iyi bir örnek, kendisi

Kurnaz lakabını tercih etmiş olsa da genellikle Şişman Louis olarak bilinen Fransa kralı VI. Louis'dir. Louis hükümdarlığının önemli bir bölümünü, o dönemde Paris'i çevreleyen küçük bir prenslik olan Fransa'yı, devriye gezen bir polis gibi, düzenli aralıklarla denetlemekle geçirdi. En büyük düşmanı, Kilise'den, kentlerden ve krallardan nefret etmeyi iş edinmiş ve tutsakları hayalarından asmayı alışkanlık haline getirmiş soyguncu bir baron olan Marle'lı Thomas'ydı. Kral Louis'nin Thomas'nın kalelerini yerle bir etmesi ve sonunda ölümcül bir biçimde yaralanmış olarak onu yakalaması yıllarını aldı.

İngiltere'de durum farklıydı. Karanlık Çağ'ın sonunda İngiliz krallar zaman zaman Fransa'daki krallardan daha zayıf duruma düştüler. Özel orduları olan varlıklı soylular üzerinde güçbela egemenlik kurabiliyor, sıradan İngilizlerin yasalara uymasını sağlamakta da zorlanıyorlardı. Ancak Normandiya (Fransa'nın kuzeybatısı) dükü William'ın 1066'da bir kumar oynamasıyla bütün bunlar değişti. "Piç" William küçük bir orduyla birlikte Manş Denizi'ni geçti, İngiltere'nin güney kıyısındaki kanlı bir çarpışmayı kazandı ve bütün ülkeyi egemenliği altına almaya başladı.

Artık Piç William değil, Fatih William'di. Öyle kesin bir zafer kazanmıştı ki, İngiliz egemen sınıfını denetimi altına alabilmiş ve ülkeyi istediği gibi biçimlendirebilmişti. O tarihten sonra İngiliz kralları, Avrupa'nın geri kalanındaki hükümdarlardan daha fazla güce sahip oldular. Yasaları değiştirdiler ve istedikleri vergilerin büyük bölümünü topladılar. Güvenilir bir para sistemine sahip olmak için büyük gayret gösterdiler. Bir vakayinamede William'in oğlu I. Henry'nin, "Bütün sikke basanların [kalpazanların]... sağ ellerinin kesilmesini ve hayalarının burulmasını emrettiğini" okuyoruz.

Hükümdarlıklar güçlenirken Katolik Kilisesi de canlandı. Kilise'nin önde gelenleri öğrenmeyi yeniden teşvik etmeye başladılar, görkemli kiliseler inşa ettiler ve Avrupalılara birbirlerini katletmemeleri için yalvardılar. Papalar, "Roma Kilisesi'nin asla hata yapmadığını; sonsuza kadar da yapmayacağını" kibirli bir biçimde bildirerek kralların da kendilerine itaat etmesini talep etti. Ayrıca Hıristiyan orduları yollayarak Kutsal Topraklar'ı Müslüman Türklerden geri alma hayali de kurdular.

Seyyar satıcılar yeniden Avrupa’nın engebeli, toz toprak içindeki yollarını arşınlamaya başlamıştı (insanlar onlara “tozlu ayaklar” diyordu) ve tacirler küçük pazar kentlerinde dükkânlar açıyordu. Bu tacirlerden biri Godric adında bir Iskoçyalı’ydı. Büyük olasılıkla, yeterli toprak olmadığı için yurtlarını terk eden bir köylü çiftin küçük oğlu olan Godric, Kuzey Denizi sahillerinde dalgaların getirip bıraktığı enkazlar bulmayı umarak sefil bir hayat sürüyordu. 1100 yılı civarında şans yüzüne güldü, batan bir gemiden kıyıya vuran malları buldu. Onları sattı ve kap kacak, kumaş ve iğne satan bir seyyar satıcı oldu. Sonra zengin olana kadar, kiralık bir gemiyle bir limandan ötekine mal taşıyan bir tacir topluluğuna katıldı. Ardından Godric Tanrı’nın çağrısını duydu ve bir münzevi oldu.

Zenginlik (yavaş yavaş) arttıkça, Ceneviz, Marsilya ve Venedik gibi güney kentlerindeki tacirler, zengin Avrupalıların büyük paralar karşılığında satın aldıkları Asya’nın değişik tatlarıyla ilgilenmeye başladılar. Bunların arasında karabiber, karanfil ve şeker; tütsü ve sarı sakız; kuru incir ve kuru üzüm vardı. Ayrıca atölyelerde üretilen malları da getiriyorlardı, bunların arasında kâğıt, esans ve Avrupalı dokumacıların daha sonra taklidini yapacağı pahalı kumaşlar da bulunuyordu. “Şam’dan damasko... Musul’dan müslin, Gazze’den gaz bezi."* bu kumaşlardan bazılarıydı.

---

* ***Henri Pirenne, Economic and Social History of Medieval Europe [Ortaçağ Avrupası’nın Ekonomik ve Toplumsal Tarihi] (tarihsiz), 145. sayfa.***

Avrupa’nın üzerinde durduğu temelleri unutmamalıyız. Ortaçağda on Avrupalı’dan dokuzu toprağı işliyor ve toprağı işlemeyen “onda bir”in yaşamasını olanaklı kılıyordu. Bununla birlikte ortaçağ yazarlarının büyük bölümü alay etmek dışında köylülerden pek söz etmez. “İblis, çok kötü koktukları için cehennemde o sersemlerin [köylülerin] olmasını istememişti” diye takılıyorlardı. İngiliz köylüler 1381 yılında toprak sahiplerine ve kraliyetin vergi tahsildarlarına karşı ayaklandıklarında, “İsa’nın yolunda yürüyen insanlarız, oysa siz bize vahşi hayvanmışız gibi davranıyorsunuz” diye şikâyet etmişlerdi. Öte yandan aşağı yukarı 1250’den sonra serflik yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştı. Serflikten sonra bile köylülerin yaşamı çetin olmuştu, ama en azından artık özgürlerdi.

Kabataslak resmi çizilen bu yoksul ve ilkel Avrupa, Doğu Akdeniz'deki Müslümanlara karşı bir dizi savaşı, Haçlı seferlerini başlatan Avrupa'ydı.

1095 yılında Papa II. Urbanus, Fransa'daki bir Hıristiyanlık dünyası toplantısına katıldı ve ısrarla Avrupalıların Selçuklu Türklerine karşı kutsal bir savaş açmasını istedi. Selçuklu Türkleri Müslüman'dı ve Yahudilerle Hıristiyanların yanı sıra Müslümanların da Kutsal Topraklar olarak kabul ettiği Filistin onların egemenliğindeydi. Türkler, Roma İmparatorluğu'nun doğu yarısının geri kalanında da, yani Avrupa'yla Filistin arasında kalan bölgede de Hıristiyanlara karşı üstünlük sağlamış gibi görünüyordu.

“Ah ne kadar da utanç verici,” diye haykırmıştı Urbanus, “böyle değersiz, yozlaşmış ve şeytanların kölesi olmuş bir halkın [Türkleri kastediyor], her şeye kadir Tann'nın güveniyle ödüllendirilmiş ve İsa adına ışık saçan bir halkı [Hıristiyanları] alt etmesi! Sizin gibi Hıristiyan olanlara yardım etmezseniz, ah, bizzat Tanrı ne büyük kötülükler açacak başınıza!.. Yakın zamana kadar yağmacılık yaparak yaşayanlar artık İsa'nın askeri olmalı; bir zamanlar kardeşleri ve akrabalarıyla savaşmış olanlar artık haklı olarak barbarlarla savaşmak; yakın geçmişte birkaç gümüş akçe karşılığında çalışanlar artık sonsuz ödüllerini kazanmalı!”

“Bu Tanrı'nın isteği!” diye haykırmıştı onu dinleyenler.

Münzevi Pierre [Pierre L'Hermit] adıyla anılan, yalınayak, derbeder ama etkileyici bir hatip olan ateşli bir Fransız, hiç vakit kaybetmeden, şevkli Fransız ve Alman köylülerinden oluşan bir güruh topladı. Bu yabani ve kutsal ordu Batı Almanya'dan yola çıkıp yiyecek çalarak ve evleri yakarak, bir çekirge sürüsü gibi Orta Avrupa boyunca ilerledi. Bir kısmı Küçük Asya'ya ulaştı, burada Türkler tarafından yok edildiler.

Pierre'in trajikomedisinden sonra, Avrupalılar daha düzenli Haçlı seferleri düzenledi. (Sekiz seferden burada yalnızca ilk dördüne değineceğiz.) ilk seferde zengin soylular, üzerlerine halka dikilmiş deri giysilerden oluşan zırhlar giyen süvari birliklerine komuta etmişti. Filistin'de birkaç küçük krallığı ele geçirmişler ve 1099'da Kudüs'e saldırmışlardı. “Ve orada bulunan düşmanlara ne yapıldığını bilmek istiyorsanız,” diye yazıyorlardı papaya, “biliniz ki Süleyman Tapınağında

ve tapınak avlusunda Müslümanların [Türklerin] kanları adamlarımızın atlarının dizlerine kadar geliyordu.”

Daha sonra, Türkler ve diğer Müslümanlar Kutsal Topraklar’ı yeniden ele geçirebilecek kadar güçlendiğinde, Fransa kralı ve Kutsal Roma (yani Orta Avrupa) imparatoru ikinci bir Haçlı seferine komuta etti. Askerlerinin çoğu daha yoldayken öldürüldü ve hükümdarlar arasında anlaşmazlık çıktı. Kudüs’ün kuzeyindeki Şam’ın kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı; kısa bir süre sonra bir Türk hükümdarı Kutsal Topraklar’ı yeniden ele geçirdi. Neredeyse 50 yıl sonra Fransa ve İngiltere krallarıyla Kutsal Roma İmparatoru ordularını üçüncü bir Haçlı seferi için birleştirdiler. Elde ettikleri sonuçlar önemsizdi.

Dördüncü Haçlı seferinin çarpıcı bir sonucu oldu. Haçlıları (ücret karşılığında) gemileriyle taşıyan Venedikli tacirler bu kutsal orduyu kendi istedikleri biçimde yönlendirmeyi başardı: 1204’te Haçlılar Kudüs yerine zengin, Hıristiyan Konstantinopolis’i fethederek bütün Avrupa’yı şaşkınlığa uğrattılar. (Gözü pek askerler o zamana dek aşılamayan surları aşmıştı.) Kenti ve çevresindeki topraklan, yerel bir ordu onları yenilgiye uğratana dek, bir kuşak boyunca yönetimleri altında tuttular.

Diğer dön Haçlı seferi küçük ve daha az önemliydi. Genel olarak Haçlı seferleri gülünç ve pahalıya mal olmuş birer başarısızlıktı. Avrupalıların başkalarına, özellikle de Türkler gibi savaşçı bir halka hükmedecek güçte ve yetenekte olmadığım ortaya koymuştu. Fakat bunun yanı sıra hırslı, atılgan ve Tanrı’nm kendi tarafında olduğundan emin bir kültürü de gözler önüne sermişti. Bir gün böyle bir halk dünyaya hükmetmeye kalkışabilirdi.

Üç İtalyan, Avrupalıların kendi dünyalarının çok uzağındaki toprakları tanımalarını sağlayacak büyük bir serüvene atılmıştı. Bu serüven, Venedikli tacirler Niccolö ve Maffeo Polo’nun at sırtında Güney Rusya’ya, bölgenin Moğol hükümdarına mücevher satmaya gitmeleriyle başlamıştı. (Moğollarm altın çağıydı.) Geri dönüşte kendilerini Karadeniz’e çıkaracak yolun bölgesel bir savaş nedeniyle kapalı olduğunu öğrenince, güneydoğuya doğru 2.400 kilometre yol alıp, günümüzde Özbekistan sınırları içinde bulunan vaha kenti Buhara’ya varmışlardı. Artık Asya'nın iyice içindeydiler.

Buhara’da, onları Çin’e doğru giden kervanına katılmaya çağıran bir Moğol ile karşılaştılar. Böylece Pekin’e ulaşana dek, yüce Pamirler’in etrafında dolaşarak veya üzerinden aşarak ve dünyanın en büyük çöllerinin kıyıları boyunca ilerleyerek doğuya doğru 4.800 kilometre daha yol aldılar. Daha önce pek az sayıda Avrupalı oralara gelmişti. Çin’in Büyük Ham ve Cengiz Han’ın torunu Kubilay Han onları iyi ağırladı. Avrupa’ya geri dönmelerini ve oradan Çin’e yüz tane bilgili adam getirmelerini istedi.

Polo’lar gerçekten de evlerine döndüler ve sonra, 1271’de yeniden Çin’e doğru yola koyuldular. Kubilay Han’ın onlardan istediği yüz adam yerine yanlarında yalnızca iki papaz vardı, onlar da ürktüler ve kısa bir süre sonra yurtlarına geri döndüler. Polo’lar ayrıca Niccolo’nun yirmi yaşındaki oğlu Marco Polo’yu da yanlarında getirmişlerdi. Çin’e vardıktan sonra Polo kardeşler elbette ticaretle uğraştılar. Fakat Marco, Han’ın dikkatini çekti ve garip görünebilir ama, Moğolların hizmetine girdi. 1617 yıl boyunca ülkenin her yerini dolaşarak Han için bilgi topladı. Ama sonunda Pololar yurtlarına geri döndüler, bu kez deniz yolculuğu yaparak. Yolda, on yedi yaşındaki Moğol prensesini evleneceği prense teslim etmek için, Pers İmparatorluğu topraklarında konakladılar. Bugün Türkiye’nin bulunduğu topraklara girdikten sonra hırsızlar neredeyse bütün mallarını gasp etti.

Venedik’e döndükten sonra bir İtalyan kenti olan Ceneviz [Cenova], Marco’yu bir savaşta tutsak etti. Hapishanede vakit geçirmek için Marco bir mahkûma gezilerini anlattı, bu mahkûm ona öyküsünü kitap haline getirmesinde yardımcı oldu. *Marco Polo Seyahatnamesi* büyük ilgi topladı. Kitabı matbaa çağından uzun zaman önce yazmıştı, ama Avrupalılar Marco’nun kitabını tekrar tekrar binlerce kez kopyaladılar.

Kitabın önemi Marco’nun Avrupalılara söylediği şeylerde yatar. Çin, diye anlatıyordu Marco, dünyadaki en büyük hükümdara, hükümdarın buyruklarını her yere anında ulaştıran habercilere, (şaşırtıcı biçimde) basılı paraya, büyük miktarda ipeğe ve ipekten dokunmuş sırmalı kumaşa (Avrupalı tacirlerin aklını en çok çelen şeyler) sahiptir. Görmediği ama hakkında bilgi sahibi olduğu Japonya’nın da “saymakla bitmez” zenginlikleri vardı. Eve dönüş yolunda Polo’ların durdukları Hindistan o kadar sıcaktı ki, kralların bile üzerinde peştamal dışında başka bir şey olmuyordu. Halkı dindardı ve Hindistan elmas, inci ve baharat açısmdan

zengindi (yine bir tacirin aklını çelecek şeyler). Herkes yasalara itaat ediyor ve yolculuk yapan tacirler, başlarının altına mücevher keselerini koyup açık havada güven içinde uyuyabiliyorlardı. Sonuç olarak, Marco Polo Avrupalılara daha geniş bir dünyaya dair ilgi çekici şeyler anlatmıştı.

1400'lerin sonundan başlayarak Avrupa'nın yazgısı bu geniş dünyadaymış gibi görünüyordu. Bir kere artık Avrupalılar dünyanın başlıca üreticileri ve satıcıları olmuştu. O zamana dek, ipek ve kâğıt gibi, Asya ve Kuzey Afrika'da üretilen pahalı malları ithal ediyorlardı. Fakat ortaçağ sona erdiğinde, yalnızca zengin insanların satın alabileceği ince işlenmiş malları kendi başlarına nasıl üreteceklerini keşfettiler. Bunların arasında kâğıt, kokulu sabun, bol miktarda yünlü giysi, kadeh, ayna, saat ve (yeni bir şey) gözlük vardı. Bu malları hem kendileri için, hem de Asya'ya, Kuzey Afrika'ya ve Ortadoğu'ya satmak için üretiyorlardı.

Kâğıt üretiminde Avrupalılar, kâğıdın hamurunu oluşturan keten ve pamuk paçavralarını dövüp parçalayan makineleri çalıştırmak için akarsu gücü kullanıyorlardı. Diğer yerlerdeyse paçavraları işçiler elleriyle dövüp parçalıyordu. İşgücü maliyetini düşürdüklerinden Avrupalıların kâğıtları yabancı rakiplerinin kâğıtlarından daha ucuz oluyordu. Avrupa'nın artan ekonomik rolüne ilişkin başka örnekler: Hıristiyan Venedik, Müslüman diyarlarındaki camilerde kullanılması için Kuran'dan ayetlerle süsledikleri cam lambalar üretiyordu. Avrupa dökümhaneleri, Osmanlıların 1453'te Konstantinopolis'in surlarını yıkmak için kullandıkları topları yapıyordu.

Avrupalı tacirler gelişip serpildi ve bazıları çok zengin oldu; 400 yıl önce gemisiyle liman liman dolaşan İskoçyalı Godric'ten kat kat daha zengin oldular. Tacirlerin en büyüğü bugünkü Almanya'nın güneyinde yaşayan Fugger ailesiydi. 1470'lerin sonunda Fugger ailesinin işlerini idare eden kardeşler yardıma gereksinimleri olduğunu kavradılar. İki kardeş, keşiş olmayı düşünen en küçük kardeşleri Jakob'u aralarına katılmaya ikna etti. Jakob ticari açıdan bir deha olduğunu gösterdi ve kısa bir süre sonra şirketi o yönetmeye başladı. Fugger'ler her yerde kadife, baharat, mücevher ve silah ticareti yapıyor; bakır, gümüş, cıva ve altın çıkarmak için maden ocağı kazıyorlardı. Jakob'un şiarı şöyleydi: "Kazanabildiğim sürece kazanmak istiyorum." Ona, "Zengin Jakob" diyorlardı. Hırsının Tanrı

tarafından hoş görüleceğinden emin değildi, bu nedenle son yıllarında yoksullar için evler inşa ederek kendini bağışlatmaya çalıştı.

Ticaretle uğraşanların yükselişe geçtiği yıllarda, Avrupahlar bir başka önemli değişime tanıklık ettiler: Kitap basımı. Basılı kitaplar o zamanlar için günümüzün bilgisayarları gibi bir şeydi: Biz insanların bilgimizi saklama ve yayma biçimini tamamen değiştiren bir buluş. 1400'lerden önce müstensihler büyük paralar karşılığında kitapları el ile çoğaltıyordu. Bir kitabın kopyasını isteyen kişi, önce başka birinin kopyasını ödünç almak, sonra da işi yapacak bir kâtip bulmak zorundaydı. Kâtip, isten yapılma mürekkep ve kaz tüyünden kalem kullanarak sözcükleri parşömen sayfalara tek tek kopyalıyordu. Kitabı Mukaddes'i kopyalamak yaklaşık on beş hafta sürüyordu.

1400'lerin ortasmda Alman zanaatkârlar kitap üretmenin daha iyi bir yolunu buldular. (Büyük olasılıkla düşünceyi kısmen, binlerce yıldır tahta kalıplarla kitap basan Çinlilerden ödünç almışlardı.) Bir dökümcü önce erimiş metali kalıplara döküyor ve böylece her birinin bir ucunda bir harfin biçimi bulunan çok sayıda küçük metal çubuk elde ediyordu. Daha sonra bir dizgici, sözcükleri oluşturmak için kendisine gereken çubukları (harfleri) satırlar halinde bir araya getirerek kitabı dizmeye başlıyordu. Yirmi beş-otuz satır oluşturduktan sonra harfleri bağlıyor ve bir baskı makinesine yerleştiriyordu. Bir başkası harflere mürekkep sürüyor, makineye bir kâğıt yerleştiriyor ve bir kolu çekiyordu. Bir mekanizma kâğıdı mürekkep sürülmüş harflere doğru itiyor, böylece bütün o sözcükleri kâğıdın üzerine basmış oluyordu. Kitabın diğer sayfaları da basıldığında bir ciltçi bütün sayfaları iplikle birbirine tutturuyordu.

Avrupa 1450'lerin başlarında yalnızca tek bir matbaacıyla, Johannes Gutenberg adında bir Alman ile övünmüş olabilir. Gutenberg, basılan ilk kitap olduğu düşünülen güzel bir Kitabı Mukaddes üretmişti. Fakat yalnızca 20-30 yıl sonra bütün büyük kentlerde matbaacılar işbaşındaydı. Artık kitaplar çok ucuz olduğundan, çoğu Avrupalı okumayı öğrendi ve matbaacılar onlara istedikleri kitapları sunmak için var güçleriyle çalıştı. 1470'lerde İtalyan bir matbaacı özensiz işi yüzünden özür diliyordu. Aynı kitabı başkalarının da bastığını, bu nedenle kitabı basma işini, "Kuşkonmaz pişirmekten daha çabuk" bitirmek zorunda kaldığını söylemişti. Başka bir

matbaacı kapışma şöyle bir yazı asmıştı: “İş dışında bir şey konuşmayın ve iş konuşacaksanız da çabuk konuşun.”

Matbaacılar daha çok dini kitaplar ve kolay okunan kitaplar basıyorlardı. Okuyucularını düşünmeye zorladıklarından bazı kitaplar geleceği biçimlendirdi. Bu kitapların arasında, Protestan reformcuların makaleleri, krallara usturuplu eleştiriler, tıp kitapları, seyahatnameler, işadamları için kılavuzlar ve Dünya ve Güneş ile ilgili kuramlar vardı. Uzun zaman önce bir tarihçi şöyle söylemişti: “Sabit olmayan matbaa harflerinin kullanıldığı makineyle müstensihlerin işini azaltan ilk insan, maaşlı orduları dağıtıyor, çoğu kralın ve Senato’nun işine son veriyor ve bütünüyle yeni demokratik bir dünya yaratıyordu.”

Bu hareketli dönemi kimi zaman “yeni hükümdarlar” dönemi olarak adlandırıyoruz. Krallar topraklarına, önceki hükümdarlardan belki de daha fazla hükmetmeye çalışıyorlardı. Genellikle izledikleri yöntem, vergilerden elde ettikleri gelirleri artırmak ve bu gelirleri bir ordu kurmak ve bu orduyu varlıklı soyluları baskı altında tutmak için kullanmaktı. (Varlıklı soylular bazen kendi ordularını kuruyor ve krallarına karşı savaşıyorlardı.) Hükümdarlar bütün gücün kendilerinde olmasını istiyordu.

1422’de Fransa’da tahta on yedi yaşındaki VII. Charles çıkmış ve belirli aralıklarla delilik nöbetleri geçiren babasının hiçbir zaman çözemediği sorunları miras almıştı. Kraldan emir almayan soylular, şato sakinleri, önemli bir sorundu. Bir diğer sorun da 1300’lerin başından bu yana süren ve artık “Yüz Yıl Savaşları”na dönüşen İngiliz saldırılarıydı. Başkent Paris de dahil olmak üzere Fransa'nın kuzey ve güneybatı bölümleri İngilizlerin denetimi altındaydı. Charles’ın, onları ülkeden çıkaracak kadar güçlü bir ordu kurmak için yeterli parası yoktu. Çoğu Fransız da kralları İngilizleri ülkeden ha çıkarmış ha çıkarmamış, pek umursamıyordu.

Charles bu sorunları çözecek Fransa’daki son adammış gibi görünüyordu. İngilizler başkentini ellerinde tuttuklarından başkentin güneyindeki bir taşra kenti olan Burgonya’da yaşıyordu. Bütün Fransa krallarının törenle taç giydiği Reims’e gidemeyecek kadar uyuşuktu, bu yüzden alaycı Fransızlar ona, “Burgonya Kralı” adını takmıştı.

Fakat aynı dönemde Fransa, yeni bir şeyle, ulusal onurun gücüyle tanıştı. Fransa'nın kuzeydoğusundaki bir köyde Jeanne adında genç bir kız, "Fransa Krallığı'nm içinde bulunduğu acıklı durum" üzerine derin derin düşünüyordu. Tanrı'nın onu, ülkesini geri alması için kralına yardım etmekle görevlendirdiğini söyleyen azizlerin sesini duydu. Charles'ın sarayına gitti, bu umutsuz ve başarısız adamı küçük ordusuna katılmasına izin vermesi için ikna etti. Şaşırtıcı bir biçimde, Jeanne Tanrı'nın onların yanında olduğundan kuşkusu olmadığını söyleyerek askerlerin savaşma isteğini güçlendirdi ve onları savaşa soktu.

Ancak Jeanne Paris'in kuzeyinde savaşırken İngilizler onu esir aldı. Kendisi için yaptıklarına rağmen Charles Jeanne'ı kurtarmak için hiçbir şey yapmadı ve bir engizisyon mahkemesi genç kızı dinden çıkmakla suçlayıp yargıladı. Yargıçlar İngiliz destekçisi Fransızlardandı, dolayısıyla Jeanne'ın Şeytan'ın oyuncağı olduğuna karar verirken hiç zorluk çekmediler. İngilizler ve onların Fransız işbirlikçileri Jeanne'ı kazığa bağlayarak yaktılar. İngiliz kralının kâtibi bağırıyordu: "Yoldan çıktık! Bir azizeyi yaktık!"

Hayret verici ama sonunda Charles kendine geldi. Fransa'nın "toplumsal sınıfları"nı (din adamlarını, soyluları ve sıradan varlıklı yurttaşları) toplantılara çağırdı ve özel bir savaş zamanı vergisi toplamasına izin vermelerini sağladı. (Bu vergi daha sonra *taille*, yani "kesinti" olarak adlandırılacaktı.) Sağladığı gelirin büyük bölümünü ordu kurmak için harcadı ve bu orduyla İngilizleri püskürttü. 1453 yılına gelindiğinde Fransızlar ülkelerini yeniden kazanmış ve uzun süren savaş sona ermişti.

Charles'ın ve onu izleyen kralların her zaman paraya gereksinimi oldu ama toplumsal sınıfların barış zamanında vergi vermeyi kabul etmeyeceklerini biliyorlardı. Bu nedenle *taille*'ı toplamak için izin istemekten vazgeçtiler; doğrudan topladılar. Daha önce topladıkları paralarla maaşlarını ödedikleri askerlere sahip olduklarından krallar her türlü karşı çıkışı bastırabiliyorlardı. *Tatile*'dan elde ettikleri gelir kralların gücünün başlıca kaynağı oldu ve Fransa'nın yüzyıllarca Avrupa'nın en büyük gücü olmasını sağladı.

Charles öldükten sonra becerikli oğlu XI. Louis gelirlerini orduya, rüşvetlere ve açıkgöz danışmanlara harcadı; böylece soyluları denetim altında tutabildi. Çok sert de olabiliyordu. Bazı düşmanlarını, bir piskoposun onun için özel olarak tasarladığı demir kafeslerde yıllarca hapsediyordu. (Louis daha sonra bu piskoposu da 14 yıl boyunca kafeslerinden birine hapsetti.) Kralın en büyük arzusu can düşmanını, Burgonya'nın varlıklı dükünü yenmekti. 1477'de Louis'nin hizmetindeki askerler dükün ordusunu yok ettiğinde Fransa tek bir ülke oldu. İki gün sonra dükün, yağmacılar tarafından çırılçıplak soyulmuş cesedi bulundu. Başı kafa derisinden çenesine kadar yarılmıştı.

Charles ve Louis Fransa'nın denetimini ellerine alırken İngiltere parçalanıyor gibi görünüyordu. Güçlü soylular taht için veya en azından tahttaki adamı yönetmek için birbirleriyle savaşıyordu. Bu iç savaşların bitmesine yakın Gloucester dükü Richard tahtı on iki yaşındaki yeğeninin elinden aldı (hatta belki de onu öldürtmüştü). Fakat ardından, taht üzerinde geçerliliği kuşkulu bir hak iddia eden Henry Tudor adında varlıklı bir soylu bir ordu kurdu ve 1485'te Richard'ı yenilgiye uğrattı. (Richard savaş sırasında ölmüş, kraliyet tacı yanındaki bir çalılığa düşmüştü.) İngiltere'nin yasama meclisi olan Parlamento Henry'yi kral ilan etti.

Kral rakiplerinden birer birer kurtuldu. Savaşlardan sağ kurtulanlardan bazılarını sürgüne gönderdi veya kellelerini uçurdu, diğerlerini özel ordularını dağıtmaya zorladı ve düşmanlarının mal varlıklarına el koydu. Müteveffa çocuk kralın kız kardeşinin taht üzerinde Henry'den daha fazla hakkı vardı, Henry onunla evlenerek bu sorunu halletti. Ama krallık üzerinde hak iddia eden başkaları da vardı. Bunlardan biri tahta çıkma hakkına sahip bir kont olduğunu iddia eden Lambert Simnel adında bir gençti. Bazı soylular onun önderliğinde bir araya geldi ama Kral Henry ayaklanmayı bastırdı ve Lambert'ı mutfağına bulaşıkçı yaptı. Müteveffa (belki de öldürülmüş) çocuk kralın küçük kardeşi olduğunu iddia eden başka bir genç ortaya çıktı. Bazı Avrupalı kralların desteğini alarak üç defa İngiltere'ye saldırdı, ama Henry onu yakaladı ve astı.

Henry mâliyeye özel bir önem verdi. Kraliyet hesap defterlerini yakından inceledi, onayladığı her sayfayı "H" harfiyle imzaladı. Kendi büyük mal varlığıyla, düşmanlarından aldığı topraklarla ve Parlamento'nun

onayını alarak topladığı vergilerle, İngiltere'nin en zengin lordundan on kat daha zengin biri oldu.

İspanya'da kraliyetin yükseliş öyküsü şu basit nedenle farklılık gösterir: Ortaçağın sonuna kadar "İspanya" olarak bilinen bir ülke yoktu. Üç küçük krallık İber Yarımadası'nı neredeyse kaplıyordu: Batıda Portekiz, ortada Kastilya ve doğuda Aragon. (Güneyde Endülüs Emevileri'nin küçük krallığı vardı.) Fakat 1469'da, Kastilya tahtına üvey erkek kardeşi İktidarsız Enrique'den sonra geçecek olan Isabel, Aragon tahtının vârisi kuzeni Fernando ile evlendi. Isabel ve Fernando tahta çıktıklarında tek bir ülke oluşturmak için iki krallığı birleştirdiler. İspanya (bölgenin ilkçağdaki adı) böylece kuruldu.

Bu işin kolay kısmıydı. Asıl sorun her zamanki sorundu: Ülkede düzeni sağlamak. Bunun için Fernando ve Isabel diğer kralların yaptıkları şeyleri yaptılar: Vergi toplamak, sadık yöneticiler seçmek ve idare edilmesi zor soyluların kalelerini toplarla yerle bir etmek. Ayrıca kentlere okçu mangaları oluşturmaları ve tepelerdeki haydutları vurmaları emri verdiler.

Kral ve kraliçe "dinsizlere" karşı acımasızdı. 1492'de İspanya'nın güneyinde kalan Müslümanları yenilgiye uğrattılar ve onları ülkeden sürdüler. Aynı yıl, sahip oldukları şeylerin çoğuna el koyarak İspanyol Yahudilerini İspanya'yı terk etmeye zorladılar. Yahudilerin ibadet yerlerini kiliseye dönüştürdüler, mezarlıklarında hayvanlarını otlattılar. "Katolik hükümdarlar" (herkes onlara böyle diyordu) Yahudileri ve Müslümanları kovarak Tanrı'yı hoşnut ettiklerinden emindi. Açıkça ifade etmeseler de, İspanya'yı diğer dinlerden arındırarak yönetimleri altında yaşayan insanları uyumlu, tek bir halk haline getirmeyi düşünmüş de olabilirler.

1400'lerin son on yılına gelindiğinde Batı Avrupa'nın hükümdarları evlerinde düzeni sağlamıştı. Artık bir iki oda daha ekleyebilirlerdi. Şimdi (kısaca) anlatacağımız öykü, Avrupalıların savaş becerileri ve dünya tarihinde oynamaya başlayacakları rol hakkında çok şey açıklıyor. 1494'te Fransa kralı VIII. Charles (XI. Louis'nin oğlu) İtalya'nın güneyindeki Napoli Krallığı'na el koymaya karar verdi. Napoli üzerinde geçerliliği kuşkulu bir hak iddia etti ve burayı Müslüman Türklere karşı açacağı savaşta üs olarak kullanmak için istediğini ileri sürdü. Aslında istediği

toprak ve şandı. Fakat Fransa için Napoli’yi ele geçirmek, bunu başarabilse bile, akılsızca bir hareket olacaktı, çünkü bu iki krallık birbirine çok uzaktı. Charles’ın ordusu İtalya boyunca pek sorun yaşamadan ilerleyip Napoli’ye ulaştı ve krallığı yenilgiye uğrattı. Ama diğer ülkeler ona karşı tavır aldı, tam o dönemde Charles’m askerleri hastalıktan kırılmaya başladı. Bu yüzden kral ve ordusu, beraberlerinde ganimet ve frengi taşıyarak ülkelerine geri döndüler. Onları bir dağ geçidinde kıstırmayı tasarlayan birleşik düşman ordusunun elinden kıl payı kurtuldular.

Charles’ın başarısızlığı diğer krallara ülke dışı çılgınlıklara kalkışmadan önce uzun uzun düşünmeyi öğretmiş olmalıydı. Ama tabii ki öğretmedi. Yalnızca Napoli’nin değil, diğer bütün İtalya kentlerinin çekiciliğine kapıldılar. İtalya onlar gibi bir çocuk ulus değildi, iştah kabartıcı biçimde zengin ve güçsüz kent devletlerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştu (Eski Yunan gibi). Dolayısıyla Charles’dan sonra Avrupa ülkeleri Napoli, Floransa, Venedik ve Milano için birbirleriyle savaşmaya devam etti. İtalya üzerine savaş 1529 yılında İspanya’mn Napoli’yi ve Milano’yu almasıyla son buldu. Fakat bu İtalya savaşlarını bütün Avrupa’yı içine alan bir savaş izledi. Avrupalıların savaşı, kesintilere uğrasa da, 1945’e kadar sürecekti.

Savaş hem müzmin bir hastalık, hem de Avrupa’nın hükmetme yöntemlerini biçimlendiren bir güçtü. Çok fazla savaştıklarından Avrupalılar öldürme konusunda epey beceri kazanmışlardı. Daha İtalya savaşları zamanında, atların üzerinde şıngırdayan zırhlarla savaş meydanında boy gösteren asker dönemi çok geride kalmıştı. Askerler, yani beyefendiler, hâlâ atların üzerinde savaşıyordu ama piyadeler daha önemliydi. En beğenilen askerler, güçlü İspanyol kılıç ustaları ve taşıdıkları uzun, keskin kargılarla oklukirpilere benzeyen ürkütücü İsviçrelilerdi.

Ancak, savaş meydanlarında asıl yıldızı parlayan, ateşli silahlardı. Beşinci Bölüm’de belirttiğimiz gibi Çinliler, odunkömürü, kükürt ve güherçileden oluşan bir karışım tutuşturulduğunda ne olduğunu dünyaya uzun zaman önce öğretmişti. Avrupalılar barutu öğrendiklerinde, onu başlangıçta ağır toplardan büyük taş veya demir gülleler fırlatmak için kullandılar. Bu ateşli silahların taşınması zordu ve patlayıp etrafındaki

askerleri öldürebiliyordu ama kalelerin duvarlarını yıkacak kadar da güçlüydü.

1500'lerin başına gelindiğinde, silah ustaları bir yerden bir yere taşınması daha kolay olan daha hafif toplar imal ettiler. Topçular artık bu topları yalnızca kaleleri hedef alarak değil, düşman ordularına doğru da ateşliyorlardı. Kaptanlar bu topları gemilere yerleştiriyor ve düşmanların limanlarını havaya uçurmak için kullanıyorlardı. Aşağı yukarı aynı dönemde, silah ustaları, barut yardımıyla kurşundan yapılma mermiler atan, omuzda taşınabilen demir borular da yapmaya başlamıştı. Bu taşınabilir küçük toplarla (yani ilk misket tüfekleriyle) bir asker 180 metre ötedeki bir düşman askerini öldürebiliyordu.

O zamanın orduları acımasızdı. İşte konuya hâkim bir İtalyanın (kısaltılmış) anlatımıyla VIII. Charles'ın büyük bir kaleye gerçekleştirdiği saldırı: "Burası silah ve asker açısından iyi donatılmış, dayanıklı bir yerdi. Fakat Fransızlar burayı birkaç saat top ateşine tuttuktan sonra öyle gaddarca saldırdılar ki aynı gün kaleyi ele geçirdiler. Ardından, içlerindeki öfke nedeniyle ve diğerlerinin ibret alıp direnmemesi için çok sayıda insanı katlettiler. Mümkün olan başka her türlü gaddarlığı yaptıktan sonra, binaları ateşe verdiler.

"Bu savaşma biçimi bütün krallığa [Napoli'ye] dehşet saçtı; çünkü zaferlerde [bundan öncekilerde], nasıl kazanılmış olurlarsa olsunlar, zafer kazananların zalimliği yenik düşen askerlerin silahlarını alıp onları serbest bırakmaktan, zorla girilmiş kentleri yağmalamaktan ve bir fidye ödeyene kadar kent sakinlerini tutsak almaktan öteye genellikle geçmezdi, ama şiddetli çarpışmalardan sağ çıkanların canları daima bağışlanırdı."*

---

* ***Francesco Guicciardini, History of Italy [İtalya Tarihi] yay. haz. John R. Hale, çev. Cecil Grayson (1964), 185-186. sayfalar.***

Vergiler, silahlar, yalanlar ve katliam: 1500'lerin başında Niccolo Machiavelli'nin kafası bu tatsız konularla meşguldü. Bu ünlü siyaset kuramcısının çocukluğu ve gençliği, Floransa'da, kent güçlü Medici ailesinin yönetimi altındayken (ve diğer iki yetenekli Floransalı, Leonardo da Vinci ve Michelangelo Buonarroti resim yapmayı ve heykel yapmayı

öğrenirken) geçmişti. Alışılmışın dışında, beceriksiz bir Medici kentten kaçtıktan sonra, Machiavelli 14 yıl boyunca Floransa'daki Medici karşıtı bir hükümetin "sekreterliğini" yürüttü. Floransa'nın o dönemde yaptığı hemen hemen her şeyde onun da payı oldu. Pisa kentine karşı yürütülen savaşa katkıda bulundu ve Fransa kralıyla Kutsal Roma imparatoruna hizmet etti. İtalya'nın orta kesiminde bir savaş başlatan papanın acımasız oğlu Cesare Borgia ile Floransa adına görüşmeler yaparken çok şey öğrendi. Cesare'nin kendisine ihanet eden adamları yakalayıp kafese hapsettiğinde ve bazılarını boğazını sıkarak öldürdüğünde duyduğu hazzı gördü.

1512'de Medici'ler yeniden iktidara geldi ve Machiavelli işini kaybetti. Onu Medici'lere karşı komplo hazırlamakla suçladılar ve hapse atıp işkence yaptılar, fakat aleyhinde herhangi bir kanıt bulamayınca serbest bıraktılar. Güvenliği için bir süre kent dışında yaşadı. Bu sırada çabucak iki kitap yazdı; uzun olanı Eski Roma'yla ilgili, bugün kimsenin okumadığı bir kitaptı, kısa olanı ise etkileyici *II Principe*'di ("Prens"].

Machiavelli aslında imparatorluk öncesi Eski Roma'daki gibi yönetimleri, cumhuriyetleri seviyordu. Başka bir deyişle, varlıklı ve eğitimli insanların seçtiği kişilerin yönetimde olmasını olumlu buluyordu. Ancak, kendisinin de belirttiği gibi, İtalya'nın bir Fransız hükümdar tarafından istila edildiğini, bir diğeri tarafından yağmalandığını, İspanya tarafından parçalandığını ve İsviçreli mızrakçılar tarafından küçük düşürüldüğünü görmüştü. Cumhuriyetçi bir yönetimin İtalya için çözüm olmayacağı sonucuna varmıştı. İtalya'yı yalnızca güçlü bir despot birleştirebilir ve koruyabilirdi ve Machiavelli bu adamı tarif etti. Cesare Borgia kadar acımasız ve Cesare'nin babası Papa VI. Alexander kadar yalancı olacaktı. ("Kimse," diye yazıyordu Machiavelli, "papadan daha ağırbaşlı bir biçimde şeref sözü veremez ve verdiği söze ondan daha az sadık olamaz.") Ayrıca Machiavelli'nin prensi, İspanya kralı Fernando gibi, "Barış ve onur dışında bir şeyden" söz etmeyecek ama yapmak zorunda olduğu şeyleri de yapacaktı.

Machiavelli basit bir hicivci değildi. İyi bir hükümdarın, bir kere iktidarı ele geçirince, iyi bir toplum meydana getirebileceğine inanıyordu. Ancak Machiavelli'nin savunduğu şey idealizm değildi. Avrupalılara güçlü bir hükümdarın iyi amaçlara değil, acımasız araçlara odaklandığını öğretmişti.

Machiavelli 1527 yılında öldüğünde İtalya savaşları sona ermek üzereydi ve İtalya’nın onun söz ettiği türden bir hükümdara sahip olmayacağı açıktı. İtalya’nın yarısı kısa bir süre sonra İspanya’nm eline geçti, diğer yarısı bölünmüş olarak kaldı ve pek bir ağırlık taşımadı.

Machiavelli’nin, bu görmüş geçirmiş İtalyan’ın, yüce gönüllü İngiliz Thomas More’la konuşma fırsatının hiç olmaması ne büyük talihsizlik! Her ikisi de Avrupa’nın çocuk uluslarının güçlü ve zayıf yanlarını çok iyi görmüştü. More’un meslek hayatı Machiavelli’ninkinden çok daha parlaktı. More henüz çocukken bir İngiliz bakan, onun “dikkate değer ve olağanüstü bir adam” olacağını tahmin etmişti. Daha yirmili yaşlarının başmdayken başarılı bir avukattı ve yirmi altısında Parlamento’ya girdi. More burada VII. Henry tarafından sunulan bir yasa tasarısına o kadar etkili bir biçimde karşı çıktı ki kral, sözlerine dikkat etmesini öğretmek için, More’un babasını para cezasına çarptırıp hapse attı.

Henry öldükten sonra genç VIII. Henry, More’u Fransa’ya meclis üyesi ve büyükelçi olarak atadı, sonra da onu adalet bakam yaptı. Bakan ve kral arkadaştı ama More kraliyet üyeleriyle arkadaşlık konusunda tedbirliydi. Bir keresinde damadına, “Onun [Henry’nin] beni bu krallıkta kimseyi kollamadığı kadar kolladığına inanıyorum. Yine de... başım ona Fransa’da bir kale kazandıracaksa, başım gitmelidir” demişti.

Machiavelli’nin *II Principe*'yi yazmasından üç yıl sonra More *Utopia* adında küçük bir kitap yazdı. Görünüşe bakılırsa More aslında bu kitabı kendini ve bazı arkadaşlarını eğlendirmek için yazmıştı. Kitapta More’un, rüzgâr ve güneşin etkisiyle yüzü kırış kırış olmuş bir gezginle yaptığı hayali bir konuşma yer alır. Portekizli olan bu adam ona zamanın birinde Utopia adında bir adaya gittiğini anlatır. (Utopia “olmayan yer, yokülke” anlamında Eski Yunanca bir sözcüktür.) Bu adanın tuhaf halkı Avrupa’yı altüst eden her türlü sorunu halletmişti.

Bu sorunlardan biri, askeri şöhret peşinde koşan ve akıl hocaları dalkavuk olan kralların budalalıklarıydı. Gezgin, More’dan İtalya’ya el koymaya ve aynı zamanda kuzey sınırlarını genişletmeye kararlı bir Fransa kralını hayalinde canlandırmasını ister. Varsayalım ki, der, biri krala bu savaşlarla krallığını yok etmekten başka bir sonuç elde edemeyeceğini ve, “Atalarının kendisine bıraktığı krallık ile ilgilenmesini ve krallığını

olabildiğince güzel ve bayındır bir duruma getirmesini... halkını sevmesini, onların sevgisini hak etmesini... halkın arasına karışmasını ve onları sevecenlikle yönetmesini ve... topraklarını genişletmekle ilgili bütün düşünceleri bir tarafa bırakmasını, çünkü halihazırda ilgilenmesi gereken yeteri kadar toprağı olduğunu"* söylemiş olsun. Elbette ki kral böyle bir tavsiyeyi beğenmeyecekti; ona bu tavsiyeyi iletmemek daha akıllıca olurdu.

Thomas More, Utopia, çevirenler: Mina Urgan-Sabahattin Eyüboğlu-Vedat Günyol, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (2006).

Utopia'nın, diye anlatır gezgin More'a, kralı yoktu. Onun yerine büyük kararları alan seçilmiş bir başkan ve seçilmiş meclis üyeleri vardı. Utopialılar nadiren savaşıyorlardı. Savaştan nefret ediyorlardı ve "İnsanoğlunun savaşa, kendisinden daha alt düzeydeki herhangi bir hayvandan daha fazla düşkün olmasına rağmen" savaşı insana yakışmayan bir eylem olarak görüyorlardı. Utopialılar yalnızca kendilerini savunmak için veya bir zorbanın kurbanlarına yardım etmek için savaşıyorlardı. Mutlaka bir savaş açmak zorunda kalırlarsa komşuları Parayatapanlar'a kendileri adına savaşmaları için para veriyorlardı. (Pek çoklarının aklına, çoğunlukla başka ülkelere olan borçlarını ödemek için savaşan İsviçreliler gelmişti.) Utopialı meclis üyeleri zamanlarını temel gereksinimlerle ilgilenmeye harcıyorlardı: Su, halk sağlığı, tıp hizmetleri ve eğitim.

Utopialılar komünizmi uyguluyordu. Her şey ortaktı; herkes aynı tür giysiler giyiyordu ve herkes on yılda bir evini değiş tokuş ediyordu. Başkalarının emeğini sömürerek geçinen toprak sahipleri ve tefeciler yoktu. Herkes işleri paylaşıyordu ama zor ve pis işleri (az sayıdaki) mahkûmlar yapıyordu. Hiçbir Utopialı mücevher takacak kadar aptal değildi ve lâzımlıkları altındandı. Hiç avukatları yoktu, "Çünkü," diye yazıyordu kendisi de bir avukat olan More, "avukatları işi sorunları gizlemek olan insanlar olarak görüyorlardı." Evlenmek isteyen erkekler ve kadınlar birbirlerini çıplak olarak görüyor, böylece her ikisi de neye sahip olacaklarını biliyordu.

Utopia'ya keskinliğini veren şey More'un sunduğu yanıtlar değil, yarattığı kuşkulardır. Machiavelli'nin tersine, yeni hükümdarlar More'un gözlerini kamaştırmamıştır. Baba oğul Henry'leri gayet iyi tanıyordu. Tek

bir insanın elinde çok fazla güç olmasından kaynaklanan tehlikeleri biliyordu ve ülkelerin savaşa değil, gerçekten önemi olan konulara odaklanması gerektiğini de biliyordu.

More’un kendisi de bir kralın kurbanı oldu. 1535’te o sırada İngiltere’deki Katolik Kilisesi’nin yönetimini ele geçiren VIII. Henry, uyruğundakilerin ikinci evliliğini onayladığına dair yemin etmesini emretmişti. More yemin etmeyi reddetti. Yemin etmenin, Hıristiyanlık âleminin başı papa değil Henry’dir, demek anlamına gelmesinin yarn sıra, devletin yaşamımızın en önemli şeyi olduğunu kabul etmek anlamına da geleceğini söyledi. Henry’nin emrini yerine getirmeyince, devlete ihanetten yargılandı, suçlu bulundu ve kellesi uçuruldu. Kafası Londra Köprüsü’ndeki bir kazığa geçirildi.

Machiavelli yeni yeni biçimlenen ve çoğunlukla şiddete başvuran ulusları betimlemiş ve İtalya’nın bu uluslardan biri olacağım ummuştu. Tam tersine More ise belirginleşen ulusların yol açtığı tehlikelere karşı uyarmışa. Tahmin edilebileceği gibi, Avrupalılar *II Principe*'nin ana çizgilerini belirlediği yolda ilerlemeye devam etti, Utopia’ya giden yolu çok azı düşledi. Dünyayı keşfedecek, sömürecek ve el koyabildikleri kadarına el koyacak olanlar şiddet yanlısı ve açgözlü “Makyavelciler”di: Tüccarlar, hükümdarlar ve askerler.

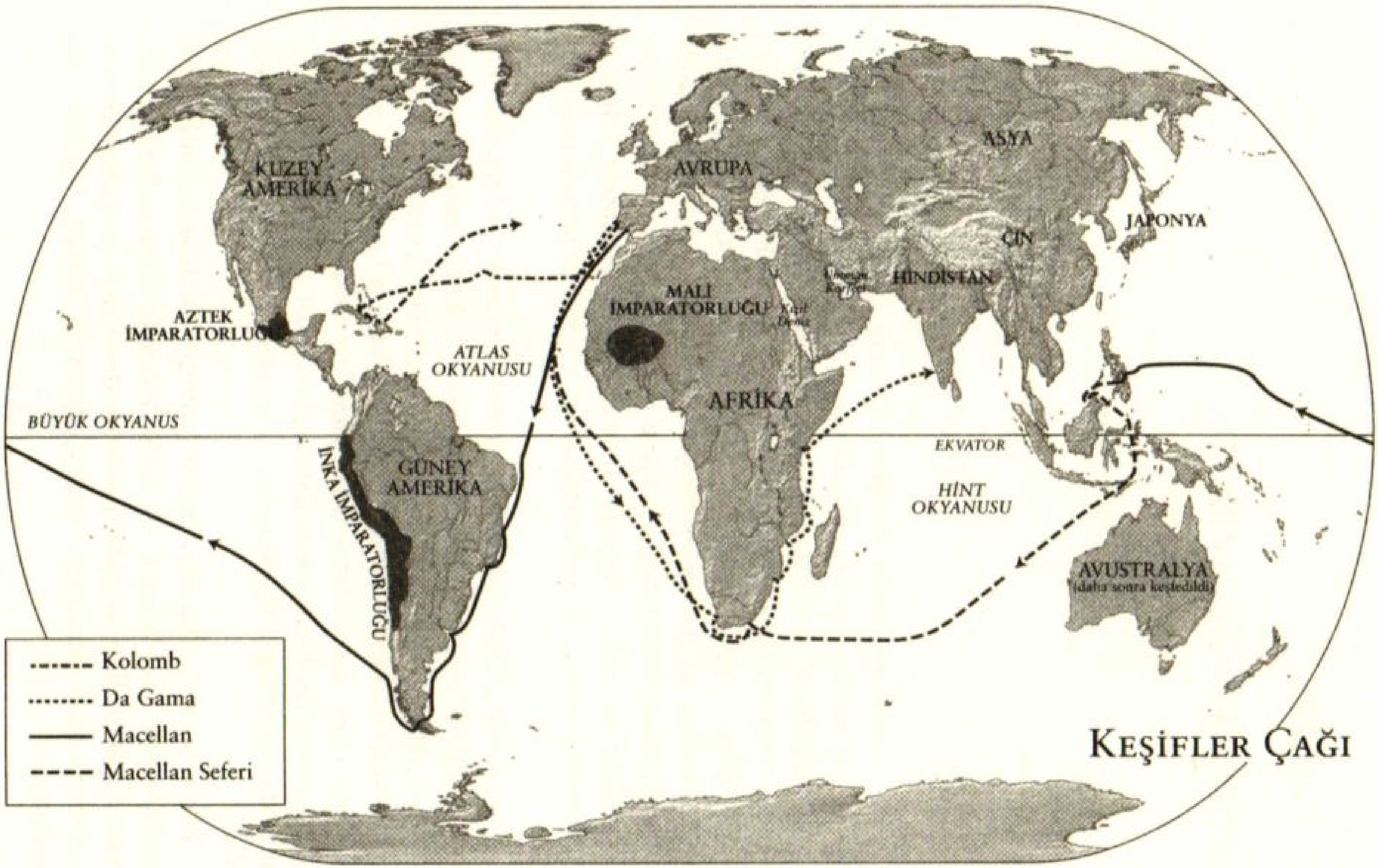
9. Bölüm

Birbirimizi Buluyoruz

500 yıl önce insanoğlu dünyaya, ekmeğin üzerine sürülmüş reçel gibi yayılmamıştı. Hem de hiç. Bir çiftçinin bir arazinin sınırı boyunca yerleştirdiği arı kovanları gibi dağınık kümeler halinde yaşıyorduk. Bu insan kümeleri çoğunlukla, Avrupa ve Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya, oradan Hindistan'a ve Endonezya'ya, sonra da Çin'e ve Japonya'ya uzanan geniş bir şeritte bulunuyordu. Daha küçük kümeler, Amerika'nın dağlık bölgeleri boyunca Meksika'dan Şili'ye kadar olan bölgede yaşıyordu. Dünyanın geri kalanında yalnızca, toplayıcılar ve yarı zamanlı çiftçilerden oluşan dağınık topluluklar vardı.

Avrupalılar, Kuzey Afrikalılar ve Batı Asyalılar birbirlerini tanıyordu ve birbirleriyle kısmen ticaret yapıyor, kimi zaman da savaşıyorlardı. Marco Polo gibi gezginler sayesinde Avrupalılar, Avrasya'nın diğer ucundaki Çinliler hakkında belli belirsiz şeyler öğrenmişlerdi. Fakat genel olarak insan kümeleri arasında temas azdı veya hiç yoktu. Bir kıtanın insanları başka kıtalar olduğunu ve o kıtalarda da insanların yaşadığını hiç duymamış, hatta hayal bile etmemişti.

Bütün bunların değişme zamanı gelmişti. Biz insanlar birbirimizi keşfedecektik. Bu keşfi pek çok yerde Avrupalılar yapacak ve çok çabuk yapacaktı. Keşifler aşağı yukarı Avrupalıların kitap basmaya ve savaşlarda top kullanmaya başladığı dönemde başladı, yaklaşık 300 yıl sürdü.

Kolomb'un, Da Gama'nın ilk yolculukları ve Macellan'ın dünyanın çevresindeki yolculuğu.

Yolu açan, küçük ve az gelişmiş Portekiz’di. Bu ülkenin çabalarını başlatan, Kral I. Joâo’nun küçük oğlu, güçlü Prens Henrique’ydi. Henrique on dokuz yaşındayken, Cebelitarık Boğazı’nın yakınlarında bulunan Müslüman bir Afrika kentinin, Septe’nin Portekiz tarafından fethedilmesinde rol oynadı. Portekizliler burada büyük miktarda altın buldu, altın en baştan çıkarıcı şeydi. Avrupalılar uzun zaman önce, Kuzeybatı Afrika’daki kralların altın zengini olduğunu duymuştu. Şimdi de Henrique, Kuzey Afrikalıların kervanlarının genellikle Sahra Çölü’nden geçerek uzun ve zahmetli bir yolculuk sonucunda Senegal Irmağı’na ulaştığını ve altını çıkaran ve ayıklayanlardan mal karşılığında altın aldığım öğrenmişti.

Merakı uyanan prens, çok az Avrupalı’nın ayak bastığı Afrika’nın kuzeybatı sahilini araştırmaya karar verdi. Bunun için nedenleri vardı. Altına duyulan arzu elbette bu nedenlerden biriydi, ayrıca belki de Portekizlilerin ticaretini yapabileceği yeni egzotik mallar keşfedecekti. Hatta efsanevi bir Hıristiyan hükümdar olan Keşiş Yohannes’in [Prester John] krallığını bulabilirdi. Avrupalılar yüzyıllar boyunca, Afrika veya Orta Asya’da bir yerlerde hüküm sürdüğü düşünülen bu acımasız Müslüman karşıtı ve zengin hükümdarla ilgili hayaller kurmuştu. Henrique, Keşiş Yohannes’i veya Yohannes’in torunlarını bulacak olursa, onlar da Avrupalıların Müslümanlarla olan mücadelesine katılabilirlerdi.

1419’da Henrique babasının Lizbon’daki sarayından ayrıldı ve Portekiz’in, aynı zamanda da Avrupa’nın güneybatı ucunda yer alan kayalık Sâo Vicente Burnu’na gitti. Burada kafasındaki araştırmayı gerçekleştirmede kendisine yardım edecek insanları bir araya getirdi. Bunlar hem bilgili, hem de deneyimli insanlardı, aralarında coğrafyacılar, gökbilimciler, gemi kaptanları, rota görevlileri, pusula üreticileri ve gemi yapımcıları vardı. Avrupa’nın kıyı ülkelerinden geliyorlardı, onlara daha sonra Afrika’nın batı kıyısındaki kabilelerin üyeleri de katıldı.

Hazırlıklar bitince prens kâşiflerini sefere yolladı. Yıllarca Afrika’nın kuzeybatı kıyısından güneye doğru yelken açtılar; her bir kâşif bir öncekinden daha uzağa giderek kıyı boyunca karış karış ilerledi. Bir süre

Fas’ın güneyindeki Bojador Burnu onları engelledi, çünkü inanışa göre bu burnun hemen aşağısında büyük tehlikeler pusuya yatmış bekliyordu: Denizlerin kaynadığı, havanın da yaşanamayacak kadar sıcak olduğu söyleniyordu. Henrique’nin kâşifleri on beş kez burnu dönmeye kalkıştı ama cesaretlerini yitirip vazgeçtiler. Sonunda bir kaptan burnu döndü, onu açık bir gökyüzüyle durgun sular bekliyordu.

Henrique’nin kaptanları küçük ilerlemeler kaydetmeye devam etti. Çölün kıyısı boyunca ilerlerken kıyıda yalnızca göçebeleri gördüler, çölün güneyinde kıyıda çalılıklar görmeye başladılar. Daha sonra başka kaptanlar balta girmemiş buğulu ormanların kıyısından geçtiler, artık siyah Afrikalıların köyleri göze çarpıyordu. Kıyıya demirlediklerinde Afrikalılarla mal karşılığında altın alışverişi yaptılar. Keşiş Yohannes’i de sordular ama, hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, onu bulamadılar. Henrique’yi hoşnut etmek için kaptanlar ona yalnızca altın ve haritalar değil, devekuşu yumurtaları, kurutulmuş ve tuzlanmış fil eti (ki Henrique çiğneyip yutmayı başarmıştı) ve Portekizlilerin görmesi, dokunması için, evlerine geri yollanmak üzere bir düzine Afrikalı da getirmişlerdi. Kısa bir süre sonra Portekizliler insan ticaretine başladılar; 200 Afrikalı’yı köle olarak satılmak üzere Avrupa’ya getirdiler.

Henrique 40 yıldan uzun bir süre güneye seferler düzenledikten sonra 1460’ta öldü. Öldüğünde gemileri, Afrika kıyısının ekvatorun hemen üzerinde yön değiştirip doğuya doğru yaklaşık 1.600 kilometre uzandığı noktaya kadar ulaşmışlardı.

Portekiz kralı, Fernaö Gomes adında bir işadamına, gemilerini Henrique’nin kaptanlarının ulaştığı yerlerden daha öteleri keşfetmek üzere göndermesi koşuluyla, Afrika’yla ticaret tekelini verdi. Gomes’in kaptanları “Tohumlar” (veya Karabiber) Kıyısı, “Fildişi” Kıyısı, “Altın” Kıyısı ve “Esirler” Kıyısı boyunca doğuya doğru ilerlediler. Kıyı çizgisinin yön değiştirdiği ve yeniden güneye doğru uzandığı köşeye ulaştıklarında kıyıyı izleyerek neredeyse Kongo Irmağı’nın ağzına kadar güneye ilerlediler. Evlerine geri dönerken yanlarında köle, fildişi, karabiber, abanoz ve altın götürdüler.

1480’lerde Portekiz kralı II. Joâo keşiflerin sorumluluğunu üzerine aldı ama hedefi değiştirdi. Afrika çok güzel, diyordu Joâo, ama onun asıl

istediği Hindistan'a giden denizyolunu bulmaktı. Varlıklı Avrupalılar, muğlak bir biçimde "Hint Adaları" olarak adlandırdıkları Güney ve Doğu Asya'dan, bu uzak bölgeden gelen değerli malları seviyordu. Karabiber, karanfil, tarçın gibi baharatlar ve yakut, zümrüt, ipek ve esans için büyük paralar ödüyorlardı. Bu pahalı mallar batıya Asya, Ortadoğu ve Akdeniz'i kara ve denizyoluyla aşarak ulaşıyordu.

Joâo'nun da iyi bildiği gibi ithal edilen bu malların ticareti İtalyanlara ve başkalarına para kazandırıyordu, ama Portekizlilere kazandırmıyordu. Afrika'nın büyük kısmı coğrafi olarak hâlâ bilinmiyordu ama Joâo gemilerin çevresinden dolaşabileceğine ve böylece Hint Adaları'na ulaşabileceğine inanıyordu. Bu okyanus yolunu bulacak olurlarsa, Avrupa'nın güneybatı ucunda yer alması nedeniyle Portekiz bu yolu kullanmak için en uygun ülke olacaktı. Bu nedenle Joâo'nun kâşifleri ihtiyatlı, adım adım ilerledikleri seferleri durdurdular ve Afrika'nın güneybatı kıyısı boyunca dev adımlarla ilerlemeye başladılar.

1487 yılında Bartolomeu Dias'tan o zamana dek ulaşılmış en uzak noktayı geçmesi ve bunu başarabilirse, Afrika'nın ucunu dönmesi istendi. Gemileri Afrika kıyısı boyunca ilerleyip kıtanın güney ucuna ulaştığında, şiddetli bir fırtına onları daha da güneye savurdu. Rotalarını Afrika'ya geri çevirdiklerinde Dias kıyının artık kuzeye ve doğuya doğru uzandığını gördü! Kuşkusuz kıtanın alt ucunu dönmüştü. Devam etmek istedi, fakat adamları istemedi, bu yüzden geri döndü ve evin yolunu tuttu. Bu kez daha önce görmeden çevresinde dolaştığı burnu gördü ve ona Fırtınalar Burnu adını verdi. Daha sonra Kral Joâo bu adı değiştirerek, "Bu kadar arzu edilen ve bunca yıldır aranılan Hindistan'ı bulma umudu verdiği için" Ümit Burnu adını verdi.

Artık daha ileriye, Hindistan'a gitme zamanı gelmişti. Joâo'nun ölümünden sonra tahta geçen Talihli Manuel sefer düzenlemesi için Portekizli bir soyluyu seçti. Vasco da Gama usta bir denizciydi ve her türlü tehlikeyi göğüsleyecek kadar sert biriydi. (Bir keresinde Müslüman tacirlerin ve balıkçıların ellerini, kulaklarını ve burunlarını kesip Kalikut'un saldırgan hükümdarına göndermiş, bunları yemek olarak pişirmesini tavsiye etmişti.) Atlas Okyanusu'nun güneyindeki fırtınalı sularda yol alması için özel olarak tasarlanmış dört gemiyle

1497 yılında Portekiz'den yola çıktı. Burnun çevresini dolaştı ve kıtanın doğu kıyısı boyunca kuzeye doğru ilerledi. Artık, daha önce Avrupa gemilerinin büyük olasılıkla hiç gitmediği Hint Okyanusu'ndaydı. Bugünkü Kenya kıyılarına ulaştığında bir kıyı kentinin sultanı, da Gama'nın yanına bir kılavuz kaptan almasına izin verdi ve bu adam da Gama'yı doğuya, Hint liman kenti Kalikut'a götürdü. (Araplar 1.000 yıldır bu yolu kullanarak ticaret yapıyordu.)

Kentteki tacirler bu tuhaf yabancıları, "İnşallah Allah belanızı verir! Sizi buraya ne getirdi?" sözleriyle karşıladılar. Avrupalıların buna yanıtı şöyle oldu: "Hıristiyanları [Keşiş Yohannes] ve baharatları bulmaya geldik." Yaldızlı bir gölgeliğin altında boylu boyunca uzanmış yatan ve altın bir tükürük hokkasına çiğnediği tembul yaprağını tüküren Kalikut hükümdarı da neden geldiklerini sordu. Da Gama kendisine pahalı armağanlar sunmadığı, yalnızca birkaç mercan hevengi, şeker topakları, iki fıçı bayat tereyağı ve Portekizlilerin Afrika'da değiş tokuş aracı olarak kullandığı adi kumaştan getirdiği için onuru kırılmıştı. Bölge tacirleri da Gama'nın mallarını küçümsediler ve takas yapmak istemediler. Da Gama epey güçlükten sonra yalnızca biraz tarçın ve karabiber satın alarak evine geri döndü.

İki yıl süren bu sefer neredeyse tam bir başarısızlık olarak görüldü. Bunun nedeni yalnızca ülkesine az miktarda malla dönmesi değildi, da Gama dört gemisinden ikisini yitirmişti. Birini adamları Hindistan yolunda kaza yapıp batırmış, diğerini de eve dönüş yolunda yakmışlardı. (Meyve ve sebze yememekten kaynaklanan iskorbüt hastalığı o kadar çok sayıda denizciyi öldürmüştü ki, da Gama'nın gemide görev yapacak adamı kalmamıştı.) Hindistan'a doğru yola çıkan 170 kişiden 55'i geri döndü. Ama da Gama'nın getirdiği baharatlar (tarçın ve karabiber) öyle değerliydi ki seferin maliyetinin altmış katına satıldı.

Hindistan'a denizyoluyla nasıl ulaşılacağını bilmek yeterli değildi. Portekizliler için bir sonraki görev Afrika ve Asya'da toprak fethetmekti. Çok çaba sarf etmeleri gerekeceğinden krallıkları fethetmek istemiyorlardı. Gereksinimleri olan şey yollarının üzerinde ücra toprak parçalarıydı. Bunların bir kısmı Afrika'da olmak zorundaydı ki gemiler durabilsin ve erzak yükleyebilsin; diğerleri de Asya'da, "Hint Adalarında olmalı, ticaret

limanları ve diğer ülkelerin ticaret yapmasını engelleyecek donanma üsleri olarak hizmet vermeliydi.

Afrika'nın az nüfuslu kıyı şeridine üsler kurmak oldukça kolaydı ama bunu Asya'da yapmak başka bir şeydi. Burada savaşmak zorundaydılar. Kır saçlı bir Portekizli asker olan Afonso de Albaquerque, bir filoyla Asya'ya doğru yola çıktı. Gemileri toplarla donatılmıştı ve Arapları denizde yenilgiye uğrattı.

Albuquerque Hindistan'ın batı kıyısındaki Goa'yı fethetti ve burayı Portekiz'in karargâhı haline getirdi. Hindistan'ın batısına doğru ilerleyerek, Basra Körfezi'nin girişini birlikte denetim altında tutan Maskat kentini ve Hürmüz Adasını ele geçirdi. Böylece Portekizliler Avrupa'ya giden önemli bir deniz-kara-deniz ticaret yolunu engelleyebilirdi. Ancak Albuquerque, Kızıldeniz'in güney girişindeki Aden'i fethetmeye çalışıp başaramadı. Bunun sonucunda Portekizliler, başka ülkelerin tacirlerinin Kızıldeniz'den kuzeye doğru ilerleyip Akdeniz'e çıkmalarına hiçbir zaman tam olarak engel olamadı. Hindistan'ın diğer tarafında, doğuda, Albuquerque Malakka Yarımadası'ndaki Malakka kentini aldı. Böylece Portekizliler, gemilerin Endonezya'nın doğusundaki baharat adalarına veya daha ileriye, Çin'e ve Japonya'ya ulaşmak için geçmek zorunda oldukları bir boğazı denetleyebilecekti.

Gösterdiği muazzam çabalarının karşılığını Portekiz yalnızca 50 yıl boyunca alabildi. Ardından gücünü yavaş yavaş yitirdi. Bu küçük ülke gerekli kaynakları bulamadı; nüfusu da bir milyondan azdı. Asya'ya gidip gelmek ve diğer ülkelerin gemilerini Asya'dan uzak tutmak gibi iki temel işi gerçekleştirecek yeterli sayıda gemi inşa edemeyecek ve bu gemileri insanla donatamayacak duruma geldi. Daha sonra, diğer ülkeler, Portekiz'in bulduğu Asya yoluna zor kullanarak ortak oldular ve bu yolu kullanmaya başladılar. Küçük ülkenin parlak dönemi sona erdi.

Ancak Portekizlilerle ilgili şunu belirtmek zorundayız: Dünya'nın haritasını çıkarmak ve insan kümelerini birbirine bağlamak konusunda önemli bir rol oynadılar. Şairleri Luıs Vaz de Camöes ülkesinin insanları için hayranlıkla şöyle yazacaktı: "Başka bir dünya olsaydı, onu da bulurlardı."

1476 yılında, Portekiz’e doğru yol alan bir gemi kafilesinin mürettebatı arasında kızıl saçlı, genç bir İtalyan da vardı. Bir dokumacının oğluydu ve birkaç yıl öncesine kadar bir korsandı. Adı Kristof Kolomb’du (İtalyanca Cristoforo Colombo), kendisi daha sonra adını Cristobal Colon (İspanyolca) olarak değiştirecekti. Gemiler Portekiz açıklarına vardığında Kolomb’un gemisi yanmaya başladı. Kolomb okyanusa atladı ve suyun üzerindeki bir küreğe tutundu. Kürek yardımıyla Prens Henrique’nin keşiflerini yürüttüğü yerin yakınlarında kıyıya çıktı. Kıyıdakiler onu kuruttular, ona yemek verdiler ve o sırada Lizbon’da olan küçük kardeşi Bartolomeo’yu bulmasına yardım ettiler.

O günlerde Portekizliler hâlâ Afrika’yı araştırıyordu ve Kolomb kardeşler geçimlerini en son bulunan yerleri gösteren haritalar yaparak sağlıyorlardı. Kristof da seferlere katılmıştı, bunlardan biri kuzeye, Kuzey Kutup Dairesi’ne yapılan tehlikeli bir yolculuktu. Yine de çok geçmeden kendisini keşfetme tutkusuna kaptırmıştı.

Kolomb kısa bir süre içinde önemli bir sonuca varmıştı: Asya’ya en kısa denizyolu, o günlerde Portekizlilerin bulmaya çalıştığı Afrika’nın çevresinde dolaşmayı gerektiren yol değildi. Bunun yerine, Asya’ya en kısa biçimde batıdan, Atlas Okyanusu’nu geçerek ulaşılabileceğini düşünüyordu. (Aslında bunun Hint Adaları’na giden tek denizyolu olabileceğini düşünüyordu. Henüz Portekizliler Afrika’nın çevresinin denizden dolaşılabileceğini göstermemişti.) Yeri gelmişken, Kolomb, her eğitimli Avrupalının bildiği şeyin doğru olduğunu varsayıyordu: Dünya yuvarlaktı.

Batıya doğru gidip Atlas Okyanusu’nu aşarak Asya’ya en kısa biçimde ulaşılabileceğini düşünerek elbette yanılıyordu. Bu yolun tam üzerinde iki büyük kara parçasının yer aldığını bilmiyordu. Ayrıca, Asya’nın gerçekte olduğundan daha büyük, Dünya’nın da daha küçük olduğuna inanıyordu. Dolayısıyla, küçük bir Dünya’nın çevresini, yalnızca kolaylıkla geçilebilecek dar bir Atlas Okyanusu bırakacak biçimde saran büyük bir Asya düşünüyordu. Onun düşüncesine göre bu dar okyanusun bir tarafında Avrupa ile Afrika yer alıyor, diğer tarafında da Asya bulunuyordu. Afrika’dan Japonya’ya olan mesafeyi 2.500 deniz mili (yaklaşık 4.600

kilometre) olarak hesaplamıştı. Oysa gerçekte bu mesafe dört kat daha fazlaydı.

Kolomb, Atlas Okyanusu'nun karşı tarafına yapılacak bir keşif yolculuğuna para sağlaması için Portekiz kralına başvurdu, ama kral onu reddetti. Bunun üzerine Kolomb İspanya kralı ve kraliçesi Fernando ve Isabel'e yöneldi. Kral ve Kraliçe Kolomb'u bir yıl beklettikten sonra kabul etti, onunla görüştükten sonra da, "bilginlerden ve denizcilerden" oluşan bir danışma kurulu atadılar. Kurul, Kolomb'dan kesin bilgiler almak için dört yıl uğraştı ve sonunda tasarının reddedilmesini salık verdi.

Ancak kraliçe tasarıdan yana oldu. Öyle anlaşılıyor ki Kolomb'dan hoşlanmıştı ve Asya'ya kolay bir yolun İspanya için kazançlı olabileceğini anlamıştı. Ayrıca bu yol, milyonlarca kara cahil putperestin ruhlarını selamete kavuşturmak için bir fırsat da verebilirdi. Bu fırsat, her ikisi de bir hayli dindar olan Isabelle ve Kolomb'a çekici geliyordu. Kraliçe yolculuğu desteklemeye karar verdi.

Kolomb ve adamları 1492 yılının Ağustos ayında İspanya'dan üç küçük gemiyle yola çıktı. (Aynı dönemde, Fernando ve Isabel'in ülkeden sürülmesine karar verdiği binlerce Yahudi yine gemilerle İspanya'dan götürülüyordu. Fernando ve Isabel için Yahudileri sınır dışı etmek, İspanya'nın güneyindeki Müslümanlara karşı kazandıkları zafer için Tanrı'ya minnettarlıklarını bildirmenin bir yoluydu.)

Kolomb ve mürettebatı Afrika kıyıları boyunca güneye doğru yol alarak Kanarya Adaları'na ulaştılar. Burada bir ay kaldılar ve ardından batıya, Atlas Okyanusu'na doğru yöneldiler. Alize rüzgârları yolculukları boyunca yelkenlerini doldurmuştu, hava çok uygundu, Kolomb'un anlatımıyla: "Endülüs'ün nisan ayı gibi... Bir tek bülbüllerin ötüşleri eksik." Dolayısıyla yolculuk kolay geçiyordu. Evet, emrindeki adamlar biraz yakınmıştı. Bazıları bilmedikleri sularda bu kadar uzağa gittikleri için korkuya kapılmıştı; İspanya'ya geri dönerken kendilerine gerekecek olan batılı rüzgârları asla bulamayacaklarından kaygılanıyorlardı. Kolomb her gün, gerçekte kat ettikleri mesafeden daha az mesafe kat ettiklerini söyleyerek adamlarını biraz kandırıyordu.

Ekim’in başlarında güneybatıya doğru uçan kara kuşlarını görüp ümitlendiler. Bütün mürettebat, karayı ilk görene vaat edilen para ödülünü kazanmak umuduyla gözlerini ufka dikti. 12 Ekim’de, şafak sökmeden, bir gözcü ay ışığında parlayan tepeye benzeyen bir şey gördü. “Tierra! Tierra!” diye haykırdı. Bir aydan biraz daha fazla süren bir yolculuktan sonra Kolomb ve mürettebatı okyanusu geçmişti.

Ulaştıkları yer. Kuzey ve Güney Amerika’yı birbirine bağlayan kıstağın doğusunda, Karayip Denizi’ndeki bir mercanadasıydı. Gemiler karaya yaklaştıkça, pırıl pırıl bir sahil, büyük ağaçlar ve neredeyse çıplak insanlar görünmeye başladı. Adalılar kıyıya yanaşan canavarlardan korktular ve ormanın içlerine girip kayboldular. Kolomb ve kaptanları karaya çıktı, burada diz çöküp sağ salim karaya ulaştıkları için Tanrı’ya şükranlarını sundular. Kolomb adaya San Salvador (Kutsal Kurtarıcı) adını verdi.

Adalılar geri döndü ve çekine çekine armağanlar sundular. “Hint Adaları”nda olduğunu düşünen Kolomb, ada halkına Hintli [İngilizce Indians, Amerika Yerlileri için kullanılan Kızılderili anlamında] adını verdi ve “hiçbir şeylerinin olmadığını” yazdı. Ancak aralarından bazılarının burunlarında küçük altın halkalar vardı. İspanyollar hemen bu altın halkalarla ilgilendiler, altının başka bir adadan geldiğini öğrenince de üzüldüler. Yerliler onlara, mısır ve manyok ekmeği gibi Avrupalıların daha önce hiç tatmadığı yiyecekler hazırladı. (Manyok bitkisinin kökleri pek çok tropikal ülkede başlıca besin kaynağıdır.) Kolomb, “Bu insanlara Hıristiyanlığı kabul ettirmek ve onları çalıştırmak ne kadar kolay” diye yazıyordu. Bu arada yerliler kirli, kadına aç, davetsiz beyaz misafirleri korku ve tiksintiyle izliyorlardı.

San Salvador’u birkaç gün araştırdıktan sonra Kolomb güneye yöneldi. Daha büyük bir adaya ulaştı; burası aslında Küba’ydı ama Kolomb buranın, *Marco Polo Seyahatnamesi*'nde okuduğu Gran Khan’ın (Büyük Han’ın) krallığı Çin’in bir parçası olduğunu düşündü. Yerlilerin bir sözcüğünü (Cubanacan) yanlış anlayarak “El Gran Khan” biçiminde yorumladı ve hükümdarı bulmak için boşuna çabaladı. İspanyollar ayrıca, Kolomb’un yazdığına göre, “Otlardan çıkan dumanı içlerine çekmek için yanlarında yanan odun parçası ve ot taşıyan” yerlilere de rastlamışlardı. Otlar, herkesin bir nefes çekebilmesi için elden ele dolaştırılan dev sigaralardı. Bu arada

denizciler kadınların pek çoğunun nazik ve iyiliksever olduğum fark etmişlerdi.

Kolomb, Küba'dan doğuya doğru ilerledi ve Hispaniola'nın (günümüzde Haiti ve Dominik Cumhuriyeti) kuzey kıyısına ulaştı. Doğusunda Çin'in olduğunu düşündüğünden buranın Japonya olması gerektiğine karar verdi. Marco Polo Japonya'nın altın bakımından zengin olduğunu yazmıştı ve tam bekleneceği gibi, İspanyollar ırmak yataklarında biraz altın buldular. Bu çabanın kesinlikle sürdürülmesi gerekiyordu; bu nedenle gemilerinden biri kazaya uğradığında, Kolomb bu geminin adamlarıyla bir koloni kurdu. Onları altın bulmaları için geride bırakarak İspanya'ya doğru yola koyuldu.

İspanyolların sarayına varır varmaz Kolomb kahraman oldu. Yanlış bir biçimde ama içtenlikle "Hint Adaları"na (daha kesin bir deyişle Çin'e ve Japonya'ya) ulaştığını ve orada bol miktarda baharat, pamuk, kereste, altın ve köle bulduğunu iddia etti. İnandırdığı insanların gözden kaçırdığı can alıcı bir gerçek vardı. Kolomb'un Yeni Dünya'nın zenginliğine ilişkin tek kanıtı, değersiz altın süs eşyaları ve yanlış bir biçimde baharat olduğunu düşündüğü bazı çalılar ve köklerdi. Tüylerle süslü giysileri olan ve papağan taşıyan yerliler de getirmişti; yerliler İspanyolların ilgisini çekmişti. Kolomb'un keşfettiği şeyin zenginliklerle dolu Hint Adaları değil de daha önce hayal bile edilmemiş iki kıtanm kıyısındaki adalar olabileceğini kimse düşünmemişti. Bu kıtalarda iki etkileyici uygarlık gelişmişti ama Kolomb'un ömrü onları tanımaya yetmeyecekti.

Yeni Dünya'ya üç yolculuk daha yapacak, ama kendisi bulduğunu düşünse de, Asya'ya ulaşan bir denizyolu bulamadığı için, bu üç yolculuk da başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Bir sürü şey ters gitmişti. Bir keresinde deniz kurtları gemilerinde o kadar çok delik açmıştı ki Kolomb ve mürettebatı bir yıl boyunca bir adada mahsur kalmıştı. Başka bir seferinde ona düşman bir İspanyol onu yakalayıp zincirleyerek İspanya'ya geri yollamıştı. Toplamak için harcanan çabaya değecek miktarda altın bulamamıştı. İspanyolların zalimliğinin tahrik ettiği Hispaniola yerlileri Kolomb'un orada bıraktığı adamların neredeyse hepsini öldürmüştü. İspanya'ya götürdüğü yerlilerin işçi olarak bir işe yaramayacakları ortaya çıkmıştı. Eklem iltihabından çok çekmiş, bir keresinde de sıtmaya

yakalanmıştı. En kötüsü de İspanya kraliyet sarayının onun değerli bir şeyler bulduğundan kuşku duymaya başlamasıydı. Kraliçe ona destek olmaya devam etmişti ama kocası Kolomb'un ve onun faydasız yolculuklarının baş belası olduğuna karar vermişti.

Öte yandan Kolomb bütün yolculuklarında. Eski Dünya'nın Yeni Dünya hakkında öğrendiklerine (ve Yeni Dünya'nm Eski'si hakkında öğrendiği korkunç şeylere) katkıda bulunmayı sürdürdü. Üçüncü yolculuk ürkütücü bir keşfe neden oldu. Kolomb bu yolculukta daha önce gitmediği kadar güneye gitmiş, bir adaya ve adanın ilerisinde epey büyük bir körfeze ulaşmıştı. Körfezin gerisindeki karadan dev bir ırmak (Orinoco Irmağı) öyle güçlü akıyordu ki körfezin suyu bütünüyle tatlı suydu.

Böyle büyük bir ırmağı Kolomb yalnızca tek bir biçimde açıklayabilirdi: Büyük bir kara parçasından doğuyordu. "Buranın bugüne kadar bilinmeyen çok büyük bir kıta olduğunu düşünüyorum" diye yazdı Kolomb günlüğüne. "[Ve] eğer bu bir kıtaysa, olağanüstü bir şey ve bu kadar büyük bir ırmak 48 fersah boyunca tatlı sulu bir deniz meydana getirdiğine göre, bu kıta diğerleri arasında en olağanüstü olanı." (Fersah yaklaşık beş kilometreye eşit bir uzunluk ölçüsü.) Haklıydı. Sonradan Güney Amerika olarak adlandırılacak kıtayı bulmuştu.

Kolomb Yeni Dünya'yı bulduktan sonra başkaları onu araştırmaya başladı ve başka keşifler yapıldı. Kolomb'un ilk yolculuğundan yalnızca beş yıl sonra, John Cabot, on sekiz kişinin yüzdürebileceği kadar küçük bir gemiyle İngiltere'den batıya doğru yelken açtı. İtalyan olmasına rağmen (gerçek adı Caboto'ydu) İngiltere kralı VII. Henry adına sefere çıkmıştı. Kral, "Hıristiyanların bilmediği bütün bölgelere, ülkelere ve denizlere" yolculuk yapması için yetki vermişti. Cabot büyük olasılıkla Hint Adaları'na kuzeyden, Kolomb'un keşfettiği kara parçasının çevresinden dolaşan bir yol arıyordu. Kanada'nın doğu kıyısında, aslında Newfoundland Adası'nda karaya çıktı ve orada insanların yaşadığına dair işaretler olduğunu fark etti. Şüphesiz adadaki yerliler soluk benizli yabancıları ve içinde yaşadıkları canavarı görüp uzak durmuşlardı.

Cabot İngiltere'ye geri döndüğünde Kral Henry'ye Asya'nın bir parçasını bulduğunu söyledi; tutumlu kral onu on sterlinle ödüllendirdi. Cabot bu kez dört gemiyle batıya bir yolculuk daha yaptı, fakat gemiler

kayboldu ve bir daha hiç bulunamadılar. Zamanla uzmanlar ilk yolculuğunda Cabot'nun başka bir kıtayı, Kuzey Amerika'yı bulduğunu anladılar.

Cabot'nun ikinci yolculuğunun üzerinden çok geçmeden, Amerigo Vespucci adında İtalyan bir kaptan ve coğrafyacı Kolomb'un keşfettiği kıtanın kıyılarından güneye doğru indi. Ardından birileri, Amerigo'nun yolculuklarının, kısmen mektuplarına dayanan, sahte belgelerini yayımladı ve bunlar Avrupa'da pek çok kişi tarafmdan okundu. Sonunda bir Alman bilgin yeni bulunan güneydeki kıtaya Amerika adını vererek Amerigo'yu onurlandırdı (ve Kolomb'u hiçe saydı.) Daha sonra bu kıtaya Güney Amerika adı verildi ve diğer kıta, Cabot'nun bulduğu da Kuzey Amerika oldu.

Artık akıllardaki soru şuydu: Bu kıtaların ötesinde ne var? Vasco Nunez de Balboa adında bir İspanyol yanıtı buldu. İspanya, iki Amerika'yı birleştiren dar arazi parçasında, günümüzde Orta Amerika olarak bilinen bölgede bir koloni kurmuştu ve Balboa bu koloninin yöneticisiydi. Bir yerli ona İspanya'nm henüz bütünüyle keşfetmediği bu kara parçasının dar bir kıstak olduğunu ve ötesinde bir okyanus bulunduğunu söylemişti. Balboa yerlilerin rehberliğinde bataklıkları, balta girmemiş ormanları ve dağları aşarak bir keşif gezisi yaptı. İki kere yollarına çıkan saldırgan yerlilerle savaşmak zorunda kaldılar. Balboa son tepeyi tek başına tırmandı ve zirvesine ulaştığında, uzaklarda uçsuz bucaksız denizi gördü. Adamlarını çağırdı, diz çöktüler ve Tanrı'ya şükranlarını sundular, sonra da kayalardan bir mihrap yaptılar. Zorlu bir yürüyüşle dağlık bölgeden Büyük Okyanus'un kıyısına indiler. Burada Balboa bir tören düzenleyerek, "Bütün bu denize ve onu çevreleyen ülkelere" İspanya adına el koydu. Ancak pek çok kâşif gibi Balboa'mn da sonu kasvetli oldu. Kıstağı geçmesinden altı yıl sonra koloninin kendisinden sonraki yöneticisi onu dolandırıcılıkla suçlayıp yargıladı ve kellesini uçurdu.

Kâşiflerin (aralarında bizim değinmediklerimiz de var) Hint Adaları'nı değil, bir kıstakla birbirine bağlanan iki kıta buldukları artık kesindi. Bu kıtaların ve kıstağın ötesinde yine deniz vardı ama belki de bu deniz, diye düşünüyordu Avrupalılar, çok da büyük değildi. Denizin ötesinde özlemi çekilen Hint Adaları'nın yer aldığını umuyorlardı. Adalara ulaşmak için

insanlar, iyice kuzeye gidip kuzeydeki kıtanın çevresinden dolaşıp dolaşılamayacağını merak ediyorlardı. Sis, buz ve insanın iliklerine işleyen soğuk düşünüldüğünde bu olanaksız görünüyordu. Kuzeyde bir yerde Cabot'nun gemileri ortadan kaybolmuştu. Güneye inmek ve güneydeki kıtanın çevresini dolaşmak ya da daha iyisi bu kıtanın ortasından geçen bir boğaz aramak daha akıllıca görünüyordu.

Macellan (Fernâo de Magalhâes) adında bir Portekizli, Hint Adaları'na güneybatı yolunu izleyerek ulaşmanın olanaklı olduğundan emindi. Aldığı bir yara yüzünden topal kalan deneyimli bir subay olan Macellan, Portekiz adına Afrika-Asya imparatorluğunda savaşmıştı. Dolayısıyla, doğudan değil, batıdan giderek ulaşmak istediği uzak "Hint Adaları"nı biliyordu.

Keşif seferi kraliyet desteği gerektiriyordu, bu nedenle Macellan, İspanya'nın yeniyetme kralıyla (Fernando ve Isabel'in torunu) görüşmeye gitti. Kral Carlos'a, güneydeki kıtanın çevresinde dolaşarak ve Balboa'nın İspanya adına daha önce el koyduğu okyanusu aşarak Hint Adaları'na giden bir yol bulabileceğini anlattı. Geçmişte, Portekiz ve İspanya'nın talebiyle papa Dünya'yı boylamasma ikiye bölen hayali bir çizgi çizmişti, böylece her iki ülke de dünyanın kendi paylarına düşen yarısmda keşfettikleri bütün toprakların sahibi olabilecekti. Çoğunlukla birbirlerine düşmanca davransalar da Portekiz ve İspanya anlaşmaya sadık kalmıştı.

Macellan krala, Endonezya'daki Baharat Adaları'nın (veya en azından bu adalardan bazılarının) Dünya'nın Portekiz'e değil, İspanya'ya ait yarısında kaldığını söyledi. Baharat Adaları'na kısa ve güvenli bir yolun (Portekiz'in Afrika'nın çevresini dolaşan yolundan daha kısa ve güvenli bir yolu kastediyordu), İspanya için bir nimet olacağı açıktı. Çeyrek yüzyıl önce Kolomb'un Kral Carlos'un büyükannesi Isabel'in desteğini alması gibi Macellan da keşif seferi için genç kralın desteğini aldı. Portekizliler bu seferi durdurmaya çalıştılar ama başarılı olamadılar.

1519'da Macellan beş gemiyle İspanya'dan yola çıktı. (Seferin rotası 152. sayfadaki haritada görülebilir.) Afrika'ya doğru ilerlediler ve kıyısı boyunca güneye yol aldılar, ardından Güney Atlas Okyanusu'nu geçip Güney Amerika kıyılarına ulaştılar ve güneye doğru yol almaya devam ettiler. Yolculuk boyunca olağandışı şeyler gördüler. Brezilya'da yerlilerin, bildikleri hiçbir şeye benzemeyen âdetleri karşısında şaşkınlık içinde

kaldılar. Ya çıplak dolaşıyor ve vücutlarını boyuyor ya da papağan tüylerinden yapılma olağanüstü giysiler giyiyorlardı. Ananas ve tatlı patates yiyor, hamaklarda uyuyor ve taştan yapılma baltalar kullanarak kütüklerden sandallar yapıyorlardı. Avrupalılar kıyılarına demir attığında yerliler gemilere doluşmuş ve buldukları her şeyi aşırmışlardı. Şaşkınlık içindeki İspanyollar, bir kadının bir parmaktan biraz daha büyük bir çiviyi soğukkanlılıkla tutup aldığını, sonra da cinsel organına soktuğunu görmüşlerdi. Kadın sonra küpeşteden denize atlamış ve kıyıya yüzmüştü.

Beş gemi ekvatorun bir hayli aşağısındaki günümüzde Arjantin’in sınırları içinde kalan bölgeye ulaştığında, hava soğumaya başlamıştı. Balboa’nın keşfettiği denize açılan bir boğaz olduğu umuduyla Rio de la Plata’nın içlerine doğru ilerlediler. Umutları boşa çıktı. Tekrar güneye doğru yol aldılar ve Patagonya’nm soğuk, ağaçsız kıyılarına ulaştılar. Daha güneyin daha da soğuk olacağından korkarak kışı burada geçirdiler.

Bazı sorunlar çıktı. Macellan’ın subayları çoğunlukla İspanyol’du ve aralarından bazıları ona başkaldırdı. Bunun bir nedeni Macellan’m Portekizli olmasıydı. Gafil avlanmasına rağmen Macellan hemen denetimi ele geçirdi. Üçü dışında bütün isyancıları bağışladı. Bağışlamadığı isyancılardan birinin kafasını kesti, diğer ikisini bu ıssız ve kasvetli yerde bırakıp gitti. Fakat Macellan’ın tek sorunu isyan değildi. Kıyılarda keşif yaparken gemilerinden biri, Santiago, bir mercan kayalığına çarpmış ve parçalanmıştı.

Kış sona erince geri kalan dört gemi tekrar yola koyuldu. Bir boğaz olduğu izlenimi veren bir suyoluna ulaştıklarında Macellan burayı araştırmaya karar verdi. Gemiler adaların afallatıcı labirentinde ve çoğunlukla bir yere çıkmadığı anlaşılan bir sürü dar boğazda bir aşağı bir yukarı gidip geldiler. San Antonio gemisinin mürettebatı isyan etti ve İspanya’ya geri döndü.

Geri kalan üç gemi, yiyecek ve su sıkıntısı içinde, gelgitlerle, soğukla ve sisle boğuşarak boğaz boyunca güçlükle ilerledi. Geceleyin yerlilerin kamp ateşini gördüler ama yerliler kendilerini göstermediler.

Yaklaşık kırk gün dolaştıktan sonra boğazın batı ucuna ulaştılar. Toplarını ateşleyerek bunu kutladılar. Güçlü bir iradeye sahip olan Macellan bile aradıkları okyanusun açık sularma doğru yelken açtıklarında ağladı. Kuzeye döndüler ve bugünkü Şili'nin dağlık kıyısı boyunca kuzeye doğru yol aldılar. Sonra Macellan kıyıdan ayrıldı ve okyanusu geçmek için batıya yöneldi. Artık Baharat Adaları'ndan fazla uzakta olmadığını düşünmüş olmalı. Dünya'nın üçte birini kaplayacak kadar büyük bir denizde yol aldığını bilmiyordu. Bulunduğu yerden adalara uzaklığı yaklaşık 20.000 kilometreydi.

Daha batıya doğru ilerlemelerinin başlangıcında yiyecekleri çok azdı ve bundan sonra 99 gün boyunca karaya ayak basmayacaklardı. Tek besinleri sıçan pislikleriyle dolu peksimetler ve peksimetlerin içindeki kurtçuklardı. Açlıktan ölecek duruma geldiklerinde peksimet fıçılarındaki kırıntıları topladılar, sıçanları yediler, talaş çiğnediler, seren uçlarındaki deriyi kaynatıp kemirdiler. İçme suları sarıya dönmüş ve çok pis kokmaya başlamıştı. Pek çoğu açlıktan, susuzluktan ve iskorbütten öldü.

Sonunda Guam Adası'na ulaştılar. Adanın yerlileri kayıklarla yaklaşıp gemilere tırmandılar ve sağa sola saldırıp çalabildikleri her şeyi çaldılar. Güçsüz olmalarına rağmen İspanyollar onları geri püskürttü. Bir köye kadar yerlileri takip ettiler, burada onlardan meyve ve başka yiyecekler çaldılar.

Ardından, (İspanya kralı II. Felipe'nin adını verdikleri) Filipin adalarına ulaştılar. Macellan yanında Güneydoğu Asya'nın Malay dili bölgesinden bir çevirmen de getirmişti. Bu çevirmen adalılarla konuştuğunda, adalılar onu anladı. Macellan için bu konuşma müthiş bir an olmalı, çünkü artık amacına ulaştığını biliyordu. Avrupa'dan batıya doğru yelken açarak neredeyse, Portekizlilerin 10 yıl önce doğudan ulaştıkları Güneydoğu Asya karasularına ulaşmıştı. Kendisi de Güneydoğu Asya'ya doğudan ulaşan o Portekizlilerden biri olduğundan, Dünya'nm çevresini tamamen dolaştığı söylenebilirdi.

Fakat sonra ölümcül bir hata yaptı. Adalardan birindeki bir kabilenin reisi olan Lapu-Lapu (Cebu kralı) Hıristiyanlığı kabul edince, Macellan bu kabile reisinin başka bir adanın kabile reisiyle (Maçtan kralıyla) giriştiği savaşta onun yanında yer aldı. (İspanyol kaptanlardan biri daha sonra bunun nedenini açıklamıştı. Alaycı bir biçimde, Macellan'ın kırk adamıyla,

“Armağan olarak bir kile pirinç ile bir keçi yollamadığı için Maçtan kralına Cebu kralının ellerini öptürmek amacıyla savaşmaya ve Maçtan Adası’ndaki evleri yakmaya gittiğini” anlatmıştı.) Macellan Avrupalı savaş becerisine güveniyordu, ama Maçtan yerlileri Avrupalılan geri püskürttü. Adamları sandallarına doğru geri çekilirken Macellan onları korumak için kılıcıyla dövüşmüştü. Zehirli bir okla vurulmuş, pala darbeleri almış ve yüzüne mızrak saplanmış halde kumların üzerine düşmüştü. Onlarca savaşçı üzerine atlarmış ve onu öldürmüştü.

Lapu-Lapu bu olaydan sonra yeni dini ve Avrupalılar konusunda bir kez daha düşündü. Yirmi yedi Avrupalı’yı bir şölene davet etti ve onları kılıçtan geçirdi. Geri kalanlar hemen demir alıp oradan kaçtılar. Ama yeterli sayıda adamları olmadığı için Concepciön’u yaktılar.

Beş gemiden geriye iki tanesi kalmıştı. Bu gemilerle korsanlık yaparak adaların arasmda haftalarca yol aldılar. Sonunda başından beri varmak istedikleri yer olan Baharat Adaları’na vardılar. Burada karanfil satın alıp gemiye yüklediler.

Victoria dönüş yolculuğuna hazırdı. Gemideki hiç kimse geldikleri yoldan geri dönmek ve korkunç Güney Amerika boğazından tekrar geçmek istemiyordu. Bu nedenle geminin kaptanı Juan Sebastian de Elcano, düşman Portekizlilerin denetimi altındaki Asya denizlerinden geçip Afrika’nın ucundan dolaşıp İspanya’ya varmak umuduyla batıya doğru yöneldi. Diğer geminin, Trinidad’ın onarılması gerekiyordu, bu nedenle Baharat Adaları’ndan daha sonra ayrıldı. Elcano’nun tersine Trinidad’ın kaptanı doğuya doğru yelken açmaya, Güney Amerika’ya geri dönmeye karar vermişti. Fakat pek çok sıkıntı yaşadıktan sonra Trinidad Baharat Adaları’na geri döndü ve Portekizliler gemiyi ele geçirdi. Arkasından bir fırtına gemiyi mahvetti.

İspanya’dan yola çıkan beş gemilik filodan artık yalnızca Victoria vardı. Seferde geçen onca yıldan sonra fena halde çürümüştü ve düşman Portekizlilerin devriye gezdikleri Güney Asya sularında ilerliyordu. Elcano Portekizlilerden kurtulmayı başardı, Afrika’ya ulaştı, Ümit Burnu’nu döndü ve kıtanın batı kıyısı boyunca kuzeye doğru yelken açtı. Açlık ve hastalıkla boğuşan o ve adamları sonunda şimdiki Senegal’in açıklarındaki Yeşil Burun Adaları’na vardılar. Adalar Portekizlilerindi, yine de bütün

tehlikeleri göze alarak durdular ve karanfilin bir kısmını pirinçle değiş tokuş ettiler. Fakat sonra kaçmak zorunda kaldılar, Potekizlilerin yakaladığı on üç adamı da orada bıraktılar.

1522 yılının Eylül ayında, yola çıktıktan üç yıl sonra, Victoria İspanya'ya vardı. Yaklaşık iki yüz elli kişilik mürettebattan geriye kalan on sekiz bitkin, aç Avrupalı ve ücret karşılığı tuttukları dört Malaylı güçbela yürüyorlardı. "En zayıf insandan bile daha zayıftılar."

Dünya'nın çevresindeki bu ürkütücü ve görkemli yolculuğun tamamlanmasından sonra olanlara gelince: Victoria'nın getirdiği malların satılmasıyla elde edilen gelir yolculuğun bütün masrafını karşıladı. (Karanfil pahalıydı; insan ucuz.) Macellan'ın adı, büyük güçlüklerle karşılaştıkları boğaza verildi. Yeşil Burun'da Portekizlilere terk edilen on üç kişi serbest bırakıldı, ayrıca Baharat Adaları'nda esir düşen Trinidad'ın dört denizcisi de İspanya'ya geri döndü. İzleyen yıllarda yolculuktan sağ kurtulanların çoğu tereddüt etmeden yeniden denize açıldı. Victoria'nın kaptanı Elcano, Kral Carlos tarafından, armasına, "Çevremi ilk dolaşan" yazılı bir küre işletilerek onurlandırıldı. Daha sonra Büyük Okyanus'u geçerken öldü. Dünya'nın çevresini dolaşan Victoria'nın korunması ve saygı görmesi gerekirdi. Onun yerine geminin sahipleri Victoria'yı alelacele onardılar ve iki kez Yeni Dünya'ya gönderdiler. İkinci seferinden dönerken Victoria bütün mürettebatıyla birlikte battı.

Macellan'ın ünlü yolculuğundan sonra Baharat Adaları'nın egemenliği İspanyollara verilmedi. (Ne olursa olsun Macellan yanılıyordu; bu adalar dünyanın anlaşmayla Portekiz'e verilen yarısındaydı.) Fakat bu yolculuk önemli dersler verdi. Dünya bilginlerin düşündüğünden daha büyüktü ve Amerika kıtalarıyla Asya arasında muazzam büyüklükte bir okyanus vardı. Kolomb, batıya doğru ilerleyerek Avrupa'dan Asya'ya ulaşılabileceğini düşünürken haklıydı, ama böyle bir yolculuk çok uzun sürüyordu. Macellan'ın yolculuğunun en önemli sonucu da şuydu: İnsanlar artık diğer insan toplulukları ve onlara nasıl ulaşabilecekleri konusunda daha fazla şey biliyordu.

Avrasya, Afrika ve Amerika kıtalarındaki halkların Dünya'da iki kıta daha bulunduğunu öğrenmeleri için, Macellan'ın yolculuğunun üzerinden uzun bir süre geçmesi gerekti. Avustralya ve Antarktika alışılmış ticaret

yollarının o kadar güneyinde kalıyordu ki gemiler bu kıtalara hiç rastlamamıştı; ayrıca sis ve denizde yüzen buz kütleleri Antarktika'nın görülmesini engelliyordu.

1600'lerde Avustralya'nın yalıtılmışlığı sona erdi. Portekizlilerin Afrika-Asya ticaret yolundaki gemilerinin yerini başka ülkelerin gemileri almıştı ve bazı Hollandalı kaptanlar Endonezya'ya güneyden ulaşan bir yol bulmuşlardı. Afrika'nın güney ucundan dümdüz doğuya ilerliyor, uygun bir esinti yakaladıklarında kuzeye dönüyor ve hızla Endonezya'ya doğru yol alıyorlardı. Ancak kuzeye dönmekte çok gecikirlerse dev bir kara parçasına çarpabilirlerdi. Yolculuklarım zorlaştıran bu kara parçasını birkaç kaptan kısmen araştırmıştı, fakat bir kıtanm batı kıyısına geldiklerini anlayamamışlardı. Kazanç sağlanacak bir yer gibi görünmediğinden burayı adeta kendi haline terk etmişlerdi.

Abel Tasman adında bir Hollandalı kâşif, 1640'larda Avustralya'nın büyük bölümünün çevresini, kıtayı hiç görmeden dolaşmıştı. Bu saçma gelebilir, ama Tasman yalnızca kendisine verilen yolculuk talimatlarını uyguluyordu ve aslında böylece bir düşüncenin yanlışlığını da kanıtlamıştı. Onun zamanında Avrupalılar ekvatorun güneyinde, kuzeydeki büyük kara parçalarını dengeleyecek muazzam bir "Büyük Güney Karası" olduğunu düşünüyordu. Tasman'ın yolculuğu, ne kadar büyük olursa olsun Avustralya'nın bu efsanevi karanın bir parçası olacak kadar büyük olmadığmı ortaya koymuştu.

Avrupalılar kıtaya bir kere daha göz atana kadar yüz yıldan fazla bir zaman geçti ve bu kez Avustralya'nın doğu kıyısına çıktılar. 1768 yılında Britanya Kraliyet Deniz Kuvvetleri ve Britanya Kraliyet Derneği (Royal Society) bilimsel araştırma yapmak üzere Büyük Okyanus'un güneyine bir sefer düzenlemişti. Komuta, bir çiftlik işçisinin oğlu olan, çok parlak bir donanma geçmişine sahip "Kaptan Cook"taydı (James Cook). Cook'un görevlerinden biri, hâlâ akılları çelen şu Güney Kıtası'nı bulmaktı. Yeni Zelanda Adaları'nı keşfettikten sonra Cook batıya doğru yelken açtı ve Avustralya'nın hemen hemen hiç bilinmeyen doğu kıyısına ulaştı. Kuzeye doğru ilerleyerek 3.200 kilometre uzunluğundaki doğu kıyılarını inceledi. Kıyıyla Büyük Set Resifi arasındaki tehlikeli geçitte çok dikkatli bir

biçimde ilerlemek zorundaydı; bir keresinde bir mercan kayalığının sivri ucu gemisinde bir delik açmıştı, gemi neredeyse batacaktı.

Kıyı boyunca ilerleyen Avrupalıların gözüne arada sırada yerli halktan insanlar, Aborijinler çarpıyordu. Gemi yanlarından geçerken Aborijinler önce ona gözlerini dikip bakıyor, sonra da kavrayamayacakları kadar büyük olan bu şeyi akıllarından çıkarmak için bakışlarını başka yerlere çeviriyorlardı. Gemidekiler kıyıya çıktığında Aborijinler çoğunlukla gözden kayboluyordu; ama bazen çekinerek yaklaşıyorlardı. Armağanların onlar için bir çekiciliği yoktu; giysi verildiğinde önce aldılar, sonra bırakıp gittiler.

Cook da, yolculuğa katılan bilim adamlarına başkanlık eden Joseph Banks de Aborijinler hakkında notlar almışlardı. Banks sayılarının azlığına değiniyordu, uçsuz bucaksız bir kara parçasında küçük bir insan serpintisi. Karşılaştıkları kabilelerden biri yalnızca yirmi bir kişiden oluşuyordu: On iki erkek, yedi kadın ve bir oğlanla bir kız. Aborijinler kısa boylu ve zayıftı, tamamen çıplaktılar, ayrıca pistiler. (Banks ıslak parmağını bir Aborijine sürmüş ve derisinin çikolata renginde olduğunu anlamıştı.) Ağaç dallarından yapılma, dört veya beş kişinin ancak sığabileceği büyüklükte kulübelerde uyuyorlardı. Kulübenin içinde yavaş yavaş alevsiz yanan bir ateş olabiliyordu ama bu yalnızca sivrisinekleri uzaklaştırmak içindi, çünkü yiyeceklerini nadiren pişiriyorlardı. İşleri kadınlar yapıyordu, ağır yükleri bile onlar taşıyordu ve erkekler sık sık onları dövüyordu.

Cook Aborijinlerin, “Kavgacı olmayan... zalimliğe kesinlikle eğilimi olmayan, ürkek ve zararsız bir soy” olduğunu düşünüyordu. Neredeyse onlara imreniyordu. “Bazılarına dünyadaki en perişan insanlar gibi görünebilirler, ama aslında biz AvrupalIlardan çok daha mutlular... Eşitsiz toplumsal düzeyler tarafından bozulmayan bir huzur içinde yaşıyorlar: Sahip oldukları toprak ve deniz yaşamaları için gereken her şeyi onlara sağlıyor.”

Avustralya’nın en kuzeydeki ucundan denize açılmadan önce Cook küçük bir adaya demirledi ve sandalla kıyıya çıktı. Anakarayı görebileceği bir yerde durarak Britanya bayrağını dikti ve Avustralya’nın doğu kıyısının Kral III. George’a ait olduğunu itan etti.

Yolculuğa ilişkin raporunu sunduktan sonra altı kıtadaki insanlar başka bir kıtanın varlığını öğrendiler. Artık keşfedilmeyen tek kıta, elbette üzerinde hiç kimsenin yaşamadığı Antarktika'ydı. Avustralya'yı keşfettikten sonra Cook'a başka bir görev verildi: Dünya'nın güney ucunda ne bulunduğunu öğrenmek. Büyük Güney Karası orada olabilir miydi? 1770'lerin başında iki gemiyle birlikte Avustralya'nın iyice güneyine, buz gibi sulara ve "ısıran soğuğa" doğru yola çıktı. Gemilerin dört bir yanında, Londra'daki St. Paul Katedrali'nin kubbesi kadar yüksek, beyaz ve mavi renkteki buzdağları çatırdıyor ve devriliyordu. Sefere çıkanlar kara parçası arayıp durdular. Bir ara, onlar farkında olmasalar da, Antarktika'ya 120 kilometre kadar yaklaşmışlardı; ama buz kütlelerinin ahşap gemilerini parçalamasından korktukları için daha fazla ilerleyemediler. Oradan uzaklaşmak zorunda kaldılar.

50 yıl sonra, kendilerini rekabete ve bilimsel çalışmalara kaptırmış birkaç ulus buzun ötesinde ne olduğunu öğrenmek için yarıştı. Antarktika'yı ilk görenler 1820 yılında Ruslar oldu; kıtanın çevresini denizden dolaştılar. Aradan fazla zaman geçmeden Britanyalı bilim adamlarından oluşan bir ekip kıtaya ayak bastı. 1900'lerin başında başka ekipler, kızaklarla, dayanıklı Asya midillileriyle, bir balonla ve hatta ilk otomobillerden biriyle kıtanın içlerine yolculuklar yapmaya başladı. 1911 yılında, kayaklarla ve köpeklerin çektiği kızaklarla ilerleyen bir Norveç keşif ekibi Güney Kutbu'na ulaştı.

Avrupalılar böylece dört kıta ve diğer iki kıtaya giden bir denizyolu "bulmuştu". Bu önemli bir şey mi? Şunu unutmamak gerekir ki, keşfettikleri insanlar tam olarak nerede olduklarını zaten biliyorlardı. Ama insan topluluklarının birbirleriyle bağlantı kurması, gelecekte dünyanın biçimlendirilmesine katkıda bulunacaktı.

10. Bölüm

Eski Dünya Yeni Dünya'yı Ele Geçiriyor

Amerika Yerlilerinin kurduğu iki büyük imparatorluk için o gün, yani 1492 yılında Karayip Denizi'ndeki adalardan birinde yerlilerin ağaçların arkasına saklanarak kıyıya yanaşan kanatlı canavarları ve sahillerine çıkan soluk benizli yabancıları korku içinde izlediği gün, sonun başlangıcıydı. Aslında bu adadaki yerliler iki büyük yerli uygarlığından, Azteklerden ve İnkalardan çok uzakta yaşıyorlardı. Ama yine de beyaz yelkenli gemiler Aztekler ve İnkalar için kötüye işaretti. Dünya tarihinin ana akışına kısa bir an için girecek ve sonra da silinip gideceklerdi.

Birinci bölüm'de Amerika Yerlilerinin öyküsünün nasıl başladığına ilişkin tahminlerde bulunmuştuk. Bir avuç SibiryalInın ellerinde mızrakları ve meyve sepetleriyle, o zamanlar Asya ile Kuzey Amerika'yı birbirine bağlayan bir kara köprüsü işlevi gören tundurada doğuya doğru ilerlemiş olabileceğini söylemiştik. Kara köprüsünün sonunda kendilerini daha önce hiç bilmedikleri bir kıtada bulmuşlardı. İzleyen yüzyıllarda bu yerlilerin torunları bu kara parçasının ve güneyindeki kıtanın her yerine yayıldı. Bu arada buzullar eridi, okyanuslar yükseldi ve fırtınalı sular Kuzey Amerika'nın Asya ile bağlantısını yeniden kesti. Sonuçta, Amerika Yerlileri yeryüzündeki diğer bütün insanlardan yalıtılmış oldu.

Okyanuslar en azından 10.000 yıl boyunca Amerika Yerlilerini Eski Dünya'dan ayırdı. Bu süre içinde, daha önce gördüğümüz gibi, Avrupalılar, Asyalılar ve Afrikalılar tarım yapmayı, hayvancılığı, köylerde ve kentlerde yaşamayı, inşaat yapmayı, yazmayı, metalleri kullanmayı, takvimler yapmayı öğrenmişti. Yine bu süre içinde, tıpkı onlar gibi Amerika Yerlileri de tarım yapmayı öğrenmiş, yerleşik yaşama geçmiş ve kentlerde yaşamaya başlamıştı. Şaşırtıcı olan. Eski Dünya'yla hiç temasları olmadığı halde, bu değişiklikleri Eski Dünya'daki insanlardan yalnızca 3.000 yıl kadar sonra gerçekleştirmeleridir. Modern insanların Dünya üzerinde 100.000 ila

200.000 bin yıldır bulunduğu göz önüne alındığında, 3.000 yıl uzun bir süre değildir.

Tarımın Yeni Dünya'da neden Eski Dünya'da başlamasından bu kadar kısa bir süre sonra başladığını bilmiyoruz. Dünyanın iklimi aynı anda her yerde birdenbire sertleşmiş, herkesi yiyecekleri toplamak yerine yetiştirmenin yolunu hemen bulmaya mı zorlamıştı? Tarihöncesi uzmanlan buna ilişkin hiçbir kanıt bulamadı. Eski Dünya'dan bir çiftçi denizyoluyla Yeni Dünya'ya gidip Amerika Yerlilerine nasıl tarım yapılacağını ve ineklere nasıl bakılacağını mı öğretmişti? Bu pek mümkün görünmüyor. Belki de tarımın ve sonra da uygarlığın iki kıtada ayrı ayrı keşfedilmesi sadece şaşırtıcı bir rastlantıdır.

Amerika kıtalarında tarımın niçin belirli bir zamanda başladığını bilmiyorsak da, nerede başladığını biliyoruz. Küçük bir bölgede başlamıştı. îki Amerika kıtasını birlikte bir kum saati gibi düşünün; üst tarafı ve alt tarafı geniş, ortası dar. Hızlı değişimin yaşandığı bölge, bu iki büyük kara parçasının birleştiği dar orta kısım ve bu kısmın hemen üstüyle hemen altıydı. Günümüzde Meksika'nın, Orta Amerika ülkelerinin ve Peru'nun bir kısmının yer aldığı bölge.

Amerika Yerlilerinin en büyük buluşu, mısırı işe yaramaz bir yabani otken insanoğlunun önemli bir besin kaynağına dönüştürmeleridir. (Amerika Yerlilerinin eski çağlara ait barınaklarını kazan tarihöncesi uzmanlan, mısırın nasıl geliştirildiğini açıklayan kabuk ve tohum içi kalıntıları bulmuştu.) Uzun zaman önce Amerika Yerlileri dünyanın geri kalanının hiç tatmadığı başka övgüye değer bitkiler de yetiştiriyordu: Patates, tatlı patates, yerfıstığı, kakao, avokado, domates, sivribiber, kabak, çalıfasulyesi ve lima fasulyesi. Ayrıca o kadar da övgüye değer olmayan iki bitki daha yetiştiriyorlardı: Tütün ve kokain elde edilen koka.

Tarım yapmaya başladıktan sonra, kıtaların birleştiği orta bölgedeki insanların yiyecek daha fazla şeyi oldu ve sayıları arttı. Yerleşik yaşama geçip köyler kurdular, çevrelerindeki arazileri temizlediler, bataklıkları kuruttular. Köylerden bazıları büyüdü, kasabalara ve kentlere dönüştü ve kent devletleri biçiminde bir araya geldiler, onlarsız yapılamayacak her şeyle birlikte: Devlet adamları, askerler, din adamları ve vergi toplayıcıları.

Günümüzde Mexico kentinin bulunduğu yerden çok da uzakta olmayan Teotihuacân kentinin kalıntıları bu kentlerin nasıl geliştiğine dair çarpıcı bir kanıttır. Roma İmparatorluğu’nun büyüme döneminde (dünyanın büyük kentlerinden çoğu henüz kurulmamışken) Teotihuacân’da 150.000 kişi yaşıyordu. İnşa ettikleri tapmak piramitleri o kadar büyüktü ki sonradan buraya yerleşenler bunları tanrıların veya devlerin yaptığına inanmıştı.

Eski halkların arasında en becerikli olanı Mayalardı. Üstelik uygarlıklarını pek de uygun olmayan bir yerde kurmuşlardı. Kuzey ve Güney Amerika’yı birleştiren dar kıstağın kuzey yarısı balta girmemiş ormanlık bir araziydi, sıcaktı, rutubetliydi ve bir sürü sokan, ısıran şeyle doluydu; hâlâ da öyle. Ama Mayalar tarım yapmaya başladıktan sonra buraya yerleşmişlerdi. Başlangıçta köylerde yaşadılar, fakat zamanla nüfusları arttı ve pek çok cansız köy çekici birer kente dönüştü. Bu kentlerin her biri saraylar ve tapmaklarla çevrili bir alanın çevresine kurulmuştu. Alanın bir kenarında genellikle, Mayaların çok sevdikleri top oyunlarım oynadıkları bir spor sahası ve seyirciler için tribünler oluyordu. Diğer bir kenarındaysa, ormanın içinden yükselen tapınaklara çıkan basamaklı bir piramit yer alıyordu.

Çoğu Maya oldukça iyi yaşıyordu. Günümüzde El Salvador sınırları içinde kalan bir yanardağın altındaki bir bölgede yakın zamanlarda yapılan bilimsel bir kazı sayesinde bir Maya köyündeki yaşam koşullarını biliyoruz. Burası 300 Maya’nm (veya yarı-Mayanın diyelim, çünkü konuştukları dil biraz farklıymış) yaşadığı bir köydü. 1.500 yıl önce bir gün bir felaket yaşanmıştı. Bu anladığımız kadarıyla yazın olmuştu, çünkü çevredeki ağaçların meyveleri olgunlaşmış durumdaydı.

Güneşin batmasına yakın zamanlardı, çiftçiler tarlalardan dönmüştü. Bazıları daha yeni yemek yemeye başlamıştı, parmaklarım mısır lapası ve kiraz dolu çanaklarına daldırmışlardı, bir yandan da kakao içiyorlardı. Bazılarıysa yemeklerini yemişler, fakat henüz çanaklarını yıkamamış veya uyumak için hasırlarını sermemişlerdi. Birden gök gürültüsü gibi bir gümbürtü duydular, yanardağın patladığını anlamışlardı. Kaçıp hayatlarını kurtardılar ama beş metre kalınlığında kül altında kalan köylerini kaybettiler.

Arkeologlar külü kaldırıp attıklarında bu Maya çiftçilerinin yalnızca sazdan damlı evlere değil, bir ibadethaneye, bir köy odasına ve ambarına, bıçak ve alet yapan bir atölyeye ve bir hamama da sahip olduklarım keşfettiler. Pamuktan dokudukları kumaşlarla giysiler yapıyor ve sebze, meyve, yumuşakçalar, hindi, geyik ve köpek eti yiyorlardı. Muhtemelen, ihtiyaç fazlası yiyecekleri 100 kilometre ötedeki Maya kasabası Copân'a götürüyor, burada volkan camıyla (bıçak yapımında kullanıyorlardı) ve ince bir işçilikle boyanmış kaplarla değiş tokuş ediyorlardı. Köydeki sıradan evlerden birinde arkeologlar, 70'in üzerinde etkileyici kap buldular. Bu sıradan köylüler, dönemin Avrupa ve Asya köylülerinden ve günümüzün El Salvador köylülerinden daha iyi bir yaşam sürüyorlardı.

Mayalar, Roma'nın Avrasya'nın bir ucunda, Çin'in de diğer ucunda hüküm sürdüğü dönemlerde, MS yaklaşık 250'de gelişmeye başladı; gelişmesini Avrupa'nm Karanlık Çağı'nın sonlarına dek sürdürdü. Yakın zamana dek Mayaların tarihine ilişkin bütün bildiklerimiz binalara, resimlere, kaplara ve ormanların içinde sarmaşıkla kaplanmış yıkıntılarda bulunan kabartmalara dayanıyordu. Ancak uzmanlar artık Mayaların binaların üzerine yonttukları resimyazıları da okuyabiliyor.

Şu kesin: Mayaların birleşik bir krallığı yoktu. Tersine, yaklaşık 40 ayrı kasaba veya kentte yaşıyorlardı. Eski Yunan'da olduğu gibi bir Maya küçük kralı çoğunlukla tek bir kenti ve çevresindeki köyleri yönetiyordu. Hükümdarların isimleri pek hoştu: Kıvrık Burun, Hayvan Kafatası, Bayan Altı Gök ve Tütün İçen Sincap gibi. Bu hükümdarlar sık sık birbirleriyle savaşıyorlardı.

Bugünkü Meksika sınırları içinde yer alan Maya kent devleti Bonampak'ta, hükümdar ailesinin bir çocuğu olduğunda neler yaşandığını etkileyici duvar resimlerinden öğreniyoruz. Bir duvar resminde hükümdarlar bebeği soyluların önünde havaya kaldırıyor. Borular çalınıyor, dansçılar dikkat kesilmiş davulları dinliyor ve eğlenceye katılanlar kendilerine kerevit, sazan ve mısır ziyafeti çekmeye hazırlanıyorlar. Başka bir resimde, kraliyet ailesinin kadınları dillerine sivri uçlu bir şey batırıyor ve kanlarını sonradan yakılıp tanrılara sunulacak kâğıt parçalarının üzerine damlatıyorlar. Bir savaş sahnesinde boynunda kanlar içinde bir kafa asılı olan kral komşularma karşı savaşıyor. Acımasız hükümdar ve savaşçıları

tutsaklarını saçlarından tutuyorlar ve tanrıları hoşnut etmek, ele geçirdikleri şeyler için onlara teşekkür etmek amacıyla tutsakları öldürüyorlar.

1.000 yıl önce Maya kasabaları ve kentleri yıkıldı. Uzun kuraklık dönemleri onları tümüyle yok etmiş olabilir. Maya uygarlığını oluşturan şeyler (kentler, mahkemeler, törenler, ticaret, top oyunları, resimler) silinip gitti. Pek çok yerde insanlar binaları bir süre işgal etti, ama sonra orman her yeri kapladı ve sarayları, tapınakları gizledi. Köylerde tarım yapmaya devam eden Maya halkının kendisi dışında her şey ortadan kayboldu. Arkeologların sarmaşıkları kaldırıp yıkıntıları bulması, turistlerin yıkıntıları görmeye gelmesi yeni sayılır. Meksika, Chiapas'taki Maya uygarlığı kalıntılarını gezen bir turist, o yörede yaşayan rehberine, "Bütün bu insanlar nereye gitti?" diye sormuştu. Rehber sonradan başka bir ziyaretçiye, "Bir Maya ile konuşuyordu" diye anlatmıştı, "hâlâ buradayız. Hiçbir yere gitmedik."

1492'den sonra Avrupalılar (onların deyimiyle) Yeni Dünya'ya geldiklerinde Maya kentleri ve diğer bazı eski kültürler ortadan yok olmuştu ama onların yerini (birazdan göreceğimiz gibi) başkaları almıştı. O dönemdeki Amerika Yerlilerinin sayısını kimse bilmiyor. Çeşitli uzmanlar iki Amerika kıtasındaki toplam yerli sayısının 40 ile 100 milyon arasında olduğunu tahmin ediyor. (O dönemde Avrupa'nın nüfusu aşağı yukarı 80 milyondu.)

Mayaların yerini alan yerli uygarlıkları içinde en güçlü olanı acımasız Azteklerdi. Kuzey Meksika'daki yurtlarını daha önceden terk etmişlerdi, bunun nedeni belki de nüfuslarının orada yaşayamayacak kadar artmasıydı. Palmiye yapraklarının liflerinden yapılma giysiler giyen, ekin saplarından örülmüş çarıklar kullanan göçebelere dönüşmüşler ve güneye, yanardağlarla çevrili yüksek bir yayla olan Meksika Platosu'na doğru ilerlemişlerdi. 500 yıl öncesine dek bu bölgenin büyük kısmı ormanlar, göller ve bataklık arazilerle kaplıydı.

Aztekler yaşayacakları bir yer bulamadılar, çünkü göllerin çevresindeki verimli arazilere birkaç kent devleti daha önceden sahip çıkmıştı. Bu yüzden meşru sahipleri onları çıkarana kadar göllerin yakınındaki çeşitli arazilere izinsiz olarak yerleştiler. Arazi sahipleri yalnızca topraklarını korumaya çalışmıyordu, aynı zamanda efsanevi öyküleri günümüze kadar

ulaşan Aztek acımasızlığından da nefret ediyorlardı. Bir öyküye göre, Culhuâ halkının hükümdarı büyük bir hata yapmış ve kızını Azteklerin şefine eş olarak vermişti. Hükümdar evlilik törenine gittiğinde, Azteklerin kızını tanrılarına kurban ederek kendisini onurlandırdıklarını anladı. Bir Aztek rahibi kızının derisini bir giysi gibi üzerinde taşıyordu. Bekleneceği gibi Culhuâ halkı Aztekleri kovdu.

Aztekler, Texcoco Gölü'nün güneybatı kıyısındaki boş, bataklık adalara ulaşana kadar göçebeliklerini sürdürdüler. Bu becerikli insanlar hiçbir umut vaat etmiyor gibi görünen bu yere yerleşti ve bir kent kurdu. Kente Tenochtitlân, "frenkincirinin yanı başında" adını verdiler. Adaları karaya bağlamak için geniş toprak dolgu yollar yaptılar ve adaların bir ucundan diğer ucuna, sandalları için cadde işlevi gören kanallar kazdılar. Gölün tabanından toprak çıkardılar, salların üzerine boşalttılar ve bu yapay adalarda ürünlerini yetiştirdiler. Evler, saraylar, tapınaklar ve tepelerden içilebilir su taşıyan bir sukemeri inşa ettiler. Kısa bir süre sonra Tenochtitlân dünyadaki en büyük kentlerden biri oldu.

Azteklerin adalarına yerleştiği dönemde yakınlarındaki krallar durmadan birbirleriyle savaşıyorlardı. Bu savaş hah Azteklerin işine yaradı. Başlangıçta komşuları için paralı asker olarak savaştılar, fakat daha sonra birer birer patronlarına karşı gelmeye başladılar. Birden saldırıya geçtiler, tapınaklarını yaktılar, esirleri, ganimeti ve kadınları paylaştılar.

Bazen daha yumuşak yöntemler kullanıyorlardı. Bir keresinde yakınlarındaki bir devlete gitmiş ve hükümdarım, soylularını alıp başkentlerine gelmeye ve tanrıları Soldaki Sinekkuşu'na tapınmaya "davet etmişlerdi". Hükümdar, değil soyluların, fahişelerin bile tanrının önünde dans etmesine hiçbir zaman izin vermediğini söylemiş, ama başka seçeneğinin olmadığını anlayınca yere kapanıp tozun toprağın içinde sürünmüş ve hayatının bağışlanması için yalvarmıştı.

Azteklerin zengin ve büyük bir imparatorluk kurmaları uzun zaman almadı. En iyi döneminde imparatorluk şimdiki Meksika'da Atlas Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a kadar uzanıyordu ve belki de beş milyonluk bir nüfusa sahipti. Büyüklük ve nüfus bakımından o dönemdeki bir Batı Avrupa ülkesine aşağı yukarı eşitti. Aztekler her yıl, yönetimleri altındaki kentleri altın yüklü hamallar yollamaya, ayrıca mısır, domates,

fasulye, kabak, hindi, geyik ve köpek vermeye ve ilahlarmı hoşnut etmek için öldürebilecekleri insanlar göndermeye zorluyordu.

Evet, kurban olarak insan. Diğer pek çok Amerika Yerlisi gibi Aztekler de ilahlarına istedikleri yiyecekleri vermek zorunda olduklarını düşünüyorlardı: İnsanların kalbi ve kanları. Bu kutsal görevi yerine getiremezlerse, zaferleri sona erecek, güneş sönecek ve yaşam bitecekti. Azteklerin durmadan fethedecek yeni yerler aramalarının nedeni kısmen bu ilahları besleme gereksinimiydi. Çünkü yeni yerler, bıçakları için yeni kurbanlar demekti. Bir ilah için öldürülmenin bir onur olduğunu düşünüyorlardı.

Her yıl yaklaşık 15.000 çıplak esiri tapınakların basamaklarını çıkmaya zorluyorlardı. Esirler en tepeye ulaştıklarında rahipler onları taştan masalara yatırıyor, göğüslerini yarıyor, hâlâ atan kalplerini söküp dışarı çıkarıyor ve ilahlarının putlarını bu kurbanların kanlarıyla besliyorlardı. Daha sonra bazen rahipler ve diğer ileri gelenler bir kurbanı akşam yemeği olarak yiyorlardı.

Böylesine kana bulanmış olmalarına rağmen bir zamanların bu göçebeleri uygar bir halka dönüşmüştü. Yani Mayaların bir zamanlar bildiği ve “Eski Dünya”nın pek çok halkının da bildiği el sanatlarını ve hünerleri öğrendiler. Doğru, maden filizlerini eriterek metalleri ayırmayı hiçbir zaman öğrenemediler (kılıçlarının keskin kenarlarını volkan camıyla yapıyorlardı) ve tekerlek kullanmayı bilmiyorlardı. Ama işleyen bir devletleri, güzel binaları, ressamları, şairleri, gökbilimcileri ve hatta tarihçileri vardı. Akıllıca tarım yapan, egemenlikleri altındaki topluluklardan zorla vergi alan Aztekler oldukça iyi yaşıyordu. Ya da en azından soylu Aztekler diyelim. Görkemli evlerde oturuyor, pamuklu kumaştan ve tüylerden yapılma göz alıcı giysiler giyiyor, köpek eti ve çikolatayla besleniyor ve öldükten sonra değerli taş, bulut veya rengârenk kuşlar olarak yaşamaya devam edeceklerine inanıyorlardı.

Bununla birlikte Aztekler canlı insanların kalplerini söküyorlardı. Bu tür bir insan kurban etme biçiminin Azteklerin elde ettikleri başarıların bir kanıtı olduğu söylenebilir mi? Diğer Amerika Yerlilerinin de yaptığı bir şeyi çok daha ileri götürmüşlerdi. Belki de sonradan olma zengin Aztekler,

uygarlaşmış bir halktan beklenen şeyi, yani öğrenmeyi ne kadar iyi becerdiklerini göstermek istemişlerdi.

Kolomb, Yeni Dünya'nın doğu kıyısına Aztekler en güçlü dönemlerindeyken, başka yerleri fethedip başka insanları kurban ederken ulaşmıştı. İspanya'ya geri döndüğünde gördüklerini anlatmış, pek çok insan gemilere binmiş ve yeni keşfedilen topraklara doğru yola çıkmıştı. Bu insanların çoğu Avrupa'daki savaşlarda savaşmış İspanyollardı; yerinde duramayan maceraperestlerdi, gözlerini hazine, arazi ve egemenlikleri altına alabilecekleri insanlar bürümüştü.

Aralarında, İspanya'dan denize açılana kadar en cüretkâr eylemi, âşığının kocası eve erken gelince bir balkondan tehlikeli bir biçimde atlamak olan Hernân Cortes de vardı. Yeni Dünya'da genç Cortes Küba'nın İspanyollarca fethedilmesinde görev aldı. (Ödülü arazi ve yerli kölelerdi.) Zeki, gözü pek, çoğu zaman nazik, bazen acımasız ve hırslıydı.

1519'da Küba'nın Ispanyol valisi Cortes'i Orta Amerika anakarasına yapılacak bir keşif seferine önderlik etmesi için seçti. Cortes gemileri ve askerleri topladı, Azteklerin topraklarının başladığı Meksika'nın doğu kıyılarına doğru yelken açtı. 508 asker, yaklaşık 100 denizci, 16 at, birkaç küçük sandal ve 13 "fitilli" tüfekten oluşan bir askeri güce sahipti. Anakaraya ulaştıklarında Cortes küçük gemileri yaktı. Gemiler olmadan Küba'ya geri dönmek olanaklı değildi, dolayısıyla askerlerinin fethetmek ya da ölmek dışında bir seçenekleri yoktu.

Cortes ordusunu kıyının yakınlarındaki balta girmemiş puslu ormanlardan geçirip, sarp tepelerden aşırıp Tenochtitlân'a doğru ilerledi. Karşılarına çıkan pek çok yerli, Azteklerden nefret ediyordu; bu nedenle İspanyollara katıldılar, onlara yiyecek verdiler, silahlarını taşıdılar, yan yana savaştılar. Başka yerliler onları geri püskürtmeye çalıştı ama İspanyolların bir üstünlüğü vardı: Avrupa savaşlarında edindikleri beceriler ve silahlar.

Yerliler çığlıklar atan bir başıbozuklar topluluğu olarak saldırırken, İspanyollar düzenli saflar halinde savaşıyordu. Yerliler mızraklar, sert volkan camından kılıçlar, ok ve yayla savaşırken, İspanyollar atların üzerinde, tatar yayları, kargılar ve çelikten kılıçlarla

savaşıyordu. İspanyolların silahlan Amerika Yerlilerini yalnızca öldürmüyor, dehşete de düşürüyordu: Gürleyen ve öldüren sopalar, onlarcasını birden öldüren kükreyen kütükler ve en kötüsü iki kafası, bir sürü ayağı olan korkutucu hayvanlar. Dahası İspanyollar kazanmaya azmetmişlerdi. Şeytan’a tapanlarla, sadistlerle ve oğlancılarla (Aztek rahipleri) Tanrı adma savaştıklarından veya Aztek hükümdarının hâzinelerinin onun olduğu kadar kendilerinin de olduğundan hiçbir kuşkulan yoktu.

Tenochtitlân’a ulaştıklarında Cortes, Aztek hükümdarı Montezuma’yı öyle etkiledi ki, hükümdar îspanyollardan orada misafirleri olarak kalmalarını rica etti. İspanyollar Montezuma’yı esir aldı; altınlarını, gümüşlerini, incilerini ve mücevherlerini aralarında bölüştüler. Sonra bir şenliğe katıldılar; davulların çalındığı, ilahilerin doruğa ulaştığı ve 600 Aztek soylusunun dans ettiği bir sırada İspanyollar saldırıya geçti. Davulcuların ellerini ve kafalarını kestiler, soyluları öldürdüler ve üstlerindeki altınları aldılar.

Ancak İspanyollar, bu dini bütün Hıristiyanlar, tapınaklarmı yıkmaya başladığında Aztekler hiddetlendi ve onlara karşı ayaklandı. Kanlı bir çarpışma yaşandı, bu çarpışmada Aztekler boyun eğen krallarını taşlarla ve oklarla yaraladı. Montezuma kısa bir süre sonra öldü, ölümünü belki de İspanyolların bıçakları çabuklaştırmıştı, ispanyollar kaçmak için adalardan anakaraya uzanan dolgu yol boyunca çarpıştı, sayılarının üçte birini bu sırada kaybettiler.

Fakat, hatırlayacaksınız, geri dönmek için gemileri olmayan İspanyolları hiçbir şey yıldıramadı. Tenochtitlân’dan kaçtıktan iki hafta sonra İspanyollar bir Aztek ordusunu yok etti. Ardından Cortes destek kuvvetler topladı, birkaç tekne inşa ettirdi (göldeki adalarda çarpışmak için) ve Tenochtitlân’ı ele geçirmek için bir savaş başlattı.

Bu arada, İspanyolların kendi saflarında savaşan, sahip oldukları silahlardan daha imha edici olan bazı sessiz destekçileri vardı: Avrupa'dan beraberlerinde çiçek hastalığı, kızamık ve dizanteri mikropları getirmişlerdi. Avrupalılar için bile bu hastalıklar öldürücü olabilirdi. Eski Dünya’dan ve o dünyanın salgın hastalıklarından bu kadar yalıtılmış durumdaki Amerika Yerlileri içinse bu hastalıklar çok daha öldürücüydü. İspanyolların tersine.

Eski Dünya’nın mikroplarına karşı hiç bağışıklıkları yoktu ve vücutları mikroplar için mükemmel birer konak işlevi görüyordu.

Virüsü nefes yoluyla bulaşabilen çiçek hastalığı en kötüsüydü. 1519 yılının başında Hispaniola Adası’na yayılarak adadaki yerlilerden çoğunu öldürdü. Anakaraya Cortes’ten kısa bir süre sonra ulaştı, hiç de tesadüfi olmayan bir seyir izleyerek Aztek İmparatorluğu’nu kırıp geçirdi; çoğunlukla bir kentteki insanların yarısını öldürüyordu. Ve şimdi İspanyollar Tenochtitlân’a saldırırken, bir yandan çiçek hastalığı da kente darbe indiriyordu. Hastalık, büyük olasılıkla bağışıklığı olan İspanyollara pek bir şey yapmıyordu, ama kenti savunan Azteklerin neredeyse yansını öldürdü.

İspanyollar ve onların yerli destekçileri kenti cadde cadde ele geçirirken bütün evleri yerle bir ediyor ve molozları kanallara boşaltıyorlardı. Kadınlara tecavüz ettiler, yüzlerce Aztek’i öldürdüler ve sakladıklarını düşündükleri altınları bulmak için vücutlarını didik didik ettiler. İşlerini bitirdiklerinde, kanla ıslanan toprak çamura dönmüş, her yer üzerinde kurtçukların oynaştığı kollar bacaklar ve gövdelerle kaplanmıştı.

Etraftaki koku öyle iğrençti ki kusacak gibi olan İspanyollar harabeye dönen kentten çıkıp gölün kıyısında bir yere gittiler. Burada İspanya’dan getirdikleri şarabı, Küba’dan aldıkları domuzlan çıkardılar ve bir zafer kutlaması yaptılar. Sonraki gün gölü yukarıdan gören bir tepeye tırmandılar. Bir rahip ayin düzenledi ve hep beraber Azteklerin kalbini sökerken açtıkları yarayı, harabeye dönmüş Tenochtitlân’ı seyrettiler.

Kuzeyde Azteklerin imparatorluklarını kurdukları dönemde, güneyde İnkalar akıbeti onlarınki kadar kötü olan kendi imparatorluklarını kurmuşlardı. İnkaların merkezi yükseklerde. Güney Amerika’nın batı tarafındaki And Dağları’ndaydı.

İnkalardan günümüze yazılı belge ulaşmadı, bu nedenle onların serüvenini esas olarak “hafızlar” veya ozanları tarafından kuşaktan kuşağa aktarılan öykülerden biliyoruz. Fetihlere başlamadan önce İnkaların diğer And halklarından pek bir farkı yoktu. Fakat iki olağanüstü kralın yönetimi altında en yakınlarındaki komşularma üstünlüklerini kabul ettirdiler.

Ardından daha uzaktaki kabileleri ele geçirdiler ve onların araşma askeri birlikler yerleştirdiler. Fethettikleri yerlerden kendi ordularına asker aldılar.

Kısa bir süre sonra İnkalar And Dağları’nın neredeyse tamamını ve batısındaki çorak sahil şeridini ele geçirdi. İmparatorlukları ekvatorun 4.000 kilometre güneyine, şimdiki Şili’nin orta-güneyine kadar yayıldı. Egemenlikleri altındaki insan sayısı en az altı milyon en fazla 12 milyondu. Bunların arasında, havanın az, soluk almanın zor olduğu yüksek dağlardaki lama çobanları, vadilerdeki patates yetiştiricileri, kendilerini İnkalara nadiren gösteren balta girmemiş ormanlardaki çıplak avcılar ve çorak kıyı boyunca sıralanmış kasabalardaki balıkçılar da vardı.

İnkaların karşı çıkışlara hiç tahammülü yoktu ve ayaklanma istemiyorlardı. Denetimleri altındaki kabileleri, bu kabillerin büyük bölümünü yurtlarından uzakta başka yerlere yerleşmeye zorlayarak çoğunlukla parçalıyorlardı. Sonra da kabilelerin bıraktıkları yerlere kendilerine bağlı İnkaları yerleştiriyorlardı.

Fakat Azteklerden ne kadar da farklıydılar! İnkalar acımasız olabiliyorlardı ama aynı zamanda nazik veya en azından makuldüler, egemenlikleri altmdaki bütün insanların giyinmesini ve beslenmesini istiyorlardı. İhtiyaç fazlası ürünleri, hatta lama sürülerini “yoksul” bölgelere yollamak için, bol miktarda patates ve lama yetiştirilen “zengin” bölgelere gereksinim duymuşlardı. Çok sayıda yerliyi yüksek bölgelerden alıp vadilere yerleştirdiler, böylece bu yerliler geldikleri bölgelerdeki insanlar için yeterli miktarda mısır ve koka (çok sevilen bir uyuşturucu) yetiştirdi. Bu çeşit yollarla İnkalar bir devlet kurdular, eski düşmanlarım yönetimleri altında yaşayan sadık insanlara dönüştürdüler, onları refaha kavuşturdular.

Perslerin ve Romalıların kendilerinden önce öğrendikleri şeyi İnkalar da öğrenmişti: Bir imparatorluk çok iyi bir haberleşme ve ulaşım ağma sahip olmalıydı. Bu nedenle diğer kentleri başkentleri Cuzco’ya bağlayan, toplam yaklaşık 30.000 kilometre uzunluğunda yollar inşa ettiler. İnka yolları bataklıkların, çöllerin içinden geçiyor, en dik kayalıklara tırmanıyor, dağlardaki tünellere girip çıkıyor ve Inkaların en derin vadilerin üzerine kurduklar sarmaşıklardan örülmüş asma köprülerin üzerinden geçiyordu.

Bu yolların ve köprülerin üzerinde nöbetleşe çalışan haberci grupları, günde yaklaşık 250 kilometre yol alarak ezberledikleri haberleri taşıyorlardı.

Zengin olmak için Amerika kıtalarına gelenlerin arasında, bir İspanyol askerin gayri meşru çocuğu olan Francisco Pizarro da vardı. Gençliğinde hukuk öğrenimi gören Cortes'in tersine Pizarro, gençken domuz çobanlığı yapmıştı. Büyük olasılıkla İtalya'da İspanya adına savaşmıştı, sonra bir süre haydutluk da yapmış olabilir. Pizarro Yeni Dünya'ya geldikten sonra Panama'ya gitti, kâşifler kıstağı geçip Büyük Okyanus'u gördüklerinde Balboa'yla birlikteydi. Birkaç yıl boyunca Pizarro Panama'nın idari ve adli yöneticisi oldu ve küçük bir servet edindi.

Panama'mn güneyinde bir yerlerde zengin bir imparatorluk olduğunu duyduğunda Pizarro hâzinelerin kokusunu aldı. 1520'lerde kıyı boyunca güneye doğru yapılan iki keşif seferine komuta etti. Altın ve gümüş bakımından zengin, büyük bir imparatorluğa çok yaklaştıklarını anladılar ve bu imparatorluğa Peru adım verdiler. (Bu ad büyük olasılıkla, kıyıdaki bir ırmağın adı olan Virü sözcüğünün bozulmuş biçimidir.)

İnkalara saldırmadan önce Pizarro İspanya'ya döndü ve Kral Carlos'u tasarısına izin vermesi için ikna etti. O dönemde yalnızca Ispanya kralı değil, Kutsal Roma imparatoru da olan Carlos (V. Karl) Pizarro'yu henüz fethedilmemiş toprakların yöneticisi olarak atadı. Pizarro Panama'ya dört erkek kardeşiyle birlikte döndü ve 1531'de yanına 180 asker, 37 at alarak Peru'ya doğru yelken açtı. Pizarro'nun ortağı Diego de Almagro'nun komuta ettiği 2.000 asker onlara sonradan katıldı. Bu katılımdan sonra bile Pizarro'nun sahip olduğu askeri güç Cortes'in Meksika'da sahip olduğundan daha azdı.

Yine de farkında olmadan saldırmak için en uygun anı seçmişti, beş yıl önce çiçek hastalığı Orta Amerika'dan güneye, Peru'ya yayılmıştı. Tıpkı Cortes'e Meksika'da yardımcı olduğu gibi, salgın İnkaları kırıp geçirerek Pizarro'ya da Peru'da yardım ediyordu. Dahası, Peru'nun kısa bir süre önce ölen imparatoru, ölmeden önce imparatorluğu yasal vârisiyle en sevdiği oğlu Atahualpa arasında paylaştırmıştı. İki üvey erkek kardeş bu yüzden birbiriyle savaşmış ve kazanan Atahualpa olmuştu, ancak olaylar Atahualpa'nın imparatorluğu zayıflattığını ortaya koyacaktı.

İspanyollar Peru'ya ulaştıklarında bölgenin içlerine doğru yöneldiler. And Dağları'nın eteklerindeki hafif eğimli tepeleri ve yaz kış yeşil sık ormanları tırmandılar. Ardından heybetli dağların sarp yamaçlarından inip Atahualpa'nın karargâhına ulaştılar. Pizarro imparatora bir haberci yollayarak kentin büyük meydanında buluşma önerisinde bulundu. Askerlerini ve toplarını meydanın yakınlarına, Atahualpa'nın göremeyeceği bir yere gizledi. Kısa bir süre sonra imparator hafif silahlarla donatılmış birkaç bin askerin eşliğinde, şaşaa içinde geldi. Çok uzak olmayan bir yerde 25.000 askeri daha vardı.

"Yabancılar nerede?" diye sordu Atahualpa. Bir İspanyol rahip elinde bir Kutsal Kitap'la tek başına yaklaşıyordu. Rahip, bir çevirmen aracılığıyla Hıristiyanlık inancını ve Kral Carlos'un gücünü anlattı. İnka imparatoruna İsa'yı tanrısı olarak, Carlos'u da efendisi olarak kabul etmesi için ısrar etti, ama Atahualpa kararlı bir biçimde kabul etmeyeceğini söyledi. "Senin tanrının kendi yarattığı insanlar tarafından öldürüldüğünü söylüyorsun," dedi ve güneşi göstererek, "benim tanrımsa hâlâ göklerde yaşıyor ve çocuklarına yukarıdan bakıyor" diye devam etti. Rahip ona Kutsal Kitap'ı uzattığında kitabı alıp yere attı.

Pizarro derhal bir eşarp salladı, bu İspanyolların önceden belirledikleri bir işaretti. Toplar gürledi, meydanı duman kapladı ve bir avuç İspanyol hızla saldırdı, şaşkına dönmüş yerlilerin çoğunu öldürdü. Pizarro ve birkaç süvari imparatoru yakaladı.

İspanyollar Atahualpa'yı, tıpkı Cortes'in Montezuma'ya yaptığı gibi, rehine olarak ellerinde tuttular. İnkalar imparatorlarını kurtaramadı. Cortes gibi İspanyollar da hazine istedi, Atahualpa hapsedildiği odayı ulaşabileceği yüksekliğe kadar altınla dolduracağına dair söz verdi. Bunu gerçekten de yaptı, ama canını kurtaramadı. İspanyollar, şaşırtıcı bir küstahlıkla, Atahualpa'yı üvey kardeşini öldürmekle ve kendilerine kumpas kurmakla suçladılar. Ona seçme hakkı tanıdılar: Bir putperest olarak kalıp yakılmak veya bir Hıristiyan olup boğularak öldürülmek. Atahualpa İkincisini seçti.

İmparatorlarının ölümünü duyan kentin yakınlarındaki İnka ordusu korkuya kapıldı ve geri çekildi. Pizarro İnkaların başkenti Cuzco'ya doğru ilerledi, kenti savaşmadan ele geçirdi. İspanyollar büyük miktarda saltanat hâzinesine el koydular ve bunu Atahualpa'dan aldıklarına eklediler. Değerli

metalleri erittiler, beşte birini Ispanya'ya, Kral Carlos'a yolladılar, geri kalanı aralarında paylaştılar. Sonra her bir askere onlar için çalışacak yerlilerle birlikte bir arazi verdiler. Pek azı sahip olduğu şeylerin keyfini sürecek kadar uzun yaşasa da, artık bütün askerler zengindi.

Buraya kadar olanı işin kolay kısmıydı. Şimdi İspanyolların İnka İmparatorluğu'nun geri kalanını, 3.200 kilometrelik çölü, ormanları ve And Dağları'nı ele geçirmesi gerekiyordu. Yerlilerin sayısı İspanyollardan yüz kat fazlaydı, yeni salgınlar pek çoğunu kırıp geçirmemiş olsaydı durum çok daha kötü olabilirdi. Cortes'in istilasında olduğu gibi, İspanyollar savaş becerileri ve çelik kılıçları sayesinde, kötü bir biçimde komuta edilen, taştan ve bakırdan yapılma silahlar kullanan Amerika Yerlilerini yenilgiye uğrattılar. Yine de İspanyolların yerlileri yenmeleri ve ücra vadilerdeki ayaklanmaları bastırmaları yıllarını aldı.

İspanyolların en büyük düşmanları kendileriydi. Anlaşıldığı kadarıyla, Pizarro İnka ganimeti paylaşılırken Almagro'yu dolandırmıştı. Almagro başkaldırdığında Pizarro'nun kardeşlerinden biri onu yakaladı ve öldürdü. Almagro'nun oğlu ve bazı arkadaşları Pizarro'nun kendilerini de öldürmeyi tasarladığından kuşku duyuyorlardı, bu yüzden ilk hamleyi onlar yaptılar. Pizarro'yu akşam yemeğini yerken beklemediği bir anda yakaladılar ve hançerleyerek öldürdüler. Kral Carlos Peru'ya bir temsilcisini gönderdi, bu adam genç Almagro'yu yakaladı ve onu ölüm cezasına çarptırdı. Ardından Carlos Peru'ya bir yönetici yolladı, fakat Pizarro'nun diğer bir kardeşi yöneticiyi öldürdü. Pizarro'nun dört kardeşinden üçü öldürüldü, dördüncüsü de bir İspanyol hapishanesinde can verdi. Sıradan İspanyol askerlerinin çoğu düşledikleri kadar zengin oldular ama vahşi biçimde öldürülmekten kurtulamadılar.

İspanyollar açgözlülükle ele geçirdikleri ve yağmaladıkları bölgeyi yönetemediler. İnkaların oluşturduğu her şey (düzen, paylaşım, yollar, köprüler ve daha pek çok şey) yok olup gitti.

Pizarro ve Cortes uzun ve kasvetli bir süreci başlatmışlardı. İspanyollar en güzel toprakları aldılar, savaşlardan ve salgınlardan her nasılsa sağ çıkan Amerika Yerlilerini köle yaptılar, gümüş madenlerinde ölesiye çalıştırdılar, inançlarını yok etmeye uğraştılar ve hayatı onlar için o kadar çekilmez bir

hale getirdiler ki, pek çoğu çok az çocuk yapmayı veya hiç yapmamayı tercih etti.

İspanyolların Meksika'yı fethetmelerinden 50 yıl kadar sonra, yaşlı bir Aztek kadını yerle bir edilmiş Tenochtitlân'ın yakınlarında yaşayan bir arkadaşını ziyaret etmişti. Kendisinden daha genç olan kadın arkadaşını iki oğlan çocuk doğurduğu için kutlamak istiyordu. Bu ziyarete ilişkin bir belge günümüze kadar ulaşmış. Yaşlı kadın çocukların, "Değerli mücevherler ve zümrütler" olduğunu söylüyor. Pek çok yerli kadının hiç çocuğunun olmadığı, düşüklerin veya bebek ölümlerinin çok olduğu bir dönemde gerçekten de değerliydiler. "Doğan birinin büyümesi zor; hepsi hemen ölüyor" diye konuşmasına devam ediyor yaşlı kadın. Gençliğini, İspanyollar ve yeni tanrı İsa gelmeden önce Azteklerin karınca kadar çok olduğu günleri düşünüyor. "Ama şimdi Tanrımız her yeri yok ediyor ve toprağı azaltıyor ve biz sonumuza yaklaşıyoruz ve yok oluyoruz. Neden? Hangi sebeple?"

---

* ***Alfred W. Crosby, The Columbian Voyages, the Columbian Exchange, and Their Historians [Kolomb'un Seferleri, Kolomb Mübadelesi ve Tarihçileri] (1987), 25. sayfa.***

Haksızlık yapmamak için, Kuzey ve Güney Amerika Yerlilerine kötülük yapanların yalnızca İspanyol askerleri olmadığım söylemek gerekir. İspanya'nın komşusu Portekiz'den, ardından İngiltere'den sömürgeciler Amerika kıtalarının başka bölgelerine gittiler ve yerlilere çoğunlukla İspanyolların davrandığı gibi davrandılar.

Amerika Yerlileri de bir biçimde Eski Dünya'dan öçlerini aldı. Bütün tarihçiler böyle düşünmüyor, ama gerçekler böyleymiş gibi görünüyor. İspanyollar gelmeden önce Amerika Yerlilerinin başlarına bela olan az sayıdaki hastalıktan biri frengiydi ve anlaşıldığı kadarıyla bu hastalığın hafif atlatılan bir türüydü. Kolomb 1492'de Yeni Dünya'ya ayak bastığında, denizcileri büyük olasılıkla bu hastalığı yerli kadınlardan kaptılar. Frengi bir biçimde İspanya'ya ulaştı ve buradan İspanya ile yakın ilişki içinde olan İtalya'nın Napoli kentine sıçradı. Kimi zaman hastalıklarda rastlandığı gibi, frengi nitelik değiştirdi ve çoğunlukla öldürücü olmaya başladı.

Bir Fransız ordusu 1494’te (Sekizinci Bölüm’de anlatıldığı gibi) Napoli’yi ele geçirince, askerler ve onların kadınları bu yeni hastalığı kaptılar. Daha sonra, Napoli’den çekildiklerinde hastalığı İtalya ve Fransa’ya yaydılar. Buradan bütün Avrupa’ya, Afrika’ya ve Asya’ya hızla yayıldı. Her ülke hastalığa, onu kapma onurunu yaşadığı yere göre ad verdi. Fransızlar, “Napoli hastalığı” dedi, İtalyanlar, “Fransız hastalığı”. İngilizler ise, “Fransız çiçek hastalığı” veya “İspanyol hastalığı” diyorlardı. Doğu Avrupa’ya yayıldığında Polonyalılar “Alman hastalığı” adını verdiler ve sıradaki Ruslar da, “Polonyalı hastalığı” demeyi uygun buldular. Ortadoğu’da hastalık, “Frenk [Avrupalı] hastalığı” olarak anıldı. Çinliler, “Guanğcoğ hastalığı” adını koydular (Guanğcoğ liman kentlerinden biriydi) ve ardından Japonlar, “Çinli hastalığı” dediler. Bütün bu ülkeler Avrupa’nın Yeni Dünya’yı fethetmesinin bedelini bir biçimde ödedi.

11. Bölüm

Açlıktan, Savaşlardan ve Vebadan Kırılıyoruz

Her türlü canlının amacı hayatta kalmaktır, ama biz insanlar hayatta kalmaktan daha fazlasını yaptık. Kitab-ı Mukaddes'e göre Tanrı'nın bize yapmamızı buyurduğu şeyi yaptık: "Zürriyetli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun." Ancak şunu açıklamama izin verin: Bu bölüm, geçmişte biz insanların sayısının neden çok yavaş arttığıyla ilgili. Daha sonra, On Altıncı Bölüm'de bu kez insanların hızla çoğalmasını ele alacağız.

Yakın bir zamana kadar sayımız bir hayli yavaş artıyordu. Yaklaşık 10.000 yıl önce, atalarımız avcı ve toplayıcıyken nüfusları yalnızca beş ile 10 milyon arasındaydı. 10.000 yıl sonra, 1600'lerde, dünya çapındaki nüfus patlamasının hemen öncesinde, yeryüzündeki insanların sayısı aşağı yukarı 500 milyondu. Evet, bu büyük bir artış; sayımız beş, altı, hatta belki de yedi kez ikiye katlanmış. Fakat artışın hızı yavaşmış. Nüfusumuzun iki katma çıkması için her defasında yaklaşık 1.500 yıl geçmesi gerekmiş.

Geçmişte nüfusumuzun bu kadar yavaş artması bir bakıma şaşırtıcıdır. Yakın zamana kadar, yeterince uzun yaşayan evli çiftler beş ila yedi çocuk yapardı. Bu çocuk yapma yeteneği göz önüne alındığında, uzun zaman önce Dünya'yı kaplamış olmamız gerektiği düşünülebilir.

Sayımızın bu kadar yavaş artmasının nedenini bulmak güç değil: Doğduğumuz oranda ölüyorduk. Tarihimizin büyük bölümünde doğumlar, ortalama olarak, ölümlerden yalnızca biraz daha fazla oldu. Bu, nüfusumuzun yavaş da olsa kararlı bir biçimde arttığı anlamına gelmiyor. Tam tersine. En azmdan yakm zamana kadar, insanlar daima artış ve düşüş dalgalanmaları yaşadı. Nüfusumuz çok fazla olana ve sorunlar baş gösterene kadar arttı ve sonra azaldı. Bu süreci grafik üzerinde bir çizgi olarak gösterseydik, birbirini götüren bir dizi "artış-doruk-düşüş" ortaya

çıkardı. Ancak yüzyıllar, belki de binyıllar içindeki değişimine bakarsak bu dalgalı çizginin çok yavaş bir biçimde yükseldiğini görecektik.

Çin'i ve nüfusundaki değişimleri ele alalım örneğin. Çin tarihinin ilk dönemindeki artışlara ve düşüşlere ilişkin hiçbir şey bilmiyoruz. Fakat 1200'ler ve 1300'lerde büyük bir düşüş gerçekleşmiş olmalı. Çinliler önce kanlı Moğol istilasına uğradılar ve (daha sonra) bir iç savaş yaşadılar, kıtlık ve salgınlarla boğuştular. Sayılan bilmesek de bu felaketlerin on milyonlarca Çinli'yi öldürdüğüne kesin gözüyle bakabiliriz.

Sonra Çin'in nüfusu arttı. 1400'ler ve 1500'lerde, Minğ hanedanı döneminde, Çinliler büyük olasılıkla bir hayli hızlı çoğaldı. Bu iki yüzyılın sonunda bir tarihçi yönetimin resmi nüfus sayımı verilerinden hoşnutsuz bir biçimde söz ediyordu. Söz konusu sayım Güneydoğu Çin'de nüfusun yalnızca yüzde 20 ila 30 arttığını ortaya koymuştu. “Uzun bir barış döneminde,” diye yazıyordu tarihçi, “nüfusun büyümesi ve birkaç kat artması gerekirdi... İmparatorluk, yaklaşık 200 yıldır, tarihte benzeri olmayan kesintisiz bir barış döneminin keyfini sürüyor. Bu toparlanma ve ekonomik gelişme döneminde nüfus birkaç katına çıkmalıydı...” Çağımızın uzmanları da aynı görüşte. Çinlilerin, yalnızca güneydoğudakilerin değil, bütün Çinlilerin sayısı Minğ hanedanı döneminde hızla artmış olmalıydı.

Bu uzun süren artış dönemi, bitmek bilmez haydut savaşlarının, köylü ayaklanmalarının ve Mançu istilalarının yaşandığı 1600'lerde sona erdi. Çin'in nüfusu tabii tekrar azaldı, ancak ne kadar insanın savaş yüzünden ya da açlıktan ve hastalıktan öldüğünü bilmiyoruz ve veri o kadar az ki, hiçbir zaman da bilemeyeceğiz. 1600'lerin başına ilişkin nüfus sayım verileri hiç güvenilir değil. Örneğin, 1644'te Pekin'in düşmesinden az bir zaman önce, hanedanlığın yıkılacağını düşünmeyen bir görevli, 1644'ten sonraki birkaç yıl için kendi kafasından sayım verileri hazırlamış!

Dolayısıyla Çinlilerin bu felaketlerden önceki ve sonraki nüfusunu kimse gerçekten bilmiyor. Kayıpların büyük boyutta olduğu açık, ama nüfusbilimciler yalnızca kaba tahminlerde bulunabiliyor. Bir uzman Çin'in nüfusunun dörtte birini kaybettiğini söylerken, bir diğeri üçte birini kaybetmiş olabileceğini dile getiriyor.

Bu şiddetli düşüşten sonra yine bir artış yaşanmıştı. Çok sayıda Çinli'nin ölmesiyle, hayatta kalanlar tarım yapılacak bol miktarda araziye sahip oldu, iyi bir yaşam sürdüler, evlendiler, çocuk yaptılar. 1700'lerin başına gelindiğinde, Çin'in nüfusu, 1600'lerin dehşet dolu günleri başlamadan önceki düzeyine yeniden çıkmış gibi görünür. 1700'ler boyunca insan sayısı yeniden çok fazla olana dek nüfus artmaya devam etti ve yine bir düşüş devresine girildi.

Çin'in nüfusuna ilişkin bu öykü, yakın zamana dek dünyanın her yerinde geçerli olan alışılmış seyre uyuyor. İnsanoğlu (belirli bir bölgede) on yıllar hatta yüzyıllar boyunca çoğalıyordu. Sonunda nüfus, pek çok insanın yeterli yiyecek bulamayacağı düzeye erişiyordu. Bu noktada kötü gidebilecek her şey kötü gitmeye başlıyordu: Kıtlık (veya en azından kötü beslenme), sefalet ve açlığın yol açtığı iç savaşlar ve salgın hastalıklar. Düşüş bazen yavaş, bazen de hızlı ve korkunç oluyordu.

Binlerce yılda gerçekleşen kademeli artışımız, dünyanın her yerinde yaşanan bu artış ve düşüş döngüleriyle bağlantılıydı. Her defasında, insan sayısındaki bir kabarmayı neredeyse eşit bir alçalma izliyordu. Bir yüzyılda yaşanan artış, bir sonraki yüzyılda neredeyse yok oluyordu. Neredeyse yok oluyordu, ama tamamen değil. Yavaş artış ve hızlı düşüş döngüsünün sonunda sayımıza küçük bir miktar ekleniyordu. Tarımın başlamasından aşağı yukarı 1750'ye kadar olan süreçte, toplam sayımızı artıran, her bir döngünün sonundaki işte bu küçük eklentilerdi. Sayımız bir vadiden aşağı yavaş yavaş kayan bir buzulun hızıyla artıyordu.

Avrupa'nın nüfus tarihi de Çin'inki gibi yükseliş ve düşüşlerle doludur. Ancak Avrupa için, daha iyi nüfus verilerinin yanı sıra ölüm nedenlerine ilişkin de daha doğru bilgilere sahibiz. Düşüşlerin artışları nasıl dengelediğini ve bu artışlara neden olan şeyleri daha iyi görebiliyoruz.

Avrupa'nın karışıklıklarla dolu Karanlık Çağı kabaca 1000 yılında sona ermişti. Sonraki üç yüzyılda, yaklaşık 1300'e kadar, ortalama insan ömrü uzamış ve bunun sonucunda da nüfus artmıştı. Bu artışın en açık kanıtı kentlerin büyüme biçimidir. Güvenlikleri için insanlar çoğunlukla kentlerinin çevresine duvarlar inşa ediyordu. Daha sonra, işte burası önemli, duvarların inşa edilmesinden sonra kentin hemen dışına yapılan evleri içine alacak yeni duvarlar inşa ettiler. Bu yeni duvarlar nüfus artışının kanıtıdır:

Karanlık Çağ’dan sonraki yüzyıllarda hızlı bir nüfus artışının yaşandığını gösterirler.

Avrupalılar ayrıca, artan nüfuslarını doyurmak için tarım alanlarını da genişletiyor veya daha verimli kullanıyorlardı. Kuzey İtalya’daki Milano kenti yakınlarında, çiftçilerin farklı ürünler yetiştirebilmesi için ırmak suyunu dağıtan bir kanal şebekesi kurulmuştu. Hollanda’da insanlar kıyılara deniz suyunu tutan bentler inşa ederek binlerce dönüm toprak elde etmişti. Almanya’da bataklıkları kurutmuş, Fransa’da da tarım arazileri elde etmek için ormanları açmışlardı.

Ancak 1300’lü yıllara gelindiğinde Avrupalıların nüfusu çok artmıştı. Doyurulması gereken çok fazla boğaz olduğundan her yerde kıtlık yaşanmaya başlandı. Kıtlıklar, aşırı yüklenilip zayıf düşürülen tarımın en çarpıcı işaretleridir. Nüfus sayım bilgilerine sahip değiliz, ama her yıl çok sayıda insanın kötü beslenme ve kötü beslenmeden kaynaklanan hastalıklardan öldüğünden kuşkumuz yok.

Bu dönemde kıtlıktan çok daha korkunç bir katil ortaya çıktı. 1347 yılının sonbaharında, (50 yıl önce Polo kardeşlerin yaptığı gibi) Karadeniz’de ticaret yapan Avrupalı tacirler, birbiriyle savaş halindeki iki orduda birdenbire veba baş gösterdiğinde dehşete kapılmışlardı. (Ordulardan biri, bu korkunç hastalığı düşmanlarına yaymak için, askerlerinin cesetlerini mancınıkla düşmanlarının kamp kurduğu yere fırlatıyordu.) Bu yüzden Avrupalı tüccarlar gemilerine bindiler ve evlerine geri döndüler. Veba mikrobu taşıyan pirelerle kaplı fareleri de büyük olasılıkla beraberlerinde götürdüler. Veba kısa sürede Avrupa’nın güney kıyısındaki birçok limanı kasıp kavurmaya başladı. Ardından hızla iç bölgelere yayıldı ve 1348, 1349 ve 1350’de veba bazen yavaş, bazen hızla yayılarak Avrupa’nın büyük bölümünü etkisi altına aldı. Hemen bir ad da edindi: Kara Ölüm.

İrlanda’nın güneyinde bir rahip veba zamanında yaşamanın ve ölmenin nasıl bir şey olduğunu anlatan bir tarihsel kayıt tutmuştu. “Bu salgın hastalık,” diye yazıyordu John Clyn, “köylerde ve kentlerde, kalelerde ve kasabalarda insan bırakmadı, öyle ki oralarda yaşayan birini bulmak neredeyse olanaksızdı; salgın o kadar bulaşıcıydı ki, hasta birine veya bir ölüye dokunan herkes hemen hastalığı kapıyor ve ölüyordu... Çoğu

bacaklarındaki ve koltukaltlarındaki çıbanlar, apseler ve kabarcıklar yüzünden öldü; bazıları başlarının ağrısından çılgına dönüyor, bazıları da kan tükürüyordu... Hatırlanmaya değer şeyler zamanla silinmesin ve bizden sonra yaşayacak olanlar bilsin diye... bunları yazdım; ve korkarım yazılanlar yazanla birlikte yok olacak... Belki biri hayatta kalır, Âdem'in soyundan biri bu salgından kurtulur da benim başladığım çalışmayı sürdürür diye bu parşömeni bırakıyorum."

Clyn, veba yanı başında insanları kırıp geçirirken başka bir kayıt kaleme alacak kadar uzun yaşadı. Sonra onun kaleme aldığı kayıtta başka birinin el yazısıyla şu cümle yer alır: "Burada yazarın öldüğü anlaşılıyor."

---

* ***Charles Creighton, A History of Epidemics in Britain from A.D. 664 to Extinction of Plague [MS 664'ten Vebanın Ortadan Kalkmasına Dek Britanya'daki Salgın Hastalıkların Tarihi] (1891), 115. sayfa.***

Kara Ölüm büyük olasılıkla, dış dünya ile arasında kilometrelerce tozlu yol olan köylere pek uğramamıştı. Ancak kentlerde insanların en az sekizde birini, en fazla üçte ikisini öldürmüştü. Bütün Avrupalıların en azından dörtte biri vebadan öldü. İtalya'nın bir kentinde kayıt tutan biri, "Bir duvar dibine işeyen tek bir köpek [bile] kalmadı" diye yazıyor. Yaklaşık 100 yıl boyunca veba, bir orada bir burada defalarca ortaya çıktı. Roma yakınlarındaki küçük bir kentte kayıt tutan biri şöyle yazıyor: "İlk veba salgını 1348'te yaşandı ve en kötüsüydü." Ardından sıralıyor: "İkinci salgın, 1363. Üçüncü salgın, 1374. Dördüncü salgın, 1383. Beşinci salgın, 1389..." Başka birinin el yazısıyla şu cümle eklenmiş: "Altıncı salgın, 1410." Avrupa'nın büyük bölümünde yaklaşık 1450 yılına dek veba salgını tekrarlamaya devam etti.

Ardından Avrupalıların nüfus döngüsü yeniden başladı; nüfus arttı. Bu artışın nedenleri bir hayli açık gibi görünüyor. Veba artık daha az yaygındı (nedenini kimse bilmiyor) ve Fransa ile İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşı sona ermişti. En önemlisi de, daha önce vebadan o kadar çok insan ölmüştü ki, hayatta kalanlar için yeteri kadar arazi ve yiyecek vardı. İyi beslenen bir insan topluluğu hastalıklara karşı daha dayanıklıydı.

Avrupalılar nüfuslarının arttığını fark ettiler. Almanya’da tarihsel kayıt tutan biri, “En kasvetli ormanlarda ve en yüksek dağlarda bile yerleşime açılmamış ve yerleşilmemiş bir köşe bulmak zor” diye yazıyordu. Bir başkası, “Bütün köyler o kadar çok insanla dolu ki hiç kimsenin girmesine izin verilmiyor. Almanya’nın tamamı çocuk kaynıyor” diye belirtiyordu. Fransa’da görev yapan bir büyükelçi 1561’de ülkenin “çok kalabalık olduğunu... her yerin barındırabileceğinden daha fazla sayıda insan barındırdığını” yazıyordu.

Bu artışa ilişkin daha kesin kanıtlarımız var: Avrupa tarihinin bu döneminden başlayarak güvenilir nüfus verilerine sahibiz. Bazı ülkelerde “ocak” veya vergi ödeyen aile sayısına ilişkin birkaç kayıt günümüze kadar ulaştı ve bu sayılarda bir artış gözleniyor. İtalyan kentlerinde “ocaklar” değil, tek tek insanlar sayılıyordu ve bu sayımlarda da büyük artışlar göze çarpıyordu. Bu verileri inceledikten sonra 1500 yılında Avrupalıların nüfusunun 80 ile 85 milyon arasında olduğu söylenebilir. Bir yüzyıl sonra 100-110 milyona ulaşmışlardı. Yaklaşık yüzde 25’lik bir artış.

Ancak, aynı dönemdeki Çin gibi Avrupa’da da sıkıntılar baş gösterdi. Nüfus çevrimlerine ilişkin bildiklerimiz bize böyle bir dönemin yaşanması gerektiğini söylüyor ve gerçekten yaşandı da. Aşağı yukarı 1600 yılına gelindiğinde Avrupa’daki nüfus artışı sona ermişti. Bazı bölgelerde artış yalnızca yavaşlamış ve neredeyse durmuştu; bazılarındaysa nüfus azalmaya başlamıştı.

Hıristiyanların bir duasında şöyle bir dilek vardır: “Bizi kıtlıktan, savaştan ve salgın hastalıktan koru Tanrım.” Şimdi bu nüfus azaltıcı etkenlerin, özellikle on yedinci yüzyılda nasıl işlediğini göreceğiz.

Kıtlık daima bir tehlikeydi. O dönemlerde dünyadaki çoğu insan topluluğu gibi Avrupalıların da beslenme biçimleri temelde belli bir tahıl ürününe dayalıydı. Bu ürün, ister buğday ister arpa, mısır veya darı olsun, yaşamsal bir öneme sahipti. Kıtlıklar ve büyük kayıplar, yağmurun ya çok fazla ya da çok az yağması nedeniyle hasat zarar gördüğünde yaşanıyordu. Belli bir bölgede, hasadın iyi olduğu yıllarda bile tahılın kıtı kıtına yetmesine neden olacak kadar çok sayıda insan yaşadığını düşünelim. Böyle bir bölgede kötü hasat kıtlığa ve büyük can kaybına yol açabilirdi. Bir savaş, kıtlığı daha da öldürücü yapabilirdi. Ordular hazır yiyeceği yiyor,

büyüyen ekinleri yakıyor ve çiftçilerin yiyecek taşıyan yük arabalarının geçmek zorunda olduğu yolları kapatıyordu.

Her yerde yiyecek sıkıntısı vardı, özellikle çok fazla insanın yaşadığı veya toprağın verimsiz olduğu ya da iklimin sert olduğu yerlerde. Örneğin Ispanya'nın ortasındaki "Eski" Kastilya yarı çoraktı. (Bir efsaneye göre İsa, Âvila kentini ziyaret etmiş ve güneşin kavurduğu toprakları görünce ağlamıştı.) İspanyollar yöredeki iklimin "dokuz ay kış, üç ay cehennem" olduğunu söylerler. Bu bölgede kötü hasatlar ve tahıl fiyatlarının yükselmesi, aşağı yukarı 10 yılda bir yaşanan şeylerdi.

Fransa'nın kuzeyindeki Beauvais kentinin tarihi, kıtlıkların insanları nasıl öldürdüğünü açıkça ortaya koyuyor. 1600 yılında burada yaklaşık 12.000 kişi yaşıyordu. Çoğu Beauvais'li dokuma işçisi, vasıfsız işçi veya hizmetkâr olarak çalışıyordu ve ikide bir çöken bir katedralin çevresinde, yıkılıverecekmiş gibi duran tıklım tıkış evlerde yaşıyorlardı.

Pek çok yerde olduğu gibi Beauvais'de de yiyecek sıkıntısı vardı. Kentin yakınındaki köylüler kendilerini ve kenti besleyecek tahılı güç-bela yetiştiriyordu. Yiyecek kaynağının bu kadar sorunlu olmasının nedeni çiftçilerin çoğunlukla tek bir ürün yetiştirmesiydi: Ya buğday ya çavdar. Afet durumunda bir çeşit güvence olabilecek başka tarımsal ürünler yetiştirmiyorlardı ve çok soğuk bir kış veya yağmurlu bir yaz bir yıllık yiyeceklerini yok edebiliyordu. Mahsul iyi olduğunda bölge kendini besleyebiliyor, ama başarısız olduklarında ekmeğin fiyatı fırhyordu. Ardı ardına yaşanan yiyecek sıkıntıları sonucunda pek çok insan açlık ve hastalıktan ölüyordu.

Sıradan bir dokuma işçisinin halini düşünün. Günde yaklaşık yedi buçuk kuruş kazanıyordu. Tabii en azından bir kuruş vergilere, kiraya ve kiliseyle zanaat örgütüne gidiyordu. Geri kalan altı kuruş, ailesinin temel gıdası olan ekmek içindi. Hasadın iyi olduğu zamanlarda ekmeğin fiyatı uygun oluyordu; kendisi, karısı ve bir veya iki çocuğu için ekmek alabiliyordu.

Ekmeğin fiyatının iki, üç, hatta dört katına çıktığını düşünün. 1670'lerin başıyla 1700'lerin başı arasında bu sık sık olurdu. Kötü geçen hasatlar tahılın, dolayısıyla da ekmeğin fiyatının bu süre içinde 12 yıl iki katına, dört yıl üç katma ve üç yıl da dört katına çıkmasına neden olmuştu. Fiyatlar

böyle arttığında aile yeterli ekmek satın alamıyordu. Kayıtlar, hasadın başarısız olduğu yıllarda Beauvais’deki ölümlerin sayısının normal düzeyinin üç veya dört katına fırladığını ortaya koyuyor.

Bütün fertleri ip eğirici ve dokumacı olarak çalışan beş kişilik bir ailenin, Cocus ailesinin yaşadıklarına bir göz atalım. 1693 yılının yazında verimsiz bir hasat, ekmeğin fiyatının aşırı artmasına yol açmıştı. Aynı dönemde, hasadın kötülüğü tekstil ticaretinde de bir bunalıma yol açmıştı. Bu nedenle iş bulmak güçleşti ve ailenin geliri tam da ekmeğin fiyatının arttığı dönemde azaldı. Cocus ailesine ne olduğunu tahmin etmek zor değil. Başlangıçta, diyor tarihçi Pierre Goubert, büyük olasılıkla kara günler için ayırdıkları üç beş kuruşu kullanmış, sonra da az sayıdaki eşyalarını rehin vermişlerdi. Ardından, “Sağlığa yararsız yiyecekler, kepek ekmeği, pişirilmiş ısırganotu, küflenmiş tahıllar, mezbahaların civarmdan topladıkları hayvan iç organlarım yemeye başlamışlardı.” Kısa bir süre sonra açlık çekmeye başladılar, zayıfladılar ve halsiz düştüler; “tehlikeli ve kangrene yol açan ateşli hastalıklara” yakalandılar. Kış geldiğinde Yoksullar Bürosu Cocus ailesini listesine almıştı. Üç ay sonra en küçük kız çocuk öldü, ondan iki ay sonra da en büyük kız ve baba öldü. “Bütün fertleri çalıştığı için diğerlerine göre talihli sayılabilecek bu aileden geriye yalnızca dul bir kadın ve öksüz bir çocuk kaldı. Her şey ekmeğin fiyatı yüzünden olmuştu."*

---

* ***Pierre Goubert, Beauvais et le Beauvaists de 1600 d 1730 (1960) 76-77. sayfalar, Peter Laslett’in İngilizceye çevirisiyle The World We Have Lost [Yitirdiğimiz Dünya] (1965), 112-113. sayfalar.***

İnsan yaşamını tehdit eden ikinci şey savaştı. Birbiriyle kavgalı pek çok ulusun bulunduğu Avrupa’da savaş neredeyse hiç bitmiyordu. 1540 ile 1640 arasında yalnızca üç yıl Avrupa’nın veya Akdeniz’in herhangi bir yerinde savaş yaşanmadı. Daha önceki bir bölümde gördüğümüz gibi, o dönemde savaşlar daha amansızdı. Ordular hâlâ kargı ve kılıç kullanıyorlardı ama aynı zamanda fitilli tüfek de taşıyorlardı, çarpışmalar çoğunlukla kazananların kaybedenleri acımasızca öldürmesiyle sonuçlanıyordu.

Avrupa’nın Otuz Yıl Savaşları bu tür savaşlara iyi bir örnektir. Çarpışa çarpışa ilerleyen, gerektiğinde kışlayan, sonra yeniden ilerleyen ve yeniden

çarpışan ordular düşünün. Ülkeler askerlerine fazla para vermediğinden ve nadiren giysi, yiyecek veya barınak sağladığından, askerler geçimlerini sağlamak için yağmalamak zorundaydılar. Gezginleri soyup öldürüyor, yiyecekleri ve atları nereye sakladıklarını söyleyene kadar köylüleri kendi ocaklarmda ateşe tutuyorlardı. Zavallı köylüler sık sık çiftçiliği bıraktığından, kısa bir süre sonra kıtlık baş gösterdi. Bu arada ordular kasabaları ve kentleri harabeye çevirmişti. Leipzig'i beş defa, 1631'de tamamen yakıp yıktıkları Magdeburg'u da on defa kuşatmışlardı. En kötüsü de orduların, asker ve sivil çok sayıda insanın ölümüne yol açan veba ve tifüs hastalıklarını yay masıydı.

Bugünkü Almanya'nın sınırları içinde yer alan bazı bölgelerinin nüfusu bir hayli azalmıştı. Berlin'den Kuzeydoğu Fransa'ya uzanan bölgedeki kırsal alanlarda yaşayan beş kişiden dördü yaralanmalar, açlık, hastalık sonucu ölmüş veya daha güvenli bölgelere göç etmişti. Almanya'nın tamamında kentte yaşayanların üçte biri, köylülerin de beşte ikisi ölmüştü.

1600'lerde hastalıklar, savaş ve açlıktan bile daha öldürücüydü (hastalıkla yalnızca salgınları değil, sıradan hastalıkları da kastediyoruz). Daha önce, ortaçağda, salgın hastalıkların en kötüsü vebaydı. 1600'lerdeyse birkaç hastalık birden çok sayıda insanı yiyip bitiriyordu: Yalmzca veba değil, çiçek, dizanteri ve kısmen tifüs.

Günümüzde insanların üzerindeki bitlerin tifüs hastalığını bulaştırabildiğini biliyoruz. Örneğin derisinin üzerinde, tifüs mikrobunu taşıyan bir bitin dışkısını bıraktığı yeri kaşıyan birine hastalık bulaşır. Dışkıdaki tifüs mikropları deriden içeri girer ve mikropların ürettiği zehirli madde arttığında hastada ani bir baş ağrısı ve ateş görülür. Ardından çoğunlukla halsiz düşer, her yeri kırmızı lekelerle dolar, sonra öksürük nöbetine tutulur, soluksuz kalır, sayıklamaya başlar, komaya girer ve ölür.

Tifüs bitlerin bulunduğu her yerde ortaya çıkmıştı: Hapishanelerde, gemilerde ve savaş alanlarında, yani insanların toplu olarak bulunduğu ve giysilerini nadiren değiştirdikleri, pis samanların veya battaniyelerin altında koyun koyuna yattıkları her yerde. 1586'da tifüs İngiltere'nin Exeter kentindeki bir mahkemeyi vurmuştu. Yöre halkı daha sonra hastalığın izlediği yolu ortaya çıkarmıştı. İlk olarak, askerler yakaladıkları tifüslü

yabancı denizcileri kalenin hapishanesine atmışlardı. Denizciler hastalığı diğer tutuklulara, duruşmalarım bekleyen İngilizlere bulaştırmış, bunlardan bazıları ölmüştü. Ardından hayatta kalan İngiliz tutuklular, ayakta duramayacak kadar hasta olmalarına rağmen, mahkemeye çıkarılmışlardı. Mübaşirler bu tutuklulardan bazılarına mahkeme salonuna giderken yardım etmiş, bazılarını tekerli arabalarla taşımış ve bazılarının da koluna girmişti. Bekleneceği gibi mübaşirler de hastalığı kapmıştı. Duruşma sırasında ve sonrasında tifüs yargıca ve jüri üyelerine bulaşmış ve mahkeme salonundan bütün kent halkına yayılmıştı.

Avrupalılar hastalıkların kendileri için daima bir tehdit olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Çocuklar yüzyıllarca şu İngiliz çocuk şarkısıyla dans ettiler:

Ring-a-ring o'roses *Halka halka güller*

A pocket full of posies *Çiçek dolu keseler*

Ashes! Ashes! *Küller! Küller!*

We all fall down. *Hepimiz öleceğiz.*

Bu şarkıda anlatılan vebadır. Vücuttaki kırmızı bir halka hastalığın bir belirtisiydi; insanlar hastalığı savuşturmak için yanlarında çiçekler (burada şifalı ot anlamında) taşıyordu ve hastalığın hava yoluyla yayılmasını önlemek için çerçöp yakıyorlardı (küller de buradan geliyor). Ve açıklamaya gerek olmayan, “hepimiz öleceğiz” dizesi...

Büyük salgınlarda binlerce insan ölmüştü, ama olağan zamanlardaki dizanteri, gizli “ter” ve “humma” nöbetleri gibi önemsiz görülen hastalıklardan daha fazla sayıda insan ölüyordu. Ölümlerin nedenlerine ilişkin güvenilir bilgi kaynaklarımızdan biri, Londra kiliselerindeki definlerin haftalık kayıtları olan Londra Ölüm Kütükleredir. Bu kütükleri düzenleyenler 1600’lerde ölüm nedenini de belirtmeye başlamışlardı. Tanı koymak konusunda uzman değillerdi (hem de hiçbiri) ve büyük olasılıkla

hastalıkları sık sık birbirine karıştırıyorlardı. Buna rağmen belgeler büyük bir kentteki ölümlerin nedenleri konusunda kaba da olsa bir fikir verir. 1661 ile 1686 arasındaki 25 yıl boyunca belgeler, ölümlerin yaklaşık beşte ikisine, veba, tifüs, çiçek, kızamık ve dizanteri ("bağırsak sancısı" olarak belirtiliyordu) gibi salgın hastalıkların yol açtığını belirtiyor. Fakat daha büyük kısmı için, beşte üçü içinse sorumlu olarak her zaman yaşanan hastalıklar gösteriliyor: Çocuk hastalıkları, verem ve yaşlılık hastalıkları.

Can kayıplarının çoğu yoksulluk, pislik ve cehaletten kaynaklanıyordu. Kasabalar ve kentler mantar gibi çoğalıyor ve zehirli mantarlara dönüşüyorlardı; sokaklar çöple, çamurla ve hayvan dışkısıyla kaplıydı. Aileler bir veya iki odada tıkış tıkış yaşıyor, sularını pis kuyulardan ve ırmaklardan alıyorlardı. Bir İngiliz madenci bir araştırmacıya şöyle demişti: "İnsanların bacakları ve gövdeleri şapkanız kadar siyah." Sonra da devam etmişti: "Genç kızların [madenlerde çalışan] vücutlarını yıkaması olağan bir şey değildir; benim kız kardeşlerim hiç yıkanmaz." Kentler sakinlerini hızla öldürürken, ölenlerin yerlerini kırsal bölgelerden gelen insanlar hemen bulaşıkçı, seyis, çırak, vasıfsız işçi ve fahişe olarak dolduruyordu. Bu yeni gelenlerin çoğu da kentte yakalandıkları hastalıklardan ölüyordu.

Her yer pislik içindeydi. Bir İtalyan ressam bir elkitabında bir tahta levhanın resim yapmak için nasıl hazırlanacağını anlatmıştı. Levhanın tavuk kemiklerinden yapılma ince tozla ovalanması gerektiğini söylüyordu ve "kemikler ne kadar eski olursa o kadar iyiydi." Peki böyle kemikleri nereden bulacaktık? "Yemek masasının altında bulduğunuz kemikleri kullanabilirsiniz" diye yazıyordu.

Yazar Tobias Smollett bir keresinde İskoçya'nın Edinburgh kentinde satılan süte ilişkin şöyle bir betimleme yapmıştı: "Süt sokaklarda açık kovalarla taşmıyor, kapılardan ve pencerelerden dökülen pis sulara, yoldan geçenlerin tükürüklerine, sümüklerine ve çiğnenmiş tütünlerine; hayvan dışkısı taşıyan arabalardan dökülüp saçılan dışkılara, at arabalarının tekerleklerinin sıçrattığı pisliklere, şaka olsun diye yaramaz çocuklar tarafından atılan çerçöpe, tenekeden ölçü kabına salyasını akıtan bebeklerin salyalarına (ölçü kabı öylece süte daldırılıyor ve salya bir sonraki müşterinin sütüne karışıyordu) ve son olarak da bu değerli karışımı saygın

bir unvan olan sütçü kadın unvanı altında satan pasaklı kadınların paçavralarından dökülen haşarata [pire ve bit] maruz kalıyordu.”

Pislik ve sefalet yalnızca kentlerde yoktu. Ünlü bilgin, Desiderius Erasmus Almanya’da benzerine çok rastlanan bir taşra hanını şöyle anlatıyordu: “Atınızı bağlayıp Ocak Odası’na giriyorsunuz, burası çizmelerle, çantalarla, balçıkla ve daha bir sürü şeyle dolu, herkesin doluştuğu bir oda... Ocak Odası’nda çizmelerinizi çıkarırsınız, ayakkabılarınızı giyersiniz ve değiştirecekseniz, gömleğinizi değiştirirsiniz... Biri başını tarar [bit yüzünden mi?], bir başkası... sarımsak yemiştir, geğirir... Bana kalırsa hiçbir şey bu kadar çok sayıda insanın aynı havayı solumasmdan daha tehlikeli değildir... osurukları, pis kokulu solukları saymıyorum... ve çoğunun, bütün uluslarda yaygın olsa da İspanyol hastalığı veya Fransız çiçek hastalığı [frengi] olarak adlandırılan hastalığı taşıdığından da kuşku yok.”

Hekimler fazla yardımcı olamıyordu. Herkes gibi onlar da fareler, pireler ve bitler hakkında pek çok şey biliyor, fakat hastalığı nasıl yaydıklarını bilmiyorlardı; virüsler ve bakterilerden bütünüyle habersizlerdi. İşe yarayabilecek çok az ilaçları vardı: Yüksükotu (kalbi güçlendirmek için) ve cıva (frengi, kabız ve daha başka pek çok rahatsızlığın tedavisi için bolca kullanıyorlardı). İtalyan yazar Giovanni Casanova, “hekimlerin tedavi ettiklerinden daha fazla sayıda insanı öldürdüğünü” ileri sürüyordu. İngiltere kralı II. Charles 1685’te felç geçirdiğinde yetkililer Londra’nın bütün ünlü hekimlerini çağırmıştı. Kraldan yarım litre kadar kan aldılar, başına sıcak ütü koydular ve kafatası kemiklerinden yapılmış bir ilaç içirdiler. Kral öldü.

Açlık, pislik, hastalık ve cehalet kol gezerken bu kadar çok insanın bu kadar genç ölmesinde şaşılacak bir şey yoktu. İngiliz bilgin John Colet, varlıklı bir işadamının en büyük çocuğuydu. Tam yirmi bir kardeşi vardı ve Colet otuz iki yaşma gelmeden hepsi ölmüştü. Çağdaşı Alman Ressam Albrecht Dürer, on sekiz çocuklu bir aileden geliyordu ve anlaşıldığı kadarıyla yalnızca üç çocuk yetişkinliğe erişebilmişti. Varlıklı bir İngiliz çift olan Edward ve Judith Gibbon, yedi çocuk yapmıştı, bunlardan altısı oğlan, biri kızdı. Oğlanların hepsine Edward adını vermişlerdi; içlerinden en azından birinin hayatta kalacağını ve bir aile geleneği olan bu adı

sürdüreceğini umuyorlardı. En büyükleri dışında beş oğlan bebekken öldü. Bir dizi çocukluk hastalığı geçirmesine karşın hayatta kalan en büyük oğlan büyüdü ve iyi bilinen bir tarih kitabı yazdı: *Roma imparatorluğumun Gerileyişi ve Çöküşü.*

Bir köylü ailenin öyküsü “alışılmış” hastalıkların korkunç etkilerini gözler önüne seriyor. Zuzek ailesi, günümüzde İtalya’nın kuzeydoğusunda bulunan kayalık bir platoda yaşıyordu, 1800’lerin başlarıydı ve aile yoksuldu. Bir tepenin yamacındaki on üç evden birinde, küçük taştan bir evde oturuyorlardı; hep beraber küçük taşlık arazileri işliyorlardı. Bir vergi toplayıcı köylerindeki insanların “yetersiz beslendiklerini, ama çiftliğin zahmetli işlerine dayanacak kadar güçlü ve becerikli” olduklarını belirtiyordu.

1800 yılında Tomaz Zuzek, Marina Gabroviç ile evlenmişti; çift, 17 yılda on bir çocuk yapmıştı. Bu on bir çocuktan sekizi bir yaşım doldurmadan ölmüştü. Yörenin rahibi defin kayıtlarında bu ölümlerin nedenlerini veya ailenin kendisine ölüm nedeni olarak söylediği şeyleri belirtmişti. Buna göre, çocuklardan üçü “zayıflık”tan, ikisi “sıradan” nedenlerden, biri “boğaz şişliği”nden ve ikisi de verem veya vücudu yiyip bitiren başka bir hastalıktan ölmüştü. Marina, çocukların annesi, otuz altı yaşmda, en son çocuğunu doğurduktan kısa bir süre sonra ölmüştü. Öldüğü sırada bir kıtlık yaşanıyordu, ki bu da ölümünü çabuklaştırmış olabilir.

Kız çocuklardan ikisi büyüdü ve köyden ayrıldı. Hayatta kalan tek erkek çocuk, Matija, yetişkin yaşlara erişti ve ev ile arazi ona miras kaldı. On sekiz yaşma geldiğinde, yine on sekiz yaşındaki Marijana ile evlendi ve bu çift on iki çocuk sahibi oldu. Bunlardan sekizi sayılı gün yaşadı veya bir yıla kalmadan öldü, biriyse on iki yaşma kadar yaşadı. Rahip bu ölümlerin nedenlerini şöyle kaydetmişti: “Erken doğum”, “zayıflık”, “doğal ölüm”, “zayıflık”, “zatürree”, “kızıl hastalığı”, “sıradan ölüm”, “dizanteri” ve “ince hastalık”. On iki çocuktan dördü yetişkinliğe erişti, fakat aralarından biri yirmi bir yaşında veremden öldü. Matija kırk iki yaşında tifonun neden olduğu ateşten öldü, Marijana’yı kırk iki yaşında son çocuğuna hamileyken yalnız bıraktı.

Bu iki çift toplam yirmi üç çocuk yapmıştı ve bunlardan yalnızca altısı yirmi bir yaşını doldurabilmişti. Bir sürü doğum, bir sürü erken ölüm.

Türümüzün varlığını sürdürmesi açısından bakıldığında, bu iki ailenin öyküsü aslında olumlu. Dört ebeveyn arkalarında kendileri de çocuk yapabilecek altı çocuk bırakmış.

Böylece 1800'lerin başına gelmiş olduk. Bu tarihe kadar türümüz sayısız yükseliş ve düşüş dönemi yaşadı. Açlığa, savaşa, salgın hastalığa rağmen sayımız artmış ve artık biz insanların nüfusu yaklaşık bir milyara ulaşmıştı. Oysa, günümüze kadar sürecek bir nüfus patlamasının henüz başındaydık.

12. Bölüm

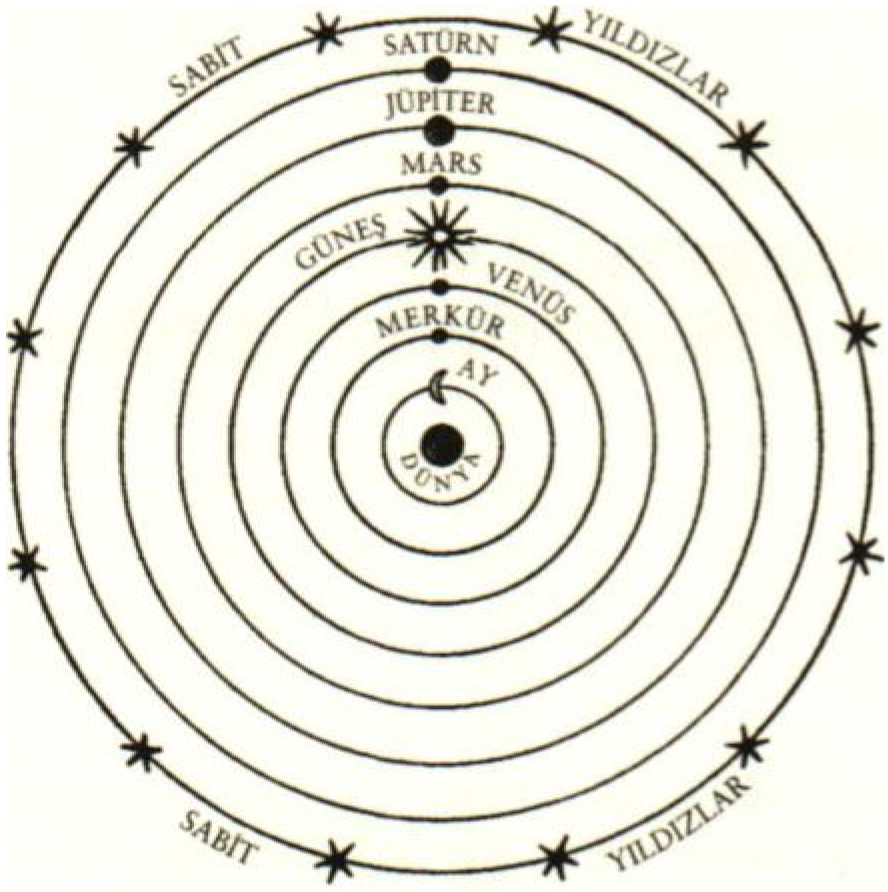
Kim Olduğumuzu ve Nerede Yaşadığımızı Keşfediyoruz

Yakın sayılabilecek bir zamana kadar, şeylerin muazzam ölçeğindeki yerimizin gurur ve kıvanç verici bir yer olduğuna inanıyorduk. En azından Avrupalılar bu kanıdaydı. Zaten önemli olan da bu, çünkü kim olduğumuzu ve gerçekte nerede yaşadığımızı Avrupalılar keşfedecekti.

Avrupalılar evren hakkında bildiklerini eskiçağ gökbilimcilerinden, özellikle de Roma İmparatorluğu’nun gelişme döneminde konuyla ilgilenmiş bir Mısırlı’dan (İskenderiyeli’den), Ptolemaios’tan (Batlamyus) miras almışlardı. Ptolemaios, kendi dönemindeki bilginlerin evrenle ilgili görüşlerini, sonradan *Almagest*, “En Büyük Derleme” olarak anılacak bir kitapta özetlemişti.

Ptolemaios’un ortaya koyduğu biçimiyle evren. Dünya (tam merkezde), Güneş, Ay, beş gezegen ve yıldızlardan oluşuyordu. Yalnızca Dünya katı, ağır maddedendi; diğerleri ağırlığı olmayan şeylerden yapılmıştı. Bu gökcisimleri, her biri hiç durmadan dönen görünmez kürelere sabitlenmiş biçimde, merkezdeki hareketsiz Dünya’yı çevreliyordu. Bu küreler eşmerkezliydi, yani iç içelerdi. Ay en küçük, Dünya’ya en yakın küredeydi. Merkür’ün küresi Ay’ın küresini çevreliyordu, Venüs’ün küresi Merkür’ünkini çevreliyor ve ardından her biri kendi küresinde Güneş, Mars, Jüpiter ve Satürn sıralanıyordu. Bütün yıldızlar tek bir küreye, sekizinci küreye sabitlenmişti.

Ptolemaios’tan yüzyıllar sonra Hıristiyanlar, yıldızların küresinin ötesinde Tanrı’nın âlemi olduğuna karar verdiler. Küreleri döndüren ve gökcisimlerini Dünya’nın çevresindeki kusursuz çemberlerde tutan onun melekleriydi.

Evren'in eski modeli.

Ptolemaios'un Evren betimlemesi doyurucuydu, çünkü herkesin görebildiği veya düşündüğü şeylere uygun düşüyordu. Dünya gerçekten de hareketsizmiş gibi görünüyordu ve gökcisimleri de, bizim çevremizde dönüyormuşçasma, her gün veya gece doğuyor ve batıyor gibi görünüyorlardı. Çoğu insan için bu apaçıktı, sağduyuya uygundu, dolayısıyla Evren'in Dünya-merkezli açıklaması yaygın kabul gördü.

Bu bakış açısı yalnızca sağduyuya uygun değildi, aynı zamanda Tanrı'nın yarattığı her şeyin merkezinde olduğumuzu, gökyüzünün bizim çevremizde döndüğünü ve Güneş'in, Ay'ın ve yıldızların yalnızca bize ışık vermek için parladığını düşünmek de insana mutluluk veriyordu. Bu çeşit bir kavramlaştırma kendimizi önemli hissetmemizi sağlıyordu.

Gökyüzünün Dünya'nın etrafında döndüğü düşüncesi, bir başka mutluluk verici Avrupa veya Hıristiyan düşüncesine de çok uygundu: İnsanoğlu'nu Tanrı'nın özel olarak yarattığı düşüncesi. Konunun bu biçimde anlaşılması temelde Kitab-ı Mukaddes'in başındaki iki yaratılış öyküsünden kaynaklanıyordu. Bu öykülerden birinde, Tanrı önce balıkları, kuşları ve "yabanıl hayvanları, evcil hayvanlan, sürüngenleri" yaratır. Sonra bu canlılardan ayrı olarak, "kendi suretinde, Tanrı suretinde" erkekleri ve kadınları yaratır ve onlardan diğer canlılara "egemen" olmalarını ister. İkinci yaratılış öyküsünde önce Âdem'i, yani erkeği, özel bir yöntemle, "burnuna yaşam soluğunu üfleyerek" yaratır. Ardından da Havva'yı, yine özel bir yöntemle, Âdem'in kaburga kemiğinden meydana getirir. Fakat bu öyküde Tanrı hayvanları ve kuşları basit bir biçimde topraktan "şekillendirir" ve ad koyması için hepsini Âdem'e getirir.

Her iki öykü de hayvanların ve insanların ayrı ayrı yaratıldığını söylüyordu. Hayvanlar ayrı bir şeydi, insanlar ayrı. Dahası, insanlar üstündü ve yaratıcının en önemli konusuydu. Kitab-ı Mukaddes böyle söylüyordu, bu Tanrı'nın sözüydü. Ptolemaios'un Dünya-merkezli evren düşüncesinde olduğu gibi, bu ayrı, özel yaratım görüşü insanların memnuniyetle inandığı şeylerden biriydi. Kimsenin basit bir çiftçiyi öküzünden daha değerli olduğuna inandırması gerekmiyordu.

Ptolemaios'un Dünya-merkezli Evren düşüncesi yaklaşık 1.400 yıl saltanatını sürdürdü. Papalar, din adamları, ressamlar ve şairler, okula gittiklerinde bu düşünceyi öğrendiler ve kendilerinden sonraki kuşaklara öğrettiler. Öküzünden daha değerli olduğunu bilen köylü bile büyük olasılıkla, eğer üzerinde düşünmüşse, sabanla sürdüğü toprağın hareketsiz durduğunu, Güneş'in onun etrafında döndüğünü düşünüyordu.

Dünya-merkezli Evren göründüğü kadar açık seçik ve basit değildi. Aksine, bir hayli karmaşıktı. Nedenine gelince... Eskiçağda bilim adamları, Ptolemaios ve diğerleri, "hareketsiz" veya sabitlenmiş yıldızların oluşturduğu zeminin üstünde gözledikleri gezegenlerin her zaman, Dünya'nın çevresinde basit çemberler çizerek dönmeleri durumunda olmaları gereken yerlerde olmadıklarını fark etmişlerdi, özellikle Mars sık sık yanlış yöne gidiyor gibi görünüyordu, o kadar ki Eski Mısırlılar ona

“geriye doğru giden” adını vermişlerdi. Ayrıca, gezegenler bazen çok hızlı, bazen yavaş hareket ediyordu, bazen parlak, bazen sönük oluyorlardı.

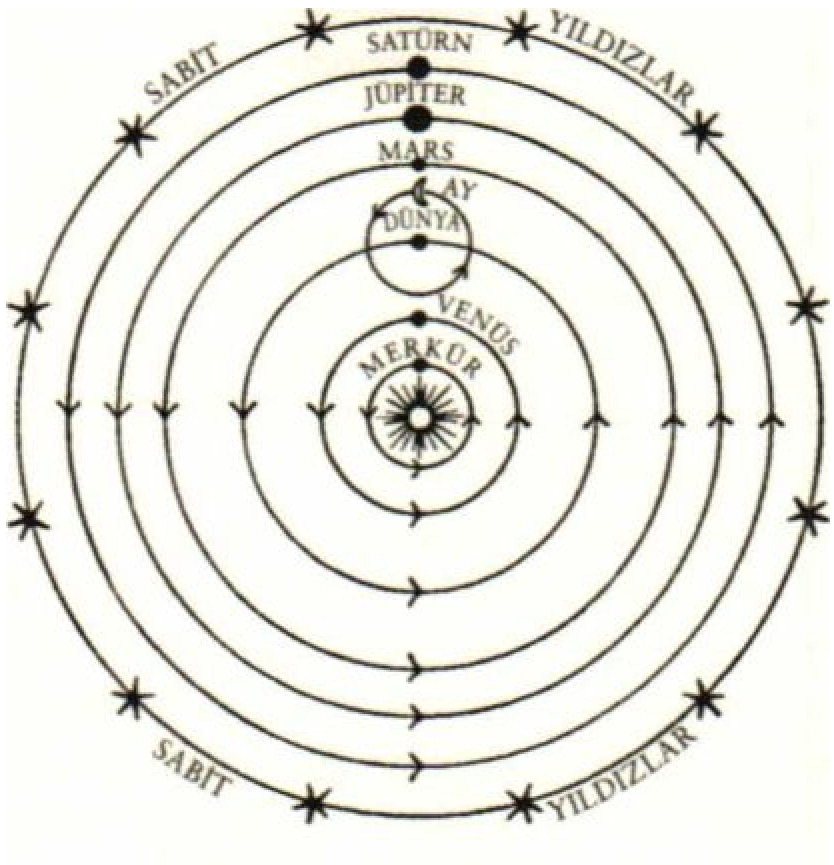
Olağan sayılamayacak bu düzensizliklerin nedeni konusunda eski gökbilimciler zorlama açıklamalar ortaya atmışlardı. İşte bunlardan biri: Gezegenlerin onları Dünya’nın çevresinde taşıyan kürelere doğrudan sabitlenmediğine, merkezi büyük kürenin üzerinde bulunan, ilmek adı verilen daha küçük bir kürenin üzerine sabitlendiklerine karar vermişlerdi. (İster büyük ister küçük olsun, bütün bu kürelerin şeffaf olduğunu unutmayın.) Gezegeni taşıyan bu ilmek bağımsız bir biçimde, kimi zaman da taşıyıcı kürenin dönüş yönünün tam tersi yönde dönüyordu. Gökbilimcilerin gezegenlerin bazen yanlış yönde hareket ediyor gibi görünmelerine getirdikleri açıklama böyleydi.

Sonra her bir gezegen için tek bir ilmeğin yeterli olmadığı anlaşıldı. Gezegenlerin bulundukları bütün yanlış konumları açıklamak için gökbilimciler bazı gezegenlerin, taşıyıcı kürelere sabitlenmiş başka ilmeklere sabitlenmiş ilmeklere sabitlendiğini hayallerinde canlandırmak zorunda kaldılar. Ortaçağda bir İspanya kralına bu sistem açıklandığında, kral, “Her şeyi yapabilecek gücü olan Tanrı, Yaratma işine girişmeden önce bana danışsaydı, daha basit bir sistem önerirdim” demişti.

1500’lerin başında Machiavelli siyaset üzerine araştırmalar yaparken ve Macellan dünyanın çevresini dolaşırken, Mikolaj Kopernik adında bir Polonyalı, Dünya-merkezli Evren üzerine yeniden düşünmeye başlamıştı. Gençken İtalya’da Kilise hukuku ve tıp öğrenimi görmüş ve gökbilimiyle ilgili bazı dersler almıştı. Ülkesine geri döndüğünde bir piskopos olan dayısının danışmanı oldu. Piskoposa ayrıca özel hekim olarak da hizmet etti, yaşadığı bölgeyi geliştirmek için tasarılar üretti ve kendi portresini yaptı. Bir ara bir metresi oldu; bir piskoposun hizmetinde olduğundan bu durum onu zora soktu.

Kopernik, bir yandan da tamamen meraktan, yıldızların ve gezegenlerin hareketlerini inceliyordu. 50 yıl boyunca, İtalya’daki gençlik günlerinden ölüm döşeğine dek, Evren’e ilişkin eskiçağdan kalma görüş üzerinde kafa yordu. Tutucu biriydi, usandırıcı ilmeklerine rağmen, Ptolemaios’un görüşünün büyük bölümünü kabul ediyordu.

Ancak Kopernik, Evren görüşümüzde temel bir değişiklik yapmamız gerektiğine karar verdi, tam anlamıyla dünyayı sarsacak bir değişiklik. Kopernik Dünya'nın aslında Güneş'in çevresinde dönen gezegenlerden biri olduğu kanısına vardı. Evren'in merkezinde hareketsiz duran Dünya değil, Güneş'ti; Dünya III numaralı kürenin üzerindeydi. Kopernik bu cüretkâr sonuca nasıl varmıştı? Gezegenlerin hareketlerine ilişkin şaşırtıcı verilere mi sahipti? Hayır, aslında pek fazla gökyüzü gözlemi yaptığı da söylenemezdi. Yalnızca çok akıllıca bir tahminde bulunmuştu.

Kopernik'in Evren'i.

Kopernik, ortaya koyduğu şeyin yalnızca, Ptolemaios ve diğerlerinin kullandığı verilerin daha iyi bir açıklaması olduğunu ileri sürüyordu. Başlangıçta, merkeze Dünya yerine Güneş'i koyarak, "gezegenlerin balesi" adını verdiği şeyi açıklamak için gereken ilmek sayısını azaltmayı düşünmüş gibi görünüyor. Daha basit açıklamalardan hoşlanıyordu, çünkü eskiçağın ünlü filozofu Platon'dan gerçeğin daima basit olduğunu öğrenmişti. Öte yandan aslında Kopernik'in gezegenlerin Güneş

çevresindeki hareketlerini açıklamak için daha az değil, daha fazla ilmeğe gereksinimi olduğu ortaya çıktı; 40 yerine, yaklaşık 50 ilmek gerekiyordu. Bununla beraber, Güneş-merkezli Evren modelinin Dünya-merkezli modele göre daha basit ve yalın olduğunu düşünüyordu.

Kopernik görüşlerini *Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine* adlı bir kitapta dile getirdi, fakat bu kitabı yıllar sonra bastıracaktı. Kitabın matbaaya gitmesine ölmeden kısa bir süre önce izin verdi ve söylenenlere göre basılı kitabı ancak 1543'te öldüğü gün gördü. Büyük olasılıkla, kuramını yayımlatmayı alay konusu olmaktan korktuğu için geciktirmişti.

Beklediği kendisine gülünmesiyse, haklıydı. Protestan Reform Hareketinin öncüsü Martin Luther, Kopernik'in kuramını duyduğunda, "bu delinin bütün gökbilimini tepetaklak etmek istediğinden" yakınmıştı. Luther, Kutsal Kitap'ta, yani Tanrinm sözünde, İsrailoğullarının önderi Yeşu'nun Kenanlıları öldürmeye devam etmek için ışığa gereksinmesi olduğunda Tanrının batan Güneş'e durmasını buyurduğunun anlatıldığına dikkat çekmişti. Luther'e göre bu, Güneş'in normalde hareket ettiğini kanıtlıyordu. Bu budala adam onun hareketsiz olduğunu nasıl söyleyebilirdi?

Kopernik'in kitabına bir göz atıp ölmesinden bir kuşak sonra Johannes Kepler doğdu. Bu tuhaf çocuğun günün birinde gezegenlerin yörüngelerini belirleyeceği söylense kimse inanmazdı. Kepler'in babası Almanyalı bir serseriydi ve karısını dövüyordu; bir keresinde bilinmeyen bir suç yüzünden, "asılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştı." Günün birinde ailesini terk etti ve ülkesinden uzakta öldü. Çok daha sonraları Johannes'in annesi büyücülükle suçlandı, yakılmaktan kıl payı kurtuldu. Yine de bu çift bir biçimde Johannes'i gökyüzüyle tanıştırmıştı. Altı yaşındayken annesi onu bir kuyrukluyıldızı görmesi için bir tepeye götürmüştü, dokuz yaşındayken de annesiyle babasının çağırmasıyla dışarı çıkıp Ay tutulmasını izlemişti.

Johannes önemli olamayacak kadar zavallı biriydi. Çiçek hastalığı yüzünden neredeyse ölecekti, yaşamı boyunca zayıf ve sağlıksızdı. Gelecekte gökbilimci olacak biri için en kötüsü de çektiği görme bozukluğuydu. Onun açısından hiçbir şey kolay olmamıştı. Yirmi bir

yaşında şöyle yazıyordu: “Yılbaşı gecesi bir bakireyle birleşme şansına eriştim. Ama başıma gelebilecek en kötü şey geldi, idrar kesemde keskin acılar duydum...”

Her şey ona karşıydı, bir tek şey dışında: Parlak bir zekâya sahipti. Bunun sonucunda da, idarenin desteğiyle, iyi bir lise ve üniversite eğitimi aldı. Piyesler yazdığını, uzun şiirler ezberlediğini, Aristoteles’in yapıtlarını Yunancasından okuduğunu ve “zekâsını geliştirmek için her meslekten insanla tartışmalara girdiğini” kendi yazdıklarından biliyoruz. Kepler, “matematiğin çeşitli alanlarında, ilk keşfeden kendisiymiş gibi, keşifler yapmış, bunların daha önceden keşfedildiğini bir süre sonra anlamıştı.”

Güneş’i evrenin merkezine koyan Kopernik’in “varsayımı” hakkında da bir şeyler öğrenmişti. 50 yıl kadar sonra Newton, Kopernik’in de, eski gökbilimin de yanıldığını gösterecekti: Ne Güneş Dünya’nın etrafında döner, ne de Dünya Güneş’in etrafında; ikisi birbirinin etrafında döner. Fakat Kopernik’in açıklaması Kepler’i kendinden geçirmişti. Bir hayli dindardı ve Kopernik’in gökyüzünde, onu yaratan Tanrı’ya layık bir güzellik gördüğüne inanıyordu.

1600 yılında Danimarkalı bir gökbilimcinin araştırma ekibine katılması için davet etmesiyle Kepler’e büyük bir fırsat doğdu. Tycho Brahe, yalnızca yıldızları gözlemleyen biri olarak değil, bir düelloda yitirdiği burun kemiğinin yerine altın ve gümüş karışımından yapılma bir protez takmasıyla da yaygın bir üne sahipti. 20 yıl boyunca gezegenlerin hareketlerine ilişkin binlerce gözlem yapmıştı. Bu büyük bir başarıydı: Gezegenlerin gökyüzündeki hareketlerini belirlemeye yarayan çok sayıda nokta elde etmişti. Ölçümleri hem hassastı, hem de süreklilik içeriyordu; gezegenlerin nereye gittiğini ve oraya gitmenin ne kadar zaman aldığını da gösteriyordu. Tycho durağan fotoğrafları bir filmle değiştirmiş gibiydi. Onun zamanından önce gökbilimcilerin üzerinde çalışabilecekleri gözlem sayısı bir hayli sınırlıydı, ama şimdi Tycho’nun ölçümlerini kullanıma açması durumunda, uzun gözlem dizilerine sahip olacaklardı.

Kepler kendisine katıldığında Tycho’nun faal yılları sona ermiş, az bir ömrü kalmıştı. Büyük olasılıkla, kendisinden daha iyi bir bilim adamına gereksinimi olduğunu hissetmişti. Topladığı ham verileri, bol miktardaki gözlemi alıp bunların içinden Evren’in yapısını keşfedebilecek birine

gereksinimi vardı. Anlaşılan Kepler'in aradığı kişi olduğunu düşünmüştü. Fakat yaşamını adadığı çalışmasını başka birine vermeyi hiç istemiyordu, bu yüzden Kepler'e yalnızca tek tük bilgi kırıntıları veriyordu. Bununla birlikte, ölüm döşeğinde bütün verilerini ona miras olarak bıraktı. Son nefesini verene kadar sayıklamıştı: "Boşuna yaşamış olmayayım."

Kepler, Tycho'nun verileri üzerine yoğunlaştı, özellikle de hiçbir zaman olması gereken yerde olmayan Mars gezegeninin hareketleri konusunda ihtiyar adamın öğrendiği şeyleri inceledi. Kopernik'in söylediği gibi gezegenlerin Güneş'in çevresinde döndüğünü, fakat şu karmaşık ilmekler olmadan döndüğünü varsayarak işe başladı.

1609'da Kepler, Mars'ın (ve varsayımına göre diğer gezegenlerin) Güneş çevresindeki yörüngesinin kusursuz bir çember olmadığına dair keşfini yayımladı. Mars bir elips üzerinde hareket ediyordu (elips, bir koniyi tabanına paralel değil de bir açıyla kestiğinizde elde edeceğiniz şekildir). Gezegenlerin yörüngeleri çember değil de elips ise, bu, gezegenlerin kürelere sabitlenmediği anlamına geliyordu. (Bir küre, bir elipsin değil, bir çemberin çaplarından birinin çevresinde dönmesiyle meydana gelir.) Dairesel hareket ve görünmeyen küreler eski Evren modelinin temel unsurlarıydı, ama artık ortadan kaybolmak zorundaydılar. Kepler bu bulgudan hoşnut değildi çünkü küreler ve kusursuz çemberlere dayanan eski görüşle yetişmişti. Elipsin, gerçek olması dışında beğenilecek bir yanı olmadığını düşünüyordu. Onun için elips, gökyüzünü büyük miktarda pislikten temizlemek için, gökyüzüne taşımak zorunda olduğu bir pislik parçası gibiydi.

Daha sonra Kepler, bir gezegenin elips biçimli yörüngesi boyunca, Güneş'e yaklaştığında daha hızlı, Güneş'ten uzaklaştığında daha yavaş hareket ettiğini de buldu. Ayrıca bir gezegenin Güneş'ten ortalama uzaklığı ne kadar azsa dönüşünü o kadar hızlı tamamladığını keşfetti. Bütün bu bulguları sayılarla, kesin bir biçimde ifade etti.

Kepler neler başardığının farkındaydı. Evren'in yapısını ortaya koymuştu ve bunun sarhoşluğunu yaşıyordu. "Ok yaydan çıktı" diye yazıyordu, "artık [keşiflerini anlatan] kitabı yazıyorum. İster şimdi okunsun ister gelecek kuşaklar tarafından, ne fark eder!" Tıpkı Tanrı'nın evreni yarattığı günden bu yana bir Kepler'in çıkıp onun

mükemmelliğini görmesini beklemesi gibi, kitabının da okuyucusunu 100 yıl bekleyebileceğini söylüyordu.

Kepler’in gezegenlerin hareketlerine ilişkin yasalar ortaya koyduğu sırada Galileo Galilei de gökyüzünü başka bir biçimde inceliyordu. Galileo, İtalya’da Padova Üniversitesi’nde matematik dersleri veriyordu, pergel ve ölçüm araçları yapıyordu. 1609 yılında Hollandalı bir gözlükçünün, iki merceği belirli bir biçimde yerleştirip ikisinden birlikte baktığında merceklerin uzaktaki nesneleri alabildiğine büyüttüğünü keşfettiğini duydu. Bu Hollandalı, kısaca söylemek gerekirse, teleskopu icat etmişti. Galileo hiç zaman kaybetmeden kendine bir teleskop yapmaya başladı.

Sonra günümüzde hepimize gayet doğal gelen şeyi yaptı: Teleskopunu yukarı çevirdi ve geceleyin gökyüzüne baktı. Bunu yapan ilk kişi değildi, ama birinci sınıf gözlemcilerin ilkiydi. Gördükleri onu hayrete düşürmüştü. Bilim adamları o zamana dek Ay’ın, en yakın komşumuzun yüzeyinin pürüzsüz olduğunu düşünüyordu. Galileo, “tıpkı yüksek dağlar ve derin vadiler tarafından engebeli hale getirilen Dünya’nın yüzeyi gibi, Ay’ın yüzeyinin de çukurlar ve tümseklerle dolu olduğunu” keşfetti. Jüpiter’in çevresinde dönen dört uyduyu ve pek çok yeni yıldız gördü; çıplak gözle bakan herhangi birinin görebileceğinden “on kat daha fazla” yıldız. Samanyolu’nun yalnızca gökyüzünde belli belirsiz beyaz bir leke olmadığını, “sayısız yıldızdan oluştuğunu” keşfetti.

1610 yılında bulgularını Yıldızların Habercisi adını verdiği bir kitapçıkta topladı. Böylece hemen tanındı. Aynı yıl İngiltere’de bir şair Galileo’nun “başka dünyaları, yıldızları yanına çağırdığını ve kendilerini anlatmalarını istediğini” yazıyordu. Üniversitesi ona kalıcı bir iş ve büyük bir terfi önerdi, ama Toscana (Floransa’da) grandükü de sarayının felsefecisi ve matematikçisi olması önerisini yapmıştı. Elbette Floransa’daki işi kabul eni, çünkü bu iş onu can sıkıcı meslektaşlarından ve anlayışı kıt öğrencilerden kurtaracaktı.

Galileo’nun bulguları Kopernik’in ve Kepler’in haklı olduğunu kısmen kanıtlıyordu: Dünya Evren’in merkezi değildi. Fakat Haberci’nin asıl etkisi insanların gökbilime ilgi duymasını sağlamak ve tartışmaları canlandırmak olmuştu. Pek çok gökbilimci Galileo’nun tarafında yer aldı, bazıları da karşı

çıktı. Ömürlerini Evren'in eski modelini öğrenmekle geçirmişlerdi ve şimdi bu modelin doğruluğunun tartışılmasını istemiyorlardı.

Galileo mücadeleyi seviyordu, kendisine karşı çıkanların "kuş beyinli" olduğunu ve "kendilerine insan denilmesini pek hak etmediklerini" söylüyordu. Üniversitesindeki iki öğretim görevlisi, teleskopundan bakmaya tenezzül bile etmemişti. Bir süre sonra içlerinden biri öldüğünde, Galileo, "Dünyadayken benim göksel ıvır zıvırlarımı görmek istememişti; artık cennete gittiğine göre belki bundan sonra görür" diye yazmıştı.

Katolik Kilisesi konuyla ilgilenmeye başladı. Tanrıbilimciler daha önce Evren'in yapısıyla ilgili düşüncelerini hiç açıklamamışlardı, çünkü konu önemli gibi görünmemişti. Fakat Galileo, yeni olmakla kalmayıp sarsıcı da olan bir Evren modelini, Kopernik'in modelini ateşli bir biçimde savunuyordu. Daha önce Kopernik'in adını bile duymamış olan çok sayıda din adamı bu zararlı düşünceleri onun icat ettiğini artık öğrenmişti. İtalyan bir piskopos Kopernik'i hapishaneye atmak istemiş ve 70 yıl önce öldüğünü öğrendiğinde hayretler içinde kalmıştı.

Kilise'nin en önemli ilahiyatçısı, Galileo ile Roma'da konuşmuş ve onu, Güneş-merkezli Evren'i yalnızca bir "varsayım olarak" tartışmak gerektiği konusunda uyarmıştı. Ancak Güneş'in "gerçekten" merkezde olduğunu söylemek "çok tehlikeli bir tutum" olacaktı. Felsefecileri ve ilahiyatçılar ayaklandıracak ve "Kitab-ı Mukaddes'in yanlış olduğunu iddia etmek suretiyle kutsal inancımıza zarar verecekti." Bu din adamının da aklında Kitab-ı Mukaddes'ten, Luther'in Kopernik'e karşı çıkarken alıntıladığı, Yeşu'nun Güneş'e, "Dur, ey Güneş" diye seslendiği bölüme benzer bölümler vardı.

Galileo uyarıldıktan sonra neredeyse 20 yıl boyunca baş belası kaleminden uzak kaldı. Fakat 1632'de sorunu daha da büyüteceği kesin olan bir kitap yayımladı. Konunun uzmanlarını değil, meraklıları hedeflediğinden kitaba *İki Büyük Yer Sistemi Üzerine Konuşmalar* adını vermişti. *Konuşmalar*'da üç kişi Evren'e ilişkin eski ve yeni görüşleri tartışıyordu. Bunlardan biri, yeni Güneş-merkezli Evren modelini anlatan, ikna edici bir bilim adamı, yani Galileo'ydu. Diğer ikisi zeki bir meraklı ile Dünya-merkezli Evren modelinde direten ve kendini gülünç duruma sokan aptal bir dindardı. Galileo ona Simplicio adını vermişti.

Galileo Roma'ya çağrıldı ve "yanlış" düşüncelerle mücadele eden bir Katolik kurulu olan engizisyon tarafından sorgulandı. Birkaç ay sonra Kilise ona karşı tavır aldı. *Konuşmalar*'ı kimse okumayacaktı; Galileo (ilahiyatçının uyarısına rağmen) Kopernikçi görüşü öğretmeye devam ettiği için sert bir biçimde eleştirildi. Hatalarını kabul etmesi, itaatsizliğini itiraf etmesi isteniyordu. Galileo diz çöktü ve istenilenleri yaptı.

Floransa'ya evine döndü, yaşamının geri kalanım orada göz hapsinde geçirdi. Son dört yılında kördü, nedeni belki de teleskopuyla Güneş'i gözlemlemesiydi. Ölümüne kısa bir süre kala bir arkadaşına şöyle yazıyordu: "Olağanüstü keşifler ve herkesin anlayabileceği açıklamalarla geçmiş yüzyıllarda bilginlerin düşündüğünden yüz binlerce kez daha geniş hale getirdiğim bu Dünya, bu Evren, bundan böyle benim için duyu organlarımla algılayabildiğim küçücük bir alandan başka bir şey değil."

Kilise'nin karşı koymasına rağmen düşünceler değişti. Galileo öldüğünde bütün eğitimli insanlar Dünya'nın Evren'in merkezi olmadığını ve gökyüzünün uzayda sonsuza dek uzandığını işitmişti, pek çoğu da bunun doğruluğuna inamyordu. Gökbilimciler ayrıca Kepler'in gezegenlerin hareketlerini açıkladığından da haberdardılar.

Ancak henüz hiç kimse gezegenleri ve yıldızları bir arada tutan kuvvetin ne olduğunu bilmiyordu. Bazı bilim adamları açıklamalar getirmişti. Örneğin manyetizma üzerine çalışan İngiliz William Gilbert, gezegenleri kendi yörüngelerinde tutan kuvvetin bir pusulanın iğnesini kuzeye doğru döndüren gizemli kuvvetle aynı olduğunu öne sürdü.

1642'de, Galileo'nun öldüğü yıl, bu soruya bir yanıt verecek kişi doğdu. Bu bilim adamı, adını bile yazamayan ve çocuğunun doğumunu göremeden ölen bir İngiliz çiftçinin oğlu olarak dünyaya gelen Isaac Newton'di. Newton köyde büyüdü, bir köy okuluna gitti ve çocukluğunun büyük bölümünü su saatleri ve bir fare tarafından döndürülen küçük değirmenler çizerek ve yaparak geçirdi. Ardından çok parlak bir zekâya sahip olduğunu göstereceği Cambridge Üniversitesi'ne gitti. Diğer öğrenciler kız peşinde koşup tilki avına giderken Newton ünlü ikiterimli teoremini bulmuştu. Bu teoreme göre, sıfırdan büyük herhangi bir n tamsayısı için iki a ve b sayısının toplamının n'inci kuvveti... Neyse, boş verin.

1666’da yirmi üç yaşındayken Cambridge’te veba salgını baş gösterdi. Newton salgından kaçmak için evine döndü ve bir buçuk yılım evde geçirdi. Bu süre içinde ne yaptı? Bir kere, matematiğin, birkaç değişkenden birindeki değişikliklerin etkisiyle ilgilenen dalı olan sonsuz küçükler hesabını (diferansiyel ve integral hesap yöntemlerini) keşfetti. (Gezegenlerin birbirleri üzerindeki çekimini çözümlerken bu araca gereksinmesi olacaktı.) Ve Dünya’da kuvvetlerin hareket eden cisimler üzerine nasıl etkidiği konusunda görüşlerini geliştirdi. Ve beyaz ışığın bileşenlerini keşfetti. Ve, bütün bunlar yetmiyormuş gibi, Kepler’in açıkladığı şu kuvveti, yani yıldızları ve gezegenleri yerlerinde tutan şu yapıştırıcıyı, bugün kütleçekimi adını verdiğimiz çekim kuvvetini hesaplamaya başladı.

Bütün bu keşifleri nasıl yaptığı kendisine sorulduğunda, Newton basit bir biçimde yanıtlamıştı: “Üzerlerinde düşünerek.” Çalışmalarını diğer bilim adamlarının, örneğin Kepler ve Galileo’nun çalışmalarının üzerine inşa ettiğini söyleyecek kadar yüce gönüllüydü. “Daha fazla şey gördüysem,” demişti, “bunun nedeni devlerin omuzlarının üzerinde durmamdır.”

Yıllar sonra Newton, 1666 veya 1667 yılında evinin meyve bahçesinde uzanırken bir elmanın düşüşünü gördüğü gün kütleçekimi üzerine düşünmeye başladığını söyleyecekti. Kendi kendine elmanın neden yerin merkezine doğru dümdüz düştüğünü sormuştu. Bir “çekim kuvveti”nin elmayı çektiğini ve bu kuvvetin Dünya’nın ve elmanın büyüklükleriyle orantılı olduğunu tahmin etmişti. Bu çekim kuvvetinin ne olduğu konusunda bir fikri yoktu. Gilbert’in öne sürdüğü gibi manyetizma olabilirdi; veya Fransız bilim adamı Rene Descartes’ın söylediği gibi görünmez maddenin hortumları olabilirdi; belki de Tanrı’nın her şeye gücü yeten eliydi. Kuvvetin ne olduğunu bilmeden, nasıl işlediğini bulmak ne kadar zor olsa gerek!

Newton Ay üzerine düşünmeye başladı. Aslında Ay’ın başıboş dolaşması, Dünya’dan uzaklaşması gerekirdi. Ama daha büyük olan Dünya onu gezegenimizin etrafında dönmesine neden olacak biçimde çekiyordu. Newton Ay’ı yörüngesinde, bir köy çocuğunun bir tavşanı vurmak için başının üzerinde çevirdiği ipin ucundaki taş olarak düşündü. Ardından bir

cismi, ipin ucundaki taş gibi, döndürmek için gereken kuvveti nasıl hesaplayacağı üzerine çalışmaya başladı.

Newton bulduğu formülü kullanarak, Ay’ı yörüngesinde tutmak için, yani Ay’ın Dünya’dan uzaklaşmasına engel olmak için Dünya’nın Ay’a uyguladığı kuvveti hesapladı. Böylece Dünya’nın Ay’a uyguladığı çekim kuvvetinin tam olarak Ay’ın savrulma kuvvetine eşit olduğunu gösterdi. Bu onu bütün gökcisimleri arasındaki, örneğin gezegenlerle Güneş arasındaki kütleçekimini açıklayan bir yasa ortaya koymaya götürdü. Bu kuvvet gökcisimleri arasındaki uzaklığın karesiyle ters orantılıydı. Evren’in tamamı kütleleri uzayda ve zamanda hareket ettiren bu ölçülebilir kuvvete bağlıydı. (Ancak, günümüzde fizikçiler bu yasarım temel istisnalarını biliyorlar.)

Belki de bu öyle büyük bir başarıymış gibi görünmüyordur Ne de olsa Newton Evren’i bir arada tutan kuvveti keşfetmemişti. Bu bağlayıcı kuvvetin ne olduğunu bilmediğini kabul etmişti, biz bile bugüne kadar bu kuvvetin ne olduğunu öğrenemedik. Fakat, kendisinin söylediği gibi, o “Evren’in yapısını” gözler önüne sermişti. Kepler’in, Galileo’nun ve diğer bilim adamlarının bulgularını matematikle birleştirmişti.

Avrupalıların, Kopernik’ten Newton’a kadar geçen 150 yılda öğrendikleri sarsıcıydı. Biz insanlar Evren’in merkezinde değildik. Dahası, bir keresinde gökbilimci Carl Sagan’ın yazdığı gibi, “İnsanlardan çok daha fazla sayıda gökada barındıran bir evrenin unutulmuş bir köşesinde saklanmış bir gökadanın içinde kaybolmuş sıradan bir yıldızın önemsiz bir gezegeninde” yaşıyorduk.

Kimileri gözlerimizle, hatta teleskopla gördüğümüzün çok daha ötesine uzanan bir evren tasarımım endişe verici bulmuştu. Öyle anlaşılıyordu ki uzay sonsuzdu ve neredeyse boştu; Güneş, gezegenler ve yıldızlar bizi umursamadan kendi başlarına hareket ediyorlardı. Böyle bir evrende, her şeyden çok kendi suretinde yarattığı insanların işleriyle ilgilenen babacan bir Tanrı’yı zihinde canlandırmak güçtü. Dinine bağlı bir Hıristiyan olan Fransız bilim adamı Blaise Pascal, çektiği zihinsel ıstırabı çok güzel anlatmıştı: “Kendimi, hakkında hiçbir şey bilmediğim, benden haberi bile olmayan sonsuz büyüklükteki uzayda kaybolmuş gibi hissediyorum. Bu sonsuz uzayın ezeli ve ebedi sessizliği beni dehşete düşürüyor.”

Oysa bu yeni evren modelini öğrenenlerin büyük kısmı evrendeki ayrıcalıklı yerlerini yitirdikleri için üzüntü duymamıştı. Tersine, şairler öğrendikleri şeyi coşkuyla karşılamışlardı. Aralarından biri şöyle yazıyordu:

Gecenin karanlığında gizlenmişti Doğa ve Doğa yasaları "Newton olsun!" dedi Tanrı ve her yer ışık oldu.

Bir İtalyan yazar gökbilimcilerin bulgularını, *Hanımefendiler için Newton'cılık* adını verdiği kitabında hoş bir biçimde anlatıyordu.

Dünya'nın Güneş'in etrafında döndüğüne ilişkin keşfin haberi her yere yayıldı. Kepler, Galileo ve Newton'in çalışmalarını yaptığı 1600'lerde Avrupalı Katolik rahipler Çin imparatoruna astrolog olarak hizmet ediyor, yıldızların ve gezegenlerin konumlarını inceleyerek imparator için geleceği güya tahmin ediyorlardı. Fakat bu rahipler aynı zamanda misyoner öğretmenlerdi ve 1600'lerin büyük bölümünde Çinlilere yeni Güneş-merkezli evren modelini de öğrettiklerini biliyoruz. Onlara ayrıca teleskopu da tanıtmışlar ve Çince gökbilim kitapları yayımlamışlardı.

Öğrettikleri şeyler Japonya'ya ulaştığında Japonlar çabucak bu yeni Güneş-merkezli modeli kabul ettiler. Japon bilginler Güneş'in aslında Japonların eski bir tanrısı olduğunu söylüyorlardı, "gökyüzünün merkezini yöneten tanrı." Dolayısıyla bu yepyeni bilgi gerçekte onların eski inançlarıydı.

Pek çokları Newton'ı gelmiş geçmiş en büyük bilim adamı olarak kabul etti; pek de alçakgönüllü olmayan Newton'in kendisi de büyük olasılıkla aynı görüşteydi. Fakat ölmeden kısa bir süre önce bir arkadaşına şöyle demişti: "Dünyanın beni nasıl gördüğünü bilmiyorum, ama ben kendimi, önünde gerçeğin engin denizi keşfedilmemiş dururken, deniz kıyısında oynayan ve arada sırada bulduğu pürüzsüz bir çakıl taşı veya güzel bir deniz kabuğuyla oyalanan bir çocuk gibi görüyorum."

İnsanoğlunun, bütün yaşamı boyunca, üzerinde yaşadığı küçük bir gezegenle birlikte yakınındaki bir yıldızın çevresinde birkaç düzine yolculuk yapan bir yolcudan başka bir şey olmadığını* öğrenmek yeteri kadar sarsıcıydı. Daha sarsıcı haberler de yoldaydı.

** **Carl Sagan ve Ann Druyan'in 1992 tarihli Shadows of Forgotten Ancestors: A Search for Who We Are [Unutulmuş ataların gölgeleri: Kim olduğumuza dair bir araştırma] adlı kitabının 30. sayfasından biraz değiştirilerek aktarılmıştır.***

Bu haberlerin en önemlisini, Newton'in ölümünün üzerinden 100 yıl geçmeden Batı İngiltere'de doğan Charles Darwin getirmişti. Newton'in tersine Darwin eğitimli bir aileden geliyordu. "Kayanın içine gömülü bir insan iskeleti" bulan Darwin'in büyük büyükbabasından "Meraklı Adam" olarak söz ediliyordu. Büyük amcalarından biri, *Linnaeus'un Eşeysel Botaniğine Özlü ve Kolay Anlaşılır Bir Giriş* adlı bir yapıt yazmıştı. Baba tarafından büyükbabası Erasmus Darwin, çapkınlık yapmadığı ve özel yemek masasında (dehşetli göbeğinin engel olmaması için masası hilal biçiminde oyulmuştu) tıkınmadığı zamanlarda, tıp ve botanikle ilgili pek çok yapıt kaleme almıştı. Diğer büyükbabası Josiah Wedgwood ünlü bir çömlekçiydi. Darwin kan görmeye dayanamasa da, babası gayet iyi bir geliri olan bir hekimdi.

Darwin ortalama bir öğrenciydi, fakat kuşları gözlemliyor, taş ve böcek topluyordu. Öyle çok kimya deneyi yapıyordu ki arkadaşları ona "Gaz" adını vermişlerdi. Avlanmayı da seviyordu; avdan tiksinen babası ona, "Avlanmaktan, köpeklerden ve fare yakalamaktan başka bir şey bilmiyorsun; kendin ve bütün ailen için bir yüz karası olacaksın" demişti. Bir süre İskoçya'da tıp eğitimi görmüş ama bundan hoşlanmamıştı, bu yüzden babası onu soylu ahmakların son sığınağı olan Kilise'ye yollamaya karar verdi.

Darwin de Newton gibi Cambridge'e gitti ve orada papazlık eğitimi gördü. Fakat buna ek olarak fen dersleri de aldı; bu dersler onu hevesli bir doğa bilgisi uzmanı yaptı. Bir botanik profesörü onu inceleme gezilerine götürdü, ona canlı bitkileri nasıl gözlemleyeceğini öğretti. Darwin günün birinde Alexander von Humboldt'un *Yeni Kıtanın Ekvatoral Bölgelerine Yapılan Gezilerin Kişisel Öyküleri* adlı yapıtını büyük bir heyecanla okudu. (Sözü edilen kıta Güney Amerika'ydı.) Yıllar sonra şöyle yazacaktı: "Gençken [Humboldt'un] '*Kişisel Öyküleri*'ni tekrar tekrar okumam bütün hayatımı değiştirdi."

Darwin yaşamını bir taşra papazı olarak geçirecek gibi görünüyordu; haftanın altı günü böcek toplayarak ve pazarları vaaz vererek. Fakat sonra, olmadık bir yerden müthiş bir fırsat çıktı: Humboldt'un izlediği yolu izleme fırsatı. Botanik profesörünün tavsiyesiyle, bir araştırma gezisine doğa bilimci olarak davet edildi. *Beagle* adındaki gemi, denizcilik araştırmaları yapmak için Güney Amerika'nın doğu kıyısından güneye, batı kıyısından da kuzeye doğru yol alacak, sonra da dünyanın çevresini dolaşacaktı. Gezi yaklaşık iki yıl sürecekti. Charles'ın babası önce papazlık konutuna giden bu dolambaçlı yola karşı çıktı, bir süre sonra gönülsüzce kabul etti.

Gezi iki değil beş yıl sürdü. *Beagle* ne zaman bir kıyıya yanaşsa Darwin kumsalda dolaşıyor ve tepelere tırmanıyor, örnek topluyor, gördüğü her şeyi yakından inceliyordu. Kendi kendine bir sürü soru soruyordu. Mercanadalar neden halka biçimindeydi? And Dağları'nda, denizden üç kilometre yükseklikte fosilleşmiş deniz kabuklarının ne işi vardı? Ekvatordaki Galapagos Adaları'ndan birindeki bülbüller ve ispinozlar, bir diğer adadaki aynı cins kuşlara göre neden daha keskin gagalara sahipti? (Tanrı onları yaratırken bütün bu zahmete girmiş miydi?) Ve (aklının bir köşesindeki) insanların da bir çeşit hayvan olup olmadığı sorusu...

İngiltere'ye geri döndüğünde Darwin artık Tanrı'ya hizmet etmeyi düşünmüyordu. (Kuzeniyle, zengin bir Wedgwood'la evlendi, eşinin çömlekçilikten elde ettiği gelirle ve babasının kendisine bıraktığı mirasla rahatça yaşadı.) 20 yıl boyunca ikili bir yaşam sürdü. Aslında büyük bir yapıt yazmakla meşguldü. Ancak çoğu arkadaşı onun önemsiz şeyler yazdığını ve özel merakı olan solucan gözlemeyi sürdürdüğünü sanıyordu.

Gerçekte aklını kurcalayan şeyi, "tür sorununu" neredeyse kimseye açmadı. Kendi kendine neden, diye soruyordu, neden geçmişte ve şimdi bu kadar çok hayvan ve bitki çeşidi var? Kitab-ı Mukaddes Tanrı'nın bütün canlıları yalnızca bir haftada yarattığını söylüyordu, ama bu doğru muydu? Pek öyle görünmüyordu. Örneğin Darwin'in fosillerini incelediği eski armadillolar yok olmuş ve yerlerini biraz daha farklı olan yenileri almıştı. Demek ki Tanrı'nın yaratmasıyla onların öyküleri son bulmamıştı. Türler ortaya çıkıyor ve yok oluyor gibi görünüyordu ve bu, diyordu Darwin, "gizemlerin gizemidir."

İnsanlar da dahil canlıların nasıl evrimleştiği üzerine kafa yoran tek kişi Darwin değildi. Bu soru herkesin kafasını meşgul ediyordu ve çeşitli ülkelerden bilim adamları sorunun yanıtını arıyordu. 1840'ta bir İngiliz romanı konuya dikkat çekiyordu. Romanda, zarif bir hanımefendi bir arkadaşına okuduğu bir şeyi anlatıyordu. "Biliyorsun," diyordu, "gelişme her şeydir. Bu her zaman geçerlidir. Başlangıçta hiçbir şey yoktu, sonra bir şeyler oldu; sonra -sonra ne olduğunu unuttum- sanıyorum kabuklu hayvanlar vardı, sonra balıklar; sonra da biz ortaya çıktık, -dur bakayım- biz daha sonra mı ortaya çıktık? Neyse boş ver; biz en son ortaya çıktık. Ve bir sonraki değişiklikte bizden çok daha üstün bir şey ortaya çıkacak - kanatlan olan bir şey. Ah! İşte hepsi bu: Bir zamanlar balıktık ve gelecekte de sanırım karga olacağız."

Darwin aradığı yanıtın izini papazlık mesleğini bırakan bir başka İngiliz'in, Thomas Malthus'un bir kitabında buldu. *Nüfus Üzerine Deneme* adlı ünlü yapıtında Malthus insanoğlunun besin üretimini artırabileceğinden daha hızlı bir biçimde çoğaldığını yazmıştı. Dolayısıyla insanların sayısı, besinleri tükenene kadar artıyordu; tam bu noktada kıtlık, savaş ve hastalık artışı aniden durduruyordu.

Malthus'u okurken Darwin, bu hayatta kalma mücadelesinin bütün türleri etkileyip etkilemediği üzerine kafa yordu. Bir batında doğmuş domuz yavrularının annelerini emmesini düşünün. Yavruların çoğu atak ve güçlüyken yalnızca biri yumuşak huylu ve güçsüzse, süt emmeyi başaramayan, dolayısıyla da açlıktan ölen hangisi olur? Tabii ki iyi gelişmemiş olanı. Diğerleri (çiftçi onları kesene kadar) büyüklük ve oburluk bakımından işe yarar niteliklere sahip yavrular meydana getirecektir. Öte yandan iyi gelişmemiş olanın kusurları (yumuşak huyluluğu ve güçsüzlüğü) ortadan kaybolacak ve bu da sonuçta iyi bir şey olacaktır. Darwin bu süreci "en iyi uyum sağlayanın hayatta kalması" biçiminde adlandırmıştı. Bu süreç sıkça meydana gelirse evrim gerçekleşir. Bir tür olarak domuz genellikle, daha obur ve daha büyük olur.

Darwin evrim olgusunu açıklayabilirdi ama tam olarak nasıl gerçekleştiğini bilmiyordu. Yavaş yavaş bir Fransız biyologun, uzun süre önce ölmüş, uzun adlı Lamarck şövalyesi Jean-Baptiste Pierre Antoine de Monet'nin görüşlerini benimsedi. Lamarck hayvanların gereksinme

duyduklarında yeni nitelikler geliştirdiklerini ve bu sonradan kazanılan nitelikleri yavrularına geçirdiklerini ileri sürmüştü. Örneğin bir zürafa boynunu bir ağacın en tepesindeki yapraklara ulaşmak için gerip uzattığında boynu hafifçe uzar. Bu fazladan uzunluğu yavrusuna aktarır ve pek çok nesilden sonra bütün zürafaların boyunları, şeylerinki gibi... zürafalarınki gibi olur.

Fakat Lamarck’ın sonradan kazanılan niteliklere ilişkin varsayımında bazı sorunlar vardı. Örneğin Yahudiler ve Müslümanlar erkek çocuklarını binlerce yıldır sünnet ettiriyorlardı, ama Müslüman ve Yahudi oğlanlar hâlâ sünnet derili doğuyordu. Yirmi Dördüncü Bölüm’de göreceğimiz gibi, Avusturya-Macaristan’da bir rahip bitkilerin ve hayvanların niteliklerini sonraki nesillere nasıl aktardıklarını bulmuştu. Darwin’in bu çalışmadan haberi yoktu.

Darwin türlerin kökenine ilişkin kitabını bitirmek üzereyken kendisini altüst eden bir durumla karşılaştı. Alfred Wallace adında bir başka Britanyalı ona türlerin kökenine ilişkin kendi kuramını anlatan bir makale yollamıştı ve bu makale Darwin’in 20 yıldır üzerinde uğraştığı kuramı mükemmel bir biçimde özetliyordu. Kendi kuramı çok daha ayrıntılı olsa da bu Darwin için başlangıçta bir felaket gibi göründü. İki adam, uygar bir biçimde, çalışmalarına ilişkin raporların 1858 yılında bilimsel bir derneğin toplantısında okunmasını kabul etti. Çok sayıda bulgu ortaya koymalarma rağmen Darwin ve Wallace pek ilgi görmedi. 1858 yılı sona ererken derneğin başkanı üyelerine o yıl “çarpıcı keşifler” yapılmadığını bildiriyordu.

Sonraki yıl Darwin, *Türlerin Kökeni Üzerine, Doğal Seçilim ya da Yaşam Mücadelesinde Kayırılmış Soyların Korunması Yoluyla* [Yaygın bilinen biçimiyle *Türlerin Kökeni]* adını verdiği kitabını bir yayımcıya yolladı. Yayıncı pek hevesli değildi. Bir gazetenin editörüne bir fikir vermesi için başvurduğunda, editör ona kitabı yayımlamamasını tavsiye etti. Konunun tartışmak olduğunu söylemiş ve güvercinler konusunda zekice düşünceleri olduğu bilinen Darwin’in bu kuşlarla ilgili bir şeyler yazması gerektiğini söylemişti. “Güvercinler herkesin ilgisini çeker” diye de eklemişti.

Fakat yayıncı *Türlerin Kökeni'*ni bastı. Kitap çabucak tükendi ve yeni baskısı yapıldı. Geniş bir okur kitlesi tarafından okundu, pek çok dile çevrildi. Japoncaya bile çevrildi, diye mutlulukla belirtiyordu Darwin.

Darwin'in söyledikleri herkesin hoşuna gitmedi; İngiliz Kilisesinin ruhban sınıfını derinden sarstı. Onlar için önemli olan, her şeyden önce Tanrı'nın eserleriydi. Darwin, Kutsal Kitap'ın bütün canlı türlerini üç günde yarattığını söylediği Tanrının oynadığı rolü küçültüyordu. Tıpkı Newton'in yıldızlar ve gezegenler için ortaya koyduğu gibi, Darwin de doğanın hiç değişmeyen yasaları olduğunu ileri sürüyordu. Böylece rahatsız edici bir soru ortaya çıkıyordu: Gökyüzünün veya Dünyamızın işleyişi için Tanrı'ya gereksinim yoktuysa, Tanrı ne yapmıştı?

Din adamları ve başka bazı insanlar ayrıca, Tanrı'nın insanları Ki-tab-ı Mukaddes'te belirtildiği gibi "kendi suretinde" yaratmadığını okumaktan da tedirgin olmuşlardı. *Türlerin Kökeni'*nde Darwin, insanların -çoğunlukla "daha alt basamakta" olduğu söylenen- başka hayvanlardan evrimleştiğini ima ediyordu, ama yalnızca ima ediyordu. İma yeterliydi; Darwin'in insansı maymunları kastettiğini biliyorlardı. Bazıları yalnızca işin alayındaydı. *Punch* dergisinde sık sık şöyle şakalar yer alıyordu: "Bir yalanı açıklayabilirim." [Yalan anlamına gelen İngilizce tale sözcüğüyle kuyruk anlamına gelen tail sözcüğüne gönderme yapılıyor.] "Öyle mi? O halde hiç vakit kaybetmeden Mr. Darwin'e git. Seni görmekten kıvanç duyacaktır." Fakat din adamları insansı maymunlardan gelmenin eğlenceli bir şey olduğunu düşünmüyorlardı.

*Türlerin Kökeni'*nin yayımlanışından altı ay sonra İngiliz Bilim Geliştirme Derneği kitabı tartışmak üzere Oxford Üniversitesi'nde toplandı. Darwin tartışmaktan nefret ettiği için toplantıya katılmamıştı. Baş konuşmacı, Darwin'in düşmanı Oxford piskoposu Samuel Wilberforce'tu. "Dalkavuk Sam" olarak anılan Wilberforce, işlek bir zekâya sahipti, kanıt eksikliği yüzünden sıkıntı yaşayacak biri değildi.

Bilim adamları, hanımefendiler ve Oxford öğrencileriyle dolu büyük bir salonda piskopos, evrim kuramıyla kibar bir biçimde dalga geçti. Erkeklerin yanı sıra kadınların da hayvanlardan türeyip türemediğini sorarak dinleyicilerin centilmenliğine yüklendi. Sonra, orada *Türlerin Kökeni'ni* savunmak için bulunan Darwin'in bilim adamı arkadaşlarından biri olan

T.H. Huxley’e döndü. Pek de akıllıca olmayan bir biçimde Huxley’e, büyükbabasının mı, yoksa büyükannesinin mi maymundan türediğini sordu.

Söz sırası Huxley’e geldi. Başlangıçta Darwin’in görüşlerini gösterişsiz bir biçimde savundu. Darwin’in insansı maymunlarla insanları doğrudan birleştirmeyi amaçlamadığını, yalnızca her ikisinin de binlerce nesil ötedeki ortak bir atadan türediğini göstermeyi amaçladığını anlattı. Huxley ardından (düşünce tarihinde meşhur bir andır) Wilberforce’un büyükbaba sorusunu yanıtladı. “Büyükbabasının bir insansı maymun olmasından” utanç duymayacağını söyledi. Wilberforce’a bakarak, asıl, hakkında hiçbir şey bilmediği bilimsel konulara dalan ve dikkatleri konudan uzaklaştırmak için “amaçsız bir belagat”e başvuran, “konuyla ilgisiz etkileyici sözlerden ve dini duygulara becerikli bir biçimde zarar vermekten medet uman” bir insan-ata-ya sahip olmaktan utanç duyacağım belirtti.

Kimse piskoposlarla böyle konuşamazdı. Öğrenciler bağırış çağırışla ayağa fırladılar. Bir kadın bayıldı ve dışarı çıkarıldı.

Huxley yalnızca küçük bir çarpışma kazanmıştı, bir savaş değil; dindar Hıristiyanların evrim ile ilgili görüşlerini değiştirmesi uzun zaman alacaktı. Ancak Wilberforce ve Huxley’in (insanlar ona Darvvin’in buldoğu adım takmışlardı) çarpışması, sorunu çarpıcı bir hale getirmişti. Çok sayıda insanın böylece, türlerin kökeni ve biz insanların hayvanlarınkine benzer doğası üzerine yeni bir görüşten haberi oldu. Pek çok İngiliz bilim adamı evrim kuramını çabucak benimsedi, büyük olasılıkla kendi kendilerine “Tabii ya! Ben neden düşünemedim?” diyorlardı. *Türlerin Kökeni*'nin yayımlanmasını izleyen 10 yıl içinde, Cambridge Üniversitesinin doğa bilimi sınavlarından doğadaki “tasarımın kanıtı” sorusu çıkarıldı. Bunun yerine hayatta kalma mücadelesinin bir çözümlemesinin yapılması isteniyordu. Diğer ülkelerde de bir kuşak sonra Darvvin’in kuramının yandaşları arttı.

Bu arada Darwin’in evrim üzerine söyleyecek daha sözü vardı. *Türlerin Kökeni*'nden 10 yıl sonra başka bir kitap yazdı, *The Descent of Man (İnsanın Türeyişi).* Artık insanların çok eski atasının “suda yaşayan.... tek bir bireyde iki eşey barındıran bir hayvan” olduğunu sakınmadan söylüyordu. Daha yakın atamız ise “bir kuyruğu ve sivri kulakları olan, büyük olasılıkla ağaçlarda yaşayan, dört ayaklı, kıllı bir hayvan”dı. Bu bir

insansı maymuna çok benziyordu, ama *İnsanın Türeyişi* fazla tepki çekmedi. *Türlerin Kökeni* herkesi en kötüsünü duymaya hazırlamıştı.

İnsanın tarihi konusunda Danvin'in ne düşündüğünü kendi kaleminden okuyalım. *İnsanın Türeyişi*'nin sonunda şöyle yazar: "İnsanın, kendi çabalarıyla olmasa da, canlılar dünyasının en tepesine yükselmekten duyduğu övünç anlaşılabilir; başlangıçtaki konumunda durmak yerine yükselmiş olması gerçeği de insana uzak gelecekte daha da iyi bir durumda olacağına dair bir umut verebilir."

13. Bölüm

Her Yerde Egemenlik Halkın

Yakın bir zamana kadar gezegenimiz Dünya'da demokrasi ender rastlanan bir şeydi. Her yerde çoğunluğun adına küçük bir azınlık karar veriyordu; bu azınlık genellikle bir hükümdar ve varlıklı toprak sahiplerinin oluşturduğu yüksek tabakaydı. Vergileri toplayan, yasaları koyan, insanları hırsız olarak damgalayan ve savaş ilan eden onlardı. Doğru, krallar ve yüksek tabaka birbirleriyle her zaman iyi geçinmemiştir ve "tarihin" büyük bölümü onların birbirleriyle yaptıkları savaşların tarihidir. Fakat bir konuda uzlaşıyorlardı: Ülkeyi yönetmeye hakkı olanlar, yalnızca başkalarının işlediği topraklara sahip olanlardı. Neredeyse kimse değersiz ve pis ayaktakımına iktidarı vermeyi düşünmüyordu. Ayaktakımı: Zanaatkârlar ve dokumacılar, ne idüğü belirsiz insanlar, taşrada yaşayan budalalar... Yani sizin ve benim atalarımız.

Ancak 1700'lerin sonlarında kralların ve yüksek tabakanın uzun, çok uzun süren saltanatı sonuna yaklaşmaya başladı. Dünya, iktidarı neredeyse herkese, zengin veya yoksul, erkek veya kadın, kızıl, beyaz veya siyah ayrımı olmadan herkese vermeyi amaçlayan demokratik devrimler çağına girdi.

Bu başkaldırmaların ilki, şaşırtıcı bir biçimde ücra bir kıtada, Kuzey Amerika'da yaşandı. Önce kıtanın içinde bulunduğu koşullara kısaca bir değinelim.

İki yüzyıl öncesinde bu kıta dünya haritalarında yalnızca bir lekeydi. Büyük Britanya kıtanın büyük bölümünün kendisine ait olduğunu iddia ediyordu; 1600'lerde bir avuç Britanyalı, özellikle de İngilizler, yurtlarını bırakıp küçük gemilerle Kuzey Amerika'ya yelken açmışlar ve kıtanın doğu kıyısına yerleşmişlerdi. Kumla kaplı sahillerin hemen ötesinde balta girmemiş ormanlar vardı: çok az insanın yaşadığı 5.000 kilometrelik bir

kara parçasının başlangıcı. Onları başka göçmenler izledi, bir göçmen seli yaşandı. Başka Britanyalıların yanı sıra Almanlar, Fransızlar, Hollandalılar ve Afrikalılar geldi.

Afrikalılar dışında yeni gelenler istedikleri topraklara el koydular veya ormanlık alanlarda yaşayan Amerika Yerlilerinden toprak satın aldılar. Amerika Yerlilerinin, üzerinde yaşadıkları topraklara “sahip olmanın” ne anlama geldiği konusunda bir fikirleri yoktu, oysa yeni gelenler onları çabucak kandırarak bu toprakları “sattırdılar”. Amerika Yerlileri Manhattan Adası’nı (günümüz New York’unun kalbi) birkaç Hollandalı’ya bir sterlin ve yarım gümüş para değerindeki giysi ve incik boncuk karşılığında satmışlardı. Göçmenler ağaçlan kestiler, kulübeler inşa ettiler ve mısır yetiştirmeye başladılar. Yerliler, yeni gelenler onlan öldürmeden veya batıya sürmeden önce, Avrupalılann bilmediği bu tahılı nasıl yetiştireceklerini göçmenlere göstermişti.

Britanyalı göçmenler sıradan insanlardı. Isaac Allerton örneğin, İngiltere’de terzilik yapıyordu. Massachusetts’e ailesiyle ve tarım yapacakları topraklar ve diledikleri gibi ibadet etme hakkı arayan (Pilgrim Atalar adıyla anılan) diğer göçmenlerle birlikte gelmişti. Allerton başlangıçta yoldaşları Pilgrimlerin alışverişlerinde aracılık yapıyordu. Fakat sonra Pilgrimler Allerton’ın “kendi çıkarını gözettiğine, onları “aldattığına” karar vermiş ve onu aralarından kovmuştu. Bu olaydan sonra Allerton kıyı boyunca mekik dokuyarak yaptığı kürk, tütün, köle ve rom ticaretinden büyük paralar kazanmış ve kaybetmişti.

Diğer bir göçmen, Gabriel Leggett, İngiltere’nin güneyinden geliyordu. Büyük olasılıkla aile çiftliğini terk etme olanağı olmayan, evin küçük çocuklarından biriydi. New York kolonisine gelmiş ve günümüzde New York’un Güney Bronx bölgesinde yer alan bir araziyi yerlilerden “satın almış” bir çiftçinin kızıyla evlenmişti. Birileri Gabriel’dan “kötü şöhretli, adi huylu” biri olarak söz ediyor. Gabriel da çiftçilik yaparak ve sonradan New York’un Harlem semti olacak bölgedeki inşaatçılara kereste satarak zenginleşmişti.

Amerika’ya yerleşen bu Avrupalılar, başka yerlerdeki çoğu insanın tersine, ilkel bir demokrasi olarak tanımlanacak bir eşitlik içinde bir arada yaşıyorlardı. Başka ülkelerden gelen gezginler, işçilerin yemeklerini

işverenleriyle aynı yerde yemekle kalmayıp handaki en iyi yemeğin kendilerine sunulmasını beklediklerini görünce şaşkına dönüyorlardı. Amerikalı zengin yayıncı Benjamin Franklin, Fransa’ya yaptığı seyahatte, zenginlerle yoksullar arasındaki farkı görüp derinden sarsılmıştı. Şöyle yazıyordu: “Her insanın mülk sahibi olabildiği, kamusal işlerde oy kullanabildiği, derli toplu, sıcak bir evde yaşayabildiği New England’ın sağladığı mutluluğu düşündüm durdum.”

Ancak bütün Amerikalılar bireye saygının ve eşit hakların tadını çıkaramıyordu. Aslında beyazlar yerlilerin yaşamlarını altüst etmişlerdi. Ormanda yaşayan yerlilerin becerilerini takdir ediyorlardı, ama tenha çiftliklerde yaşayan beyazlar en iyi yerlinin ölü bir yerli olduğunu düşünme eğilimindeydi. Kimi zaman beyazlar yerlileri köleleştirmeyi deniyor ama onlar kaçıp ormanların içlerinde kayboluveriyorlardı. Yerli kabileleri beyazlardan uzaklaşmak için batıya göç etmişti. Yalnızca, Büyük Göller’in doğusundaki ürkütücü İrokualar topraklarını bırakmamıştı.

Amerika’ya yeni yerleşenlerin gözünde başka bir Amerikalı grup yerlilerden çok daha değersizdi. Bunlar Afrika’dan getirilen siyahlardı. Göçmenler çiftlikte çalıştıracak işçilere gereksinim duyduklarında aralarından çoğu siyahları (Afrika’dan getirilen köleleri) satın alıyordu. Bu kölelerin öyküsü son derece acıklı bir öyküydü. Kendi ülkelerinde başka siyahların oluşturduğu çeteler tarafından yerlerinden yurtlarından kaçırılmış, zincire vurulmuş ve kıyı şeridine dek öldüresiye yürütülmüşlerdi. Burada beyaz köle tacirleri onları esir alanlardan satın almış, gemilere doldurmuş, sıcaktan kavrulan pislik içindeki güvertelere zincirlemiş ve Yeni Dünya’ya götürmüşlerdi. İngiliz John Newton böyle bir köle gemisinin kaptanıydı, sonradan “*Amazing Grace*” [Hayrete boğan lütuf] ilahisini yazmıştı.

Esir alınmanın ve hemen sonra da Yeni Dünya’ya yapılan dehşetli yolculuğun yol açtığı sarsıntı tasavvur edilemeyecek kadar korkunçtu. Bir köle gemisinin kaptanı şöyle yazıyordu: “Yüz kadar köle şaşkın bakışlarımız altında denize atladı.” Mürettebat kölelerin üçte ikisini kurtarmıştı ama ötekiler “kurtulmaya gayret etmediler, ölmeyi akıllarına koymuşlardı, doğrudan dibe battılar.”

Köle tacirleri Afrikalı siyahları İngiliz kolonilerine ilk kez 1619'da, yani ilk İngilizlerin yerleşmesinden yalnızca 12 yıl sonra satmışlardı. Virginia'ya yerleşen bir beyaz bundan aldırışsız bir biçimde söz ediyordu: "Ağustos'un sonlarında Hollandalı bir tüccar bize yirmi zenci sattı." Kölelik kısa bir süre içinde güneyde yaygınlaştı, kuzeyde de sıradanlaştı. Örneğin New York'lu çiftçi Gabriel Leggett'in bir düzine kölesi vardı. Philadelphia'da, sonradan bir özgürlük savunucusu olan Benjamin Franklin dört köle sahibiydi. Bunlardan birine Othello adı verilmişti.

Kölelerle ilgili yasaları düzenleyen elbette beyazlardı. Köle sahipleri, aslında, kölelere istedikleri her şeyi yapabiliyorlardı, hatta döve döve öldürebiliyorlardı. Köleler yıllarca veya on yıllarca değil, yaşamları boyunca hizmet ediyordu; onlarm çocukları ve çocuklarının çocukları da öyle.

1700'lerin ikinci yarısında Büyük Britanya'nın, bir süre önce Fransa'nın elinden aldığı Kanada'ya ek olarak, Kuzey Amerika'da on üç kolonisi vardı. Koloniler Maine'in ıstakoz avlanan buz gibi sığlıklarından Georgia'nın Okefenokee Bataklığı'na kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştı. Büyük Britanya kralı ve Parlamentosu (yasama meclisi) bu kolonileri 5.000 kilometre öteden yönetmeye çalışıyordu.

Britanya kendisini borç içinde bulduğunda sorunlar baş gösterdi. Hükümet akla uygun olanı yaptı, Amerikan kolonilerinde yaşayanların kendi paylarına düşen vergiyi ödemeleri gerektiğine karar verdi. Ayrıca Amerikalıların yalnızca Britanya ile ticaret yapması isteniyordu, böylece anavatanlarının zenginleşmesini sağlayacaklardı, rakipleri olan Fransa, Hollanda veya İspanya'mn değil. Kolonilerde yaşayanların Apalaş Dağları'nın ötesindeki Amerika Yerlilerinin topraklarına girerek yerlileri öfkelendirmemeleri de emrediliyordu.

Amerikalılar Britanya'ya, işlerini kendi kendilerine gayet iyi halledebileceklerini söyleyerek yanıt verdiler. Amerikalıların temsil edilmediği Parlamento, onlardan vergi toplama ve onlara ne yapacaklarını söyleme hakkını nereden alıyordu? Buna Britanya'nın yanıtı, Parlamento'nun bütün Britanya'yı temsil ettiği gibi Amerika'yı da temsil ettiği biçiminde oldu. Doğru, diyorlardı, Amerikalılar Parlamento'ya temsilci yollamıyorlar, ama İngiltere'nin gitgide büyüyen'

kenti Liverpool da yollamıyor. O halde bu iki bölge de, diyorlardı, Parlamento'da "sanal olarak temsil ediliyordu." Parlamento'nun üyeleri yalnızca onları seçen (veya atayan) bölgeler adına değil, bütün Britanya adına konuşuyorlardı.

Amerikalılar vergi ödemeyi reddettiler. Massachusetts kolonisinin Boston kentinde, kendilerine Amerika Yerlisi süsü veren bir grup Amerikalı, akşam karanlığında Britanya gemilerine çıkıp 342 sandık dolusu çay yaprağını denize dökerek Britanya'nın çaya uyguladığı vergiyi protesto etti. Britanya kolonilere karşı güç kullanma konusunda kararsızdı, fakat Kral III. George, "onları bir düzene sokmak ya da tamamen kendi hallerine bırakmak zorunda olduklarını" açıkladı. 1775'te Britanyalı askerler Boston yakınlarında Amerikalı gönüllü askerlerle çatışmaya girdi. Böylece çok önemli sonuçlar doğuracak küçük bir savaş başlamış oldu.

1776 baharında Philadelphia'da toplanan on üç Amerikan kolonisinin delegeleri Britanya'ya boyun eğmemeye karar verdi. Temmuz'un başlarında delegeler bütün dünyaya kolonilerin bundan böyle Britanya egemenliğinde olmadığını bildirdi; artık bağımsızlardı.

"Amerika'nın Birleşmiş On Üç Eyaletinin Ortak Bildirgesi" adını verdikleri bir metinde bağımsızlıklarını ilan etmelerinin nedenini açıkladılar. O zamana dek yalnızca demir yumruklu kralları ve kibirli yüksek tabakayı görmüş bir dünya için bu bildirge çok şaşırtıcı olsa gerekti. Bildirgede şöyle deniyordu: "Bütün insanların eşit yaratıldığının, Yaratıcıları tarafından insanlara başkasına devredilemez bazı Haklar verildiğinin, bu hakların arasında Yaşam ve Özgürlük ile Mutluluğu arama haklarının bulunduğunun kanıtlanması gereksiz gerçekler olduğuna inanıyoruz." Bu hakları güvence altına almak için, "İnsanlar, adil gücünü yönetilenin rızasından alan hükümetler kurar." Ayrıca "insanların" (buna köleler dahil değildi) ayaklanma hakkı da vardı. "Herhangi bir Hükümet Biçimi bu amaçlara [Yaşam, Özgürlük ve Mutluluğu arama hakkı] zarar verdiğinde, o hükümeti değiştirmek veya feshetmek İnsanların Hakkıdır..."

Bildirgenin önde gelen yazarı, Virginia'lı genç ve varlıklı bir çiftçi olan Thomas Jefferson'dı. Karizmatikti, çevresi dostlarıyla doluydu, bir tepenin

üzerinde tasarımını kendi yaptığı bir köşkte yaşıyordu, araştırma bahçeleri, kitapları vardı, yedi dili konuşabiliyor, kulağa hoş gelen düzyazılar yazabiliyordu. Ayrıca ahlaksal bir çelişki yaşıyordu: Demokrasiyi seviyordu ama 150 kölesi vardı, (DNA testlerinin gösterdiği kadarıyla, en azından bir köleden bir çocuğu vardı. Bu kadının kendisi de, bir köle sahibi olan Jefferson'ın kayınpederinin kızıydı.) Jefferson köle sahibi olmanın insan haklarına ilişkin bizzat kendi söyledikleriyle çeliştiğini gayet iyi biliyordu. Kölelikten nefret ediyordu ve bunu söylüyordu, ama kölelerini serbest bırakacak kadar nefret etmiyordu.

İsyancılar başkomutan olarak, tıpkı Jefferson gibi varlıklı bir Virginia'lı çiftçi ve köle sahibi olan becerikli George Washington'i seçtiler. Washington yıllar önce kolonilerin batı sınırında, Britanyalıların yanında Fransızlara ve Amerika Yerlilerine karşı savaşmıştı. Mermiler etrafında vızıldarken, "bu seste büyüleyici bir şeyler" bulmuştu.

Savaşın başında hangi tarafın kazanacağını söylemek zordu. Britanya için Amerika sindiremeyeceği kadar büyüktü, Amerikalılar ise Britanyalılara engel olamayacak kadar azdı. Bu küçük savaş birkaç yıl boyunca belirsizlik içinde geçti. Daha önce Britanya ile yaptığı savaşı kaybeden Fransa'nın Amerikalılara katılması savaşın dönüm noktası oldu. Fransız askerleri ve gemileri belirsizliği giderdi. Savaş 1781'de, Fransızlar ve Amerikalıların Britanya ordusunu Virginia'da kıstırması ve teslim olmaya zorlamasından sonra bitti. Anlatılanlara göre Britanyalı askerler silahlarım bırakırken Britanya bandosu, "Dünya Tersine Döndü" adında bir ezgi çalıyormuş.

Savaş başladığında on üç koloni, on üç eyaletli bir hükümet oluşturmak üzere bir araya gelmişti. Fakat, "Kıta Meclisi" adı verilen bu zayıf hükümetin bir savaşı zar zor sürdürebileceği veya on üç eyalet arasındaki ticareti güçbela denetim altına alabileceği ortaya çıktı. Savaş bittiğinde eyaletler daha iyi bir "anayasa", başka bir deyişle bir hükümet çerçevesi oluşturmaları gerektiğine karar verdi.

Anlaşmaya varmaları kolay olmadı. Savaş sırasında da Kongre'deki on üç delege topluluğu her zaman birlikte hareket etmemişti. Değişik türde insanlardı. Diğer bölgeler New England'lıları, siyah çoraplar giyen ve rahatsız edici tiz bir sesle konuşan "Tanrı'nm belası Yankiler" olarak

görüyordu. Washington bir keresinde, “aşırı derecede kirli ve kaba insanlar” olduklarmı söylemişti. Pek çok Yanki -ya da Kuzeyli- de Güneylileri kölelere kötü davranan, viskilerini yudumlayan züppeler olarak görüyordu.

Bir hükümet kurmak üzere biri (Rhode Island) dışında bütün eyaletlerden gelen delegeler 1787’nin bahar ve yaz aylarında bir kez daha Philadelphia’da toplandı. Delegelerin toynak takırtılarından ve at arabalarının tıngırtılarından rahatsız olmadan çalışabilmeleri için işçiler toplantı salonunun önündeki yola çakıl serpmişlerdi. Yeni sona eren savaşın kahramanı Washington yüksek arkalıklı bir koltuğa oturmuş, toplantıya başkanlık ediyordu. Sinekler fenaydı, hava sıcaktı.

Delegeler tartışmalarla dolu dört ayın sonunda bir anayasa hazırladılar. Yalnızca dört parşömen kâğıdı sayfası uzunluğunda olsa da, her bir sayfa ilk kez sözcüklere dökülmüş temel yasalarla doluydu. Günümüzde sıradan bir şey olarak görülebilir, ama yasaların yazılı olması, bu basit olgu, o günler için dikkate değer bir durumdu. Pek çok başka yönetimin böyle şeyleri yoktu: Krallar ve yüksek tabaka eski, kayıtlı olmayan kurallara bağlıydı veya hiçbir kurala bağlı değildi. İzleyen yıllarda dünyanın başka yerlerindeki demokratik başkaldırılar, çoğunlukla Amerika’yı örnek alacak, buralarda da toplum hayatıyla ilgili görüşleri somutlaştıran anayasalar hazırlanacaktı.

Birleşik Devletler Anayasası, gözü pek bir biçimde, o zamanlar için şaşırtıcı olan şu sözlerle başlar: “Biz Halkız.” Yönetimi biçimlendirenler daha en başından yönetimin herkesin onayına dayandığını açıkça ortaya koymuşlardı. Bunu söylemeleri şaşırtıcı değildi. Anayasanın hazırlanmasından 10 yıl önce Bağımsızlık Bildirgesi’nde, “bütün insanların eşit yaratıldığı” belirtilmemiş miydi? Herkes eşitse, yönetime de herkes katılmalıydı.

Ancak gerçekte delegeler tam bir demokrat olmaktan uzaktılar. Bu “Kurucu Babalar”, ülkeyi yönetecek insanların seçilme zamanı geldiğinde, çocuklarına güvenmemişlerdi ya da en azından hepsine güvenmemişlerdi. Başkanın doğrudan “Halk” tarafından değil, eyaletlerin seçtiği “Seçiciler Kurulu Üyeleri” tarafından seçilmesini şart koşmuşlardı. Bu kurul üyelerinin sağduyulu zenginler olacağını umuyorlardı (“daha nitelikli kişiler”, ayyaş denizciler veya kara cahil taşralılar değil).

Senatörler de doğrudan sıradan seçmenler (delegeler onları “sağlıksız karar verenler” olarak görüyordu) tarafından seçilmiyordu. Eyaletlerin yasama meclisleri seçiyordu onları. (Aslında kurucular demokratiklikten çok daha uzak bir Senato oluşturabilirlerdi. Örneğin, delegelerden biri, New York’tan Alexander Hamilton, senatörlerin yalnızca varlıklı kişilerden seçilmesini ve ömür boyu senatör olarak kalmalarını istiyordu.) Delegeler yalnızca Kongre’nin diğer “meclisi”nin, “Temsilciler Meclisi”nin sıradan seçmenler (elbette yalnızca erkekler) tarafından seçilmesine karar vermişlerdi.

Delegeler, kölelerin yurttaş olmasına izin verilmesi konusuna pek eğilmemişlerdi; bu köleliğin sona ermesi demek olacaktı. O dönemde beş Amerikalı’dan biri köleydi. Bu durum, ister Kuzeyli ister Güneyli olsun, pek çok delegeyi rahatsız ediyordu. Kimse onlara Bağımsızlık Bildirgesi’nde “bütün insanların eşit yaratıldığının” belirtildiğini anımsatmamalıydı.

Oysa Kuzeyli delegeler kölelerin yurttaş olmalarında ısrar etmeyecek kadar akıllıydılar. Çünkü Güneyliler bunu asla kabul etmeyeceklerdi veya etseler bile eyaletlerindeki insanlar anayasanın lehine oy kullanmayı reddedeceklerdi. Sonunda şöyle bir uzlaşmaya vardılar: Kölelik sona erdirilmedi ama 1808’den sonra ülke dışından köle getirmek yasaklandı. Belki de bazıları o tarihten sonra köleliğin yavaş yavaş ortadan kalkacağını düşünmüştü.

Delegeler sonunda görevlerini tamamladılar. Her şey bittiğinde yaşlı Benjamin Franklin, toplantıyı yöneten Washington’in yüksek arkalıklı koltuğunun bulunduğu odaya uzun uzun bakmıştı. Koltuğun ardında güneş görünüyordu. Franklin şöyle dedi: “Oturumlar sırasında defalarca, doğduğunu mu battığını mı bilmeden, bu güneşe baktım durdum, ama şimdi, sonunda, bunun batan değil, doğan bir güneş olduğunu bilme mutluluğuna eriştim.” Dışarı çıktığında bir kadın ona sormuştu: “Söyleyin doktor, neye sahibiz, bir cumhuriyete mi, yoksa bir krala mı?” “Bir cumhuriyete hanımefendi,” diye yanıtlamıştı, “eğer uygulayabilirseniz.” Uzun süren tartışmalardan sonra eyaletler anayasayı onayladılar ve eyalet gemisi demir aldı.

Artık daha fazla demokrasi zamanıydı. İlk Kongre ve eyaletler, “insanların” bazı haklarına ilişkin güvenceler eklemek suretiyle anayasada değişiklikler yaptı. Bunların arasında konuşma özgürlüğü ve “insanların barışçı amaçlarla bir araya gelme hakkı ve hükümete şikâyet dilekçesi verme” hakları da vardı. Daha sonraları başkanların ve senatörlerin seçilmesine kurucular tarafından getirilen kısıtlamalar da kaldırıldı. Böylece, bütün “İnsanlara” tam yurttaşlık verilmiş oldu.

Bütün İnsanlar, yani yerliler, köleler ve kadınlar dışında bütün İnsanlar. Bu oldukça önemli bir istisnaydı. İzleyen 50 yıl içinde kölelik, ortadan kalkmak şöyle dursun, daha da gelişti ve yayıldı. 1860’ların başında kölelik Kuzey ile Güney arasında kanlı bir iç savaş yaşanmasına neden oldu. Savaş köleliğin bitmesiyle sonuçlandı ama köleliğin etkileri kolay kolay geçmeyecekti. Bu acı savaştan ancak 100 yıl sonra bütün siyahlar gerçekten oy hakkı elde edebildi.

Amerika Yerlilerine yapılan muamele de daha iyi değildi. Beyaz Amerikalılar onları batıya sürmüş ve kendilerinin tenezzül etmediği kıraç topraklara hapsetmişlerdi. Pek çok yerli ayyaşlık, hastalık yüzünden ölmüş ve umutsuzluğa düşmüştü. Kongre, anayasanın imzalanmasından ancak 150 yıl sonra onlara yurttaşlık hakkı verdi. Yerlileri “yerleştirme kamplarında - yani rezervasyonlarda- tutsak gibi tutmayı yasal hale getiren kanunların yürürlükten kalkması daha da sonra gerçekleşti.

Yerlilerle ilgili bu gelişmenin yaşandığı dönemde bazı eyaletler kadınlara oy kullanma hakkı tanıdı. 1920’de Amerikalılar anayasada değişiklik yaparak bütün ülkedeki kadınlara oy kullanma hakkı verdiler.

Amerika Birleşik Devletleri 1770’ler ve 1780’lerdeki devrimini gerçekleştirirken, Avrupa uygarlığının batısı için Amerika yalnızca ormanlık bir ileri karakoldu. 1789’da, Fransız Devrimi’nin öncesinde Amerika ile Fransa’yı karşılaştıralım. Fransa Avrupa’nın en güçlü, en zengin ülkesiydi ve kültürel önderiydi. Avusturya ve Rusya elçilerinin birbirlerini savaşla tehdit ederken kullandıkları dil Fransızcaydı. Hemen hemen herkes nasıl giysiler giyeceğini, ne giyeceğini, hangi kitapları okuyacağını, neler üzerine düşüneceğini Fransa’dan öğreniyordu. Fransa kralı bir saray yaptırdığında, diğer hükümdarlar da hemen mimarlarını topluyordu. Fransa kralının güzel, zarif bir metresi

varsa, diğer hükümdarlar da en iyi metresleri buluyorlardı. (Britanya kralı I. George'un metreslerine Maypole [Bahar Direği] ve Elephant [Fil] adları takılmıştı.)

Fransız Devrimi'nin öncesinde, 1789'da Fransa'nın kralı XVI. Louis'ydi. Tahta 15 yıl önce, büyükbabası çiçek hastalığı yüzünden öldüğünde, on dokuz yaşındayken çıkmıştı. (Louis haberi aldığında, "Ne büyük bir sorumluluk!" diye bağırmıştı. "Benim yaşımda! Üstelik bana hiçbir şey öğretilmemişken!") Louis yiyip içmekten, ava çıkmaktan ve kilitlerle uğraşmaktan zevk alan utangaç ve nazik bir adamdı. Kendisi, kraliçesi Marie-Antoinette ve küçük oğulları Paris'ten 30 kilometre uzaklıktaki Versailles'da yaşıyorlardı. Gösterişli saraylarının bir uçtan diğerine uzunluğu 500 metreden fazlaydı, burası yalnızca hükümet merkezi değil, aynı zamanda bin kadar saray mensubunun ve dört bin hizmetçinin yaşadığı yerdi.

Fransa borç içinde yüzüyordu. Hükümet gelirlerinin yarısını, daha önce borç olarak aldığı paranın faizini ödemeye harcıyordu. Louis'nin bakanları vergiden muaf olan soylulardan, din adamlarından ve hükümet görevlilerinden de vergi alarak gelirleri artırmaya çalıştı. Ancak üst düzey din adamlarından, büyük soylulardan ve yüksek yargıçlardan oluşan meclis bu akla uygun reformu engelledi. Böylece 1789 baharında Louis istemeye istemeye Etats-Generaux'yu (Umumi Meclis) toplamaya karar verdi. Eitats-Generaux, soylulardan, ruhban sınıfından (piskoposlar ve rahipler) ve "halk" adı verilen varlıklı sıradan insanlardan oluşan eski, unutulmaya yüz tutmuş bir meclisti. Krallar arada sırada vergilere onay vermesi için bu meclisi toplardı, fakat bu pek sık olmazdı. Etats-Generaux en son 175 yıl önce toplanmıştı.

Etats-Generaux'nun Versailles'da toplanmasından sonra Tiers Etat (Halk Meclisi) parlamentoyla ilgili bir tartışma konusu ortaya attı. Geçmişte gelenek, her katmanın (bir başka deyişle toplumsal sınıfın) blok olarak oy vermesi biçimindeydi. Bunun uygulamadaki sonucu soyluların ve ruhban sınıfının (piskoposlar ve rahipler) "halk"tan oyca üstün olmasıydı. Bu 1614'te kabul edilebilirdi, ama 1789'a gelindiğinde Fransa, avukatların, tüccarların ve küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu bir orta sınıfın gelişmeye başladığı modern bir ülke olma yolundaydı. Bu sınıfın

temsilcileri oylarının yalnızca üçte bir oranında olmasını artık kabul etmiyorlardı.

Olaylar hızlı gelişti. Ana hatlarıyla söyleyecek olursak, Tiers Etat kendisini “Ulusal Meclis” ilan etti ve soylularla ruhban sınıfını kendi oturumlarına katılmaya davet etti. Louis bu yüzden Tiers Etat’nın, yeni adıyla Ulusal Meclis’in her zamanki toplantı yerini kapatınca, meclis kapalı bir tenis kortunda toplandı. Burada Fransa’ya bir anayasa kazandırana kadar dağılmayacaklarına ant içtiler. Kral güç kullanmayı düşündü ama güvenilir askeri birlikler uzaktaydı, bu duruma istemeyerek boyun eğdi. Soyluları ve ruhban sınıfını Ulusal Meclis’e katılmaya ve “toplumsal sınıf” olarak değil, “kişi” olarak oy kullanmaya çağırdı.

Bir devrim başlamıştı. Devrim, kararlı bir biçimde sola doğru yöneldi, soylulara ve ruhban sınıfına karşıydı ve demokrasiyi amaçlıyordu ama aynı zamanda şiddetin de yolunu açtı. Devrimi sürükleyen kuvvetlerden biri açlıktı. Dolu ve kuraklık 1788’de hasadı vurmuştu, 1789’un baharına gelindiğinde tahılın fiyatı yükselmiş ve ekmek bulmak güçleşmişti. Ekmek dar gelirli Fransızların temel besini olduğundan sorun çok ciddiydi. Aç işçiler ayaklandı, ev kadınları fırınları kuşatma altına aldı. Taşrada köylüler, toprak sahiplerinin ormanlarındaki geyikleri ve tavşanları izin almadan avladılar ve taşra yollarında buğday taşıyan kafileleri yağmaladılar.

Temmuz ayında sayıları birkaç yüzü bulan Parisli işçi ve dükkâncı Bastille Zindanı’nı ele geçirdi. Kenti, Kral Louis’nin Paris yakınında toplandığı bilinen birliklerine karşı savunmak için silaha gereksinimleri vardı. Zindanın komutanını ve bazı askerleri öldürdüler ve mahkûmları (hepsi yedi kişiydi) serbest bıraktılar. Buna karşılık Louis diğer birliklerini kentin dışına çekti. Bastille’in düşüşü milyonlarca Fransız’ı coşturdu; bu onlar için kararlı bir halkın gücünü kanıtlayan bir olaydı.

Bu sırada, varlıklı soyluların köylüleri katletmek için haydut çeteleri yolladığı söylentileri dolaşmaya başladı. Bu toplu kuruntu, “Büyük Korku” adı verilen bu panik, köyden köye yayıldı. Fransa’nın bazı bölgelerinde köylüler çapalarına ve yabalarına, silah olarak kullanabilecekleri her şeye sarıldılar. Zenginlerin istiflediklerini düşündükleri tahılı ve yüzyıllardır soylulara ödemek zorunda oldukları harçların ve kiraların kayıtlarını bulmak için toprak sahiplerinin kır evlerine ve ambarlarına girdiler. Bazı

ambarları yaktılar, birkaç soyluyu linç ettiler. Soyluların büyük kısmı kentlere kaçtı, sonra da ülkeyi terk etti.

Ulusal Meclis köylülere bazı şeyler, özellikle de nefret edilen soyluların ve yüksek ruhban sınıfının sahip olduklarından bir şeyler vermek zorunda olduğunu biliyordu. Ağustos ayında yapılan önemli bir akşam toplantısında soylular (toplantıya katılan liberal soylular), köylülerin toprak sahiplerine ödemek zorunda oldukları harçlar üzerindeki haklarından vazgeçmeyi kabul ettiler. Meclis ayrıca, soylular ve ayrıcalıklı kentliler de dahil, herkesin vergi ödemesi gerektiğine ve kimsenin gelirinin bir kısmını Kilise'ye vergi olarak vermeye zorlanamayacağına karar verdi.

Ulusal Meclis daha sonra bir İnsan Hakları Bildirgesi'ni resmen kabul etti. Bildirgede, "İnsanlar hak yönünden özgür ve eşit doğarlar, özgür ve eşit kalmaya devam ederler" deniyordu. "Bu haklar; özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarıdır." Bildirgede ifadeler, Amerikalıların yalnızca 13 yıl önce kaleme aldığı Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ndeki ifadelere çok benziyordu. Amerikan Devrimi'nin Fransız devrimcileri etkilediği söylenebilir mi? Evet söylenebilir. Ancak eşit haklara ilişkin düşüncelerin bir süredir Batı Avrupa'da herkesin ağzında olduğu da doğrudur. "Demokrat" olarak bilinen insanlar soylularla çatışmaya başlamışlardı bile.

Sonbaharda, hasadın iyi geçmesine rağmen ekmek hâlâ pahalıydı. Paris'in yeni ve hareketli gazeteleri, birileri insanların yiyecek ekmeği olmadığını söylediğinde kraliçenin, "Ekmek bulamıyorlarsa pasta yesinler!" diye alay ettiğine dair öyküyü yaydılar. Öykü doğru değildi, ama pek çoklarını kızdırdı. Yağmurlu bir ekim günü yüzlerce kadın (ev kadınları, tezgâhtarlar, hatta "şapkalı hanımefendiler") Paris'ten Versailles'a kadar ekmek isteyerek yürüdüler. Saraya saldırdılar, neredeyse kraliçeyi yakalayıp linç edeceklerdi. Sonraki gün, beraberlerinde kraliyet ailesini tutsak olarak gururla taşıyarak Paris'e geri döndüler. Kraliyet ailesinin bir biçimde mutfak masalarına daha fazla ekmek koymalarını sağlayacağından kuşkuları yoktu, "Fırıncıyı, fırıncının karısını ve fırıncının oğlunu Paris'e getiriyoruz" diye şarkı söylüyorlardı.

Bastille'in düşüşü ve Louis'nin küçük düşürülmesi, kral tahtını bırakmasa da kraliyet ailesinin egemenliğine son vermişti. Louis'nin

kraliyet ailesine ait Versailles'dan, isyancıların Paris'ine getirilmesinden sonra Ulusal Meclis de Paris'e geldi. Artık temsilciler güvenli bir biçimde çalışmalarını sürdürebilir, reformlar gerçekleştirebilir ve bir anayasa hazırlayabilirdi.

Becerikli bir trafik polisinin sıkışan trafiği açması gibi, eskiyen toplumsal düzeni hemen değiştirdiler. Yapılan pek çok şeyden biri de, "Yurtseverlerin mülkü kutsaldır, ama komplocuların malları evsiz barksızlar içindir" diyerek ülkeden kaçan soyluların topraklarının satılmasıydı. Katolik Kilisesi'nin topraklarına el koydular. Fransa'nın Yeni Dünya'daki kolonilerinde köleliğe son verdiler. Ve en önemlisi, Amerikalıların yaptığı gibi, bir anayasa hazırladılar. Bu anayasa, yüksek gelirli vergi mükelleflerine oy hakkı, yani demokrasinin anahtarını veriyordu. Sonradan neredeyse bütün Fransızlar oy hakkına sahip oldu, ama devrimi yapanlar yalnızca kendi destekçilerinin bu hakkı kullanmasını sağladılar.

Louis, devrimi destekleyecek kadar akıllı olsaydı neler olacağını kim söyleyebilir? Ama Louis o kadar akıllı değildi. Kral ve kraliçe, uşak ve mürebbiye kılığında Paris'ten kaçtı; ama bir görevli onları tanıdı; askerler kral ile kraliçeyi Paris'e geri götürdüler. Bir buçuk yıl sonra devrimciler kralı devlete ihanet suçuyla yargıladılar, suçlu buldular ve başını kestiler. Sekiz ay sonra kraliçeyi de öldürdüler. İkisinin de başını, insanların başlarını insancıl bir biçimde kestiği söylenen yeni bir araçla, giyotinle kesmişlerdi.

1793'te devrim. Terör Dönemi adı verilen en uç noktasına ulaştı. Tahta bir kral geçirmek için diğer ülkeler Fransa'ya savaş açmışlardı. Fransa'nın içindeki ve dışındaki düşmanlardan korkan devrimciler neredeyse bütün iktidarı Kamu Güvenliği Komitesi adı verilen on kişilik bir topluluğa vermişti. Komitenin başında, nefret edilen yüksek tabaka gibi saçını pudralayan ve kısa pantolon giyen ama terörü savunan bir avukat olan Maximilien Robespierre vardı. "Terör adalet, çabukluk, yalınlık ve kararlılık demektir... Terör despot bir hükümetin dayanağıdır... Devrimin hükümeti despotluğa karşı özgürlüğün despotluğudur."

Bütün bunlar ne anlama geliyorsa, Robespierre de onu demek istiyordu. Bir yıl içinde giyotin ve eski yöntemlerle yaklaşık 20.000 "halk

düşmanı”nın hayatına son verildi. Bunlardan bazıları, ellerinde kılıç devrime karşı savaşan gerçek düşmanlardı. Pek çok papaz ve soylu ise yalnızca Fransa’dan kaçabilecekken kaçmadıkları için suçluydu. Aylar geçtikçe terörün asıl kurbanı, cesaret kırıcı duygular uyandırmak, kamuoyunu yanıltmak, ahlakı bozmak ve yurtseverleri rahatsız etmek gibi suçları işlemekle suçlanan ılımlı devrimciler olmaya başladı.

1794 yılının Temmuz ayına gelindiğinde herkes çok fazla teröre ve çok fazla kana tanık olmuştu. İktidarda olanlar, Robespierre’e yakın olanlar bile başlarını kaybetme sırasının kendilerine gelmesinden korkuyordu. Aniden, bir iki sözle pek çok insan Terör ile ilgili düşüncesini değiştirdi. 27 Temmuz’da Robespierre Yasama Meclisi’ne hitap etmek istedi. Meclis bağırışlarla inliyordu: “Kahrolsun despot!” Başkan ona söz hakkı vermedi, üyeler tutuklanmasına karar verdi. Ertesi gün giyotin Robespierre’in başım aldı.

Robespierre’in ölümüyle birlikte Terör sona erdi. Sanki serinletici bir yağmur bütün Fransa’yı etkisi altına almıştı. Devrim artık sonuna yaklaşmıştı; yönetime ılımlılar geçti. Ilımlılar cumhuriyeti güvence altına alan bir anayasa hazırladılar (yani artık kral yoktu) ama cumhuriyeti zenginlerin eline teslim ettiler. En önemli görevleri Fransa’nın dış düşmanlarını alt etmekti.

Arka arkaya gelen savaşlar Fransız Devrimi’ni sona erdirdi ve aynı zamanda devrimin bütün Avrupa’ya yayılmasını sağladı. 1799’da genç ve parlak bir komutan olan Napoleon Bonaparte askeri bir darbeyle yönetime el koydu. Kısmen devrimi sürdüren, kısmen de onu yadsıyan bir dizi yasa çıkardı. Ardından Avrupa kıtasının büyük bölümünü fethetti. Napoleon Yasaları’nı pek çok ülkede yürürlüğe koydu ve bu ülkelere Fransa’nın en yüce değerini, eşitliği götürdüğünü ileri sürdü. (Onlara özgürlük götürdüğünü söyleyemezdi.) Fakat 1815’te Prusya (geleceğin Almanya’sı) ve Britanya, Napoleon’u Belçika’da yenilgiye uğrattılar; onu Akdeniz’deki küçük bir adaya sürgün ettiler. Napoleon da, sürgün edildiği ada da sönmüş birer yanardağdı.

Sonraki yıllarda Fransa başka devrimler yaşadı; bunlar büyük devrimin daha küçük yankılarıydı. Fransa, bir dolu sıçrayış ve bir dolu geri dönüş yaşayarak demokratik bir yönetime doğru ilerledi.

Daha önce gördüğümüz gibi 1500'lerde Güney Amerika'nın büyük bölümü ve Kuzey Amerika'nın güneyinin önemli bir kısmı İspanyolların eline geçmişti. İspanyol Amerikası uçsuz bucaksızdı; California'dan Arjantin'in güney ucuna kadar uzanıyordu. İspanya sahip olduğu toprakları dört eyalete bölmüştü, bu eyaletlerin başkentleri Meksika, Kolombiya, Peru ve Arjantin'deydi.

Fetihlerden sonra bölge 300 yıl süren bir uykuya daldı. İspanya, kolonilerine kendi halkından çok az sayıda insan yollamıştı. Valiler ve askerler yönetiyor, rahipler ruhları selamete kavuşturuyor, tüccarlarla çiftçiler şeker, kahve, kereste ve tütün sayesinde zenginleşiyordu. Fakat koloniler büyüktü ve balta girmemiş ormanlarla doluydu. Avrupalılar yalnızca deniz kıyısında veya toprağın verimli olduğu yerlerde yaşayan Amerika Yerlilerinin yaşamlarını etkilemişti.

And Dağları ne kadar yüksekse, beyazlarla yerliler arasındaki uçurum da o kadar derindi. Beyazların parası, tüfeği, gemileri ve kitapları vardı; yerliler ise cahil ve açtı. Fakat beyazlar arasında da ayrılıklar bulunuyordu, bu Latin devrimlerinde önemli bir etken oldu. Bir tarafta İspanyol valiler, rahipler ve askerler vardı. Bunlar kalıcı değildi; İspanya'dan gelmişlerdi, zamanı geldiğinde yine oraya döneceklerdi. Çok uzakta, Madrid'de bulunan krallarına ve eski, yerleşmiş alışkanlıklara bağlıydılar.

Diğer tarafta "Kreoller" vardı, İspanyol Yeni Dünyası'nda doğan ve büyüyen beyazlar. Eski Dünya'yı onlar da seviyordu ama gelecekleri Yeni Dünya'daydı. Bu nedenle, Fransa'yı ve Kuzey Amerika'yı sarsan devrimlere ilişkin haberler onları heyecanlandırıyordu.

İspanyol Amerikası'ndaki bağımsızlık ateşi 1800'lerin başında yanmaya başladı. Okyanusun diğer yakasında Napoleon Avrupa'nın büyük bölümünü ele geçirmeye başlamıştı. İspanya'nın ve İspanyol Amerikası'nın kralı güçsüz düşerek tahtından inmiş ve Napoleon'un kendi kardeşini İspanya kralı olarak atamasma izin vermişti. Beyaz İspanyol Amerikalılar için İspanya tahtında bir Fransızm oturması sarsıcı bir şeydi. Bu sevimsiz durum karşısında Kreoller cafe'lerde ve üniversitelerde büyük bir tutkuyla demokrasiden ve bağımsızlıktan söz ediyorlardı.

Öykümüz İspanyol Amerikası’nda yerlilerin ayaklanmaya yoğun bir biçimde katıldığı tek yer olan Meksikada başlıyor. Burada bile fitili ateşleyen bir Kreol’dü, bir Amerika Yerlisi değil. 1810 yılında, kültürlü bir küçük kasaba rahibi olan Miguel Hidalgo y Costilla, Napoleon’un İspanya tahtını ele geçirdiğini duymuştu. Hizmet ettiği bölgedeki cahil insanlar için pek anlamı olmayan bu çok uzaklardaki olayı rahip gerçekten umursuyor muydu? Büyük olasılıkla hayır, ama bu olayı harekete geçmek için bir fırsat olarak görmüştü. Yöredeki Amerika Yerlilerini ve Mestizoları (melez, yarı İspanyol yarı Amerika Yerlisi olan insanlar) İspanyol valilerini kovmaya sevk etti. Hidalgo’nun herhangi bir programı, bir cumhuriyet veya anayasa düşüncesi yoktu, ama vaazı pek çok kişiye ulaşmıştı. Onu dinleyenler şöyle bağırıyordu: “Yaşasın Amerika! Yabancı zorbalara ölüm!”

Meksika’nın dört bir tarafındaki yerliler ve melezler bu çığlığa kulak verdi ve köy yolları boyunca yığınlar halinde yürümeye başladı. Kısa bir süre sonra Hidalgo, çoğunluğu sapan ve sopa taşıyan 6.000 kişilik bir “ordu”ya sahip oldu. Bir dağ kenti olan Guanajuato’ya (gümüş madenleri ve gösterişli kiliseleriyle ünlüydü) saldırdılar, kentin İspanyol muhafızlarını öldürdüler ve kenti yağmaladılar. Başka yerlerde de şiddet baş gösterdi ve mücadelenin her iki yamnda da önderler genellikle rahipler oldu. Kentin birinde İspanya taraftarı bir rahip yerlilerin kulaklarını kesip sombrerosuna takıyordu.

Hidalgo’nun askerlerinin sayısı 80.000’e ulaştı ve Hidalgo ordusunu Mexico kentine doğru ilerletti. Kentin girişinde ne yapacağına karar vermek için bir süre bekledi, böylece önemli bir fırsatı kaçırmış oldu. Askerlerinin büyük bölümü evlerine döndü, geri kalanlar da bir çarpışmada yenilgiye uğradı. îspanyollar Hidalgo’yu öldürdü. Kafasını, yağmalanmış Guanajuato kentinde bir demir kafesin içinde sergilediler.

Melez rahip Jose Maria Morelos mücadeleyi sürdürmeye çalıştı. Arkadaşı Hidalgo’nun tersine Morelos’un bir programı, şaşırtıcı bir yapılacak işler listesi vardı. Bir kere Amerika Yerlileri ile beyazların eşit olduğunda ısrar ediyordu, sonra büyük miktarda (çoğunlukla da İspanyollara ait olan) malvarlığına el koyulacak, bunlar köylüler arasında paylaştırılacaktı ve bütün sağlıklı yetişkinlerin çalışmasını zorunlu kılan bir yasa çıkarılacaktı. Ne program ama! Morelos yalnızca demokrasi

istemiyordu, sosyalizme yakın bir şeydi istediği, ki onun da günü ancak 100 yıl sonra gelecekti. Meksika'daki beyazlar, kral taraftarları ve hatta Kreoller için Morelos'un programı kabul edilemez bir programdı. İspanyol askerleri ordusunu yenilgiye uğrattı. İsyancı rahibi rahiplikten attılar ve öldürdüler.

İşe bakın ki Meksika, Morelos'un öldürülmesinden yalnızca birkaç yıl sonra İspanya'nın egemenliğinden kurtuldu. Fakat bağımsızlık demokratik bir halk hareketiyle değil, kitleleri hiçe sayan fırsatçı bir biçimde geldi. Sonraki yüzyılda ülkeyi zengin despotlar yönetti. Meksikalıların ayaklanması aslında bir İspanyol idam mangasının Morelos'u kurşuna dizmesiyle sona ermişti.

Meksika dışında Amerika Yerlileri İspanyol Amerikası devrimlerinde yalnızca küçük bir rol oynadı. Devrimleri Kreoller başlattı ve büyük ölçüde yine onlar gerçekleştirdi. Bu Kreollerin en önemlisi, yarı George Washington yarı Napoleon olan Simön Bolivar'dı.

Bu göz kamaştırıcı adam. Güney Amerika'nın kuzey ucundaki Venezüella'da doğmuş, varlıklı bir çevrede yetişmişti. Gençliğinde Bolivar kadınların peşinde, koşmuş (bunlardan biriyle evlenmişti ama karısı kısa bir süre sonra ölmüştü), çok okumuş ve çok gezmişti. Söylenenlere bakılırsa Roma'da Monte Sacro tepelerinde ülkesini özgürlüğe kavuşturacağına ant içmişti. Ülkesine geri döndü ve yirmili yaşlarının sonunda küçük bir Venezüellalı isyancı grubunun önderi olarak İspanyollara karşı savaştı. Gözü pek, atılgan, kimi zaman da tutsaklarını öldürecek kadar acımasız bir önder olduğunu kanıtladı.

1819'da, Venezüella'nın büyük bölümü hâlâ İspanyol askerlerinin dindeyken, Bolivar, Venezüella'nın kapı komşusu Kolombiya'yı İspanyol egemenliğinden kurtarmak için bir plan yaptı. Kolombiya, o dönemde (Meksika'yı kaybettikten sonra) İspanya'nın en kuzeydeki eyaletinin merkeziydi. Bolivar, aralarında Britanyalı paralı askerlerin de bulunduğu 2.500 kişilik ordusuyla And Dağları'nı aşmaya girişti. Bu dehşet verici bir girişimdi. İspanyollar bu dağların geçilmez olduğunu düşünüyorlardı. 2.000 yıl önce Hannibal, çok yakın bir zamanda da Napoleon, Alp Dağları'nı 2.400 metre yüksekliğe tırmanarak geçmişlerdi. Bolivar ve ordusuysa, toplarıyla birlikte, 3.600 metre yüksekliğindeki buzla kaplı sarp kayalıklardan geçtiler.

Bu kadar yüksek yerler insanlara göre değildir; mide bulantısına, şiddetli baş ağrısına ve kalp çarpıntısına neden olur. Bitkin düşen askerler uyanık kalabilmek için birbirlerini yumrukluyorlardı. Yüz kadar asker ve bütün atlar öldü; hayatta kalanlar Kolombiya'ya ulaştığında tükenmiş bir haldeydi, çoğu da hastaydı.

Ama iyileştiler. Dinlendikten sonra çarpıştılar ve kendi ordularının yarı büyüklüğündeki bir İspanyol ordusunu bozguna uğrattılar. İspanyol vali kaçtı, isyancıların oluşturduğu bir meclis Bolivar'ı Kolombiya, Venezüella ve Ekvador'u içine alan bir devletin başkanı olarak atadı. Fakat Venezüella ile Ekvador hâlâ İspanyolların elindeydi. Bolivar Venezüella'ya döndü, burada İspanyolları yenilgiye uğrattı ve ardından Ekvador'daki İspanyol ordusunu da ülkeden çıkardı.

Bolivar Güney Amerika'nın kuzeyini "özgürlüğüne kavuştururken", General Jose de San Martin de aynı şeyi güney için yapmıştı. Arjantin'de doğsa da San Martin'in çocukluğu ve gençliği İspanya'da geçmişti. Bir İspanyol askeri okuluna gitmiş, ardından 20 yıl boyunca İspanyol askeri birliklerine komuta etmişti. Fakat aniden tutumunu değiştirmiş (kimse tam olarak nedenini bilmiyor) ve doğduğu ülkeye geri dönmüştü. Burada, Arjantin'in İspanyol valisini ülkeden kovan isyancılara katılmıştı.

San Martın bağımsızlığın bir sonraki önemli aşaması olan Peru'nun ele geçirilmesi görevini üstlendi. Ordusunun Arjantin'den Peru'ya, And Dağları'nın diğer yanındaki Şili'den geçerek girebileceğine karar verdi. Bolıvar'ın kuzeyde aym şeyi yapmasmdan iki yıl önce. San Martin And Dağları'nı ordusuyla birlikte aşmıştı. Isırıcı soğukta,

3.000 ila 3.600 metre yüksekliğindeki dağları, akbabalar başlarının üzerinde saldırmaya hazır dönüp dururken geçtiler. Şili'ye ulaşınca burayı İspanyolların elinden aldılar. Şili'den denize açılıp kuzeye, Peru'ya doğru ilerlediler ve İspanyolları Lima'dan çıkardılar.

Ardından general için sorunlar başladı. Bunlardan biri hâlâ güçlü olan İspanyol ordusunun yakındaki dağlara çekilmiş bekliyor olmasıydı. Daha rahatsız edici olan bir diğer sorun da Peru'nun nasıl yönetileceği konusuydu. San Martin yurtseverdi ama halkın temsiline dayanan bir yönetime inanmıyordu; gürültücü Kreollerden oluşan küçük bir seçkinler

topluluğu ve bir yığın eğitimsiz yerliyle Peru'da bu iş olmazdı. Kreollere inandığı şeyi söyledi: Peru'nun bir krala gereksinimi vardı. "Ülkesini tanıyan ve düzen isteyen her okuryazar," diyordu, "doğal olarak, monarşiyi düzensizliğe ve karmaşaya yeğleyecektir." Fakat Kreoller aynı düşüncede değildi. Onlar tartışırlarken, San Martin bir yandan valilik görevini yürütüyordu; Kreoller onun mesafeli ve hükmedici olduğuna karar vermişti. Ona "Kral Jose" adını takmışlardı, arkadaşları bile San Martin'i terk etmişti.

Bu sorunlardan bunalmış ve cesareti kırılmış bir durumdayken, muzaffer Bolivar ile görüşmek üzere Ekvador'a yelken açtı. Büyük olasılıkla asker ve silah isteyecekti. Güneyin kahramanıyla kuzeyin kahramanı arasındaki görüşme tam bir hayal kırıklığı oldu. Etkileyici Bolivar ile soğuk San Martin'in hiçbir ortak noktası yoktu. Bolivar, generalin Peru'yu ele geçirmesine yardım etmek istemiyordu; zaferin onurunu tek başına taşımak istiyordu. San Martin'in kendi komutası altında bir subay olarak hizmet etmesine izin vermeyi bile reddetti.

Peru yönetiminin biçimlendirilmesi konusunda da anlaşamamışlardı. Daha önce değindiğimiz gibi, San Martin cumhuriyetçi veya halkın temsiline dayalı bir yönetime karşıydı; Bolivar ise yüce gönüllülükle ama sağlam bir mantığa dayandırmadan böyle bir yönetim istiyordu. "Cumhuriyet düşüncesi bir kere kök saldı mı," diyordu, "bir daha ortadan kaldırılamaz." San Martin alelacele Lima'ya döndü, hastalanmış ve düş kırıklığına uğramış bir biçimde görevini bıraktı. Ardından Avrupa'ya gitti ve burada öldü.

Şan, şeref yolu önünde açılan Bolivar Lima'ya gitti, asker, katır ve cephane topladı. Dağlara tırmandı, ordusu iki önemli çarpışmayı kazandı, bu çarpışmalardan sonra İspanyol vali teslim oldu. Bolivar'ın kuvvetleri daha sonra, kıtanın merkezinde bulunan bir başka İspanyol ordusunu yenilgiye uğrattı; bu, İspanyolların Güney Amerika'daki son ordusuydu. Bu bölge bir ülke oldu ve kurtarıcısının şerefine Bolivya adını aldı.

Fakat San Martin'in olduğu gibi Bolivar'ın zaferleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Eski kolonileri birleşmeye ve bir buçuk kıta uzunluğunda (California'dan Arjantin'e) tek bir ülke oluşturmaya zorladığında, yalnızca

dördü bunu kabul etti, onlar da planın işlememesine seyirci kaldı. Bolivar yeni kurulan ülkelerin, tıpkı krallar gibi ömür boyu yönetimde kalacak başkanlar seçmelerini ve yalnızca çok az sayıda insana oy hakkı verilmesini istediğinde, aşırı demokratlar ona karşı çıktı. Halk yığınlarının bu kadar büyük, yoksul ve cahil olduğu ülkelerde herkese oy hakkının hiçbir zaman işe yaramayacağını ileri sürmek (San Martin'in Peru'da yaptığı gibi) Bolivar'ın kötülüğüne oldu. Bir gece Bolivar'a düşman olan liberaller sarayını bastı ve Bolivar pencereden kaçarken sevgilisi düşmanlarını oyalayarak Bolivar'ı hançerlerden zar zor kurtardı.

En kötüsü de Bolivar'ın İspanya egemenliğinden kurtardığı ülkelerin birbirleriyle savaşmasıydı. Kendi varlığının, bağımsızlığa kavuşturduğu ülkelerin barışmı tehdit ettiğini üzülerek gördü. Bir arkadaşına şöyle yazmıştı: “Bir devrime kendini adayan kişi, denizi sabanla sürüyor demektir.” San Martin gibi, Bolivar da Shakespeare'in trajik kahramanlarından biriydi sanki ve artık oyunun son perdesine gelinmişti.

Bolivar verem oldu. Hekimler ona sağlığına daha uygun bir iklime gereksinimi olduğunu söyleyince, Avrupa'ya gitmeye karar verdi. Venezüella limanına vardığında suikastçıların, ardılı olarak yetiştirdiği en iyi komutanını öldürdüğü haberini aldı. Hastalığı bayağı ilerlemişti, Avrupa yolculuğunu iptal etti. Bir arkadaşı onu malikânesine davet etti ve Bolivar birkaç ay sonra burada öldü.

Sonraki 150 yılda demokrasi İspanyol Amerikası'nda tutunamadı. Bunun nedeni, Bolivar ve San Martin'in kavradığı üzere, Amerika Yerlilerinin eğitimsiz ve çok yoksul olmaları, ulaşılması güç dağlarda ve balta girmemiş ormanlarda yaşamalarıydı. Devrimci bir komutan devrimi halka duyurmak için Bolivya'ya geldiğinde, kalabalık bir yerli topluluğuna özgürlükten, eşitlikten ve yurttaşlıktan söz etmişti. Yerlilerin hiçbir şey söylemediğini gören komutan umutsuzluk içinde istedikleri şeyin ne olduğunu sormuştu. Yerliler hep bir ağızdan bağırmışlardı: “Konyak, senor!”

Daha eğitimli Kreollerin büyük çoğunluğuysa, kendi kendilerini yönetme konusunda hiçbir şey bilmiyordu ve denemeye istekli değillerdi. Bu nedenle çiftçiler, madenciler, tüccarlar ve askerler eski kolonileri

işlerine geldiği gibi yönettiler. Demokrasinin İspanyol Amerikası’na yerleşmesi ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti.

1700’lerden başlayarak demokratik yönetim yavaş yavaş bütün dünyaya yayıldı. Bu, kan dökmelerle, kurban etmelerle, daha dolu midelerle, demagojiyle, parlamentolarda çevrilen dolaplarla, suikastlarla, okuryazarlığın yayılmasıyla, anlaşmalarla, seçimlerle, darbelerle, ayaklanmalarla, zor kazanılan savaşlarla ve pek çok başarısızlıkla dolu bir öyküydü.

14. Bölüm

Daha Fazla Üretiyoruz ve Daha İyi Yaşıyoruz

1980'lerde ve 1990'larda ABD'de çılgının biri, işadamlarına ve teknoloji uzmanlarına postayla bomba yollamıştı. Bu bombalar üç kişinin ölümüne, yirmiden fazla kişinin de yaralanmasına yol açmıştı. Bombacı sonradan bunu neden yaptığını açıklayan bir bildiri yayımladı. Bildiride, kurbanlarının, her türlü kötülüğün anası olarak gördüğü Sanayi Devrimi'nin temsilcileri olduğunu söylüyordu. "Sanayi Devrimi ve onun sonuçları" diye yazıyordu, "insanlığa felaket getirmiştir." Bu bölüm tam da bu konuyla ilgili: Sanayi Devrimi insanoğlu için -ve insanoğluna- ne yaptı?

Binlerce yıl boyunca neredeyse herkes yoksulluk içinde yaşadı. İnsan ömrü çok kısaydı, saçlarının beyazladığını görecek kadar uzun yaşayanlar şanslıydı. Her yer yoksul insanlarla doluydu; onlarla bu kitapta da karşılaştık. Eski İsrail'de yoksulun, "bir çift çarık için satıldığını" söylemişti peygamber Amos. Çin'de neredeyse bütün Çu ailesi açlıktan ölmüş, aileden yalnızca tek bir erkek çocuk kalmıştı; o da ölen akrabalarının gömülme parasını bile ödeyememişti. Fransa'da Cervel ailesi, babalarını ve üç çocuktan ikisini açlık ve hastalık yüzünden yitirmişti. Hiçbir şeye sahip olmayan Afrikalı köleler gemilerle Amerika kıtalarına götürülmüştü.

Herkes yoksul değildi elbette. Eski Mısır'da varlıklı bir çiftçinin 1.500 ineği olabiliyordu. Mısırlı bir fahişe kendisine bir piramit yaptırmıştı. Konstantinopolis'teki bir fahişenin ise som altından bir lazımlığı vardı. 700'lü yıllarda yaşamış bir Çinli şair, zenginlerin konuklarına verdiği ziyafetlerde, "yeşil pırlanta kakmalı masaların, kırmızı yeşimden kupalar ve nadir bulunan lezzetli yiyeceklerle" donatıldığını yazar. Yine o yıllarda biri, varlıklı bir Arap ailesi olan Barmakî ailesinden Tahya'ya inci ve değerli taşlarla donatılmış bir kutu için muazzam bir para önermişti; Tahya kutuyu satmamıştı. 1600'lerde Londra'yı gezmeye gelen Rus soylular zengin ve

pisti; balo salonlarında üzerleri “inci ve bit kaynıyordu.” 1700’lerde bir Macar soylu varlıklı bir İngiliz’e, onun sahip olduğu koyunlardan daha fazla sayıda çobana sahip olmakla övünüyordu.

Yine de Sanayi Devrimi öncesi yaşam düzeyi her yerde düşüktü. Bunun temel nedeni bir insanın en çok gereksinim duyduğu şeyleri (ev, giysi, alet ve yiyecek) yapan kimselerin üretimlerinin düşük olmasıydı; mesele zanaatkarların maharetsizliğinde değildi böyle bir şey söz konusu bile değildi. Bir el sanatları müzesini gezecek olursanız, eski zamanlarda yapılmış menteşelerin, çekiçlerin, kılıçların ve eyerlerin üstün niteliklerine hayran kalırsınız. Bunları yapanlar ne yaptıklarını biliyorlardı ve işlerini iyi yapıyorlardı.

Fakat üretim aletleri basitti ve yalnız çalışıyorlardı veya her bir işçinin tek bir aşamaya yoğunlaşmak yerine üretimin bütün aşamalarında yer aldığı küçük topluluklar oluşturuyorlardı. Bunun sonucunda da çok fazla üretim yapamıyorlardı. Üretimin bu kadar az olması nedeniyle neredeyse herkes mahrumiyet içinde yaşıyordu. Pasta küçük olunca dilimler de küçük olur.

Demiri ele alalım örneğin. Demir temel bir gereksinimdi. Tarihöncesinde çiftçilerin buğday biçerken kullandıkları çakmaktaşından orakları düşünün veya menteşeleri deriden asma kapıları, atların toynaklarını korumak için kullanılan tahta pabuçları kafanızda canlandırmaya çalışın. Ev kadınlarının demirden makaslara, çatal bıçak takımına ve kaplara gereksinimi vardı. Savaş, demir kargıların ve kılıçların, daha sonra da demirden yapılma ateşli silahların ve topların kullanımını gerektirmişti. Oysa demir üretimi çok zahmetli bir işti. Bir demirci ustası yardımcılarıyla birlikte, odunkömürünün yakıldığı bir fırında demir cevherini ergitmek için saatlerce ısıtıyordu. Sonuçta ortaya 30 veya 60 desimetreküplük pahalı bir demir kütlesi çıkıyordu.

Şimdi de bu küçük demir parçasını işleyen demir zanaatkârlarının nasıl çalıştığına ve yaşadığına bir bakalım. 400 yıl önce, İngiltere’nin Sheffield kenti makas, bıçak ve kesici alet üretimiyle dünya çapında ün kazanmıştı. Kent halkının büyük kısmının geçimi bu zanaattandı. Evlerindeki atölyelerde çalışıyorlar, basit eğeler ve eski yöntemler kullanıyorlardı. Temel hammaddeleri demirdi, pahalı demir.

Az ürettikleri için az kazanıyorlardı, kötü yaşıyorlardı. Resmi bir raporda, Sheffield'lilerin 1615 yılındaki yaşamları, üç gruba ayrılarak niceleniyor. En yukarıda, zorda olanlara yardım edecek kadar varlıklı 100 kadar aile bulunuyordu. Fakat bu aileler de öyle çok zengin değildi. Raporda aile reislerinin "yoksul zanaatkarlar" olduğu belirtiliyor. Aralarından on tanesi, bir inek besleyecek ve biraz da tarım ürünü yetiştirecek kadar küçük bir toprağa sahipti.

İkinci grupta, en azından kendi kendilerini doyurabilen, dilenmek zorunda olmayan 160 aile vardı. Birbirlerine yardım edecek güçleri yoktu; bir ailenin geçimini sağlayan kişi birkaç hafta hastalanacak olursa, karısı ve çocukları dilenmek zorunda kalıyordu. Rapora göre bu iki grup da, "yoksul zanaatkarlar" ve kendi kendilerine zar zor yetenlerdi, "küçük gelirlerle yaşıyor ve temel gereksinimlerini karşılamak için çok çalışıyorlardı." Fakat ardından, toplam nüfusun üçte birini oluşturan en alttaki grup geliyordu. Bu gruptakiler, komşularının yardımları olmadan yaşayamayan, "dilenen yoksullardı." Yani kasabanın üçte biri dileniyordu.

Sorun her yerde aynıydı: Herkesin daha fazla şeye sahip olması için nasıl daha fazla üretim yapılabilirdi? Yanıt sanayileşmeydi.

Bu sözcüğün anlamı düpedüz, üretimde yardımcı araçlar kullanarak ürün miktarını artırmaktır. Bu araçlardan biri, elbette makinelerdir. Bir diğeri de, insandan kat kat daha kuvvetli olan güç kaynaklarıdır. Un öğütmek, kâğıt yapımı için lif hazırlamak veya bir demir imalathanesindeki körükleri çalıştırmak için makineler ve bu makineleri çalıştırmak için de akan suyun kuvvetini kullandık. Daha sonra buhar gücünü kullanmaya başladık ve ondan sonra da elektrikten yararlandık.

Üretime yardımcı olan diğer bir araç da, işin planlanmasıyla ilgilidir, yani işgücünü mümkün olan en yüksek üretimi yapacak biçimde organize etmekle. Bütün bunların (makinelerin, gücün ve organizasyonun) kullanımıyla, bir insanın bu araçlar olmadan yaptığı işin kat kat fazlası yapılır.

Dünyada Sanayi Devrimi'ni ilk yaşayan ülke İngiltere'ydi. Neden İngiltere? Nedenlerden bir tanesi oldukça açıktır. 1700'lerde İngiltere, kıta Avrupası'ndaki savaşlardan uzakta, zenginleşmiş ve nüfusu artmıştı. Bu

artış temel mallara güçlü bir talep yaratmış, üreticiler ve mucitler de bu fırsatı iyi değerlendirmişlerdi.

En hızlı gelişme tekstilde oldu; her şeyi başlatan John Kay'di. Kay'den önce evindeki bir dokuma tezgâhında çalışan bir dokumacının yünlü kumaş üretmesi için bir hayli uğraşması gerekiyordu: bir ipliği, boylamasına uzanan iki iplik grubu arasından enine geçirmeye yarayan tahtadan bir mekiği kol gücüyle "atıyordu". 1730'larda Kay dokumacının işini çok kolaylaştırdı. Kay'in geliştirilmiş tezgâhıyla dokumacı, yalnızca iki kamçı kolunu harekete geçiren ipleri çekerek "uçan mekiği" boylamasına uzanan ipliklerin arasından ileri geri fırlatabiliyordu. Eskisine göre çok daha hızlı dokuyor ve daha enli bir kumaş topu üretiyordu. (Ancak dokumacılar başlangıçta Kay'in yeni makinelerinden hoşlanmamışlardı, çünkü bu şeylerin işlerini ellerinden alacağından korkmuşlardı. Kay'e o kadar düşmanlardı ki Kay bir tekstil kentinden yün çuvalının içine saklanarak kaçmak zorunda kalmıştı.)

Kay'in mekikleri daha fazla kumaş üretiyordu, ama aynı zamanda bir soruna da yol açmışlardı: Aç tezgâhları doyurmak için daha fazla iplik gerekiyordu. O dönemde bir eğirici, bir lifi diğerine dolayarak tek bir seferde bir iplik üretiyordu. Ama artık eğiriciler Kay'in hızlı tezgâhlarına ayak uyduramıyor, dokumacıların dokudukları kadar hızlı iplik eğiremiyorlardı. James Hargreaves adında, eğitimsiz, yoksul bir iplik eğirici ve dokumacı bu sorunu çözdü. 1764'te "jenny" adını verdiği bir makine icat etti. Makine adını, Hargreaves'e farkında olmadan bu fikri veren küçük kızından alıyordu. Bu aletle eğirici, ipliği bir seferde on altı iğin üzerine saran bir çıkrığı döndürüyordu.

Ancak, daha fazla ip eklemek ve daha fazla iplik eğirmek isterseniz bir insanın kas gücü buna yetmeyecekti. Kumaş üretiminin gereksinim duyduğu şey artık "jenny"leri daha fazla çalıştıracak başka bir güç kaynağıydı. Berber, peruk imalatçısı ve dâhi bir işadamı olan Richard Arkwright, bir çözüm buldu veya bunu büyük olasılıkla başka birinden çaldı. Çözüm güç kaynağı olarak akarsuları kullanmaktı. O zamana dek işçilerin kol gücüyle yaptıkları işi yapan ve "su tezgâhı" olarak adlandırılan makineler üretmeye başladı.

Bir su tezgâhı aynı anda 80 sağlam iplik eğirebiliyordu. Arkwright birkaç destekçi buldu ve kısa bir süre içinde, gece gündüz iplik eğiren 300 işçinin çalıştığı bir fabrika kurdu. Fabrikaların sayısını ona çıkarması uzun sürmeyecekti. Eski berber artık servet sahibiydi, bir şato satın aldı ve yakında ulusal borcu ödeyecek kadar zengin olacağını iftiharla ilan etti.

Tam burada, makinelere ve artan verime ilişkin bu öyküye Edmund Cartwright adında bir rahip giriyor. O ana dek Cartwright'in yaşamındaki en önemli başarısı, birkaç yalın ama içtenlikten yoksun şiir yazmış olmaktı. Fakat bir gezi sırasında bazı tekstilcilerle sohbet etmiş, Arkwright'ın yeni makineleri ve yarattıkları sorun hakkında bir şeyler öğrenmişti. Artık durum tersine dönmüştü: Dokumacılar, su tezgâhlarının ip eğirdiği kadar hızlı dokuyamıyorlardı. Cartwright yaşamında bir dokumacıyı kumaş dokurken hiç görmediği halde, daha hızlı dokuma tezgâhlarına olan gereksinimi anladı. Böylece dokuma ustalarından biraz yardım alarak, güç kaynağı kullanıcının isteğine göre bir at veya bir su çarkı olabilen mekanik bir dokuma tezgâhı tasarladı. 1815 yılına gelindiğinde, bir çocuğun gözetimindeki iki Cartwright "güç kaynaklı dokuma tezgâhı" eski tarz çalışan on beş dokumacının yaptığı işi yapabiliyordu.

Demir üretimi de hızlanmıştı. Bir zamanlar demircilerin demir filizini küçük fırınlarda nasıl ergittiğine değinmiştik. İngiliz demirciler 1600'lerde daha verimli yöntemler kullanmaya başladılar; işçilerin demir cevherini ve odunkömürünü taşımalarını kolaylaştırmak için fırınları çoğunlukla yamaçlara inşa ediyorlardı. Fakat 1700'lerde arka arkaya pek çok değişiklik yaşandı, bu değişimleri ateşleyen şey daha ucuz yakıt bulma gereksinimiydi. İngiltere'nin ormanları yavaş yavaş yok oluyordu, bunun sonucunda da odunkömürü kullanılamayacak kadar pahalı hale gelmişti. Abraham Darby, odunkömürü yerine kokkömürü yakarak demir cevherini ergitme yöntemini bulunca demirciler daha düşük maliyetle daha fazla demiri ergitmeye başladılar.

Daha sonra Darby'nin oğlu dev bir körüğü çalıştırmak ve daha büyük, daha sıcak bir ateş yakmak için su çarkının kullanıldığı bir düzenek tasarladı. Böylece daha büyük bir fırın kullanmak olanaklı hale geldi, bu da hem yakıt hem de işgücü tasarrufu sağladı. Ayrıca, demirin daha kolay

işlenmesi için yöntemler bulundu: Demir henüz akkor halindeyken silindirlerin arasından geçirilerek çubuk veya levha biçimine sokuluyordu.

Bu ve başka değişiklikler sonucunda 1770’ten sonraki 100 yılda Britanya’nın demir üretimi sekiz kat arttı. Artık ülkenin yeni bulunan pek çok kullanım alanı için (dokuma tezgâhları ve “jenny”ler, demir yolları, köprüler, gemiler, hatta tabutlar ve îngilizlere özel bir şey olarak, makine yapan makineler için) yeteri kadar demiri vardı.

İngiliz Sanayi Devrimi’nin göklere çıkarılan kahramanı bir İskoçyalıydı. Genç James Watt bilimsel çalışmalarda kullanılan aygıtlar yapıyordu; günün birinde madenlerdeki suyu dışarı atmak için kullanılan basit bir buhar makinesini tamir etmesi istendi. Bu tür bir buhar makinesindeki aksaklığı hemen fark etti. Bir silindirin içinde bulunan buharın pistonu itebilmesi için silindirin önce ısıtılması, ardından da pistonun geri dönmesi için su püskürtülerek soğutulması gerekiyordu (buharı yoğunlaştırmak ve bir vakum yaratmak için). Sıcaktan soğuğa, sonra tekrar sıcağa bu geçişler yakıt ve buhar israfına yol açıyordu.

Bir pazar öğleden sonrası gezinirken Watt daha iyi bir buhar makinesi yapmanın yolları üzerine düşündü. Yoğunlaşma ayrı bir bölmede gerçekleştirilirse silindirin, pistonun iki hareketi arasında soğutulması gerekmeyecekti. Bu değişiklik verimliliği önemli ölçüde artıracaktı. Tasarısının bir modelini yapması yalnızca birkaç haftasını aldı, ama bu modeli çalışan bir buhar makinesine dönüştürmesi yıllar sürdü. Araştırma için gereken parayı sağlayacak bir destekçi ve vanalar ile diğer karmaşık parçaları yapabilecek ustalar bulmak zorundaydı. Şans eseri tam da o günlerde bir imalatçı bir top namlusunun hatasız bir biçimde nasıl üretileceğini keşfetmişti ve söz konusu yöntem buhar makinesinin silindirini yapmak için de en uygun yöntemdi. Watt, eski buhar makinelerinden dört kat daha verimli makineler üretmeye başladı. Bu makineler, demir imalathanelerinde, madenlerdeki suyu dışarı atmada, bira fabrikalarında ve sulama tesislerinde kullanılmaya başlandı.

Ancak Watt’in yeni makinelerinde bir pürüz vardı: Buhar bir pistonu ileri geri hareket ettirmek için kullanıyordu. Bu su pompalamak için gayet iyiydi, ama Watt bundan fazlasını istiyordu. İleri geri hareketini dairesel harekete dönüştürmesi gerekiyordu, çünkü makineler için gerekli olan böyle

bir hareketti. 1780’lerde yaptığı her biri basit ama parlak olan bir dizi buluşla bu sorunu çözdü. Kısa bir süre sonra buhar makineleri bütün makineler için yeteri kadar sarsıntısız bir dairesel hareket üretmeye başladı.

Bu buluş bütün dünya açısından büyük bir olaydı. Birkaç on yıl içinde buhar, kaslarımızın ve su çarklarının yerini aldı. Fabrikalardaki makinelere, ülkelerin bir ucundan diğer ucuna giden trenlere ve dünyanın çevresini dolaşan gemilere güç verdi. Bir ziyaretçiye buhar makinelerini ürettikleri fabrikayı gezdiren Watt’in iş ortağı, yoğun bir faaliyet içindeki fabrikayı gösterip, “Ben burada bütün dünyanın sahip olmayı istediği bir şeyi, gücü satıyorum” demişti.

Bu arada işadamları üretim sürecini düzenlemenin yollarını arıyorlardı. Bu alandaki değişiklikler de en az yeni makineler kadar can alıcıydı. Örneğin tekstil işçilerinin artık evlerinde çalışamayacağı açıktı; büyük makineler için yer bulmaları çok zordu. Bu nedenle Arkwright’in yaptığı gibi imalatçılar büyük fabrikalar inşa ettiler ve işçiler de fabrikamn yanındaki şirket evlerinde, yan yana sıralanmış bunaltıcı kutucuklarda yaşamaya başladı.

İşçilerin yalnızca çalıştıkları yerler değil, yaşama biçimleri de düzenlenmeliydi. İşçiler (yetişkinler, hatta küçük çocuklar), işlerin iyi olduğu dönemlerde haftanın altı günü şafak sökerken işyerine geliyor, gürültülü makine sürüsünün başına geçiyor ve karanlık çökene kadar çalışıyorlardı. Pek çoğunun, çiftliklerde veya atölyelerde hiç görmedikleri bir düzeni öğrenmesi gerekiyordu. Artık pazarları içki içip, sonra da pazartesileri tatil günü, “Aziz Pazartesi” günü ilan edip ayılıncaya kadar uyuyamıyorlardı.

Yöneticiler işin kendisini düzenlemek için daha iyi yollar buldular. 1776’da bir ekonomist, ziyaret ettiği bir topluiğne atölyesinde işçilerin ne yaptığını anlatmıştı. Aşağı yukarı şöyle bir şeydi: Bir Numaralı İşçi demiri ısıtıyor ve tel haline getiriyordu. İkinci İşçi bu teli düzeltiyordu. Üçüncü, teli yaklaşık 2,5 santimetre uzunluğunda parçalara ayırıyor. Dördüncü de her bir parçanın bir ucunu sivriltiyordu. Beşinci İşçi, topların takılacağı diğer uçları yassılaştırıyordu. Altıncı ve Yedinci işçiler topları takıyordu. Sekizinci İşçi topları iğnelere sabitliyor ve Dokuzuncu da topları beyaza boyuyordu. Onuncu topluiğneleri kutulara yerleştiriyordu.

Bu işçiler kendilerini zorladıklarında günde yaklaşık elli bin topluiğne üretebiliyorlardı. Eğer, diye yazıyordu ekonomist, “birbirlerinden ayrı ve bağımsız çalışsalardı... her biri kesinlikle yirmi taneden fazla üretemezdi, belki de bir tane bile üretemezlerdi.”

Başka imalatçılar bu uygulamayı (her bir işçinin farklı bir iş yapması) daha da ileri götürdüler. Bunlardan biri 1798’de Amerika Birleşik Devletleri hükümeti için 10.000 adet tüfek imal etmek üzere anlaşma yapan Amerikalı Eli Whitney’di. O günler için böyle bir sayı çok fazlaydı ve tüfekleri yalmzca yirmi sekiz ay içinde teslim edeceğine söz vermişti.

Whitney, basit bir biçimde, çok sayıda demirciyi ücret karşılığı tutup alışılmış yöntemle tüfek ürettiremeyeceğini biliyordu. Bir tüfek ustası becerikli bir zanaatkardı. Bir tüfeğin çakmağım (barutun ateş almasını sağlayan parça) yaparken, dövme demirden yapılma bütün parçaları birbirlerine tam uyana kadar eğelerlerdi. Birkaç pahalı tüfek yapmak bir yıllarını alırdı.

Whitney misket tüfekleri konusunda fazla bir şey bilmiyordu, ama “benzer işler sistemi” ya da “bir örneklik sistemi” olarak adlandırdığı sistemi biliyordu. Çok sayıda tüfek çakmağı yapmanın yolu işlemi bölümlere ayırmaktı. Vasıfsız işçiler tuttu ve onları, tek bir parçayı önceden belirlenmiş boyutlarda tekrar tekrar kesip eğeleyecek biçimde eğitti. Böylece her işçi çok sayıda parça üretiyor ve bu parçalar hızlı bir biçimde bir araya getiriliyor ve (kırılacak olurlarsa) kolayca tamir edilebiliyorlardı.

Hükümet görevlilerini bu sistemin gerçekten işlediğine ikna etmek için Whitney bir gösteri düzenlemişti. Başkanın, başkan yardımcısının ve hükümet üyelerinin önündeki bir masaya, bir yığın değişik parçayı boşaltmış ve onlardan bu parçaları bir araya getirmelerini istemişti. Gösteriye katılanlar söyleneni şaşkınlık içinde yerine getirmişti. Thomas Jefferson (başkan yardımcısı) “100 adet tüfek çakmağının parçalarına ayrıldığını ve bu parçaların karıştırıldığını ve 100 tüfek çakmağının, ele gelen ilk parçalardan başlanarak tekrar bir araya getirebildiğini... bir demirci ustası olmadan iyi tüfek çakmakları üretilebildiğini” belirtmişti.

Whitney işe başladı ve tüfekleri üretti. İşi iki yılda değil 10 yılda tamamladı ve bu 10 yıllık çalışmanın sonunda yalnızca 2.500 dolar kâr edebildi. Yine de “benzer işler sistemi” ile neler yapılabileceğini göstermiş oldu. Diğer silah imalatçıları onun sistemini çok daha hızlı bir biçimde ve daha fazla sayıda silah ortaya çıkaran makinelerle uyguladılar. Yalnızca bir yılda (1863) bir Britanya şirketi 100.000 tüfek üretti, üç yıl sonra da Fransız imalatçılar bundan üç kat daha hızlı tüfek üretmeye başladılar.

Henry Ford, kendisinden önceki üreticilerin başardıklarının daha iyisini ve daha büyüğünü başardı. Ford, Michigan’da, Detroit’in dışındaki bir çiftlikte doğmuş ve tek sınıflı bir okulda eğitim görmüştü. On altı yaşındayken Detroit’e gitmiş, makine atölyelerinde çalışmaya başlamış, burada yeni bir makineyi, içten yanmalı motoru öğrenmişti.

Bu güç kaynağı Watt’in buhar makinesinden bir hayli farklıdır. Kullanılan yakıt, benzin, motorun içinde yanar; “içten yanmalı” ismi de zaten buradan gelir. Genişleyen gazlar tekerlekleri döndüren bir pistonu iter. Ford tamirciliğe başladığında bu motorların binlercesi fabrikalarda ve çiftliklerde, pompaları, makineleri ve testereleri çalıştırmakta çoktan beridir kullanılıyordu.

Ford tamir ettiği şeylerde ufak tefek değişiklikler yapmaktan ve deneyden hoşlanıyordu; benzinle çalışan bir otomobil yapmaya karar verdi. Boş zamanlarında bir motor yaptı ve bu motoru tek atlı bir arabanın kasasına (şasisine), dört bisiklet tekerleğinin üzerine yerleştirdi. Otomobil çalıştı, Ford bu otomobili satarak kazandığı parayı daha iyi bir otomobil yapmak için kullandı. Bu ikinci otomobilden kazandığını da üçüncü bir otomobil yapmak için kullandı... ve bu böylece devam etti. Bu arada başka mucitler de otomobil yapıyordu ve şirketler otomobil üretmeye başlamıştı.

Fakat Ford ufak tefek değişiklikler yapmayı ve bu değişiklikleri sınamayı sürdürüyordu. Herkesin satın alabileceği dayanıklı bir otomobil yapmak istiyordu, kendi deyimiyle “halk otomobili”. Bu otomobilleri milyonerlere değil, Amerika sanayileştikçe gelirleri artan milyonlarca aileye pazarlayacaktı. 10 yıl kadar sonra üretimi ve onarımı kolay bir model geliştirdi. Buna T modeli adını verdi.

Ford, otomobillerinin yalnızca iyi değil, ucuz da olması için “fabrikadan tıpatıp aynı çıkmalarını sağlamak”, yani bir örnek üretim yapmak zorunda olduğunu biliyordu. T modelleri birbirinin tamamen aynıydı. İnsanlar, siyah olmak koşuluyla istediğiniz renk T modele sahip olabilirsiniz, diye alay ediyorlardı, ama yine de bu otomobilleri satın alıyorlardı. T modelini ürettiği 19 yıl boyunca (1908’den 1927’ye) Ford 17 milyon otomobil sattı; bu o dönemde dünyada üretilen otomobil sayısının yarısıydı.

T modelini bu kadar ucuz yapan şey yalnızca bir örneklik değildi. Üretim planlaması ve özellikle de montaj hattı, ucuzluğu sağlayan diğer iki etkendi. Ford, mezbahada etleri bir kesiciden diğerine taşımak için başlarının üzerindeki hareketli kancalara takan et üreticilerini gördüğünde, bu hat düşüncesinin aklına geldiğini söylemişti. Bir Ford otomobil çıplak bir çelik şasi olarak başlıyordu. Hiç durmayan bir taşıyıcı (konveyör) şasiyi hat boyunca bir işçiden veya işçi grubundan diğerine taşıyor ve her bir işçi veya işçi grubu belli bir iş yapıyordu. Biri veya ikisi motoru yerleştiriyor, bir diğeri direksiyonu, ardından başkaları kaportayı, tekerlekleri, koltukları, farları takıyordu. Boyayı, yağlamayı hep ayrı ayrı işçiler yapıyor, sonunda otomobil ortaya çıkıyordu.

Fakat bir montaj hattı gerçekte bundan daha karmaşıktı. Ana hattaki işçilerce ürüne yerleştirilen parçaları, ana hattı besleyen hatlardaki işçiler önceden monte ediyordu. Taşıyıcılardaki bu parçalar tam olarak gereksinim duyulduğu yerde ve zamanda ana hatta ulaşıyordu. Bu sistem dakikada iki otomobil üretilebilecek kadar verimli hale getirilmişti.

Ford, maliyetleri düşürecek başka bir yöntem daha buldu: “Dikey bütünleşme.” Bu yöntemi keşfetmedi ama bu yöntemle neler yapılabileceğini gösterdi. Üretim maliyetinin kazı makinelerinin yerden demiri çıkarmasıyla başladığını ve otomobiller fabrikanın kapısından çıkana kadar devam ettiğini biliyordu. Bütün sürece sahip olacağı ve bütün süreci kendisinin işleteceği bir imparatorluk kurarsa masrafları azaltabilirdi. 1927 yılına gelindiğinde bunu başardı. Bir Ford yük gemisi (pek çoklarından biri) Superior Gölü kıyısındaki Ford demir ocaklarından yüklenen demir cevherini her sabah fabrikaya getiriyordu. Demir cevheri Kentucky’deki Ford madenlerinden gelen kömürün yakıldığı fırınlarda ergitiliyordu. Bir Ford fabrikası otomobil lastiklerini üretiyor, bir Ford cam fabrikası da

camları yapıyordu. Bir Ford bıçkıevi Ford’un 285.000 hektarlık ormanlık alanından gelen kerestelerden döşeme tahtalarını kesiyordu.

T modelleri ve diğer otomobiller milyonlarca insanın yaşamım değiştirdi. Sıradan insanlar ilk kez bir yerden bir yere gidebileceklerini fark ettiler. Bir çiftçi “dört tekerleklisini” yükleyip bir bıçkıevine gidiyor ve yakacak odunlarını kestiriyor, sonra da ailesini kente bir film izlemeye götürüyordu. Bir pazarlamacı kent merkezindeki evini satıp banliyöden bir ev alıyordu. Silahlı haydutlar otomobillerini banka soygunlarmda, gençler de aşk maceralarında kullanıyorlardı.

Şimdi sanayileşmenin insanların yaşamlarını nasıl değiştirdiğine daha yakından bakacağız. Amerika Birleşik Devletleri’nin doğu kıyısında, Pennsylvania’da, dere kenarına kurulmuş bir köydeyiz. Bu yerleşim yerinde olanlar insanoğlunun özlü bir toplumsal tarihi aslında.

Öykümüz avcı-toplayıcılarla başlıyor. 1700’lerden önce Pennsylvania’nın French Creek bölgesinde Amerika Yerlileri yaşıyordu. Kapanlarla kunduz yakalıyor, ağlarla balık tutuyor ve dereden su içmeye gelen geyikleri avlıyorlardı. Bir biçimde geçimlerini sağlıyorlardı.

1700’lerde buraya çiftçiler yerleşmeye başladı. İlk yerleşen, dini baskılardan kaçmak için Almanya’daki evini terk eden biriydi. Bir başka çiftçi derenin kuzey kenarında biraz toprak satın almış ve koyunlarına dadanan kurtlarla mücadele etmişti. 1800’e gelindiğinde köyde on iki çiftçi, bir değirmenci ve iki ya da üç siyah köle yaşıyordu. Amerika Yerlileri bu davetsiz misafirlerden uzak durmak için köyü terk etmişti. Çiftçiler buğday ve mısır ektiler, sığır, koyun ve kaz beslediler. Basit evlerde yaşıyor, kendi yaptıkları giysileri giyiyor ve bütün gün çalışıyorlardı. Geniş ve verimli arazilerinden kendilerine yetecek kadar ürün alabiliyorlardı.

Bu köyün (henüz çok küçük olduğu için bir adı yoktu) geleceği derenin suyuna bağlıydı. Değirmenci, suyun gücünü, değirmentaşını döndürerek çiftçilerin buğdayını öğütmede kullanıyordu. Daha sonra biri değirmeni satın aldı ve su gücünden, bir daire testereyi döndürmek ve kereste kesmekte yararlandı. Fakat 1800’lerin başında köyün dışından kişilerin değirmeni inşaat çivisi yapımında kullanmak üzere satın almasıyla bir yol ayrımına gelindi. O dönemde çivi, akkor haldeki bir demir çubuk

yassılaştırılıp uzunlamasına kesilerek imal ediliyordu. Başlangıçta French Creek'teki imalatçılar demirlerini başka şirketlerden aldılar, ama kısa bir süre sonra bir fırın inşa ettiler ve demiri kendileri ergitmeye başladılar. Dere kıyısındaki sarp kayalıktan demir cevheri çıkardılar ve yakınlardaki madenlerden kömür satın aldılar.

Sahiplerinden biri bu küçük şirkete Phoenix Works (Phoenix Atölyesi) adım verdi ve bu imalathanenin etrafında gelişen kasaba da Phoenixville adım aldı. Phoenix (Anka kuşu), 500 yıl yaşayan, kendisini yakarak ölen, küllerinden yeniden doğan ve yeni bir yaşam döngüsüne başlayan Doğu'nun efsanevi kuşudur. Demir cevherini fırında ısıtarak demir elde edilmesini hoş bir biçimde simgeliyor.

20-30 yıl sonra büyük imalatçılar bu küçük şirketi satın aldılar ve çivi yerine demiryolu rayı üretmeye başladılar. O dönemlerde demiryolları yapımı dünyada çok yaygındı. Ray imal etmek için Phoenix'in çok daha fazla kömüre ve demir cevherine gereksinimi vardı, böylece kömürü ve cevheri çok uzaklardan taşımaya başladılar. Çevredeki çiftlikleri de satın almışlardı, kısa bir süre sonra fırınları, değirmenleri ve atölyeleri birkaç dönümlük bir araziye yayıldı. Şirketin adını Phoenix Iron Company (Phoenix Demir Şirketi) olarak değiştirdiler.

1800'lerin ortalarında Phoenix bir kez daha el değiştirdi ve bu kez şirket ray yerine daha karmaşık ürünler imal etmeye başladı. Bu ürünlerin arasında, çeyrek daire kesitli, kaim ve uzun demirler de vardı; demirlerin dört tanesi birbirine tutturulduğunda bir fabrikanın kirişlerini destekleyen sütunlar ortaya çıkıyordu. Şirket ayrıca, akkor halindeki çubukları çaprazlama birleştirmeye dayanan, böylece de namlunun parçalanmamasını sağlayan yeni bir yöntem kullanarak top da üretmeye başladı. (Amerikan İç Savaşı'nda her iki taraf da bu topları kullandı.)

Fakat şirketin temel ürünü yüksek demiryolu köprüleriydi. Demiryolu inşa eden bir şirket bir köprü ısmarladığında, Phoenix'den bir mühendis köprünün inşa edileceği yere (sarp bir vadi veya bir ırmak) gidiyor ve köprüyü tasarlıyordu. Ardından çok sayıda ağır demir parça (hepsi birörnek üretilmiş) Phoenixville'den trene yükleniyor, inşaat yerinde bu parçalar birbirlerine "tutturuluyordu". Ağır olmalarına karşın bu köprüler uzaktan dantel şeritleri gibi görünüyordu.

Şirket “sabit sermaye” biriktirerek kısmen büyüdü. 1870’lere gelindiğinde, başka pek çok şeyin yanı sıra kömür ve demir cevheri taşımakta kullanılan bir kanala ve demiryolu hattına, üç maden eritme ocağına, “demir tavlama atölyelerine”, bir haddehaneye, bir dökümhaneye, bir makine atölyesine ve birkaç sıra işçi evine sahipti.

Öte yandan büyüme aynı zamanda insan sayısının da artması demekti. Phoenix Iron’da çok sayıda erkek (aralarında tek bir kadın yoktu) çalışıyordu. Bunların arasında, bir tepenin üzerindeki köşkte yaşayan ve oradan atölyeleri gözleyebilen şirketin sahibi, mühendisler, ustabaşılar, tavlama atölyesi işçileri (fırınların yaydığı ısı nedeniyle giysileri tutuşabiliyordu), kalıp işçileri, makine işçileri (akkor halindeki demirle korunmadan çalışıyorlardı), kürekçiler, “kaldırıcılar”, süpürgeciler, su taşıyıcılar, kâtipler ve katırcılar vardı. Çoğu, sürekli tehlike altında haftada elli beş saat çalışıyordu.

İşçilerin büyük kısmı çevredeki çiftliklerde doğmuştu, fakat 1850’lerden başlayarak İrlanda’dan pek çok kişi geldi. Bu gençler hep kulübelerde yaşamış, yırtık pırtık elbiseler giymiş, patates dışında neredeyse hiçbir şey yememişlerdi. 1840’larda bir hastalık yüzünden tarlalardaki bütün patatesler çürüdüğünde, evlerini terk etmiş ve Amerika’ya gelmişlerdi. İrlandalıların ardından, Orta Avrupa’dan yine yoksul işçiler, onlardan sonra da Amerika Birleşik Devletleri’nin güneyinden serbest bırakılan köleler Phoenixville’e geldi.

Kuşkusuz Phoenix şirketi zenginleştikçe işçilerinin yaşam koşullarını da iyileştirdi. Bunun en açık kanıtı konutlarındaki değişikliklerdir. 1800’lerin başında işçiler ve aileleri, şirketin inşa ettiği kulübeleri yetmiş beş dolara kiralıyorlardı. Daha sonra şirketin atölyelerin yukarısındaki sokaklara inşa ettiği, yan yana sıralanmış küçük evlerde yaşamaya başladılar. En sonunda da kendi evlerine geçtiler.

İşgücü, çivi imal edilen yıllarda yaklaşık 20 kişiden oluşuyordu; 1870’lerde bu sayı 2.000’e çıktı. Yaklaşık 10 yıl boyunca Phoenix belki de dünyadaki en büyük demir üreticisi oldu. Fakat bu durum uzun sürmedi, çünkü demir üreticileri her yerde gelişiyordu ve birleşen demir şirketleri dev anonim şirketler oluşturuyorlardı. 1800’lerde tüm dünyada demir üretimi elli kat artmıştı.

Oysa Phoenix Iron orta ölçekli bir şirket olarak kaldı. Yaklaşık 100 yıl dayandı, sonra da kapandı. Binalar hâlâ duruyor, o kadar büyükler ki onları yıkmak için bir hayli masrafa girmek gerek.

Bu bölümün başında değindiğimiz bombacı, bildirisinde Sanayi Devrimi'nin "insanlığa felaket getirdiğini" söylese de, olgular şöyle: Sanayi Devrimi gerçekleştiği ve hâlâ sürdüğü yerlerde, çok sayıda insana yarar sağladı. Bizden öncekilerden daha uzun, daha sağlıklı ve büyük olasılıkla daha da mutlu yaşıyoruz.

15. Bölüm

Zenginler Yoksulları Avuçlarının İçine Alıyor

Bir tarih öğretmeni gibi görünmek pahasına da olsa açık konuşmak gerekiyor: Bu bölümde Avrupalıların Amerika kıtalarını ve Afrika ile Asya'nın bir bölümünü nasıl ellerine geçirdiğinden söz etmeyeceğiz. Bundan önceki bölümlerde söz etmiştik. Devrimler sona erdiğinde Amerika kıtasının büyük bölümü Avrupalıların egemenliği altındaydı, bu çağ geride kalmıştı.

"Yeni Emperyalizm" olarak adlandırılan şey aslında 1800'lerde ortaya çıktı. İşte bir özet: Bu dönemde de imparatorluk kuranların büyük çoğunluğu Avrupa ülkeleriydi, yalnızca artık daha zenginlerdi. Fetih için gereken her şeye sahiptiler: Para, buharlı gemiler, tüfekler ve açgözlülük. Avrupalı imparatorlukların kurucuları, yurtseverce bir cinnet halinde, kendilerini kurtaramayan yoksul ve "geri kalmış" ülkeleri yuttular. Evet, zengin ülkeler pamuk, kauçuk, jüt, pirinç gibi işe yarar şeyler ve kendi ürünleri için pazarlar istiyordu. Ama aynı zamanda başkaları üzerinde egemen olmayı, belki de onlara Hıristiyanca Tanrı sevgisini ve göğüslerini örtmeyi öğretmeyi de şiddetle arzuluyorlardı.

Başka ülkeler de bu Avrupalı imparatorlukların yaptıklarını yaptı. Amerika Birleşik Devletleri bunlardan biriydi. 1800'lerin sonunda ABD tropikal kuşaktaki bazı adaları ve kıtanın iki okyanus arasında bir köprü işlevi görecek bölümlerini ele geçirdi. (Bir sonraki bölümde bu konuya daha fazla değineceğiz.) Yeni bir imparatorluk kuran bir diğer ulus, mucizevi Japonlardı.

Britanya egemenliği altındaki Hindistan, zengin kuzey ülkelerinin güney ülkelerini nasıl ele geçirdiğine ve yönettiğine ilişkin en bilinen örnektir. Hindistan'ın yanı sıra Britanya başka pek çok ülkeye sahipti: Kanada, Avustralya (yakın zamanda elde etmişti), Çin'in bazı

kısımları, Afrika'nın büyük bir bölümü ve başka yerler. Dünyanın hemen hemen her yerinde kolonileri vardı. Britanya İmparatorluğu'ndan üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk olarak söz edilirdi; benzer biçimde, imparatorluk bir taçsa Hindistan'ın da bu tacın en değerli taşı olduğu söylenirdi.

Hindistan'a atfedilen bu yüksek değer şaşırtıcıydı. Uzun zaman önce İngiliz tacirler ilk kez bu ülkeye girdiklerinde Hindistan onların asıl değil, ikinci seçeneğiydi. 1600 yılının son gününde İngiliz tacirler, İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası adını verdikleri bir şirket kurdular. Fakat ada aldanmayın. Bu tacirler aslında Doğu Hint Adaları'nda, günümüzdeki Endonezya'da ticaret yapmak istiyorlardı. Bu adalarda baharat ticareti yapılarak bir servet kazanılabilirdi. Oysa Hollandalılar daha önceden bu adalarda ticaret yapmaya başlamış ve rakiplerini uzak tutmuşlardı. İngilizler bu yüzden ikinci seçenekleri olan Hindistan'a yerleşmişlerdi.

1750'lere kadar Doğu Hindistan Kumpanyası, deniz kıyısındaki dükkânlarında sıcaktan bunalan bin kadar Britanyalı (çoğunluğu İngilizdi) tüccardan ve onların kâtiplerinden başka bir şey değildi. Büyük miktarlarda kahve, karabiber, pamuk, ipek ve (daha sonraları) afyon ticareti yapıyorlardı. Kumpanya, Hindistan'ın geniş topraklarında yalnızca küçük bir noktaydı. Ancak o dönemde Hindistan'ın büyük bölümünün şahları, yani imparatorları güçten düşmeye başladı. Bunlar güçsüz önderlerdi, Hindistan da yönetilmesi zor, büyük bir ülkeydi. Şehzadeler ya da şehzadelik iddiası güdenler, birbirleriyle ve şahlarla çarpışarak, iktidar boşluğunu doldurmaya çalıştılar.

Britanyalı işadamları için bu iç savaş heyecan verici fırsatlar yaratmıştı. Kumpanya, iyi silahlanmış, eğitimli bir ordu kurdu. îlk olarak Fransız rakipleriyle savaşıp onları yenilgiye uğrattılar ve şirketlerini kapattırdılar. Ardından, yakın bir zamanda, bir yaz gecesi 146 Britanyalıyı "Kalküta Kara Deliği" adı verilen bir hücreye kapatan ve ertesi sabah yalnızca 23'ünün sağ çıkmasından sorumlu tutulan Bengal Nevvabı ile karşı karşıya geldiler. Britanya'nın düzenli ordusunun yardımıyla Kumpanya nevvabı yenilgiye uğrattı. Böylece 1764'te Britanyalı işadamları, Hindistan'ın en zengin eyaleti olan Bengal'in hükümdarları oluverdiler.

Kısa bir süre sonra sorunlar baş gösterdi. Anavatanlarında, Londra'da, Hindistan'daki Kumpanyası görevlilerinin yağmalama ve yolsuzluk olaylarına karıştıkları öğrenildi. Britanya hükümeti ayrıca Kumpanya'nın diğer Hint devletçikleriyle giriştiği savaşlardan da rahatsızlık duyuyordu. Bu yüzden Britanya, Kumpanya'yı "bir düzene sokması", yani Hindistan'daki Britanyalıları yönetmesi için bir genel vali atadı. Fakat 1800'lerin başına gelindiğinde genel vali bundan çok daha fazlasını yapmıştı. Hindistan'daki Britanya bölgesini ve bu bölgedeki herkesi, Britanyalı ve Hintli ayırt etmeksizin, yalnızca Londra'daki amirlerine karşı sorumluymuş gibi yönetmişti.

Yeni Emperyalizm çağına girildiğinde Kumpanya artık eskisi gibi güçlü değildi ama Britanya yönetimi güçleniyordu. Britanyalılar önce çevrelerindeki sonra da daha ötedeki devletçikleri birer birer ele geçirmişti. Bazen devletçikleri kendi yönetimleri altına alıyorlar, fakat çoğunlukla devletçiklerin prenslerini kendi dış politikalarını uygulamaya zorlamakla yetiniyorlardı, ki bu da aşağı yukarı aynı anlama geliyordu. Devletçikleri ele geçirirken kuşkusuz iktidar hırsıyla hareket ediyorlardı, bir yandan da sıkça, fethetmezlerse fethedileceklerini ileri sürüyorlardı. (Eski Romalılar da aynı şeyi söylerdi.)

Her şey sona erdiğinde Britanya (çok uzaklardaki küçük bir ülke), bütün Hintli hükümdarları egemenliği altına almıştı. Hükümdarların unvanları bir hayli ilginçti: Oudh *Nevvabı,* Jubbulpore *Nabobu,* Travankor *Mihrace* si, Baroda *Gaykvan,* Mysore *Sultam,* Jhansi *Ranisi,* Bhopal *Begümü,* Swat *Ahundu.* (Önemli fetihlerden biri Sind ovalarının fethedilmesiydi. Sind'in teslim olmasından sonra Britanyalı komutan fetih haberini komutanına, yalnızca, "Günah işledim" anlamına gelen Latince "Peccavi" sözcüğüyle vermişti.) 1800'lerin ortasına gelindiğinde Britanyalılar karlı Himalayalar'dan sıcaktan buram buram tüten güneye kadar bütün Hindistan'a yayılmıştı.

Toprak kazandıkça Britanyalıların kendileriyle ve egemenlikleri altındaki insanlarla ilgili düşünceleri değişmişti. İlk zamanlarda, yabancı topraklarda yalnızca bir misafir olan Kumpanya görevlileri Hint âdetlerini benimsemişti. Hintlilerle karışmış ve dillerini öğrenmişlerdi. Hint

yiyeceklerinden ve kıyafetlerinden hoşlanmışlardı, aralarından bazıları Hintli kadınları metres tutmuş veya onlarla evlenmişti.

1800’lerde bütün bunlar değişti. Artık efendi Britanyalılardı ve Hintlileri hor görmeye başlamışlardı. Bir genel vali, 1813’te şöyle yazabiliyordu: “Hintliler neredeyse yalnızca hayvansal işlevleri yerine getirebilen ve bu işlevleri bile şöyle böyle yerine getiren canlılar gibi görünüyor. Kimi işlerde sergiledikleri bilgi ve becerileri, dış görünüşü insana benzeyen ama bir köpek, bir fil veya bir maymundan daha fazla zekâya sahip olmayan herhangi bir hayvanın erişebileceği düşünülen beceri düzeyinden yalnızca biraz daha fazla.”

Bir başka Britanyalı müthiş bir aşağılamayla, Hintlilerin neden Britanya’ya gereksinimi olduğuna açıklık getiriyordu. Britanya'nın görevi, “Yoğun nüfuslu, nüfusunun büyük bölümü cahil, putperestlik inançlarına saplanmış, tembel, kaderci, yaşamın kötülükleri olarak gördüğümüz şeylere karşı aldırışsız ve bunlarla yüzleşmek, bunları ortadan kaldırmaya çalışmak yerine teslim olmayı seçen bir ülkeye, Avrupa uygarlığının temel unsurlarını tanıtmaktı.” Britanyalılar kendilerini, Tanrı’nm bayağı bir halka yardım eden aracıları olarak görüyorlardı. En iyisinin yerlilerden ayrı yaşamak ve onlara soğuk bir kuralcılıkla davranmak olduğuna karar vermişlerdi. Hintlileri, “Avrupalılara Mahsus” yazılı tren vagonlarından atmakta tereddüt etmiyorlardı.

Britanyalıların Hintlilere yardımı olmuş muydu, yoksa onlara kötülük mü yapmışlardı? Şu tür yardımları olmuştu: Yakıp yıkma tanrıçası Kali’ye tapan ve ona kurban sunmak için insanları öldüren Hindistan’daki haydutları yakaladılar, astılar veya hapse attılar. Köprüler, karayolları ve binlerce kilometre uzunluğundaki Asya’nın en iyi demiryolunu inşa ettiler. (Böylece yiyeceğe daha hızlı bir biçimde ulaşılmaya başlandı ve Hindistan’daki korkunç kıtlık neredeyse ortadan kalktı.) Yerel sanayilere yatırım yaptılar, özellikle de tekstile. (Britanya sermayesinin yardımı oldu ama Hintliler kendi başlarına çok daha fazla şey yaptı.) Britanyalılar, dul kadınların ölen kocalarının cesetleriyle birlikte canlı canlı yakılmasını öngören bir Hint geleneğine son verdiler. (Britanyalılar bunu yasadışı ilan edince Hintli dini önderler genel valiye itiraz etmişlerdi: “Fakat, Ekselansları, bu bizim dini geleneğimiz.” Genel vali şöyle yanıtlamıştı:

“Benim ulusumun da bir geleneği var. Erkekler kadınları canlı canlı yaktığında onları asarız.”)

Britanyalılar ayrıca okulların gelişmesine destek oldular; 1900’e gelindiğinde on Hintli erkekten biri okuyup yazabiliyordu. Bu o dönemlerde Asya için yüksek bir okuryazarlık oranıydı. Ancak yüz elli Hintli kadından yalnızca biri okuyup yazabiliyordu.

1857’de Hintliler dehşet verici biçimde ayaklandı. “Büyük İsyan”ı başlatan şey, Britanya ordusunun Hint askeri birliklerine dağıttığı fişeklerdi. Hintli askerler fişeklerin, kutsal saydıkları ineklerden elde edilen yağ ile yağlandığını öğrendiklerinde çok şaşırmışlardı. Tüfeklerine doldurmadan önce fişeklerin uçlarını ısırarak koparmak zorunda olduklarından yağ kolaylıkla onları dine aykırı biçimde kirletebilirdi. Askerlerin büyük çoğunluğu ayaklandı, ayaklanma Kuzey ve Orta Hindistan’ın büyük bölümüne yayıldı. Çok sayıda Hintli prens de geçmişte kaybettikleri iktidarı yeniden elde etmeyi umarak ayaklanmaya katıldı. İsyancıların amacı Hindistan’ı Britanyalılardan önceki günlerine geri döndürmekti.

Ayaklanmayı bastırma konusunda Britanyalıların bazı üstünlükleri vardı: Daha disiplinliydiler ve daha iyi silahlara sahiplerdi. Acımasız çarpışmalarla geçen iki yılın sonunda Britanya büyük isyanı bastırdı. İsyancılar bazı Britanyalı tutsakları kılıçtan geçirdiğinden, Britanyalıların tepkisi sert oldu. Delhi halkını kırlara sürdüler ve binlercesini yargılamadan kurşuna dizdiler.

Ayaklanmadan sonra Britanya Hindistan’ı bir 90 yıl daha egemenliği altında tutacaktı. Fakat Britanyalı yöneticiler Hintlilere daha az güvendiler ve daha önce durduklarından daha da mesafeli durdular. Bir Britanyalı şöyle demişti: “Hindistan’da cana yakınlık göstermek için bulunmuyoruz.” Hintliler yeniden kendi kendilerim yönetme hayaline kapılır korkusuyla, Hintli birliklerinin yanına mutlaka Britanya askeri birliklerini yerleştiriyorlardı.

1800’lerin başında, güneylerinde yer alan kıtanın büyük kısmı Avrupalılar için gizemini koruyordu. Kıtanın kendilerine en yakın bölümü olan Kuzey Afrika’yı biliyorlardı. Fakat, neredeyse Kuzey Afrika büyüklüğünde olan Büyük Sahra’nın güneyindeki bölge hakkında çok az

şey biliyorlardı. Evet, palmiye yağı, fildişi ve köle almak için gemileri kıyılarına demirlemişti. Ama Avrupalılar sıcaktan, ateşli hastalıklardan ve kıtanın iç kısımlarındaki kabile savaşçılarından korkuyorlardı; içerilere doğru girmeyi nadiren denemişlerdi.

Sonunda merak ve başka etkenler baskın geldi. Aşağı yukarı 1850'den sonra çok sayıda kâşif kıyılara çıktı ve o bölgelerde yaşayanların yardımlarıyla gezinmeye başladılar. Bu kâşiflerden biri, Afrika'nın içlerine ilaç ve Hazreti İsa götürmek, ayrıca buraları ticarete açmak isteyen İskoçyalı Dr. David Livingstone'du. Dürüst ticaretin, Arapların sürdürdüğü köle ticaretine son vereceğine inanıyordu. 30 yıl boyunca, Hıristiyanlığın öğretilerini anlatarak, ticaret yaparak, insanların hastalıklarını tedavi ederek ve göllerin, ırmakların haritalarını yaparak Orta Afrika'da dolaştı. Gezilerinden artakalan zamanda, Afrika ile ilgili çok sayıda insanın okuduğu kitaplar yazdı ve başka Britanyalıların kendi çalışmasını sürdürmesi gerektiğini ısrarla vurguladı.

1871'de Henry' Morton Stanley, zor durumda olduğu düşünülen efsanevi Livingstone'u "bulmak" için Afrika'ya doğru yelken açtı. Stanley, *New York Herald* gazetesi için çalışan bir İngiliz gazeteciydi. Kervanıyla birlikte güçbela Tanganika Gölü'ne ulaştı, doktoru buradaki bir köyde buldu. Ona doğru ilerleyerek şu ünlü soruyu sordu: "Dr. Livingstone'sunuz değil mi?" Tahmin edilebileceği gibi Livingstone hastaydı. Stanley ona ilaç, fişek, kap kacak, giysi ve değiş tokuş yapmak için boncuklar verdi. Hiçbir şekilde yılmayan Livingstone çalışmayı bırakmayı kabul etmedi. Öldüğünde Britanyahlar onu Londra'daki Westminster Abbey'e gömdüler.

Öte yandan Stanley'in Yeni Emperyalizm'deki rolü daha yeni başlamıştı. Büyük macerasını anlattığı. How *I Found Livingstone* [Livingstone'u Nasıl Buldum] adında bir kitap yazdı; Britanya kraliçesi Victoria'nın huzuruna kabul edildi, kraliçe ona altından yapılma bir enfiye kutusu armağan etti. Stanley bir kâşif oldu ve yaptığı şeylerle ilgili, *In Darkest Africa* [Afrika'nın Kapkaranlığında] gibi merak uyandıran başlıkları olan kitaplar yazdı. Onun ve başkalarının yaşadığı şeyleri okuyan Avrupalılar büyülendiler. Kara Afrika; devlet adamlarının, misyonerlerin, işadamlarının ve madalya düşkünü komutanların isteyebileceği her şeye sahipti.

Çok geçmeden “Afrika için mücadele” başladı. Britanya, Fransa, Belçika, İspanya, Portekiz, Almanya ve İtalya, her biri birer ısırık alarak, 15 yıl gibi kısa bir süre içinde Etiyopya dışında bütün Afrika’yı ele geçirdiler. Bu çarpıcı ve heyecan verici öykünün tamamını burada anlatamayız; bu nedenle yalnızca Belçika’nın öyküsünü anlatıp bütüne ilişkin bir fikir vermeye çalışacağız.

Belçika’nın bu girişiminde -atılımında- Stanley önemli bir rol oynadı. Stanley, Livingstone’dan daha acımasız biriydi; yaşamları, ruhları ve köleleri kurtarmaktan daha fazlasını hayal etmişti. Bir servet edinebileceğini anlamıştı, bu nedenle bir yatırımcı bulmak için Avrupa’ya gitti. Bulduğu yatırımcı hem bir işadamı, hem de bir kraldı.

Belçika kralı II. Leopold, kendisinin ve iş arkadaşlarının çok para kazanabileceği bir yer arıyordu. “Kâinat önümüze serili,” diye yazıyordu, “buhar ve elektrik mesafeleri ortadan kaldırdı [ve] yeryüzündeki bütün elverişsiz topraklar bizim faaliyetlerimizin ve başarılarımızın alanı olabilir.” Kongo Irmağı havzasında bol miktarda fildişi, palmiye yağı ve kauçuk ağacı olduğunu duyduğunda aradığı bereketli toprakları bulduğunu anladı. Bu toprakları işleyecek kişi de Stanley’di. Bazı destekçilerin yardımıyla Leopold ve Stanley Kongo’nun zenginliklerinden yararlanmak için bir şirket kurdu. Bu iş özel olacaktı, devletle ilişkisi yoktu. Belçikalıların herhangi bir payı olmayacaktı.

Stanley Kongo’ya gitti, burada 500’ün üzerinde kabile reisiyle bir toplantı yaptı. Onları kralın şirketine toprak vermeye ikna etti. Sözlerinin çoğu büyük olasılıkla yanlış çevrilmişti. Kabile şeflerinin bu konuşmadan anladığı, yalmzca uzaktaki bazı önemsiz toprakları şirkete bıraktıklarıydı. Köylerine, köylerinin çevresindeki işlenmiş arazilere ve yakınlarındaki ormanlara dokunulmayacağını düşünüyorlardı. Kongo Irmağı boyunca taşıyıp Avrupalılara sattıkları kauçuğun, fildişinin (filler bu ormanlarda yaşıyordu) ve zamkın büyük bölümünü bu ormanlardan elde ediyorlardı. Oysa kabile reislerinin anladıklarını düşündükleri şey yanlıştı ve 1880’lerde her şeylerini yabancılara kaptırdılar.

Leopold artık, Belçika'nın seksen katı büyüklüğündeki bir bölgenin efendisiydi. Şöyle diyordu: “Kongo üzerindeki haklarım kimseyle paylaşamayacaktır... Kral [kendisinden söz ediyor] devletin kurucusudur;

düzenleyicisidir, sahibidir, mutlak hâkimidir.” Kongo’nun her şeyi onundu, istediği gibi kullanabilirdi ve zamanlaması çok yerindeydi; çünkü tam o dönemde sanayileşen ülkeler bisiklet tekerlekleri için kauçuğa gereksinim duyuyordu. Kongo dünyada kauçuk ormanlarına sahip birkaç yerden biriydi. Fildişine de talep vardı: Bilardo topları, piyano tuşları ve biblolar için.

Bir servet edinmek için Kongolulara kauçuk ağaçlarının gövdesine delik açtırmak ve fil avlatmak yeterliydi. Ancak bunları yaptırmanın zor bir şey olduğu ortaya çıktı. Kongolular her zamanki yaşamlarını sürdürmekten oldukça hoşnuttu: Tarım yapıyorlar, avlanıyorlar, bazen de fildişi ve kauçuk satıyorlardı. Ekvatorun buğulu sıcağında, yapmayı seçtikleri şeyler bunlardan ibaretti. Nereden geldiği belli olmayan beyaz derili????? için neden ter dökeceklerdi ki?

Leopold’un yöneticileri, Kongoluları ham kauçuğun, fildişinin ve yiyeceğin bir kısmını “vergi” olarak vermeye zorlayarak bu işgücü sorununu çözdü. (Yiyecekler, yani manyok ekmeği, muz ve av eti, yöneticiler ve onların Kongolu adamları içindi.) Bir köy “vergisini” ödeyemezse yöneticiler köylüleri rehin alıyor ve reislerini hapse atıyordu. Bunlar da bir işe yaramazsa vergilerini ödemeyenleri yakalatmak ve onları suaygırı meşininden yapılma kırbaçlarla kırbaçlatmak için Kongolu adamlarını yolluyorlardı. Bu kiralık adamlar en kötü suçları işleyenleri vurup öldürüyor, ölenlerin bir elini kesiyor ve kesilmiş ellerle dolu sepetleri yöneticilere teslim ediyorlardı. Kesilmiş eller boşa kurşun harcamadıklarının kanıtıydı. (Ancak, bazı tarihçiler bu kiralık katillerin yalnızca ölülerin değil, canlı Kongoluların da ellerini kestiklerini düşünüyor.)

Yörede yaşayan zavallı insanlar çoğunlukla çareyi kaçmakta buluyordu, ama bazıları da karşı koyuyordu. Savaşçılar şöyle bir şarkı söylüyordu:

Kadınlarımızın ve çocuklarımızın beyaz zalimlerce alınmasına

Ve öldürülmesine göz yumamayız...

Öleceğimizi biliyoruz, ama zaten ölmek istiyoruz.

Ölmek istiyoruz.

Beyazların Afrikalılara ne kadar acımasızca davrandığına ilişkin haberlerin Kongo'nun ücra köylerinden Avrupa'ya ulaşması uzun sürdü. Sarayında veya Fransa'nın güneyindeki köşklerinde zevk içinde yaşayan, yatıyla gezen, üç tekerlekli görkemli bisikletiyle dolaşan, serasında tembel tembel yürüyen, etine dolgun yeniyetme metresleriyle gününü gün eden Leopold bile bu konuda fazla bir şey bilmiyordu. Şirketi büyük kârlar elde ediyordu ya, adamlarına düzenin nasıl işlediğini sormamıştı bile. Yabancı misyonerler Kongo'da olanları kendisine anlattıklarında, elini kalbinin üzerine koymuş ve onlara duyduklarından korkunç derecede rahatsız olduğunu söylemişti. Yardımcılarıyla toplantı yapıp, "Üzerime kan veya çamur sıçramasına izin vermeyeceğim" demişti. Fakat Kongo'daki adamları kralın bu haklı öfkesinin geçeceğini biliyorlardı, "vergileri" toplamaya devam ettiler.

Leopold, saygınlığını artırmak için Kongo'da karayolları, köprüler, limanlar ve kentler inşa ettirdi. Bu işleri üstlenenler sıcakla, yağmurla ve Kongo İrmağındaki çağlayanların üzerinden geçerek iç kısımlara doğru uzanan bir demiryolu yapmak için balta girmemiş ormanlarla mücadele ettiler. Önceden haftalar süren bir yolculuk artık saatler sürüyordu. İlk yolculukta beyaz eldivenli Kongolular, demiryolunun Avrupalı konuklarına buzda soğutulmuş şampanya sunmuştu. Fakat kral Belçika'daki kamusal işlere daha fazla para harcıyordu. Eğitime ve taklar, bulvarlar, saraylar ve parklar inşa etmeye büyük miktarda para ayırmıştı. Para tabii ki Kongolu serflerin topladığı fildişlerinden ve kauçuktan geliyordu.

Britanyalılar Belçikalı hükümdarın uzaktan yol açtığı vahşete dair haberleri duyunca, Britanya Dışişleri Bakanlığı Kongo'daki konsolosundan konuyu araştırmasını istedi. Konsolos ormanların derinlerine girdi ve terk edilmiş köylere rastladığını bildirdi. Bunun nedeninin çoğunlukla, uyku hastalığı adı verilen korkunç bir hastalık olduğunu aktardı ama pek çok Kongolu'nun da Belçikalı işverenlerden ve acımasız kiralık katillerden

kaçtığını söyledi. Hayatta kalanlar ona sormuştu: “Beyaz adam evine hiç dönmeyecek mi; bu durum sonsuza kadar mı sürecek?”

1900’lerin başına gelindiğinde Leopold büyük kazançlar elde etmişti, ama aynı zamanda borca da batmıştı. Krallığından borç para almış ve borcunu ödeyemezse, öldüğünde Kongo’nun Belçika’ya kalmasını kabul etmişti. Belçikalılar Kongolulara yapılanlardan rahatsızdı, diğer ülkelerin eleştirilerinden sıkıntı duyuyorlardı. 1908’de Belçika, Kongo’yu ölümünden bir yıl önce kraldan aldı. Sorunu çözüme bağlamak kolay olmadı ama kral çözülmesini sağladı. Kongo’yu halkına vermeyi öteden beri istediğini söyledi.

Kongoluların yaşamları, Belçika yönetimi altında iyileşti. Belçika el kesmeyi ve serfliği kaldırdı, sıtma ve uyku hastalığıyla mücadele etti. Kongolulara sanki çocukmuş gibi davranıyorlardı. İlk eğitimi yaygınlaştırmak ve marangoz, bahçıvan, aşçı yetiştirmek için misyonerliği teşvik ettiler. Fakat Kongoluların oy hakkı yoktu, hatta böyle bir hakkın olduğunu bile bilmiyorlardı. Belçikalılar onların dünyadan habersiz bir biçimde yaşamlarını sürdürmeleri için büyük çaba harcadı. Kongolu bir denizcinin Avrupa’da gemiden atladığında, Belçika'nın gemicinin ülkesine geri dönmesine izin vermediği söylenir. 1960’ta bağımsızlığını bağışlayana dek Belçika Kongo’nun mutlu bir ülke olduğunu ileri sürmeye devam etti.

1800’lerde büyük emperyalistler Avrupalılardı, ama tek değillerdi. Yüzyılın sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri ve herkesi şaşırtan biçimde, Japonya onlara katıldı. Kimse Japonya’nın dünya tarihinde önemli bir rol oynayacağını düşünmemişti; Japonlar her zaman kendi başlarına yaşamıştı. Bunda kısmen coğrafyanın payı vardı. Geniş ve sisli bir deniz Japonya’yı Asya kıtasından ayırıyordu; Japon adaları denizin üzerinde birdenbire yükseliyor, dünyaya sanki, “Bizi kendi halimize bırakın!” diyorlardı.

1543’te şiddetli bir fırtına bir Çin yelkenlisini Japonya’ya sürüklemişti. Yelkenlide üç Portekizli vardı ve bu üçü belki de Japonya’ya ayak basan ilk Avrupalılardı. Daha sonra yaşadıklarını anlattılar ve başkaları da (Portekizli, İspanyol, Hollandalı ve İngiliz tacirler ile misyonerler) Japonya’ya geldi. Yabancılarla bu temas yaklaşık 100 yıl sürdü.

Ancak sonra, Katolikliği benimseyen 30.000 Japon, kendilerini kılıçtan geçiren derebeylerine karşı ayaklandılar. İmparator adına Japonya'yı yöneten komutan, şogun, ülkesini kirlenmeye karşı korumaya karar verdi. Yabancılara Japonya'yı terk etmelerini emretti ve geri dönecek olurlarsa idam edileceklerine dair uyarıda bulundu. Olacak şey değil ya, üç yıl sonra bir Portekiz teknesi geri döndü. Teknede hiç yük yoktu, yalnızca yanlarında armağanlar bulunan ve şogun'un merhamet göstereceğini uman budalalar vardı. Merhamet göstermedi; 13'ü dışında hepsinin kafasını uçurdu, hayatlarını bağışladıklarına da geri döndüklerinde şunları aktarmalarını önerdi: "Bizi akıllarından çıkarsınlar; bundan sonra sanki dünyada yokmuşuz gibi davransınlar."

Sonraki 200 yıl Japonlar neredeyse, bir manastır duvarının ardındaki rahibeler gibi inzivaya çekildiler. Yalnızca bazı Hollandalı ve Çinli tacirleri kabul etmişlerdi. (Anlaşıldığı kadarıyla şogunlar Protestan oldukları için Hollandalıların Hıristiyan olmadıklarını ve bu nedenle de Portekizliler kadar tehlikeli olmadıklarını düşünmüştü.) Hollandalılarla kurdukları bu ilişki yoluyla Japonlar Batı dünyasının tıp ve astronomi gibi alanlarda öğrendiği şeyleri izleyebilmişti. Ayrıca Batı'dan bazı araçlar, örneğin teleskoplar ve saatler de satın almışlardı.

Bu inziva yüzyıllarında bile Japon ekonomisi modernleşmeye başlamıştı. Büyük ticaret şirketleri ortaya çıkmıştı; bunlardan biri, Mitsui Şirketi, hâlâ varlığını sürdürüyor. Mitsui çağdaş pazarlama yöntemleri kullanıyor, yağmurlu günlerde üzerinde markalarının bulunduğu şemsiyeleri müşterilerine bedava veriyordu.

1853'te ülke dünyayla kurduğu ilişkilerde bir başka dönüm noktasına geldi. Dünyanın diğer tarafında, patırtılı gürültülü biçimde iş gören, kendini beğenmiş bir ülke, Japonya'nın kapılarını ticaret için açmasını istiyordu. Amerika Birleşik Devletleri, gözü pek bir biçimde, Japonya'yı yalıtılmışlığına son vermeye ikna edecek veya zorlayacak bir heyet gönderdi. Komodor Matthew Perry iki buharlı gemisi ve iki yelkenlisiyle doğrudan Uraga'nın tahkim edilmiş limanına girmişti. Japonlar Perry'ye limanı terk etmesini emretmişler, karşılık olarak Perry bir mesaj yollamıştı: Japonlar abd başkanından getirdiği mektubu kabul etmezlerse, mektubu zorla teslim edecekti. Japonlar limanlarının savunmasının zayıf olduğunu

biliyorlardı, bu yüzden birkaç gün sonra mektubu kabul ettiler. Perry yanıtlarını almak için bir yıl içinde, bu kez daha büyük bir filoyla döneceğini söyledi.

Şogun konu üzerinde ciddi biçimde düşündü. Amerikalıların, başkenti Edo'yu (kısa bir süre sonra Tokyo adını alacaktı) topa tutmasını veya kentin her türlü ihtiyacını karşılayan deniz yolunu kesmesini istemiyordu. Ayrıca pek çok Japon'un ülkelerinin dünyaya açılmasını istediğini de biliyordu. Büyük ticaret şirketleri, kaderlerine terk edilmiş toprak sahipleri ve ancak savaştıkları zamanlarda para kazanan askerler, hepsi, kapıları dünyaya açılmış bir Japonya'da refaha kavuşacaklarına inanıyordu. Böylece Perry 1854'te geri döndüğünde (bu kez dokuz gemisi vardı) şogun bir ticaret anlaşması imzaladı. Daha sonra aynı şeyi birkaç Avrupa ülkesiyle de yaptı.

Batı, Japonlara kayıtsız kalamayacakları bir ders vermişti. Artık, büyük devletlerin kendilerini yutmalarını istemiyorlarsa, Japonya'yı modern bir devlet yapmaları gerektiğini öğrenmişlerdi. Belki her durumda, zorba Amerika onları ziyaret etmese de modernleşeceklerdi. Dışa açılmayı ısrarla isteyen iş dünyasının güçlü patronlarının değişim talep etmesi kaçınılmazdı.

Japonya modernleşmeye başladı; ya da Batılılaşmaya ki bu da aynı şey. Bu hızlı yaşanan bir süreçti; yönetimde gerçekleşen temel bir değişiklikle başladı. Nüfuzlu Japonlar şogunu görevini bırakmaya zorladı ve sözüm ona iktidarı imparatora "iade ettiler". Yeni bir anayasayla Japonya'nın, "Sonsuza dek ve kesintisiz bir biçimde bir imparator sülalesinin egemenliği altında olacağı ve bu sülale tarafından yönetileceği" ilan edildi. Ancak uygulamada imparator daha önce nasılsa öyle kaldı: Bir simge olarak. Her şeyi yaşlı ama çalışkan danışmanları hallediyordu.

Bütün bunların Yeni Emperyalizm ile nasıl bir ilişkisi olduğuna bir bakalım. İlk olarak Japon yöneticiler bir ordu kurmuştu. Ordunun kuruluş aşamasında Fransız danışmanlardan yardım almışlar, savaşta Almanlar Fransızları yenilgiye uğratınca Almanlara yönelmişlerdi. Bir donanma da kurmuşlardı ve doğal olarak bu donanmayı kurarken Britanya donanmasını örnek almışlardı, çünkü denizlerin fatihi Britanya'ydı. Okullar kurmuşlar ve Japonların, Hintlileri geride bırakarak Asya'daki en okuryazar halk olmasını sağlamışlardı. Ülkelerini çağdaşlaştıracaklarsa okuyup yazmaları

gerekecekti. İmparatorun açıkladığı gibi: “Bilgi dünyanın her yerinde aranmalı ve böylece emperyal siyasetin temeli pekiştirilmelidir.”

Japonlar ekonomik yaşamlarını da tamamen değiştirdiler. Perry’nin buharlı gemilerini görmelerinden beş yıl sonra kendileri için buharlı gemiler satın almaya başladılar. 12 yıl sonra, Tokyo ile Perry’nin ziyaretini yaptığı dönemde bir balıkçı köyü olan en önemli liman kentleri arasına bir demiryolu ve bir telgraf hattı döşediler; dev bir çelik fabrikası kurup, dünya çapında gemiler üretmeye başladılar. Ayrıca bir tekstil sanayii de kurdular ama bu sanayi pek gelişmedi, çünkü pek çok Japon Batılı giysileri tercih etmeye başlamıştı. Kadınlar kimonodan eteğe, erkekler de etekten pantolona geçmişlerdi.

Dış ticaret artınca ülke nüfusu da arttı: 1890 ile 1910 arasında, yalnızca 20 yıl içinde beşte bir oranında yükseldi. Ticaretin ve nüfusun bu şekilde birlikte artışı şaşırtıcı değildi, biri diğerini itekliyordu. Hükümet için sorun ekonomik düzenin sürekliliğini sağlamaktı. Yoğun nüfuslu halkın yaşamını sürdürebilmesi için Japonya’nın yurtdışından metal, pirinç ve kömür alması ve kendi imal ettiği ürünleri yurtdışına satması gerekiyordu.

İşte bu nedenle diğer modern ülkelerin modernleşmemiş ülkelere yaptığı şeyleri Japonya da yapmaya başladı. Nereden başlamaları gerektiği açıktı. Hemen yakınlarında, Asya’dan bir işaretparmağı gibi uzanan Kore Yarımadası vardı. Kore, “sabah sükûnetinin diyan”ydı, Perry’nin ziyaretinden önceki Japonya kadar dünyadan yalıtılmıştı. Ülkenin büyük bölümü hâlâ kaplanların, ayıların ve leoparların yaşadığı ormanlarla kaplıydı. Kore değerli bir yer gibi görünmüyordu ama Japonya'nın fazlasıyla gereksinim duyduğu üç şeye sahipti: Ürünler için pazara, fabrikaları işletmek için kömüre ve halkı beslemek için pirince. Kore, Japonya’ya askeri gücünü dünyaya gösterme fırsatı da verdi.

Japonlar Kore’yle, Perry’nin Japonya’yla kurduğu gibi ilişki kurdular: Saldırmakla tehdit ettiler. Kore 1876’da, karşılıklı olarak büyükelçi gönderilmesini ve bazı limanların Japonlara açılmasını kabul etti. Bu yeterli değildi ama Japonya daha fazla zorlayamadı. Sorun dev Çin’di. Binlerce yıl boyunca Merkezdeki Çiçek Uzakdoğu’nun en büyük gücü olmuştu ve Kore bu büyük gücün uydusuydu.

Tam bu sırada Çin de, kısmen Yeni Emperyalizm, kısmen de Japonya'nın başardığı şeyi, modernleşmeyi başaramaması yüzünden, sorunlar yaşıyordu. Birkaç on yıldır Avrupa ülkeleri Çin'e girmeye başlamıştı, ülkenin kırsal bölgelerini kendi nüfuz alanları olarak sahiplenmişlerdi. Bir Çinli önder şöyle söylüyordu: "İnsanlığın geri kalanı büyük bir bıçak... bizse balık ve etiz." Çin bu asalakları dışarı atamayacak kadar zayıftı. Durumu çok iyi bilen bir Britanyalı düşüncelerini, "Tabancaları ve yeteri kadar mermileri olan yirmi dört adam Çin'in bir ucundan diğerine gidebilir" sözleriyle dile getiriyordu.

1894'te Japonya zor durumdaki balinaya saldırdı. Çin çok daha büyük bir ülkeydi ama Japonlar iyi hazırlanmışlardı. Japonya savaşı fazla zorlanmadan kazandı, ardından Çin'i Kore'nin bağımsızlığını tanımaya, Tayvan Adası'nı ve Çin'in kuzeydoğusunda, Mançurya'daki Lyavdonğ Yarımadası'nı Japonya'ya vermeye zorladı. Dünya Japonya'nın gözdağı vermekteki ve savaştaki ustalığını görerek şaşkına döndü, çünkü bunların Avrupalılara has beceriler olduğu düşünülüyordu.

Japonların bu saldırganlığı, Moskova'dan Japon Denizi'ndeki bir Rus liman kentine uzanan 9.000 kilometre uzunluğundaki Trans-Sibirya Demiryolu'nu tamamlamak üzere olan Rus İmparatorluğu'nu endişelendiriyordu. Çin'e ait olsa da Mançurya, Rusya'nın demiryolunun doğu ucuyla ilgili planları açısından yaşamsal değerdeydi. Bu nedenle Rusya Almanya ve Fransa'nın yardımını istedi, üçü birlikte Japonya'ya Lyavdonğ Yanmadası'nı Çin'e geri vermesini "tavsiye etti". Rencide olan ve öfkelenen Japonya boyun eğdi, bunun üzerine Ruslar yumuşak başlı Çin'i yarımadayı kendilerine kiralaması için ikna etti. Aynı zamanda Japonya'nın şiddetle istediği Kore'yi elde etmek için de dolaylı çabalarda bulundular.

Japonya ne yapması gerektiğine karar verdi. Kore ve Mançurya, Japonların pazarlarıydı ve buralarda Japonya'nın gereksinimi olan demir, kömür ve pirinç vardı. Fakat Rusya bu iki yere de ulaşmasına engel olmuştu. O halde Rusya'yla savaşa girip bu toprakları kazanmalıydı; böylece askeri birliklerini ve gemilerini de kullanmış olacaktı. 1904'te Japonya aniden saldırdı ve Lyavdonğ Yarımadası açıklarında birkaç Rus gemisini batırdı.

Japonya'daki balıklardan daha fazla sayıda askeri silah altına alabilecek bir imparatorluğu Japonya yenebilir miydi? Japonya ve Rusya, Mançurya’nın ağaçsız düzlüklerine büyük ordular yolladılar ve savaş başladı. Büyük bir kent olan Mukden yakınlarındaki çarpışmada yaklaşık altı yüz elli bin asker yer aldı; o güne dek dünya böyle büyük bir çarpışmaya tanık olmamıştı. Japonlar kazandı. Rusya uzun demiryolunu henüz tam olarak tamamlamadığı için, daha fazla asker göndermek için demiryolunu kullanamamıştı. Bunun yerine Baltık Denizi’nden Mançurya’ya kırk gemilik bir filo yolladılar. Gemiler Avrupa’yı, Afrika’yı ve Asya’nın büyük bölümünü dolaşıp sonunda Mançurya’ya vardıklarında Japonların yeni donanması çabucak ikisi dışında hepsini batırdı veya ele geçirdi.

Japonya devi yenilgiye uğratmış, istediklerinin büyük kısmını elde etmişti. Rusya, Mançurya’nın güneyinde kiraladığı Çin topraklarını geri verdi ve Japonya’nın Kore’deki egemenliğini kabul etti. Japonya Kore’ye bir “genel vali” gönderdi, Koreli bir yurtsever valiyi öldürünce de bütün yarımadayı kendi yönetimi altına aldı.

Kore ve Tayvan’da Japonya, hem bu iki koloniye, hem de kendisine fayda sağlamaya çalıştı. Onlara demiryolları, fabrikalar ve okullar verdi ama o kadar büyük miktarlarda pirinç aldı ki kolonileri kıtlıkla baş başa bıraktı. Japonlar genellikle acımasızdı, yaklaşık 1.000 yıl boyunca (Çin’e bağlı olarak) kendi kendilerini yöneten Koreliler Japonların zalim yöneticilerinden nefret ediyorlardı. Ayaklandıklarında Japonya bu ayaklanmaya köyleri yakarak karşılık verdi.

Japonya’nın Kore’yi ele geçirmesinden birkaç yıl sonra, I. Dünya Savaşı, Japon yayılmacılara mükemmel bir fırsat sağladı. Japonya, doğal olarak, I. Dünya Savaşı’nın büyük kısmının yaşandığı Avrupa’yla pek ilgilenmiyordu. Yine de kazanmakta olan tarafa katılacak kadar zekilerdi. Almanya’ya savaş ilan ettiler, Almanya’nın Çin’deki kurumlarına el koydular. Bir yandan da güçsüz Çinlileri, ülkelerinden faydalanmaları için kendilerine (Avrupalılara önceden verilmiş) haklar vermeye zorladılar.

Japonya çok kısa zamanda çok fazla şey başarmıştı! 1918’de, I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Perry’nin ziyareti Japonların hâlâ belleklerindeydi.

Şimdi kendi ülkeleri Fransa'daki barış konferansına tanınmış bir büyük güç, dünyayı yöneten zengin uluslardan biri olarak katılıyordu.

Yayılmacı imparatorluklar, dünyanın "geri kalmış" halklarına Hıristiyanların Tanrısı'nı ve başka nimetleri götürdüklerini ileri sürüyorlardı. abd başkanlarmdan William McKinley bir keresinde, ABD'nin 1898'de İspanya'nın elinden aldığı Filipin Adaları'nı ilhak etmekte tereddüt ettiğini söylemişti. Ancak anlattığına göre, bir gece ayininden bunun yapılması gerektiğine ikna olarak çıkmıştı. Filipinliler, "Kendilerini yönetmekten âcizdi." "Bütün adaları almak, Filipinlileri eğitmek, yükseltmek, uygarlaştırmak ve Hıristiyanlaştırmak [çoğu zaten Katolik'ti) dışında bir seçeneğimiz kalmamıştı ve Tanrı'nın inayetiyle yapabileceğimizin en iyisini yapacaktık, tıpkı bizler için ölen Hazreti İsa gibi."

Aşağı yukarı aynı zamanlarda Britanyalı bir siyaset adamı, Glasgow Üniversitesi'nde öğretim üyeleri ve öğrencilerden oluşan bir dinleyici topluluğuna hitap ediyordu. Kendinden geçmiş bir biçimde Britanya İmparatorluğu'ndan söz ediyordu: "Ne kadar da olağanüstü değil mi! Azizler ve melekler tarafından değil, insanların çabalarıyla inşa edilmiş; insanların namuslu kanıyla ve dünya kadar gözyaşıyla yoğrulmuş, geçmiş yüzyılların en gelişmiş dimağlarınca kaynaştırılmış; bütünüyle insanoğlunun eseri olan bu imparatorluğa en ufak bir leke düşmemiş, bütünüyle saf ve mükemmel bir amaçla kurulmuş. Bütün insanlar ve henüz tam olarak insan olmayanlar -en çok da pervasızlar ve insanın iyiliğine inanmayanlar- bu işte Tanrı'nın parmağı olduğunu görmek zorundalar."

Bu münasebetsiz nutukların gülünç ve samimiyetsiz olduğunu söyleyebiliriz. İmparatorluk kuran ulusların, yoksul ulusları onların sırtından büyük paralar kazanarak, hükümetlerini baskı altına alarak ve yazgılarını kendi başlarına belirlemelerine engel olarak, çoğunlukla güç durumlara soktuğu doğrudur. Diğer yandan, bu uluslara, çokça gereksinim duyulan şeyleri de götürdüler: Asayiş, mahkemeler, limanlar, demiryolları, hastaneler ve okullar.

16. Bölüm

Çoğalıyor ve Dünyayı Küçültüyoruz

Dünya üzerindeki ilk 150.000 yılımızda biz modern insanlar çok ama çok yavaş çoğaldık. İyi dönemlerde nüfusumuz biraz artıyor, kötü dönemlerde de tam olarak arttığı kadar azalmıyordu. 1600'ler gibi yakın bir zamana kadar (bu yüzyılda Avrupalılar Yeni Dünya'ya yerleşmiş, Mançular Çin'i istila etmiş ve gökbilimciler nerede olduğumuzu keşfetmişti) dünya üzerindeki insanların sayısı aşağı yukarı 500 milyondu.

İşte o 1600'lü yıllarda sayımızı hızla artırmaya başladık. O dönemden 1900'e kadar sayımız üç kat arttı. Özellikle Amerika kıtasının ve Avustralya'nın nüfusu bir hayli hızlı arttı, çünkü pek çok Avrupalı yurtlarını bırakıp neredeyse boş olan bu kıtalara yerleşmişti. Bu göçe rağmen Avrupalıların sayısı da üç katına çıktı. Asyalıların nüfusu neredeyse üç katına çıktı, en azından 10 milyon Afrikalı, köle gemileri tarafından götürüldüğü halde Afrikalıların nüfusu bile arttı. I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde insan nüfusu bir buçuk milyara ulaşmıştı.

İnsanoğlunun çoğalmaya başlamasının nedeni hemen akla gelebilecek neden değildi. Kadınlar önceden doğurduklarından daha fazla sayıda çocuk doğurmaya başlamamışlardı. Evli çiftlerin önceden de geniş aileleri vardı, çok sayıda çocuk erken yaşta öldüğünden geniş ailelere sahip olmak zorundaydılar. Dünyanın hemen hemen her yerinde doğum oranları (1.000 kişi başına düşen doğum sayısı) zaten yüksekti.

Hayır, sayımızı artıran şey doğum oranlarındaki artış değil, ölüm oranlarındaki düşüştü. Asıl ölümlerdeki bu azalmayı açıklamamız gerekiyor; açıklamak için de çoğunlukla Avrupalılara odaklanacağız. Bu akla oldukça uygun, çünkü bütün dünyayı kapsayan nüfus artışının ilk dönemlerinde, başı Avrupa çekiyordu. Avrupa'nın toplam nüfusuna bu kıtada yaşayanların yanı sıra başka kıtalara yerleşmiş bütün Avrupalıları ve

onların torunlarını da katacak olursak, Avrupalıların nüfusunun beş katına çıktığı söylenebilir.

Avrupalılar çoğalırken bir yandan da sanayileşiyorlardı. Bu iki olgunun birbiriyle zaten bağlantılı olması gerektiği düşünülebilir; sanayileşme nüfusu artırmış olmalıdır. Bu doğru, ama sorun, bunu kanıtlamanın zor olması. Nüfustaki en büyük artışlar çoğunlukla Avrupa'nın kırsal bölgelerinde, fabrikalardan ve kömür madenlerinden uzak yerlerde gerçekleşmişti. Gelişmenin hızlı olduğu yerlerdeyse yüksek olan genellikle doğum oranı değil, ölüm oranıydı. İngiltere'nin tekstil kenti Manchester'm zorlu semtlerinde yirmi yaşına kadar yaşayan bir erkek şanslı sayılırdı; kırsal bir bölge olan Surrey'de ise bir erkek ellisine kadar yaşıyordu.

Gerçekten de sanayideki devrimler nüfus artışım desteklemişti. Bu devrimlerin yaptığı şey milyonlarca insanın avcuna daha fazla para koymaktı. Böylece yoksulların satın alabildiği şeyleri ve bu şeylerin onları erken bir ölümden nasıl koruduğunu düşünün. Daha fazla ve daha iyi besinler satın alırlarsa bünyeleri hastalığa karşı direnebilirdi. Daha az rutubetli evlerde yaşar ve hep birlikte tek bir yarakta yatmak yerine ayrı ayrı yataklarda yatarlarsa, veremden korunabilirlerdi. Yünlü giysilere göre yıkaması daha kolay olan pamuklu giysiler satın alırlarsa tifüs taşıyan bitlerden uzak durabilirlerdi. Fabrikalarda seri halinde üretilmiş pürüzsüz yüzeyli kaplarda yemek yerlerse, bu kapları ahşaptan veya pişirilmiş topraktan yapılma eski kaplara göre daha temiz yıkayabilir ve dizanteriyi önleyebilirlerdi.

Tek başına refah Avrupalıların neden çoğaldığını açıklamıyor. Kimse tarafından gözlenmemiş belirsiz olaylar da ölüm oranını düşürmüştü. İşte size önemli bir örnek: Daha önce gördüğümüz gibi (beş bölüm önce), veba salgını bir zamanlar milyonlarca insanı kırıp geçirmişti, ama kimse salgının nedenini anlamamıştı. Tek bildikleri veba ortaya çıktığında yapılacak en iyi şeyin kaçmak olduğuydu.

Fakat sonra, veba oldukça hızlı bir biçimde Avrupa'yı terk etti. O dönemde kimse vebayı neyin ortadan kaldırdığını bilmiyordu.

Yüzyıllar sonra, mikroskop yardımıyla vebayla ilgili her şey öğrenildi. Dıştan gözlenen özelliklerine karşın, bu bir insan hastalığı değil, bir

kemirgen, özellikle de sıçan (keme) hastalığıydı ve suçlusu da bakterilerdi. Vebaya yakalanmış bir sıçan öldüğünde, pireler soğuyan ölü sıçanı terk ediyor ve başka sıçanlar arıyordu. Bu pirelerin çoğu ölen sıçanın kanını emmiş olduğundan veba bakterisi taşıyordu. Üzerinde yaşayacakları başka sıçanlar bulamazlarsa, insanlara gidebiliyorlardı (tabii ki istemeye istemeye; çünkü o kadar da kıllı değiliz). İnsan ev sahiplerini ısırdıklarında, onlara hastalığı bulaştırıyorlar ve hastalık bu insanlardan başka insanlara yayılabiliyor, binlerce insanı öldürebiliyordu. Fakat bütün bunlar yalnızca bir kemirgen hastalığı yüzünden oluyordu.

Tarihçilerin vebanın Avrupa'dan silinişine ilişkin bir kuramları var. Şöyle bir kuram: Vebanın sık sık görüldüğü yüzyıllarda, Avrupa kasabaları *Rattus rattus*, yani bayağı siyah sıçan yuvasıydı. Bu kemirgenler çoğunlukla insanların bir hayli yakınında yaşıyordu; belki sazdan yapılma çatılarda, belki moloz duvarların içinde, belki de zemin döşemelerinin altında. Bu sıçanlar böyle yakın komşular olduğundan, veba hastalığına yakalandıklarında pireleri kolaylıkla insanlara gidebiliyordu. Kemirgen hastalığı insan hastalığına dönüşüyordu.

1700'lerde Avrupa bir *rattus* devrimi yaşadı. Anlaşıldığı kadarıyla devrim doğuda başladı. Ruslar Volga Irmağı'nı batıya doğru yüzerek geçen kahverengi Asya sıçanlarını fark ettiler; Avrupa'da bu kahverengi göçmenler siyah yerlilerin yerini aldı. (Bu sıçanlara *Rattus norvegicus* adı veriliyor; Norveç'in bu sıçanlarla ne ilgisi olduğu belirsizdir.) Fakat bu yeni sıçanlar, siyah sıçanlar gibi insanlarla iç içe yaşamıyor; onlardan ayrı, çok uzakta yaşıyorlardı. Böylece (diye devam ediyor kuram), kahverengi sıçanlar veba salgınına yakalandıklarında, bu hastalığı insanlara bulaştırmaları çok düşük bir olasılıktı. Bunun sonucunda da kentlerin belası olan bu öldürücü hastalık Avrupa'da ortadan kalktı. (Hastalığın niteliği anlaşılana kadar başka bir yerlerde oyalandı.)

Avrupalıların vebanın yenilgiye uğratılmasında kendilerine pay çıkaramayacağı açık, ama kolera için aynı şey söylenemez. Veba bakterisinden farklı olarak kolera bakterisi yiyeceklerde veya suda bulunur. Bir insanın vücudunda hızla ishale, su kaybına ve ölüme yol açabilir. 1800'lerde altı kolera salgını (neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan salgınlardı) çok sayıda ölüme yol açmıştı.

Londralı hekim John Snow 1849’da, kolera yüzünden çok sayıda kişinin öldüğü bir mahallede hastalığın kaynağının içme suyu olduğunu keşfetti. Mahalleliler sularını tulumba yardımıyla bir kuyudan çekiyorlardı. Snow bunu yerel yöneticilere anlattığında, yöneticiler ne yapılması gerektiğini sormuşlar. Snow da şöyle yanıtlamıştı: “Broad Caddesi’ndeki tulumbanın kolunu sökün.” Öyle de yaptılar, kolera salgını da son buldu.

Başka yerlerde de uzmanlar pis suların koleraya yol açtığını keşfetmişti. Bu arada bazı ülkelerdeki hükümetler halk sağlığını kamusal bir sorumluluk olarak görmeye başlamıştı. Pek çok kasaba ve kentte yerel yönetimler, evlere temiz su getirmek ve lağımı uzaklaştırmak için sokakların altına ayrı ayrı borular döşediler. Boru döşenen yerlerde kolera ortadan kalktı.

Bir başka İngiliz hekim, Edward Jenner, bir zamanlar en önemli ölüm nedeni olan çiçek hastalığını araştırdı. İneklerden insana geçen ve görece zararsız olan inek çiçeğine (Latince adı *vaccinia)* yakalanan birinin çiçek hastalığına yakalanmadığına dair yaygın gözlemi duymuştu. Bu nedenle Jenner, cüretkâr bir deneye kalkışarak, küçük bir çocuğa, bir sütçü kadmın parmağında inek çiçeği yüzünden oluşmuş döküntü ve yaralardan aldığı *vaccinia* “maddesi”ni aşıladı. Çocukta inek çiçeği gelişti. Altı hafta sonra Jenner çocuğa yeni bir aşı yaptı, fakat bu kez aşıladığı insana özgü çiçek hastalığı maddesiydi. Çocukta korkunç hastalık gelişmemişti; *vaccinia* bir biçimde çocuğu korumuş, onu “aşılamıştı” [Aşılama sözcüğünün İngilizce karşılığı *vaccination'dır],* 1798’de Jenner öğrendiği şeyleri halka duyurdu ve bulgularıyla ilgili haberler yayıldı.

Ancak, hükümetler kolerayla savaşta olduğu gibi harekete geçene dek, çiçek hastalığı ölümcül bir hastalık olmaya devam etti. 1870-71 yıllarında yaşanan bir savaş herkesin aşılanması gereğinin anlaşılmasını sağladı. Almanlar askerlerini çiçek hastalığına karşı aşılamış ama Fransızlar aşılamamıştı, bunun sonucunda Almanlar 300 askerlerini çiçek hastalığı yüzünden kaybederken, Fransızlar 20.000’den fazla asker kaybettiler. Ancak Almanlar sivilleri aşılamamıştı, 130.000 sivil çiçek hastalığından öldü. Alman yöneticiler apaçık ortada olan sonuca ulaştılar ve herkesin aşılanmasına karar verdiler.

Refah arttıkça ve tıp ilerledikçe nüfus da artıyordu. Ve doyurulacak boğaz sayısı arttıkça, yiyecek gereksinimi de artıyordu. Çiftçiler artan

nüfusu beslemeye yetecek kadar ürün yetiştirebilir miydi?

Daha fazla ürün elde etmenin yollarından biri, tabii ki, dönüm başına daha fazla ürün yetiştirmekti. Fakat tarlaların her yıl ekilip biçilememesi gibi temel bir sorun vardı; her yıl ekildiklerinde verimliliklerini yitiriyorlardı. Bu nedenle yerleşik uygulama bir tarlayı birkaç yıl boyunca ekmek, ardından bir yıl kullanmamak ve sonra yeniden ekmekti. Nadasa bırakıldığı o bir yıl boyunca tarla yeniden eski verimliliğine kavuşuyordu.

Oysa, toprağın az ama doyurulması gereken karnın çok olduğu Hollanda'daki çiftçiler, herhangi bir tarlayı bu kadar uzun süre kullanmadan bırakmak istemiyordu. Uzun bir deneme yanılma döneminden sonra bir tarlayı kullanmanm daha iyi bir yolunu bulmuşlardı. Hep tek bir ekin ekmek yerine, dönüşümlü olarak farklı ekinler ekmeleri ve gübre kullanmaları durumunda bir tarlayı üç yılda bir nadasa bırakmaları gerekmiyordu. Bir çiftçi bir yıl keten yetiştirebilir (kumaş yapmak için), sonra şalgam, sonra yulaf, sonra da yonca yetiştirebilirdi. (Yonca yalnızca sığır yemi değildir; aynı zamanda havadan aldığı azotu toprağa "bağlayarak" toprağı gübreler.) Bu döngü çiftçinin tarlasını hiç nadasa bırakmadan yeniden keten ekmesiyle devam edebiliyordu. Böyle dönüşümlü ekimlerle tarla artık üç yılda bir nadasa bırakılmamaya başlandı, bunun sonucunda da üretim arttı. Dönüşümlü ürün yetiştirme yöntemi Avrupa'ya ve dünyanın her yanına yayıldı.

Daha fazla sayıda insanı beslemenin bir diğer yolu da patates yetiştirmekti. İlkçağlardan bu yana Avrupalıların temel besini, buğday veya başka tahılların unuyla yapılan ekmek olmuştu. Fakat toprağın nemli, günlerin kısa olduğu yerlerde tahıl yetiştirmek daima zordu.

Pizarro'yla birlikte Yeni Dünya'ya gelen İspanyollar, Amerika Yerlilerinin And Dağları'nda (günümüzde de) yetiştirdikleri patatesle tanışmışlardı. İspanyollar, fasulye, domates ve başka bitkilerle birlikte patatesi de Eski Dünya'ya taşımışlardı. Başlangıçta Avrupalılar patatesin insanlar için değil, domuzlar için olduğunu düşünmüştü; fakat zamanla düşünceleri değişmişti. Patates yetiştirmenin ne kadar zahmetsiz olduğunu ve yoksulların sabanları veya atları olmadan da bu ürünü yetiştirebileceğini öğrenmişlerdi. Yalnızca kürek kullanarak "tembel yataklar" kazıyor ve kendilerine yetecek patatesi

yetiştiriyorlardı. Dört metrekarelik bir tarlada yetiştirilen patates aynı tarlada yetiştirilen buğdaydan çok daha fazla insanı doyuruyordu.

Patatesin İrlandalılar üzerindeki iyi ve kötü etkilerine bir göz atalım. 1700'lerde patates yetiştiriciliği köylülerin yaşam biçimi olmuştu. Kızlar ve erkekler onlu yaşlarındayken evleniyor, küçük bir toprak parçasına yerleşiyor, kerpiçten bir kulübe inşa ediyor ve patates yetiştiriyorlardı. Zamanla çiftin çocukları oluyor ve bütün aile (pek iyi bir yaşam sürmeseler de) büyük ölçüde patatese dayalı bir yaşam sürüyorlardı.

Ancak herkesin bildiği gibi, bir felaket yaşandı. 1845 ve 1846'da bir hastalık patatesleri vurdu. İrlandalı köylüler patateslerinin pelteleştiğini dehşet içinde fark ettiler. Yaklaşık bir milyon kişi açlıktan öldü, yine yaklaşık bir milyon kişi de İngiltere'ye ve Amerika'ya göç etti. Yine de, 1845'i ve 46'yı unutmadan, patatesin İrlanda'nın ve Avrupa'nın nüfus artışında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Artan nüfusu beslemenin diğer bir yolu da, üzerinde daha fazla ürün yetiştirmek için daha fazla arazi bulmaktı. Bu, göçmenlerin ve demiryollarının geniş ve bakir arazileri kullanıma açtığı Avustralya ile Kuzey ve Güney Amerika'da yaşanmıştı. Avrupalılar için bu yeni topraklar, tam da yiyecek ve giyecek gereksiniminin arttığı bir zamanda tahıl, et ve yün sağlayan beklenmedik kazançlardı.

Avustralya'da, ne zamandır orada olduklarını kimsenin bilmediği Aborijinlerin dolaştıkları yarı kurak ovalar vardı. Bu bölge o kadar tekdüze ve boştu ki (birilerinin bir zamanlar söylediği gibi), tamamen sansürlenmiş bir gazeteye benziyordu. Britanyahlar buraya yerleştiklerinde, havanın ancak sığır yetiştirmeye izin verecek kadar nemli olduğunu düşünmüşlerdi, fakat daha sonra Avustralya'da milyonlarca koyun yetiştirildi.

Güney Amerika'nın güneydoğusunda da uygun bir yer vardı: Pampalar. Avrupalı göçmenler, 760.000 kilometrekarelik bir alanı kaplayan bu ağaçsız otlakların enginliği karşısında hayrete düşmüşlerdi. Kısa bir süre sonra sığır çobanları bu otlaklarda büyük sürüler otlatmaya başladılar ve Pampalar da Avustralya'nın ovaları gibi Avrupa'nın beslenmesinde önemli bir rol oynadı.

Fakat kıtanın üçte birini kaplayan bir çayır denizinin bulunduğu Kuzey Amerika'nın orta batısıyla karşılaştırıldığında buralar hiçbir şey değildi. Göçmenler, Kanada'nın ve Amerika Birleşik Devletleri'nin doğu kıyısından bu bölgeye girmeden önce, bu bilinmeyen toprakların bir çöl olmasından korkmuşlardı. Tam tersine yeteri kadar yağmur ve zengin, verimli topraklar bulduklarında mutlu olmuşlardı. Çayır orman gibiydi, otlar bir atı gizleyebilecek kadar boyluydu. Kökleri sağlam ve kalındı; bir çiftçinin sabanı bakir çayırı yardığında kökler topraktan dışarı fırlıyordu. Yağmurun az olduğu bölgeler dışında yeni gelenler başarılı oldular ve büyük ölçekli tarım yaptılar. Buğday hasadında, hem bitkiyi kesen, hem tanelerini ayıran, hem de temizleyen çok büyük "biçerdöverler" kullanıyorlardı. Bu makineleri yirmi kadar at çekiyordu.

Daha kuru bölgelerde çiftçiler, büyük hayvan üretme çiftlikleri kurdular. Arazi gerçekten uçsuz bucaksızdı, dolayısıyla sığırların yayılması sığır çobanlarının işini zorlaştıracaktı. Bunun yerine yeni bir yöntem buldular: Araziyi dikenli tellerle çevirmek. Bu dikenli tellerin ardında baş sayısı çoğunlukla 2.500'ü bulan sığır sürüleri dolaşıyordu. Her ilkbaharda sığır çobanları gereksinim fazlası sığırları, genellikle yüzlerce kilometre uzakta olan en yakın demiryoluna götürüyordu. Bu sığırların etleri, Amerika ve Avrupa'da sayıları günden güne artan milyonlarca insanın beslenmesine katkıda bulunuyordu.

Modernleşen ülkelerde yaşayanlar olağanüstü değişimlere tanıklık ettiklerini biliyorlardı. Bu değişimlerden biri nüfusun hızla artması, bir diğeri de yeni makineler ve bu makinelerin yaptığı her şeydi. En şaşırtıcı olanı ve çağın simgesiyse, hızdı.

1800'lerin başında insanlar çok hızlı yolculuklar yapamıyordu. Bir yürüyüş atı binicisini, bir insanın yürüyüş hızından sadece biraz daha hızlı taşıyabiliyordu: Saatte sekiz kilometrelik bir hızla ilerliyordu. En hızlı toplu taşıma aracı, özel olarak yetiştirilen at takımlarının çektiği posta arabalarıydı. Yollar iyiyse, dinlenmiş atlar bir arabayı saatte yaklaşık 16 kilometrelik bir hızla çekiyordu. Ancak yollar genellikle bozuk oluyordu ve insanlar, yolda topallayarak giden tahta bacaklı bir adamın, bir posta arabasının kendisini alma önerisini, "Sağ olun ama benim acelem var" diyerek geri çevirdiğini anlatarak dalga geçiyorlardı.

Hıza giden yolu açan İngilizler oldu. Maden işçileri kömürü uzun zamandan beri demir raylar üzerinde insanlar veya atlar tarafından çekilen tekerlekli arabalarla taşıyordu. Sürtünmeyi azaltan raylarda bir sorun yoktu ama insanlar ve atlar verimli çekiciler değildi, bu nedenle maden mühendisleri insanların ve atların yerine, gücünü buhar makinesinden alan lokomotifler kullanmaya başladılar. Bunun işe yaramasıyla, lokomotiflerin kömür taşıyabildiği gibi, insanları da taşıyabileceği görüldü. Böylece mühendisler raylar üzerinde giden at arabalarına benzeyen demiryolu taşıtları yaptılar. Sahipleri lokomotiflere, *TutTutabilirsen, Çuf Çuf Billy, Kuyrukluyıldız, Fişek, Nevicat* ve *Royal George* [1782'de batan bir İngiliz gemisi] gibi hoş adlar veriyordu. *Fişek*, bir posta arabasmdan üç kat daha hızlı yol alıp, saatte 50 kilometrelik şaşırtıcı bir hıza ulaşarak büyük bir başarı kazanmıştı.

1830'da Britanyalı yatırımcılar tekstil kenti Manchester'dan Liverpool limanına bir demiryolu hattı inşa etmiş, Fransızlar da en büyük tekstil kentleri olan Lyon'dan yakındaki kömür madenine bir demiryolu hattı döşemişlerdi. Birkaç on yıl içinde trenler Avrupa, Asya, Kuzey Amerika, Afrika ve Avustralya'da saatte 60, hatta 80 kilometrelik hızlarla yol almaya başladı. Kanadalılar ve Amerikalılar iki okyanus arasında gidip gelen trenler sefere koydular ve On Beşinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, Rusya dünyanın en uzun demiryolunu inşa etti. Trans-Sibirya Demiryolu Moskova'dan doğuya, Japon Denizi'ne kadar uzanıyor ve bu yolculuk sekiz gün sürüyordu.

Demiryolları dünyanın daha önce kimsenin yaşamadığı bölgelerinden geçiyordu, ancak kısa bir süre sonra demiryolu hatları boyunca kasabalar ve kentler kurulacaktı. İngiliz yazar Charles Dickens, Amerika'nın ıssız bölgelerinde bir trenle yolculuk ederken şöyle yazmıştı:

"Tren, inmek için en ufak bir neden bulmanın şiddetli imkânsızlığının, ancak trene birinin binmesini beklemenin çılgın umutsuzluğuyla boy ölçüşebileceği ormanlık yerlerdeki istasyonlara uğruyor. Ne bir geçidin, ne bir polisin, ne de bir işaretin olduğu, 'Zil çaldığında lokomotife dikkat edin!' yazan kaba bir ahşap taktan başka bir şey bulunmayan yerlerden araba yollarını kesip geçiyor."

Deniz yolculukları da değişiyordu. Eski çağlarda. Roma en iyi dönemindeyken, Akdeniz'i boylu boyunca kat etmek iki ay sürüyordu; Kolomb'un döneminde bu süre hâlâ aynıydı. Fakat gemi yapımcıları, her şeyden önce, yelken ekleyerek yelkenli gemileri geliştirdiler. 1800'lerin ortalarına gelindiğinde "hızlı yelkenliler" (çok sayıda yelkeni olan keskin hatlı, görkemli tekneler), özellikle İngiltere'ye Çin çayı taşırken gerçekten çok hızlı yol alıyordu. Kaptanlar yıllık mahsulü en erken getirenin en yüksek ücreti alacağını biliyordu. 1866'da üç "hızlı yelkenli" Fucoğ'dan Londra'ya kadar birbirleriyle yarışmıştı. Thames'a aynı gün varmışlar, rıhtıma aynı anda yanaşmışlardı. Bu gemiler yüz günden daha az bir sürede Akdeniz'in uzunluğundan çok çok daha uzun bir mesafeyi kat etmişlerdi.

Buhar atlara yaptığı şeyi yelkenlere de yaptı. Bir Amerikalı kendisi için İngiltere'de buharlı bir gemi inşa ettirmiş ve bir başka gemiyle Amerika'ya götürmüştü. 1807'de bu buharlı gemi, Hudson Irmağı boyunca 240 kilometrelik yolu akıntıya karşı kat ederek, New York'tan Albany'ye bir buçuk günden daha az bir sürede ulaşmıştı. Birileri gemiyi canavara benzetmişti, ama gemi epey para kazandırmıştı. Kısa bir süre sonra, Amerika ve Rusya'daki ırmaklarda yük ve insan taşıyan çarklı gemiler çalışmaya başladı.

Yolcular ilk buharlı gemilere güvenmiyorlardı; bunun için de haklı nedenleri vardı, gemiler ahşaptı, parçalanmaları kolaydı. Ancak birkaç on yıl içinde gemi yapımcıları önce demir, sonra da çelik gövdeli gemiler yapmaya başladı. Buhar gücü okyanuslarda yol alan gemilerde de kullanılmaya başlandı; Perry'nin Japonya'ya ilk gidişinde gemilerinden ikisi buharlı gemiydi. 1800'lü yıllar sona ererken buhar rüzgârın yerini almıştı bile. Bu yeni gemiler, bir zamanlar Çin'den çay taşırken yarışan yelkenlilerden bile hızlıydı. Yüzyılın sonunda Almanların büyük yolcu gemisi *Deutschland,* saatte ortalama 40 kilometrelik bir hızla Atlas Okyanusu'nu geçti.

Demiryolları insanları birleştirirken buharlı gemiler de kıtaları birbirine bağladı. Seferleri düzensiz bir Britanya yük gemisinin yolculuklarına bir göz atalım. Gemi 1910 yılında Britanya'dan ayrılıp Avustralya'nın batı kıyısına demiryolu rayları ve başka mallar götürdü. Buradan aldığı keresteyi Avustralya'nın güneydoğusuna taşıdı. Ardından çok sayıda tarım

makinesiyle batıya, Arjantin'e doğru yola koyuldu. Arjantin'den buğday aldı, buradan Hindistan'a gitti, orada jüt (halat ve çuval yapımında kullanılıyordu) ile yüklendi. Gemi daha sonra Kuzey Amerika'ya gitti ve New York'tan Avustralya'ya fabrikada üretilmiş mallar taşıdı. Oradan koyun yünü, buğday ve kurşun ile yüklü olarak İngiltere'ye geri döndü. Bu yük gemisi yaklaşık bir buçuk yıl içinde 116.000 kilometre yol yapmış ve altı kıtayı dolaşmıştı.*

**** John P. McKay, Bennett D. Hill ve John Buckler, A History of Western Society (4. Basım, 1991) [Batı Toplumunun Tarihi], 826. sayfa.***

İrlanda'daki kıtlık patatesin tarihi açısından ne ise, *Titanic* de okyanus yolculukları açısından odur. Britanya'ya ait bu yolcu gemisi, 1912 yılının Nisan ayında Britanya'dan New York'a doğru ilk seferine çıkmıştı. *Titanic* o güne dek yapılmış gemilerin en büyüğü, en lüksüydü ve bir mühendislik harikası olarak görülüyordu. *Titanic*'in bir değil, iki çok büyük motoru vardı ve gövdesi çift cidarlıydı. Batmasının olanaksız olduğu söyleniyordu. Fakat yolculuğunun ikinci gecesinde Kanada açıklarında büyük bir hızla seyrederken bir buzdağına çarptı. Göklere çıkarılan gövdesinin levhaları eğilip büküldü ve gemi su almaya başladı. Kaptan mürettebatına, "Britanyalı gibi davranın!" demişti. *Titanic* yolcu ve mürettebatının üçte ikisiyle battı.

Okyanuslarda yolculuk yapan gemiler için iki can sıkıcı kara parçası en büyük engeldi. Biri, Doğu Akdeniz'den Kızıldeniz'e (Hint Okyanusu'na açılıyordu) geçişi engelleyen bir çöl parçası olan Süveyş Kıstağı'ydı. Bu kıstak yüzünden Avrupa, Asya ve Avustralya arasında gidip gelen gemiler ikinci büyük kıta olan Afrika'yı tamamen dolaşmak zorunda kalıyorlardı. Diğer sıkıntı da Kuzey ile Güney Amerika'yı bağlayan Panama Kıstağı'ydı. Gemiler bir biçimde bu dar kara parçasının içinden geçebilirse Güney Amerika'yı dolaşmaktan kurtulacaklardı.

Bir Fransız girişimci Süveyş Kanalı Şirketi'ni kurdu ve şirket çöl boyunca uzanan, iki denizi birbirine bağlayacak bir kanal kazmaya başladı. Kanal bataklık göllerden de geçiyordu, bu da işi kolaylaştırıyordu. Yine de 160 kilometre uzunluğundaki kumluk bölgeyi ve bataklığı kazmak on yıl

sürdü. 1869 yılında iş tamamlandığında gemiler Asya ve Avrupa denizleri arasında hızla gelip gidebilmeye başladılar.

Diğer kıstağa kanal yapmak isteyen bir şirket değil, bir devletti. Amerika Birleşik Devletleri bunu hem ticari, hem de askeri nedenlerle istiyordu. Herkesin bildiği gibi bu kanalı açmak için en uygun yer, kıstağın en dar yeri olan Panama'ydı. Fakat Panama, Güney Amerika'nın kuzeyinde bulunan Kolombiya'nın bir eyaletiydi; Amerika Birleşik Devletleri Kolombiya'dan izin istediğinde Kolombiya ABD'nin koşullarını kabul etmedi.

ABD başkanı Theodore Roosevelt reddedilecek biri değildi. (Tersinden de aynı biçimde okunan, *a man a plan a canal panama* [bir adam bir plan bir kanal panama] sözcük öbeğinin esin kaynağı Roosevelt'ti.) Bir başka ulusun haklarım hiçe sayarak bir savaş gemisi ve asker yolladı, Panamalıları ayaklanmaya teşvik etti. Panamalılar ayaklandı, bu ayaklanmada bir insan ve bir katır hayatını kaybetti. Panama bağımsızlığını ilan edince ABD onu hemen tanıdı ve bu ikisi, kuzeydeki zengin ülkenin Orta Amerikalı ufak ülkede bir kanal inşa etmesi konusunda anlaştı.

Panama'da rutubetli ormanlar, dağ sıraları ve karmakarışık ırmaklar vardı. Buralarda, tarantulalar, timsahlar, öldürücü yılanlar ve sarıhumma ile sıtma taşıyan sivrisinekler cirit atıyordu. Amerikalılar sivrisineklere savaş açarak işe başladılar ve sarıhumma ile sıtmayı ortadan kalkma noktasına getirdiler. Ardından ABD ordusu mühendisleri dev boyutlardaki karmaşık sistemi inşa etmeye başladı. Başka şeylerin yanı sıra 75 milyon metreküp toprağı taşımak zorundaydılar.

Kanalın işleyişi şöyleydi: Gemiler (diyelim) doğu tarafından kanala giriyor, dev havuzlarda (içine pompalarla su doldurulabilen bölmelerde) deniz seviyesinden 26 metre yükseltiliyor, yapay bir gölden geçiyor, bir kanal ve dağları yararak oluşturulmuş bir geçit boyunca ilerliyor, bir havuzda alçaltılıyor, başka bir gölden geçiyor ve iki ayrı havuz tarafından Büyük Okyanus seviyesine düşürülüyordu. Gösterişi hiç sevmeyen Roosevelt bile Panama Kanalı'nı, “Bugüne dek yapılmış en büyük şey” olarak tanımlamıştı.

Demiryolları, buharlı gemiler ve kanallarla insanlar, daha önce hiç olmadığı kadar hızlı bir biçimde, dünyanın çevresini dolaşma olanağına kavuşmuştu. Fransız yazar Jules Verne böyle bir yolculuğu başarmanın ne kadar harika bir şey olduğunu anlatan bir roman yazmıştı. Kitabına *Seksen Günde Devriâlem* adını vermiş, kitap dünya çapında büyük başarı kazanmıştı. Romanın kahramanı, Londra'daki üyesi olduğu derneğin diğer üyeleriyle dünyanın çevresini seksen günde dolaşabileceği üzerine bahse giren Phileas Fogg adında varlıklı bir İngilizdir. Fransız uşağıyla birlikte yola koyulur, bir yelkenliyle, bir yolcu gemisiyle, at arabalarıyla, atlı kızaklarla, trenlerle ve bir fil üzerinde yolculuk yapar. Yolculuğu sırasında, Fiindistan'da, kocasının cenaze töreninde canlı canlı yakılmak üzere olan güzel bir dulu kurtarır, iki gemi kazasından sağ çıkar ve Kuzey Amerika Yerlilerinin elinden kıl payı kurtulur. Peki bahsi kazanır mı? Yanıtı kitapta.

New York World gazetesinin genç kadın muhabiri, Fogg'un seksen günlük kurgusal rekorunu kırmaya kalkışmıştı. Yolculuğuna New York yakınlarından başlayan Nellie Bly gemiyle Fransa'ya gitmiş, Verne'i ziyaret etmiş ve hemen trenle İtalya'ya geçmişti. *(World'ün* heyecanlı okurlarını her gün bilgilendiriyordu.) İtalya'dan buharlı gemiyle Süveyş'e gitmiş, çölün içinden kanal yoluyla geçmiş, Japonya'ya doğru yola çıkmıştı. Kimi zaman eşek üzerinde, kimi zaman kayıkla ve çekçekle yolculuk etmişti. Büyük Okyanus'u aşıp San Francisco'ya vardığında hedefine ulaşması için Amerika Birleşik Devletleri'nde kat etmesi gereken yalnızca 4.800 kilometrelik bir yolu kalmıştı. Özel bir trenle (öteki trenler onun trenine yol vermek için beklemişti) ülkeyi baştan başa hızla geçti. Büyük istasyonlarda, siyasetçiler ve kalabalık bir halk topluluğu tarafından havai fişek gösterileriyle ve bandolarla karşılandı. Bly, Chicago'da trenini değiştirdi, başladığı noktaya ulaşana kadar doğuya doğru yol aldı. Yolculuğu Phileas Fogg'unkindan sekiz gün daha kısa sürmüştü ama elbette editörü neden bu kadar uzun sürdüğünü sormuştu.

Binlerce işçinin Panama Kanalı'nı kazdığı günlerde Amerika Birleşik Devletleri'nde iki kardeş kendi başlarına, dünyayı trenlerin, kanalların ve gemilerin küçülttüğünden daha fazla küçültecek bir makine üzerinde uğraşıyorlardı.

Wilbur ve Orville Wright, orta batılı bir papazın oğullarıydı. Çocukken makineler konusunda yetenekli olduklarını göstermişler ve yirmili yaşlarına geldiklerinde bisikletler ve baskı makineleri yapmışlardı. Ancak Wilbur, yükselen hava akımları sayesinde planörle uçan bir Alman hakkında bir şeyler okuduğunda, daha büyük bir hayalin peşine düştü. (Bu öncü Otto Lilienthal'di ve 1896'da geçirdiği bir kazada ölmüştü.)

Wilbur, kendi gücüyle uçacak bir aracı nasıl yapabileceği üzerine kafa yordu. Temel sorunlardan biri uçuşu denetlemekti, yani eşzamanlı olarak, burnunu kaldırabilecek, yükselebilecek ve sağa sola dönebilecek bir makine yapmak. O ve Orville, bir akbabanın uçuş sırasında her iki kanadını da bükmek yoluyla hareketlerini denetlediğini fark ettiler. Bu nedenle Wright kardeşler, pilotun mekanik olarak çevirebileceği kanatları ve dümenleri olan planörler yaptılar.

1903 yılında Noel'e bir hafta kala kardeşlerin yaptığı ilk motorlu araç denenmeye hazırdı. Ohio'daki evlerinde bir rüzgâr tünelinde daha önce aracı sınamışlardı. Artık Kuzey Carolina sahilinde, Kitty Hawk adı verilen bir yarımadadaki kum tepelerinin üzerinde gerçek bir uçuş yapmayı düşünüyorlardı. Orville uçağa kumanda ederken Wilbur da kanatları dengede tutmak için uçağın yanında koşuyordu; "Flyer I" havalandı ve on iki saniye boyunca uçtu. Orville babalarına şöyle bir telgraf çekti: "PERŞEMBE SABAHI DÖRT BAŞARILI UÇUŞ STOP... SADECE MOTOR GÜCÜYLE YERDEN KALKARAK STOP... HAVADA ORTALAMA HIZ 50 KİLOMETRE EN UZUN SÜRE 57 SANİYE STOP... BASINA HABER VER STOP...NOEL'DE EVDEYİZ STOP"

Kısa bir süre içinde Wright kardeşler daha çok sayıda ve daha iyi uçaklar yaptılar. 1905'te havada sekizler çizebilen ve yarım saatten daha uzun bir süre kalan "Flyer V"i ürettiler. Wilbur ardından Fransa'da bir uçakla iki saat yirmi dakikalık bir uçuş gerçekleştirdi. Wright kardeşler imalata başladı, Avrupa ve Amerika'da uçak sattılar ama Avrupa'daki rakipleri onları bu kıtadan uzaklaştırdı. O dönemde Fransız mucitler uçağı daha da geliştirdi. Kullandıkları ve bugün de hâlâ kullanılan, eleron (kanatçık) ve fusilaj (uçak gövdesi) gibi terimler uçak tasarımına Fransızların yaptığı katkının kanıtlarıdır.

Uçuşun başlamasından bir kuşak sonra, uçaklar artık kıtaları baştan başa uçarak geçiyordu. Bu tehlikeli bir işti. Bir keresinde bir pilot And Dağları'nı aşmaya çalışmış ama 3.200 metre yüksekliğindeki bir düzlüğe, sarp bir kayalığın üzerine inmek zorunda kalmıştı. İki gün boyunca o ve teknisyeni kalkabilecekleri bir yer aramışlardı, ancak bulundukları yer hızlanmak için yeterli uzunluğa sahip değildi. Sonunda uçaklarına bindiler, motorunu çalıştırdılar, kayalığın kenarına kadar hızla ilerlediler ve boşluğa daldılar. Başlangıçta uçak düştü, fakat sonra hızlandı ve pilot uçağı başka bir tepenin üzerinden güçbela aşırdı. Sonra motor durdu fakat artık düz bir arazi parçasının üzerindeydiler. İnerken uçak parçalandı ama pilot ve teknisyen kurtulmuştu.

1927 yılında Charles Lindbergh admda bir Amerikalı, ağzına kadar benzinle dolu tek motorlu bir uçakla New York yakınlarından havalandı. O güne dek, posta uçağı pilotu olarak karanın görünmediği yerlerde hiç uçmamıştı, fakat bu kez Fransa'ya gitmek üzere yola çıkmıştı. Tek başına kesintisiz bir uçuşla okyanusu geçen ilk insan olarak 25.000 dolarlık ödülü kazanmayı umuyordu. Bir buçuk gün boyunca havada kaldı, şarkı söyleyerek, oturduğu yerde zıplayarak ve ayaklarını yere vurarak uyanık kalmaya çabaladı. Sonunda Britanya Adaları'nın üzerinden geçti, kısa bir süre sonra Paris yakınlarındaydı. Tam akşam karanlığı bastırırken ölgün ışıklarıyla küçük Fransız havaalanını fark etti. Pistin bir ucunda yere indi ve kimsenin olmadığını düşünerek pistin ortasına kadar ilerledi. Orada kendisini coşkuyla karşılayan binlerce kişi görünce çok şaşırdı.

1931 yılında iki pilot dünyanın çevresini uçakla dokuz günde dolaştı. 1932'de bir kadın tek başına uçarak Atlas Okyanusu'nu geçti; beş yıl sonra Büyük Okyanus'u geçmek isterken kayıplara karışacaktı. Ve 1938 yılında bir pilot yanlışlıkla Atlas Okyanusu'nu geçti, en azından kendisi yanlışlıkla olduğunu söylemişti. Eski bir tek motorlu uçakla New York'tan izinsiz kalkmış ve bir gün sonra İrlanda'da yere inmişti. Amacının California'ya gitmek olduğunu, fakat rotayı yanlış saptadığını söyledi. Gazeteciler ona, "Yanlış Yön" Corrigan adını taktılar.

17. Bölüm

Savaşı Bitirmek İçin Savaşıyoruz

Savaş, 1914'ten 1918'e dek, dört korkunç yıldan fazla sürdü ve dünya böylesini daha önce hiç yaşamamıştı. Savaşı yaşayanlar onu Büyük Savaş veya Dünya Savaşı olarak adlandırıyorlardı. Şimdiyse bu savaşa, ne yazık ki, I. Dünya Savaşı diyoruz.

Savaşı anlamak için, 1900'lerin başında Avrupa'nın dört önemli "gücünü", olayların seyrini belirleyecek kadar etkili olan dört ülkeyi tanımak gerekir. Bu dört ülke Avrasya'nın kuzeyinde Britanya Adaları'ndan Bering Boğazı'na dek bir yay biçiminde sıralanmıştı. Bunlar, okyanusları ve çok sayıda uzak koloniyi egemenliği altında bulunduran Britanya; Almanya tarafından 1870'te yenilgiye uğratılan ama görkemli bir askeri geleneğe sahip olan Fransa; zengin ve güçlü Almanya; yoksul ve geri kalmış olmasına karşm nüfusunun çokluğu nedeniyle büyük ordular kurabilen Rusya'ydı. Daha küçük diğer iki güç de, askeri başarılarından çok müziğiyle ünlü İtalya ve büyük ama bütünlükten yoksun bir imparatorluk olan Avusturya-Macaristan'dı.

1900'lerin başında bu güçler arasında sık sık gerginlikler yaşanıyordu. Afrika ve Asya'daki koloniler ve Balkan Yarımadası'nda çoğunluğu Slav olan halkların karmaşık mücadeleleri konusunda aralarında tartışmalar çıkıyordu. O günlerin ruhuna uygun olarak, büyüklüklerini bir savaşla kanıtlamak istiyorlardı.

Almanya ve Fransa ortak sınırları boyunca kaleler inşa ettiler; Almanya, Britanya'dan daha büyük bir donanmaya sahip olma yarışına girdi. Rusya savaş durumunda ordularını taşımak için gereksinim duyacağı demiryollarını inşa etmeye başladı. Avrupa'nın orta bölümünde yer alan Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya birleşerek Fransa ve Rusya'yı hedef alan bir "Üçlü İttifak" oluşturdular. Fakat Almanya korkusu,

Almanların batısındaki Fransa ve İngiltere ile doğusundaki Rusya arasında bir “Üçlü Antant” kurulmasına yol açtı. Kendisini kuşatılmış hisseden Almanya, büyük bir savaş çıkma olasılığına karşı, Fransa ile Rusya’yı alt etmek için gizli bir plan hazırladı.

Bosna, Avusturya-Macaristan'da suikast (1), Fransa'da ağır çarpışmalar (2), Rusya (3), İtalya (4) ve Osmanlı İmparatorluğu (5).

Büyük bir savaşın çıkması mümkündü, ama çıkmaz diye düşünülüyordu. Anlaşmazlıklarına karşın Avrupa'nın "güçleri" genellikle birbirlerine dostça davranıyorlardı. Krallardan çoğu kuzendi ve bu mağrur insanlar birbirleriyle çoğunlukla iyi ilişkiler içindeydiler. Şık general ve amiral üniformalarıyla birbirlerinin düğünlerine ve cenazelerine katılıyorlardı. Yirminci yüzyılın başlangıcından birkaç gün sonra Britanya kraliçesi Victoria öldüğünde, iki imparator, üç hükümdar, dokuz veliaht prens ve meşru mirasçı, kırk prens ve grandük cenazeye katılmış ve geçit töreninde kraliçenin tabutunun arkasında yürümüşlerdi. Kısa bir süre sonra orduları birbirlerini katledecek olan Alman kayseri ve evlilik yoluyla akrabası olan Rus çarı, on yıllar boyunca dostça ilişkiler yürütmüşlerdi. Birbirlerine, Willie ve Nicky diye seslendikleri İngilizce mektuplar yazıyorlardı.

Savaşın fitili Avusturya-Macaristan'da ateşlendi. Bu büyük imparatorluk kat kat sandviç gibi, değişik halklardan oluşuyordu. İmparatorluğun askeri yönetmelikleri bütün şu dilleri yasal kabul etmişti: Almanca, Macarca, Çekçe, Slovakça, Slovence, Sırpça-Hırvatça, Ukraynaca, İtalyanca, Lehçe ve Rumence. Milliyetçilik humması bu dilleri konuşan topluluklardan çoğunu sarmıştı. İmparatorluktan ayrılmak ve bağımsız uluslar olarak yaşamak istiyorlardı.

1914 yılının güneşli bir Temmuz günü, bu ayrılıkçı havadan etkilenen genç bir adam I. Dünya Savaşı'nı başlattı. Bunu, Avusturya-Macaristan'ın güney ucundaki bir Balkan eyaleti olan Bosna'da yaptı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tahtının veliahtı olan bir arşidük, Bosna'nın başkenti Saraybosna'ya yeni gelmişti. Teröristler onu bekliyordu. Üstü açık otomobil, şoförün yanlış yöne dönmeye zorlanması yüzünden durduğunda, on dokuz yaşındaki Gavrilo Princip otomobilin basamağına atladı. Tabancasını ilk ateşleyişinde arşidükü, ikinci ateşleyişinde de arşidükün karısını öldürdü.

Princip ve arkadaşları "Kara El" adında gizli bir örgütün üyesiydi. Bosna'yı Avusturya-Macaristan'dan kurtarmayı ve Bosna'nın doğusundaki genç Sırbistan Kırallığı'na katmayı amaçlıyorlardı. Bosnalılar ve Sırplar aynı Slav dilini konuştuğundan, Sırbistan'ı Bosna'nın meşru vatanı olarak

görüyorlardı. Teröristler Sırbistan’da eğitim görmüş, silahlarını buradan sağlamışlardı.

Avusturya-Macaristanlıların kanıtı olmasa da, cinayetleri Sırbistan’ın tasarladığından kuşkuları yoktu. (Yanılmıyorlardı. Suikastı, Ya Birleşme Ya Ölüm adındaki yarı resmi Sırbistan gizli örgütünün şefi tasarlamıştı.) Avusturya-Macaristanlılar ayrıca yalnızca Boşnakların değil, Slav dilini konuşan diğer toplulukların, Slovenler ve Hırvatların da imparatorluktan ayrılmayı ve belki de Sırbistan’la birleşmeyi talep etmesinden korkuyordu. Bu nedenle Avusturya-Macaristan, Sırbistan’ı cezalandırması ve böylece bütün ayrılıkçılara (bir başka deyişle milliyetçilere) bir ders vermesi gerektiğine karar verdi.

Savaşın yol açabileceği tehlike büyüktü. O dönemde bir uluslararası meclis olsaydı, olaylara müdahale edebilir ve barışı koruyabilirdi. Fakat böyle bir birlik yoktu ve Princip’in Bosna’da ateşlediği fitil, neredeyse günlerle ifade edilebilecek kadar kısa bir süre içinde ülke ülke yanarak dinamite ulaştı. Tarihçiler kuşaklar boyunca bu fitilin yanma yolunun izini sürmek ve yaygın bir savaşa yol açan şeyin ne olduğunu saptamakla uğraştı.

Daha önce söylediğimiz gibi Avusturya-Macaristan, kuzey ve batıdaki komşusu Almanya'nın müttefikiydi. Dolayısıyla zengin ve dinamik Almanya’nın gerçekten kendilerine destek olup olmayacağını göreceklerdi. Böyle bir yardım, sonucu belirleyebilirdi.

Almanya’nın seçimi (müttefikine destek olmak ya da olmamak) büyük oranda Kayzer II. Wilhelm’e bağlıydı. Wilhelm’in, dış politikayı belirleme yeteneğine eksiksiz ama temelsiz bir güveni vardı. Askeri başarı peşindeydi, amiral üniforması veya üzerinde salman bir tüy ve altm bir kartal bulunan miğferiyle muhafız alayı subayı üniforması giymekten hoşlanıyordu. Dolayısıyla, savaşa girmesi durumunda Avusturya-Macaristan’a destek olmaya karar vermesi şaşırtıcı değildi. Belki savaş ve zafer istemişti, belki de yalnızca müttefikini desteklemek zorunluluğu duymuştu. Almanya, Doğu Avrupa’nın en büyük gücü olan Rusya’nın Avusturya-Macaristan karşısında Sırbistan’ın yanında olma tehdidinde bulunması durumunda destek olacağına söz vererek Avusturya-Macaristan’a, “açık çek” verdi. Viyana’daki Alman elçisi, Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan’ı yalnızca yumuşak bir biçimde cezalandırma

olasılığının olduğunu telgrafla bildirdiğinde, Wilhelm telgraf kâğıdının kenarına, “Umarım olmaz” yazmıştı.

Almanya’nın desteğini arkasına alan Avusturya-Macaristan Sırplara bir ültimatom yolladı. Bir savaşa yol açması tasarlanan isteklerde bulunuluyordu. Köşeye sıkışan küçük Sırbistan, suikastı planlayanların yargılanmasıyla ilgili olan istek dışında bütün istekleri kabul etti. Bu bir tek reddediş bile yeterliydi; Avusturya-Macaristan’a istediği bahaneyi sağladı. İmparatorluk Sırbistan’a savaş ilan etti ve ülkenin başkenti Belgrad’ı bombalamaya başladı.

Şimdi Rusya ne yapacaktı? Ruslar aralarında Sırbistan’ın da bulunduğu küçük Balkan ülkelerini yol göstermekten hoşlanıyordu. Slav olarak küçük Slav kardeşlerini koruma iddiası taşıdıklarından, Avusturya-Macaristan’ın Sırpları ezmesine seyirci kalamazlardı. Ayrıca konuyla ilgilenmeleri için daha önemli bir nedenleri vardı: Avusturya-Macaristan ve Almanya’nın Balkan Yarımadası’mn doğusunu nüfuzları altına almasından korkuyorlardı. Böyle bir durumda bu iki güç Rusya’nın Akdeniz’le suyolu bağlantısını engelleyebilir, dış ticaretini kesebilirlerdi.

Rus devlet adamları çok çabuk harekete geçmek (veya harekete geçmiş gibi yapmak) zorunda olduklarım anladılar. Avusturya-Macaristan’dan daha çabuk davranmak zorundaydılar, çünkü muazzam büyüklükteki ülkelerinde, at arabaları için yapılmış yollarıyla bir ordu toplamak ve bu orduyu cepheye götürmek çok uzun sürüyordu. Bu nedenle sınırlı bir seferberliğe giriştiler. Bu kadarı Almanları telaşa düşürmeye yetti, Almanlar da Ruslar gibi olası bir savaşa herkesten önce hazır olmak istiyorlardı. Rusların Almanya'nın doğu sınırına kendilerinden önce bir ordu yerleştirmeleri ve hemen saldırmaları durumunda, üstünlük sağlayacaklarını biliyorlardı.

Almanya Ruslardan askeri güç toplamayı durdurmasını istedi. Önceden blöf yapmışlarsa da artık Ruslar daha fazla blöf yapamazdı, Almanlar kararlıydı. Almanya Avusturya-Macaristan’ın yanında savaşabileceği için, Ruslar aynı zamanda Almanlara karşı da çabucak harekete geçmek zorundaydı. Bu nedenle yalnızca Avusturya-Macaristan sınırında değil, Almanya sınırında da savaşa tam anlamıyla hazır olma kararı aldılar. (Pek de zeki biri olmayan çar o akşam günlüğüne, bu çok önemli günde yaptığı

daha önemli şeyleri yazmış: “Tek başıma bir yürüyüş yaptım. Hava sıcaktı... denizde çok güzel vakit geçirdim.”)

Almanya artık hiç seçeneğinin kalmadığını düşünüyordu, böylece Rusya’nın başkentindeki Alman büyükelçi Rus dışişleri bakanına savaş ilanını iletti. Bakan büyükelçiyi, “Yapmakta olduğunuz şey suçtur” diyerek uyardı. “Bütün uluslar size beddua edecek.” “Onurumuzu koruyoruz” diye yanıtladı büyükelçi. “Onurunuzun bu işle bir ilgisi yok” dedi dışişleri bakam. “Savaşa [Avusturya-Macaristan’a] söyleyeceğiniz tek bir sözle engel olabilirdiniz. Bunu istemediniz.” Alman büyükelçi gözyaşlarına engel olamadı.

Almanya aynı zamanda, batıdaki komşusu Fransa konusunda ne yapacağına da karar vermek zorundaydı. Almanlar Fransa’nın savaşa Rusya’nın tarafında katılacağından emindi. Bu yüzden Almanya, Fransız silahlı kuvvetlerinin Alman sınırını geçtiğini ileri sürerek, Rusya ile birlikte Fransa’ya da savaş ilan etti.

Almanya iki sınırda birden savaş olasılığını uzun zamandır düşündüğünden ayrıntılı bir plan yapmıştı. Fransa’nın Alman sınırı epey iyi korunuyordu, bu yüzden Alman kuvvetleri başlangıçta, resmi olarak tarafsız durumdaki küçük Belçika’nın içinden geçerek batıya doğru ilerleyecekti. Daha sonra güneye dönecek, Fransa’ya girecek, yayılacak ve Fransız ordularını çember içine alacaklardı. Alman komutanlar bu sırada Rusya’mn yetersiz karayolları ve demiryolları nedeniyle ordularını hazırlamasının uzun süreceğini tahmin ediyorlardı. Fransa’yı yenilgiye uğrattıktan sonra Almanya birliklerini geri çekecek, birinci sınıf trenleriyle ülkenin bir ucundan diğerine mekik dokuyarak asker taşıyacak ve Rusları hazırlıklarını tamamlamadan yenilgiye uğratacaktı.

Bu planı uygulamaya başladılar, ama daha işin başında diğer bir gücü savaşa çektiler. Almanlar, Fransa ve Rusya’ya savaş ilan ettiklerinde, Britanya’nın savaşın dışında kalacağını düşünüyorlardı. Bunun büyük bir yanılgı olduğu anlaşıldı. Evet, Britanya’yı Fransa’nın yanında savaşa girmeye zorlayan Antant kuralları yoktu, ama Britanya’nın eninde sonunda savaşa gireceği de açıktı. Çoğu Britanyalı savaşın dışında kalmak istediğinden, hükümetlerinin Fransa’nın yanında yer almayı haklı gösterecek bir nedene gereksinimi vardı.

Fransa’ya saldırmaya hazırlanan Almanya, Belçikalılardan ordularının topraklarından geçmesine izin vermesini istedi. Britanya bunu öğrendiğinde, Almanya’yı Belçika’nın tarafsızlığını zedelememesi konusunda uyardı. Britanya’nın uyarısına rağmen Alman askeri birlikleri Belçika’ya girdi. Bu da Britanya’nın gereksinim duyduğu bahane oldu. Derhal Almanya’ya savaş ilan etti ve Manş Denizi’nin karşı yakasına asker göndermeye başladı.

Avusturya-Macaristan’ın Sırbistan'a savaş ilan etmesinin üzerinden yalnızca beş gün geçmişti.

Diğer ülkeler de çok geçmeden savaş ilan etti ve saflar belirginleşti. Bir tarafta, başta Rusya, Fransa ve Britanya olmak üzere “İtilaf Devletleri” vardı. Kısa bir süre sonra aralarına (önceden Üçlü İttifak’ın üyesi olmasına karşın) İtalya da katıldı; çok daha sonra da Amerika Birleşik Devletleri. Ayrıca dünyanın dört bir yanındaki Fransız ve İngiliz kolonileri de İtilaf Devletleri’ne yardım etti. Diğer taraftaysa Almanya ve Avusturya-Macaristan vardı, kısa bir süre sonra, büyük ama zayıf Osmanlı İmparatorluğu da onlara katıldı. Daha küçük ülkeler de taraflarını seçerek savaşa katıldılar.

Neredeyse herkes savaşın yalnızca haftalar süreceğini düşünüyordu. Alman imparatoru Ağustos’un başında yola çıkan askerlere, “Ağaçlar yapraklarını dökmeden evinize dönmüş olacaksınız” demişti. Avrupa’nın her yerinde, öğretmenler, rahipler, politikacılar ve genç kızlar tarafından yüreklendirilen genç erkekler hızla orduya yazılıyordu. Yeni askerler, kentin çiçeklerle süslenmiş caddelerinde gülümseyerek rap rap yürüyor ve kadınlar onları öpmek için askerleri coşkuyla destekleyen kalabalığın arasından fırlıyorlardı. Şu kişisel ilan Londra’da yayımlanan *Times* gazetesinde yer almıştı: “PAULINE - Ne yazık ki, olamıyor. Ama köklü bir ırkın bana verdiği onur ve cesaretle bu büyük maceraya atılacağım.”

Başlangıçta Almanların planı (Fransa’yı yerle bir etmek, sonra Rusya’yı kolayca fethetmek) iyi işledi. Almanlar önlerine çıkan herşeyi ezerek Belçika’nın içinden geçtiler, güneye yöneldiler ve büyük çarpışmalar sonucunda Fransızları neredeyse Paris’e kadar geri sürdüler. Fakat sonra Rusların savaşa beklediklerinden çok daha hızlı hazırlandığını öğrendiler; Rus orduları Almanya’nın doğu sınırını geçmişti. Dolayısıyla Almanlar

Fransa'dan iki kolordusunu çekmek ve doğuya yollamak zorunda kaldı, böylece Fransa'daki güçleri zayıfladı.

Fransızlar hâlâ tehlikedeydi ve hızla toparlandılar. Tunus'tan (Fransa'nın Afrika'daki imparatorluğunun bir parçası) yola çıkan kuvvetler Paris'e ulaştı; iki bin Paris taksisi bu askerleri ve başka destek kuvvetlerini en yakın cepheye çabucak taşıdı. Savaşın başlamasından bir hafta sonra, Fransızlar ve Britanyalılar, Almanlara karşı darbe indirdiler ve onları geri çekilmeye zorladılar. Almanya, Fransa'yı hızla yenilgiye uğratma düşüncesini bir kenara bıraktı.

Her iki taraf da diğerini Fransa'nın kuzeydoğusunda ve Belçika'da sıkıştırmak için çembere almaya çalışıyordu. Böylece cephe Fransa'nın kuzeydoğusundan Kuzey Denizi'ne kadar olan hatta taşındı. Orada da kaldı. Çamur ve kan içindeki cephe boyunca her iki tarafın piyadeleri düşmanlarının ağır silahlarından korunmak için siperler kazıyordu. Bu, Almanya'nın düşündüğü gibi, batı cephesinde ilerleme savaşı olmamıştı. Hem de hiç. 1914'ten 1918'in ilkbaharına dek, Almanlarla Fransızlar ve İngilizler arasındaki cephe her iki yönde 16 kilometreden fazla oynamayacaktı.

Zaman zaman iki tarafın orduları da cepheyi iki-üç kilometre ileri taşımak için binlerce askerini ölüme yolladı. Genellikle şu yöntemleri kullanıyorlardı: Toplarla düşman siperlerini dövüp makineli tüfeklerini havaya uçurmaya çalışıyorlardı. Ardından piyadeler yaklaşık 30 kilogram ağırlığındaki teçhizatlarını sırtlayıp siperlerinden çıkıyordu. İki ordu arasındaki, dikenli tellerle, cesetlerle, yanmış yıkılmış ağaçlarla ve top mermilerinin açtığı dev çukurlarla dolu bölgeyi sarsak adımlarla geçerek düşmanlarına doğru ilerliyorlardı. Topçu ateşinden sağlam kurtulan düşman makinelileri piyadelerin üzerine dakikada 600 mermi boşaltıyordu. Zehirli gaz yüzünden mideleri bulanabiliyor ve kör olabiliyorlardı. Düşmanları onları tüfek ve süngüyle geri püskürtmeye çalışıyordu. Her şey yolunda giderse bazı siperler kazanıyor ve bunları bir süre ellerinde tutuyorlardı.

İtilaf kuvvetlerinin çoğu komutanı daha önce hiç savaşmamış yaşlı ve şişman yüksek rütbelilerdi. Savunma hattının gerisinde kalıyor ve emirlerini cepheye telefonla iletiyorlardı. Bu emirler pek çok askerin ölümüne yol açabiliyordu, fakat mantıklarının sesini dinleyen komutanlar bunun

üzerinde fazla durmuyordu. Fransızların üst düzey bir komutanı, gözlerini kaybetmiş bir askere madalya taktıktan sonra astlarına şöyle demişti: “Bana bir daha böyle manzaralar göstermeyin... Yoksa saldırma emri verecek cesaretim kalmayacak.”

Doğu cephesindeki çarpışmalar ise aşağı yukarı Almanların düşündüğü gibi sürüyordu. Batıdaki İtilaf kuvvetleri dev Rusya ordularının bir “silindir” gibi olacağını ummuşlardı, öyle olmamıştı. Rus ve Alman orduları, Baltık Denizi’nin güneyindeki düzlüklerde ileri geri debelenip duruyorlardı, fakat askerleri daha eğitimli, komutanları daha deneyimli olduğundan Almanlar üstünlük sağlamıştı. Rus komutanların birbirleriyle “güvenliği sağlamadan”, yani şifresiz haberleşme gibi kötü bir alışkanlığı vardı. Alman birlikleri büyük bir Rus birliğini çember içine almış, bir diğerini de bozguna uğratmıştı.

90.000 Rus askerini esir alındığında, onları taşımak için 60 tren gerekmişti. Rus komutan kurmay başkanına yakınıyordu: “Çar bana güveniyordu. Böyle bir felaketten sonra bir daha karşısına nasıl çıkarım?” Ümitsizliğe kapılıp kendini vurdu.

Avusturya-Macaristan Sırbistan’ı cezalandırmak zorundaydı; savaşın gerisindeki tek neden buydu. 1914 yazında Avusturya-Macaristan kuvvetleri Sava Irmağı’nı geçti. Fakat Sırpların karşı saldırısı yüzünden dört ay sonra geri çekilmek zorunda kaldılar. AvusturyalI resmi sözcü her şeyi anlatmıştı: Sırbistan’a saldırmak yalnızca bir “cezalandırma seferi”ydi ve o dönemde imparatorluk kuvvetlerinin Rusya ile savaşa yoğunlaşması gerekiyordu. Sırbistan’a asıl saldırı, “daha uygun bir zamanda” düzenlenmeliydi.

Savaşın ikinci yılında Avusturya-Macaristanlılar ve Almanlar, Rusya’nın iyice içlerine sokuldular. Ancak kısa bir süre sonra Rusya’yı fethetmenin ne kadar zor olduğunu anladılar. Zaferler onları yalnızca daha içerilere doğru çekiyordu ve Rusların geri çekilebilecekleri sonu gelmeyen düzlükleri vardı, istilacılar çok sayıda Rusu esir aldı, yaraladı veya öldürdü: Bu sayı daha 1915’te iki milyondu. Fakat yerlerini daima yenileri alıyordu. Sonraki yıl Ruslar şiddetli bir saldırı başlatarak Avusturya-Macaristanlıların bütün cephesini çökertti ve 250.000 askerini esir aldı. Almanlar çözülen müttefike yardım etmek zorundaydı, bu yüzden yardım için hemen yedi

tümen yolladılar. Almanlar Rusları geri püskürttü, bir milyon Rus'u öldürdüler veya yaraladılar.

Bu sırada İtalya İtilaf Devletleri'ne katılmıştı ve Avusturya-Macaristanlılarla, Alp Dağları'ndaki ortak sınırlarında çarpışıyorlardı. İtilaf kuvvetleri açısından bu çarpışmaların çok sayıda Avusturya-Macaristanlıyı Alp Dağları'nda tutmak gibi bir yararı vardı. İki buçuk yıl süren şiddetli ama sonuçsuz çarpışmalardan sonra Avusturya-Macaristanlılar, Almanların yardımıyla, İtalyanları birden gerileterek İtalya'nın kuzeyindeki düzlüklerin büyük bölümünü ele geçirdiler. İtalyanların bu geri çekilişi Ernest Hemingway'in ünlü romanı *Silahlara Veda*'nın arka planını oluşturur.

Diğer ülkeler de Avrupa'nın güneydoğusunda savaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu savaşa, biraz da Rusya'nın eski düşmanı olmasının etkisiyle, Almanya/Avusturya-Macaristan tarafında girmişti. İtilaf Devletleri için bu kötü bir şeydi çünkü Türkler bir Rus ordusunun hareketlerini sınırlamış ve Rusya'ya destek kuvvet olarak giden gemilerin geçmek zorunda olduğu Çanakkale Boğazı'nı kapatmıştı. Bu nedenle 1915'te İtilaf kuvvetlerinin gemileri Çanakkale'ye yaklaşık 500.000 Britanyalı asker indirdi. Britanyalılar, yukarıdan Türk askerlerinin ateş ettiği kayalık bir sahilde sıkışıp kaldılar. Britanyalılar ve Türkler ağır can kayıpları verdi. Altı ay sonra bir gece Britanya, hiçbir şey başaramamış olarak kuvvetlerini geri çekti.

Britanya Türklerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğudaki topraklarında, Suriye, Filistin, Arabistan ve Mezopotamya'da da savaştı. Bu arada dünyanın diğer tarafında, güçlü ve hareketli Japonlar kendileri için elverişli bir durum görmüştü. Savaşa Britanya'nın tarafında katıldılar ve Çin'in kuzeyini ele geçirmeye başladılar. Çinliler Mançu hanedanlığını daha yeni devirmişlerdi, ama ülke hâlâ güçsüz ve karmaşa içindeydi.

Ancak bu yaygın savaşın sonucu Fransa ve Belçika'daki cephede belirlenecekti; 1916'da her iki taraf da denge durumuna son vermeye çabaladı. îlk harekete geçen Almanlar oldu. O yılın başında, Fransızların 100 yıl önce Almanya ile Paris arasındaki bir yolu korumak için büyük kaleler inşa ettiği Verdun kentine saldırmışlardı. Almanlar, herkesin bildiği bir yerde kazanılacak bir zaferin düşmanlarının moralini

bozacağını düşünüyordu. Fakat asıl amaçları, Fransızların savunmasını top ateşiyle olabildiğince çökertmekti.

Var güçleriyle Verdun'u bombaladılar. Belki de Fransızların kenti terk etmesi gerekiyordu; kaleler kendi hatlarının dışında kalıyordu, onlar olmadan da yapabilirlerdi. Oysa yurtseverlere özgü nedenlerle kenti korumayı seçtiler, komutanları ant içti: "Geçmelerine izin vermeyeceğiz." Almanlar Fransızları uzaktan top ateşi açarak yenilgiye uğratmayı umuyorlardı, fakat kısa bir süre sonra her iki taraf da ağır kayıplar vermeye başladı. Dehşet dört ay sürdü. Bir Fransız subay bunu, "Bir yanardağın içindeki çılgın insanların savaşı" biçiminde adlandırmıştı. 350.000 Fransız yaralandı veya öldü, Alman cephesinde de durum aşağı yukarı aynıydı. Almanların istediği yıpratma böyle bir şey değildi. "Geçemedikleri" için Verdun'de zafer Fransızların olmuştu.

Fransızlar Verdun'e yapılan saldırıyı püskürtmeye çakşırken, buyandan da Britanyalılarla birlikte daha batıda kendi saldırılarını başlattılar. Fransa'nın kuzeyinde Somme Irmağı kenarında, Fransız ve Britanyalı askerlerin yan yana çarpışabileceği bir yer seçtiler. Yan yana savaşmanın iyi olacağı düşünülüyordu. Saldırıyı önceden haber alan Almanlar adamakdlı hazırlanmıştı. Büyük miktarda dikenli tel döşemiş ve İtilaf kuvvetlerinin yollayacağı her türlü mermiye karşı korunma sağlayan yaklaşık 13 metre derinliğinde sığmaklar kazmışlardı. Çarpışma başlamadan önce 2.000 topla, 500 kilometre ötedeki Londra'dan duyulan bir bombardıman yapılmıştı.

Çarpışmanın ilk gününde Britanyalılar 19.000 kayıp verdi. Bir Britanyalı asker daha sonra yaşadıklarını şöyle anlatacaktı: "Askerlerin ayağa kalktığım ve dalga halinde ileri doğru yürüdüğünü görüyorum; ben de onlarla birlikte ilerliyorum, hepimiz donuk bir coşku içindeyiz, bazılarımız başlarını eğip, ağır ağır dizlerinin üzerine çöküp yavaşça dertop olarak ve hareketsiz yatarak duraklıyor gibi görünüyor..."

"Ve ağrıyan ayaklarımla yürümeye devam ediyorum, ezilmiş kocaman bir bal peteğini andıran toprağın üzerinde bata çıka yürüyorum, benim dalgam yavaş yavaş yok oluyor ve ikinci dalga geliyor ve o da yok oluyor ve ardından üçüncü dalga, ilk ve ikinci dalganın kalıntılarına karışıp kayboluyor ve bir süre sonra dördüncü dalga diğerlerinin ölüleri arasında sarsak sarsak ilerliyor ve baraj ateşine yetişmek için ileri doğru koşmaya

başlıyoruz, susuzluktan ağzımız kuruyor, ter içinde kalıyoruz, sürüler halinde, gelişigüzel, aylarca süren eğitim ve tatbikatlardan en ufak bir şey hatırlamadan; çünkü “Büyük Saldırı”nın böyle olacağını kimse düşünemezdi."*

---

* ***Henry Williamson, The Wet Flanders Plain (1929) [Islak Flandre Ovası], 15-16. sayfalardan Paul Fussell tarafından The Great War and Modern Memory (1975) [Büyük Savaş ve Çağdaş Bellek] kitabının 29-30. sayfalarına alıntılandığı haliyle.***

Somme Muharebesi, yalnızca I. Dünya Savaşı açısından değil, savaş yöntemleri açısından da bir dönüm noktası oldu. Başka devirlerde eğitilen Britanyalı komutanların hâlâ düşünü kurduğu şey, süvari sınıfının (soylu atların üzerinde cesur silahşörler) saldırısıyla perçinlenen görkemli bir zaferdi. Somme Muharebesi’nde, süvarilerin zamanı, biraz geç bir biçimde, Britanya piyadelerinin Almanların etrafını sarmasından sonra Temmuz ortasında bir gün gelmişti. Süvari birliklerinin zaferi kovalayıp onu elde edeceğine inanılıyordu, fakat çamur ve bomba çukurları nedeniyle süvarilerin çarpışmaya yetişmesi saatler sürdü. Akşam yedide, borular çalınırken, atlarını tırısa kaldırdılar ve rüzgârda sallanan buğday başaklarının arasından geçip parıldayan kargılarıyla çarpışmaya girdiler. Ve sonra: Makineli tüfekler onları buğday gibi biçti.

Bu muharebe aynı zamanda artık işe yaramayan eski zaman süvarilerinin yerini alacak silahların ilk kez kullanılmasına sahne oldu. Britanyalılar kısa bir süre önce savaş plancılarının uzun zamandır düşlediği şeyi üretmeye başlamıştı: Silahlı zırhlı araçlar. Ancak, Somme Muharebesi’nde Britanyalılar 47 tane bu yeni moda “tank”tan kullandığı halde, tanklar yeterli olmamıştı ve Britanyalılar onları kötü kullanmıştı. Tanklar, hendeklerin üzerinden geçebilmeleri, dikenli telleri dümdüz etmeleri, piyadelere kalkan olmaları ve top mevziilerini yerle bir etmeleriyle değerlerini daha sonra kanıtlayacaklardı.

Somme Muharebesi’nde Britanyalılar ve Fransızlar üç ayda yalnızca sekiz kilometre ilerledi. Dört ay süren çarpışma İtilaf kuvvetlerine Alman kuvvetlerini Verdun’den uzaklaştırmak dışında hiçbir şey kazandırmadı.

İtilaf kuvvetlerinin ölü ve yaralılarının sayısı 700.000'i bulmuştu; Almanların kaybı 500.000'in biraz altındaydı.

Belçika'daki muharebe alanlarında Britanyalı askerler, tankların bile saplandığı çamurlu bölgelerde saldırıya geçmişti. Bir çarpışmada 300.000 askerleri ölmüş ve yaralanmış, Almanlar da 200.000 kayıp vermişti. Sonraki gün Britanyalı kurmay başkanı çarpışmadan geride kalan manzarayı inceledi; bunu ilk kez yapıyordu. Ağlayarak haykırmıştı: "Aman Tanrım, askerlerimizi gerçekten böyle bir savaşın içine mi yolladık?"

Bu kadar büyük bir kıyımdan ve çok uzun süren bir yenişememe durumundan sonra savaşı bitirmenin zamanı kesinlikle gelmişti. Her iki taraf da gelecekteki savaşlara engel olmak için savaştığını ileri sürüyordu, fakat aslında bu savaşı bitiremiyorlardı. En azından Fransızlar açısından askerlerin morali bir sorun olmuştu. 1917'de Fransızlar bir ayaklanmaya yol açan bir saldırı başlattılar. Cepheye doğru ilerlerken bir alay asker kesime götürülen koyunlar gibi melemişti. Kırk dört tümen savaşmayı reddetti ve binlerce asker cepheyi terk etti. Fransız komutan bazı askerleri kurşuna dizdirdi, düzeni yeniden sağladı, fakat Fransa'nın başka büyük saldırı gerçekleştirmeyeceğine söz verdi.

1917'nin sonlarına doğru Almanların lehine şaşırtıcı bir değişiklik oldu. On Sekizinci Bölüm'de anlatılacağı gibi, Rus devrimciler çarı devirdi ve ülkelerini savaştan çektiler. Almanlar da ordularını Rusya'dan memnuniyetle çektiler ve öldürücü bir darbe vurmaya hazırlandıkları batı cephesine taşıdılar. 1918'in başlarında Alman kuvvetleri Fransızları ve Britanyalıları bombaladı, zehirli gaz kullandı ve saldırıya geçti. Mayıs ayının sonuna gelindiğinde, Fransızları ve Britanyalıları savaşın başında ulaştıkları yere, Paris'e 60 kilometre uzaklıktaki Marne Irmağı'na kadar gerilettiler. Almanya ve Avusturya-Macaristan savaşı kazanacakmış gibi görünüyordu.

Fakat tam bu sırada İtilaf Devletleri'ne kısmen Rusya'nın eksikliğini giderebilecek bir ülke katıldı. O zamana kadar Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ve Britanya'ya erzak satmış ama savaşın dışında kalmıştı. Oysa Almanlar Amerikalıların İtilaf kuvvetlerine katılma kararı vermelerini kolaylaştırdı: ABD'nin gönderdiği erzakın Avrupa'ya ulaşmasını engellemek için Alman denizaltıları ABD yük gemilerine saldırmaya

başlamıştı. Bunun sonucunda ABD başkanı Woodrow Wilson konuyu ABD Kongresi'ne getirdi ve savaşa katılma yönünde coşkulu bir karar alındı. Ancak ABD'nin silahlı kuvvetleri nerdeyse hiç yoktu. Bir ordu kurmak, askerleri eğitmek ve okyanusun öte yakasına göndermek en azından bir yıl alacaktı. Böylece zamana karşı bir yarış başladı, ABD kuvvetleri Fransa'daki mevzilere zamanında yetişip Almanya'nın zafer kazanmasına engel olabilecek miydi?

Almanya Fransa'daki en büyük saldırısına başladığında Amerikalı askerler henüz gelmemişti. Almanlar kazanacaklarını düşünüyordu, Britanyalı başkomutansa endişeliydi. Acilen yapılması gereken şeyi belirtti: "Çaresizlik içinde ve davamızın haklılığına inanarak her birimiz sonuna kadar savaşmak zorundayız." O yılın yazına gelindiğinde Fransız ve Britanyalı askerler Alman saldırısını durdurmuş ve Almanları geri sürmeye başlamıştı. Ardından İtilaf kuvvetlerinin saflarına dokuz Amerikan tümeni katıldı. Bu hâlâ Avrupalıların savaşıydı ve yıllar geçmesine karşın hâlâ şiddetli çarpışmalar yaşanıyordu. Fakat Amerikan askerleri önemli bir rol oynamaya başladılar.

Yazın sonunda ve sonbaharın ilk günlerinde İtilaf kuvvetleri büyük bir karşı saldırı baştattı. Her ay 250.000 ABD askeri Avrupa'ya geliyor ve İtilaf kuvvetlerine katılıyordu. Bu askerlerin arasında Tennessee'li bir dağlı olan Onbaşı Alvin York da vardı. York başlangıçta savaşmayı vicdani nedenlerle reddetmiş, sonra düşüncesini değiştirmişti. Memleketindeyken usta bir atıcı olarak, oynak hindi kafalarına ateş edilen Tennessee'deki tüfek atış yarışmalarına katılıyordu. Ekim aymda bir gün düşmanlar York'un içinde bulunduğu keşif kolunu çember içine aldı. York tek başına 25 civarında düşman askerini vurdu, 132'sini esir aldı ve 35 makineli tüfek ele geçirdi.

1918'in başında Avusturya-Macaristan ve Almanya tarafı savaşı kazanacak gibi görünüyordu. Oysa 1918 yılı sona ererken bu manzara tam tersine döndü ve Alman Genelkurmay Başkanlığı Berlin'e Almanya'nın savaşı kazanamayacağını bildirdi. Almanya'nın kaybedebileceğini söylememişlerdi, fakat besbelli bundan korkuyorlardı. Pek çok Alman da yalnızca savaşın sona ermesini istiyordu. Ülkenin bazı bölgeleri devrimin eşiğine gelmişti. Böylece Almanya köklü bir değişim yaşadı. Alman komutanlar seve seve savaşmışlardı ama yenilginin sorumluluğunu sivillere

yükleyebilecekleri için de hoşnuttular. Geri plana çekildiler. Kayzer, başbakan olarak liberal görüşlü bir prensi atadı ve bu başbakan ülkenin bir cumhuriyet olmasına ses çıkarmadı. Kayzer özel bir trenle Hollanda'ya kaçtı, bir daha ülkesine hiç dönmedi.

Bu yeni düzen silahları bırakma konusunda hiç de istekli değildi, çünkü yabancı topraklardaki Alman orduları dağılmamıştı ve savaşa devam etmeyi istiyorlardı. Ama sivil önderler, Rusya'da olduğu gibi, öfke ve düş kırıklığından kaynaklanan bir devrimin yaşanmasından korktular. Bu nedenle bir ateşkese razı oldular; Fransız demiryollarına ait bir vagonda ateşkes antlaşması imzaladılar. Ateşkes teslim oldukları anlamına geliyordu.

Savaş sona ermişti.

Batı cephesinde silahlar 11 Kasım saat on birde sustu: On birinci ayın on birinci günü saat on birde. Ateşkes zamanı yaklaşırken bir İskoçyalı şöyle yazmıştı: “Subayların saatleri ellerindeydi ve askerler savaş zamanındaki ölüm sessizliğine bürünmüş bekliyorlardı. On bire iki dakika kala, Güney Afrikalıların tugayının karşı tarafında, Britanya ordularının doğuda ulaştığı en uzak noktada, makineli tüfek kullanan bir Alman askerinin, bir şerit mermiyi aralıksız attıktan sonra, silahının yanında ayağa kalktığı, miğferini çıkardığı, eğilerek selam verdiği ve sonra da yavaşça geriye doğru yürüdüğü görüldü.”

Saat on birde, “Umut dolu bir sessizlik başladı ve ardından cepheden yumuşak bir rüzgârın sesine benzeyen tuhaf bir ses geldi. Vosges'dan [Fransa'nın doğusunda bir bölge) denize doğru bağıran askerlerin sesiydi bu."* Fakat bir Alman komutan askerlerine buruk bir biçimde seslenmişti: “Ateşkes ilan edildi. Yenilmeden... düşman ülkede savaşı bitiriyorsunuz.”

* ***John Buchan, The King's Grace (1935) [Kralın Lütfu], 203. sayfadan alıntılayan Martin Gilbert, The First World War: A Complete History (1994) [1. Dünya Savaşı'nın Eksiksiz Tarihi], 501. sayfa.***

İtilaf devletlerinde o gün tatil ilan edildi. Kilise çanları çaldı, mutlu insanlar caddeleri ve meydanları doldurdu, çoğu sevinçle bağırıyor ve

ağlıyordu. Birbirini hiç tanımayan insanların sokaklarda seviştiği de söylenir.

Nasıl bir savaştı bu ve ne kadar acıya yol açtı! Dünya hiç bu kadar can kaybı yaşamamıştı. Silah altındaki dokuz milyon insan öldü ve bunun iki katından fazla insan yaralandı, içlerinden büyük bölümü yaşamı boyunca sakat kaldı. 1914'te yaşları yirmi ile otuz iki arasında olan Fransız erkeklerin yarısı savaşta öldü. Çarpışmalara doğrudan katılmayan yaklaşık beş milyon kişi de açlık ve hastalıktan öldü. Fakat doğa alay edercesine bir sürprize hazırlanıyordu. 1918'de savaş sona ererken, bir grip salgını bütün dünyayı etkisi altına aldı. 20 milyon insan bu salgında yaşamını yitirdi. Yalnızca Hindistan'da, savaşta ölen insanlardan daha fazla insan ölmüştü.

Çarpışmaların sona ermesinden iki ay sonra savaşı kazananlar bir barış tasarısı için bir araya geldi. Bu konferansın önderleri ABD başkanıyla Fransa ve Britanya başbakanlarıydı. Görüşmelerin çoğu, bir zamanlar Fransız krallarının oturduğu Paris yakınlarındaki görkemli Versailles Sarayı'nda yapılmıştı.

ABD başkanı Wilson karmaşık bir kişilikti, geçmişi hoş olmayan olaylarla doluydu. Başkan olarak komşu Latin uluslarına, koyu tenli halkların egemenlik hakları yokmuş gibi, zorbaca davranmıştı. Fakat ülkesine I. Dünya Savaşı'nda önderlik yaparken yüce gönüllü birine dönüştü. Konferanstan bir yıl önce, bir barışa temel oluşturacağını düşündüğü "On Dört İlke"yi açıklamıştı.

On Dört İlkesi'nin on dördüncüsünde Wilson önemli, yaratıcı bir öneride bulunuyordu: "Genel bir milletler cemiyeti" oluşturmak. Bu cemiyetin amacı, "büyük küçük bütün devletlerin" toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığını güvence altına almaktı. Bu nedenle Paris'e geldiğinde Wilson, böyle bir örgüt için bastırdı. Diğer ülkelerin önderleri bir cemiyetin barışı sağlayacağından kuşku duyuyorlardı, fakat sonunda onlar da razı oldular. Cemiyet kuvvete değil, görüşmelere ve antlaşmalara dayanan bir örgüt olacaktı. Yasalara saygılı ülkelerin, sorun yaratan ülkeleri kınama veya yaptırım tehdidiyle dizginleyeceği umut ediliyordu.

Ülkeler, cemiyeti tasarlandığı biçimde kurdu, fakat sonradan Senato kararıyla ABD cemiyetten çekildi. Birazdan göreceğimiz gibi, izleyen

yıllarda cemiyet büyük sorunları çözmeye çalıştı. Cemiyet çalışmalarının aksamasına neden olan şeylerin arasında, başkanı kuruluşu için baskı yapan ülkenin kendisinin cemiyette olmayışı da vardı.

Savaşı kazananların Versailles'daki en büyük sorunları, kaybedenlerdi. Onları en azından cezalandırmak istiyorlardı, ama daha da iyisi bu ülkelerin etnik fay hatları boyunca parçalanmaları olacaktı.

Avusturya-Macaristan söz konusu olduğunda bu o kadar da zor değildi. Dev imparatorluk zaten küçük ülkelere ayrılmaya başlamıştı ve bunun için kimsenin özel bir çaba sarf etmesi gerekmemişti. Savaş sona erdiğinde imparatorluğun kuzeyinde, Bohemya'nın Avusturya-Macaristanlı valisi, Çek ayrılıkçı hareketinin kanun kaçağı ilan edilen önderlerine düpedüz telefon edip onları görüşmeye çağırmıştı. Ayrılıkçı önderler valinin şatosuna geldiklerinde, vali şatonun anahtarlarını kendi elleriyle onlara vermiş ve oradan ayrılmıştı; böylece yirminci yüzyılın Çekoslovakya'sı doğmuştu. Savaşın başladığı yer olan imparatorluğun güneyinde, Yugoslavya'yı, yani "güneyli Slavların ülkesini kurmak üzere Bosnalılar ve başka uluslar Sırbistan ile birleşmişti. Bu, savaşı hapiste geçiren, ama savaş bitmeden hemen önce veremden ölen suikastçı Gavrilo Princip'i mutlu ederdi herhalde.

Versailles'daki görüşmelerde değil ama kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri, kaybedenler tarafındaki bir diğer sorunlu imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüştü. Türkler Avrupa'da yalnızca İstanbul ve Doğu Trakya ile Anadolu'yu ellerinde tuttular. Ortadoğu'da akıl sır ermez büyüklükteki petrol kaynaklarının üzerini kaplayan kum denizleri sonradan Arap ülkelerini oluşturacak parçalara bölündü.

Versailles'daki en büyük sorun Almanya konusunda ne yapılacağıydı. Almanlar ve müttefikleri dünyada o zamana dek yapılmış en büyük savaşı neredeyse kazanacaktı. Savaşı kazananlar Almanları barış için sürekli bir tehdit olarak görüyorlardı, tıpkı acıktığında köy halkından bir genç kızı alıp götüren, eski halk masallarındaki şu şatoda yaşayan insane yiyen kötü dev gibi.

Almanya'yı cezalandırmanın ve zayıflatmanın bir yolu Alman topraklarını budamaktı. Fakat el konulan bölgeleri kim alacaktı? Bu konuda

kazananlar önceden hazırlanmamıştı. O tarihten 100 yıldan daha uzun bir süre önce, Almanya'nın doğusunda Polonya adında bir ülke yer alıyordu, fakat Prusya (Almanya), Rusya ve Avusturya-Macaristan, Polonya'yı bölüp yutmuştu. Ülke haritadan silinmişti. Şimdi diplomatlar Polonya'yı yaşama döndürüyor ve bir zamanlar oburca yiyen ülkelerden parçalar veriyordu.

Almanya konusunda başka ne yapılacaktı? Kazananlar Almanya'nın Afrika'daki ve Büyük Okyanus'taki sömürgelerine el koydular, 50 yıl önce Almanların aldığı iki ili Fransa'ya geri verdiler ve Fransa'ya Alman kömür madenlerini 15 yıl boyunca kullanma hakkı tanıdılar. Ayrıca Almanları yol açtıkları zarar nedeniyle ağır savaş tazminatları ödemeye mahkûm ettiler. Ancak en önemlisi Almanya'yı zayıflatmaya çalıştılar. Ordusunu 100.000 askerle sınırlandırdılar ve donanmasını teslim etmesini istediler. (Alman kaptanlar teslim etmek yerine gemilerini İskoçya açıklarında batırdı. Bir römorkörle geziye çıkan İskoç çocuklar tesadüfen oradan geçiyorlardı ve onlar için gerçekleştirilen bir gösteri olduğuna inandıkları şeyi izlerken çok mutlu olmuşlardı.)

Hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde. Almanlar, kendilerine savaşın kaybeden tarafıymış gibi davranılmasına çok öfkeleniyorlardı. Kendilerini yenilmiş gibi hissetmiyorlardı; savaşı kaybettiklerini düşünmüyorlardı. Her şey bir yana, çarpışmalar sona erdiğinde, "savaş alanında yenilmediklerini" ve hâlâ savaşmak istediklerini söylemişlerdi. Kendilerini yenilmiş gibi hissetmemelerinin yanı sıra Almanlar savaşın başlaması konusunda da kendilerini suçlu hissetmiyorlardı. Savaşı tek bir ülke başlattıysa bile, kimse bu ülkenin hangisi olduğunu gerçekten bilmiyordu; çünkü bütün ülkeler diplomatik belgelerini gizli tutuyordu. Her iki taraf da rahatlıkla diğerini suçlayabiliyordu.

Ateşkes antlaşmasının sertliğini haklı çıkarmak için kazanan ülkeler antlaşmaya bir "savaş suçu" maddesi koydular. Almanlar antlaşmayı imzalarsa, bu, savaş yüzünden meydana gelen bütün kayıpların "sorumluluğunu kabul ettikleri" anlamına da gelecekti. Ayrıca, "Almanya'nın ve onun müttefiklerinin saldırganlığı" yüzünden İtilaf Devletleri'ne savaşa girmek dışında başka seçenek bırakılmadığını da kabul etmiş olacaklardı. Almanlar bu ifadeleri kabul edilemez ve onur kırıcı buldular. Bu ve başka nedenlerle, başlangıçta antlaşmayı

imzalamayı reddettiler. Ancak İtilaf Devletleri savaşı yeniden başlatma tehdidinde bulununca imzaladılar.

İzleyen yıllarda, I. Dünya Savaşı'na katılmış bir asker, kalabalık Alman kitlelerinin önünde ağır para cezası, el koyulan bölgeler, asker sayısının sınırlanması ve savaş suçu maddesi konusunda İtilaf Devletleri'ne tehditler yağdıracaktı. Versailles'daki aşağılanmanın öcü alınmalıydı. Adolf Hitler bağırdıkça, diğer ülkeleri küçümsedikçe ve tehdit ettikçe binlerce insan onu coşkuyla alkışlayacaktı.

18. Bölüm

Mükemmel Toplum Düşü Karabasana Dönüşüyor

I. Dünya Savaşı’nın sefaletinin içinden komünizm, 1930’ların Büyük Ekonomik Bunalımı’ndan da bir sonraki bölümde değineceğimiz Nazizm doğdu. Her ikisi de boş bir arazideki çerçöpün arasmda büyüyen zararlı otlara benziyordu ve öyküleri korkutucuydu. Her ikisi de daha güzel bir dünya vaat etmişti, hatta mükemmel bir toplum; oysa vardıkları sonuç başka bir şeydi.

Komünizmin tohumlarını atan adam, tohumların filizlenmesinden 100 yıl önce, 1818’de doğmuştu. Karl Marx, Sanayi Devrimi’nin ilk yıllarında “Almanya”nın (henüz birleşik bir ülke değildi) batısında büyüdü. O dönemde Avrupa ve Kuzey Amerika’daki binlerce genç erkek ve kadın çiftliklerden fabrikaların olduğu kentlere göç ediyor ve gürültülü yeni makineleri kullanmayı öğreniyordu.

Fakat Marx bunlardan biri değildi; varlıklı bir avukatın oğlu olarak daha büyük beklentileri vardı. Alman üniversitelerinde hukuk ve felsefe okudu; entelektüellerin arasına girerek ateizm, siyaset ve reform tartışmalarına katıldı. Bu entelektüellerden bazıları, toprağın, fabrikaların ve tarımda, imalatta kullanılan makinelerin sahibinin yalnızca varlıktılar değil, bütün insanlar olması gerektiğine inanan “sosyalistler”di.

Marx, yirmili yaşlarının başında Paris’te, köklü siyasi değişiklik taraftarı olan bir gazeteyi yönetti. Marx hakkında çok şey duyan genç Friedrich Engels, Marx’la tanışmak için İngiltere’den geldi. Engels varlıklı bir Alman tekstilcinin oğluydu. Babasının İngiltere’de bir fabrikası vardı ve babası Friedrich’i oraya işi öğrenmesi ve fabrikayı yönetmesi için yollamıştı.

Engels ağırbaşlı Marx’a hiç benzemiyordu. Eskrim yapıyor, ava gidiyor, sevgilisiyle birlikte yaşıyor ve pazarları arkadaşlarını çaya çağırıyordu.

Fakat farklı, son derece ciddi bir tarafı vardı. Britanya'nın tekstil kenti Manchester’m arka sokaklarında gördükleri onu çok etkilemişti. Pis, harap kulübeler onu sarsmıştı; bir deri bir kemik kalmış işçiler, onların aç aileleri, iç huzurunu içkide ve Hazreti İsa’da arayışları da sarsmıştı.

Marx ve Engels tanıştıklarında her ikisi de yirmili yaşlarının ortalarındaydı ve her ikisi de toplumsal reform düşüncesinin etkisi altındaydı. On gün boyunca konuştular ve 40 yıl sürecek bir ortaklık başladı. Engels bu birlikteliğe işçi sınıfının uğradığı haksızlık konusunda duyduğu öfkeyi ve çabucak parlak bir yazı kaleme almadaki maharetini katmıştı. Öte yandan Marx, daha büyük ortaktı, geçmişten dersler çıkaran ve geleceği önceden gören bir filozof ve öncüydü.

Bu iki adam kendilerini sosyalistten çok “komünist” olarak adlandırıyordu. Komünizm daha güçlü, keskin bir şeydi. Komünistler işçilerin çektiği eziyeti anlamakla yetinmiyorlardı, aynı zamanda bir işçi devrimi gerçekleştirmek de istiyorlardı. Marx ve Engels sözüm ona devrimcilerden oluşan gizli bir örgüte katıldılar ve örgüte yeni bir biçim vererek Komünistler Birliği adını koydular. Birliğin Londra, Paris ve Brüksel’de küçük birimleri vardı. Londra birimi Marx’tan, kendileri için ilkeleri ortaya koyan bir bildiri kaleme almasını istedi. Böylece Marx 1848 yılının başında, Engels’in yardımıyla küçük ve ateşli bir kitapçık olan *Komünist Manifestosunu* yazdı.

Kitapçık sarsıcı olması amaçlanan ifadelerle başlar: “Avrupa’da bir hayalet kol geziyor: Komünizm hayaleti.” Ardından Marx ve Engels’in tarih anlayışlarını açıklar: “Şimdiye kadar var olan bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.” Ortaçağ Avrupası’nda, halkın çoğu çiftçi olduğundan ve toprak sahipleri başlıca üretim araçlarını ellerinde bulundurduğundan hükmedenler büyük toprak sahipleriydi. Fakat sonra, diyordu Marx, büyüyen orta tabakanın zenginleri toprak sahiplerini alaşağı ettiler. Bunlar, gemileri, imalathaneleri ve başkalarına faizle borç verecek kadar paraları olan “kapitalistler”di. Marx, *Manifesto*'yu yazdığı dönemdeki bankaların ve fabrikaların kudretli sahiplerinin bu zafer kazanmış kapitalistlerin torunları olduğunu belirtiyordu. İşçilerini hayvanlaştırıyorlardı ve asalaklar gibi onların emeğinden geçiniyorlardı. Hükümetler herkese hizmet verdiğini söylüyordu, ama aslında işçilerin

sömürülmesi için orta tabaka tarafından oluşturulan komitelerden başka bir şey değillerdi.

Fakat mücadele her an başlayabilir ve komünistlerin önderliğindeki işçiler kendi devrimlerini yapıp orta tabakayı devirebilirdi. (Marx, komünistler arasında “kendi sınıflarından kopmuş ve devrimci sınıfa katılmış” orta tabakadan birkaç aydın olabileceğini belirtiyordu. Aslında Engels ve kendisinden başkasından söz etmiyordu.)

Devrim gerçekleştirildikten sonra, bir süre için bizzat işçiler (komünistlerin önderliğinde) egemen sınıf, yani diktatör olacaktı. Toprak, banka, fabrika ve makineler gibi önem taşıyan bütün özel mülkiyete el koyacaklardı. Özel mülkiyet ortadan kalktıktan sonra sınıflar ve dolayısıyla da sınıf savaşı da ortadan kalkacaktı. Sınıfsız bir toplum ortaya çıkacaktı. Marx sınıfsız bir dünyada yaşamın nasıl olacağını anlatmamıştı, fakat daha güzel olacağı kesindi. Okullar herkese açık olacak, fabrikalar ve çiftlikler daha fazla üretecek ve yoksulluk silinip gidecekti.

Manifesto gösterişli bir bölümle sonlanır. Komünistler, der Marx, “Hedeflerine ancak var olan bütün toplumsal düzenin zor yoluyla yıkılması sonucunda ulaşılabileceğini açıkça ilan ederler. Egemen sınıflar komünist bir devrim olacak diye titresin! İşçilerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yoktur. DÜNYANIN BÜTÜN İŞÇİLERİ BİRLEŞİN!”

Marx’in *Manifesto*'yu kaleme aldığı Belçika’da hükümet köklü bir siyasi değişim isteyenleri tutukluyordu, Marx bu yüzden Paris’e, ardından da Almanya’ya gitti. Burada hükümet kapatana kadar bir gazete çıkardı. Marx gazetenin son sayısını kırmızı (devrimin simgesi) mürekkeple bastı ve İngiltere’ye gitti. Yaşamının geri kalanını burada, karısı, üç çocuğu ve yanlarından hiç ayrılmayan, ücretini ödeyemedikleri Alman hizmetçileriyle birlikte geçirecekti. Altı yıl süren bir dönem boyunca yalnızca iki odada, patates ve ekmek yiyerek yaşamışlardı. Çoğunlukla Engels’in verdiği paralar sayesinde geçiniyorlardı.

Marx son yıllarında tarih ve ekonomi kuramlarını, *Kapital* adını verdiği bir yapıtla yazıya döktü. Yapıtın ilk cildi Marx hayattayken basıldı, diğer iki cildini Marx’in ölümünden sonra Engels yayına hazırladı. Kapital komünizmin kutsal kitabı olacaktı. Yüz yıl boyunca dünyanın her

tarafındaki komünistler kitabı dikkatle okudu ve her sözcüğü üzerinde tartıştı. Ancak, ateşli küçük *Manifesto* Marx ve Engels'in temel tezini barındırıyordu ve çok daha fazla sayıda okuyucuya ulaştı.

Öte yandan yıllar geçtikçe bu tez eskimiş gibi görünmeye başladı. İşçiler, Marx ve Engels'in önceden kestirdiği gibi başkaldırmıyordu. Tam tersine, bazı ülkelerde oy kullanma hakkı bile elde etmişlerdi. İşçilerin bu yeni gücünün sonucu olarak hükümetler çocuk emeğinin kullanılmasına son verdi, çalışma saatlerini sınırladılar ve herkese açık devlet okulları kurdular. Verimlilikteki genel artış nedeniyle çoğu işçinin ücreti arttı. Artmadığı durumlarda, işçiler sendikalarda örgütlendiler ve grev ile gözdağı vererek işverenleri ücretlerini artırmaya zorladılar.

Marx bu değişimlerin gayet iyi farkındaydı ve ölmeden önce işçi devrimlerinin olup olmayacağı konusunda kuşkuya düştü. Fakat "Marksist" olarak adlandırılan yandaşlarının çoğu bu düşüncede değildi. Marx ile ve birbirleriyle tartıştılar; on yıllar boyunca da Marx'in ne söylediği ve sınıfsız toplumu nasıl meydana getirecekleri konusunda tartıştılar. Marx kibirli biriydi ve görüşlerinde ısrarcıydı; sürekli tartışan Marksistlerden usanmıştı. Onlara "namussuzlar", "yontulmamışlar" ve "tahtakuruları" diyordu; öfkeyle şöyle söylüyordu: "Tek bildiğim Marksist olmadığım."

Marx'in kötümserliğine karşın, komünist devrimler gerçekleşti. İlki 1917'de başladı.

O dönemde Rus İmparatorluğu Avrupa ve Asya'nın beşte ikisini kaplıyordu. Öyle büyüktü ki, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Hindistan, hepsi birlikte içine sığabilirdi. Avrupalılar bu ülkeden "bin millik çamur" diye söz etmekten hoşlanıyorlardı, fakat aslında bir uçtan diğerine bundan beş kat daha uzundu.

Rusların çoğu köylüydü, bazen söylendiği gibi "kara cahil"diler. Rusya ovalarına dağılmış köhne köylerde cehalet ve yalnızlık içinde yaşıyorlardı. Pek çoğu kendi küçük çiftliklerinde çalışırken, bir kısmı da genellikle kasabalardaki veya kentlerdeki konaklarında yaşayan toprak sahiplerinin arazilerinde çalışıyordu. Rusya hâlâ son derece kırsaldı, fakat sanayileşmeye başlamıştı. Kentlerde gecekondu bölgeleri ve ağır koşullarda çalışan, düşük ücret alan işçiler görülmeye başlanmıştı.

O zamanlar başkent olan Petrograd (Petersburg), Rusya'nın kuzeybatısındaydı. Çar II. Nikolay burada Kışlık Saray'da veya kentin dışındaki yazlığında yaşıyordu. Kibar ve çekingen biriydi ama demokrasinin "anlamsız ve suç niteliğinde" olduğu konusunda hiç kuşkusu olmayan bir despottu. Rusya'nın, Petrograd'da, yalnızca çar izin verdiğinde toplanan zayıf ve tutucu bir parlamentosu vardı.

Rusya'nın içinde (ve dışında, çünkü pek çoğu sürgündeydi) işçileri ve belki de köylüleri bir devrime götürmek için yanıp tutuşan küçük radikal gruplar vardı. Çoğu çarı ve parlamentoyu kovmayı, ülkeyi işçi sınıfının ellerine teslim etmeyi amaçlıyordu. Başkaldıranların büyük kısmı ilkelerini aşağı yukarı onların doğduğu zaman ölen Marx'a dayandırıyordu.

I. Dünya Savaşı devrimcilere bekledikleri fırsatı verdi. Almanlar Rus ordularını bozguna uğratmış ve ülkenin içlerine doğru çekilmeye zorlamıştı. Bir ölçüde çarın ve bakanlarının savaşı bütünüyle yanlış idare etmeleri yüzünden milyonlarca asker ölmüştü. Örneğin savaş bakanı olarak görev yapan yaşlı bir komutan, çok az sayıda makineli tüfek ve seri atış yapabilen top satın almıştı, çünkü bunları yalnızca korkakların kullanacağı uyduruk silahlar olarak görüyordu.

1916'nın sonlarında parlamento hükümetin beceriksizliklerine karşı koyma cesaretini gösterdi. Çar Nikolay beklendiği gibi buna tepki gösterdi ve parlamentoyu dağıttı. Bunun sonucunda, o zamana dek çara bağlı olan parlamento üyelerinin büyük bölümü iktidarı ele geçirerek ülkeyi kurtarabilecekleri düşüncesine kapıldı.

Ancak, ayaklanmayı başlatan, parlamento veya orta tabaka değil, işçi sınıfı oldu. Savaş yüzünden Petrograd'da yiyecek sıkıntısı yaşanıyordu, karınlar açtı, oysa beceriksiz hükümet yiyecek sorunuyla ilgilenmekte ağır kalmıştı. 1917'nin başlarında işçiler iş bırakmaya ve caddelerde yürümeye başladılar. Çoğu zaman önderleri yoktu. Ayaklanmalar patlak verdi, kalabalıklar, "Kahrolsun çar!" diye bağırıyordu. Askerler ayaklanmacılara ateş etme emri almıştı, fakat bunu yapmayı reddettiler.

Ayaklanma devrime dönüşüyordu ama devrime kim önderlik edecekti? Birbirinden çok farklı iki topluluk belirginleşmeye başladı. Biri, parlamentonun yürütme kuruluydu; bu kurulun büyük kısmını meşrutiyet

hükümeti isteyen ılımlılar oluşturuyordu. Diğeriyse sosyalistlerin ve komünistlerin önderliğindeki ateşli bir topluluk olan İşçi ve Asker Temsilcileri Sovyeti, yani meclisiydi. Teorik olarak, parlamento ulusal bir yönetim birimiyken Sovyet yalnızca yerel bir birimdi. Ama uygulamada Sovyet, parlamentoyu yönlendiriyordu. Sovyet'in baskısıyla parlamento geçici bir hükümet kurdu.

1917 yılının Mart ayında Sovyet'in zorlamasıyla geçici hükümet, o sırada cephede bulunan çara telgraf çekti ve onu tahtan inmeye çağırdı. Çar özel treniyle Petrograd'a dönmeye çalıştı ama yolda başkentin yakınlarındaki bir istasyonda isyancı askerlerin rayların üzerine barikat kurduğunu öğrendi. Ordu apaçık biçimde devrime destek olmaya başlamış, böylece Rusya'nm yazgısını belirlemişti. Nikolay için her şey bitmişti, ipek kaplı vagonunda bir tahttan çekilme belgesi imzaladı.

Rusya'dan uzakta, İsviçre'de, devrime ilişkin haberler Rus devrimci Vladimir Lenin'e ulaşmıştı. Diğer pek çok sosyalist ve komünist gibi Lenin de fazla kalabalık olmayan Rus orta sınıfının bir üyesiydi. Babası okul müfettişiydi. Fakat ağabeyi bir teröristti ve bir kitabın içine saklanmış bir bombayla Çar Nikolay'ın babasını öldürmeyi amaçlayan bir komploya katıldığı için asılmıştı. Lenin de devrimcilerin arasına katıldı, Rus komünistlerin hiziplerinden biri olan Bolşeviklerin önderi oldu. Marksist bir arkadaşı Lenin'in gece gündüz devrimi düşündüğünü, rüyalarında bile devrimi gördüğünü söylemişti.

Uzun süredir beklediği devrim nihayet patlak vermişti. Lenin ve öteki Bolşeviklerin acilen İsviçre'den Rusya'ya dönmesi gerekiyordu. Fakat yollarının üzerinde Rusya ile savaş halinde olan Almanya vardı. Devrimcilerden nefret eden ama Rus hükümetinden daha da fazla nefret eden Alman yetkililere başvurdular. Yetkililer, Lenin ve arkadaşlarının, sanki ölümcül mikroplarmış gibi, mühürlenmiş bir vagonun içinde yolculuk yaparak Almanya'dan geçmelerine izin verdi. Almanlar elbette bu mikropların devrim hastalığını Rusya'ya yaymasını umuyorlardı.

Yaygın inanışa karşın devrimi Lenin ve arkadaşları başlatmamıştı. Belirttiğimiz gibi, 1917 yılının Nisan ayında Petrograd'a vardıklarında devrim zaten başlamıştı. Çar ve ailesi hapisteydi, ordu da kış boyunca tarlaları ve sokakları kaplayan kar gibi eriyordu. Geçici hükümet gevşek bir

biçimde iş başındaydı ve Petrograd'dakine benzer işçi Sovyetleri ülkenin her yerinde kurulmaya başlanmıştı. Lenin ve arkadaşları ne yapmaları gerektiğini düşünüyorlardı. Yapmaları gereken ayaklanmayı körüklemek değil, hareket halindeki trene tırmanan haydutlar gibi ilerlemekte olan devrimin denetimini ele geçirmekti.

Lenin altı ay bekledi. Bu süre içinde Bolşevikler bütün taşra Sovyetlerinde çoğunluğu elde etmişti ve Lenin Petrograd'daki isyancı askerlerin desteğini almıştı. Artık devrimin denetimini ılımlı geçici hükümetten almanın tam zamanıydı. Lenin darbeye önderlik etmesi için becerikli Troçki'yi seçti; Troçki de orta sınıftan gelen bir devrimciydi, varlıklı bir çiftçinin oğluydu. (Çar yanlısı hükümet savaş sırasında Troçki'yi sınır dışı etmişti. Devrim başladığında Troçki Lenin'den bile daha uzakta, New York'ta 164. Cadde'deki bir apartman dairesindeydi.)

1917 yılının 6 Kasım gecesi, Troçki'nin adamları ve bazı askerler Petrograd'daki bazı önemli noktaları ele geçirdi: Köprüler, telgraf merkezi, merkez bankası, demiryolu istasyonları ve elektrik santralları. Darbe öyle çabuk ve kansız gerçekleştirilmişti ki, kent halkının olan bitenden haberi bile olmamıştı. Bolşevikler hemen "Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi "ni topladı ve geçici hükümetin devrildiğini bildirdi. Kongre daha sonra yeni bir hükümet oluşturdu ve Lenin'i hükümetin başına getirdi.

Lenin hükümeti, Rusya anayasasını hazırlayacak bir "kurucu meclis" oluşturmak için bir seçim düzenledi. Ancak Lenin'in grubu, Bolşevikler, delegeliklerin yalnızca üçte birini kazandı. Bu olacak şey değildi, çünkü Lenin "proletarya diktatörlüğü"nü yürütmek için tek parti iktidarı (kendi partisinin elbette) istiyordu. Meclisin yalnızca bir kez toplanmasına izin verdi. Sonraki gün silahlı adamlar yollayarak meclisi kapattı.

Devrimci hükümet hemen varlıklı toprak sahiplerinin mallarına, herhangi bir karşılık ödenmeden, el koyulacağım bildirdi. Bu o kadar da şaşırtıcı bir şey değildi, çünkü köylüler zaten 1917 yılının Kasım ayından bile önce toprak sahiplerinin mallarına el koymaya başlamıştı. Ama artık köylüler bir zamanlar zengin üst sınıfa ait olan milyonlarca dönüm araziyi devralıyordu. Eskiden toz toprak içinde ve yoksuldular; şimdi en azından toprak onlarındı. 1789'da Fransa'da olduğu gibi, soylular Rusya'dan kaçmaya başladı.

Lenin ve arkadaşlarının yapmaları gereken bir sürü şey vardı. Almanya ile barışı sağlamak, devrimden sonra patlak veren ve üç kara yıl boyunca Rusya'nın büyük bölümünü kasıp kavuran iç savaşı bitirmek zorundaydılar. Fakat komünistlerin daha da büyük bir görevleri vardı. Ülkeyi yeniden biçimlendirmek istiyorlarsa, Rus halkını sıkı denetim altında tutmaları gerekecekti. Lenin bunda bir sakınca görmüyordu; tarihin akışını engelleyen her kim olursa onu kenara itmeye veya öldürmeye hazırdı. Bir keresinde şöyle demişti: “Gerici burjuva [orta sınıf] ve ruhban sınıfından ne kadar çok kişi öldürmeyi başarırsak o kadar iyi.” öteki sosyalistleri ve komünistleri, “Alçaklar... kabarcıklar... irinler” diye eleştirdiği de bilinir.

Bolşevikler çar ailesinin bulabildikleri bütün üyelerini yok ettiler. Çarı, çariçeyi, çocuklarım, üç hizmetçilerini ve av köpeklerini tüfekle ve süngüyle öldürdüler, parçalara ayırdılar, aside batırdılar ve derin kazılmamış, yeri bilinmeyen mezarlara attılar. Dört grandükü hapishanede öldürdüler, bir soyluyu vurup cesedini maden eritme ocağına attılar. Bazı başka soyluları dövdüler, canlı canlı bir maden bacasından aşağı attılar.

Bir zamanlar varlıklı olan pek çok toprak sahibi çoktan ülkeden kaçmıştı. Artık orta smıfa mensup çok sayıda insan da aynı şeyi yapıyordu. Bolşeviklere katılacak kadar kurnaz olmayan bir sürü sosyalist ve komünist de öyle. Fakat kaçması gerekenlerden çoğu da kaçmamıştı. Bir donanma üssündeki denizciler, demokratik reformlar ve siyasi mahkûmların serbest bırakılması talebiyle ayaklandığında, Troçki yeni kurulan Kızıl Ordu'yu ayaklanmayı bastırmak için kullandı. Bu ordunun acımasız müdahalesinden kurtulanlar kurşuna dizildi.

Lenin ve yönetim kadrosu başkenti Petrograd'dan, çarların bir zamanlar Rusya'yı yönettikleri Moskova'ya taşıdılar ve ülkeyi çarların kalesi olan Kremlin'den yönettiler. Rusya'ya yeni ve uzun bir ad verdiler: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği. Ülke bu adı 70 yıl boyunca taşıdı fakat pek çok insan eski adını kullandı. Biz de yalınlığı nedeniyle Rusya demeye devam edeceğiz.

İktidarı ele geçirmesinden beş yıl sonra Lenin bir dizi felçten ilkini geçirdi. 1924'te öldü. Moskova'daki Kızıl Meydan'da Ölümsüzleştirme Komitesi kırmızı granitten büyük bir türbe inşa etti. Cesedini mumyaladılar

ve türbenin içinde cam bir tabuta yerleştirdiler. Böylece yandaşları devrimin kahramanının önünden tek sıra halinde sessizce geçerek ona bakabildiler.

Şimdi Bolşeviklerin başka bir önder seçmesi gerekiyordu. Seçimin kolay olduğu düşünülebilir; tabii ki darbeyi yöneten, iç savaşta orduya komuta eden, herkesin hayranlığım kazanmış Troçki'yi seçeceklerdi. Komünist Parti Merkez Komitesi genel sekreterliği gibi ağır bir görevi yürüten Yosif Stalin'in seçilmesi öyle pek güçlü bir olasılık değildi. "Stalin" onun devrimci adıydı; "çelik adam" anlamına geliyordu. Lenin, Troçki ve diğer pek çok Bolşeviğin tersine Stalin gerçekten işçi sınıfından geliyordu. Babası ayakkabıcı, annesi çamaşırcıydı.

Stalin kendisini herkese, durmadan pipo içen, anlayışı kıt ve uysal biri olarak göstermişti. Rakibi Troçki Stalin'i "sıkıcı ve sıradan biri" diye hafife almıştı, fakat Stalin sert ve acımasız bir yöneticiydi. Özel hayatında kaba ve duygusuzdu. Kızı bir keresinde şöyle bir şeye tanık olmuştu: Odasında gidip gelirken her zamanki gibi pipo içiyor, yere tükürüyor, odadaki papağan da onun tükürüşünü taklit ediyordu. Stalin piposunu kafesin içine sokmuş ve papağanın kafasını ezmişti.

Lenin, Stalin'in işe yarar biri olduğunu düşünmüştü, fakat son aylarında Stalin konusunda olumsuz şeyler düşünmeye başlamıştı. Stalin, Lenin'in karısına telefonda, "Frengili fahişe" diye bağırarak hakaret etmişti. Lenin ölümünden sonra açılmak üzere bir mektup kaleme almıştı, bu mektupta Bolşevikleri, Stalin'in kaba ve bayağı olduğu konusunda uyarıyordu. Stalin bunu öğrendiğinde eski bir arkadaşına, "Benim üzerime pisledi, kendi üzerine de pislemişti..." demişti. Stalin Lenin'in mektubunu gizleyebildiği kadar gizledi.

Stalin usta bir idareciydi. Genel sekreter olarak Bolşeviklerin çoğunu bir işe yerleştirdi, işe girenler kendilerini ona karşı borçlu hissediyor, aynı zamanda da ondan korkuyorlardı. Dostlarının ve düşmanlarının gayet iyi bildiği gibi, Stalin'in herkesi fişleyen özel bir ekibi vardı. Zaman içinde başka güçlü kişilerle ittifaklar kurdu (bunların çoğunu daha sonra öldürdü) ve partiyi gürültüsüz patırtısız ele geçirdi.

Sıra rakibi Troçki'den kurtulmaya gelmişti. İlk olarak onu savaş bakanlığı görevinden aldı, ardından Bolşeviklerin siyasi kararlarını aldıkları

yer olan Politbüro’dan kovdu. Sonra da Stalin tarafından yönetilen bir parti kongresinde Troçki partiden atıldı ve sürgüne gönderildi. Evinden zorla alınarak trenle Rusya’nın en doğusunda, Çin sınırı yakınlarında yer alan bir kasabaya götürüldü. Sonraki yıl Stalin Troçki’yi Rusya dışına sürdü. Troçki önce Türkiye’ye, sonra Fransa’ya gitti, ardından Norveç’e geçti, en sonunda da Meksika’ya gitti. Orada Stalin ile ilgili, Rusya dışında pek çok okuyucu bulan, Rusya içinde de bazılarının ilgisini çeken eleştiriler kaleme aldı.

Stalin kısa bir süre sonra Troçki’nin ülkeden ayrılmasına izin verdiği için pişman oldu. Birazdan göreceğimiz gibi onu hiçbir zaman aklından çıkarmadı. Başka pek çok devrimciyle birlikte Troçki’yi de tarih kitaplarından çıkardı. Troçki ve diğer eski Bolşeviklerin toplu fotoğrafları yayımlanmadan önce Stalin’in yardımcıları, Stalin’in sonradan düşman olduğu ve kimi durumlarda da idam ettirdiği kişileri fotoğraftan siliyordu.

1930’a gelindiğinde bütün yetki Stalin’deydi. İktidarda kaldığı kargaşayla geçen birkaç yıl boyunca Lenin ülkeye yeniden biçim vermeye güçbela başlamışken, Stalin’in bunun için 25 yılı olacaktı. Kısa bir süre sonra hedeflerini açıkladı. Kendi kendine yeterli, güçlü ve modern bir ülke yaratacak ve bir işçi toplumunun temellerini atacaktı.

Bunlar birbiriyle bağdaşmayan hedefler gibi gelebilir: Modern bir ülke ve komünist bir toplum. Fakat Stalin bir çelişki görmüyordu veya görse bile yurtseverlik kibriyle bu çelişkiyi gideriyordu. “Metal ülkesi oluyoruz,” demişti, “otomobiller ve traktörler ülkesi.” Otomobiller ve traktörler kullanılmaya başlandığında da, “Bundan böyle hangi ülkelerin geri kalmış, hangi ülkelerin gelişmiş olarak ‘sınıflandırılacağını’ göreceğiz” demişti.

Rusya bir metal ülkesi olacaksa milyonlarca köylünün kentlere gitmesi ve fabrikalarda çalışması gerekecekti. Aynı zamanda tarlalarında kalan köylüler de çeliği, traktörleri ve otomobilleri üreten milyonları beslemek için daha fazla ürün yetiştirmeliydi. Sorun işte buydu, daha az sayıda tarım işçisiyle daha çok sayıdaki fabrika işçisi için nasıl daha fazla ürün yetiştirilebilirdi. Stalin açısından nasıl daha fazla ürün yetiştirileceği açıktı: Rusya derhal “kolektifleşmeliydi”.

Milyonlarca Rus için yaşamlarındaki asıl devrim 1917 ve 1918’de komünistlerin yönetimi ele geçirmesi değil, 1929’da başlayan

kolektifleşmeydi. Rusya'nın uçsuz bucaksız topraklarındaki köylülerin küçük mülklerinden birdenbire vazgeçmeleri isteniyordu; aralarından bazıları bu mülkleri yalnızca on yıl önce toprak sahiplerinin elinden almıştı. Köylülerin arazileri büyük çiftlikler kurmak üzere birleştiriliyordu ve bu çiftliklerde komünistler sanki yumuşak kilmiş gibi köylülerin yaşamını yeniden biçimlendiriyorlardı. Köylülerin Marx'ın arzuladığı şeyi gerçekleştirmesi sağlandı: Birlikte çalışmak, malvarlığına (yani toprağa, hayvana veya tarım makinelerine) sahip olmamak ve işçi sömürmemek.

Bütün köylüler hemen kolektif çiftliklere (veya fabrikalara) gitmedi. Moskova'nın güneybatısındaki, Rusya'nın "tahıl ambarı" Ukrayna bölgesinde köylüler kolektifleşmeye karşı çıktılar. Stalin onları açlıktan öldürmeye karar verdi. Arka arkaya iki yıl bölgenin devlete büyük miktarlarda tahıl sağlamasını istedi. Kolluk kuvvetleri çiftliklere baskınlar düzenledi, bütün tahıla el koydular ve daha fazlasını istediler. Kendi yetiştirdikleri buğday veya çavdardan birazcık yerken yakalanan köylüler hapse atıldı veya kurşuna dizildi. Açlıktan ölmemek için köpekleri ve kedileri yiyorlardı. Sonra solucanları, sıçanları ve karıncaları yemeye başladılar, karahindiba ve ısırgandan çorba yaptılar. Bazen de kendi çocuklarını yediler.

Doğal olarak her Rus köyünde kimi köylüler diğerlerinden biraz daha fazla toprağa sahipti ve arada sırada komşularını işçi olarak çalıştırıyorlardı. Komünistler bu köylülerin kanun tanımaz ve açgözlü olduklarını iddia ederek onlara, Rusçada "yumruk" anlamına gelen *kulak* adını takmışlardı. Kulak'ların topraklarını kolektif çiftlikler için isteyen Stalin, bunların yok edilmesi gereken sınıf düşmanlan olduğunu ileri sürdü. "Onları ezmek zorundayız," demişti, "bir sınıf olarak onları tasfiye etmek zorundayız."

Kulak'ların tam olarak nasıl ezileceği açık değildi. Hükümet onları doğrudan kurşuna dizerse, onlardan hiç ürün alamazdı. Toplama kamplarına koysa, orada kulak'lar için yapacak fazla bir iş yoktu, üstelik bir de karınlarının doyurulması gerecekti. Ayrıca köle işçilerinden iyi verim alınamadığını herkes biliyordu. O sırada, hapishanede bulunan eski bir zengin Stalin'e bir çalışma düzeni öneren bir mektup yazdı. Pek de karışık olmayan temel düşüncesi, yiyecek gereksinimini değil, yapılan işi

önemsemeye dayanıyordu. Tutukluların, yapılması gereken işlerin olduğu çok kötü yerlere yollanmasını, onlara çok az yiyecek verilmesini ve diyelim altı ay boyunca çok yoğun çalıştırılmalarını öneriyordu. Açlıktan, soğuktan ve yorgunluktan öldüklerinde yerlerine başkaları yollanacaktı. Bu önerinin ödülü olarak eski milyoner hapishaneden salıverildi ve önerdiği düzende yöneticiliğe getirildi.

Silahlı askerler köylere saldırdılar, kulak oldukları iddiasıyla 15 milyondan fazla kadın, erkek ve çocuğu topladılar. Bu insanlar vagonlara tıka basa dolduruldular ve günler haftalar süren seferlerle Kuzey Kutbu'na yakın kuş uçmaz kervan geçmez yerlere taşındılar; sonra tunduralar boyunca yürüdüler, ormanların içinden geçtiler. Kamplarına ulaştıklarında çğu çocuk olmak üzere yüzde 15-20'si ölmüştü. İçinde yaşayacakları bir çukur kazmaları istendi, kısa bir süre sonra da kendi besinlerini yetiştirmeleri söylendi. Yarısı açlıktan öldü, ölene kadar çalışmaya zorlanmışlardı.

Kulak'lardan bazılarına, dünyanın en soğuk bölgelerinden biri olan Sibirya'nın kuzeydoğusunda altın bulmak için maden ocağı kazdırıldı. Bazı kamplarda herkes soğuk ve açlıktan öldü, nöbetçiler ve onların köpekleri bile. Kulak'ların bir kısmına da Baltık Denizi'nden Beyaz Deniz'e bir suyolu kazdırıldı; küreklerle, çekiçlerle ve keskilerle çalışıyorlar, molozları sırtlarında taşıyorlardı. Kışın bile yarı giyinik durumdaydılar ve baştan savma yapılmış barakalarda kalıyorlardı. Bu tutuklulardan belki de bir milyonu öldü. (Sonra da donanma gemilerinin geçmesi için tasarlanan suyolunun bu gemilerin geçemeyeceği kadar dar olduğu anlaşıldı.)

Kolektifleşme yüzünden şu ya da bu şekilde kaç köylünün öldüğünü kimse bilmiyor, çünkü bir yetkilinin dediği gibi, "kimse bunun hesabını tutmuyordu." Fakat şurası epeyce kesin: Kolektifleşmenin son yılı olan 1933'te Rusya'da, bu berbat dönemin sona erdiği 1934'te ölenlerden sekiz milyon daha fazla insan ölmüştü. Bir sonraki sayımda o kadar çok ölüm ortaya çıkmıştı ki hükümet sonuçların açıklanmasını engelledi ve sayım kurulunun üyeleri tutuklandı, ardından, "nüfusu azaltmak için gösterdikleri haince çabanın cezasını çektiler."

Büyük olasılıkla Marx'in da arzu edeceği gibi, kolektifleşme bütün köylüleri (öldürmediği köylüleri) "sınıfsız" bir konuma getirmişti.

Artık beyinlerini kullanmadan yaşıyor ve çalışıyorlardı, başarma veya başaramama özgürlükleri ve istedikleri zaman tarlaları terk etme hakları ellerinden alınmıştı.

Ancak kolektif çiftliklerin sonuçta çiftçilerin yaşam koşullarını yükselttiği doğrudur. 10 yıl geçtikten sonra çiftçiler şöyle ya da böyle daha iyi evlere kavuşmuştu ve komünizm öncesi günlerde sahip olduklarından daha fazla yiyeceğe sahiplerdi. Ayrıca, hükümet kolektif çiftliklere tarım uzmanları, traktörler ve biçerdöverler sağladığından, kentler için daha fazla ürün yetiştiriliyordu. 1938'e gelindiğinde, II. Dünya Savaşı'nın öncesinde, Rus çiftçiler I. Dünya Savaşı'ndan önce çok daha fazla sayıda çiftçinin yetiştirdiği kadar tahıl yetiştiriyordu. Dolayısıyla kolektifleşme, Stalin'in tasarladığı gibi, sanayileşmeyi hızlandırmıştı. Artık tarlada çalışacak daha az sayıda işçiye gereksinim vardı ve 20 milyon köylü çiftliklerden alınıp kentlere, yeni fabrikalarda çalışmaya götürüldü.

"Çelik adam" bir "metal ülkesi" istiyordu ve bunu hemen istiyordu. Bu nedenle planlamacıları Rusya'nın milli gelirinin üçte birinin sanayi kollarının kurulmasına harcanması gerektiğine karar verdi. Üretilen her şeyin yalnızca üçte ikisi halka bırakılıyordu. Bu, halkının çoğunluğu yoksul olan bir ülke için acımasız bir karardı. Hükümet, vergileri fiyatlara eklemek yoluyla halktan sakladığı ağır satış vergileriyle yeni fabrikalar, makineler ve demiryolları için para topluyordu. Halk aynı zamanda, düşük maaşlarla ağır işlerde çalışarak sanayileşmenin bedelini ödüyordu, işçiler, belirli sayıdaki fabrika işçilerine gerekli besini sağlamak zorunda olan köylerden ve kolektif çiftliklerden alınıp götürülüyordu. Bu işçiler genellikle herhangi bir biçimde ısıtılmayan barakalarda yaşıyor ve günde tek bir öğün yiyorlardı.

Rusya ağır sanayiini çabucak kurdu. Birçok yerde dev çelik fabrikaları inşa edildi, hidroelektrik santralları elektrik üretimini büyük ölçüde artırdı, maden ocakları açıldı ve Moskova'nın doğusunda, Asya'nın uzak otlaklarında bile sanayi faaliyetleri başladı. 1930'ların sonuna gelindiğinde Rusya dünyanın en büyük traktör ve lokomotif üreticisiydi. Yalnızca Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya sanayileşme konusunda Rusya'nın ilerisindeydi.

Bir biçimde günlük yaşamın da iyileştiği söylenmeli. 1930'ların sonlarında dükkânlarda daha fazla yiyecek maddesi ve temel

mallar bulunuyordu ve devlet sağlık hizmeti veriyordu. Pek iyi olmasa da herkesin bir işi vardı. Çocuklar okula gidiyordu, anne babalarının büyük kısmı da işten sonra akşam okullarına gidiyor ve okuma yazma öğreniyordu. Rusya'nın en geri kalmış bölgelerinde bile kadınlar siyasal, toplumsal ve yasal bakımdan özgürlüklerine kavuşmuştu.

1930'larda Stalin bütün Rusya'nın üzerine dev bir ayı gibi dikilmişti. Gelmiş geçmiş bütün çarlardan daha güçlü ve acımasızdı; izleyen 20 yıl boyunca da daha çok sayıda insanın üzerinde daha fazla denetim kuracak ve olayları dünya tarihinde hiç kimsenin belirleyemediği kadar belirleyecekti. Ancak elbette düşmanları vardı, fısıldaşmaya ve komplo kurmaya başlamışlardı. Bazıları düpedüz Stalin'in gücünü kıskanırken, bazıları da çok uzaklardan Stalin'in, Marx'in ve Lenin'in düşüncelerine akıl almaz biçimde ihanet ettiğini haykıran Troçki'ye kulak veriyordu.

Stalin'in kendisi de komployu iş edinmişti ve yaratılıştan paranoyaktı. Kimseye güvenmiyordu, Bolşeviklere bile, hatta özellikle onlara. Casusları kötü bakışlar ve somurtkan ifadeler gördüklerinde hemen bildiriyordu, Stalin de onlara kolayca inanıyordu. Rakiplerini tanıyordu veya tanıdığım düşünüyordu, onları ortadan kaldırmak zorundaydı. Bir temizlik yapmak için kurnazca bir yol buldu.

Rakiplerinden biri, Leningrad'ın (Petrograd'a yeni verilen ad) komünist şefi Sergey Kirov'du. Başkaları gibi Kirov da Stalin'in acımasızlığı karşısında kaygılanıyordu. Stalin açısından en kötüsü, kendisi görevden uzaklaştırılsa yerini büyük olasılıkla Kirov'un alacak olmasıydı. Dolayısıyla Kirov Stalin'in düşmanıydı ve bu yüzden halkın da düşmanıydı.

Kesin kanıt yok, ama Stalin'in, "Kirov'u öldür" emrini verdiği yeteri kadar açıktı. Biri işi yapması için bir kiralık katil buldu, katil işini yaptı ve Stalin hemen Leningrad'a gelerek bizzat "soruşturmayı" yönetti. Kiralık katil tabii ki kurşuna dizildi; karısı, eski karısı, baldızı ve bir kardeşi de kurşuna dizildiler. Cinayette büyük olasılıkla parmağı olan Kirov'un koruması manivelalarla dövülerek öldürüldü, belki de kiralık katili tutan kişi olan polis şefi bir çalışma kampına yollandı ve sonra da öldürüldü. Stalin ayrıca terörist olduklarını iddia ederek bazı rakiplerini kurşuna dizdirme fırsatını da kaçırmadı. Kirov'un cenazesinde tabutun taşınmasına

yardım etti ve müteveffa arkadaşının adını bir bale topluluğuna verdi: Kirov Balesi.

Kirov'un öldürülmesini bahane ederek temizlik yapmaya, terör estirmeye başladı. Yüzden fazla gerçek veya hayali düşmanını öldürdü ve binlercesini de çalışma kamplarına yolladı. Ardından yıllardır tanıdığı insanları, Bolşevikleri yargıladı. Sanıkların çoğu Kirov'u öldürmek, Stalin'e karşı komplo kurmak ve çok uzaklardaki Troçki'den emir almakla suçlandı. Stalin büyük olasılıkla görülemeyeceği bir bölmeden bu yargılamaları izlemişti.

Dünya da bu yargılamaları yakından izliyordu. Suçlanan insanların mahkemenin karşısına çıkıp, Kirov'u öldürdüklerini, Stalin'e karşı komplo hazırladıklarını ve yurtdışındaki Troçki'den emir aldıklarını üzülerek itiraf etmelerine hayret ediyorlardı. Mahkeme çabucak sonuçlandı ve suçlananların çoğu idam edildi. Kafaları karışan Rusya dışındakiler, bu insanların neden kendilerini alçaltarak bu akıl almaz itirafları yaptıklarını soruyorlardı. Bunu kimse bilmiyor. Belki işkence görmüşlerdi veya ailelerinin öldürülmesine engel olmak istiyorlardı, belki de partinin onlardan istediği şeyin doğru olduğuna gerçekten inanıyorlardı.

Herkesin gözü önünde yapılan yargılamalar Stalin'in temizlik faaliyetinin yalnızca görünen kısmıydı. Gözlerden uzakta, çok daha fazla sayıda Rus, genellikle gecenin bir yarısı kapıları gürültülü bir biçimde vurularak alınıp götürülmüştü. Bu insanlar yargılanmadan kurşuna dizildiler veya dosyalarına vurulan, "Sonsuza kadar tutulacak [hapsedilecek]" damgasıyla çalışma kamplarına yollandılar. Ordudaki on komutandan dokuzu ve subayların yüzde 15'i tasfiye edildi. İktidarda olduğu süre boyunca Stalin 230.000 kişinin idamını onayladı; daha alt düzeydeki yetkililerin onayladığı idam sayısı çok çok daha fazlaydı. 1937 yılının Aralık ayında tek bir günde Stalin 3.167 idam onaylamış, sonra da sinemaya gitmişti.

Stalin eski düşmanı Troçki'yi de unutmamıştı. Kendisine bağlı siyasi polisin karargâhında üç kat yalnızca Troçki'yle ilgili dosyalara ve işlemlere ayrılmıştı. O dönemde Troçki Meksika'da yaşıyor ve hâlâ, kendisini bir atsineği kadar çıldırtıcı bulan Stalin'e karşı yazılar yazıyordu. 1940'ta

Stalin'in gizli polis örgütünden biri, Troçki'nin Mexico'daki evine girdi ve Troçki'nin başına bir buz baltasıyla vurdu.

19. Bölüm

Führer Üstün Bir Irk Yaratmaya Çalışıyor

Lenin ve Stalin Rusya'yı yaklaştıkça uzaklaşan sınıfsız toplum hedefine doğru götürürken Adolf Hitler de Almanya'yı farklı bir mükemmel toplum düşüne doğru sürüklüyordu. Yöntem ve sonuç aşağı yukarı aynıydı: İnsanlar üzerinde neredeyse mutlak iktidar kuran bir devlet.

Ancak Hitler farklı bir malzemeyle çalışmıştı. Rusya I. Dünya Savaşı'ndan parçalanmış olarak çıkarken, Almanya fazla zarar görmemişti. Savaştan hemen sonra Fransa'dan bu ülkeye gidenler, harap olmuş siperleri geçer geçmez ekili arazileri, bakımlı evleri ve iyi beslenen insanlarıyla mutlu bir ülkeyle karşılaştıklarında çok şaşırmışlardı. Almanya hâlâ modern sanayi kolları, ünlü üniversiteleri ve eğitimli, çalışkan halkıyla övünebilirdi. Dahası, Almanlar savaşın sona ermesiyle hükümetlerini yeniden biçimlendirmişlerdi. Kayzer tahtan inmiş ve Almanya'nın yönetim biçimi tarihinde ilk kez demokrasi olmuştu.

Fakat izleyen 15 yıl Almanlar için sıkıntılı geçti. Bir kere kendilerine haksızlık edildiğine ve aşağılandıklarına inanıyorlardı. İtilaf Devletleri Versailles'da onları işlemedikleri bir suçu kabul etmeye ve ödeyemeyecekleri miktarlarda tazminatlar ödemeye zorlamışlardı. Ayrıca, Lenin'in yalnızca bir yıl önce onlara bıraktığı Almanya'nın doğusundaki toprakları vermeye de zorlanmışlardı.

Savaştan sonraki 15 yılda Alman ekonomisi üç krizle sarsılmıştı. İlk olarak savaştan hemen sonra, çok sayıda insan, özellikle de savaşa katılanlar işsiz kalmıştı. Ardından, bir iyileşme döneminden sonra, savaş tazminatlarını ödemek için büyük miktarlarda banknot basılması yüzünden Almanya korkunç bir enflasyon yaşadı. Paranın değeri o kadar düştü ki, üç beş tane havuç veya yarım kilogram un almak için kabarık bir banka hesabı bile yetmez oldu. Çoğu Alman birikimlerini harcadı. 10 yıl

sonra da “Büyük Ekonomik Bunalım” Almanya’yı ve sanayileşmiş ülkelerin büyük bir bölümünü etkisi altma aldı. 1930’lara gelindiğinde altı milyon Alman işsizdi.

Başka ülkelerin de sorunları vardı ve ellerinden gelen bütün çabayı göstererek bu sorunları çözmeye uğraşıyorlardı. Becerikli Almanlar daha fazlasını başaramaz mıydı? Evet, diye bağırıyordu kışkırtıcı konuşmalar yapan Adolf Hitler. Ne yapılması gerektiğini biliyordu; ulusu canlandırmakla kalmayıp Almanları bir kez daha üstün bir ırk yapacaktı.

Almanya açısından çok önemli bir rol oynayacak olan Hitler’in bu ülkede yetişmemiş olması bir hayli ilginçtir. Hitler, Avusturya’da, sınırın hemen öte yanında, o dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Almanca konuşulan merkezinde doğmuştu. Babası, merhametsiz, kolay öfkelenen emekli bir gümrük memuruydu, annesi de eskiden hizmetçiydi. Her ikisi de Adolf henüz onlu yaşlarındayken ölmüştü. On altısında liseden ayrıldı ve iki yıl sonra güzel sanatlar eğitimi almak için imparatorluğun başkenti Viyana’ya gitti.

Viyana Güzel Sanatlar Akademisi Hitler’in sınav çizimlerini “yetersiz” buldu ve onu akademiye kabul etmedi. Fakat Hitler beş yılını bu kentte geçirdi. Geceleri pansiyonlarda kaldı, parası bittiğinde kar küremek ve tren istasyonlarında yolcuların bavullarını taşımak gibi geçici işler yaptı. Ayrıca posta kartları çizerek ve bazı ürünler (örneğin Teddy Pudraları) için reklam afişleri yaparak da para kazandı. Birkaç iyi kalpli Yahudi satıcı onun vasat posta kartlarını sattı. Hitler garip bir gençti, tembel ve huysuzdu. Yağlı bir melon şapkası ve Neumann adında eski giysiler satan bir Macar Yahudisi’nin verdiği yıpranmış bir paltosu vardı.

Bu sırada Hitler yavaş yavaş Hitler oluyordu. Bir halk kütüphanesinde birçok türde kitap okuyor, dünyadaki olayları yakından izliyor ve tercihlerini belirliyordu. Uzak geçmişin Alınanlarını seviyordu. Onları kafasında, ormanlarda yaşayan, savaşçı tanrılara tapan ve Romalıların bile yenemediği güçlü kuvvetli dövüşçüler olarak canlandırıyordu. Almanya’nın bestecisi Richard Wagner’in operalarını seviyordu. Bu operaların, Kuzey mitolojisinin tanrıları ve kahramanlarıyla, iblisler, ifritler, kan davalarıyla ve hatta tanrıların yok oluşuyla (intikam peşindeki bir prenses, savaşta ölen

tanrıların şatosunu ateşe veriyor ve her şey yanıp kül oluyordu) dolu öykülerini de seviyordu.

Nefret ettiği şeyler ise çok fazlaydı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu yöneten Habsburg hanedanından nefret ediyordu; özel arabaları içinde kendisinin, kaldırımda ağır ağır yürüyen bir kılıksızın yanından geçip giden aristokratlardan nefret ediyordu; işadamlarından, sosyalistlerden ve komünistlerden nefret ediyordu. Hepsinden öte, zamanının pek çok Avrupalısı gibi Yahudilerden nefret ediyordu ve her türlü kötülüğün sorumlusu olarak onları görüyordu. Şatafatlı konuşmalar, heyecanlı jestler yaparak pansiyondaki diğer işsiz ve parasızlarla sevdiği ve sevmediği şeyleri tartışıyordu.

I. Dünya Savaşı'mn başlamasından bir yıl önce Hitler Avusturya'dan Almanya'nın güneyindeki Münih kentine taşındı. Bu yüzden de savaş başladığında, Avusturya ordusuna değil, Alman ordusuna katıldı. Sonraki birkaç yıl içinde, savaş onu tamamen değiştirdi. Barış zamanında bir hiçti, oysa şimdi büyük ve heyecan verici bir şeyin içine iyice girmiş gibi hissediyordu kendisini. Cephenin ön saflarında mesaj taşıyan bir "ulak" olarak görev yaptı ve bir bacağından yaralandı. Ardından Britanyalıların hardal gazı kullandığı bir saldırı, geçici bir körlük yaşamasına yol açtı. Gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle iki kez Demir Haç nişanı aldı. İkinci nişanın verilmesi için öneride bulunan, Hugo Gutmann adında Yahudi bir subaydı.

Savaştan sonraki iki yıl boyunca Hitler etkin bir görevde bulundu. Ordu onu eski kenti Münih'e yollamış ve savaştan dönenlerle işçiler arasında yurtseverliği canlı tutması için görevlendirmişti. O dönemde Münih, öfkeli, işsiz insanların barışseverlik, demokrasi ve komünizm üzerine tartıştığı dernekler ve topluluklarla dolup taşıyordu.

Aldığı emir üzerine Hitler, kısmen siyasi parti, kısmen de münazara derneği olan Alman İşçi Partisi'ne girdi. Yönetim kurulunun bir toplantısına katıldığında partinin ne kadar silik sönük olduğunu gördü. Toplantı bir bira salonunun küçük bir arka odasmda düzenlenmişti; sonradan şöyle yazacaktı: "Pis bir gaz lambasından yayılan soluk ışığın altında, bir masanın etrafında toplanmış dört kişi görmüştüm." İki üye toplantıya gelmemiş

olmalıydı, çünkü Hitler katıldığında kurulun yedinci üyesi olmuştu. Otuz yaşmdaydı.

Ordudan ayrıldı ve kendini parti çalışmalarına verdi, kısa bir süre sonra da Alman İşçi Partisi'nin başkanı oldu. Sahne arkasındaki tavırları acımasız ve kaba saba olsa da iyi bir hatip haline geldi. Küçük bıyığıyla görünümü pek etkileyici değildi, fakat suaygırı derisinden yapılma ağır bir binici kırbacı taşıyordu. Küçük partinin diğer bir üyesi Ernst Röhm'ün emrinde, partinin yumruğu olarak görev yapan kahverengi gömlekli parti militanlarından oluşan özel bir kuvvet vardı. Bu militanlar Hitler'i koruyor, komünistleri ve dövülmesi gereken herkesi dövüyorlardı.

Bu sırada Alman İşçi Partisi adını Nasyonal [Ulusal] Sosyalist Alman İşçi Partisi olarak değiştirmişti. Ad yanıltıcıydı, çünkü parti ne ulusal, ne sosyalistti, ne de esas olarak işçilerin oluşturduğu bir partiydi. Ad ayrıca çok da uzundu ama bu sorun bir süre sonra çözüldü. Herkes partiyi, Nasyonal ve sosyalist sözcüklerinin Almancalarından oluşturulan kısaltmayla anmaya başladı: Naziler.

1923'te, göçmen, eski serseri, eski onbaşı, küçük bir partinin başkanı Hitler yalnızca Münih'te değil, bütün Almanya'da iktidarı ele geçirmeye karar verdi. Ordudan destek almayı umuyordu, insanları yüreklendirebileceğine, yaptığı blöflerin tutacağına inanıyordu. 8 Kasım'da Münih'in siyasi önderlerinin toplandığı bir birahaneye girdi. Onunla birlikte, birahanenin içinde ve dışında yüzlerce parti militanı vardı.

Havaya ateş etti, kürsüye doğru yürüdü ve şöyle bağırdı: "Ulusal devrim başladı!" Ardından kentin merkezine doğru bir yürüyüş başlattı. Fakat polisler Nazilere ateş açtı; herkes dağıldı, Hitler bile. Sonra tutuklandı ve bütün Almanya'nın izlediği sansasyonel bir duruşmanın ardından mahkeme Hitler'e beş yıl hapis cezası verdi.

Gardiyanları Hitler'e ünlü biriymiş gibi davranıyordu ve Hitler hapishanede beş yıl değil yalnızca dokuz ay kaldı. Hapishanedeyken dalkavuk siyasetçiler ve kadın hayranları onu ziyaret ediyor, Hitler hapishanenin avlusunda diğer Nazi mahkûmlarla birlikte volta atıyordu. Bir yandan da, kısa bir süre sonra *Mein Kampf* (Kavgam) adıyla iki cilt halinde basılacak kitabını yazmaya başlamıştı.

Mein Kampf'ta Hitler kafasındaki dünyayı ve yapmayı tasarladığı şeyleri anlatıyordu. 'Yaşam,' diye yazıyordu Darwin'i ve diğerlerini yanlış yorumlayarak, "sonsuz bir mücadeledir. Güçlü olan gelişir, zayıf olan yok olur, çünkü bunu hak ederler. İnsanlar diğer hayvanların üzerinde bir egemenlik kurmuş ve insanlar arasında da bir 'ırk' diğerlerinin üzerine basmış, en tepeye çıkmıştır." Bu soylu halk, bu "üstün ırk", Kuzey Avrupa'nın "Ariler"i, özellikle de Alınanlardı.

Ancak Almanlar kısa bir süre önce eski güçlerini yitirmişlerdi. Üstün bir ırk olmak için, diyordu Hitler, Almanlar geçmişte olduğu gibi yazgılarını yeniden güçlü ve kararlı ellere bırakmalıdır. Onun yeni Almanyası'nda "demokratik saçmalıklar" olmayacaktı. Ülkeyi bir önder, bir eylem adamı, bir diktatör yönetecekti. Yani Hitler.

Almanların üstünlüklerini yitirmelerinin nedeni, diye yazıyordu, yalnızca güçlü bir önderlerinin olmayışı değildi. Aym zamanda ülkelerini paylaşmışlar ve hatta daha düşük nitelikli ırklardan insanlarla, özellikle de Slavlar ve Yahudilerle kanlarını karıştırmışlardı. Hitler'e göre Almanya'nın savaşta yenilmesinin, Versailles'da aşağılanmasının, açgözlü kapitalizmin, komünizmin, pornografinin ve fuhuşun sorumlusu Yahudilerdi. Üstün ırk "aşağı halklardan" kurtulmalıydı. "Bu dünyada iyi bir ırktan olmayan herkes süprüntüdür" diye yazıyordu, "Almanlar insanoğlunun bu iğrenç düşmanına karşı sonsuz bir öfke duymalıdır."

Üstün ırk için üstün bir tasarısı vardı. Almanların kendi dünyalarından çıkıp, eski cesaretlerini yeniden göstermesi ve kendileri için "yaşam alanları" fethetmesi gerekiyordu. İlk adım, güneybatıdaki eski düşmanları Fransa'yı, daha sonra yapacakları şeylere müdahale etmesine engel olmak için, yok etmekti. Ondan sonra Almanya doğuya yönelmeliydi. Avusturya ve Çekoslovakya'daki diğer Alman halklarını kendi yönetimi altına almalı ve onları tekrar Almanya'ya katmalıydı. Ardından can alıcı nokta gelecekti, düşman Slavlar yok edilecek, komünist Rusya karşısında zafer kazanılacak, Polonya'daki ve Rusya'nın güneybatısındaki ovalar Alman halkı için yaşam alanı olarak fethedilecekti.

1923 ve 1924 yıllarında herkes tarafından tamnan biri olsa da, hapishaneden salıverildikten sonra Hitler neredeyse unutulmuştu. Birkaç yıl boyunca Alman ekonomisi iyi gitmişti: Yığınları ayaklandırmaya çalışan

biri için iyi zamanlar kötüdür. İnsanlar Hitler’den hemen hemen hiç söz etmiyordu; Naziler artık alay konusu olmuştu ve Hitler’in iktidarı ele geçirmek için kalkıştığı eylem ‘Birahane Darbesi’ olarak anılıyordu. Eski arkadaşlarının pek çoğu onun bittiğine inanıyordu. 1929’da bir tarihçi Britanya büyükelçisinin Almanya anılarını yayma hazırlıyordu. Bir dipnotla Hitler’in hapse atılmasına değinmiş ve eklemişti: “Altı [metinde böyle geçiyor] ay sonra serbest bırakıldı... ondan sonra da yavaş yavaş unutuldu.”

1929’dan sonra Ekonomik Bunalım Hitler’e aradığı fırsatı verdi. Dükkânlar ve fabrikalar kapandı; yalnızca birkaç yıl önce birikimlerini enflasyon yüzünden kaybetmiş milyonlar, o dönemde de işlerini kaybettiler. Pek çok Alman, yalnızca on yıldır tanıdıkları kapitalist ekonomiye ve demokrasiye güvenini yitirdi. Bazıları sola yöneldi ve kurtuluşu, herkesin karnının doyduğu sınıfsız bir toplum vaat eden komünizmde gördü. Fakat çok sayıda insan, özellikle de orta tabaka komünizmi kesin ölüm olarak görüyordu. Stalin yönetimindeki Rusya hakkında az buçuk bir şeyler (bu kadarı onlar için yeter de artardı) biliyorlardı. Kimin veya neyin onları açlıktan ve komünizmden kurtaracağım soruyorlardı.

Hitler yanıtı biliyordu. Arka arkaya yaptığı konuşmalarla Almanları hipnotize ediyor, onları öfkesiyle coşturuyor ve yapabilecekleri şeylerin düşünü kurmalarını sağlıyordu. Versailles Antlaşması’nı soylu bir ırka yapılmış bir hakaret olduğunu söyleyerek eleştiriyor, demokratik Alman devletini zayıf ve etkisiz olduğu için küçümsüyor, sol partileri yerden yere vuruyor ve ülkeyi Bunalım’dan çıkaracağına yemin ediyordu.

Zor zamanların ve ateşli sözlerin yardımıyla Hitler ve Naziler iktidar yürüyüşlerine başladılar. Bu kez, 1923’ün tersine, yasal yollarla yaptılar. Reichstag’daki (parlamento) sandalye sayıları düzenli bir biçimde arttı, 1932’ye gelindiğinde Almanya’nın en büyük partisi oldular ve ülke yönetimini üstlendiler. O dönemde cumhurbaşkanı olan Paul von Hindenburg sert bir aristokrat ve eski bir generaldi. Şansölyeyi (bir başka deyişle hükümet başkanını) atamak onun göreviydi. Hitler’e güvenmiyordu, fakat Nazilerin ülkeyi yönetebileceklerini gösterme fırsatını elde ettiklerinin de farkındaydı. 1933’te Hitler’i şansölyeliğe getirdi.

Hitler’in *Mein Kampf* ta açıkça belirttiği gibi, “demokratik saçmalıklar” ona göre değildi. Diğer partilerle işbirliği yapmak gibi bir niyeti yoktu.

Mutlak iktidar istiyordu, bunu elde etmek için de bir bahaneye gereksinimi vardı. Tam bu sırada akli dengesi bozuk bir Hollandalı Reichstag binasını ateşe verdi ve binayı yakıp kül etti. Binada yangın çıkarılması için gizlice emir vermiş de olabilecek Hitler açısından yangın tam zamanında çıkmıştı. Sevinçten uçuyordu: "Şimdi elimdeler!"

Yangının sorumluluğunu komünistlere yükledi ve kendisine özgürlükleri kısıtlama yetkisi veren bir kararname yayımladı. Fakat yasalara uygunluk açısmdan anayasada değişiklik yapması gerekiyordu, bu nedenle parlamentoyu topladı. (Binaları olmadığından bir opera binasında toplandılar.) Parlamento artık Nazilerin denetimindeydi, çünkü çok sayıda komünist, on iki de sosyal demokrat vekili hapse atmışlardı.

Hitler parlamento üyelerini, kendisine parlamentonun onayı olmadan yasa çıkarma ve gerekirse anayasayı ihlal etme yetkisi veren bir yasa tasarısını onaylamaya zorladı. Sosyal demokratların lideri partisinin yasa tasarısına karşı olduğunu korkusuzca söylediğinde, Hitler ona, "Sizin oylarınızı istemiyorum... Almanya'nın yıldızı yükseliyor; sizinkiyse kaybolmak üzere. Ölüm çanınız çaldı" demişti. Parlamentonun büyük çoğunluğu yasa tasarısını onayladı ve dışarıda toplanmış çok sayıda Alman yasanın onaylandığını bağırarak herkese duyurdu.

Artık Führer ["Önder" anlamında Almanca sözcük], kin, korku ve kibirle birleştirerek Almanları üstün bir ırk yapmaya başlayabilirdi.

Bu tür duyguları harekete geçirmekte Hitler'in üstüne yoktu. Artık mükemmel bir hatip olmuştu, Wagner'in operalarına benzeyen mitingler düzenlemeyi öğrenmişti. Bir stadyum dolusu insan, postallı Nazi askerlerinin, adımlarını yurtseverlik marşlarının ritmine uydurarak kollar halinde stadyumdan içeri girişini, meşalelerin ışığı altında huşu içinde seyrediyordu. Üniformalar içinde bin asker sahnenin önünde kare biçiminde diziliyordu. Nazi bayrakları dalgalandırılıyor ve projektörler ışık demetlerinden bir kubbe oluşturuyordu.

Sonunda Führer görünüyor, Nazi selamıyla halkı selamlıyor ve mikrofonun başına geçiyordu. Buradan sözleri yalnızca karşısındaki kalabalığa değil, radyo aracılığıyla bütün Almanya'ya ulaşıyordu. Führer'in üzerine düşen parlak bir ışık demeti dışında

stadyumdaki bütün ışıklar söndürülüyordu. Nihayet konuşmaya başladığında kalabalığı coşku ve öfke dolu, belki de çılgınca sözlerle hareketlendiriyordu. Kalabalık tek bir ağızdan bağırıyordu: “Sieg heil!” (“Yaşasın zafer!”), “Sieg heil! Sieg heil! Sieg heil!”

İktidarı ele geçirdikten kısa bir süre sonra Hitler arkadaşı Röhm’den kurtulmaya ve parti militanlarının sayısını azaltmaya karar verdi. Bu taşkın ve düzensiz topluluk iktidarı ele geçirmesine yardım etmişti fakat iktidarı elde tutmak veya savaş için uygun değildi. Doğuya doğru yayılma planı için düzenli orduya ve becerikli komutanlara gereksinimi olacaktı. Bu nedenle Hitler Haziran ayında bir hafta sonu “düşmanlarını temizlemeye” başladı. (Yaşamı boyunca düşmanlarına, hazırlıksız yakalandıkları hafta sonları saldırmayı yeğledi.)

Rohm ve birkaç yandaşı bir tatil yerindeki otelde kalıyorlardı. Hitler Röhm’ün odasına gitti, onu uyandırdı ve öldürttü. Aynı dönemde Naziler çok sayıda başka parti militanım ve kendilerini rahatsız eden insanı öldürdüler; öldürülen insanların sayıları belki de bini bulmuştu. Onlara sıkıntı yaratan iki generali de evlerinin önünde vurdular. Naziler ünlü bir müzik eleştirmeni olan Willi Schmitt’i de yanlışlıkla öldürdüler; öldürülecekler listesindeki biriyle aynı adı taşıyordu. Bazı askerler yalnızca eğlence için bir grup Yahudi’yi öldürdü. Naziler daha sonra birkaç komünist lideri öldürdü. Kaçabilenler Rusya’ya gitti, orada da Stalin tarafından öldürüldüler.

Hitler yaptığı temizliği “uzun bıçaklar gecesi” olarak adlandırıyordu. Temizlik sona erdiğinde parlamentoda yaptığı bir konuşmada Alman halkının “en yüksek yargıcı” olduğunu açıkladı. Çok uzaklarda, Moskova’da bu temizliği öğrenen Stalin birilerine şöyle demişti: “Almanya’da olanları duydunuz mu? Şu Hitler ne adam! Siyasi rakiplerinin hakkından nasıl geleceğini biliyor.” Kısa bir süre sonra kendisi de bir temizliğe girişecek olan Stalin belki Hitler’den de etkilenmişti.

Stalin gibi Hitler ve Naziler de totaliterdi, yani her Alman’ın yaşamını denetim altına almak istiyorlardı. Herkesin Führer’i koşulsuz sevmesini ve kendi kişiliğini hiçe saymasını istiyorlardı. Führer Hitler gençliğine şöyle sesleniyordu: “Dersimizi öğrenmemiz gerekir: Tek bir iradenin buyruğu altında olmalıyız; tek bir birlik oluşturmalıyız; disiplin bizi birbirimize

kaynaştırmalı; itaat ve fedakârlık hepimizin içini doldurmak, çünkü ulus bizden önce gelir.”

Ruslardan ödünç aldıkları fikirle Naziler, kendilerine en ufak bir biçimde karşı koyanları bile yolladıkları toplama kampları kurdular. Kamptakiler fena halde dövülüyor, bazen de öldürülüyordu. İstihbarat örgütü, her bir Almanı araştırması ve gözlerine çarpan haince davranışları bildirmesi için 100.000 yarı zamanlı casus çalıştırıyordu. Sekreterinin, oğlunun veya arkadaşının bir muhbir olup olmadığmı kimse bilmiyordu. Führer’e “fare avcısı” demeye cesaret edenin vay haline! Casusların bir sözü, Nazi çetelerinin ziyaretine, işkenceye ve ölüme yol açabilirdi.

Düşünmek, düşündüklerini söylemek, yol göstermek tehlikeliydi. Naziler düşmanca yazılar yazan gazetecileri, sendikacıları, papazları ve üniversite öğretmenlerini görevden alıyordu. Müzelerin duvarlarından Van Gogh, Picasso, Grosz ve Chagall’m “ahlak düşkünü” resmilerini indiriyorlardı. Hitler’in şansölye olmasından birkaç ay sonra binlerce öğrenci ellerinde meşalelerle Berlin Üniversitesi’nin yanındaki bir meydana yürümüşlerdi. Meşaleleri kullanarak dev bir kitap yığınım ateşe vermiş, alevler gökyüzüne yükselirken ateşe kitap atmaya devam etmişler ve toplam 20.000 kitap yakmışlardı. Benzer olaylar başka kentlerde de yaşanmıştı. Öğrenciler, “Geleceğimiz üzerinde yıkıcı etkileri olan veya Alman düşüncesinin köklerine, Alman yurduna ve de halkımızı harekete geçiren kuvvetlere saldıran” her türlü kitabı yaktıklarım söylüyorlardı.

Totaliter denetim toplama kamplarından ve kitapların yakıldığı ateşlerden daha fazlasını gerektirir. Gelecek kuşakların biçimlendirilmesi en az bunlar kadar önemliydi. Çocuklar altı yaşındayken Hitler Gençliği’ne katılıyor ve on yaşında hepsi şu andı içiyordu: “Önderimizi temsil eden bu soylu sancağın huzurunda, bütün çabamı ve gücümü ülkemizin kurtarıcısı Adolf Hitler’e adayacağıma ant içerim. Hayatımdan onun için vazgeçmeye istekli ve hazırım, Tanrı şahidim olsun.” On sekiz yaşına dek Hitler Gençliği’ne izcilik, spor, askerlik eğitimi veriliyor ve üstün ırkın tarihi öğretiliyordu.

Hitler *Mein Kamptf* Alman halkım arı hale getireceğine söz vermişti ve iktidarı ele geçirir geçirmez bu işe girişti.

Yahudiler Alman nüfusunun yüzde birinden daha azım oluşturuyordu. Naziler onları kamudaki, okullardaki ve üniversitedeki görevlerinden uzaklaştırdılar. Yahudilerin yurttaşlık haklarının olmadığını açıkladılar ve Yahudilerle evlenmeyi, hatta cinsel ilişkiyi yasakladılar. Hitler Yahudilerden gerçekten nefret ediyordu. (Bir keresinde ABD başkanı Franklin Roosevelt'ten, "melez" olduğu "tamamen zencimsi bir yüze sahip" olmasından anlaşılan bir kadınla evli "düzenbaz bir Yahudi" biçiminde söz etmişti. Söylediklerinin hiçbiri doğru değildi.) Ayrıca şu da vardı: Orta sınıf veya "kapitalistler" Lenin ve Stalin için ne ise, Yahudiler de Hitler için oydu; yani bir günah keçisi ve halkın birlik beraberlik duygularını pekiştirmek için yaratılmış ortak bir düşman.

1938 yılında, Nazilerin anne babasına kötü davranmaları yüzünden yarı delirmiş bir Yahudi çocuk, bir Alman devlet görevlisini vurup öldürmüştü. Naziler buna, "Kristalnacht" veya "Kırık Camlar Gecesi" olarak adlandırılan bir toplu şiddet eylemini süratle gerçekleştiren parti militanlarını serbest bırakarak karşılık verdiler. Almanya'nın her yerinde Yahudilerin dükkânlarını, bürolarım ve sinagogları yağmaladılar, darmadağın ettiler ve yaktılar. Binlerce Yahudi'yi fena halde dövdüler, sayısız Yahudi'nin ırzına geçtiler, pek çoğunu öldürdüler ve yaklaşık 30.000 Yahudi'yi toplama kamplarına göndermek üzere tutukladılar. Nazi savcılar cinayetleri önemsemedi, çünkü katiller şöyle ya da böyle emirleri uygulamıştı. Öte yandan ırza geçenler ağır biçimde cezalandırıldı: Yahudilerle cinsel ilişki kurma yasağını ihlal etmişlerdi. Hükümet daha sonra işyerleri Naziler tarafından harap edilmiş Yahudilere sigorta şirketlerince ödenen paraya el koydu. Saldırıları tahrik ettikleri için Yahudileri toplu olarak bir milyar mark para cezasına çarptırdılar.

Yeni yönetimin yol açtığı dehşete karşın pek çok Alman halinden hoşnut gibi görünüyordu. Özgürlüklerini kaybetseler ne olurdu? Özgürlüğü zaten bilmiyor veya önemsemiyorlardı. Hitler savaşa hazırlık olarak yeniden silahlanmaya başlaymca Almanya'daki Ekonomik Bunalım sona ermiş ve neredeyse herkesin bir işi olmuştu. Hitler'in iktidarında en azından açlıktan ölme özgürlüğün yok, diye şakalar yapıyorlardı. "Eğlence Sayesinde Dayanıklılık" adı verilen bir programla hükümet işçilere Akdeniz'de sudan ucuz deniz gezileri, Baltık Denizi'nde tatiller, Alp Dağları'nda kayak yapma olanağı, yetişkinler için eğitim ve ucuz tiyatro biletleri sağlıyordu.

Bazı Almanlar yöneticileriyle ilgili gerçeği biliyor ve onlardan nefret ediyorlardı. Almanya, davranışların dürüst ve onurlu olması gerektiğine inanan çok sayıda insan yetiştirdiği için bu o kadar da şaşırtıcı değildi. Düşüncelerini söyleme cesareti gösterenlerden biri, Berlin'in şık bir banliyösündeki kilisenin papazı Martin Niemöller'di. Niemöller 1. Dünya Savaşı'nda bir Alman denizaltı kaptanıydı ve herkesçe tanınan bir kahramandı. 1930'ların başlarında Hitler'i desteklemiş ama kısa bir süre sonra gerçekleri görüp düş kırıklığına uğramıştı. Nazilerin Alman kiliselerini denetim altına alma çabalarına karşı koymuştu. Naziler Hitler'e açık muhalefeti yüzünden onu 1937'de tutuklayıp toplama kampına yolladıkları halde, Niemöller daha sonraları çok az şey yaptığı için kendini suçlayacaktı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Niemöller (barışçı düşünceleriyle ilgili) çok sayıda konuşma yaptı; konuşmalarım genellikle şu sözlerle bitiriyordu: "Önce komünistlere saldırdılar, ses çıkarmadım çünkü komünist değildim. Sonra Yahudilere saldırdılar, ses çıkarmadım çünkü Yahudi değildim. Sonra sendikacılara saldırdılar, ses çıkarmadım çünkü sendikacı değildim. Sonra Katoliklere saldırdılar, ses çıkarmadım, çünkü Protestandım. Sonra bana saldırdılar ve artık sesini çıkaracak kimse kalmamıştı." Niemöller yalnızca kendini değil, pek çok insanı suçluyordu.

İktidarı ele geçirme, cinayetler, bir halkın yoldan çıkışı Nazilerin 1930'lardaki öyküsünün yalnızca bir bölümüdür. *Mein Kampf*ta haydutların şefi savaş ve fetih sözü vermişti. Yirminci Bölüm'de göreceğimiz gibi Naziler, 1930'larda Almanya'yı yeniden biçimlendirirken aynı zamanda halkları Almanca konuşan komşu ülkeleri de ele geçirmeye başladılar. Onlar da üstün ırkın üyeleriydi.

Hitler Berlin'de bulunmadığı zamanlarda Alman Alpleri'ndeki bir köşkte yaşıyordu. Kayanın içine oyulmuş bir asansörle Obersaltzberg Dağı'nm tepesindeki özel sığınağına çıkıyordu. Buradan diğer tepelere bakıyor ve kendi kendine Almanya ve Avrupa'yı bundan sonra neyin beklediğini soruyordu. Bir Nazi sloganı şöyleydi: "Bugün Almanya, yarın dünya."

Ara sıra başka hükümdarları, kendisinden daha büyük olanları düşünmüş olmalı. Konuşmalarında genellikle Stalin hakkında atıp tutardı,

ama Stalin’i uzaktan izleyerek bazı şeyler öğrenmişti, tıpkı Stalin’in de ondan öğrendiği gibi. İkisi de büyük yalanların, günah keçilerinin, çalışma kamplarının, rap rap yürüyen postalların, sansürün, kinin, tasfiyelerin ve şiddetin yararlarını biliyordu. Biri ırk, diğeri sınıf üzerinden halk avcılığı yapıyordu, ama her ikisi için de asıl önemlisi iktidar, insanların mutlak denetimiydi. Stalin Hitler’den hayranlıkla söz etmişti: “Ne adam!” Hitler de Stalin için, “Bir hayvan, ama muhteşem büyüklükte bir hayvan!” ve “Kendi tarzmda müthiş biri” diyecekti.

20. Bölüm

Daha Büyük, Daha Acımasız Bir Savaş Başlatıyoruz

1914 ile 1918 arasındaki o korkunç yıllarda çoğu kişi I. Dünya Savaşı'nın aynı zamanda sonuncusu olacağını düşünmüştü. O, "Savaşı bitirmek için açılmış bir savaştı." Fakat 1930'larda Avrupa, Afrika ve Uzakdoğu sendeledi ve bir başka savaşa doğru yuvarlandı. Barışı ve dünya kamuoyunu hor görme, suyun üzerindeki benzin gibi her yanı hızla sardı.

Karışıklık Asya'nın doğu ucunda başladı. 1931'de, Mançurya'nın güneyindeki Japon askeri birlikleri Çin'in bu kuzey ilini tamamen ele geçirdiler. Saldırı emrini Tokyo'dan gelmemişti; birlikler kendi başlarına hareket etmişlerdi. Bununla beraber toprak kazanmak pek çok Japon'u hoşnut etmiş ve Japon hükümeti Mançurya'yı "bağımsız" bir devlet olarak kabul etmişti. En az Japonların saldırganlığı kadar kötü ve korkutucu olan bir şey de, diğer ülkelerin bu olağandışı olaya yumuşak bir biçimde tepki göstermeleriydi. Milletler Cemiyeti'nin harekete geçmesi gerekiyordu, fakat cemiyet savaş istemiyordu, bu nedenle yalnızca nazik bir biçimde kınadı. Bu bile Japonların öfkelenmelerine Cemiyet'ten ayrılmalarına yetti.

Ardından daha kötüsü de oldu. Japonya, büyük ve güçsüz komşusu Çin'in zenginliğinden yararlanmak istiyordu. Bu iki ülke arasında bir savaşın çıkması an meselesiydi. Bir Japon generale Çin'e saldırılmamasmı söylemek, "bir erkeğe, çoktan hamile bıraktığı bir kadınla yakın ilişki kurmamasını söylemeye" benziyordu. 1937'de Japonya Çin'e saldırdı. Daha önce olduğu gibi Cemiyet Japonya'yı kınadı ve Japonlardan diğer devletlerle bir araya gelmesini istedi. Tabii Japonya reddetti, savaşı sürdürdü. Çin'in demiryollarını, verimli topraklarının büyük bölümünü ve

büyük kentlerini yavaş yavaş ele geçirdi. Batılı bir devlet adamının dediği gibi Çin'i "bir enginar gibi yaprak yaprak" yedi bitirdi. Nanjing'de Japon askerleri emir üzerine kentte yaşayanların yarısından fazlasmı öldürdü.

Bu sırada bir Avrupa ülkesi Japonya'nın gözler önüne serdiği gerçeği pekiştirdi: Cemiyet barışı koruyamıyordu. İtalya o dönemde siyah gömlek ve beyaz tozluk giyen fiyakalı bir diktatör tarafından, Benito Mussolini tarafından yönetiliyordu. İtalya'da "özgürlüğün kokmuş cesedini gömdüğünü" ilan etmişti ve sanat ile yaşamı çok fazla seven ama savaşı yeteri kadar sevmeyen bir halkı büyük bir halk yapmakla övünüyordu. Büyük olmak için, diyordu, bir ulusun imparatorluk olması gerekir. 1935'te İtalyan birliklerine Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alan şimdiki Etiyopya'ya saldırma emri verdi.

Böylece Cemiyet bir başka smavla karşı karşıya kaldı ve bunda da başarısız oldu. Üyeler İtalya'ya yalnızca ekonomik yaptırımlarda bulunulmasını uygun gördüler, bu yaptırımlar da sert değildi. (Mussolini ülkeye petrol girişinin engellenmesinin sıkıntı yaratacağım söylediğinde Cemiyet onun isteğini dikkate almıştı!) Japonlar gibi Mussolini de Cemiyet'ten öfkeyle -daha doğrusu caka satarak- çıkıp gitti. Başlıca silahları mızrak olan bir halka karşı bomba ve zehirli gaz kullandığı savaşı sürdürdü ve kazandığında yeni bir Roma İmparatorluğunun kurulduğunu bas bas bağırarak ilan etti.

Geliyorum diyen büyük bir felaketin tatsız işaretleri arasında Hitler en kötü olanıydı. Daha 1920'lerde son derece açık bir biçimde her şeyi tasarlamıştı. İktidarı ele geçirdikten sonra şaşılacak kadar hızlı hareket etti. 1933'te ülkesini Milletler Cemiyeti'nden çekti. 1935'te, Versailles Antlaşması'na rağmen Almanya'nın yeniden silahlanacağını ilan ederek herkesi ürküttü. Britanya, Fransa ve hatta İtalya itiraz ettiler ama Hitler yoluna nasıl devam edeceğini biliyordu. Bir ordu ve dünyanın en büyük hava kuvvetlerini kurdu, Japonya ve İtalya ile anlaşmalar imzaladı, böylece bu yasadışı üçlü Mihver Devletleri adı verilen bir birlik oluşturdu.

Hitler, tam üç kez toprak ele geçirmek üzere saldırdı. Versailles Antlaşmasıyla Fransa ile Almanya arasında silahtan arındırılmış tampon bölge haline getirilen bir Alman eyaleti olan Ren Bölgesi'yle işe başladı. 1936 yılında Hitler gözü pek bir biçimde, o dönemde sayıları çok da

olmayan askeri birliklerini yolladı ve Ren Bölgesi'ne el koydu. Doğal olarak büyük devletler öfkelendi. Fransa bu noktada tek başına Hitler'i durdurabilirdi fakat gereken kararlılığı göstermedi. Milletler Cemiyeti görüşmeye çağırdığında Hitler yumuşak bir üslupla yalnızca barış istediğini ve "toprak talebi" olmadığını söyledi.

Bunun yalan olduğu ortaya çıktı. Hitler Avusturya'yı fena halde istiyordu. Bir kere orada doğduğu için, sonra da Avusturya Almanca konuşulan bir ülke, dolayısıyla da Almanya ile birlikte üstün ırkın meşru ülkesi olduğu için. AvusturyalIlar bir Nazi yeraltı örgütünün ülkelerini Almanya'ya katmayı amaçlayan bir darbe hazırlığında olduğunu öğrendiklerinde, Avusturya şansölyesi Führer'i görmeye gitti. Özür dilemek şöyle dursun, Hitler adama bağırıp çağırdı. Avusturya şansölyesine isteklerinin sıralandığı bir belgeyi imzalamasını, yoksa "ordunun Avusturya'ya girmesini emredeceğini" söyledi.

Avusturya şansölyesi imzaladı, fakat Hitler askerlerini yine de Avusturya-Almanya sınırına yolladı. Avusturyalı lider Britanya, Fransa ve İtalya'dan kendisine destek olmalarını istedi, ama olmadılar. AvusturyalI şansölye Mussolini'ye telefon ettiğinde, artık Hitler'in uşağı olan Mussolini telefona çıkmadı. Hitler soğukkanlılıkla askerlerini sınırdan geçirip Avusturya'ya soktu. Avusturya'da bir halk oylaması düzenledi ve halkın yüzde 99,75'i Almanya'yla birleşmeye evet dedi.

Hitler'in kucağına düşme sırası kısa bir süre sonra bir başka komşu ülkeye geldi. Küçük ve demokratik Çekoslovakya Avrupa'nın tam ortasında yer alıyordu. Artık Almanya, Avusturya'yı ele geçirdikten sonra, Çekoslovakya'nın batısını tamamen kuşatmıştı. Bu küçük ülkenin halkı neredeyse tamamen, Slovakça veya Çekçe konuşan Slavlardan oluşuyordu; fakat Südetler bölgesinde. Alman sınırı boyunca uzanan dağlık bölgede. Almanca konuşan topluluklar da vardı. Hitler Slav çoğunluğun bu Alman azınlığa baskı uyguladığını ve binlercesini öldürdüğünü söyleyerek yaygara koparmaya başladı. Çekoslovakya'nın, Südetler bölgesini Almanya'ya vermesini istiyordu.

Bu istek, bir krize yol açtı çünkü bir ulusun geleceği söz konusuydu. Südetler bölgesinde çok önemli kaleler ve dağ geçitleri vardı; bunlar ele geçirilirse Çeklerin bu sınırı bütünüyle savunmasız kalacaktı. Ayrıca toprak

kaybetmek de büyük bir aşağılanmaydı. Hitler koşullarını daha da sertleştirdi. Yalnızca Südetler bölgesini değil, Çekoslovakya’nın tamamını egemenliği altına almakla tehdit ediyor gibiydi.

Artık Fransa ve Britanya şu soruyla karşı karşıyaydı: Hitler’i durdurmak için savaş açacaklar mıydı? Çekler için savaşmak istemiyorlardı, dahası savaşa hiç hazır değillerdi. Britanyalı komutanlar, Britanya'nın hava kuvvetlerini güçlendirmeden Almanya’yla savaşmasının tüfeği doldurmadan tetiğini çekmeye benzediğini söylüyorlardı.

Gerginlik doruğa ulaşınca Hitler ve Mussolini ile Fransız ve Britanyalı liderler Münih’te bir araya geldi. Hitler ne kadar kibar bir adam olduğunu göstererek, peki dedi, yalnızca Südetler bölgesini alacaktı, Çekoslovakya’nın tamamını değil. Savaşa meydan vermedikleri için mutlu olan Fransa ve Britanya liderleri barış anlaşmasını imzaladı. Ancak, saygınlıklarını korumak için Çekoslovakya’nın geri kalanına destek olacakları konusunda güvence verdiler. Ülkeleri Fransa ve Britanya’ya döndüklerinde kutlamalarla karşılandılar. Britanya başbakanı Neville Chamberlain İngilizlere yaptığı bir konuşmada, “onurlu barış... tam zamanında barış” getirdiğini söylemişti.

Böylece Hitler Südetler bölgesini yutuverdi, bu arada iki komşu ülke, Macaristan ve Polonya da Hitler’in kendilerine fırlatıp attığı Doğu Çekoslovakya’dan büyük toprak parçaları kopardılar. Küçük ülkenin geri kalanı güvenlik içindeymiş gibi görünüyordu. Öyle değildi. 1939’un başlarında Alman askerleri ülkeye girdi ve Çekoslovakya’nın geri kalanım işgal etti. Verdikleri söze karşın Fransa ve Britanya bir kenara çekilip izlediler.

Hitler’in, çevresindekiler için korkunç bir tehdit olduğunu artık herkes anlamıştı. Ama hiç kimse, hatta Hitler’in kendisi bile, yalnızca altı ay sonra büyük bir savaşın başlayacağını bilmiyordu.

1939 Ağustosu’nun sonlarında Hitler ve Stalin dünyayı dehşete düşürdüler. Yaptıkları yalnızca bir saldırmazlık paktı imzalamaktı. Bu iki lider, aşırı sağ ve aşırı solun liderleri, düşmanken dost olmuşlardı. Aslında dost filan olmamışlardı, Hitler hâlâ, öteden beri hayal ettiği şeyi, Rusya’yı yok etmeyi tasarlıyordu. Fakat, acımasız devletler arasında kalmak dışında

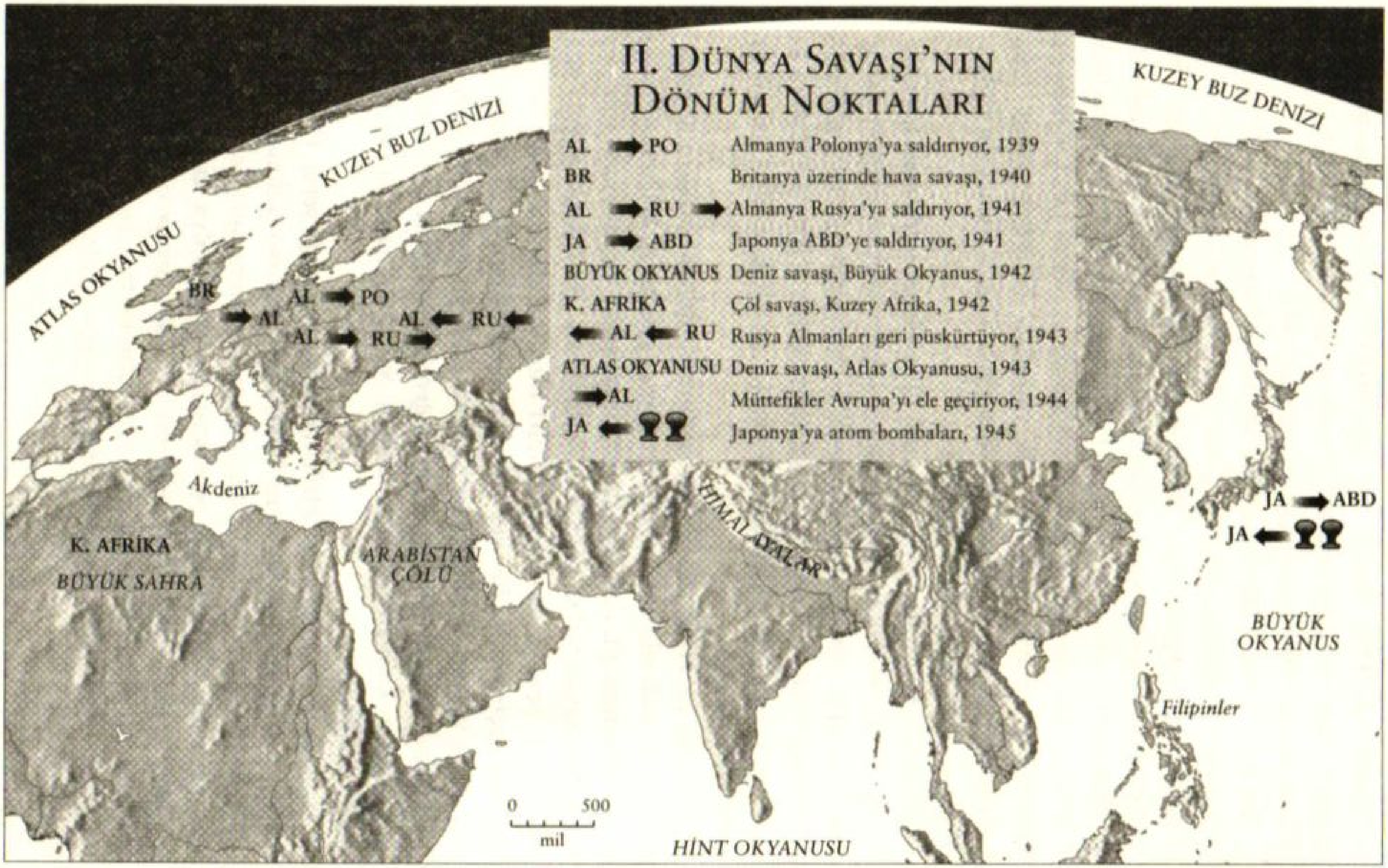
bir suçu olmayan diğer komşu ülkeleri ele geçirirken Stalin’in tarafsız kalmasını istiyordu. Hitler’den biraz çekinen Stalin anlaşma yaptıkları için hoşnuttu.

Bir hafta sonra Alman uçakları doğudaki Polonya’ya girdi, yerdeki uçakları vurdular, kara ve demiryollarını havaya uçurdular ve Varşova’nın bir bölümünü dümdüz ettiler. “İyi niyet görevindeki” bir Alman eğitim gemisi, deniz kıyısındaki bir Polonya kalesini bombaladı. “Panzer”ler -Panter tankları- Polonya savunma hattına saldırdı ve ülkenin içlerine kadar girdi. PolonyalIların askeri gücü inanılmaz demodeydi: yalnızca tek bir tank tugayları olmasına karşın kılıç kuşanmış süvarilerden oluşan on iki tugayları vardı. Almanlar Polonya’nın yarısını çabucak ele geçirdi.

Bu arada Stalin hiç karşı çıkmadı. O ve Hitler saldırmazlık paktının gizli maddelerinde Almanya’nın saldırısı üzerine anlaşmışlardı. Karşılık olarak Almanlar da Rusların, I. Dünya Savaşı’nın sonlarında bıraktıkları Doğu Polonya’ya el koymasına izin veriyordu. Tıpkı Çekoslovakya’nın yok olduğu gibi Polonya da bir kez daha parçalara ayrılarak yok oldu.

Polonya’da Hitler blitzkrieg (yıldırım saldırı) olarak adlandırılan yeni ve yok edici bir savaş yöntemi uygulamıştı. I. Dünya Savaşı batı cephesinde kilitlenmişti çünkü, hendekler ve makineli tüfekler sayesinde savunmalar çok güçlüydü. Oysa II. Dünya Savaşı’nda tanklar ve uçaklar sayesinde saldırı durumundaki ordular üstünlüğü ele geçiriyor ve her şey çabucak olup bitiyordu. Tanklar düz arazilerde ve kumluk bölgelerde yüzlerce kilometreyi hızla kat edebiliyorlardı. Bombardıman uçakları geceleri denizleri aşıyor ve sonra da dönüp kahvaltıya yetişiyorlardı. Sabahtan akşama bir ülke el değiştirebiliyordu.

Polonya’ya saldırana dek Hitler ne zaman gözdağı verse, Fransa ve Britanya ne yapmaları gerektiği konusunda kararsız kalmışlardı. Bu kez öyle olmadı. Hitler’in PolonyalIlara saldırmasının üzerinden iki gün geçmeden Britanyalılar ve Fransızlar Almanya’ya savaş açtılar. Savaşa girmeleri Hitler için belki de kötü bir sürpriz olmuştu. Hitler’in bu iki ülkeyle savaşa girmeyi önceden mi tasarladığı, yoksa düpedüz bir hata yüzünden mi bir dünya savaşına yola açtığı bugün hâlâ bilinmiyor.

II. Dünya Savaşı'nın Dönüm Noktaları
AL → PO Almanya Polonya'ya saldırıyor, 1939
BR Britanya üzerinde hava savaşı, 1940
AL → RU → Almanya Rusya'ya saldırıyor, 1941
JA → ABD Japonya ABD'ye saldırıyor, 1941
BÜYÜK OKYANUS Deniz savaşı, Büyük Okyanus, 1942
K. AFRİKA Çöl savaşı, Kuzey Afrika, 1942
← AL ← RU Rusya Almanları geri püskürtüyor, 1943
ATLAS OKYANUSU Deniz savaşı, Atlas Okyanusu, 1943
→AL Müttefikler Avrupa'yı ele geçiriyor, 1944
JA ← Japonya'ya atom bombaları, 1945
KUZEY BUZ DENİZİ
KUZEY BUZ DENİZİ
ATLAS OKYANUSU
BR
AL → PO
→ AL
AL → RU →
AL ← RU ←
Akdeniz
K. AFRİKA
BÜYÜK SAHRA
ARABİSTAN ÇÖLÜ
HİMALAYALAR
JA → ABD
JA ←
BÜYÜK OKYANUS
Filipinler
0 500 mil
HİNT OKYANUSU

Artık dünyanın gördüğü bu en kötü savaş başlamıştı. Çarpışmalar altı yıl sürecek ve dünyaya, I. Dünya Savaşı'nın yayıldığından çok daha fazla yayılacaktı. Burada yalnızca büyük olayları aktaracak kadar yerimiz var.

1939-1940 yıllarında yedi ay boyunca savaş düşük yoğunlukta yaşandı. Fransa ve Britanya hazır değildi. Almanya hâlâ Polonya'yla meşguldü ve kışı plan yaparak, ordularını eğiterek geçirmekten hoşnuttu. Belirsiz bir bekleyiş içinde geçen bu ayları biri "sahte savaş" biçiminde adlandırmıştı.

Ancak ilkbaharda Hitler ordularını savaşa sürdü. Kuzeyde donanma üsleri isteyen Almanlar Norveç ve Danimarka'yı işgal etti. Bundan kısa bir süre sonra Britanya'nın yasama organı Avam Kamarası'nda gergin tartışmalar yaşandı. Britanyalılar uyarıdan daha fazlasını istiyorlardı, bu nedenle gözü kara ve becerikli Winston Churchill'i başbakanlığa getirdiler.

Almanlar yeniden şiddetli saldırılar gerçekleştirdi. 1940 yılının Mayıs ayında Alman orduları Hollanda'yı ve Belçika'yı vurdu. I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, asıl amaçları Fransa'yı ele geçirmekti. Britanyalı, Fransız, Hollandalı ve Belçikalı askeri birlikler Almanları bekliyordu. Fakat yıldırım saldırıya (blitzkrieg) karşı iyi hazırlanmamışlardı, Hitler'in tankları, bombardıman uçakları onları şaşkına çevirdi. Almanlar Müttefik cephesini ikiye böldü ve kuzeydeki Müttefik ordularını çembere aldı. Hollandalı askerler ve çok sayıda Fransız ve Belçikalı asker teslim oldu.

Öte yandan Britanyalı askeri birlikler ve bazı Fransız ve Belçikalı askeri birlikler geri çekildi. Bir Fransız liman kenti olan Dunkerque'e kadar çekilip Manş Denizi'ne ulaştılar, Britanya yalnızca 80 kilometre uzaklıktaydı. Acaba onları kurtarabilir miydi? Garip bir biçimde Hitler tanklarını geri çekmiş, düşmanlarının kaçışını engellemek için yalnızca uçaklarını bırakmıştı. İngiltere'den römorkörler, savaş gemileri, deniz motorları, yandan çarklı gemiler, balıkçı tekneleri ve kotralar askeri birlikleri kurtarmak için yola çıktı. Britanya hava kuvvetleri tarafından korunan bu küçük tekneler bir hafta boyunca Manş Denizi'nde defalarca gidip geldi. Yaklaşık üç yüz elli bin askeri kurtardılar.

Belçika ve Hollanda avcunun içindeyken ve Britanya kenara çekilmişken Almanya Fransa'ya yoğunlaşabilirdi. 1930'ların

başında Fransız komutanlar, I. Dünya Savaşı’ndan bildikleri türden bir savunma savaşı için hazırlanmıştı. Almanya’yla olan sınırlarında, Maginot Hattı adı verilen, neredeyse 150 kilometrelik bir tahkimat zinciri oluşturmuşlardı. Tıpkı batmaz diye düşünülen *Titanic* gibi bu savunma hattının da aşılmaz olduğu düşünülüyordu. Hattın hemen kuzeyinde ve batısında Belçika’nın ormanlık Ardennes tepeleri bulunuyordu. Fransızlar bu tepeleri de kendi savunma hatlarının bir parçası olarak görüyorlardı. Alman tanklarının bu tepeleri aşamayacağından emindiler.

Öte yandan, herkesin aklına gelebileceği gibi, Almanlar surlara tos vurmak yerine kenarından dolaştılar. Tanklarıyla birlikte Ardennes’in tam içinden geçtiler. Fransızlar yeterli direnci gösteremedi ve Almanlar bu kez Paris’e girdi. Almanlar ancak ondan sonra göklere çıkarılan Maginot Hattı’na saldırıp hattı ele geçirdiler, ama arka tarafından. 10 Temmuz’da Fransızlar teslim oldu. Hitler hemen orada, Fransa’da, I. Dünya Savaşı’nın sonunda yenik Almanların teslim oldukları yerde Fransızlara bir teslim anlaşması imzalattı. Fransızların yenilgisi, bir ay gibi kısa bir sürede böyle büyük bir gücün nasıl yıkıldığını anlayamayan dünyayı şaşkına çevirdi.

I. Dünya Savaşı’nın sonunda Hitler bir onbaşıydı. Ancak iktidarı ele geçirdikten sonra rütbesi yükselmişti. Savaş bakanı bir fahişeyle evlenince Hitler onu görevden almış; asılsız olarak eşcinsellikle itham ettiği başkomutanı da görevinden alınca kendisini başkomutan olarak atamıştı. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı’nda Almanlar adma önemli kararları veren hep Hitler oldu. Tedbirli olmak gerektiğini düşünen bir generali görevinden uzaklaştırmakta, hatta öldürmekte tereddüt etmiyor, mutlak bir özgüvenle hem zekice hamleler, hem korkunç hatalar yapıyordu.

Savaşın başlamasından bir yıl sonra Hitler’le yalnızca Britanya çarpışıyordu ve Hitler bu sinir bozucu sineği öldürmek zorundaydı. Ancak ondan sonra Yahudileri yok edebilir, Slavlara boyun eğdirebilir ve Almanlar için “yaşam alanı” fetihlerine girişebilirdi. Britanya ile kendi orduları arasında yalnızca dar bir boğaz vardı, fakat bu boğazı geçecekse hava denetimine gereksinimi olacaktı. Hava kuvvetleri komutanı, uçaklarının Britanya hava kuvvetlerini yaklaşık beş haftada yok edeceğine dair

kendisine söz vermişti. 1940 yılının Ağustos ayında Alman uçakları hava saldırısına başladı.

Almanya'nın neredeyse iki kat daha fazla uçağı vardı ama Britanya'nın uçakları daha iyiydi. Britanya ayrıca yeni bir algılama ve uyarı sistemine sahipti: Radar. Radar, bir radyo dalgasının bir nesneye ulaşma ve ondan geri yansıma süresini ölçerek, Britanyalıların yaklaşan Alman uçaklarım "görmesini" sağlıyordu. "Britanya Muharebesi" Ağustos'tan Ekim'e kadar sürdü. Birkaç bin Britanya ve Birleşik Krallık pilotu, Polonyalı, Çek, Fransız ve Belçikalı pilotlarla birlikte Alınanlara karşı direnmekten daha fazlasını yaptılar. Fakat Alman uçakları Britanya kentlerine, özellikle de Londra'ya o zamana dek görülmemiş büyüklükte saldırılar düzenlediler.

Hitler Britanyalıların moralini bozmayı umut ediyordu, fakat başaramadı. Alman bombalarının altı saat boyunca Londra'yı titrettiği bir günle ilgili olarak Londra'da yayımlanan *Times* gazetesi, nadir bir kuş olan sorguçlu dalgıçkuşunun bir hava akını sığınağında görüldüğünü bildiriyordu. Britanyalı askerler her yerde boğuk sesleriyle Hitler ve onun başlıca arkadaşlarıyla ilgili, ezgisini bilinen bir marşa uydurdukları şu kısa ve basit şarkıyı söylüyorlardı: "Hitler'in tek bir topu***** var / Göring'inki iki tane ama misket kadar / HİMMler'inkiler Göring'inkilere benzer / Göbbels'inkilerin yerinde yeller eser."

Sonunda Hitler Britanya'daki savaşı kazanamayacağını anladı ve saldırıdan vazgeçti.

Bu sırada Müttefik casusları yararlı bir iş gerçekleştirdiler. En üst düzey mesajlar için Almanlar Bilmece (Enigma) adını verdikleri bir şifre makinesi kullanıyorlardı. Polonyalılar ve Britanyalılar bu makinelerden birini ele geçirip İngiltere'ye götürdüler. Nasıl çalıştığını çözdüler ve şifre okumayı öğrendiler. Şifre çözmek epey matematik ve Almanların sözcükleri şifrelerken yaptıkları küçük hatalardan yararlanma becerisi gerektiriyordu. Alman yazıcılar bütün mesajlara "Heil Hitler!" diye başlayarak şifre çözücülere farkında olmadan yardımcı oluyorlardı. Müttefikler açısından Almanların planlarını bilmek paha biçilmez değerdeydi.

* ***Burada dilimize çevrilemeyecek bir kelime oyunu vardır. İngilizce top kelimesi, aynı zamanda testis anlamına da gelir.***

Bu arada Mussolini'yle ortaklığın Hitler'e pek bir yararının olmadığı anlaşıldı. Mussolini, ancak Almanya'nın Fransa'yı fethettiğinden emin olduğunda, işine yaramayan birlikleri Fransa'ya yolladı. Sonra da Adriya'nın diğer tarafındaki Yunanistan'ı istila etti. Kolay bir zafer beklerken bir felaketle karşılaştı. Yunanlılar sarp tepelerde kuvvetlerine saldırmış ve onları ülke dışına çıkarmıştı. Mussolini'nin pisliğini temizlemek için Hıtler'in Alman askeri birliklerini yollaması gerekti. Bu fiyaskodan kısa bir süre sonra, Britanyalıların uçakları İtalyan savaş gemilerine donanma üssünde bir baskın düzenledi ve üç savaş gemisini demirledikleri yerde batırdı.

Yine İtalya sayesinde savaş başka bir kıtaya da sıçradı. İtalya'nın Kuzey Afrika'da bir sömürgesi vardı: Libya. Britanya da Mısır'ı askeri üs olarak kullanıyordu. Bu iki ülke uçsuz bucaksız çölde yan yana uzanıyordu ve çöl tanklar için mükemmel bir savaş alanıydı. İtalyan kuvvetleri Libya'dan Mısır'a saldırdı, bunun üzerine Britanyalılar Hindistan'daki askeri birliklerini kullanarak onları geri püskürttü ve 130.000 askeri esir aldı. Dolayısıyla Hitler'in bir kez daha ortağına yardım etmesi gerekti. Bölgeye panzerlerini ve en iyi komutanı Erwin Rommel'i gönderdi. Britanyalılar (onlarla birlikte AvustralyalIlar ve Polonyalılar) Rommel'i bekliyordu. Enigma çözüldüğünden, Almanların şifreli emirlerini öğrenmişlerdi. Fakat Rommel yine de onları neredeyse Mısır'a kadar geri püskürttü.

Fransa'yı yenilgiye uğratan, Britanya'yı sendeleten Hitler Rusya için artık hazırdı. Bir askeri harekât planladı ve adını Barbarossa koydu. Barbarossa, ortaçağda yaşamış kızıl saçlı bir Alman savaşçı kraldı ve bir efsaneye göre günün birinde harekete geçip yeniden Almanya için savaşacaktı. 1941'de yaz başlarken Hitler Rusya'da 3.200 kilometrelik bir cephede savaşmak üzere üç milyon asker yolladı. Tehlikenin farkındaydı. 130 yıl önce Napoleon aynı şeyi yapmış ve 500.000 askerini açlık, soğuk ve yaralanmalar sonucu kaybetmişti. Ama Hitler soğuklar başlamadan hızlı bir zafer kazanmayı umuyordu. Bir Alman komutana kendinden emin bir biçimde şöyle demişti: "Girmek için kapıya bir tekme atmamz yeterli."

Stalin bu ani saldırıya hazırlıksız yakalandı, ancak bunun neden böyle olduğunu bugüne kadar kimse anlayamadı. Hitler'in istediği zaman saldırmazlık paktını bozacağını kesinlikle biliyordu. O halde neden Winston

Churchill'in, Alman sınırını gözleyen Rusların, saldırının gününü bile kendisine söyleyen Moskova'daki Alman büyükelçisinin ve saldırının yalnızca gününü değil, saatini bile açıklayan, sonra da kendi emriyle öldürülen bir Alman asker kaçağının uyarılarını ciddiye almamıştı?

Ruslar yalnızca saldırıya uğradıkları için değil, saldırı yöntemi nedeniyle de şaşkına dönmüşlerdi. Daha önce Polonyalılar ile Batı Avrupalıların düştüğü hataya onlar da düşmüş blitzkrieg için yeterli hazırlığı yapmamışlardı. Sonbahar geldiğinde Almanlar Rusya'nın kuzeybatısındaki Leningrad'ı kuşatmışlardı. Moskova'nın banliyölerinde çarpışıyorlardı ve güneyde buğday ülkesi Ukrayna'nın yarısını ele geçirmişlerdi.

I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Almanlar Rus ordularını neredeyse bütünüyle esir aldılar. II. Dünya Savaşı süresince yaklaşık altı milyon Rus askeri Almanlara esir düştü. Hitler Rusya'daki savaşın "şövalyelik ruhuna" uygun olması gerekmediğini bildirmişti ve bu esirlerin yarısından fazlası öldü.

Bir Alman görgü tanığı bir keresinde esir Rusların Alman esir kampına gidişini görmüştü: "Birden, sıraya girmiş, ayaklarını sürüye sürüye yürüyen toprak renginde bir insan topluluğunun bize doğru geldiğini gördük. Topluluktan bir arı kovanından gelen uğultuya benzeyen belli belirsiz bir uğultu yükseliyordu... Çevrelerine yaydıkları iğrenç kokudan hemen kaçtık. Sonra gördüklerimiz bizi olduğumuz yere mıhladı ve mide bulantımızı unuttuk. Bunlar gerçekten insan mıydı, bu gri-kahverengi şekiller, bize doğru yalpalayarak gelen bu gölgeler, tökezleyen, sendeleyen... yaşama iradelerinin son kırıntısıyla yürüme emrine itaat eden yaratıklar?"*

Ruslar zaten yıllardır karmaşadan, iç savaştan ve Stalin teröründen çekiyorlardı. Şimdi bunların üzerine bir de, yalnızca askerleri değil, herkesi büyük ölçüde etkileyen savaş gelmişti. Leningradlılar (günümüzde St. Petersburg) en kötüsünü yaşamıştı: On sekiz ay süren bir Alman kuşatmasına maruz kalmışlardı. Günlük tayınları ufak bir ekmek parçasıydı. Önce köpeklerle kedilerin, sonra da kargaların ortadan yok olduğu söylenir. Bitkin düşen, açlık çeken insanlar sokaklarda düşüp ölüyordu. Puşkin Tiyatrosu'nda bir akşam insanlar ölen bir oyuncuyu sahneden dışarı

çıkarmış; gösteri devam etmişti. Açlık, soğuk, hastalık ve Alman topları kentteki 350.000 kişinin ölmesine yol açtı.

---

* ***John Keegan, The Second World War [İkinci Dünya Savaşıl (1989), 196. sayfa.***

İşte bir özveri örneği: Dimitri İvanov, günün birinde dünyanın gereksinim duyabileceği tahıl örneklerinin özenle saklandığı Leningrad tohum bankasında pirinçten sorumluydu. İvanov görev yerinde açlıktan öldüğünde, binlerce torba pirinci tek bir tanesine el sürmeden sakladığı anlaşıldı. Yerfıstığı uzmanı, yulaftan sorumlu kadın ve başka altı görevli daha masalarında can vermişlerdi. Ellerinin altındaki tohumları yemektense açlıktan ölmüşlerdi.

Mihver Devletleri açısından 1942’nin yaz ve sonbahar ayları iyi geçmişti. Batı ve Orta Avrupa’da, tam da bir zamanlar Napoleon’un elinde olan bölgeler şimdi Almanların denetimin deydi. Rusya’da, tahıl ve petrol elde ettikleri güneydeki bölgeye iyice sokulmuşlardı ve önemli bir kent olan Stalingrad’ı kuşatma altına almışlardı. (Hitler, kenti “sımsıkı” avuçlarında tuttuğunu iddia ediyordu ama yanıldığını birazdan göreceğiz.) Atlas Okyanusu’nun kuzeyinde Alman denizaltıları, Kuzey Amerika’dan çok önemli malzemeler taşıyan Britanya gemilerini batırıyorlardı. Afrika’da, “Çöl Tilkisi” olarak anılan Rommel Mısır’ı alacağından öyle emindi ki, Kahire’ye zafer alayıyla girerken bineceği atı (kar beyazı bir aygır) bile seçmişti.

O zamana kadar Avrupa’da ve Afrika’da süren savaş birden genişledi; bütün dünyaya yayıldı.

Bunun nedeni Japonya’nın doymak bilmez imparatorluk arzusuydu. Kore’yi, Çin’in büyük bölümünü ve Tayvan’ı zaten işgal etmişti, fakat II. Dünya Savaşı’nın öncesinde Japonya’nın önderleri daha fazlasını istiyordu. Japonya hammadde sıkmtısı çekiyordu ve Büyük Doğu Asya Ortak Refah Bölgesi adını verdikleri şeyi kurmayı düşiüyorlardı. Britanya’nın, Fransa’nın ve Hollanda’nın Asya’daki sömürgelerini ele geçirebilirlerse bol miktarda kauçuğa, metale, kömüre ve petrole sahip olacaklardı. İstedikleri

sömürgeler arasında bugünkü Vietnam, Malezya, Singapur, Myanmar (Burma) ve Endonezya da vardı.

Japonya'nın soğuk ve saygıdeğer imparatoru, amatör bir biyologdu, insanlardan ziyade balıklarla ve mantarlarla huzur buluyordu. Olayları yönlendiren Başbakan (ve komutan) Hideki Tojo'ydu. Tojo, Japonya'nın pakt ortağı olan Almanya'ya yakınlık duyuyordu ve "barut kokusu aldıklarını" söyleyen ordu ve donanma subaylarının oluşturduğu bir bakanlar kuruluna başkanlık ediyordu. 1941'deki durum onlara bekledikleri fırsatı verdi. Avrupa devletleri ya boyun eğmişti ya da hayatta kalmak için mücadele ediyordu. Bu devletlerin sömürgeleri, aşçının soğuması için mutfak penceresinin önüne dizdiği pastalar gibi, alın bizi, alın bizi, diye yalvarıyordu.

Ancak bir engel vardı: Amerika Birleşik Devletleri. Japonya'yla istediği Avrupa sömürgeleri arasındaki denizyolu üzerinde yer alan Filipinler ABD'nin denetimi altındaydı, ABD, Japonya'nın sömürgeleri ele geçirmesine ve savaşta kullanabileceği petrol ve başka maddelere sahip olmasına engel olmaya kararlıydı. Bu nedenle Japonlar ani bir saldırı yapmaya karar verdi. Belki de yumuşak başlı Amerikalıların öç almak için canlarını ve paralarını tehlikeye atmayacaklarını düşünmüşlerdi.

Bu saldırıyı gerçekleştirmeden önce Japonya, Fransız Çinhindi'ni (günümüzde Kamboçya, Vietnam ve Laos) işgal etmek üzere Çin'deki kuvvetlerini güneye gönderdi. Bu ve başka sorunlar nedeniyle 1941 yılının sonbaharında Japon ve Amerikalı diplomatlar Washington'da görüşmeler yaptılar. Görüşmeler öncesinde Amerikalılar, Almanların Enigması'nm Japon uyarlamasını çözmeyi başarmıştı ve Japonların şifreli mesajlarını okuyabiliyorlardı. Japonların, görüşmeler devam ederken bile ABD'ye karşı bir saldırıya hazırlandığını biliyorlardı. Washington, Hawaii ve Filipinler'deki komutanlarına uyarılar yollamıştı.

1941 yılında. Aralık ayının bir pazar sabahı erken saatlerde Japon uçakları Hawaii'yi vurdu. Amerikalıları hazırlıksız yakalamışlardı ve Washington'dan gelen uyarıya rağmen limanda demirli bekleyen bazı savaş gemilerini battı, bazıları da ağır hasar aldı. (Bunların çoğu daha sonra karaya çekildi, onarıldı ve savaşa gönderildi.) Uçak gemilerinden hiçbirinin

limanda bulunmaması ABD için bir şanstı. Japon pilotlar ABD uçaklarını yerde yan yana dizilmiş biçimde yakalamış ve kolayca yok etmişti.

ABD başkanı Franklin Roosevelt, Japonların saldırmayı tasarladıklarını kendisine söylemesi gerekiyormuş gibi, kedilerin sinsi hamlelerine benzeyen bu saldırırım “rezil bir hareket” olduğunu açıklamıştı. ABD, tabii ki Japonya’ya savaş açtı. Britanya da öyle. Hitler ve Mussolini uzaktaki Mihver ortaklarının arkasmda yer aldılar ve Amerika Birleşik Devletleri’ne savaş açtılar, sonra da ABD onlara savaş açtı. Tam bu noktada Alman ve İtalyan liderler büyük bir hata yaptı. Mihver paktının onları Japonya’yı desteklemeye zorladığı açıktı, fakat geçmişte Hitler hiçbir zaman sözünde durma zorunluluğu hissetmemişti. Bu kez de sözünü tutmasa ve Japonya’nın arkasında yer almasaydı, ABD büyük olasılıkla gücünün önemli bir bölümünü Japonya’ya karşı harcayacaktı. Bunun yerine Hitler, neredeyse hiç bağlantısı olmayan iki savaşı birleştirmiş ve ABD’yi kendisiyle savaşmaya kışkırtmış oldu.

ABD silahlanırken ve karşı saldırıya hazırlanırken Japonların yapacak çok işi vardı. İstedikleri Avrupa sömürgelerini ve Filipinler’i çabucak denetimleri altına aldılar. Hindistan ve Avustralya’yı işgal etmeyi bile düşündüler.

Ani saldırıdan yalnızca birkaç ay sonra ABD bir deniz muharebesi kazandı. Muharebenin seyri şöyleydi: 1942’nin ilkbaharında Amerikalılar şifresini çözdükleri mesajlardan Japon gemilerinin Büyük Okyanus’ta yol aldığını öğrendi. Japon filosunda her biri yetmiş uçak için bir üs işlevi gören dört uçak gemisi vardı. Fakat bu donanma dünyanın yarısını kaplayan bir okyanusta tam olarak nereye doğru gidiyordu? Amerikalıların okuduğu şifreli Japon mesajlarında hedef “AF” olarak geçiyordu. Amerikalı bir şifre uzmanı AF’nin, Amerikalıların hava üssü olarak kullandıkları Midway Adası adında ıssız bir mercanada olduğunu tahmin etti. Yolladığı şifreli bir mesajla Japonları oyuna getirerek tahmininde yanılmadığını doğrulattı.

Böylece sayıları Japonlarınkinden daha az olan ABD savaş gemileri hızla adaya gitti. Okyanusun üzerinde yüzlerce kilometre boyunca uçak filoları birbiriyle çarpıştı. Muharebe, Amerikan bombardıman uçaklarının Japon uçak gemilerini uçaklara bomba yüklendiği ve yakıt doldurulduğu

sırada yakalamasıyla doruk noktasına ulaştı. Gemilerin güverteleri bombalar ve yakıt varilleriyle doluydu; her bir gemi bir havai fişek fabrikası kadar kolay bir hedefti. Bombardıman uçakları dalışa geçti. İki uçak gemisini batırdılar; birine ağır hasar verdiler, o da öğleyin battı; sonuncu uçak gemisini kaçmaya zorladılar, takip edip daha sonra batırdılar. Bunların hepsi öğleden önce saat 10:25 ile 10:30 arasında olup bitmişti. Japonlar beş dakikada denizdeki üstünlüklerini yitirmişti.

1942'den 1943'e geçilirken Müttefiklerin, doğuda ve batıda, Midway dışında kutlayacakları başka şeyler de vardı. ABD'deki fabrikalar neredeyse tamamen savaş için çalışıyordu ve Rusya da dahil olmak üzere bütün Müttefikler için gerekli malzemeleri üretiyordu. Kısa bir süre sonra günde bir gemi, beş dakikada da bir uçak üretmeye başladılar. Bu sırada Müttefikler Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde, Avrupa'ya malzeme taşıyan nakliye gemilerine saldıran Alman denizaltılarını yok ediyorlardı.

Afrika'da Britanyalılar Almanları Kahire'den geri püskürttü ve çarpışmalara Amerikalılar da katıldı. Müttefikler, 250.000 askeri esir alarak Almanları ve İtalyanları yenilgiye uğrattı. Bundan sonra İtalya'ya saldırdılar ve buradaki Alman ordusunu kuzeye doğru geri çekilmeye zorladılar.

Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın can alıcı bölgesi Rusya bozkırlarıydı. Bu uçsuz bucaksız düzlüklerde çarpışmaların en büyüğü yaşanıyor, en büyük kayıplar veriliyordu. Burada, tıpkı daha önceki işgalciler gibi. Almanlar da sorunlar yaşıyordu. Bu sorunlardan biri, "General Kış"tı. Almanlar soğuk için hazırlıklı değildi veya soğuğa karşı önlem almamışlardı. Motor yağları önce macuna, sonra da zamka döndü. Rusların sıska atları, damlardaki sazları kemirerek görevlerini başarıyla yapıyorken, Almanların üşüyen ve aç atları başarısız oluyordu. Rusların çizmelerinin soğuğu geçirmeyen, keçe tabanları vardı, oysa Almanların çizmelerinin tabanları deridendi ve nalıncı çivileriyle tutturulmuştu. Bu çiviler sıcağı görünce laçkalaşıp düşüyordu, on binlerce Alman asker ayak parmaklarından bazılarını kaybetti.

Almanların en büyük sorunu Rusların sayıca çok olmasıydı. Stalin çarpışmalarda ölen askerlerin yerine cepheye hızla yeni askerler sürüyordu. Doğanın bir ahtapotun kopan kolunun yerine yenisini koyabilmesi gibi,

Stalin de bir ordusunu yitirirse yerine yenisini koyuyordu. Bir ülke elinde ne varsa onunla savaşır. Savaş bittiğinde Rus subaylar, diğer ülkelerin ordularının bir mayın tarlasının içinden yol açmak için mayınları top mermileriyle patlattıklarını öğrenmiş ve hayretler içinde kalmışlardı. Top mermilerinin, böyle ziyan edilmesi olacak şey değildi! Ruslar kendi yöntemlerinin bir grup askeri sıraya sokmak ve "İleri marş!" komutu vermek olduğunu söylemişlerdi.

Yeteri kadar top mermileri olmasa da, Rusların gereksinim duydukları şeylerin büyük bir kısmını kendi başlarına imal ettikleri de bir gerçekti. Aslında Almanların, Rus kentlerini ele geçirdiklerinde, Rusların giysilerini, tanklarını ve tüfeklerini üreten fabrikalarım da ele geçirmiş olmaları gerekirdi. Oysa Ruslar bütün fabrikaları söküp dağlardan aşırmış ve doğuda yeniden inşa etmişlerdi. Rusların üretmediği şeyleri de ABD sağlıyordu.

Her iki taraf için de Rusya'nın başlıca kentlerinden biri olan Stalingrad can alıcı öneme sahipti. Bu kenti denetim altına almak gerekiyordu, çünkü Almanlar geniş bir bölgeye yayılan bu ırmak kentini alırlarsa Volga Irmağı'ndaki petrol teknelerini engelleyebilir, Rusya'yı felce uğratabilirdi. Ayrıca Stalingrad, adıyla bir simgeydi. Hitler kentin alınmasını emretmişti, Stalin de komutanlarını uyarmıştı: "Tek bir adım bile geri çekilmek yok!"

Askerler aylarca mahzenlerde, kanalizasyonlarda, dar sokaklarda ve darmadağın olmuş fabrikaların yıkıntılarında bellerine kadar moloza batmış olarak göğüs göğüse çarpıştı. Bir Alman askeri Stalingrad'ın bir kent olmadığını, "yakıcı, kör edici dumandan dev bir bulut... içinden alevler çıkan dev bir fırın..." olduğunu yazmış ve şöyle devam etmişti: "Köpekler Volga'ya atlıyor ve ırmağın karşı tarafına ulaşmak için çılgın gibi yüzüyor."

1943'ün başlarında Almanlar kenti neredeyse ele geçiriyordu. Fakat tam o sırada iki zinde Rus ordusu karla kaplı bozkırlardan gelerek kuzeyden ve güneyden Stalingrad'a girmişti. Stalingrad'ı kuşattılar ve Almanları kapana kıstırdılar. Alman komutan kuşatmayı yararak kentin dışına çıkmak istemişti ama Hitler ona kentte kalması emrini verdi. Bir Alman ordusu dışarıdan yardım etmeye çabaladığında Ruslar onları geri püskürtüyordu. Almanların yiyeceği tükenmişti, açlık, soğuk ve hastalık yüzünden öldüler. Bir zamanlar 350.000 kişiydiler, oysa şimdi sayıları 100.000'e düşmüştü.

Ruslar da ağır kayıplar veriyordu. Stalingrad’da, ABD’nin savaşın tamamında kaybettiğinden daha fazla asker kaybettiler.

Sonunda, Alman komutan Hitler’in emrine itaatsizlik ederek teslim oldu. Hitler ondan intihar etmesini ve “ulusal kahramanlığa” erişmesini beklemişti. Bunun yerine, demişti Hitler buruk bir biçimde, “Moskova’ya gitmeyi seçti.” Moskova’da Ruslar Kremlin’in çanlarını çalıyordu.

Rus orduları zaferlerini sürdürdü. Atlar, el arabaları ve develerin çektiği kızakları kullanarak cephe boyunca diğer noktalardaki allak bullak olmuş Almanlara saldırdılar. Yalnızca iki ay içinde 1942’de kaybettikleri bütün toprakları yeniden kazandılar. Tek bir kez, 1943 yazında, Ukrayna’nın Kursk kentinde Almanlar kendilerini kovalayan Rusları durdurdular. Elli gün süren büyük bir muharebede Alman kuvvetleri Rusları 32 kilometre geri püskürttü. Almanlar hızlarını kaybedince Ruslar karşı saldırıya geçti ve kaybettikleri yeri yeniden kazandılar. Çarpışma Almanlara 1.400 uçağa, 3.000 tanka ve 40.000 askere mal oldu. Kursk’tan sonra Ruslar hızla ilerledi ve Almanları Polonya’ya kadar geri püskürttü.

Doğuda Ruslar Almanları geri çekilmeye zorlarken, batıdaki Müttefikler diğer taraftan bir saldırıya hazırlanıyorlardı. Başkomutanları yetenekli bir örgütçü olan Amerikalı general Dwight Eisenhower’di. Britanya’da bir donanma kurdu. Donanmanın bünyesinde iki milyon Britanyalı, Kanadalı ve Amerikalı asker; 80 savaş gemisi; 5.000 gemi; 1.500 tank; 12.000 uçak; 4.000 çıkarma gemisi ve iki dev, yapay yüzer liman vardı. Müttefikler Manş Denizi’ni geçmeyi, Fransa’nın batı kıyılarına aniden saldırmayı, yüzer limanları yerleştirmeyi, tankları ve kamyonları karaya indirmeyi ve doğuya doğru savaşarak ilerlemeyi tasarlıyorlardı.

6 Haziran 1944’te şafaktan önce, bütün ufku kaplayacak kadar büyük bir filo Manş Denizi’ni geçti. Bu o gün gerçekleştirilen çok sayıda geçişin yalnızca ilkiydi. (O kadar ayrıntılı bir plan yapılmıştı ki, her bir askerin yanında deniz tutmasına karşı hapların yanı sıra üzerinde ordunun “Tek Seferlik Kusma Torbası” etiketi bulunan torbalar da vardı.) Aslında Almanlar bir saldırı bekliyordu, ama bunun Fransa’nın İngiltere’ye en yakın noktası olan Calais’de olacağını düşünüyorlardı. Oysa Müttefikler daha güneydeki Normandiya sahillerine çıkarma yaptılar.

Ağır sırt çantaları ve tüfekleriyle askerler çıkarma gemilerinden, yüzen tanklar, sandıklar, paramparça olmuş tekneler ve kopmuş kol, bacak ve kafalarla dolu suya atlıyorlardı. Bazı sahillerde, tepelerden açılan ağır Alman ateşinin altında kaldılar. Pek çoğu öldü. Bir sahilde, yaralı bileğine sarılı kanlı bir bez parçasıyla bir albay, yaralı ve dehşet içindeki askerlerin arasından fırlayıp şöyle bağırmıştı: "Bizi burada öldürüyorlar! İçeriye doğru ilerleyelim ve orada ölelim!" Kumsalı aştılar ve tepelere tırmandılar.

İçeriye doğru ilerlemeye başladıklarında Hitler işlerini biraz kolaylaştırdı. Bu çıkarmanın bir yanıltma saldırısı olduğunu ve bunu kısa bir süre sonra kuzeyde gerçekleştirilecek daha büyük bir çıkarmanın izleyeceğini düşünerek yedek kuvvetlerini kullanmamıştı. Müttefik orduları Fransa'nın içlerine doğru yayddı ve Berlin'e doğru bir saldırı başlattı. Daha sonra Fransa'nın güneyinde karaya çıkan diğer Müttefik kuvvetleri de hızla kuzeye doğru ilerleyip saldırıya katıldılar.

Almanlar altı ay boyunca yavaş yavaş geri çekildikten sonra Hitler yeniden Müttefiklere saldırdı. Çarpışma yeri tanıdıktı: Belçika'nın ormanlık Ardennes tepeleri. Mevsim de sonbaharın sonlarıydı, sis ve kar mevsimi. (Çarpışmayı planlayan bir Alman bu harekâtı şiirsel bir biçimde *Sonbahar Pusu* olarak adlandırmıştı. Almanların kendi cephe hatlarında bir çıkıntı meydana getirmelerinden sonra Müttefikler bu harekâta Çıkıntı Muharebesi adını verdiler.) Başlangıçta Almanların karşı saldırısı başarıh oldu, fakat sonra Almanlar yavaşladı, hem Müttefiklerin bombardımanı, hem de benzinlerinin tamamen bitmesi yüzünden, oldukları yerde durdular. Müttefikler onları geri püskürttü ve Ren Irmağı'na ulaştıklarında Almanların yıkmadığı bir köprü buldular. Irmağı geçip Almanya'ya sel gibi aktılar.

Düşmanları doğudan ve batıdan bastırırken Almanların neden savaşmayı sürdürdüklerini sormak gerekir. Saflarım dolduracak yeteri kadar askerleri yoktu ve yakıt o kadar azdı ki tanklarını öküzlerle çekerek savaş alanına götürüyorlardı. Nazi liderleri savaşmayı bırakmıyordu, çünkü Müttefiklerin barış görüşmesi yapmayı reddedeceklerini ve onları cezalandırmayı tasarladıklarını biliyorlardı. Fakat Almanların savaşmayı sürdürmesinin tek nedeni cezalandırılma korkusu değildi. Pek çoğu için teslim olmak diye bir şey söz konusu değildi. Sonuna kadar savaşmak ve

tanrıların yok oluşuna ilişkin eski Alman efsanesinde olduğu gibi alevler arasında can vermek çok daha iyiydi.

Öte yandan bazı Almanlar müzakereler sonucunda varılacak bir barış istiyorlardı. Ancak Hitler'in ortadan kaldırılmasıyla böyle bir barışın olanaklı olabileceğine inanan bir grup subay Hitler'e suikast hazırladı. Bu subaylardan biri Klaus von Stauffenberg'di. Bir tank tümenine komuta ederken sol gözünü, sağ elini ve sol elinin iki parmağını kaybetmişti. Stauffenberg her şeye rağmen bu tehlikeli işi yapmayı kabul etti. Hitler'in karargâhında yapılan bir toplantıda, Hitler'in koltuğunun yanına bir evrak çantasının içinde saatli bomba koydu. Fakat bomba patlamadan hemen önce biri oradan alıp uzaklaştırmış, ya da belki Hitler yerini değiştirmişti, ölmemişti, yaralı ve öfkeliydi. Stauffenberg'i, diğer komplocuları ve komploya karışmış olabilecek 5.000 kişiyi öldürttü. Savaş kahramanı, "Çöl Tilkisi" General Rommel de bu komploya kıyısından bulaşmıştı. Naziler ona seçme hakkı verdiler: İntihar veya yargılanma. Rommel zehir içti.

Bu sırada Ruslar Polonya içlerinde ilerliyordu ve Berlin'e ilk ulaşan onlar oldu. Banliyölerde savaşarak kentin merkezine doğru ilerlediler. Sert Alman direnişini kırmaya çalışırken bombalar patlıyor, binalar yıkılıyor, serbest bırakılan mahkûmlar ve içkili Ruslar tecavüze ve yağmaya koyuluyorlardı.

Yerin bir hayli altındaki bir sığınakta Hitler savaşı sürdürüyordu. Dağılan ordularını radyo konuşmalarıyla harekete geçirmeye çalışıyordu; Nazilerden, komünistlerle ve Yahudilerle savaşmaktan vazgeçmemelerini isteyen bir "vasiyet" yazmıştı. Müttefiklerin İtalya'daki Alman ordusunu yenilgiye uğrattığım öğrenmişti. (İtalyan direnişçiler Mussolini'yi ve sevgilisini öldürmüş, cesetlerini bir meydanda mezbahada kesime giden hayvanlar gibi ayaklarından asarak sergilemişlerdi.) Hitler sonunun yakın olduğunu biliyordu. Çok sevdiği köpeğinin ve yavrularının zehirlenmesini emretti, uzun süredir birlikte olduğu sevgilisiyle evlendi ve Nazi önderleriyle vedalaştı. Ruslar Reichstag'ın tepesinde bayraklarını dalgalandırırken, sığınakta Hitler ve karısı zehir içtiler, Hitler ayrıca kendini vurdu.

Rus kuvvetleri Hitler'in öldüğünü öğrendiklerinde bir komutan Moskova'ya telefon etti ve haberi Rus lidere iletti. Stalin şöyle

dedi: “Demek, o piçin sonu böyle oldu.”

Büyük Okyanus’ta savaş sürüyordu. Buradaki savaş üçüncü yılını doldurmuştu, bunun nedeni kısmen Britanya ve ABD’nin Hitler’le savaşa öncelik vermesiydi. Burma’da Britanyalı askeri kuvvetler Japonya’nın üç ordusunu oyalarken ABD de bu zamanı uçak, gemi ve çıkarma gemisi imal etmek ve Japonların ada üslerini ele geçirmek için kullandı.

Asya’daki savaş alanım anlamak için gözünüzün önüne üzeri benek benek adalarla kaplı baklava biçimli dev bir okyanus parçası getirin. Baklavanın üst kısmında Japonya yer alıyordu. 1942’de Amerika’nın yeterli askeri, gemisi ve uzun menzilli bombardıman uçağı yoktu, bu nedenle Japonya’ya doğrudan saldıramamıştı. Onun yerine, ulaşması daha kolay olan baklavanın alt kısmındaki Japon egemenliğindeki adalarla başlaması gerekiyordu. Amerikan kuvvetleri buradan yukarı doğru ada ada savaşarak ilerlemek zorundaydı. Çoğu ada kumsal parçasından veya mercan atollerinden başka bir şey değildi, ama ABD ordusunun pek çoğuna gemileri ve uçakları için birer üs olarak gereksinimi vardı. Bütün adalara birden saldırmadılar. Anahtar konumdaki bir adadan diğerine sıçradılar, böylece Japonları aralarda kalan önemsiz adalarda sıkıştırmış oldular.

Japonlar canlarını imparatorları ve ülkeleri için vermeye hazır bir biçimde cesaretle karşı saldırıya geçtiler. Yenileceklerini anladıklarında subaylar çoğunlukla, esir düşmenin utancını yaşamamak için son, umutsuz bir saldırıya komuta ederek ölmeyi seçiyorlardı. İvo Adası’nda 20.000’in üzerinde Japon, sönmüş bir yanardağdan başka bir şey olmayan adayı savunmak için çılgınca savaştı. Neredeyse hepsi öldü.

1944’e gelindiğinde Amerikalılar Japonya’ya birkaç yüz kilometre kadar yaklaşmıştı; bu mesafeden bombardıman uçaklarıyla saldırabilirlerdi. Hava akınlarıyla fabrikalar yerle bir edildi, Japon donanmasının kalan gemileri batırıldı ve Japonların ahşap ve kâğıttan yapılma evlerini yağlı paçavralar gibi tutuşturan yangınlar başladı. Büyük bir yangın Tokyo’nun 40 kilometrekarelik bir bölümünü kül etti, kanallardaki suyun kaynamasına yol açtı ve 89.000 kişiyi öldürdü.

1945 yılının Nisan ayında Müttefikler Berlin yakınlarındayken, Amerikalılar Japonya'nın 520 kilometre güneyinde bulunan

Okinava Adası’na saldırdı. İki taraf tepelerde ve top mazgallarıyla, tünellerle delik deşik olmuş dağ sırtlarında şiddetli çarpışmalar yaptılar. Amerikalılar alev makineleri ve patlayıcılar kullanarak tünellerde çok sayıda asker ve sivil öldürdü. Ada açıklarında genç Japon pilotlar uçaklarıyla bilerek Amerikan gemilerine çarpıyorlardı. Bu pilotlardan biri şöyle bir haiku yazmıştı:

Ne olurdu düşebilseydik

Baharda kiraz çiçekleri gibi

Öyle saf ve ışıklar içinde.

Yaklaşık doksan gün sonra ABD kuvvetleri Okinava’yı ele geçirdi. Japonların bütün üst düzey komutanları intihar etti.

Savaşa son noktanın, Japonya’yı ele geçirmek için girişilecek şiddetli mücadeleyle konacağı açıktı. Almanlar teslim olmuştu, dolayısıyla Avrupa’daki Amerikan askerleri hiç kuşkusuz dünyayı dolaşıp Japonya’daki savaşa katılacaklardı. Belki Ruslar ve kısa bir süre önce Burma’yı yeniden ele geçiren Britanyalılar da katılacaktı. Yakın zamanda ele geçirilen Okinava hiç kuşkusuz harekât üssü olarak kullanılacaktı. Tahminen Japonya’nın yenilgiye uğratılması çok sayıda insanın yaşamına mal olacaktı, çünkü Japonlar kesinlikle diğer adalarda savaştıkları kadar şiddetli çarpışacaklardı. Beş yüz bin, belki de bir milyon Amerikan askeri ölecekti ve çok daha fazla sayıda hem asker, hem sivil Japon.

Neyse ki her iki taraf da bu sondan kaçtılar. Bunun nasıl olduğunu açıklamak için önce bir başka cephede neler olduğuna bakacağız.

Savaştan uzun bir süre önce fizikçiler atomların bir zamanlar düşündüklerinden daha karmaşık olduğunu öğrenmişti. Atom, önceden düşündükleri gibi, maddenin en küçük parçası değildi. Atomun içinde çok, çok daha fazlası vardı. Merkezinde, proton ve nötron adı verilen

parçacıklarla çekirdek bulunuyordu. Genellikle, nötronlar bir kuvvet tarafından bir arada tutuluyordu. Öte yandan bir atomun nötronlarıyla diğer bir atomun çekirdeğinin parçalanabileceği ve böylece çekirdeği bir arada tutan büyük miktardaki enerjinin serbest kalacağı anlaşılmıştı. Açığa çıkacak enerji miktarını kafanızda canlandırabilmeniz için şöyle bir örnek verelim: Bir uçak biletindeki atomların bütün enerjisi açığa çıksaydı, bu enerjiyle bir uçak dünyanın çevresinde birkaç bin tur atabilirdi.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce bilim adamları bu enerjiyi araştırıyorlardı. Aralarından bazıları, soğurduğundan daha fazla nötron yayacak bir çekirdeğe sahip bir atom bulabilirlerse ve bu atomun çekirdeğini parçalayabilirlerse, bir "zincirleme tepkime" üretebileceklerini düşünüyordu. Uranyum (radyoaktif bir metal) atomlarının bu işi yapabileceğini tasarlıyorlardı. Parçalanmış uranyum çekirdeğinden yayılan nötronların başka bir çekirdeği parçalaması sağlanabilirdi, böylece bir başka çekirdeği parçalayacak daha fazla nötron açığa çıkabilir ve bu böyle sürebilirdi.

Açığa çıkan enerji çok büyük olacaktı o zamana kadar dünyada görülmediği kadar büyük. Böyle bir enerji kullanılarak ucuz elektrik üretilebilir, bu da insanoğlu için bir nimet olurdu. Öte yandan biri bu enerjiyi birden serbest bırakmayı başarabilirse, bir kenti yok edecek güçte bir bombaya sahip olabilirdi.

II. Dünya Savaşı bu kuramı sınamak için bir olanak sağladı. Savaşın başlarında dört fizikçi (dördü de Yahudi'ydi, Avrupa'da doğmuşlardı ama ABD'de yaşıyorlardı ve Hitler'in Yahudiler ile ilgili tasarılarının farkındaydılar), Başkan Roosevelt'e bir sözcü gönderdiler. ABD'nin Alınanlardan önce bir atom bombası (yani nükleer bomba) yapması gerektiğine dikkat çekiyorlardı. Roosevelt bunun gizli ve hızlı bir biçimde yapılmasına karar verdi. Proje merkezleri çabucak kuruldu, önce üniversitelerde, sonra da ıssız vadilerde ve boş çöllerde. Projeye başka ülkelerden gelen uzmanlar da katıldı ve 1945'e gelindiğinde 120.000 kişi bu proje için çalışıyordu.

Yanıtı aranan ilk soru şuydu: Zincirleme tepkimeler yalnızca kuram mıydı, yoksa gerçekleştirilebilir bir şey miydi? İtalyan fizikçi Enrico Fermi başkanlığındaki bir ekip tehlikeli araştırmalar yaptı. Chicago Üniversitesi

futbol stadyumunun altındaki bir duvar tenisi salonunda gizlilik içinde çalışıyorlardı. En sonunda korkunç bir deneye kalkışarak, “Rüzgârlı Kent” olarak anılan Chicago’yu daha rüzgârlı bir kent haline getirmeden, kendi kendine devam eden bir zincirleme tepkime gerçekleştirdiler.

1945 Temmuzu’nun ortalarında uzmanlar bir atom bombası denemesi yaptılar. Amerika Birleşik Devletleri’nin güneybatısındaki bir çölde çelik bir kulenin üzerinde bomba patlatıldı. Göz kamaştırıcı bir ışık bütün gökyüzünü kapladı, bir sarsıntı dalgası gümbürdedi ve tepelerde yankılandı. Açığa çıkan ısı kulenin buharlaşmasına yol açtı ve çöl kumunu eriterek cama dönüştürdü. Bir ateş topu yükseldi, ardından dev, kabarık bir mavimsi bulut göründü. Araştırma ekibinin başı Robert Oppenheimer 30 kilometre öteden her şeyi kaynakçı gözlüğüyle izliyordu. Manzara ona Hintlilerin kutsal metinlerinde geçen bir sözü anımsatmıştı: “Artık Ölüm’üm ben, dünyaları yok eden.”

Burada öykümüz bilimden bilimin uygulanmasına geçiyor. Roosevelt ilkbaharın başlarında ölmüştü ve artık başkan Harry Truman’dı. Atom bombasını kullanıp kullanmama kararını vermek ona düşmüştü. Bomba kullanılırsa çok sayıda suçsuz Japon’un öleceğini biliyordu. Ama (daha sonra söylediklerinden anlaşıldığına göre), bombanın neler yapabildiğini görürlerse Japonların savaşmaktan vazgeçeceğini de düşünüyordu. Japonya’yı işgal etmeye çalışmaktansa, bombayı kullanarak teslim olmaya zorlamak, çok sayıda Amerikan askerinin ve çok daha fazla sayıda Japonun yaşamını kurtarabilirdi.

Bombayı kullanmak için Truman’ın bir nedeni daha vardı: Ona sahipti! Bombanın gerisinde iki milyar dolarlık ve üç yıllık bir çalışma yatıyordu. Bütün bunların boşa gitmesine izin verebilir miydi? Bu dehşet verici şeyin Japonya’ya atılmasını emrettiğinde aslında kullanılmamasına karar vermemek için kullanılmasına karar vermişti.

1945 Ağustosu’nun başlarında hava erleri bir B-29 “uçan kale” uçağına bir atom bombası yüklediler. Uzmanlar ona Küçük Oğlan diyordu ama kanatçıkları olan uzun, siyah bir çöp kutusuna benziyordu. Pilot 2.400 kilometre uçarak Japonya’nın güneyine vardı ve orada bir liman ve askeri karargâh olan Hiroşima kentine bombayı attı. Bomba kent merkezinde altı

kilometrelik bir alanı dümdüz etti ve ardında ölen veya can çekişen 80.000 kişi bıraktı.

Kentin kenar mahallelerindeki bir öğretmen ve öğrencileri felaketi şöyle yaşamıştı: Öğretmen, “Oo, bir B!” diye bağırmıştı, B-29 uçağını kastediyordu, bütün çocuklar yukarı bakmıştı. Parlak bir ışık görmüşler ve korkunç bir sıcak dalgası hissetmişlerdi. Sonrasını bir öğrencinin anlattıklarından öğreniyoruz: “Zifiri karanlık [oldu]; [ve] karanlığın derinlerinden parlak kırmızı alevler çatırdayarak yükseldi ve her yere yayıldı. Arkadaşlarımın yüzleri yanmış ve kabarcıklarla dolmuştu, giysileri paçavraya dönmüştü; sendeleyerek yürürkenki titrek görüntülerini nasıl anlatabilirim? Öğretmenimiz, civcivlerini koruyan bir tavuk gibi öğrencilerini etrafında topladı ve öğrenciler de korkudan donup kalmış civcivler gibi başlarım öğretmenlerinin kollarının altına soktu.”*

Bir başka öğretmen yakındaki bir tepeye tırmanmıştı. “Hiroşima’nın ortadan kaybolmuş olduğunu gördüm” diyecekti daha sonra. “(...) Dehşet içindeydim... Ondan sonra tabii bir sürü korkunç şey gördüm; ama bu yaşadığım, aşağıya bakıp da Hiroşima’dan hiçbir şey kalmadığını görmek, öyle sarsıcıydı ki neler hissettiğimi kesinlikle anlatamam... Hiroşima yoktu, gördüğüm buydu, Hiroşima yoktu işte.”

Amerika Birleşik Devletleri, Japonya’ya savaştan çekilmesini, yoksa “gökten felaket yağmasına hazır olmasını” bildirdi. Japonya yanıt vermeyince ABD bu kez Nagasaki’ye ikinci bir bomba attı. Şişman Adam adı verilen bu bomba Küçük Oğlan’dan daha güçlüydü. Nagasaki’nin tepeleri patlamanın etkilerini sınırladı ve ilk anda Hiroşima’da ölenlerden daha az sayıda insan öldü. Fakat sonraki birkaç yılda yaralar ve radyasyonun yol açtığı hastalıklar yüzünden çok daha fazla insan öldü.

Hiroşima’dan bu yana insanlar bu bombaların kullanılmasının doğru olup olmadığını soruyor. Bu tarihi ilgilendiren bir soru değil, ama içinde tarihsel olgulara ilişkin bazı sorunlar barındırıyor. Bombanın kullanılmasına karşı çıkanlardan bazıları Japonya’nın barış antlaşması yapmaya hazır olduğunu; bunu sağlamak için bombalara gereksinim olmadığını söylüyor. Fakat Japonların o dönemdeki ülke içi resmi mesajları, Japonların henüz savaştan çekilmeye karar vermediklerini açıkça ortaya koyuyor. Karşı çıkanlardan bazıları da Amerika Birleşik Devletleri’nin bombanın korkunç

gücünü göstermek için ilk bombayı ıssız bir adaya atması gerektiğini söylüyor. Fakat bu uzaktan gösterme Japonları yeteri kadar etkilemezse ne olacaktı? Bir kent mi bombalanacaktı? Sonra da bir başka kent mi? Bunu yapmak olanaklı değildi, çünkü ABD'nin yalnızca Küçük Oğlan ile Şişman Adam'ı vardı. Kullanılmaya hazır bir başka bomba yoktu.

**** Bu ve bir sonraki alıntı Richard Rhodes, The Making of the Atomic Bomb [Atom Bombasının Yapılış Öyküsü] (1986), 716. ve 728. sayfalardan alınmıştır.***

Bazıları atom bombalarının kullanımının ırkçı bir eylem olduğunu, ABD'nin bu bombaları asla beyaz ırktan insanlara atmayacağını söylüyor. Aslında Amerika Birleşik Devletleri, bombaları Hitler'in beyaz ırktan Almanları için kullanmayı tasarlamıştı ama bombaların yapımı bitmeden Almanya savaştan çekilmişti. Japonlar Hitler'in yenilgisinin kurbanı olmuşlardı.

Bombanın kullanılması gerektiğini savunanlar, bombaların işgale gerek bırakmayarak yok ettiğinden daha fazla sayıda hayat kurtardığı konusunda Truman'la aynı fikirdeler. Bomba savunucuları ayrıca, başka yerlerde kullanılan sıradan bombaların, atom bombalarının Hiroşima ve Nagasaki'de yol açtığı can kaybından daha fazla cana mal olduğunu da belirtiyorlar. Müttefiklerin Almanya'ya düzenlediği hava saldırılarında 350.000 ile 700.000 arasında insan ölmüştü. Her iki taraftaki pilotlar da savaşta bir bombardımanın dev bir yangına yol açabildiğini "şans eseri" keşfetmişti. Böyle bir yangın çıktığında bir kentte yanabilecek her şey yanıyordu. İnsanlar havasızlıktan ölüyor, sonra da büzüşüp küçük kara bir bohçaya dönüşüyorlardı. Daha önce de söylediğimiz gibi böyle bir yangın Tokyo'da 89.000 kişinin ölümüne yol açmıştı. Bu, Hiroşima'da ölenlerden fazlaydı.

Nagasaki'den sonra Japonya hemen teslim oldu. İmparator haberi radyodan, daha önce sesini hiç duymamış olan halkına duyurdu. Onlara Japonya'nın dayanılmaz olana dayanacağını ve katlanılmaz olana katlanacağım söyledi. Japonlar Tokyo Körfezi'nde demirlemiş olan Missouri savaş gemisinde teslim antlaşmasını imzaladılar.

Artık savaş her yerde bitmişti.

Teslim antlaşmasında hazır bulunanlar arasında Japon dışişleri bakanı da vardı. Bakan daha sonra imparatora bir rapor yazdı. Savaş gemisindeyken, bir gemi bölmesinin üzerine çizilmiş Japon bayrağının simgesi olan çok sayıda küçük doğan güneş gördüğünü belirtmişti. Bu güneşler Amerikan savaş gemisinin düşürdüğü ve batırdığı uçakları, gemileri ve denizaltıları gösteriyordu. Güneşleri saymaya çalıştığını yazmıştı, ama, diye devam etmişti, "boğazıma bir yumru düğümlendi ve birden gözyaşları içinde kaldım. Gördüklerime zor dayanabildim. Adsız kahramanlar, bunlar ölüme parlak ve gözü pek bir biçimde meydan okuyan gençlerdi... Ulusal karakterimizin simgeleri kiraz çiçeklerine benziyorlardı, çabucak coşturucu bir güzelliğe bürünüp ve yine öyle çabuk dökülmüşlerdi."*

Dünya, ancak savaşın sona ermesiyle Nazilerin, savaşın dışındaki en acımasız eyleminden haberdar oldu. Müttefik askerleri Berlin'e doğru doğudan ve batıdan savaşarak ilerlerken dikenli tellerle çevrili Nazi kamplarından geçmiş ve bu acımasızlığın kanıtlarını bulmuşlardı.

Hitler uzun süre önce "aşağı-insanlara" olan nefretini bildirmişti. Bu insanlarla "pire torbası Slavlar"ı, "yarı-maymun siyahlar"ı ve hepsinden önemlisi "şeytani Yahudiler"i kastediyordu. Hitler iktidarı ele geçirir geçirmez, Naziler Alman Yahudilerine eziyet etmeye girişmiş, 1938'de, patlayan savaşın öncesinde de onları şurada burada öldürmeye başlamışlardı. Fakat II. Dünya Savaşı Nazilere yalnızca Almanya'da değil, ele geçirdikleri bütün topraklarda sınırsız hareket özgürlüğü sağlamıştı. Artık Hitler'in "Yahudi sorununun nihai çözümü" dediği şeyin zamanı gelmişti. Nazi önderleri emirleri altındaki askerlere Avrupa'daki bütün Yahudileri öldürme emri vermişti. "Birkaçının hayatta kalmasına izin verecek olursak," diyorlardı, "bir gün intikam almaya kalkışacaklardır."

Yahudileri öldürürken Nazilerin karşılaştığı en büyük sorun yöntem sorunuydu. Almanya'da yalnızca 500.000 Yahudi vardı, ama bütün Avrupa'da sayıları 11 milyona ulaşıyordu. En fazla Yahudi, Almanların 1941 ve 1942 yıllarında işgal enikleri Polonya ve Rusya topraklarında yaşıyordu. Bu kadar Yahudinin nasıl öldürüleceği bir problem olarak ortada duruyordu.

Ölümü kurbanlara götürmek mi, yoksa kurbanları ölümlerine götürmek mi daha verimliydi? Naziler her ikisini de denediler. Başlangıçta

Yahudilerin yaşadığı yerleşimlere ölüm mangalarını yolluyorlardı; bu mangalar Yahudileri yakındaki tarlalara götürüyor, burada kurşuna diziyorlardı. Ayrıca kamyona benzeyen özel idam araçları da vardı. Askerler 60 kurbanı bir araca dolduruyor ve aracın egzoz gazını içeri veriyorlardı. Savaşın başlarında yapılan işten hoşnut bir müfettiş, böyle üç kamyonun "herhangi bir mekanik arıza belirtisi göstermeksizin 97.000 işlem gerçekleştirdiğini" söylemişti.

Naziler sonunda en iyisinin kurbanların ölümlerine götürülmesi olduğunu anladı. Yahudileri topladılar, yük vagonlarına tıktılar, kurdukları transit gettolarına veya çalışma kamplarına götürdüler, pislik içinde yaşattılar, ölesiye çalıştırdılar, aç bıraktılar ve soğuktan donmalarına göz yumdular. Ölmeyi başaramayan Yahudileri ve çok sayıda başka Yahudi'yi imha kamplarına naklettiler, buralarda onları kurşuna dizdiler ya da gaz odalarında öldürdüler. (Zehirli gaz olarak, görevli askerler açısından herhangi bir tehlike yaratmayan bir haşere ilacını seçmişlerdi.) Sonra da cesetleri yaktılar.

Bu cinayetleri işleyenler sıradan askerler ve sivillerdi. Kendilerini, ağır ama yapılması gereken bir işi yapan ahlaklı Almanlar olarak görüyorlardı. "Nakletmek" veya "gazla zehirlemek" gibi ifadeleri kesinlikle kullanmıyorlardı, yaptıkları işleri "özel işlem", "yerleştirme" ve "tasfiye" gibi süslü ifadelerle anlatıyorlardı. Çingeneleri, sakatları ve 5-6 milyon Yahudiyi öldürdüler.

Almanlar imha kamplarında neler olduğunu biliyorlar mıydı? Herkes biliyordu. Naziler bazen cinayetleri övünerek duyuruyordu. 1942'de Hitler kalabalık bir topluluğa şunları söylemişti: "Bir zamanlar Almanya'nın Yahudileri benim kehanetlerime gülüyordu. Hâlâ gülüyorlar mı, yoksa bütün gülme isteklerini yitirdiler mi, bilmiyorum... Her yerde gülmeyi bırakacaklar." Hitler'in Avrupası'nda insanlar Almanların Yahudileri toplamasını izliyordu. Kamplardaki askerler fotoğraflar çekiyor, ailelerine gördükleri ve yaptıkları şeyleri anlatıyorlardı. Britanyalılar deşifre ettikleri Alman mesajlarından cinayetleri öğrenmişti. Katolik Kilisesi'nin önderi Papa XII. Pius bu konuda pek konuşmasa da olup bitenden haberdardı.

Hitler iktidara geldiğinde Avrupa'nın dört bir yanındaki Yahudilerin kaçması gerektiği elbette düşünülebilir. Hitler'in uyguladığı eziyet hakkında

bir şeyler duymuş olmalıydılar, o halde kaçabilecekken neden kaçmadılar? Pek azı kaçmıştı. Kaçmak demek sahip oldukları her şeyi, ailelerini, dostlarını ve yurtlarını bırakmaları demekti. Bir gün bu eziyetin biteceğine inanıyorlardı. Bu yüzden Yahudilerin büyük bölümü yakalanmıştı.

Polonya'da Varşova gettosunda olduğu gibi, Yahudiler direnebildikleri yerde direnmişlerdi. Almanlar yaklaşık 500.000 Yahudiyi kentin bu bölümüne toplamış ve etraflarını duvarla çevirmişti. Gettodan her gün yaklaşık 5.000 Yahudiyi kırsal bölgedeki gizli bir imha kampına naklediyorlardı. Götürülenlerin çalışma kamplarına gittikleri yalanını söylüyorlardı, fakat gettonun neredeyse tamamını boşalttıktan sonra imha kampından kaçan birkaç Yahudi korkunç haberlerle geri döndüler.

Gettodaki Yahudiler direnmeye başladılar. El yapımı bombaları ve Almanlardan ele geçirdikleri silahlan kullanarak Almanları gettodan çıkardılar, fakat düşmanları tanklarla, toplarla, zehirli gazlarla ve alev makineleriyle geri döndü. Yerle bir olmuş evlerin arasında bir ay boyunca çarpıştılar. Sonunda Yahudilerin cephanesi bitti ve önderlerinin çoğu intihar etti. Yaklaşık 55.000 Yahudiyi kamplara götürmek veya öldürmek Almanlara birkaç yüz askere mal olmuştu. Varşova Büyük Sinagoğu'nu havaya uçurdular ve komutanları, Hitler'e yolladığı rapora, "Varşova Gettosu Artık Yok" başlığını koydu.

1930'larda Almanya'dan kaçan Yahudiler arasında Otto Frank'ın ailesi de vardı. Yahudi bir bankerin oğlu olan Frank refah içinde büyümüştü. Bir yıl Amerika'da ticaret eğitimi görmüş ve I. Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda subay olarak görev yapmıştı. Savaştan birkaç yıl sonra evlenmişti. Hitler iktidara geldiğinde Otto ve Edith Frank tehlikeyi sezmiş, küçük kızları Margot ve Anne ile birlikte Hollanda'ya taşınmışlardı.

Frank ailesi kurtulmuş değildi. II. Dünya Savaşı başlayınca Hitler Hollanda'yı işgal etmişti. Frank ailesi ve diğer Yahudiler giysilerine sarı yıldızlar takmaya zorlanmış, kızlar okullardan kovulmuştu. Naziler Hollanda'daki Yahudileri imha kamplarına nakletmeye başlayınca, Frank ailesi ve birkaç başka Yahudi, Otto'nun işyeri olarak kullandığı evin bazı odalarına saklanmıştı. Burada iki yıl yaşamışlardı. Yahudi olmayan dostları, kendi yaşamlarını tehlikeye atarak onlara bulabildikleri yiyecekleri, çoğunlukla da marul ve çürük patates getirmişti. Gündüzleri işyeri

çalışanları çok yakınlarında olduğundan saklananlar fısıltıyla konuşuyorlardı. On saat boyunca tuvaletin sifonunu çekmiyorlardı.

O dönemde on dört yaşında olan Anne Frank saklanarak geçirdikleri günlerin bir kaydını tutmaya başlamıştı.* Alman askerlerin arkadaşlarını ve başka Yahudileri tutukladıklarını biliyordu. “Çoğunun öldürüldüğünü düşünüyoruz” diye yazıyordu. “İngiliz radyosu onların gaz odalarında öldürüldüklerini söylüyor.” Başka bir gün: “Akşamları hava karardığında sık sık, iyi, masum insanların ağlayan çocuklarıyla birlikte, gözdağı veren ve yere düşene kadar onları tartaklayıp döven bir avuç askerin gözetiminde, uzun sıralar halinde durmaksızın yürüdüğünü görüyorum.” 1944 yılının Temmuz ayında da şöyle yazmıştı: “Dünyanın yavaş yavaş ıssızlaştığını görüyorum, bizi de yok edecek gök gürültüsünün gitgide yaklaştığını duyuyorum.”

---

*Anne Frank, Anne Frank'ın Hatıra Defteri, Papirüs Yayınları (2004).

Bir muhbir saklanan bu Yahudileri Almanlara bildirdi; bir Alman subayıyla dört Hollandalı polis gidip bu küçük grubu dışarı çıkardı. (Naziler muhbire ele verdiği her kişi için bir dolar vermişti.) Daha sonra aynı gün Frank’ların yakın bir dostu olan bir kadın merdivenleri çıkıp ailenin saklandığı yere girdi. Yerde Anne’nin tutuğu günlüğü buldu. Alıp götürdü ve okumadan bir masanın çekmecesine koydu.

Alman resmi belgelerinden, Frank’ların ve binden fazla başka “parka”nın bir trenle, imha kampları içinde en kötü şöhretlisi olan Polonya’daki Auschwitz kampına nakledildiğini öğreniyoruz. Kamptaki gardiyanlar Otto Frank’ı eşinden ve kızlarından ayırdılar. Frank’ların çalışacak kadar güçlü olduklarını gördüklerinden onları gaz odalarına sokmadılar. Edith birkaç ay sonra açlık ve yorgunluktan öldü. Otto ise kamptan sağ kurtulacak ve Annenin günlüğünün yayımlandığını görecekti.

1944’ün sonlarında Ruslar Auschwitz’e yaklaşmaya başlamıştı, bu yüzden kamptaki Almanlar katliamın kanıtlarını saklamaya başladılar. Margot (artık on yedi yaşındaydı) ve Anne (on beş) da aralarında olmak üzere 4.000 kadını batıya, Almanya’ya, Bergen-Belsen kampının balçık

tarlalarma götürdüler. Burada, kış aylarında, tuvalet işlevi gören hendeklerle çevrili kalabalık çadırlarda, ıslak samanların üzerinde yatıyorlardı. Bir fırtınada çadırları yırtılmıştı. Bitlerin taşıdığı tifüs bütün kampa yayılmış, kadın, erkek 50.000 kişiyi öldürmüştü. Bunlardan biri bitlerin istilasma uğramış Margot'ydu, ölünce üzerinde yattığı tahtadan yere düşmüştü. Paçavralar içinde bir iskeletten farksız durumdaki kalbi kırık Anne da kısa bir süre sonra öldü. Gardiyanlar büyük olasılıkla cesetlerini, bir ay sonra Bergen-Belsen kampına giren Britanyalı askerlerin bulduğu dev ceset çukurlarına gömmüştü.

II. Dünya Savaşı yüzlerce milyon insanı sakat bıraktı ve yaşamlarını mahvetti. 60 milyon insanın ölümüne yol açtı. Bunların arasında, aç annelerin ölü doğan çocukları, alev makinelerinin kavurdukları, yanan tanklarda canlı canlı pişenler, kenti saran yangınlarda yananlar, nükleer bombalarla buharlaşanlar, radyasyondan etkilenenler, bombalarla, mayınlarla, patlamamış top mermileriyle havaya uçanlar, yıkılan binaların altında kalanlar, tankların ve kamyonların altında ezilenler, öldüresiye çalıştırılanlar veya dövülenler, kurşuna dizilenler, özel idam kamyonlarında ve imha kamplarında gazla zehirlenenler, misilleme için toplu olarak asılanlar, canlı canlı mağaralara atılanlar, uçağı düşürülenler, batan gemilerde boğulanlar vardı.

Milyonlarca insan yaralanmalar, bulaşıcı hastalıklar, dizanteri, kolera veya tifüs yüzünden öldü. Milyonlarcası da kendisini ölesiye içmeye verdi, çöküntüye girdi, yaşananlar karşısında dondu kaldı, intihar etti veya ölümcül bir umutsuzluğa kapıldı.

21. Bölüm

Asya'nın Devleri Yoksullarını Doyurmaya Çalışıyor

Hindistan ve Çin, büyük dağları ve geniş düzlükleriyle, ama daha çok da yoğun nüfuslarıyla dünyanın devleridir. Sanki Hindistan ve Çin gezegenimizin alt kısmındaymış da, insanlar yuvarlanıp buraya toplanmış gibidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında Çin dünya ülkelerinin en kalabalığı, Hindistan da ikincisiydi ve Çin'i yakalamak üzereydi. (Çevredeki ülkelerin nüfusu da yoğundur: Endonezya dünyanın en kalabalık beşinci ülkesi, Pakistan yedinci, Bangladeş dokuzuncu.)

Bu iki dev ülkenin halkının yaşadığı herhangi bir şeyi dünyadaki insanların üçte biri yaşamış oluyordu. Yoksulluk ortak sorunlarıydı, ama bu devler yoksullukla savaşırken farklı yollar izlediler.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Çin, uzunca bir süredir olduğu gibi, acılarla dolu bir ülkeydi. 150 yıl boyunca açlıktan, kötü yönetimlerden, afyon alışkanlığından, Avrupalıların zorbalıklarından, yolsuzluktan, iç savaştan ve Japon istilacılardan çok çekmişti. Yüz milyonlarca Çinli için yaşam her gün zorbalıkla ve açlıkla savaşmak demekti.

Japon orduları ülkeyi terk etmiş, ama Çin yeniden iç savaşa sürüklenmişti. Bir tarafta Kuomintang, yani milliyetçiler vardı. Çinliler 1912'de son Mançu hükümdarını tahttan indirdiğinden beri Kuomintang denetimi ele geçirmeye ve ülkeyi yönetmeye çalışmıştı. Fakat acımasız ve beceriksizdiler, önderleri Başkomutan Çan Kayşek komünistlere karşı üstünlük sağlayamamıştı. Amerikalı bir senatör onunla ilgili şöyle demişti: "Madem başkomutan, neden komuta etmiyor?"

Diğer taraftaysa Çin Komünist Partisi (ÇKP) vardı. Rusya'daki devrimden etkilenen Çinli devrimciler 1920'lerin başlarında bu partiyi kurmuştu, ÇKP ve milliyetçiler 1920'lerin sonlarında ve 1930'larda birbirieriyle savaşmış fakat 1937'den sonra, birbirlerine daima düşman olsalar da, birlikte Japonya'ya karşı savaşmışlardı. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde iç savaşlarına yeniden başladılar. Sonraki dört yılda ÇKP başarılı oldu ve milliyetçiler yenildi.

ÇKP'nin önderi bizzat savaşın içinde yer almış Mao Zedung (Mav Zğıdunğ) idi. Mao, 1893'te Çin'in orta bölgesindeki bir köyde doğmuştu. Babası büyük bir evi olan bir pirinç tüccarıydı. (Mao sonraları, komünistler iktidara geldiğinde hayatta olsaydı, babasının "zengin köylü olarak sınıflandırılacağım ve onunla da mücadele edileceğini" söylemişti; mücadele etmekle yoksullaştırmayı veya öldürmeyi kastediyordu. Gençlik yıllarında Mao öğretmen, kütüphane görevlisi, çamaşırhane işçisi, yazar, gerilla ve askeri önderdi.

1949 sonbaharında Mao'nun orduları sonunda şiddetli iç savaşı kazandı. Mao Zedung Pekin'de Tyenanmm Meydanı'nda Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etti. Çan Kayşek bozguna uğrayan ordusunu Tayvan Adası'na çekmişti.

Karmaşadan kurtulamayan Çin 150 yıl sonra güçlü bir yönetime kavuşmuştu. Mao 25 yıl boyunca ÇKP'nin başında yer alacaktı. Stalin'inki gibi mutlak bir iktidarı yoktu, ama partinin ileri gelenleri arasında en beceriklisi olarak kendi bildiğini okuyordu. Yoksul köylülerle ilgileniyor ya da ilgilendiğini söylüyordu, fakat ıstırabı kolayca görmezden geliyordu. Yaşam doluydu, söyleyecek şeyleri vardı ve altüst etmeyi sonra da yerli yerine koymayı seviyordu. Kendisinden önceki imparatorlar gibi onun da çok sayıda metresi vardı. Zaman zaman fotoğrafçıların huzurunda zindeliğini sergiliyor, suda yüzen dışkı parçalarına aldırmadan bir hayli kirli ırmaklarda yüzüyordu.

1946'da, Mao henüz Çan Kayşek ile savaşan ve mağarada yaşayan sıska bir gerilla önderiyken, tanınmış bir bilge onu ziyaret etmişti. Mao'ya ÇKP iç savaşı kazanır ve ülkeyi yönetirse neler olacağını sormuştu. "Hanedanlar," demişti bilge, "birden kabaran bir güç dalgasıyla başlar, sonra zayıflar ve yıkılır. Komünist Parti bu kısırdöngüyü kıracak bir yol

buldu mu?” Mao bilgeyi şöyle yanıtlamıştı: “Bir yol bulduk. Adı demokrasi.”

1949’a gelindiğinde Mao bu yoldan çıkmış olsa gerekti. Partisi ülkelerine “cumhuriyet” dese de, yönetimin bütün kademelerinde ÇKP ve Mao vardı. Her türlü bilgi-haber kaynağını, düşünceyi biçimlendiren her türlü aracı ellerinde tutuyorlardı. Okulları, iletişim araçlarını, semt ve köy toplantılarını kullanıyorlardı. Rus komünistlerin yaptığı gibi iktidardaki ilk yıllarında korktukları ve nefret ettikleri herkesi ortadan kaldırdılar. Bunların çoğu eski milliyetçilerdi. Birkaç yıl sonra Mao bu cinayetlere değindi: “Aslında bir yanlışlık yok; bu insanlar öldürülmeliydi. Toplam kaç kişi öldürüldü? 700.000 kişi öldürüldü, o dönemden sonra en az 70.000 kişi daha öldürülmüş olabilir. Ama 80.000’i geçmez.”

Marksist öğreti, sosyalist bir devlet kurmak istiyorsanız üretim araçlarına el koymanız gerektiğini söyler. Büyük oranda kırsal bir ülke olan Çin’de bu, toprağa el koymak anlamına geliyordu ve bu nedenle milliyetçileri öldürmenin yanı sıra ÇKP toprak sahiplerini de ortadan kaldırdı. Alışılmış yöntem, bir köydeki köylülerin o yöredeki toprakların sahibinin varlığına son veren kararlar aldığı bir “halk mahkemesi” kurmaktı.

Çin’in batısındaki bir köyde de aynı şey olmuştu, ÇKP üyelerinin huzurunda, köylüler ayağa kalkmış, toprak sahibine bakmış ve onu suçlamışlardı. Li Lao’nun karısı bile, birisinin yüzüne bakmaya cesaret edemeyecek kadar zavallı bir kadın olduğu halde, yumruğunu toprak sahibinin yüzüne doğru sallayarak bağırmıştı: “Bir keresinde hasattan artakalanları toplamak için tarlana girmiştim. Ama sen bana sövüp saydın, beni kovdun. Bana neden sövdün, beni neden dövdün!” Toprak sahibi Şınğ Cinğhı başını eğmiş ve suçlamaların tamamen doğru olduğunu kabul etmişti. Köylüler Şınğ’m kendilerine 400 çuval tahıl borcu olduğuna karar verdi. Onu birçok kez dövdüler ve tahılına el koydular. Şınğ kendisine işkence yapmak için demir çubuklar ısıttıklarını gördüğünde, köylülere parasını nereye gömdüğünü söyledi, köylüler de parayı aldı. Ayrıca Şmğ’ın içine domuz eti ve karabiber doldurulmuş kaynamış hamurlardan ve karidesten oluşan bir yeni yıl ziyafeti hazırladığını öğrenmişlerdi. Böylece

“herkes onun hazırladığı yemeğe dadandı, soğuğu fark etmediler bile.”* Şınğ hiç kuşkusuz topraklarını kaybetti, sonra da öldü.

---

* ***Jonathan D. Spence, The Search for Modern China (Modern Çin'in İzini Sürmek] (1990), 492-493. sayfalar.***

Tarihçiler ÇKP ve köylülerin en azından bir milyon toprak sahibinin ölümüne yol açtığına inanıyor. Mao şöyle demişti: “Devrim bir ziyafet değildir, makale yazmak, resim yapmak veya nakış işlemek de değildir; o kadar zarif, o kadar acelesiz ve yumuşak, o kadar ılımlı, kibar, saygılı, ölçülü ve yüce gönüllü olamaz. Devrim bir başkaldırmadır, bir sınıfın diğerini alt ettiği bir şiddet eylemidir.”

Geçimini zihinsel etkinlikle sağlayan herkes ÇKP için bir sorundu. Ama onlarla nasıl baş edecekti? Çinliler öğrenmeye karşı derin bir saygı besliyorlardı, Mao'nun kendisi de hemen hemen her konuda okumuştu ve yazmayı seviyordu. Fakat Çinli aydınlar, Mao gibi genellikle zengin ailelerden geliyordu, bazıları yurtdışında bilimsel dereceler elde etmişti. Dolayısıyla “feodal” ve “gerici'ydiler, bu yüzden de tehlikeli. 1950-1951 yıllarında ÇKP böyle on binlerce aydını “devrimci okullara” devam etmeye zorladı, burada öğretmenler onlara sürekli Mao, Marx, Lenin ve Stalin'in düşünceleri hakkında dersler veriyorlardı. Yavaş yavaş tükenen aydınlar dalkavukluk ediyor, kendilerini ayıplıyor ve “özyaşamöykülerini” yazıyorlardı.

Bu yaşamöyküleri elbette itiraflardı. Parti samimiyetsiz olduğu söylenen itirafları yasakladığından, itiraflar inandırıcı olmak zorundaydı. Harvard'da eğitim görmüş ünlü bir felsefe öğretmeni, hataları üzerine on bir sayfalık bir itiraf kaleme almıştı. “Toprak sahibi bürokratik ailesiyle” birlikte yaşadığı rahat hayatı eleştiriyordu. “Bencillik arsızlığım”, siyasetten uzak kalmaya dair eski arzusunu ve “burjuva” düşüncesine duyduğu beğeniyi kınıyordu. Ardından, ÇKP'ye borçlu olduğu yeni irade gücünü selamlıyordu.

İktidarda geçirdikleri yedi yıldan sonra Mao ve arkadaşları ÇKP'nin çok ileri gittiğine ve baskıcılığın kendisinin de bir tehlike olduğuna karar verdiler. Partinin önde gelenlerine yaptığı bir konuşmada Mao yeni görüşünü anlatmıştı: Kültürde “yüz çiçek açsın”, bilimde “yüz fikir

yarışsın”. Daha sonra da “Halk İçindeki Çelişkilerin Doğru Bir Biçimde Ele Alınması” üzerine bir konuşma yaptı ve şöyle dedi: “Ülkemiz hiçbir zaman bugün olduğu kadar birlik içinde olmamıştı... Halkın nefret ettiği uyuşmazlık ve kargaşa günleri bir daha geri gelmemecesine geride kaldı. ”

Biraz zaman aldı ama aydınlar rahatça eleştiri yapabileceklerine yavaş yavaş inandılar. 1957’de çiçekler açmaya başladı. İnsanlar yoksulluklarından, ÇKP’nin baskısından ve yozlaşmasından yakınıyordu. “Parti üyeleri,” diyorlardı, “onları ayrı bir sınıf haline getiren pek çok ayrıcalıktan yararlanıyor.” Ve, “Görünmez bir baskı sanki insanları susmaya zorluyor.” Ve, “Bütün köylülerin bilinçli bir biçimde kooperatiflere katılmak istediği doğru değil.” Pekin Üniversitesi’nde öğrencilerin bir “Demokratik Duvar”ı vardı ve ÇKP’yi eleştiren afişlerle doluydu. Pek çok yerde öğrenciler gösteri yapıyor, kargaşa çıkarıyor ve değişim istiyorlardı.

Kısa bir süre sonra ÇKP’nin katı önderlerinin sabrı taştı. Açan çiçeklere ve yarışan fikirlere karşı olduklarını açıkladılar. Mao da olayların gelişimini izledi ve görüşünü değiştirdi. O ve partinin diğer önderleri ayaklanmaların antikomünist olduğunu söylediler. Çiçekleri koparmaya başladılar.

Devlet görevlileri 300.000 aydını “sağcı” olarak yaftaladı. Mesleklerinden ve hatta hayatlarından oldular. Zeki ve yararlı insanlar hapse atıldı, çalışma kamplarına yollandı veya taşraya sürgüne gönderildi. Çok sayıda öğrenci ve öğretmen intihar etti. Askerler ve polisler, 10.000 kişinin gözü önünde, ÇKP’nin okullarını yönetme biçimine karşı çıkan üç öğrenci önderini kurşuna dizdi.

Eleştiri yapanları öldürmek zor değildi. ÇKP’yi bekleyen asıl görev ekonomiyi değiştirmekti. Bu, çok daha fazla ürün yetiştirmek ve fabrikalardaki üretimi büyük oranda artırmak anlamına geliyordu. Bunu komünist yöntemlerle gerçekleştirmek zorundaydılar ama Stalin’in Rusya’da yaptığı gibi köylüleri açlığa mahkûm etmeden veya katletmeden, ÇKP köylülere toprak vererek işe başladı, fakat 1950’lerin ortalarında onları topraklarını birleştirmeye ve “kooperatifler” oluşturmaya ikna etmeye çalıştı, çoğunlukla da onları buna zorladı. Her bir kooperatifin belirli miktarda ürün yetiştirmesi gerekiyordu. ÇKP ayrıca ağır sanayi kurmak için bir beş yıllık plan uygulamaya başladı. (Örnek aldıkları

komünist Rusya’nın bunu çok iyi başardığını ve böylece ü. Dünya Savaşı’nda Almanları geri püskürttüklerini biliyorlardı.) Çin’in sanayi planı başarılı oldu, üretim önemli ölçüde arttı.

Teorik olarak, Mao’nunki kadar güçlü bir yönetim diğer yönetimlerin yapamadığını yapabilirdi. Mao bir keresinde, baş belası olduklarını ve yiyeceklere zarar verdiklerini söyleyerek serçelere savaş açmıştı. Milyonlarca Çinli kapılarının önüne çıkıp kuşları ürkütmek için kap kacakla gürültü yapmıştı. Amaç kuşları yorgunluktan ölene kadar uçmaya zorlamaktı. Öyle de oldu. Ancak, serçelere av olmaktan kurtulan tırtıllar çoğaldı, ekinlere dadandılar, ağaçlan kapladılar ve gelen geçenin üstüne pislediler, ÇKP kampanyayı durdurdu.

ÇKP nasıl giyineceğinize (Mao gibi), nerede yaşayacağınıza, nasıl geçineceğinize, kiminle evleneceğinize ve ne kadar pirinç yiyeceğinize karar veriyordu. Ne sıklıkla sevişeceğiniz konusunda bile öğüt veriyordu: Yeni evliler “çok sık”; diğerleri haftada veya iki haftada bir. Parti Çin’in görkemli şiirini ve romanlarını da ülkeden kovdu. Halk, “Sosyalizm İyidir” ve “Dışkı [insan pisliği] Toplayıcıları Dağdan İniyorlar” gibi şarkılar söylüyordu.*

ÇKP reformlar da yaptı ama her zaman sonuna kadar götürmedi. Çocuk yaşta evlilik ve kapatmalık gibi kadınları aşağılayan âdetler yasadışı ilan edildi, fakat kamu görevlerinin çoğu yine erkeklere veriliyordu. Hükümet cahilliği ortadan kaldırdığını ileri sürüyordu, oysa bir nüfus sayımı ortadan kalkmadığını göstermişti.

1957’ye gelindiğinde ÇKP’nin ileri gelenleri daha çok ülke ekonomisiyle ilgileniyorlardı. Sanayi iyiye gidiyordu, ama yeni kooperatif çiftliklerinde durum iç açıcı değildi. Yiyecek üretimi yılda yalnızca % 4 artıyordu. Bu kadarı artan fabrika işçisi ordularını beslemeye ve Rusya’dan alman borçları ödemeye yetmiyordu.

ÇKP ne yapacağını düşünüp taşındı. Bazı planlamacılar yumuşak bir yaklaşımı benimsedi. Köylülerin ancak maddi destek sağlanması durumunda daha fazla ürün yetiştireceklerini ve daha fazla tüketim maddesi satın alacaklarını düşünüyorlardı. Ayrıca tarım makinelerine ve gübreye de gereksinimleri vardı.

Mao aynı düşüncede değildi. Her zamanki gibi kitlelerin ve insan iradesinin gücüne inanıyordu. Düşüncelerini partinin önderlerine açıkladı: Milyonlarca Çinli'nin en temel sorunu "yoksul ve boş" olmalarıydı. Bu kötü bir şey gibi görülebilirdi, fakat aslında iyiydi. "Yoksul insanlar değişim ister, bir şeyler yapmak ister, devrim ister. Boş bir kâğıt parçasının üzerinde mürekkep lekeleri yoktur, üzerine en yeni ve en güzel resimler çizilebilir." Üretimi artırmanın yolunun köylüleri seferber etmek ve onlara moral vermek olduğuna inanıyordu. 500 milyon insanın hiç bitmeyen işlerinden kıvanç duymalarım sağlamak istiyordu.

****Çin'in son yıllardaki durumuna ilişkin bu ve benzeri pek çok bilgiyi Nicholas D. Kristof ve Sheryl Wudunn'un, Chirm Wakes: The Struggle for the Soul of a Rising Power [Çin Uyanıyor. Yeniden Doğan Bir Gücün Büyük Mücadelesi] (1995) adlı kitabına borçluyum.***

Böylece 1957 ve 1958 yıllarında Mao "Büyük Atılım" hareketini başlattı, ÇKP, yeni kooperatifleri birleştirerek komün olarak bilinen büyük birimleri oluşturdu. Amaçlanan, daha fazla ürün yetiştirmenin yanı sıra kırsal bölgelere fabrikalar kurmaktı. Bir komündeki ailelerin sayısı 10.000'i bulabiliyordu; komünde ortak kullanılan mutfaklar, çocuk yuvaları ve yatılı okullar vardı. Bunlar ailelerin görevini üstleniyor, böylece kadınlar serbest kalarak çiftliklerde ve taşra fabrikalarında çalışabiliyorlardı.

Büyük Atılım'ın sloganı, "Daha fazla, daha hızlı, daha iyi, daha ucuz"du. Komünler tahıl üretim kotalarını doldurmak için canla başla çalışıyorlardı. Çiftliklerden ve kentlerden toplanan işçi orduları devasa sulama projelerinde çalışıyordu. Bir milyon köylü, barakalarının arkasındaki küçük ocaklarda demir arıtıyordu. Hükümet muhabirlerine göre herkes istekle çalışıyordu. Bir demir atölyesinde bir muhabir şöyle yazıyordu: "Etraf çalışma alanının yukarısındaki bir amplifikatörden gelen yerel operaların yüksek perdeden melodileriyle doluydu ve bu melodilere körüklerin uğultusu, benzinli motorların soluması, ağır yük taşıyan kamyonların kornası ve demir cevheriyle kömür taşıyan öküzlerin böğürtüsü eşlik ediyordu."

Mao ve arkadaşları Büyük Atılım'ın tam bir zafer olduğunu ileri sürdüler. Tahıl üretimine ilişkin kırsal bölge yöneticilerinin verdiği sayılar

çok şaşırtıcıydı. Sayılar üretimin iki katına çıktığını, on kat arttığını, “altmış yetmiş kat” arttığını gösteriyordu.

Oysa aslında Büyük Atılım tam bir fiyaskoydu. Tahıl üretimine ilişkin sayılar bütünüyle yalandı. Köylüler kendilerine emredilen şeyi yapmaya direnmişti ve ürün çok azdı. Uzun ve korkunç bir kıtlık baş gösterdi. Açlıktan ölmek üzere olan köylüler mısır koçanı, pirinç kabuğu ve öğütülmüş ağaç kabuğu yiyerek hayatta kalmaya çabalıyordu. 1959 ile 1962 yılları arasında kıtlık yüzünden 20 milyon insan öldü.

Mao ne söyleyecek ve ne yapacaktı? Başlangıçta Atılım’ın başarısız olduğunu yalanladı, açlıktan ölecek duruma gelen köylüler olduğunu yalanladı. Ardından devletin başı olarak, başarısızlığı üstü kapalı bir biçimde kabul edip Büyük Atılım’a bir son verdi, kısa bir süre sonra kararından döndü. Atılım’ı yeni baştan ele almaya karar verdi, sonra da aniden fikrini değiştirdi. Partinin ileri gelenlerinin bir araya geldiği bir toplantıda. Büyük Atılım’ı ve komünleri savunarak ve sürmelerinde ısrar ederek kendisine yöneltilen eleştirilere yanıt verdi. çtcp’ye Marx ve Lenin’in de hata yaptığını söyledi, bazı hataların sorumluluğunu üstleneceğini, parti önderlerinin de üstlenmesi gerektiğini belirtti. Onlara cana yakın bir biçimde, “Def-i hacet etmeniz gerekiyorsa, edin! Yellenmeniz gerekiyorsa, yellenin!” dedi.

Sonunda partideki ılımlılar önderlerine engel oldular. Büyük komünleri korudular ama Mao’nun insan mühendisliği deneylerinin çoğuna son verdiler. Rusların da üretimi artırmak için arada sırada yaptıkları gibi, çiftçilerin yetiştirdikleri ürünün bir bölümünü satmasına izin verdiler.

Komünler başarısız olurken sanayinin durumu biraz daha iyiydi. Çeliğin gelişmede çok önemli bir yeri olmasına karşın, komünistler iktidara gelene dek Çin hiçbir zaman yılda bir milyon ton çelik üretmemişti. Komünist yönetimin başlamasından yalnızca on yıl sonra, Çin’in yıllık çelik üretimi, kalite düşük de olsa, yaklaşık 20 milyon tona çıkmıştı. Sanayü gelişmemişti ama, tıpkı Rusya gibi, Çin de istediği zaman harikalar yaratabiliyordu. 1964’e gelindiğinde Çinli bilim adamları nükleer bombalar yaptılar ve denediler. 10 yıl sonra Çin uyduları dünyanın çevresinde dönüyordu.

Mao 1966'da, yetmiş üç yaşındayken, önderlik ettiği devrimin çatırdamaya başladığını düşünüyordu. Devrimin ülküleri ve düşleri gerçekleşmemişti. Parti önderleri durumlarından hoşnuttu ve Mao'nun devrimci yolunda ilerlemesine her zaman izin vermiyorlardı. Mao, yavaş yavaş, kendi elleriyle yok ettikleri o açgözlü eski yönetici seçkin sınıfa benzemeye başladıklarına inamyordu. Ölüm döşeğindeyken devrimin sürüp sürmeyeceğini soracak, ülke olarak silkinmenin tam zamanı olduğunu söyleyecekti.

Böylece Mao, Büyük Proleter Kültür Devrimi'ni başlattı. Partinin üst düzey yetkililerinin tasfiye edilmesini istedi; içinde devrim arzusu olmayan herkes gitmeliydi. Devrimi ileriye götürmesi için çok sayıda öğrenciyi ve genç işçiyi topladı. Mao alıntılarından oluşan kitapları ellerinde sallayarak "orta sınıfın" yaşam tarzını lanetliyor, tapınakları yıkıyor ve yöneticilerine, öğretmenlerine saldırıyor, kimi zaman da onları öldürüyorlardı. Kızıl Muhafızların saldırılarına maruz kalmamak için aydınlar kitaplarını ve resim koleksiyonlarını yok ettiler. Pek çok aydın da intihar etti.

Ülke ayaktakımının yönetimine geçmiş gibi görünürken ve bu yetmiyormuş gibi insanlar sokaklarda birbirleriyle savaşıyorken, ordunun ileri gelenleri duruma müdahale etti. Mao'yla görüştüler, ondan düzeni yeniden sağlamak için yetki aldılar. Kızıl Muhafızları bastırdılar veya taşraya gönderdiler. Öte yandan parti üyeleri Kültür Devrimi'ni bürolarında sürdürüyordu. Birbirlerine karşı komplolar kurdular ve üç milyon öğretmen, öğrenci ve hatta parti üyesini çalışma kamplarına, hapishaneye veya çiftliklerde çalışmaya yolladılar. Bütün bu kargaşayla birlikte ekonominin çökmesi her şeyi daha da kötüleştirdi.

Mao artık seksenli yaşlarındaydı ve sağlığı iyi değildi. Dünyanın en büyük ülkesini baştan aşağı değiştiren bir devrime önderlik yapmıştı. Mao ve diğer partililer, acımasız önlemlerle ve kitlesel kıyımlarla karman çorman durumdaki Çin'e durmadan değişen ve akıl karıştıran bir düzen getirmişlerdi. En azından kâğıt üzerinde, artık Çinli köylülerin durumu herkesinki kadar iyiydi ve kadınlar daha önce hiç sahip olamadıkları haklara sahiptiler. Öte yandan şuradan insanlar bir eğitim birliğindeki acemi erler gibi yaşıyordu ve milyonlarca köylü hâlâ açtı.

Mao 1976 yılında ölünce, radikaller ve ılımlılar iktidar mücadelesine girişti. Sahneye, o sırada 72 yaşında olan deneyimli parti yöneticisi Dınğ Şyavpinğ çıktı. Dınğ, parti içindeki ılımlıların önderlerinden biriydi ve iki kez Mao'nun veya ÇKP'nin gözünde saygınlığını yitirmişti. Kültür Devrimi sırasında Kızıl Muhafızlar en büyük oğluna o kadar eziyet etmişlerdi ki, oğlu pencereden atlamış ve hayatı boyunca sakat kalıp yürüyememişti. Dınğ'ın resmi görevi ÇKP'nin başkan yardımcılığı olsa da, o artık ülkenin önderiydi. Reform yanlısı gerçekçi insanları üst düzey yöneticiliklere getirdi.

Dınğ, köklü bir reform programı önerdi ve ÇKP'nin desteğini arkasına aldı. Gorbaçov da aynı dönemde aşağı yukarı aynı şeyi Rusya'da yapıyordu. Dınğ yaptığı şeyi açıkça kabul etmeden komünizmi büyük oranda reddederek, bunun yerine ekonomik büyümeye odaklandı. Hiçbir zaman başarılı olmayan komünleri dağıttı; çiftçiler topraklarını geri aldı. Özel girişimi (evet, kapitalizm) ve para kazanmayı teşvik eni. (Şaşırtıcı ama hükümetin sloganlarından biri şöyleydi: "Zenginleşmek şahanedir.") Daha fazla tüketim maddesi üretimi için çaba gösterdi. Artık fabrikalar insanların istediği şeyleri, örneğin çamaşır makineleri ve motosikletler imal ediyordu.

Dınğ'ın programı meyvelerini verdi. Çiftçiler artık çok daha fazla ürün yetiştiriyordu ve Çin bazı ürünleri yurtdışına bile satıyordu. Gayri safi milli hasıla Mao'nun iktidarında yavaş yavaş artmaya başlamıştı, ama 1980'lerde yılda ortalama % 9'luk bir artış gösterdi. Çin'in bazı bölgelerinde yaşam koşulları, Çinlilerin daha önce hiç tanık olmadıkları kadar iyileşti. 1990'ların başlarına gelindiğinde Çin dünyanın en büyük kömür, çimento, tahıl, pamuk, et ve balık üreticisiydi.

Çin bir yandan da nüfus artışını denetim altına almaya çalışıyordu. Diğer pek çok ülke gibi, özellikle de yoksul ülkeler gibi, Çin de hızla artan bir nüfusa sahipti, ÇKP yönetime geldiğinde Çinlilerin nüfusu 500 milyonun üzerindeydi, oysa 1982'ye gelindiğinde bunun iki katma ulaşmıştı. Nüfus artışı, her türlü ekonomik büyümeyi yararsız kılma tehlikesini de beraberinde getiriyordu. Bu yüzden Çin cesur bir adım attı ve her aileye tek çocuk sınırlaması getirdi. Yasağı çiğneyenler cezalandırıldı, konut ve eğitim hakları ellerinden alındı. Bu katı sınırlama bir süre işe

yaradı ve nüfus artışının yavaşlamasını sağladı. Ancak daha sonra pek çok aile yasağı çiğnedi ve sınırlama kâğıt üstünde kaldı.

Çin'in ekonomik gelişme dönemi sona erişmişti. Çok sayıda insan, özellikle de kentlerdekiler, daha önce hiç olmadığı kadar iyi yaşasa da köylülerin büyük kısmı hâlâ çok yoksuldu. Bu arada hükümet de reformların hızına ayak uyduramamıştı, ÇKP, kâr etmedikleri halde kamuya ait fabrikaları kapatmaya yanaşmıyordu. Yoksul ülkelerin çoğunda olduğu gibi yolsuzluk almış yürümüştü. Hükümet yetkilileri, hem kamuya ait kuruluşlarla, hem de özel şirketlerle yakın ilişki içindeydi ve rüşvet almakta bir sakınca görmüyorlardı.

Yaygın ekonomik büyümeye karşın hoşnutsuzluk arttı. Aydınlar ve eğitimli genç insanlar, diğer komünist ülkelerde, örneğin Gorbaçov'un Rusyası'nda, liberalleşme hareketinin başladığının farkındaydılar. Çoğu insanın artık kısa dalga radyoları vardı, BBc'yi, Fransız Radyosu'nu ve Çince yayın yapan Amerika'nın Sesi'ni dinliyorlardı. Diğer ülkelerde insanların nasıl yaşadığını öğreniyorlar ve ÇKP'yi denetimini gevşetmesi için sıkıştırıyorlardı. Yolsuzlukları ve yönetimdeki aksaklıkları eleştirme hakkı istiyorlardı.

Fakat Dınğ ve diğer parti yetkilileri buna izin vermeyecekti. Ekonomiyi serbest bırakmışlarde ve bu da işe yaramıştı. Fakat, karmaşa dışında başka bir şey getirmeyeceğini düşündükleri demokrasiye sen bir biçimde karşı çıkıyorlardı. Aslında olanaksızdı ama demokrasi ÇKP'nin çökmesine de yol açabilirdi.

1989 yılında öğrenciler Pekin'de, dünyanın en büyük meydanlarından biri olan Tyenanmın (Göksel Barış Kapısı) Meydam'nda gösteri yaptılar. 40 yıl önce aynı meydanda Mao, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan etmişti ve şimdi de Mao, çok yukarılardaki dev resminden eylemcilere kibar bir biçimde gülümsüyordu. Öğrenciler değişim istiyordu, alçıdan bir "Demokrasi Tanrıçası" heykeli dikmişlerdi. Sıradan insanlar ve başka öğrenciler de onlara katılmıştı; meydandaki ve çevredeki insanların sayısı neredeyse bir milyona ulaşmıştı. Dünya olup bitenleri televizyondan izlerken gerilim anmaya başladı.

Dınğ buna nasıl bir yanıt verecekti? Sorunu partinin diğer ileri gelenleriyle gizlice görüştü. Bu görüşmenin büyük olasılıkla gerçek olan bir kaydında şöyle konuşmalar yer alıyordu:

DINĞ ŞYAVPİNG: Hepimiz Pekin'in böyle devam edemeyeceğini biliyoruz; sıkıyönetim ilan etmek zorundayız.

ÇIN YUN: Ne olursa olsun ilkelerimize bağlı kalmalıyız... Bana öyle geliyor ki bu ilkelere sahip çıkmazsak, on yıllarca süren çarpışmaların sonunda, binlerce devrimci şehidin kanıyla kurduğumuz Halk Cumhuriyetimizi tek bir günde yıkmış olacağız.

VANĞ CIN: Onlara acımayalım! Bir avuç insanın partimizi ve hükümetimizi devirebileceğini düşünüyorlarsa öğrenciler delirmiş olmalı! Bu çocuklar sahip olduklarının değerini bilmiyorlar... Öğrenciler Tiananmen'i kendiliklerinden terk etmezlerse Halk Kurtuluş Ordusu meydana girmeli ve onları dışarı çıkarmalı.*

*** The Tiananmen Papers [Tiananmen Belgeleri], derleyen: Zhang Liang; yayına hazırlayanlar: Andrew J. Nathan ve Perry Link (2001), 204., 207., 208. sayfalar.***

Bir buçuk ay sonra parti önderleri askerleri, tankları ve zırhlı araçları meydana yolladı. Askerler ateş açtı, birkaç gün içinde yüzlerce Çinli'yi öldürdüler. (Kesin sayı bilinmiyor.) Bir yerde göstericilerden biri ilerleyen tankların önünde cesaretle durmuştu. Üzerinde bol bir pantolon ve beyaz bir tişört vardı, alışveriş çantasına benzeyen bir çanta taşıyordu. En öndeki tankın askerlerine seslendi, büyük olasılıkla onları ılımlı olmaya çağırmıştı. Tankın komutanı, arkadaşları tarafından oradan uzaklaştırılan göstericiyi ezmeyerek bu manevi meydan okumaya boyun eğdi.

Dağınık saçlı genç bir öğrenci yabancı bir gazeteciye bağırıyordu: “Dünyaya anlat!” Gazetecinin omuzlarından tutmuş haykırıyordu: “Neler yaşandığını dünyaya anlatmalısın, yoksa bütün bu yaşananların hiçbir anlamı olmaz. Anlat dünyaya!”

Dünya gösterileri duymuştu ve ÇKP'nin gösteriler karşısında sergilediği tavır yüzünden şaşkına dönmüştü. Fakat özgürlük hareketi, en azından başlangıçta pek sonuç vermedi. Dınğ demokrasiye karşı çıkmaya devam etti. Ülkesinin ekonomik düzeninin hâlâ komünist bir düzen olduğunu iddia eni, bu da protestocuların "kapitalizmi Çin'e yerleştirmeye çalışan" karşıdevrimciler olduğu anlamına geliyordu. Aslında kapitalizmi yerleştirmek tam da kendisinin yapmakta olduğu şeydi.

Dınğ öldükten sonra Çin, onun despot bir yönetim altında kapitalizmi yerleştirmeye dayalı çelişkili düzenini sürdürdü. Hükümet özelleştirmelere devam etti. Deng'den önce kamuya ait işyerleri ülke üretiminin dörtte üçünden fazlasını gerçekleştiriyordu; öldüğü zaman bu işyerleri üçte birden azını üretiyordu. Yönetimdeki yolsuzluklar ve benzeri pek çok soruna rağmen ticaret gelişti ve çoğu Çinli hayal edemeyecekleri kadar iyi bir yaşama kavuştu. Mao iktidarında herkesin "Dört Olmazsa Olmaz"a sahip olmayı arzuladığı söyleniyordu. Bunlar bisiklet, radyo, kol saati ve dikiş makinesiydi. Dınğ iktidarındaysa "Sekiz Büyük" istiyorlardı: Renkli televizyon, buzdolabı, stereo pikap, fotoğraf makinesi, motosiklet, mobilya takımı, çamaşır makinesi ve elektrikli vantilatör.

Çin, daha önce de söylediğimiz gibi, demokratik bir ülke değildi; tek parti despotizmi vardı. Fakat parti hâlâ iktidarda olduğu halde eskisi kadar katı değildi. İlk kez gazeteler polisi dava eden bir adama ilişkin veya küçük bir çocuğun anne babası tarafından nasıl ortada bırakıldığına, yetkililerin de çocukla ilgilenmediğine ilişkin haberler yayımlamaya cesaret ediyorlardı. Halkın telefonla katılabildiği radyo programları yayımlanıyor ve dinleyiciler de arayıp çöplerin toplanması, fabrikaların yol açtığı hava kirliliği, okullardaki sağlık kontrolleri sırasında kız öğrencilerin sutyenlerini çıkarmasının gerekip gerekmediği veya özel bir işyerinde işçilerini günde on altı saat çalışmaya zorlayan bir işverene karşı neler yapılabileceği gibi konularda görüşlerini bildiriyorlardı.

Kapitalizmin otoriter bir düzende işlemeyeceği sık sık söylenir. Oysa Çin işletmeye çalışıyordu.

Diğer devin, Hindistan'ın tarihi Çin'inkine benzemiyordu. 1800'lerin başında, Britanya'nın Hindistan'ı krallığına kattığı dönemde, Hindistan birleşik bir ülke değildi ve Britanyalılar da parçaları birleştirmeye hiç

çabalamadılar. II. Dünya Savaşı'nın sonunda, yani öykümüzün başlangıcında "Hindistan" halkı hâlâ tek bir ülke çatısı altında değildi.

Yine de pek çok Hintli'nin düşleri ve tasarıları vardı. Bağımsızlık istiyorlardı, birleşmek ve tek bir ulus meydana getirmek istiyorlardı. Neredeyse hepsi erkek olan bu Hintlilerin önderi, deyim yerindeyse, inançları için yıllarca mücadele etmiş yaşlı Mohandas Gandhi'ydi. Hindistan'ın Britanya egemenliğinden kurtulmasını istiyordu, fakat bu hedefe (ve başka herhangi bir hedefe) şiddete dayanmayan yöntemlerle ulaşmak gerektiğine inanıyordu. Bir keresinde, Britanyalıların tuz üretimindeki tekelini protesto etmek için köylülerin başında denize kadar yürümesiyle bütün dünyanın dikkatini çekmişti. Tekel en fazla yoksul Hintlileri etkilemişti. Yürürlerken hayranları Gandhi'nin ve yürüyüşçülerinin yürüdüğü tozlu yola su serpmişler ve yolu yapraklarla, çiçeklerle kaplamışlardı. Gandhi hedefine ulaşmıştı; Britanyalılar herkese kişisel kullanımı için tuz üretme hakkı tanımıştı.

Tuz yürüyüşünün gösterdiği gibi, Gandhi simgelerin ve toplumsal olayların insanıydı. Hintlileri kendi kumaşlarını üretmeye ve yurtdışından kumaş almamaya teşvik etmek için (biraz acemice olsa da) bir çarkın başında pamuk ipliği eğirirken fotoğraf çektirmişti. İngiltere kralının, yani Hindistan'ın hükümdarının sarayındaki çay partisine gittiğinde sıska vücudunu yalnızca bir tür peştamal örtüyordu. Hindistan'ın Hinduları ve Müslümanları birbirlerini öldürürken Gandhi çarpışmalar durana kadar açlık grevi yapmıştı. Çokları ona Mahatma yani Yüce Ruhlu diyordu, ama o bunu onaylamıyordu. "Siyaset adamı olmaya çalışan bir aziz olduğumu söylüyorlar," diyordu, "oysa ben yalnızca aziz olmaya çalışan bir siyaset adamıyım."

Gandhi'nin en önemli yandaşı kendisinden çok genç olan Cevherilal Nehru'ydu. Babası Hindistan bağımsızlık hareketinin tanınmış bir önderiydi. Nehru içe kapanık, düşünceli bir siyaset adamıydı. Arada sırada zorunlu olarak bir Brahman soylusu gibi davransa da, Hindistan'ın yoksulluğu onu derinden etkiliyordu. Sıradan Hintli bunu anlamış ve Nehru'yu sevmişti. Önceki yıllarda Hindistan'ın Britanyalı yöneticileri tarafından dokuz kez hapse atıldığı halde Nehru Britanya demokrasisine hayrandı ve Brit'anyahlar gittikten sonra Hindistan'da da böyle bir

demokrasinin olmasını istiyordu. Ancak aynı zamanda ülkesi için Rusya'yı Britanya'dan daha iyi bir toplumsal/ekonomik model olarak görüyordu. Rusların sosyalizmin yoksul ve geri kalmış bir ülkeyi nasıl kalkındırabileceğim gösterdiğine inanıyordu.

II. Dünya Savaşı sırasında Hintliler Britanyalıların yanında savaşmıştı, fakat Yeni Emperyalizm'in sonu yakındı. Savaş bittiğinde huzursuz vicdanların ve dış baskıların Avrupalıları sömürgelerini bırakmaya zorlayacağı açıktı. Zamanının geldiğini düşünen Gandhi, Nehru ve Hindistan Ulusal Kongresi (Kongre Partisi), savaş yıllarında Britanyalıların "Hindistan'ı terk etmesini" istemişti. Savaşta Hindistan'ın yardımına gereksinimi olduğundan Britanya savaş bittiğinde bağımsızlık sözü vermişti.

Savaş sona erdiğinde, sözlerini yerine getirmek zorunda kaldıklarında Britanyalılar şu sorunla karşı karşıya kalmışlardı: Müslümanlar ne olacaktı? Hindulardan daha az olsalar da, Hindistan'da dünyanın herhangi bir ülkesindeki Müslümanlardan daha fazla Müslüman yaşıyordu. Müslüman Birliği adını verdikleri bir organ sözcülüklerini üstlenmişti ve bu birlik Müslümanların bağımsız bir ülkeye sahip olması gerektiğinde ısrar ediyordu. Müslümanlar Hindistan'da kalırlarsa, Hindu çoğunluğun medeni ve dini haklarına saygı göstermeyeceğinden korkuyordu. Diğer yandan Kongre Partisi, öteden beri "Hindistan" olarak bilinen Müslümanların da yaşadığı bölgeleri bırakma düşüncesine karşıydı. İçinde Hinduların, Müslümanların, Sihlerin ve başka dinlerden insanların istediği gibi ibadet edebileceği birleşik bir Hindistan istiyorlardı.

Ne yazık ki Britanyalılar Müslüman Birliği'nin istediği şeyi yapmayı seçti. Köklü "Hindistan"ı biçerek iki ülke çıkardılar. Küçük Müslüman kısmı Pakistan İslam Cumhuriyeti olacaktı. (Akıl almaz biçimde, sağduyuya meydan okunarak, Pakistan'ın, binlerce kilometrelik Kuzey Hindistan topraklarıyla birbirinden ayrılan iki bölümden oluşmasına karar verilmişti. Daha sonra, bir iç savaştan sonra, doğu bölümü bağımsız bir ülke, Bangladeş oldu.)

Hindistan'ın geri kalan kısmı Hindistan Cumhuriyeti olacaktı. O dönemde nüfusu yaklaşık 350 milyondu. Bunun çok büyük bir kısmı Hindu'ydu, ama aşağı yukarı onda biri (Pakistan koptuktan sonra

bile) Müslüman'dı ve epeyce fazla Sih de vardı. Hintliler yalnızca dini olarak değil, kültürel olarak da bölünmüşlerdi, resmi olarak tanınan on beş dil konuşuyorlardı. Ortak noktaları, çoğunluğunun çok yoksul olmasıydı.

Bağımsızlık 1947 yılının Ağustos ayında ilan edildi. Nehru kurucu mecliste yaptığı konuşmada şöyle dedi: "Saatler gece yarısını gösterdiğinde, dünya uyurken, Hindistan yaşama ve özgürlüğe gözlerini açacak. Eskiden yeniye yürümeye başladığımızda, bir çağ sona erdiğinde ve uzun süredir sesi bastırılan bir ulus konuşmaya başladığında, tarihte ender rastlanan o büyük an gelecek."

Oysa, Hindular ve Müslümanlar hemen birbirlerine karşı ayaklandıklarından, özgürlük beraberinde felaket de getirdi. Hindistan-Pakistan sınırının her iki tarafında, en azından 10 milyon Hindu, Sih ve Müslüman evlerini terk etti, hepsi de inancına düşman olan bir ulusun içinde kısılıp kalmaktan korkuyordu. Güvenlik içinde yaşayabilecekleri bir yere ulaşmaya çalışan bu insanların bir milyonu dini hasımlarınca öldürüldü.

Beş ay sonra fanatik bir Hindu, Hindistan'ın bölünmesini desteklemekle suçladığı Gandhi'ye pusu kurdu. Oysa gerçekte Gandhi bölünmeyi onaylamamıştı. Saldırgan, yaşlı adamı Yeni Delhi'deki bir bahçede düzenlenen akşam duasına giderken vurdu. Nehru bütün ülkeye seslendiği konuşmasında şöyle dedi: "Hayatlarımızın ışığı söndü, artık karanlık her yerde."

Hindistan'ın, tarihi düşünüldüğünde, demokratik bir yönetimi seçmiş olması hayret vericidir. O dönemde yeni doğan ülkelerin çoğu, despotların yönetimi altına giriyordu. Örneğin Çin'de ÇKP kısa bir süre sonra (1949'da) demir pençesini kullanmaya başlayacaktı. Demokratik bir yönetim Hindistan'ın büyük sorunlarıyla baş edebilir miydi? Bu sorunlara kısaca değinelim. Hintlilerin çoğu yoksulluk içinde yaşıyordu ve aç insanların sayısı her yıl beş milyon artıyordu. Dini düşmanlık her an katliamlara yol açabilirdi, ayrıca Hindistan'ın komşuları Pakistan ve Çin çoğunlukla düşmanca tavırlar sergiliyordu. Hintlilerin dörtte üçü okuma yazma bilmiyordu, büyük olasılıkla da demokratik katılım sağlayacak halleri yoktu.

Nehru ve üst tabakadan insanlar zora başvurarak ülkeyi kolayca yönetebilirlerdi. Bunun yerine, Hindistan'ı 150 yıl boyunca egemenliği altında tutan Büyük Britanya'nın yönetim biçimini seçtiler. Nehru ve başka çok sayıda eğitimli Hintli, bir zamanlar Britanya egemenliğine karşı mücadele etmelerine rağmen, demokrasiye inanıyorlardı. Bu nedenle o ve meclis, sağlam bir demokratik devlet olduğunu kanıtlayan bir devlet kurdular. Kısa bir süre sonra yapılan seçimlerde, adayların vaat edecek hiçbir şeyi olmadığı ve seçmenler okuma yazma bilmediği halde herkesin istekle oy kullandığı görüldü. Hintli bir siyasetçi bir keresinde Hindistan'daki seçimlerin koyunların çobanlarını seçmesine benzediğini söylemişti.

Nehru aslında bir sosyalistti; ama komünist değildi. Ülkesini uzun bir süre egemenliği altında tutan Büyük Britanya'nın kendisinin kapitalizmin ifadesi olduğuna inanıyordu. Britanyahlarm egemenliği ve kapitalizmi altında Hintliler yoksulluk içinde yaşamıştı. Dolayısıyla, Britanya demokrasisi iyi bir şey olsa da, kapitalizm kötü bir şeydi. Ayrıca Hindistan kendi başına refaha kavuşabilirdi; yabancı, kapitalist yardıma gereksinimi yoktu. Stalin'in Rusyası gibi Hindistan da ekonomisini tek başına iyileştirebilirdi. Bunu gerçekleştirmenin yolu, tıpkı Rusya'nın yaptığı gibi, beş yıllık planlar yapmaktı.

Çin'de olduğu gibi Hindistan'da da en büyük sorun yoksulluktu (hâlâ da öyle). Büyük ve kalabalık kentlerinde ve 500.000 köyünde yaşayan hemen hemen herkes yoksuldu. Milyonlarca insan evsizdi. Kuzeydeki Uttar Pradeş eyaletinin bazı bölgelerinde genellikle günde tek bir öğün yeniyordu. Yine bu eyaletteki bir başka bölgede, çiftlik işçisi "paryalar" öyle yoksuldu ki, sık sık hayvan dışkılarından ayırıp yıkadıkları tahıl tohumlarını yiyorlardı.

Aileler çok fazla çocuk yapıyordu, ama bunun bir nedeni vardı. Dünyanın her yerindeki yoksul kırsal bölgelerde çocuklar bir değerdir. Aileye çiftçilik işlerinde yardım ederler ve yaşlandıklarında anne babalarına bakarlar, bu nedenle çok sayıda çocuk sahibi olmak bir çeşit sosyal güvencedir. Yoksullar, en azından belli bir noktaya kadar, çok çocukları olduğu için yoksul değildir; yoksul oldukları için çok çocukları vardır. Yine de çok fazla, çok fazla demektir; bu, aile için de kötüdür, ülke için de.

Varlıklı Hintliler çevrelerini kuşatan yoksullukla bir arada yaşamayı öğrenmişti. 1970’lerin başında bir hekim Hindistan Tıp Araştırmaları Kurulu’nu yumuşak bir biçimde yatıştırıyordu: “Yetersiz beslenen çocuklar, vücutlarındaki bazı hormonal değişiklikler sayesinde normal vücut işlevlerini yerine getirebiliyor... Yetersiz beslenmeden yalnızca vücudun fazla ve gereksiz kısımları etkileniyor. Böyle yetersiz beslenmiş çocuklar, ufak tefek de olsalar, ciltli şık baskıların içerikle ilgili olmayan kısımlarından arınmış, kitabın aslını eksiksiz sunan ‘karton kapaklı kitaplar’ gibidir.”

Planlamacılar bir ikilemle karşı karşıyaydı. Hindistan “uzun vadeli yatırımlara” mı yönelmeliydi? Yani, ülkenin kıt kaynaklarını fabrikalar, çelik imalathaneleri, elektrik santralları ve barajlar kurmak için mi kullanmalıydı? 20 yıl önce Rusya'nın yaptığı buydu. Nehru böyle dev projeleri gelişmenin temeli olarak görüyordu ve bunlara Hindistan’ın “yeni tapınakları” diyordu. Uzun vadede bu yatırımların zenginlik ve iş olanağı yaratarak yoksulluğu ortadan kaldıracağına kesin gözüyle bakıyordu. (Oysa aslında kamuya ait kuruluşların yolsuzluğa açık ve verimsiz olduğu ortaya çıkmıştı. Hindistan'ın kamuya ait çelik imalathaneleri, rakip Güney Kore’nin özel sektöre ait imalathanelerinde üretilen çeliğin yarışım üretmek için on kat daha fazla sayıda işçi çalıştırıyordu.)

Yoksa planlamacılar acil insani gereksinimleri karşılamaya mı yönelmeliydi? Nehru ve planlamacıları, Hindistan’daki yaygın yoksullukla yalnızca fabrikalar ve barajlar kurarak değil, aynı zamanda toplumsal altyapıyı iyileştirerek de ilgilenmek zorunda olduklarını biliyordu. Nehru milyonlarca insanın perişan durumda olduğunu ülkesine sık sık anımsatıyordu. Dolayısıyla Hindistan parasını doğrudan insanların gereksinimlerini karşılamak için harcamak zorundaydı: Telefon sistemi, okullar, yollar ve sağlık için.

Planlamacılar orta bir yol buldu. Beş yıllık planlarında kullanabilecekleri bütün kaynakları hem büyük projelere, hem de altyapıya kullandılar. Böylece Hindistan sanayi kurma ve yiyecek üretimini artırma yolunda bazı ilerlemeler kaydetti. Ama bu yüzyıllardır süren yoksulluğa çare olmadı.

1960’ların başında Nehru yetmişli yaşlarındayken kızı İndira Gandhi iktidar yürüyüşüne başlamıştı. (Gandhi onun evlilik soyadıydı; Mohandas Gandhi’yle bir akrabalığı yoktu.) Gandhi somaları, çocukken Jeanne d’Arc olmayı, ülkesinin kurtarıcısı olmayı düşlediğini söyleyecekti. Babası dul kaldığından Gandhi babasının resmi yardımcısı gibi olmuş ve onunla her yere gitmişti. Sorulduğunda onun yerini alabileceğini kabul etmiyordu. Ve babası 1964’te öldüğünde, enformasyon ve yayın bakanlığı gibi alçakgönüllü bir görev üstlendi. Fakat babasının ölümünden yalnızca bir buçuk yıl sonra Kongre Partisi’nin onayını alarak başbakan oldu.

İndira Gandhi’nin Hindistan tarihinde özel bir yeri vardır: Hindistan demokrasisini ciddi biçimde tehdit etmişti. 10 yıllık başbakanlığının büyük bölümünde demokrasinin içinde kalarak çalışmıştı, fakat bunun kolay olmadığını görmüştü. Çoğunlukla söylendiği üzere, İndira Gandhi’nin sorunu, babası gibi bir demokrat sosyalist mi, yoksa bir aristokrat diktatör mü olduğuna karar verememesiydi.

Ülke yönetiminde ve dış ilişkilerde İndira Gandhi’nin başarıları ve başarısızlıkları oldu. Başarılarının arasında Hindistan’ın tarımdaki ilerlemesi sayılabilir. Bunun nedeni büyük oranda Yeşil Devrim adı verilen, Amerikalı bilim adamlarının geliştirdiği yüksek verimli buğday ve pirinç bitkilerinin ekilmesiydi. (Örneğin “mucize pirinç” kısa ve sağlam saplarının üzerinde çok sayıda pirinç tanesine sahipti.) Ortalama Hintli’nin artık yiyecek daha fazla şeyi vardı, yine de tahminen 400 milyon insan açlık sınırında yaşıyor, beslenmek için günde yirmi sentten daha az harcıyordu.

İndira Gandhi 1975’te seçim yasalarını çiğnemekten suçlu bulununca sıkıntıya düştü. Mahkeme Gandhi’nin altı yıl boyunca seçilmişlerin yürüttüğü bir göreve gelemeyeceğine veya böyle bir görevi yürütemeyeceğine karar vermişti. Karşıtları görevi bırakması için dev bir “oturma eylemi” düzenledi, gazeteciler ve siyasetçiler de istifa etmesini istedi.

Gandhi, istifa etmek şöyle dursun, olağanüstü hal ilan etti. Bunu da şöyle açıkladı: “Şiddet ve kargaşa ortamı doğduğunda ve ülkenin kötüye gittiği açıkça görüldüğünde, bu süreci durdurmanın zamanı gelmiş demektir.” Siyasi partileri yasakladı, medeni hakları “askıya aldı”, basım

susturdu ve bazı zırhlı birlikleri alarma geçirdi. Binlerce “bozguncu’yu hapse attı.

Eski bir enformasyon bakanı olarak Gandhi uyguladığı baskıyı nasıl haklı göstereceğini biliyordu. Grev yasağı, “faşizme karşı mücadele” olarak adlandırıldı (oysa yasaklar tam da Hitler’in ve Mussolini’nin koyacağı türdendi). Hükümetin haber ve yorumları bütünüyle denetim altında tutması, “halka karşı sorumlu bir basın yaratmak için bütün sektörün yeniden düzenlenmesiydi.

İndira Gandhi, neredeyse herkesi hoşnut edecek bir şeyler barındıran yirmi maddelik ekonomik reform programını da tam bu dönemde açıkladı. Bu sırada iyi şeyler de oluyordu: Sanayi üretimi artmıştı. Pirinç ve arpa fiyatları düşmüştü. Karaborsa ortadan kalkmıştı. İşlerini kaybetmekten korkan devlet memurları dokuzda işbaşı yapıyorlardı.

Çoğu Hintli olağanüstü halden hoşlanmıştı. Parlamento olağanüstü hali “süresiz olarak” uzatma kararı aldı ve yüksek mahkeme alt mahkemenin buna karşı çıkan kararını geçersiz kıldı. Aslında bir darbe demek olan bu duruma bu biçimde destek çıkılması çok da şaşırtıcı değildi. Demokrasi Hint ürünü değildi, Batı’dan ithal edilmiş bir şeydi. Bir bunalımda çoğu insan, Hindistan'ın sorunlarını çözecek iyi kalpli bir despota sahip olmanın en iyisi olduğunu düşünüyordu.

Hoşa gitmeyen tek şey Gandhi’nin nüfus artışını durdurmak için uyguladığı sarsıcı yöntemdi. Nüfus artık yılda yaklaşık 13 milyon artıyordu. Doğal olarak, bu artış milyonlarca Hintli’nin karnının doyurulmasında elde edilen kazanından silip götürmeyecek mi, diye soruluyordu. Böyle olacağına inanan hükümet iki veya daha fazla çocuğu olan erkekleri kısırlaştırma kampanyası başlattı. (Daha önce gördüğümüz gibi, Çin de kısa bir süre sonra her aileye tek çocuk programını uygulamaya koyacaktı.) Hindistan'ın kuzeyinde yaşayan yoksulların arasmda görevliler kısırlaştırma kampanyasını acımasızca yürüttü. Mahalle mahalle dolaşıp acilen kısırlaştırılması gereken evli erkekleri topluyorlardı. Kampanya kendileri için çok değerli olan iki şeyi, cinsel güçlerini ve soylarını kaybetmekten korkan milyonlarca erkeği dehşete düşürdü.

Gandhi bir kez daha çabucak yöntemini değiştirdi. Olağanüstü hali, geçtiği gibi birdenbire bitirdi. Düşmanlarını hapishanelerden salıverdi ve seçim çağrısında bulundu. Bunu neden yaptığı bilinmiyor. Demokrasi yanlısı bazı komutanlar ona parti programını halkın onayına sunmasını mı “tavsiye etmişti”? Halk desteğine sahip olduğunu ve seçimi kazanabileceğini mi düşünmüştü? Yoksa despotluktan mı yorulmuştu?

Muhalefet partileri birleşti, seçmenlere “özgürlük ve ekmek” sözü verdiler. Kazandılar. Böylece hem Kongre Partisi’nin 30 yıllık iktidarına, hem de İndira Gandhi’nin başbakanlığına son vermiş oldular. Seçmenler, onun kısmen despotça olan iktidarını açıkça reddetmişti. Özellikle kısırlaştırma programı Gandhi’ye milyonlarca oy kaybına mal olmuştu.

Gandhi dönemi kapanmıştı, öyle görünüyordu. Fakat şaşırtıcı bir biçimde geri döndü. 1980’de “Çalışan Bir Hükümet Seçin” sloganıyla yeniden işe koyuldu. Ve kazandı. Zaferini kısmen muhaliflerinin zayıflığına, kısmen de kendi kurnazlığına ve halkın Nehru ailesine bağlılığına borçluydu.

1984’te İndira Gandhi, Hindistan'ın kuzeybatısındaki şiddet yanlısı ayrılıkçı Sihlere bir saldırı düzenlenmesi emrini verdi. Hintli askerler bir Sih tapınağını yerle bir etti, kutsal bir kuleyi yaktı ve çok sayıda Sihi öldürdü ya da yaraladı. Bunun üzerine Sih militanlar intikam almaya karar verdi. Bir sabah Gandhi duvarlarla çevrili ve korunan bir alanda yürürken kendi koruması iki Sih karşısına çıktı. İndira Gandhi’yi yaklaşık otuz kurşunla vurup öldürdüler.

Fakat Nehru/Gandhi ailesi büyük gizemini yitirmemişti. İndira’nın oğlu, eskiden havayollarında pilotluk yapan Raciv başbakan olmuştu. Kongre Partisi seçimleri kaybedene kadar Raciv beş yıl iktidarda kaldı. İki yıl sonra iktidara yeniden dönecekmiş gibi görünüyordu, fakat bir kadın bombayla onu öldürdü.

1990’ların başlarında Çin’in daha önce yaptığı gibi Hindistan da ekonomik değişim dönemine girdi. Ülke sosyalist düzeninden ve Hindistan’ın yalnızca kendi çabalarıyla kalkınabileceği inancından büyük ölçüde uzaklaştı. Yabancı şirketlerin Hindistan’da yatırım

yapması teşvik edildi. Bir sonraki bölümde değineceğimiz ekonomik küreselleşme Hindistan'ın işine yaradı.

Yirmi birinci yüzyılın başında, diğer dev Çin'den daha yavaş ilerleyen Hindistan daha yeni kalkınmaya başlıyordu. Bazı yerlerde Hintliler yazılım sektöründe çalışarak büyük paralar kazanıyordu. Herkesin, en yoksul köylünün bile artık kol saati, bisikleti ve taşınabilir radyosu olduğu söyleniyordu. Fakat ülke hâlâ çok yoksuldu. Canlanan ekonomi zengin ile yoksul arasındaki uçurumu daha belirginleştirmiş ve derinleştirmişti. Hindistan bol miktarda tahıl üretiyordu ama siyasi nedenler ve yolsuzluk yüzünden beş yaşın altındaki çocukların yarısından fazlası yetersiz besleniyordu. Hint halkının yalnızca yarısıyla üçte ikisi arasında bir kısmı okuma yazma biliyordu ve okuryazarların çoğu erkekti. Halkın dörtte üçü daha fazla para kazanabilecekleri yerlerden çok uzakta, kırsal bölgelerde yaşıyordu.

Yönetimin yozlaşması, olağanüstü hal, suikastlar, uzun süre can çekişen sosyalizm, kastlar, yoksulluk, cahillik ve dini düşmanlıklar gibi pek çok sorununa karşın Hindistan demokrasiye bağlı kaldı. Seçimler düzenli olarak yapıldı. Demokrasi, Hindu'ya, Sih'e ve Müslüman'a; erkeklere ve kadınlara; kuzeye ve güneye; zengine ve yoksula en azından düşüncelerini dile getirme olanağı veriyordu. Böylece de ülkeye, bunalım dönemlerinde parçalanmamasını sağlayan bir esneklik kazandırmıştı. Fakat demokrasi çoğunlukla kötü işliyordu; tıpkı vals yapmaya çalışan bir fil gibiydi. Yönetimin yolsuzluğa bulaşması da adeta bir yazgıydı. 1996 yılında önde gelen üç siyasi partinin başkanı yasadışı işler yapmakla suçlanmıştı.

Demokrasi, yoksulluğu ortadan kaldırmanın her zaman en hızlı yolu olmayabilir. Yirmi birinci yüzyıl başlarken yarıotokratik Çin, demokratik Hindistan'dan daha iyi durumdaydı. Ekonomisi çok daha güçlüydü. Ortalama Çinli ortalama Hintli'nin iki katı kazanıyordu. Yetersiz beslenen Çinli çocukların sayısı Hintli çocukların yalnızca üçte biri kadardı. Bin kişiye düşen bilgisayar sayısı Çin'de Hindistan'dakinin üç katıydı, telefon sayısı da öyle. Okuryazarlık oranı Hindistan'dakinin çok üzerindeydi ve yalnızca erkek çocuklar değil, artık kız çocuklar da okula gidiyordu.

22. Bölüm

Bazılarımız Zengin Oluyor

Bu kitap da dahil bütün tarih kitapları çoğunlukla birdenbire olan, kötü ve kanlı şeyleri ele alır; devrimleri örneğin, savaşları veya yıkılan imparatorlukları. Oysa bunlar yaşamlarımızdaki en önemli şeyler değildir. Geçen 200 yıl içinde insanların yaşamındaki en önemli devrim, refah düzeyimizdeki artıştı. On Dördüncü Bölüm'de bu artışın temelinde yer alan şeyleri incelemiştik, bu bölümde de öykümüze kaldığı yerden devam edeceğiz.

1900'lerin sonlarında para kazanma yolları hızla değişti. Bu değişimleri anlatmak için, tek bir şirketin, neredeyse dünyadaki herkesin bildiği bir şirketin öyküsünü ele alacağız.*

1930'iardaki Ekonomik Bunalım sırasında New England'daki bir ayakkabı fabrikasında bir ustabaşı işten çıkarılmıştı. Ustabaşmm, liseyi yeni bitiren oğulları Dick ve Mac, evlerinin yakınında iş bulamayacaklarını anlamışlardı. Ülkeyi boydan boya geçmiş ve California'da karşılarına parıldayan bir güneş, kendileri gibi yeni gelen insanlar, küçük kasabalar, dar yollarda ilerleyen hantal otomobiller ve Hollywood çıkmıştı. Bir süre geçimlerini film setlerini bir yerden bir yere taşıyarak kazanmışlardı. Ardından bir sinema salonu işletmişler ama zar zor geçinebilmişlerdi.

**** McDonald's öyküsü için, John F. Love'm, McDonald's: Behind the Arches [McDonald's: Kemerlerin Ardında] (gözden geçirilmiş yeni basım, 1996) kitabından yararlandım.***

O dönemde, bunalıma rağmen yeni bir girişim türü biçimleniyordu. Durmadan bir yerden bir yere giden insanların karnım doyurmak için otomobille girilen lokantalar ortaya çıkmıştı. Bu lokantalar, bir otomobilleri

varsa her yere otomobille giden California'lılar arasında epey yaygındı. 1937'ye gelindiğinde Dick ve Mac, Los Angeles'ın dışında bir sosisli sandviç tezgâhı işletiyordu. Üç yıl sonra kentin biraz daha içlerinde, Mojave Çölü'nün kenarında daha büyük bir yer açtılar. Bu lokantanın, müşterilerin mutfağı görmesini sağlayan tavandan tezgâha kadar inen paslanmaz çelikten pek çok penceresi vardı. Müşterilere genç garson kızlar hizmet ediyordu. İki kardeş lokantanın ön cephesine soyadlarını yazmıştı: MCDONALD'S.

İşleri gelişip büyüse de kardeşler hoşnut değildi. Daha iyi bir düzen kurabileceklerinden emindiler. Henry Ford'un otomobil üretirken yaptığı şeyi, yiyeceklerin sunulmasında kendileri de küçük çapta yapabilirdi. 1948'de kapılarını kapadılar ve üç ay sonra yeniden açtıklarında bir "Hızlı Servis Sistemi"ni uygulamaya koydular.

Mönülerini daralttılar: Burgerler, patates kızartması, milkshake ve tart dışında pek fazla bir şey sunmuyorlardı. Böyle basit bir mönüyle bir yiyecek üretim hattı kullanabiliyorlardı. Bu hat nitelikli işgücü gerektirmiyor ve işçi maliyetini düşürüyordu. McDonald kardeşler bir değişiklik yaparak bütün burgerlerini ketçap, hardal, soğan ve iki kornişon turşusuyla birlikte sunuyorlardı. Bu birörneklik burgerlerin önceden hazırlanmasını olanaklı kılıyordu, bu da müşterilerin hoşlandığı hızlı servis anlamına geliyordu. Paket kâğıtları, kesekâğıtları, kâğıt bardaklar ve tabaklar porselenin yerini aldı, böylece yıkanması gereken hiçbir şey kalmadı. Garson kızlar genç erkekleri lokantaya çekse de, McDonald kardeşler onları işten çıkararak ödedikleri maaş miktarını azalttılar. Müşteriler sipariş listelerini bir servis penceresine bırakıyorlardı.

Bütün bu tasarruflar sayesinde Dick ve Mac, hamburgerlerinin fiyatını yarısına düşürebilmişti. Müşteriler lokantaya akmaya başladı. Lokantanın başarısını duyan diğer yiyecek satıcıları görmeye geldiler ve kardeşler küçük çapta da olsa, kendilerininki gibi bir yiyecek satış yeri işletme hakkını satmaya başladılar. Arizona'da açılan bu yerlerin ilki için Dick McDonald'ın parlak bir fikri vardı. Lokantanın ışıltılı ön cephesine, birkaç bina öteden görülebilen iki sarı kemer yerleştirdi.

1954’te McDonald’s hâlâ küçük ve önemsiz bir işletmeydi, fakat bu durum Kroc adında yorulmak bilmez bir işadamının ortaya çıkmasıyla değişti. Ray Kroc öteden beri girişimci biriydi. I. Dünya Savaşı’nda okulu bırakmış ve on beş yaşındayken kısa bir süre ambulans şoförlüğü yapmıştı. Ardından caz piyanistliği, emlakçilik ve aynı anda beş milkshake birden yapabilen bir karıştırıcının dağıtımcılığı gelmişti. Otomobille girilen lokantalardan birinin, dağıtımım yaptığı karıştırıcılardan sekiz tane alacak kadar işlek olduğunu öğrenince, bu lokantayı görmek için California’ya gitmişti.

Kroc, McDonald kardeşlerin yerini öğle yemeği kalabalığı içinde görmüştü. Bir hayli etkilenip, Hızlı Servis Sistemi’ni kullanan bir lokanta zinciri açmaya karar verdi. Bütün kazancının yarısını kardeşlere vermeyi kabul ederek lokanta açma hakkını satın aldı. Kısa bir süre sonra çeşitli yerlerde kendi lokantalarını açmaya ve başka girişimcilere lokanta açma hakkını satmaya başladı. “McDonald’s” adını değiştirmemişti. Kulağa “KrocY’tan daha hoş geliyordu.

Kroc, McDonald kardeşlerin sistemini ABD’nin her yerine yaydı. Bu sistemi, artık sadece giysi ve otomobil gibi mallar değil, hizmet de satın almaya hazır, gelişen bir halka sunuyordu. Hız ve rahatlık istiyorlardı, bunları ucuz bir fiyata alabildikleri için de mutluydular. Radyolarında McDonald’s tanıtım şarkılarını duyuyorlardı: “Kırk beş sente üç çeşit yemek / İşte ucuzluk bu demek.”

Kroc, kuralların kısa ve özlü bir biçimde ifade edilmesinden hoşlanıyordu, bunları çalışanların görebileceği yerlere asıyordu. Bir tanesi, KISS (Öpücük), “Keep it simple, stupid” (İşleri karmaşıklaştırma, sersem) cümlesinin ilk harflerinden oluşuyordu. Yiyecekleri ve servisi basitleştirmek McDonald’s çalışanlarının başka bir ilke olan QSC’ye, yani “Quality, Service, Cost” (Kalite, Hizmet, Ucuzluk) ilkesine yoğunlaşmalarını sağlıyordu. QSC’yi yerine getirmek için McDonald’s teknolojiden yararlanıyor ve ayrıntılara büyük özen gösteriyordu.

Basit bir hamburgeri ele alalım. Kroc’un mühendisleri en küçük et parçasını bile kemikten sıyırmanın yöntemini bulmuştu. Sonra, sıvı nitrojen kullanarak, kıyılmış etten yapılma köfteleri iyice donduruyorlardı. Böylece köfteleri paketleyenler onları kâğıt kullanmadan kutulara yerleştirebiliyor

ve aşçılar da köftelere poker fişi gibi davranabiliyordu. Köftelerin her iki tarafını tek bir seferde pişirme yöntemi de bulunmuş, böylece müşterilerin bekleme süresi kısaltılmıştı.

Bir de patateslere bakalım. Eskiden her bir McDonald’s işletmesinde işçiler patatesleri kızartılmak üzere soyup doğruyordu. Fakat bu yavaş ve pahalı bir yöntemdi, ayrıca kızartmalar her dükkânda aynı olmuyordu. McDonald’s uygun patatesleri yetiştirmek için mükemmel bir yer olan ABD’nin kuzeybatısındaki büyük bir üreticiyle anlaşma yaptı. Fabrikalardaki makineler patatesleri ovarak temizliyor, kabuklarını soyuyor ve yüksek bir hızla dilimleme ızgaralarından geçiriyorlardı. Ardından dilimlenmiş patatesler iyice donduruluyor ve ülkenin dört bir yanına dağıtılıyordu.

McDonald’s doğal olarak, yirminci yüzyılın harikaları olan bilgisayarlardan da bin bir biçimde yararlandı. Bilgisayarlar her bir patates partisinin nemini ölçüyor ve kızartma süresini belirliyordu. Bilgisayarlar ayrıca eti de inceliyor, yağsız et parçalarıyla yağın hangi oranda karıştırılacağım saptıyordu. Dükkânlarda çalışanlar, buz miktarını denetleyen dengeleyicileri olan otomatik karıştırıcılar kullanıyorlardı. Bir barmenin bir bira doldurmasından daha hızlı milkshake hazırlıyorlardı. (Daha sonra, şirket uluslararası bir nitelik kazandığında, kişisel bilgisayarlar ve web teknolojileri, merkezi yönetimin dünyadaki bütün McDonald’s lokantalarındaki her bir satıştan haberdar olmasını sağladı.)

McDonald’s dükkânı işleten herkes McDonald’s yöntemlerini öğrenmek zorundaydı. Bu nedenle Kroc, bir göl kıyısında güzel binaları olan Hamburger Üniversitesi admda bir okul kurdu. On dört gün süren derslerden sonra öğrenciler Hamburgeroloji diploması alıyorlardı.

Kroc kısa bir süre sonra McDonald kardeşlerle anlaşmazlığa düştü ve satışların yarısı karşılığında kardeşlerin hakkını yeniden satın aldı. Kardeşler bu hakkı, 2,7 milyon dolara satmamış olsalardı, ABD’nin en zenginlerinden olacaklardı. Satış gerçekleştiğinde, Kroc, kardeşlerin ilk lokantasının yalnızca birkaç bina ötesine yeni bir McDonald’s inşa etti. Yeni dükkân eskisinin satışlarına zarar verdi ve sahipleri McDonaldizm’in doğduğu yeri kapattılar.

Kroc'un McDonald kardeşlerle karşılaşmasından yedi yıl sonra 228 McDonald's dükkânı çalışır durumdaydı. Pek güvenilir olmasa da renkli istatistikler hazırlıyorlardı. Daha 1973 yılında *Time* dergisinde, McDonald's hamburger ekmeği için kullanılan unun Büyük Kanyon'u, hamburgerler için kullanılan ketçabın da Michigan Gölü'nü dolduracağı belirtiliyordu. McDonald's'ın o güne dek sattığı hamburgerlerle, "Snefru'nun [Mısır firavunu] yaptırdığı piramitten 783 kat daha büyük bir piramit oluşturulabilirdi."

Artık McDonald's, ABD'deki çabuk yiyecek satışına yatırabileceği paradan çok daha fazlasını kazanıyordu. Kroc ve meslektaşları, başka pek çok şirketin yaptığı gibi, piyasaya değişik ürünler sürmeyi, yani "ürün çeşitliliğini artırmayı" düşündüler. Oteller mi açmalıydılar, bir çiçekçi zinciri mi kurmalıydılar, bir futbol takımı mı satın almalı, yoksa dev bir eğlence parkı mı işletmeliydiler? Sonunda en iyi bildiklerinden vazgeçmemeye karar verdiler. İzlenecek en akıllıca yol yabancı ülkelere açılmak, hamburgerleri bu yeni dev pazarlarda satmaktı.

Bütün dünyada başka pek çok şirket de dışa açılıyordu. Dünya tek bir küresel pazar olmaya doğru gidiyordu. İlkçağdan beri kıtaların, birinde olan diğerinde olmayan şeyleri alıp vermeye dayanan bir ticaret yaptığı doğrudur. Fakat bu, yakın zamanda yaşananla aynı değildi. Artık, bilgisayarlar ve internet sayesinde, para, iş ve siparişler ışık hızıyla dünyanın her yerine ulaşıyordu; küçük ve büyük şirketler her yerde iş yapabiliyordu. Pek çok yerde şirketler tek bir ürün üretmek üzere birleşiyordu. Bir şirket, üzerinde, "Şu ülkelerden birinde veya birkaçında imal edilmiştir: Kore, Hong Kong, Malezya, Singapur, Tayvan, Mauritius, Tayland, Endonezya, Meksika, Filipinler" yazan bir etiket bulunan bir entegre devre üretiyordu.

McDonald's Japonya'nın gelecek vaat eden bir ülke olduğunu düşünüyordu. 100 milyonluk varlıklı nüfusuyla şahane bir pazar olsa gerekti. Fakat pirinç ve balıkla beslenen bir halk hamburger, patates kızartması ve milshake satın alır mıydı? McDonald's Japonya'da, Japonların ilgisini bu ürünlere çekebilirse başarılı olunacağına inanan bir ortak buldu. Bu ortak Japon basınında yer alan sarsıcı, şakayla karışık haberlerle halkın ilgisini çekti. "Japonların kısa boylu ve sarı tenli

olmasımn nedeni,” diye açıklıyordu gazetecilere, “2.000 yıldır yalnızca balık ve pirinçle beslenmeleridir. 1.000 yıl boyunca McDonald’s hamburgerlerini ve patateslerini yersek, boyumuz uzar, tenimiz beyazlaşır ve saçımız sarılaşır.”

McDonald’s için Japonya büyük bir başarı oldu. Japonya’daki ilk McDonald’s 1971’de açıldı, bir buçuk yıl sonra sayılan yirmiye ulaştı. 10 yıl sonra Japonya’daki en büyük yiyecek şirketi McDonald’s idi (ardından bir başka ABD devi, Kentucky Fried Chicken geliyordu). Japonların hepsi McDonald’s dükkânlarını biliyordu. Küçük bir Japon kızının ABD’ye gidip bir çift altın rengi kemer gördüğünde annesine, “Bak, burada da Makudonardo var!” dediği söylenir.

1990’ın bir kış günü Moskovalılar Rusya’daki ilk McDonald’s dükkânının açılışı için kuyruk olmuşlardı. Aynı yıl Çin de ilk McDonald’s dükkânını gördü. Birkaç yıl sonra McDonald’s dükkânlarının yarısından fazlası Amerika Birleşik Devletleri’nin dışındaydı. Ve dünyanın dört bir tarafındaki bütün dükkânlar birbirine bağlıydı. Yeni Zelanda peyniri uçakla Güney Amerika’daki McDonald’s dükkânlarına taşınıyordu. Uruguay’dan Malezya’ya et gönderiliyordu. Paketleme malzemeleri Malezya’dan bütün Asya’ya dağıtılıyordu. Avustralya eti Japonya’ya gidiyordu. Rus tartları, paketleme malzemesi ve sabun karşılığında Almanya’ya yollanıyordu. Dilimlenmiş Amerikan patatesi Hong Kong’a ve Japonya’ya gönderiliyordu. Meksika susamları dünyanın her yerine dağıtılıyordu. Her ülkede, her dükkânda McDonald’s sistemi aynıydı. Britanyalı bir işletmecinin dediği gibi: “Sistemin doğruluğunu tartışmaya başlarsanız varlığınızı fazla sürdüremezsiniz, çünkü sistem sistemdir, sistem de sistem.”

2000 yılına gelindiğinde sosisli sandviç tezgâhı olarak başlayan şirket inanılmayacak kadar büyüktü. Dünyanın dört bir yanında dükkânları her gün 50 milyon kişiye hizmet veriyordu. Toplam 150 milyar hamburger satmışlardı. Ancak şirketin başarısının rakip şirketler doğurduğu da bir gerçek. 2003’ün başlarında McDonald’s, şirket halka açıldığından bu yana ilk kez üç aylık zarar ilan etmişti.

Evet, McDonald’s diğerlerinden daha büyüktü, ama öyküsü, 1900’lerin sonunda küresel pazarlardan ve teknolojiden yararlanarak zenginleşen sayısız ABD şirketinin öyküsüne çok benziyordu. Dünya nüfusunun yirmide

birini barındıran ABD, bütün dünyadaki mal ve hizmetlerin yaklaşık beşte birini üretiyordu. 2002 yılında dünyanın en büyük anonim şirketleri içinde 1, 2, 3, 5, 6 ve 9. sıralar Amerikan şirketlerinindi.

Öte yandan başka pek çok ülke de hızla gelişmişti. 2000'li yılların başında, dünya nüfusunun yalnızca altıda birini oluşturan ülkeler, mal ve hizmetlerin beşte dördünü üretiyordu. Bu ülkelerden biri, McDonald's'ın ilk yurtdışı işletmesini açtığı ülke olduğunu gördüğümüz Japonya'ydı. Japonya'nın savaş sonrası yıllardaki başarılarının öyküsü soluk kesicidir.

Önceki bölümlerde Japonların imparatorluklarını ve sanayilerini nasıl kurduklarını ve II. Dünya Savaşı'nda imparatorluklarını tamamen, sanayilerinin de büyük bölümünü nasıl kaybettiklerini anlatmıştık. Savaştan sonra Japonlar bitmiş tükenmişti, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Kentleri yerle bir olmuş, fabrikaları yıkılmıştı. Toparlanmak yaklaşık beş yıllarını aldı.

Fakat toparlandıktan sonra da kanatlandılar. 1950'lerde ekonomileri her yıl yaklaşık onda bir büyüdü. Başlangıçta, "ağır, kalın, uzun, büyük" sloganıyla ağır mallara yoğunlaştılar. 1970'e gelindiğinde, demir cevheri, petrolü olmayan, az miktarda taşkömürüne sahip Japonlar dünyanın en büyük üçüncü çelik ve otomobil üreticisi olmuşlardı. Tersaneleri dünyadaki ticaret gemilerinin yarısını imal ediyordu ve bir yıldan daha kısa bir sürede dev bir petrol tankeri üretebiliyorlardı. Ardından daha hafif tekno-sanayilere, kol saati, fotoğraf makinesi ve televizyon gibi malların üretimine yöneldiler. "Ağır, kalın, uzun, büyük" mallar unutulmamıştı, ama artık slogan, "hafif, ince, kısa, küçük"tü.

1970'te Japonya'nın gayri safi milli hasılası yaklaşık 200 milyar dolara ulaşmıştı. Eskiden dünya üçüncüsü olan Batı Almanya'nın gayri safi milli hasılasını yakalayıp geçmişti. O dönemde yalnızca Rusya yaklaşık 350 milyar dolar ve ABD de yaklaşık yarım milyar dolarla Japonya'nın önündeydi ve Japonya kısa bir süre sonra Rusya'yı da geçecekti. Bu bir mucizeydi. Bütün dünya Japonların bu mucizeyi nasıl gerçekleştirdiğini merak ediyordu. Harvard'll bir akademisyen *Japan* As *Number One* [En Öndeki Ülke Japonya] adını verdiği bir kitap yazmıştı.

Japonya başarısını kısmen zeki insanlara borçluydu. Japonlar montaj hatlarında robot kullanımına çok çabuk geçmiş, petrol (ithal ediyorlardı) tüketimini dörtte bir oranında azaltmış ve ABD'nin kalite kontrol yöntemlerini örnek almıştı. Japonya bir zamanlar kalitesiz mallarıyla bilinirdi, oysa artık yurtdışına büyük miktarlarda satabildikleri kaliteli ürünler üretiyorlardı.

Japonların kendini adamış işçiler olması, robotbilim, elektronik sistemler ve bilgisayarlar gibi yeni yöntemleri kullanabilecek kadar eğitim almaları da başarılarına katkıda bulunmuştu. Çalıştıkları şirketlere bağlıydılar; bu şirketler genellikle onlara yaşamları boyunca işlerini sürdürme güvencesi veriyordu. Şirkete bağlılık ülke sevgisiyle iç içe geçmişti. Matsushita Elektrik'in işçileri şu marşı söylüyorlardı:

Yeni bir Japonya'nın kurulması için

Aklımızı ve gücümüzü birleştirelim,

Üretimi artırmak için

Elimizden gelenin en iyisini yapalım,

Mallarımızı bütün dünyaya yollayalım,

Sonsuza kadar ve hiç durmadan,

Bir pınardan fışkıran su gibi.

Büyü, sanayi, büyü, büyü, büyü.

Uyum ve içtenlik.

Matsushita Elektrik.*

McDonald's Japonya'da açıldığında, şirketin Amerikalı icra kurulu başkanı, Japon işçilerinin çalışmasından çok etkilenmişti. "[Amerika'da] ızgaranın başındaki adamların sistem umurlarında bile değil... Oysa

Japonya'da ızgaracıya bir kez köfteleri nasıl yerleştireceğini söyledin mi her zaman o şekilde yerleştiriyor. 30 yıldır böyle bir itaatin yüzde birini arayıp durdum."

1985'ten sonra Japonya yerçekimi ve ekonomi yasalarına meydan okudu. Arsaların ve hisse senetlerinin fiyatları aldı başını gitti. İmparatorluk sarayının çevresindeki arazi, kâğıt üzerinde artık ABD'nin California eyaletinin tamamı değerindeydi. Bazı şirketler, kâğıt üzerinde, pek çok ülkenin gayri safi milli hasılasından daha değerliydi. Yine kâğıt üzerinde, Japonlar artık dünyanın en zengin halkıydı.

---

* ***Time*, 23 Şubat 1962.**

Fakat bu gösterişli manzaranın bir sabun köpüğü olduğu anlaşıldı. 1990'ların başında bir ekonomi gazetesi uyarıyordu: "Ekonomi çöküşte ve karanlık günler kapıda." Arsa fiyatları üçte birine düştü, hisse senedi fiyatları da birden beşte üç geriledi. Kısa bir süre sonra Japonya kötü bir durgunluk dönemine girdi. Bir zamanlar ülkenin övüncü olan, dünyanın dört bir yanmda hayran kalınan ve bir yaşam boyu iş olanağı sağlayacağı düşünülen işyerleri kapanıverdi. Pek çok Japon kendisini aldatılmış hissetti. Bu kadar çalışmalarının ödülü bu muydu? Altın çağları, daha tadını bile çıkaramadan kurşun çağına mı dönüşmüştü?

2003'e gelindiğinde Japonların ekonomisi 12 yıldır dibe vurmuş durumdaydı. Bu düşüşe neyin sebep olduğunu veya ülke ekonomisinin neden durgunluğa girdiğini burada incelemeyeceğiz. Japonya bu bölümde bir gerileme örneği olarak değil, günümüzde teknolojinin ve kararlılığın bir ülkeyi nasıl zenginleştirdiğini göstermek için yer alıyor. Japonya hâlâ zengin bir ülke, kişi başına düşen gayri safi milli hasıla minik Bermuda ve minik Lüksemburg dışında diğer bütün ülkelerden daha fazla. Japonya becerikli insanlarla dolu ve 2004'ün başında eski parlak günlerine dönecekmiş gibi görünüyordu.

Şimdi bilmek istediğimiz şey şu: Ekonomik küreselleşmenin yaşandığı bir çağda insanlar ev gibi evlere ve daha bol öğünlere mi kavuştu, yoksa evsiz ve aç mı kaldı?

Birleşmiş Milletler’in ekonomik büyümeye maddi destek sağlayan kuruluşu olan Dünya Bankası bu soruya basit bir yamt veriyor. Kuruluş her yıl dünyadaki bütün ülkelerin kişi başına düşen gayri safi milli hasılasını, yani ürettikleri mal ve hizmetlerin toplam değerini yayımlıyor. Böylece her ülkenin gelirine ilişkin kaba tahminleri olanaklı kılıyor. Ayrıca bu gelirlerin yüzde kaç yükseldiğini veya düştüğünü de söylüyor.

Banka’nnı 1900’lerin son 35 yılında ortalama gelirlerle ilgili raporları şöyle: Hindistan ve Çin gibi “düşük gelirli” ülkelerin gelirleri % 3,7 oranında artmış. (Ama bunlar ortalama değerler; bu ülkelerin bazı bölgeleri gelişirken bazıları gelişmedi.) Orta ve yüksek gelirli ülkelerde gelirler ortalama % 2 artmış. Dolayısıyla dünyadaki çoğu insanın durumunun iyiye gittiği açık. Yıllık % 2’lik bir artış, gelirin yaklaşık 30-35 yıl içinde iki katma çıkması demek. Hindistan’da ve Çin’de olduğu gibi neredeyse iki kat hızlı artan bir gelir ise, çok daha kısa bir sürede iki katma ulaşacaktır. 2003’te The Economist dergisinin editörü “dünya nüfusunun çok büyük bir kısmının yoksulluktan kurtulmakta olduğunu” iddia ediyordu.*

Gelirlerimiz arttıkça, daha fazla yiyorduk. “Alman kalori miktarı” dünyamn neredeyse her yerinde en azından dörtte bir oranında artmıştı. “Gelişmekte olan” ülkelerde bu oran % 40’a kadar çıkmıştı.

Daha iyiye doğru bir gidiş olsa da bazı bit yenikleri var. Bunlardan biri, zengin ülkelerde insanların payına düşen gelir bir hayli artarken, bunun göründüğü kadarıyla diğer ülkelerin zararına olması. (Göründüğü kadarıyla diyoruz çünkü eşitsizliği ölçmenin farklı yolları var.) 1960’a geri dönersek, en zengin ülkelerde yaşayan dünya nüfusunun beşte birini, en yoksul ülkelerde yaşayan beşte birle karşılaştırdığınızda, zenginlerin gelirlerinin daha o zamandan yoksulların gelirlerinin otuz katı olduğunu görebilirdiniz. Bir kuşak sonra, 1995’te, zenginlerin gelirleri, seksen iki kat daha fazlaydı. Bir zamanlar büyük olan fark, anık uçsuz bucaksızdı.

2000’lerin başında, dünyanın en zengin üç kişisinin malvarlıklarının toplamı, az gelişmiş elli ülkenin gayri safi milli hasılasından daha fazlaydı. Güney Asya’da, Ortadoğu’da, Güney Amerika’da ve Afrika’da çoğu insan iyi yaşam koşullarını yalnızca televizyonlarındaki yabancı programlarda görüyordu, o da eğer televizyonları varsa! Parlak otomobiller kullanan, geniş, ferah evlerde oturan uzaktaki, bu iyi beslenmiş insanlara gözlerini

dikip bakıyorlardı. Ekmek fırınının camına burnunu yapıştırmış aç bir çocuk gibiydiler.

Bu yoksul ülkelere ne ad verilmeliydi? Bir zamanlar “geri kalmış” olarak adlandırılıyorlardı; sonra (daha nazik olmak için) “gelişmemiş”, daha sonra da (daha da nazik olmak için) “az gelişmiş” olarak adlandırıldılar. Çoğu ekvatorun yakınlarında veya güneyinde olduğundan, bazen bu ülkelere “Güney” dendi.

Kalkınmada başarılı olamayan “az gelişmiş” ülkeler, genellikle kötü yönetilen ülkelerdi. 2000 yılında yayımlanan bir çalışma, dünya ülkelerini yönetim kalitelerine göre sıralıyordu. Sıralamayı yapanlar, okullar ve karayolları, vergi ve işçi piyasası politikaları ve siyasi ortam gibi şeyleri incelemişti. Hiç de şaşırtıcı olamayan bir biçimde en iyi yönetilen on ülke aynı zamanda zengindi; öte yandan en kötü yönetilen on ülkenin tamamı “az gelişmiş” ve yoksuldu.

---

* ***Bill Emmot, The Economist, cilt 367, sayı 8.330, 5. Sayfa***

Dünya Bankasının rakamlarına göre, gelirlerdeki genel artışa bir bölge büyük bir istisna oluşturuyordu. Bu bölge Afrika’nın Sahra Çölü’nün güneyinde kalan kısmıydı. 1900’ler sona ererken bu bölge gerilemişti. Birkaç on yıl boyunca gelirler her yıl ortalama binde üç düşmüştü.

Bölgedeki en büyük nüfusa sahip Nijerya, bölgenin sorunlarına ve bu sorunları yenme konusundaki başarısızlığına iyi bir örnektir. Afrika kıtasının biçimi batıya doğrultulmuş kısa namlulu bir tabancaya benzetilecek olursa, Nijerya tetiğin olduğu yerde yer alır. Ülkenin sorunlarını anlatmak için, “Nijerya”nın henüz var olmadığı günlerden, 150 yıl öncesinden başlamamız gerekir. Afrika’nın orta batısındaki bu kıyı bölgesi bağımsız kabileler ve krallıklar ile doluydu. Kuzeyde yarı çöl otlaklar, güneyde puslu mangrov bataklıkları ve ormanlar vardı. Sıtma ilacı kullanıma girmeden önce Benin Körfezi’nin sıcak ve rutubetli sahili öldürücü bir yerdi. Bu konuya dikkat çeken bir tekerleme vardı: “Benin Körfezi’nden beri dur, beri/ Girse kırk kişi, çıkar sağ sade biri.”

Kabileler ve krallıklar sık sık birbirleriyle savaşıyordu, bu yüzden yabancı bir gücün onları hiç de huzurlu olmayan bir birliğin içinde toplaması gerekti. Bu, (On Beşinci Bölüm'de ele aldığımız gibi) dünyanın zengin ülkelerinin Afrika ve Asya'dan büyük parçalar kaptıkları 1800'lü yıllarda yaşandı.

1861'de Britanyalılar kıyıya yakm bir ada olan Lagos'u ele geçirdi. Daha sonra kıyı boyunca doğuya doğru ilerleyip Nijer Irmağı'nın Atlas Okyanusu'na dökülmeden hemen önce bir delta oluşturduğu bölgeye kadar girdiler. Burada çiftçiler geçimlerini, sabun ve mum yapımında kullanılan palmiye yağını satarak kazanıyorlardı. Britanyalı bir yetkili delta kıyısı boyunca *Flirt* adında bir gemiyle ilerlemişti. Küçük, puslu limanlarda demirlemiş, Britanya bayrağını dikmiş ve kabile şeflerine armağanlar vermişti. Onları, Britanyalıların "koruması altında" bir ülke oluşturmalarını öngören antlaşmaları imzalamaya ikna etmişti.

Fakat Britanya bu antlaşmaları sanki tapu senetleriymiş gibi kullanmıştı; üstelik yalnızca deltanın değil, sonradan Nijerya olacak bütün bölgenin tapu senetleri gibi. İstediklerinin yalnızca palmiye yağı olmadığını, huzur ve düzen getirmenin kıvancım da istediklerini söylüyorlardı. Toplarla ve makineli tüfeklerle donanmış olan Britanya birlikleri ve Afrikalılar (diğer Afrikalılarla savaşmaları için parayla tutulmuşlardı) ülkenin iç kısımlarına girdiler, kerpiçten yapılmış şehir surlarında gedikler açtılar, köylerin inek gönünden kapılarını yıktılar ve topraklarını savunanların üzerine mermi yağdırdılar. Bütün bölgeyi ele geçirmek yıllar sürdü. 1925 yılında Britanyalı bir subay evine yolladığı mektupta şöyle yazıyordu: "Elbette teslim olana kadar onları pataklamaya devam edeceğim. Bir köyün yerle bir edilişini izlemek bir hayli acıklı bir şey, keşke başka bir yolu olsaydı..."

Britanyalılar büyük bir titizlikle yönetseler de Nijerya'yı refaha kavuşturmaya çalışmadılar. Zaten kimse sömürgelerini zenginleştirmek için imparatorluk kurmaz; Britanyalılar kalay ve palmiye yağı istiyordu, o kadar. Dünya pazarlarında kendileriyle rekabet etmesi için mi Nijerya'ya yardım edeceklerdi?

Fakat Nijerya sonsuza dek bir sömürge olarak kalmayacaktı. II. Dünya Savaşı sona erdiğinde, bildiğimiz gibi, Avrupa ülkeleri süngüleri düşmüş bir biçimde sömürgelerinden çekilmişlerdi. Britanya da Nijerya'dan çekildi;

Nijerya 1960’ta bağımsız bir ülke oldu. Kendi kendilerini yönetmeye hazırlıklı olduklarından Nijeryalılar kalkınacakmış gibi görünüyordu. Yönetim mekanizması kurulu durumdaydı. Yoksul olmalarına karşın NijeryalIların gelirleri yüksekti. Örneğin Britanyalıların bağımsızlıklarını kabul ettiği bir başka ulus olan Hintlilerden daha yüksek bir gelire sahiptiler. Çiftçiler ülkeye yetecek miktarda ürün yetiştiriyordu ve jeologlar yakın zamanda doğalgaz ve petrol kaynakları bulmuştu.

Fakat birkaç yıl geçtikten sonra kendi kendine yönetim korkunç bir başarısızlıkla sonuçlandı. Askerler devlet başkanını öldürdüler ve cesedini bir hendeğe attılar. Bir general iktidara el koydu, altı ay sonra da bazı subaylar onu döve döve öldürdüler. Başka bir general iktidara geldi, bir ayaklanmayı bastırdı, fakat ardından bir milyon insanın hayatına mal olan bir iç savaş baş gösterdi. Ordu generali iktidardan uzaklaştırdı. Bu karmaşa on yıllarca sürdü. Arada kısa süren bir sivil yönetim dönemi dışında, arka arkaya sekiz general iktidara geldi. Çoğu en kısa zamanda sivil yönetime geçileceği sözünü vererek işe başlıyordu, fakat sonra sözlerinden dönüyorlardı. Başkaları gelip onları iktidardan uzaklaştırıyordu.

Kargaşaya rağmen ekonomi başlangıçta iyi gidiyordu. Çiftçiler ülkeyi ayakta tutuyordu, imalatçılar da gelişmeye başlamıştı; 1965’ten 1980’e durmadan büyümüşlerdi. Petrol (artık palmiye yağı değil, petrol önemliydi) başta gelen ihraç malı olmuştu.

Ve ardından müthiş bir zenginlik geldi! Petrol ihracı birden patlamıştı. Nedenine gelince: Nijerya OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyesiydi ve 1973’te OPEC petrol fiyatmı yükseltmişti. (Birazdan bu konuyu daha ayrıntılı ele alacağız.) Sonra tekrar, tekrar, tekrar, tekrar ve tekrar yükseltti. 1980’e gelindiğinde petrolün fiyatı on kat artmıştı.

Siyasi karmaşaya rağmen petrol fiyatlarının arttığı dönemler ülkenin durumu iyiydi. Yalmzca 10 yıl içinde gelir otuz dört kat artmıştı ve Nijerya, artık harcayamayacağı kadar geliri olduğunu açıkladı. Otoyol yapımı, üniversite kurmak ve çok önemli bir gereksinim olan yeni bir başkentin yapımına başlamak gibi büyük projelere akıllı yatırımlar yapılmıştı. Ama ülkenin diğer temel gereksinimleri, örneğin ilkokullar, taşradaki yollar ve sağlık ocakları konusunda çok az şey yapılmıştı.

Bu arada zenginler ve güçlüler kamuya ait büyük miktarda parayı çalmıştı. Generallerden biri iktidara geldiğinde, kendisinden önce iktidarda bulunanların yaptıkları işleri incelemek üzere bir komisyon kurmuştu. Komisyon 12 milyar doların nereye harcandığının belli olmadığını saptamıştı. (Raporunu yazdıktan sonra komisyon başkanı kendisinden intikam alınacağından korkarak ülkeyi terk etmişti.) Aslında yenilikçi generalin de eşit ölçüde rüşvetçi olduğu ortaya çıktı. Bu generalin ölümünden sonra (belki de bu bir cinayetti), müfettişler. Merkez Bankası’mn başında bulunan generalin arkadaşlarından birinin otuz yedi evini araştırdı. Bu evlerde, general için bankadan çekildiği anlaşılan milyonlarca dolar değerinde farklı ülke paraları bulundu. Ölen generalin ailesi, baskılara dayanamayarak, insanı afallatacak miktardaki bu parayı geri verdi. Yetkililer generalin güvenlik şefinden bir milyar doların üstündeki bu paranın hesabını vermesini istedi.

İktidara gelenler kamu kaynaklarını yağmalıyor, hiçbir zaman yerine getirmedikleri sözleşmeler için para alıyor ve ailelerini, arkadaşlarını kamu işlerine yerleştiriyorlardı. (Kamuda çalışanların sayısı üç katına çıkmıştı.) Gerektiğinde, yaptıkları yolsuzlukları kanıtlayan belgelerin bulunduğu binaları yakıyorlardı. Zenginlerin altın banyo küvetleri satın aldıkları ve Nijerya’yı dünyanın en fazla şampanya ithal eden ülkesi yaptıkları söylenir.

Petrol gelirlerindeki patlama az sayıda insanın servetine servet katarken milyonlarca insana yarardan çok zarar verdi. Ekonomiyi bozdu, sanayiye ve tarıma zarar verdi. Sıradan insanların gelirleri gitgide daha az artmaya başladı. Çiftçiler, iş bulmak için kentlere akın etti, ama yalnızca yoksulluk ve sefaletle karşılaştılar.

Fakat daha sırada en kötüsü vardı. 1980’lerin başlarında OPEC fiyatların denetimini kaybetti ve bütün dünyada petrol fiyatları düştü. Nijerya’nın petrol geliri 1980’de 25 milyar dolarken, 1986’da beş milyar dolara düştü. Gelirlerdeki bu düşüş zaten kötü olan durumu daha da kötüleştirdi.

Nijerya'nın yolsuzluğa batmış, beceriksiz ve artık parasız yönetici tabakası ülkenin aç insanlarını içinde bulundukları sıkıntıdan kurtarmaktan âcizdi. 1989’da anayasayı değiştirdiklerinde hükümetin görev alanmı daralttılar. Nijerya'nın “yurttaşlarının bireysel ve toplumsal gereksinimlerini sağlamayı amaçlayan bir devlet” olduğuna ilişkin tanımı ve NijeryalIların

sağlık ve eğitim hizmetlerinden yararlanma hakkı olduğunu söyleyen hükümleri kaldırdılar. Üniversitelerin bütçelerini o kadar kıstılar ki, üniversiteler bırakın bilgisayarı, tebeşir alamayacak duruma geldi. Dünya Bankası raporunda, "Pek çok yerde öğrenciler artık öğrenmiyor, fakülteler artık öğretmiyor ve araştırma... neredeyse hiç yok" deniyordu. Hastanelerde temel ilaçlar ve sargı bezi bulunmuyordu, buralar önce sağlık ocaklarına, sonra da morglara dönüştüler.

Nijerya'da kişi başına düşen yıllık gelir 670 dolardan 300 dolara düştü. Petrol zengini bir ülke artık yakıt sıkıntısı çekiyordu. Bir zamanlar kendini besliyordu, oysa artık dışarıdan şeker, pirinç ve buğday satın alıyordu. Palmiye yağını bile dışarıdan almaya başlamıştı. Barınma, sağlık hizmetleri ve okul ücretleri çoğu insanın altından kalkmayacağı kadar artmıştı.

Kısa bir süre sonra toplumsal doku darmadağın oldu. Uluslararası havaalanında haydutlar uçaklara baskın yapıyordu. Seyyar satıcılar sahte ilaçlar satıyor, ilaç ticareti büyüdükçe polisler de suça ortak oluyordu. Zenginler için bile yaşam zordu. Otomobilleri olanlar, kargaşanın hüküm sürdüğü Lagos kentinde bir uçtan bir uca gitmenin üç saat sürmesi nedeniyle, yanlarında lazımlık taşıyorlardı. Nijerya'nın devlet başkanlarından birini öldürmenin çok kolay olduğu, çünkü her sabah aynı saatte, saat sekizde, otomobilinin trafiğe takıldığı söylenir. Ülkelerinin bütün bu sorunlarını yaşayan Nijeryalılar, *Kötürüm Dev*, *Hepimiz Suçluyuz*, *Bir Umut Daha Tükendi*, *Nijerya: Harap Olmuş Bir Cumhuriyet*, *Nijerya'nın Derdi ve Daima Kaybeden - Nijerya Üzerine Bir Roman* gibi adları olan kitaplar yazıyorlardı.

Yeni binyıl başladığında, dünyanın en büyük altıncı petrol üreticisi artık dünyanın en yoksul on üçüncü ülkesiydi. Nijeryalılar dedelerinden daha kötü bir yaşam sürüyorlardı.

1979'da bütün dünyada zenginlerin ve yoksulların, ama özellikle de yoksulların yaşamını mahveden yeni bir hastalık ortaya çıktı.

Gelişmiş ülkelerdeki hekimler hastalığın belirtilerini başlangıçta eşcinsel erkek hastalarda gözlemlemişti. Bunların bir kısmı normalde çabucak tedavi edilebilen enfeksiyonlar yüzünden hasta düşmüşlerdi. Hastaların vücutları bu enfeksiyonlarla düpedüz baş edemiyordu ve bir ilaç

bir enfeksiyonu yok etse bile kısa bir süre sonra bir başkası baş gösteriyordu. Hastalar çoğunlukla bir deri bir kemik kalacak kadar zayıflıyor, kendilerini kaybediyor, bir iki yıl içinde de ölüyorlardı.

Bu yeni hastalık tabii ki AIDS'ti, yani Edinilmiş Bağışıklık Yetersizliği Sendromu. Araştırmacılar daha sonra AIDS'in nedenini buldu, HIV olarak bilinen öldürücü bir virüs (çoğunlukla cinsel ilişki ve doğum sırasında veya kirli enjektörler yüzünden) kana karıştığında, görevleri hastalığa yol açan mikroplara karşı bizi korumak olan bazı hücrelerin içine giriyordu. Virüs bu T hücrelerini, mikroplarla savaşmak bir yana, öldürücü virüsün çok sayıda kopyasını üreten fabrikalara dönüştürüyordu. Yıllar sonra virüsler iyice gelişmiş AIDS'e yol açıyordu.

HIV'in çıkış yeri hâlâ bilinmese de Afrika'da ortaya çıktığı neredeyse kesin. Kanıtlanmış ilk AIDS ölümü Kongo'da, 1959'da meydana geldi. Hemen herkesçe kabul edilen bir görüş, insanlara musallat olmadan önce virüsün hayvanların, muhtemelen şempanzelerin arasında yaygın olduğu yolunda. Bazıları, virüsün hayvanlardan insanlara sıçradığını, fakat bunun uzun zaman önce ve yalnızca ıssız, ücra yerlerde gerçekleşmiş olabileceğini düşünüyor. Ancak yakın zamanlarda, karayollarının inşa edilmesi ve ticaretin yaygınlaşmasıyla, böyle yerlerdeki virüs taşıyan köylüler kasabalardaki ve kentlerdeki insanlarla temas etmiş olabilirler. Belki de böylece, nadir görülen HIV enfeksiyonu tam bir salgına dönüştü.

Virüs, çoğalmasına yardımcı olan çok sayıda insan sayesinde Afrika'dan bütün dünyaya yayıldı. İşte, AIDS'in henüz epey seyrek görüldüğü 1980'lerin başlarından bir örnek: aids araştırmacıları, havayollarında uçuş görevlisi olarak çalışan eşcinsel bir erkeğin virüs taşıdığını öğrenmişti. Onu, cinsel ilişkiye girdiği herkesi tehlikeye attığı konusunda uyarmışlardı. Buna rağmen adam, erken yaşta ölene dek pek çok kentte, her yıl belki de 250 kişiyle korunmadan cinsel ilişki kurmaya devam etmişti.

AIDS, her şeyden önce bir yoksul hastalığıydı. 2000'lerin başında yaklaşık 36 milyon insan HIV virüsü taşıyor veya ilerlemiş AIDS hastalığı belirtileri gösteriyordu. Ancak bu insanların yüzde 70'i Afrika'da, Sahra Çölü'nün güneyinde, dünyanın en yoksul bölgesinde yaşıyordu. Her dört insandan birine virüs bulaşmıştı ve ortalama insan ömrü 20 yıl kısalmıştı. Kötü yönetimlerden zaten yeteri kadar çekmiş Nijerya'da iki buçuk milyon

insan virüs taşıyordu. Zambiya’daki yüksekokullar her yıl 300 yeni öğretmen mezun ediyordu, fakat aym süre içinde bunun iki katı öğretmen AIDS yüzünden ölüyordu.

Kurbanların geri kalan kısmının çoğu, dünya yoksullarının beşte üçünü barındıran Asya’daydı. 1990’larda Asya, HIV enfeksiyonlarında en büyük artışı yaşadı. Afrika’da olduğu gibi burada da yoksulluk, cahillik ve hükümetlerin ilgisizÜği HIV virüsünün ve AIDS hastalığının yayılmasında rol oynadı. Örneğin Çin’de, çok sayıda insanın kanlarını satarak ek gelir kazandığı bir kasaba vardı. Anlaşıldığı kadarıyla bu insanlardan biri HIV virüsü taşıyordu. Uzmanlar tarafından denetlenmeyen görevliler, bütün bu kan verenlerin kanlarmı karıştırmış ve kanın içinde bulunan gereksinim duydukları maddeleri almışlardı. Ardından artık gereksinim duyulmayan kam bütün vericilere geri şırınga etmişlerdi. Kaşla göz arasında herkes HIV taşıyıcısı olmuştu.

Büyüme ve küreselleşme pek çoklarının kalkınmasına yardımcı oldu ama aynı zamanda dünyayı tekdüzeliğe itti. Peki bu nasıl gerçekleşti? Bütün dünyada, hızla gelişen ülkeler tarafından üretilen mallar yerel pazarlara girdi ve buralarda yerel olanların yanı başında veya onların yerine yeni bir tüketim kültürü biçimlendirdi. Küreselleşme öncesinde Japonya’da Japon yiyecekleri, örneğin suşi (sirkeyle tatlandırılmış ve çiğ veya pişmiş balıkla, yumurtayla veya sebzelerle süslenmiş soğuk yenen pirinç lapası) bulunuyordu. Oysa McDonald’s ve Kentucky Fried Chicken ülkeye girince, Japonlar ayaküstü yemek alışkanlığını edindiler ve suşi’den kısmen vazgeçtiler.

Fransa’da 1999’da polis küreselleşme karşıtı bir hareketin önderini, bir McDonald’s lokantasına zarar verdiği için tutukladı. Duruşmadan önce hareketin önderi şöyle bir açıklama yapmıştı: “Fransız halkı... berbat yiyeceklere ve küreselleşmeye karşı verdiğimiz bu kavgada bizimle birlikte.” Aslını ararsanız, McDonald’s’ın o dönemde Fransa’da yaklaşık 900 lokantası vardı ve bunlara her yıl 30 ile 40 arasında yeni lokanta ekliyordu. Dünyaya gurmeliği ve yemek pişirme sanatını öğreten Fransızlar şanlı mutfaklarını terk ediyorlardı. (Mahkeme McDonald’s lokantasına zarar veren küreselleşme karşıtına doksan gün hapis cezası verdi.)

Dünyanın yalıtılmış bölgelerinde yaşayan insanların bir zamanlar kendilerinden başka kimsenin bilmediği dilleri ve kültürleri vardı. (Dilin ve kültürün iç içe geçtiğini unutmamak gerek, çünkü bazen belirli düşünceler yalnızca belirli sözcüklerle anlatılabilir.) Bu yalıtılmış yerlerde yaşayanlar kendilerine özgü yaratılış öykülerine, yiyeceklere, göreneklere, el sanatlarına, destanlara ve şarkılara sahipti.

Fakat bunların hepsi yok olmaya mahkûmdu. Yatırımcılar, turistler, misyonerler, vergi görevlileri, radyolar ve asfalt ücra köşelere ulaştı, oralara yeni diller, yeni âdetler götürdü. Genç köylüler yeni şeylere uyum sağladı, çoğunlukla da seve seve. Kısa bir süre sonra yaşlılar dışında kimse eski dili konuşmaz, eski âdetleri bilmez oldu; hatta yitirdikleri şeyler için kimse üzülmüyordu. Yaşlı kuşak göçüp gittiğinde dilleri ve kültürleri de yok olmuştu.

Peru'nun batısındaki bir bölgede yaşayan insanlar en azından 100, belki de 150 farklı dil konuşuyorlardı. Oysa 2000'lerin başına gelindiğinde bu dillerin çoğu yok olmuştu. Örneğin, bir gölün kenarına sıralanmış, damları sazlarla kaplı bir avuç barakadan oluşan Pampa Hermosa'da, bu değişim şöyle yaşandı: Pampa Hermosa halkı Chamicuro adı verilen bir dil konuşuyordu ve dış dünya hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. Telefonları, radyoları, yolları yoktu. Fakat günün birinde misyonerler geldi, onlara İspanyolca konuşmak ve yazmak zorunda olduklarını söylediler. Ardından, çok uzaklardan İspanyolca konuşmalar ve şarkılar taşıyan pilli radyolarla tanıştılar. Böylece Pampa'nın gençleri yeni bir dil ve yeni âdetler öğrendi. Öyle bir an geldi ki, çok yaşlı bir kadın olan Natalia Sangama artık dünyada Chamicuro dilini bilen son kişiydi. "Chamicuro dilinde rüya görüyorum," diyordu, "ama rüyalarımı kimseye anlatamıyorum. Bazı şeyler İspanyolca söylenemiyor. Son kişi olmak kimsesiz olmak demek."

Çin'in dağlık bölgelerinden birindeki bir vadide, karla kaplı kutsal bir tepenin altında, yaklaşık iki yüz elli bin nüfuslu Naşi halkı yaşıyor. 1.000 yıl boyunca kendi dinleri ve bir resimyazı sistemleri olmuştu. Özel giysiler giyen, dongba adını verdikleri din adamları dans ediyor, sunulan havaya savuruyor ve Naşi halkına bildikleri her şeyi öğreten kutsal metinlerden ilahiler söylüyorlardı. Oysa 1950'lerde Çin'deki komünist yönetim dongba'ları ortadan kaldırdı. Daha sonraları, eski dinsel törenler canlandı,

ama genç Naşiler çağdaş şeylere yöneldiklerinden, bu törenler yeniden kayboldu.

1981'de hayatta kalan hepsi de yaşlı bir avuç dongba, kültürlerini kurtarma çabasına girişti. Kutsal metinlerini, resimyazılar, fonetik yazımları ve Çince çevirileri bir arada olacak biçimde, 100 ciltlik bir yapıt halinde basmayı istiyorlardı. Bu büyük işi gerçekleştirdiler. Fakat eski öykülerin anlamını kavramak için resimyazıların anlamlarını bilmenin yetmediği ortaya çıktı. Resimyazılar, karmaşık, sezgiye dayalı ve simgelerle bezenmiş şeylerdi. Yalnızca dongba bunların anlattığı öyküleri anlıyordu. 2000 yılına gelindiğinde dünya üzerinde sadece üç dongba kalmıştı.

İngiliz dili, kültürlerin yok oluşunu hızlandırdı. İngilizcenin dünyanın dört bir tarafına nasıl yayıldığını biliyoruz. Önceki yüzyıllarda Britanyalılar İngiliz dilini Britanya Adaları'na, Avustralya'ya ve Kuzey Amerika'ya çıkmamacasına yerleştirmişlerdi, diğer sömürgelerinde de İngilizceyi kullanıyorlardı. (Hindistan'da 16 temel dil vardır, ama bugün bile, 50 yıldır bağımsız bir ülke olan Hindistan'da eğitimli halk çoğunlukla İngilizce konuşur ve yazar.) Sonraki dönemlerde, İngiliz dili küresel ticareti, sinemayı, televizyonu, havaalanlarını ve bilgisayarları ele geçirdi. Diğer diller yenilgiyi kabul etti ve onlarla birlikte, -asıl can alıcı nokta da bu- başka kültürler, başka bakış açıları da yenilmiş oldu.

Farklı kültürlerin yok olması dünyanın neredeyse her yerinde yaşanan bir şeydi. Köylüler radyolarmda kentin seslerini duymaya başladığında, misyonerler Hıristiyan Tanrısı'nın sözünü yaydığında, cep telefonları balta girmemiş ormanlara girdiğinde, televizyon yayınları Dünya Kupası maçlarını Kuzey Kutup Dairesi'ne ulaştırdığında, Batı'nın alışkanlıklarından nefret eden teröristler kot pantolon altına spor ayakkabıları giydiklerinde, milyarlarca insan interneti kullandığında, Fransızlar patates kızartması ve hamburger yediğinde, yerel renkler kayboldu. Kültürler çöktü, yok oldu.

Kültürler yok olur ve yok olanların yerini yalnızca bir kültür alırsa dünya daha sıkıcı bir yer olur.

1900'lerin son çeyreğinde duyarlı insanlar, dünyanın gittikçe artan nüfusunun yaşamak için gerekli olan kaynakları tüketebileceği kaygısını

duymaya başladılar. Bu kadar çok insan ne zamana dek barınabilir, karnını doyurabilir ve giyim gereksinimlerini karşılayabilir, diye soruyorlardı.

1972'de değişik uluslardan bir grup uzman, *Büyümenin Sınırları* adını verdikleri bir rapor yayımladı. İnsanların sularını, ağaçlarını, topraklarını ve yakıtlarını tüketmeye bir son vermek zorunda olduğu konusunda uyarıda bulundular. Aksi takdirde, insanlık "yerkürenin sınırlarına" dayanacak, sonra da yok olacaktı. Dünyanın bazı bölgelerinde bu sürecin zaten yaşandığını ileri sürüyorlardı. Yiyecekler çoğu insanın satın alamayacağı kadar pahalıydı ve bu insanlar açlıktan ölüyordu.

Büyümenin Sınırları'nın bu uyarıyı yapmasından yaklaşık bir yıl sonra, dünyadaki kaynakların tükenmesi tehlikesi daha gerçek bir tehlike olarak görülmeye başlandı. Daha önce değindiğimiz gibi (Nijerya'dan söz ederken), dünya bir petrol bunalımı yaşamıştı. Pek çok ülkenin, özellikle de zengin ülkelerin, jeneratörlerinin, otomobillerinin ve klimalarının yakıtı ve plastiğin, sabunun ve gübrenin hammaddesi olarak büyük miktarda petrole gereksinimleri vardı. Yerin altında hâlâ gereğinden fazla petrol vardı, ama Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü, talebin çok güçlü olduğunu ve petrol kaynaklarının sonsuza kadar yetmeyeceğini biliyordu, OPEC tüm dünyadaki petrol fiyatlarını aşama aşama on kat artırdı.

Bu çok yüksek fiyatlar bir sarsıntı yarattı. Zengin ülkeler ağır biçimde etkilenirken yoksul ülkeler daha da ağır etkilendi. (Onlar için, yakıt gibi temel bir gereksinim maddesinin fiyatındaki herhangi bir artış felaket demekti.) Ancak sonunda fiyatların artışı durdu. Petrol satın alan ülkeler petrol kullanımlarım azalttılar ve talep düştükçe OPEC de fiyatları düşürdü.

Petrol nedeniyle yaşanan bunalım elbette yapay bir bunalımdı. "Dünyanın sınırlarına" yaklaştığımızı gösteren bir şey değildi. Yalnızca yerkürenin kaynaklarının sınırsız olmadığını herkese ammsat-mıştı. Günün birinde, belki de yakın bir zamanda, bu kaynaklar tükenebilirdi.

Ayrıca, gereksinim duyduğumuz şeylerin yalnızca toprak, hava ve su olmadığını gittikçe daha fazla anlıyorduk. Yaşamlarımızı iyileştiren, güzelleştiren diğer türlere, yani hayvanlara ve bitkilere de gereksinim duyuyorduk. Hiç olmazsa belli bir dereceye kadar onların da yaşam hakkı vardı. Artan nüfusumuz ve tüketme konusundaki pervasız tutkumuz (en çok

da bu) onları tehdit ediyordu. Tıpkı yeryüzünün bir gün biz insanları ortada bırakabileceği gibi biz de yeryüzünü ortada bırakıyorduk.

Amazon bölgesi gitgide büyüyen bir sorundu. Amazon’un balta girmemiş ormanları Güney Amerika'nın üst kısmını boydan boya kaplar. Batıdaki And Dağları’nın ağaç yetişmeyen yüksekliklerinden başlayıp neredeyse Atlas Okyanusu’na kadar uzamr. Orman farklı farklı ülkelere aittir ama büyük bölümü Brezilya sınırları içinde yer alır.

Ormanın içinden binlerce ırmak geçer. Yukarıdan bakıldığında orman, üzerinde mavi çizgiler olan parlak, yeşil bir hah gibi görünür. Yağmurlu aylarda ırmaklar kabarır ve ormanı adalarla dolu dev bir göle dönüştürür. On tanesi Mississippi’den daha büyük olan bu ırmaklar, birleşerek, dünyanın en büyük ırmağı olan Amazon’u oluşturur. Amazon kendisini besleyen bütün ırmaklarla birlikte dünyadaki tatlı suların beşte birini taşır.

Amazon bölgesinin 1960’lardaki öyküsünde birbirlerini neredeyse hiç tanımayan üç ana topluluk yer alıyordu. Brezilya’yı yönetenlerin çoğu kauçuk, kereste, değerli taş ve kahve ticareti sayesinde büyük paralar kazanan zengin beyazlardı. Deniz kıyısındaki kentlerde diğer beyazlarla birlikte yaşıyorlardı, bu kentlerde Amerika Yerlileri, siyahlar ve “Caboclo”lar adı verilen melezler de vardı. İkinci ana topluluk, kentlerin çok uzağında, uçsuz bucaksız ormanın kıyılarında yaşayan Caboclo’lardı. Neredeyse hepsi, ırmak kenarlarındaki sarp kayalıklara kurulmuş tek odalı kulübelerde yaşıyordu (hâlâ öyle). Balıkçılık yapıyorlar ve bahçelerinde manyok yetiştiriyorlardı.

Ormanın derinliklerinde, binlerce yıldır orada yaşayan Amerika Yerlileri vardı. Beyazların hastalıkları ormanın içlerine yayılmış, çok sayıda yerlinin ölümüne yol açmıştı, ayrıca altın ve kereste peşindeki yatırımcılar da kalanları katletmişti. (Bazen bir köyün üzerinden uçakla geçiyorlar, bazı “armağanlar” atıyorlar ve yerliler bu armağanları toplarken onları bombardımana tutuyorlardı.)

Kıyıda, 1.500 kilometre ötede yaşayan Brezilya’nın beyaz egemenleri ormana bir düzen getirmek zorundaydılar! Orman Brezilya’ya ve dünyaya büyük miktarlarda kauçuk, kereste, manyok, kanser ve sıtma ilacı

sağlıyormuş veya daha sağlayacak çok şeyi varmış, umurlarında değildi. Hayır, ormanı bir düzene sokmanın zamanı gelmişti.

Elektrik enerjisi elde etmek için bazı ırmaklara barajlar inşa ettiler ve ormanın her yerine ulaşabilmek için yollar yaptılar. Bu yollardan biri yaklaşık 2.400 kilometre uzunluğundaydı. Hükümet ve yerel yönetimler, dünya çapındaki kereste şirketlerini ağaçları kesmesi için, madencilik şirketlerini de metal cevherleri çıkarması için teşvik etti. Hepsinden kötüsü belki de, uçsuz bucaksız ormanın çevresindeki bölgelerde yaşayan, yoksulluğa itilmiş Caboclo köylülerine Amazon bölgelerinin onlara ait olduğunu, tarım yapmak için istedikleri gibi kullanabileceklerini söylemeleriydi.

İnsanlar ellerinde testereler ve kibritlerle binlerce yerden balta girmemiş ormana daldılar. Bazısı ağaçları kesip satmaya, bazısı altın aramaya gelmişti ama çoğunun amacı yalnızca, tarım yapmak için arazi açmaktı. Orman toprağının ince bir tabaka halinde ve asitli olduğunu ve toprağı zenginleştirenin çürüyen yapraklarla dallar olduğunu belki biliyor, belki de bilmiyorlardı. Ağaçlar yok edildiğinde çevrim bozulacak ve toprak kıraçlaşacaktı. Çok az şey yetişecek, belki de hiçbir şey yetişmeyecekti. Ağaçlar da yeniden büyümeyecekti.

Beklendiği biçimde insanlar bir kısım ağacı keserek veya yakarak tarım için arazi açtılar. Toprak verimliliğini yitirene kadar fasulye, mısır ve manyok ektiler, ardından arazi bütünüyle kıraçlaşana kadar da sığır yetiştirdiler. Kocaman ormanlık bölgeleri verimsiz arazilere dönüştürdüler ve bunu çok hızlı yaptılar. Havadan çekilen fotoğrafların açıkça ortaya koyduğu gibi, 1970'lerde ve 80'lerde bütün ormanın yalnızca % 10'luk kısmı yok edilmişti. İzleyen yıllarda insanlar ormanı yakmayı sürdürdü ve yalnızca 1995 yılında Belçika büyüklüğünde bir ormanlık alanı yok ettiler. Orman yangınının olduğu yerde dumandan başka bir şey görünmüyordu. Duman doğuda Afrika'ya, güneyde Antarktika'ya kadar ulaşmıştı.

Yangının yol açtığı tek sorun, arazi ve ağaç kaybı değildi. Ağaçlar karbon deposudur. Çevrelerindeki havadan karbon alırlar ve eğer yakılırlarsa, depoladıkları karbon havaya karbondioksit gazı olarak karışır. Amazon bölgesinin yanan milyonlarca ağacı havadaki karbondioksiti artırdı ve ağaçlar yakıldığı için de bu karbondioksiti yeniden soğuracak hiçbir şey

kalmadı. Biz insanların (soluma ve fosil yakıtları yakma yoluyla) havaya verdiğimiz karbondioksite yakılan ormandan gelen karbondioksit eklendi. Bu da atmosferin bir sera gibi davranmasına yol açtı. Atmosferdeki gazlar (bunların başlıcası karbondioksit ve su buharıdır), bir seradaki camların güneşin ısısını tutması gibi, dünyanın ısısını tutar. (Bu “sera etkisi” sorununu ileride daha ayrıntılı ele alacağız.)

Ormanın yok edilmesinden rahatsız olmak bir yana Brezilyalı siyasetçiler başlangıçta durumdan hoşnuttu. Amazon valisi, “her aileye bir motorlu testere” vaat etmişti. “Ağaçları ve bitkileri severim,” diyordu, “fakat vazgeçilmez değiller. Şurası unutulmamalıdır ki, insanlar [astronotlar] uzayda neredeyse bir yıl boyunca ağaçlar olmadan yaşadı...”

Ancak zamanla Brezilya durumu daha iyi değerlendirdi ve yasaları değiştirdi. Hükümet, bir kişinin kaç dönümlük tarım alanı açmaya hakkı olduğunu ve bir günde kaç yangın çıkarabileceğini resmi olarak belirledi. Fakat hükümet yetkilileri yasaları uygulamadı. Bu kadar büyük ve vahşi ormanlarda nasıl uygulayabilirlerdi? Dolayısıyla kesip yakmalar devam etti.

Ormanların kadim halkı yerliler için yangınlar ve yol yapımları felaket getirdi. Yerlilerin, ellerinde testereler ve kibritlerle öteden beri yaşadıkları ormanı yerle bir eden bu davetsiz misafirleri gördüklerinde nasıl şaşkına döndüklerini kafamızda kolayca canlandırabiliriz. Bazı yerlerde direndiler. Müteahhitlerin bir otoban inşa ettikleri kuzeyde bir yerde yerliler 200 askeri (korumayı) zehirli oklarla öldürdü. Diğer askerler neredeyse bütün yerlileri yok etti.

Ormanları yakıldıktan ve toprakları ellerinden alındıktan sonra yerlilerin önünde iki seçenek vardı. Bazıları yağmalanmış topraklarda işçi olarak veya altın madenlerinde kazıcı olarak çalıştı. Fakat geri kalanlar ormanın daha içlerine, henüz modern yaşamı görmemiş başka yerlilerin yaşadığı yerlere çekildi. (Bugün bile, belki de otuz kırk kabile dış dünyadan kimseyi görmemiştir.)

Doğal ortamları yavaş yavaş küçüldüğünden ve insanlar onları yok ettiğinden pek çok bitki ve hayvan kaybolup gitti. Amerika kıtalarındaki tek “büyük kedi” türü olan jaguarın soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya. Jacare adı verilen timsah, ayakkabılarda, cüzdanlarda ve çantalarda

kullanılan esnek derisi için öldürülüyor. Bazı maymun türleri tehlike altında: Yünlü maymun, örümcek maymunu, uluyan maymun ve tamarin. Benzer şekilde, Amazon'un bir hayli kuzeyinde yaşayan pembe domuzbalıkları da tehlike altında.

Yaşayabilecekleri doğal ortamlarını kaybettikleri için kaç bitki ve hayvan türünün yok olduğu bilinmiyor, yine bu yok olan türlerin dünyadaki bütün türlerin kaçta kaçı olduğu da bilinmiyor. Bazıları Amazon bölgesinin dünyadaki bütün türlerin onda birini barındırdığına ya da bir zamanlar barındırmış olduğuna inanıyor. Öte yandan aslında kimse dünyada kaç bakteri, böcek, bitki, omurgasız hayvan ve omurgalı hayvan türünün bulunduğunu bilmiyor. Uzmanlar 1,5 milyon tür tanımlıyor, ama toplam sayının beş milyon ile 30 milyon arasında bir yerlerde olabileceğini düşünüyorlar.

Brezilya'daki ve dünyanın başka yerlerindeki pek çok insan, Amazon ormanlarının kurtarılması için kampanyalar düzenledi ve bu mücadeleye kendini adayanlar, hatta mücadele yolunda ölenler oldu. Chico Mendes Amazon bölgesinin batısında kauçuk topluyordu. Pek çokları gibi o da kauçuk ağaçlarının kabuğunu soyuyor ve kesiklerden sızan özsuyunu topluyor, yaşamım ormandan kazanıyordu. Sekiz yaşındayken, polisten saklanan bir sendikacıyla karşılaşmıştı. Sendikacı, Mendes'e daha önce hiç görmediği bir şey, bir gazete göstermiş ve ona okuma yazma öğretmişti.

1970'lerde Brezilya'nın Amazon'u denetim altına alma projesiyle Mendes'in bölgesine göçmenler gelmeye başladı. Diğer bölgelerde olduğu gibi yeni gelen çiftlik sahipleri ve ağaç kesiciler yöre halkım yıldırmak için beraberlerinde kiralık adamlar getirmişti. Yöre halkının (kauçuk, yiyecek ve sağladığı başka olanaklar nedeniyle) yaşamının bağlı olduğu ormana el koydular ve ona zarar vermeye başladılar. Mendes yöredeki yerlileri örgütledi; tehdit altındaki bölgelerin çevresinde insan zinciri oluşturdular. Bu engelleme sonucunda binlerce dönüm orman kurtarıldı. Yeni gelenler ormandan çıkarıldı; yöre halkı kauçuk, lif, meyve ve yemiş toplamaya devam etti.

Mendes'in adı kısa bir süre sonra bütün dünyaya yayıldı. Amazon ormanlarıyla ilgilenenlerin gözünde bir kahraman oldu, oysa Amazon müteahhitleri için Mendes başka bir anlam taşıyordu. İstediklerini, rüşvetle

veya kurşunla elde etmeye alışıktılar. Mendes'in düşmanları arasında yöredeki bazı çiftlik sahipleri de vardı; ağaçları yok ederek açtıkları arazinin kendilerine ait olduğunu iddia eden Alves da Silva ailesi bunlardan biriydi. 1988'de Mendes bu arazinin doğal park olarak ilan edilmesini istedi. Alves ailesi Mendes'i öldürmeyi tasarladıklarını açıkladı; başka ülkelerden gazeteciler olacakları görmek için geldiler. Bir gün Mendes büyük bir hata yaptı ve korumaları olmadan evden çıktı. Çalılıkların ardına gizlenmiş silahlı adamlar Mendes'i vurup öldürdüler.

Herkes onu kimin vurduğunu biliyordu: Alves çiftliğinin sahiplerinden biri ve onun oğlu. Fakat Alves ailesinin çok parası ve önemli dostları vardı, yargılanmaları mümkün müydü? Yargılandılar, ama ancak iki yıl geçtikten sonra, o da ülke dışından gelen baskılarla. Mahkeme babaya öldürme emrini verdiği için 19 yıl, oğula da emri yerine getirdiği için 19 yıl hapis cezası verdi. Baba oğul hapisten kaçtılar fakat polis onları yakaladı.

Ekonomik büyüme ve doğa sık sık birbiriyle çatışıyordu. Bazen ekonomik kazancm bedeli ekolojik kayıpmış gibi görünüyordu. Yaşam düzeyi yükseldiyse, bu suyun, güzelliklerin, toprağın, havanın, hayvanların ve bitkilerin yitirilmesi pahasına gerçekleşmişti.

1900'lü yıllarda dünyayı saran havayı ısıtmaya başladık. (Ya da galiba ısıtmaya başladık, çünkü herkes bu konuda insanın suçlu olduğunu düşünmüyor.) Son buzul çağının sona ermesinden bu yana geçen 20.000 yıl içinde yerküre yüzeyinin sıcaklığı beş ila dokuz derece artmıştı. Oysa yalnızca 1900'lerde bir derece yükseldi. Dahası ısınma hızı 1900'lü yıllarda arttı. 1970'ler 1960'lardan daha sıcaktı ve 1980'ler de 1970'lerden sıcak. 1990'lar daha da sıcak.

Kuzey Kutbu'ndan Güney Kutbu'na bütün buzullar erimeye başlamıştı. Grönland'm buz örtüsü küçüldü, abd, Montana'daki Buzul Parkı bir gün buzulsuz kalacağa benziyor. Afrika'daki Kilimanjaro Dağı'nın karları kaybolmak üzere. İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, Alp Dağları'ndaki bir buzulun büzülmesi sonucu Buzadam'm cesedi ortaya çıkmıştı. Peru'da And Dağları'ndaki buzulların günde kırk santimetre büzüldüğünü oturup izlemek olanaklı. Antarktika'nın buzulları erimeye başladı, bu yüzden okyanusların seviyesinin yükselmesi ve dünyanın her yerinde deniz seviyesine yakm kentlerin sular altında kalması tehlikesi baş gösterdi.

Isınmayı yaratan ne? Uzmanların bu konuda farklı düşünceleri vardı, ama yavaş yavaş ortak bir görüş oluşmaya başladı. İnsanların yaktığı yakıtlar karbondioksit ve başka gazları havaya salmıştı. Daha sonra bu gazlar bir sera veya güneşli bir günde bir otomobilin ön camı gibi iş görmeye başladılar. Güneş ışınlarının içlerinden geçerek dünyaya ulaşmasına İzm veriyorlardı, ama bu ışınların yarattığı sıcaklığı tutuyorlardı. Bu tür bir ısınmanın küçük bir kısmı doğal ve yararlı bir şeydir, öteden beri olur. Ancak uzmanlar çok fazla karbondioksit üretmeye başladığımızda bir sorunun ortaya çıktığını söylüyordu. Bu mecazi seranın camları kalınlaşmış ve dünya ısınmaya başlamıştı.

Bazıları "sera etkisi"ne Amazon ormanlarının yakılmasının yol açtığını söylemişti; gerçekten de bu yangın sonucunda havaya karbondioksit salınmıştı. Fakat dünyanın her yerinde fosil yakıtların, genellikle de kömür ve petrolün yakılması daha büyük bir sorundu. Bu da çoğunlukla, yoksul ülkelere göre çok daha fazla sera gazı üreten zengin ülkelerde oluyordu.

Dünyanın başka sorunları da vardı. Her yerde, yalnızca Amazon bölgesinde değil, her yerde, insanlar diğer türleri yok ediyordu. Bu da yeni bir şey değildi. Birkaç yüzyıl önce Hint Okyanusu'ndaki bir adaya çıkan denizciler şanssız bir kuşa, eti yenebilen ama uçamayan bir tür güvercine (dodo) rastlamışlardı. Bugün bu kuştan geriye kalan tek şey müze raflarında sergilenen iskeleti, bir de tarihe karışmış anlamına gelen İngilizcedeki "as dead as a dodo/dodo kadar ölü" deyişi.

1800'lerin başlarında Kuzey Amerika'nın batısındaki ovalarda milyonlarca bizon dolaşıyordu. Amerika Yerlileri onları etleri ve başka şeyleri için, kimi zaman geleceği düşünmeden, öldürüyordu. Postlarını da beyazlara battaniye olarak satıyorlardı. Daha sonra beyazlar da bizonları öldürmeye başladı. Deri şirketleri bizonları öldürtmek için parayla avcı tutuyordu ve "av sporları yapanlar" trenlerle çayırlık ovalardan hızla geçerken trenden ateş edip bizonları vuruyorlardı. Kısa bir süre sonra beyazlar ve yerliler yılda 2-3 milyon bizon öldürmeye başladı. Bunun sonucunun nereye varacağını herkes görebilirdi. 1800'lü yılların sonuna doğru bir müzenin araştırma ekibi bizon bulmak üzere Batı Amerika'yı dolaşmış ve yalnızca 200 bizon bulmuştu.

İnsanlar çoğunlukla, diğer türleri yok etmek dışında başka seçenekleri olmadığını düşünüyordu. Bu türlerden biri Meksika gümüş boz ayışıydı. 1960'a gelindiğinde doğal yaşam alanlarını kaybetmeleri ve avcılar yüzünden bu ayılardan yalnızca 30 tane kalmıştı; Chihuahua dağlarında geziniyorlardı. Çiftliklerindeki hayvanlara zarar vermelerinden kaygılanan yöredeki çiftçiler bu kalan ayıları da öldürmeye girişti ve söylendiğine göre abd İçişleri Bakanlığı onlara zehir sağladı. 1964 yılına gelindiğinde hiç gümüş boz ayı kalmamıştı.

Diğer türleri yok etmemiz kısmen doğanın dengesini bilmememizden kaynaklanıyordu. Endonezya'nın Borneo Adası'nda yetkililer sıtma mikrobu taşıdıkları için sivrisineklerden kurtulmak istemişti. Bu sinekleri yok etmek için ddt kullanmışlar, ddt aynı zamanda tırtıllarla beslenen yabanarılarını da öldürmüştü. Yöre halkı sivrisineklerden kurtulmuş ama bu kez de evlerinin sazla kaplı damlarını yiyip çökmelerine yol açan tırtılların istilasına uğramıştı. Bu arada yetkililer karasineklere karşı da ilaçlama yapmışlardı. Önceden sakangurlar (bir kertenkele türü) karasineklerle besleniyordu; ilaçlamadan sonra bol miktarda ddt içeren ölü sinekleri yemeye başladılar. Sakangurlar zehirlenip ölünce, kediler onları yemeye başladı, böylece kediler de sineklerden sakangurlara geçtiğinde yoğunlaşmış olan ddt'yi midelerine indirdiler. Kediler öldü, böylece sıçanlara gün doğdu. Bu kemirgenler insanların besin kaynakları için bir tehditti, aynı zamanda veba tehlikesini de artırıyorlardı. Dengeyi yeniden sağlamak için yetkililer adaya uçaktan paraşütle kedi attılar.*

* ***Paul ve Anne Ehrlich, Extinction: the Causes and Consequences of the Disappearance of Species (Soyun Tükenmesi; Türlerin Yok Olmasının Nedenleri ve Sonuçları] (1981), 78-79. sayfalar.***

Havayı ısıtırken, kirletirken, buzulların erimesine yol açarken ve diğer türleri yok ederken biz insanlar bir yandan da dünyayı çöple dolduruyorduk. Kendi kendimize verdiğimiz bu zararın önü alınamayacakmış gibi görünüyordu. 2000 yılına gelindiğinde dünyadaki insanların sayısı altı milyarı aşmıştı ve pek çok yerde artık o kadar çok ve o kadar ucuz üretebiliyorduk ki, kullanmadığımız şeylerden kurtulmak bir sorun olmaya başlamıştı. Kentlerin baş edebileceklerinden daha fazla çöpü vardı.

1986’da Amerika'nın doğu kıyısında, Philadelphia’da bulunan bir çöp yakma fırınından 15.000 ton kül bir gemiye yüklenmişti. Khian Sea adlı gemi külleri gömecek bir yer bulmak için doğuya ve güneye doğru yol almıştı. En azından beş Karayip ülkesi ve Bermuda gemiyi reddetmiş ama Haiti’de işler iyi gitmişti. Yetkililere geminin yükünün gübre olduğu söylenmiş ve 4.000 ton kül bir Haiti kumsalına dökülmüştü. Bu, toplam yükün yalnızca yaklaşık dörtte biri olduğu halde, 90 metre uzunluğunda ve 2,5 metre yüksekliğinde külden bir tepe oluşmuştu. Haiti gerçeği öğrendiğinde, Khian Sea'rim ülkeyi terk etmesini istemişti. Kaptan boşaltılan külleri gemiye tekrar yükleyemedi veya yüklemedi, ama ülkeyi terk etti.

Khian Sea, deniz efsanelerinin sonsuza dek yol almaya mahkûm hayali gemisi Uçan Hollandalı gibiydi. Gemi Haitililerin gözetiminde Philadelphia’ya döndü. Fakat ardından Sahil Koruma’nın emirlerine karşı gelerek limanı terk etti. Üç ay sonra, adı değiştirildi, Felicia oldu ve o dönemdeki Yugoslavya’ya demirledi. Çok geçmeden adı bir kez daha değişti ve Pelicano Singapur’da bir rıhtıma yanaştı. Fakat artık Philadelphia’nm küllerini taşımıyordu. Geminin kaptanı sonradan külleri Atlas ve Hint okyanuslarında boşalttığını itiraf etti.

Birkaç milyar insan için 1900’lerin sonlarında maddi yaşam iyileşmişti. Yiyecek daha fazla şeyleri, giyecek daha fazla giysileri ve daha iyi barınakları vardı. Oysa yaşam herkes için iyileşmedi ve zengin ile yoksul arasındaki fark gitgide büyüdü. Bu arada, ekonomik kazanımların karşılığında gezegenimiz korkunç bir bedel ödemek zorunda bırakıldı.

23. Bölüm

Uçurumun Kıyısında Yürüyoruz

II. Dünya Savaşı'nın sonunda, iki dünya savaşının arasında ortaya çıkan demir yumruklu despotlara benzer despotların bir daha çıkıp çıkmayacağını kendi kendimize sormuştuk. Bir zamanlar imparatorluk olan ülkeler huzursuzluk içindeki sömürgelerini özgür bırakacaklar mıydı? Bunu yaparlarsa, bağımsızlığını kazanan halklar sağlam ve kararlı ülkeler olabilecek miydi? "Süper güçler" birbirlerine saldırıp süper bombalarını kullanacak ve dünyadaki bütün yaşamı bitirecekler miydi?

1945'in ilkbaharında, Ruslar Berlin'i alırken, elli ülkeden gelen delegeler San Francisco'da toplanmış ve Birleşmiş Milletler adını verdikleri, bütün dünyayı kapsayan bir örgüt kurmuşlardı. Tüzüğünde bu örgütün amaçlarını şöyle açıklamışlardı: "Gelecek nesilleri savaş felaketinden korumak ve temel insan haklarına, bireyin onuruna ve değerine, erkeklerin ve kadınların, büyük ve küçük ülkelerin eşit haklara sahip olduğuna olan inancı pekiştirmek... toplumsal gelişmeyi ve daha geniş özgürlükler içinde daha iyi yaşam koşullarının oluşturulmasını desteklemek."

Kuruluşunu izleyen 50 yıl içinde Birleşmiş Milletler, iki dünya savaşı arasındaki Milletler Cemiyeti kadar zayıf bir örgüt olduğunu sık sık gösterdi. Bir ABD başkanı (Lyndon Johnson) bir keresinde, Birleşmiş Milletler'in yönerge olmadan hiçbir şey yapmadığından yakınmıştı. Yine de, bizi savaştan "korumak", hakları "pekiştirmek" ve daha iyi yaşam koşullarının "oluşturulmasını desteklemek" amaçlarının ifade edilmesi bile anlamlıydı. En azından bir örgüt olarak BM ülkelere daha yüksek davranış ölçütleri sunuyordu.

II. Dünya Savaşı'ndan iki "süper güç" çıkmıştı. Amerika Birleşik Devletleri savaşın yol açtığı tahribattan uzak kalmıştı ve

zengindi, üretkendi, üstelik “bomba”nın tek sahibiydi. Rusya savaşta yerle bir olmuştu ama üç milyon askerle dünyanın en büyük ordusuna sahipti. Amerikalılar özgürlüğün ve serbest girişimin (yani kapitalizmin) koruyucuları olduklarına inanıyorlardı. Ruslar da kendilerini tüm dünyadaki sosyalist (ya da komünist) devrimin önderleri olarak görüyorlardı. Her iki ülkenin dünyaya ilişkin kapsamlı hedefleri kısmen, ulusal amaçlarını ve iktidarı ellerinde bulundurmaktan duydukları memnuniyeti örtme işlevi görüyordu.

20 yıldır Rusya’nın mutlak hükümdarı olan Stalin, “kapitalist” ülkelerce kuşatılma tehlikesine odaklanmıştı, daha doğrusu bunu takıntı haline getirmişti. Sınırlarını, özellikle de hem I. Dünya Savaşı’nda, hem de II. Dünya Savaşı’nda Rusya’ya saldıran Almanya’yla olan sınırlarını korumaya karar vermişti. Bu nedenle Rusya, savaşın sonunda ele geçirdiği küçük Doğu Avrupa ülkelerini (Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Bulgaristan ve Romanya) uyduları haline getirdi. Bu ülkelerin her biri, emirleri Rusya’dan alan komünist partiler tarafından yönetiliyordu. Rusya’nın Doğu Avrupa’ya egemen olması Batılı, demokratik ülkeleri kızdırmıştı. Winston Churchill, Avrupa’nın ortasına bir “demir perde”nin indiğini söyleyerek bir deyim yaratmıştı.

Birbirlerinden korkan süper güçler güvenliklerinin ve görev bilinçlerinin gerektirdiği şeyleri yaptılar. Propaganda yaptılar, tartıştılar, blöf yaptılar ve tehditler savurdular. Truman, “zapt edilmeye direnen özgür halklara destek olmak için” ABD’nin komünizmi her yerde “frenleyeceğini” söyledi. Ruslar da Truman kadar sert konuşuyordu. Nikita Kruşçev (birazdan tanışacağız) bir keresinde Batı’ya, “Tarih bizim yanımızda. Sizi gömeceğiz” demişti. Ekonomi alanında elde ettikleri bir başarıdan söz ediyordu ama herkes söylemek istediği şeyin ne olduğunu biliyordu.

Süper güçler tartışıyor, biz insanlar derin bir uçurumun kenarında yürüyorduk. Fakat büyük bir savaştan kaçınıyorlardı ve bu en üst düzeydeki alarm durumu on yıllarca sürecekti. Ne tam anlamıyla savaş, ne de barış olan bu duruma “Soğuk Savaş” adı verildi.

Soğuk Savaş’m ilk yıllarında süper güçlerin en önemli karşılaşması Berlin’de yaşandı. Savaştan zaferle çıkan Müttefikler Almanya’yı dört bölgeye ayırmışlardı: Britanyalıların, Fransızların, Amerikalıların ve

Rusların bölgesi. Savaş öncesinde Almanya’nın başkenti olan Berlin, iyice doğuda, Rusların bölgesinde kalıyordu, ama kent de tıpkı ülkesi gibi ikiye bölünmüştü. Rusya “Doğu Berlin”i yönetiyordu, diğer Müttefikler de hep birlikte “Batı Berlin”i. Fakat 1948’de Rusya, Batılı güçlerin Batı Almanya'nın yeniden inşa edilmesine ilişkin tasarısına sert bir yanıt verdi ve Berlin’i onlara kapattı. Kara ve demiryollarını kapatarak Batıkların kente (Rus bölgesinden geçerek) girişini engelledi.

Batılı Müttefikler için bu abluka bir irade smavına dönüşmüştü. Şimdi Batı Berlin’den vazgeçecek olurlarsa, Stalin’i, dev ordusuyla Almanya’nın tamamına el koymak suretiyle, Demir Perde’yi daha batıya taşıma konusunda cesaretlendirebilirlerdi. Bu nedenle kuşatmaya. Batı Berlin’e, kentin kendi denetimlerinde olan kısmına bir hava köprüsü kurarak karşılık verdiler. Yaklaşık bir yıl boyunca Müttefik uçakları Müttefik askerlerine ve üç milyon Batı Berlinli’ye yiyecek ve başka mallar taşıdı.

Truman üst düzey danışmanlarına, Berlin’i kurtarmak için atom bombası kullanmak zorunda kalmamak için dua ettiğini söylemişti. Fakat kullanmak gerekirse hiç tereddüt etmeden kullanacağım belirtmişti. Rus uçakları Batıkların uçaklarmı taciz ediyor ama onlara ateş etmiyordu ve dünyanın en güçlü devletleri savaşın eşiğinde duruyorlardı. 1949 ilkbaharında Ruslar ablukayı kaldırdı. Kısa bir süre sonra Britanyalıların, Fransızların ve Amerikalıların bölgeleri birleşerek Batı Almanya’yı kurdu ve Ruslara ait bölge de Doğu Almanya oldu.

Bu sırada Amerika Birleşik Devletleri iyi ve aynı zamanda sağduyulu bir şey yaptı. Savaş Avrupa'nın altyapısını, demiryollarını, fabrikalarını ve gemilerini harap etmiş, milyonlarca insanı işsiz ve aç bırakmıştı. 1947’ye gelindiğinde yeniden inşa süreci başlamıştı ama Avrupalıların hâlâ fena halde yardıma gereksinimi vardı ve ABD yeniden inşalarına yardım etmeye karar verdi. Dışişleri Bakanı George Marshall, projenin “herhangi bir ülke veya öğretiye [Rusya ve komünizm demek istiyor] karşı değil, açlığa, yoksulluğa, umutsuzluğa ve kargaşaya karşı yürütüldüğünü” söylemişti. Marshall Planı Batı Avrupa’da büyük bir başarı sağladı. Yeniden inşa sürecini hızlandırdı ve pek çok insanın çektiği sıkıntıları giderdi. Doğu Avrupa ülkelerinin de yardıma gereksinimi vardı ama Rusya, planı

“Amerikan emperyalizminin bir girişimi” olarak değerlendirdi. Yardımı reddetti ve uydularını da reddetmeye zorladı.

Bu arada Batı Avrupa ülkeleri Rus ordusunun kendilerini tehdit ettiğini düşünüyordu. Kendi güvenliği konusunda kaygılanan Rusya, yalnızca sınırlarına değil, uydu ülkelerine de çok sayıda birlik yerleştirmişti. Dolayısıyla Rus askerleri Demir Perde’nin hemen gerisinde, Batı Avrupa’ya bir hayli yakındı. Batılı ülkeler ortak bir savunma kurarak güvenliklerini sağlayabileceklerini anlamıştı. Bu nedenle Kanada, ABD ve Batı Avrupa delegeleri 1949’da Washington’da toplandı ve askeri bir ittifak kurmak konusunda anlaştı. İçlerinden herhangi birine yapılacak bir saldırının hepsine yapılmış bir saldırı olarak görüleceğini bildirdiler.

Bu anlaşmadan NATO olarak bilinen. Kuzey Atlantik Paktı doğdu. NATO kuvvetlerinin çekirdeği olarak hizmet etmek üzere ABD yaklaşık 350.000 askerini Batı Almanya’ya yerleştirdi. Bu askerler aynı zamanda Batı Avrupalılann güvenliğini perçinleyen bir şey, bir tür tuzak teli işlevi görüyordu. Ruslar, Amerikalı askerlere saldırmak suretiyle bu tele takılacak olursa ABD, müttefiklerinin yanında savaşacaktı.

Fakat savaş Avrupa’da değil Asya’da, Japonların II. Dünya Savaşı’nın sonunda yenilene kadar egemenlikleri altında tuttukları Kore’de, Asya kıtasının bu küçük çıkıntısında patlak verdi. II. Dünya Savaşı’nın galipleri yarımadayı, dolayısıyla da ülkeyi, iki “geçici” işgal bölgesine ayırmışlardı. Güney yarısında ABD, Güney Kore adında bir uydu devlet kurmuştu. Güney Kore kendisini bir cumhuriyet olarak adlandırsa da, devlet başkanı kendi partisi dışında hiçbir siyasal partiye izin vermiyordu. Rusya da “Kuzey Kore”de, Kim İl-sung’un (“Büyük Önder”in) yönetiminde. Hitler Almanyası’ndan bile daha totaliter bir komünist düzen kurmuştu. Her iki ülkenin başkanı da Kore’yi yeniden birleştirmek için uğraşıyordu, tabii kendi yönetimleri altında!

1950 yazında Kim İl-sung aniden Güney Kore’ye saldırdı. Stalin, büyük olasılıkla ABD’nin güneyi savunmayacağına inanarak, savaş planını onaylamıştı. Fakat BM, ABD’nin ısrarla uygulanmasını istediği önlemleri onayladı ve çoğunluğunu Amerikalıların oluşturduğu BM kuvvetleri Güney Kore tarafına katıldı, BM kuvvetlerine on beş ülke daha asker vermişti.

Ordular yarımada boyunca bir kuzeye, bir güneye ilerlediler. Başlangıçta Kuzey Kore ordusu güney kuvvetlerini Güney Kore'nin güney ucuna, neredeyse denize kadar geriletti. Fakat Eylül ayında güney kuvvetlerinin komutanı General Douglas MacArthur, Kuzey Korelileri zekice bir hamleyle şaşırttı. Denizden, batı kıyısının ortasından saldırdı. Böylece Kuzey Korelilerin çevresini kuşattı. Müttefik kuvvetler Kuzey Kore ordusunu sıkıştırdı ve sonra da yenilgiye uğrattı. Ardından Kuzey Kore boyunca hızla kuzeye ilerleyip Çin sınırındaki Yalu Irmağı'na ulaştılar.

Çin Komünist Partisi Kuzey Korelileri yoldaşları olarak, BM kuvvetlerini de sınırlarının yakınlarında saldırgan bir biçimde kamp kuran emperyalistler olarak görüyordu. Birden 180.000 Çin askeri Kuzey Kore'ye girdi. Borular çalarak, ölesiye çarpışarak dalga dalga BM hatlarına saldırdılar. Amansız kış koşullarında yaşanan çarpışmalarda Çin ordusu BM kuvvetlerini Güney Kore sınırının güneyine kadar geriletti. Fakat ardından rüzgâr yeniden tersine döndü. Müttefik bombardımanı yüzünden geri çekildiler, bunun ardından savaş 1951'de sona erdi. Peki şimdi ordular nerede duracaktı? Kabaca savaşın başladığı yerde, iki Kore'nin sınırında.

Savaş bir yıl sürmüştü, oysa barış yapmak iki yıl sürdü. Sonunda, Kuzey ve Güney Kore'nin savaştan önce nasılsalar öyle kalmalarına karar verildi, BM (aslında ABD) yardımı Güney'i yok olmaktan kurtarmıştı. Savaşta 1,7 milyon Çinli, Kuzey ve Güney Koreli asker ve üç milyon sivil ölmüş veya yaralanmıştı. Ölen Amerikalı askerlerin sayısı 36.000'di. İleride yeniden değineceğimiz gibi, çağımızdaki savaşlarda daha gelişmiş silahlara ve teknik desteğe sahip ülkeler diğerlerine göre daha az kayıp veriyordu.

1953 yılının bir kış gecesi, Stalin'in tahtı için yarışanlar, yaşlı önderle köşkünde düzenlenen içkili bir toplantıda bir araya gelmişti. Ertesi gün Stalin baygın bir biçimde yerde yatarken bulundu, belki bir darbe yemiş, belki de zehirlenmişti. (Böyle bir kuşkunun doğmasının nedeni köşke çağrılı olan parti yetkililerinin Stalin'in durumunu bugün boyunca saklamalarıdır.) Dört gün sonra Stalin öldü. İzleyen iki yıl boyunca, aralarından biri, Nikita Kruşçev denetimi ele geçirene kadar, Stalin'den sonra yönetimi devralmak isteyenler birbirleriyle mücadele etti.

196l’de bir Doğu-Batı savaşı tehlikesi yeniden baş gösterdi. Ruslar için Batı Berlin hâlâ önemli bir sorundu. Üç milyon Alman acımasızca yönetilen Rus bölgesini terk etmiş ve Batı Berlin’e geçmişti. Çoğu iyi eğitimli ve iş görür insanlardı. Rusların da gayet iyi bildiği gibi, işçilerin kaçtığı bir yerde, komünizmin başarılı olduğunu söylemek hiç de inandırıcı değildi.

Amerika Birleşik Devletleri’nin yeni başkanıyla yapılan bir toplantıda öfkeli Kruşçev, Batılı güçlerin Batı Berlin’den çekilmesini istedi. Toplantı kötü bir biçimde sonuçlandığında, havada savaş kokusu vardı. ABD’ye geri dönen John Kennedy, Kongre’den askeri kuvvetleri artırmasını istedi. NATO ülkeleri de ABD’ye desteklerini verdiler. Fakat kısa bir süre sonra bunalım atlatıldı. Bir kez daha topyekûn bir savaş gerçekleşmemiş oldu.

Almanlar Batı Berlin’e kaçmaya devam ediyordu, Rusların sabrı taşmıştı. 1961 yılının bir yaz gecesinde Batı Berlin sınırı boyunca alelacele dikenli teller çektiler. Daha sonra bu dikenli telin yerine, çok az insanın üzerinden atlayıp kaçabileceği, sıkı korunan betondan bir duvar inşa ettiler. “Berlin Duvarı” Soğuk Savaş’ın simgesi oldu.

Doğu-Batı anlaşmazlıklarının altında nükleer silahlar, yani atom bombaları vardı. Daha önce gördüğümüz gibi II. Dünya Savaşı sırasında ABD atom bombaları imal etmiş ve sonra da iki tanesini Japon kentlerine atmıştı. Rusya dev ordusu nedeniyle bir süper güç olsa da, bu silahın tek sahibi olmak ABD’yi askeri açıdan en büyük güç haline getirmişti. Zenginliği ve silahlarıyla Amerika Birleşik Devletleri bütün dünyadaki olayları etkileyebilirdi.

ABD ve Batılı güçler Rusya’nın da bir gün atom bombası yapacağını gayet iyi biliyordu. Fakat bunun çok kısa bir süre içinde olmayacağını umuyorlardı. Danışmanları onlara Rusların 5-15 yıl içinde atom bombası yapmayı başaracağını söylemişti. Rusya 1949’da bir atom bombası denemesi yaptığında yaşadıkları şaşkınlığı düşünün.

ABD’nin Hiroşima’yı yerle bir etmesinden yalnızca dört yıl sonra. Darmadağın olmuş, geri kalmış Rusya (biraz da Britanyalılardan ve ABD’-den çaldığı askeri sırların yardımıyla), mühendislik açısından bir mucize gerçekleştirmişti. Artık atom bombasının tek sahibi ABD değildi.

Ancak üç yıl sonra ABD silah konusunda yine öne geçti. Büyük Okyanus'un ortasındaki bir mercanadada yeni ve son derece güçlü bir bomba olan "hidrojen bombası"nı denedi ve başarılı oldu. Fakat ABD'nin önderliği uzun sürmedi. Bir yıl içinde Ruslar da bir hidrojen bombası yaptılar. (Daha sonra Büyük Britanya, Fransa ve Çin bu iki ülkeyi takip etti.)

Hidrojen bombaları, atomların çekirdekleri bölündüğünde değil, kaynaştığında patlıyordu. Bu yeni bombalar, Hiroşima'yı yerle bir eden atom bombasından yüzlerce, hatta binlerce kez daha güçlüydü. Güçleri bin ton olarak değil, milyon ton TNT birimiyle ifade ediliyordu. (Silah dilinde bir milyon ton bir "megaton"du.) Albert Einstein üzülerek şöyle demişti: "Dünyadaki herhangi bir hayatın yok edilmesi artık bilimsel gelişmelerin kapsamı içinde görülüyor."

Bir süper bomba yapmak bir şeydi, o bombayı sesten birkaç kat daha hızlı bir biçimde bir hedefe "yollamak" bambaşka bir şey. Süper güçlerin artık kıtalararası füzelere gereksinimi vardı. 1958'e gelindiğinde Ruslar bu konuda öne geçmişti, ama kısa bir süre sonra ABD onlara yetişti. Bu füzeler kullanılmaya karar verilirse her iki süper güç de kendi ülkesinden veya uçaklardan ya da denizaltılarmdan füzeleri fırlatıp çok uzaklardaki milyonlarca kurbanı öldürebilecekti. (Silah dilinde bir milyon insanın ölümü bir "megaölüm"dü.) Patlamadan kurtulacak insan olursa, onlar da daha sonra radyasyon yüzünden ölecekti. Bir süre sonra, her iki taraf da birbirlerini birkaç kez yeryüzünden silmeye yetecek kadar bombaya sahip oldu.

Artık süper güçlerin devlet adamları, "kitlesel misilleme" ile tehdit etme konusunda daha deneyimliydi. Bir taraf füzelerini ateşleyecek olursa diğerinin hemen aynı şeyi yapacağını biliyorlardı. Sonuç insanoğlunun yeryüzünden silinmesi olabilirdi. Silah dilinde buna "Karşılıklı Mahvolma" [İngilizce Mutually Assured Destruction. Kısaltması MAD, çılgın anlamına gelir] adı verilmişti. Tek umut, böyle bir karşılıklı imha olasılığının, askeri kuramcıların "dehşet dengesi" dedikleri denge durumunu sağlaması ve her iki tarafın da BOMBALA! düğmesine basmayı kolay kolay göze alamamasıydı.

Ancak 1962 yılında dünya yeniden uçurumun kıyısına geldi. Bu kez bunalım Avrupa'da değil, ABD topraklarına yalnızca 150 kilometre

uzaklıkta küçük bir ada olan Küba'da yaşandı. 1958'de Fidel Castro, Amerika Birleşik Devletleri'nin desteklediği acımasız bir despotu ülkeden kaçmaya zorlayarak bir devrim yapmıştı. Pek çok Kübalı da ABD'ye kaçmıştı. Castro ABD şirketlerinin mallarına el koyunca, ABD adadan mal (özellikle de şeker) alimim yasaklamıştı. Castro bunun üzerine, komünist olduğunu açıklayarak Ruslara yakınlaştı. 1961 yılının Nisan ayında, Amerikalıların silahlarla donattığı ve yetersiz bir eğitimden geçirdiği 1.500 Kübalı sürgün. Domuzlar Körfezi'nde çıkarma yaparak Küba'ya saldırdı. Kübalıları Castro'yu devirmek üzere harekete geçirmek istiyorlardı, fakat saldırı iyi tasarlanmamıştı ve kötü bir biçimde uygulandı. (Saldıranlardan bazıları tüfeklerini bile ateşleyememişti.) İsyancılar karaya çıkar çıkmaz Castro'nun avcuna düşmüşlerdi.

İşte dünyayı neredeyse Karşılıklı Mahvolma'ya sürükleyen bu olaylardı. Kruşçev hemen, ikinci bir ABD saldırısı durumunda Kübalıların yanında yer alacağını açıkladı (böyle bir saldırı planlanmıştı) ve 1961'de adaya gizlice füze gönderdi, ABD uçaklarının çektiği görüntüler, Rusların Küba'da saldırı amaçlı nükleer silahlar için fırlatma yerleri inşa ettiğini gösteriyordu.

Küba, ön bahçeleri olarak gördükleri bir yerde bulunduğundan Amerikalılar çok sarsılmıştı. Yalnızca Rusya'nın füzelerini bu adaya yerleştirmesi bile bir süper gücün ciddi biçimde küçük düşürülmesi demek olacaktı. Daha da kötüsü, Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük bölümü milyonlarca insanı öldürecek güçteki füzelerin menzili içindeydi. Soruna dünya açısından bakıldığında, ABD tek başına nükleer saldırıya açık hale gelirse, onun saldırıya açıklığı, o döneme dek dünyayı korumuş olan dehşet dengesini bozabilirdi.

Kennedy kısmen kendi yol açtığı bir tehlikeyle karşı karşıyaydı, çünkü Kübalı sürgünlerin başarısızlıkla sonuçlanan saldırısına o izin vermişti.

1962 yılının Ekim ayında on üç korkunç gün boyunca Kennedy şöyle bir açmazla boğuşmuştu: Füzeleri Küba'dan uzaklaştırmak zorundaydı, fakat düşüncesizce davranacak olursa topyekûn bir nükleer savaşa yol açabilirdi. Küba'da füzelerin bulunduğu yerleri bombalamayı düşündü, ardmdan daha güvenli bir yol seçti. Rusların daha fazla silah yollamasına engel olmak için Küba'nın abluka altına alınmasını emretti ve savaş

uçaklarını hep havada tuttu. Kruşçev yasadışı olduğunu söyleyerek Amerikan ablukasına karşı çıktı. Fakat sonra yeni füzeler götüren Rus gemilerinin geri dönmesini emretti.

On üç günlük bir gerilimden sonra Kruşçev bocalamıştı. Kennedy'ye, Küba'ya tekrar saldırmayacağına söz verdiği takdirde füzelerini geri çekmeyi kabul ettiğini bildiren bir not yazdı. Bir gün sonra Kruşçev ikinci bir not yazdı, bu kez daha fazla şey istiyordu. Karşılık olarak ABD'nin de kısa menzilli füzelerini Türkiye'den çekmesi konusunda ısrar ediyordu. (Türkiye'nin Rusya'ya, Küba'nın ABD'ye olduğu kadar yakın olduğu düşünülürse, Kruşçev'in bakış açısı anlaşılırdı.) ABD başkanı açıkgözlülük yaparak Kruşçev'in ilk mesajını onayladığını bildirerek yanıtladı, İkincisini de bilmezden geldi. Yine de Kruşçev'e özel olarak, ABD'nin bir gün füzelerini Türkiye'den çekeceğini bildirdi.

Dehşet, bir başka deyişle karşılıklı imha korkusu dünyayı kurtarmıştı. Süper güçler topyekûn bir savaşa bir daha hiçbir zaman bu kadar yaklaşmayacaklardı. Bunun yerine birbirlerinin etrafında her an tetikte, gergin bir biçimde dolaşmayı, kimi zaman hırlamayı, ama asla ısırmamayı öğrendiler. Bazı şeylerin yanlış anlaşılması sonucunda çıkabilecek bir savaşı önlemek için Kremlin ile Beyaz Saray arasına doğrudan telefon hattı çektiler, (tki ülke başkanının füzeler havalandıktan sonra görüşmek için yirmi dakikaları olacaktı; daha sonra görüşmenin bir yararı olmayacaktı.) Bu umut verici işaretlere karşın iki taraf da nükleer silah üretmeye devam etti; ardmdan nükleer silahları olan ülkeler arasına İsrail, Hindistan ve Pakistan da katıldı.

Süper güçler birbirlerine saldırmıyorlardı ama biri diğerinin dostlarına karşı savaş açabilirdi. Böyle bir savaş Kore'de yaşanmıştı ve şimdi bir diğeri Vietnam'da patlak vermişti. Pirinç tarlaları, tepeler ve balta girmemiş ormanlarla kaplı bu ülke, Asya'nın güneydoğu kıyısı boyunca kıvrılarak uzanıyordu. Fransa Vietnam'ı yaklaşık 100 yıl yönetmiş, fakat II. Dünya Savaşı'ndan sonra Vietnamlılar Fransızlara karşı yedi yıl boyunca savaşmış ve bağımsızlıklarını kazanmışlardı. Vietnam daha sonra (tıpkı Kore gibi "geçici olarak") ikiye bölünmüştü.

"Güney Vietnam"ı yöneten "milliyetçiler" kasabalarda ve kentlerde yaşayan insanlardı ve zenginleri koruyorlardı. ABD'nin desteğini alarak

güneyde bağımsız bir devlet kurmuşlardı. Uzun bir süredir, azimli Ho Şi Minh'in önderliğinde hareket eden komünistler kuzeyde iktidarı ele geçirmişti. Komünist oldukları kadar milliyetçiydiler ve birleşmiş tek bir ülke istiyorlardı.

"Vietnam Savaşı" (Amerikalılar böyle adlandıracaktı) komünist gerillaların Güney Vietnam hükümetine saldırmasıyla başladı. Kuzey Vietnam'ın gerillalarının yanında savaşmak üzere ordularını güneye yollamasıyla savaş kısa süre içinde yayıldı. Rusya Kuzey Vietnam'daki yoldaşlarına büyük yardımlarda bulundu. Çin de Kuzey'e yardım etti ama daha az, Vietnam gibi zorlu bir komşunun bölünmüş durumda olmasından hoşnuttu.

Amerikalılar çok uzaklarındaki Vietnam hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı. (Birkaç yıl sonra, Vietnam'da aldığı yaralar yüzünden ölmeden hemen önce bir Amerikan "piyadesi" şöyle diyecekti: "Annem [Vietnam'ın] Panama yakınlarında bir yerlerde olduğunu sanıyor.") Fakat Kennedy yönetimindeki Amerika Birleşik Devletleri, bunun yalnızca küçük bir ülkenin iç savaşı olmadığına, küresel özgürlük savaşının önemli bir parçası olduğuna inanarak Güney'e yardım etti. Siyasetçiler, Güney Vietnam'ın komünistlerin eline geçmesi durumunda, diğer ülkelerin de, tıpkı arka arkaya devrilen domino taşları gibi, komünizme geçeceği uyarısında bulunuyordu. Başlangıçta ABD Güney'e yardım etmesi için askeri "danışmanlarını yollamıştı, ama bunlar yeterli değildi. Güney'i yönetenler kısa bir süre sonra bir savaşı sürdüremeyeceklerini göstermişti, üstelik kendi halkları da onlardan hoşnut değildi, ABD, Filipinler, Yeni Zelanda, Tayland ve Avustralya'daki küçük kuvvetleriyle birlikte büyük birlikler yollamaya başladı.

ABD kendisini, önce ayak bileklerine, sonra beline, en sonunda da boğazına kadar battığı bir çamur deryasında buldu. Kennedy'nin ardılı Lyndon Johnson, Kuzey'i "küçük, dördüncü sınıf bir ülke" biçiminde nitelendirmişti, ama 1965'e gelindiğinde, bu ülkeyi yenebilmesi için daha fazla çaba harcaması gerektiğini anlamıştı. Karısına, "Vietnam her geçen gün kötüye gidiyor. Ya can kaybının artması pahasına devam edeceğim ya da utanç içinde çekileceğim" demişti. Devam etti, ABD kuvvetlerini hızla artırdı, 1968'de toplam sayıları 500.000'i aşmıştı. Tam da korktuğu gibi çok

sayıda Amerikalı (ve onlardan kat kat daha fazla Vietnamlı) öldü. Amerikalılar "Gök Gürültüsü Operasyonu"nda Kuzey'i defalarca bombaladı, köyleri yaktı (köylüleri yurtlarından sürdü) ve yüz binlerce dönüm ormanı kimyasal maddelerle yok etti. Johnson savaşı kazanamasa da, West Point askeri akademisinde yaptığı konuşmada öğrencilere, "Ne olursa olsun Vietnam'da askeri zafer dışında başka hiçbir şey düşünemiyorum" demişti.

Önce dünyadaki demokratik ülkelerde, ardından Amerika Birleşik Devletleri'nde, savaşa tepki gösterilmeye başlandı. Protestocular bağırıyordu: "Hey, hey LBJ, bugün kaç çocuk öldürdün?" [LBJ, Lyndon Baines Johnson'ın baş harfleri.] Bazı siyasetçiler savaşa ilişkin kuşkularını dile getirme cesareti gösterdi. İnsanlar soruyordu: Kazanabilir miyiz? ABD dünyayı denetimi altına alabilir mi? Güney Vietnam'daki yönetim korunmaya değer mi? Can kayıplarını mazur gösterecek tek bir neden var mı? Bu savaşı kaybedersek düşmanın (Johnson'ın söylediği gibi) "Hawaii'de ve sonra da San Francisco'da olacağı" doğru mu?

1968'e gelindiğinde Johnson'ın devam edecek gücü kalmamıştı. Barış görüşmelerinin başlayabilmesi için Kuzey'in bombalanmasım durdurdu. Görüşmeler başladı ama çarpışmalar durmadı. Ancak beş yıl daha geçtikten sonra, 1973'te, son Amerikan askeri de Güney Vietnam'ı terk etti. Fakat bu bile savaşın sonu olmadı, çünkü Kuzey ve Güney Vietnam 1975'e dek savaşmaya devam etti. Sonunda savaş Kuzey'in tam bir zaferiyle sona erdi.

Diğer bütün savaşlar gibi bu savaşın da korkunç bir bedeli olmuştu. Her iki taraftan asker, sivil en azından bir milyon, belki de üç milyon Vietnamlı savaşta öldü.

Dünyanın en zengin ülkesi, dünyayı komünizmden kurtarmak için (böyle düşünüyordu) yaklaşık 10 yıl boyunca savaşmıştı. Bu uğurda

54.000 Amerikalının canını feda etmişti. En yeni silahları kullanmış ve hem Kuzey'e, hem de Güney'e, II. Dünya Savaşı'nda kazanan tarafın kullandığından daha fazla bomba atmıştı. Fakat mağaralarda yaşayan ve bayat pirinçle beslenen cesur askerlere yenilmişti.

1970’lerde Rusya yolunu şaşırdı. Rus sosyalizminin (belki de sosyalizmin herhangi bir uygulamasının) hataları ülkeye zarar vermeye başladı. Hatalardan biri partinin ülkeyi yönetenleri seçme biçiminin despotça olmasıydı. Kruşçev’den sonra göreve gelen Leonid Brejnev, pek çok sorunu, sorunları görmezden gelerek ve muhaliflerini ruh hastalıkları hastanelerine kapatarak çözüyordu. Ülke gittikçe kötüye giderken Brejnev de zihnen ve bedenen kötüleşiyordu, konuşurken salyası akmaya başlamıştı. Daha da kötüsü, Brejnev’den sonra göreve gelen parti genel sekreterlerinin ikisi de hastaydı. İkisi de ülkeyi hasta yatağından yönetmeye çalışmış ve yaklaşık bir yıl görevde kaldıktan sonra da ölmüşlerdi.

Bu devlet adamlarının çözemediği sorunların başında ekonomi geliyordu. Devletin sahip olup işlettiği ekonomik düzenin işlemediği apaçık ortadaydı. Evet bu düzen, partinin ileri gelenlerinin fena halde istediği teknolojiyi, yani uzay araçlarını ve füzeleri üretebilmişti. Ama Moskova’dan yönetim kişisel girişimleri ve başarılı işlerden övünç duyulmasını önlüyordu. Fabrikalar 1930’lardan kalma yöntemlerle çalışıyor, otomasyona geçişte ve bilgisayar kullanımında geri kalıyordu. Stalin tarafından inşa ettirilen çelik imalathaneleri havaya zehirli dumanlar salıyordu. Kolektif çiftliklerin donanımları yetersizdi ve kötü işletiliyorlardı; bu yüzden üretim düşmüş, Rusya tahıl üretim rakamlarını açıklamaya son vermişti. Ölçülemeyecek genişlikte verimli ovalara sahip bir ülke diğer ülkelerden, en başta da kapitalist Amerika Birleşik Devletleri’nden tahıl satın almak zorunda kalmıştı. Rusya'nın ekonomik büyüme hızı yavaşlamış, sonunda da sıfıra düşmüştü.

Olmayacak şey ama Ruslar artık eskisinden daha iyi yaşıyorlardı. Fakat bunun pek de bir anlamı yoktu. Rusya tükenişe doğru gittikçe işçilere maaşları verilmemeye başlandı. Çoğu kalabalık, harap olmuş evlerde barınıyordu ve bir Rus, ortalama bir Amerikalı veya AvrupalInın satın alabileceği mal ve hizmetlerin yarısından daha azını satın alabiliyordu. Beş kişiden biri yoksulluk sınırının altında yaşıyordu, ortalama insan ömrü düşmüştü.

Ruslar düzenlerinin işlemediğini görüyordu, inançlarını da yitiriyorlardı. “Komünizm ile kapitalizm arasındaki fark nedir?” diye soruyor ve

yanıtlıyordu bir Rus fıkrası: “Kapitalizm insanın insan tarafından sömürülmesidir, komünizm ise tersi.” Batılı televizyonların programlarında diğer ülkelerdeki refahı fark ediyor, Moskova sokaklarında dolaşan iyi giyimli yabancı turistleri görüyorlardı. Artık kimse, ufkun hemen ötesinde bir komünist ütopyanın olduğuna inanmıyordu, başka bir fıkrada söylendiği gibi, “tabii eğer ufuk sen yaklaştıkça uzaklaşan hayali bir çizgi değilse!”

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi Rusya bir de kazanamayacağı bir savaşa girmişti. O dönemde Rusya’nın güneyinde birbiriyle çatışan yoksul insanların yaşadığı bir ülke olan yalçın Afganistan vardı. Ruslar Afganistan hükümetini destekliyordu, ancak ülkede bir iç savaş baş göstermişti. Yoldaşlarım desteklemek için Rusya 1979’da birliklerini Afganistan’a yolladı ve ülkedeki Müslüman “mücahitler” ile savaşmaya başladı, ABD bu mücahitlere silah vermişti, Rusya onları korunaklı dağlarından çıkaramayacağını anladı. Savaş dokuz yıl sürdü, maliyeti çok yüksek oldu ve 14.000 Rus ile 1,3 milyon Afganlı'nın ölümüne yol açtı.

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri, Rusların karşılık veremediği bir meydan okumayla Rusya’nm sorunlarını daha da kötüleştirdi. 1980’lerde ABD başkanı, eski bir sinema yıldızı ve California’nın eski valisi Ronald Reagan’dı. Reagan dünyaya Rusya’nm “karanlık” amaçları olan bir “şer imparatorluğu” olduğunu açıklamıştı. Tersini söyleyen kanıtlara rağmen Ruslarm silahlanma yarışını kazanmaya başladığına inanıyordu, yine de ABD’nin Rusya’yla girişeceği “uzatmalı” bir nükleer savaşı kazanacağım varsayıyordu. (Yüksek düzeyde bir ABD askeri yetkilisi Amerikalıların, “bir çukur kazıp üzerini bir çift kapı ile kapatır, sonra da kapıların üzerine bir metre kalınlığında toprak yığarlarsa” böyle bir savaşta sağ kalabileceklerini açıklamıştı.) Bu yüzden Reagan ABD’nin savunma harcamalarını iki katma çıkardı, böylece Rusya’yı neredeyse tükenmiş kaynaklarını kullanarak ABD’nin gelişmesine ayak uydurmaya zorladı.

Tam dibe vurdukları bir dönemde Ruslar sorunlarıyla yüzleşmeye başladılar. Anlaşıldığı kadarıyla Politbüro (partinin karar organı), arka arkaya gelen bir ayağı çukurda üç önderin yettiğine karar vermişti. 1985’te genel sekreter olarak en genç ve en etkin üyeleri olan elli dört yaşındaki Mihail Gorbaçov’u seçtiler. Gorbaçov’un temel değişiklikler yapmayı tasarladığım biliyorlar mıydı? Bu konu gizemini hâlâ koruyor.

1985’ten 1991’e kadar süren Gorbaçov yönetimi altında Ruslar şu umulmadık değişimlere tanıklık ettiler: Partinin iktidar tekelinin sona ermesi. Basın özgürlüğü. Bir başkan ve yasa koyucu meclis. Tek aday yerine birkaç adayla yapılan seçimler. Merkezi planlamanın, kolektif çiftliklerin azaltılması. Yoksulluğun ve hava, su kirliliğinin açıkça tartışılması. Kendi işlerini yapmaya başlayan insanlar. Sovyet cumhuriyetleri birliğinin gönüllülüğe dayalı bir birlik olduğuna ilişkin yazılı açıklama. Ve Rus askerlerin, Rusya’nın Vietnamı olan Afganistan’dan çekilmesi.

Dostlarının ve düşmanlarının büyük bir kısmı, Gorbaçov’un komünizme son vermekte olduğunu, özel mülkiyetin kaldırılmasının daha iyi bir yaşam doğurup doğurmayacağını sorgulayan muazzam bir deneyi sonlandırmakta olduğunu açıkladı. Gorbaçov bunu yalanladı ve ıslah etmek yoluyla komünizmi kurtardığını ileri sürdü. Oysa gerçekte, ne olduklarını hiç bilmeyen bir halka demokrasiyi ve kapitalizmi getiriyordu. İnsanlar bu yeniliklerden korkmuştu ve kısa vadede haklıydılar. Gorbaçov’un reformlarının ilk sonuçları, daha büyük yoksulluk ve artan suçtu.

1989 ve 1990’da dünya şaşkın bakışlarla izlerken, Rusya’nın Avrupa’daki bütün uydu devletleri Rus egemenliğinden çıktı. Komutanlarına müdahale etmemelerini söyleyen Gorbaçov’un üstü kapalı yardımıyla bu ülkeler parti başkanlarmı görevden uzaklaştırdılar ve demokratik bir yönetime, açık pazar ekonomisine geçtiler. Örneğin Doğu Almanya’da 1989’daki ayaklanmalar, komünistlerin uzun süredir iktidar koltuğunda oturan önderlerini görevden uzaklaştırmaya zorladı. Fakat bu despot önderin kovulması dev ve kızgın kalabalıkları tatmin etmedi. Berlin Duvarı’na bir delik açtılar, bunun üzerine komünist yönetim pes etti ve duvarı yıktı. Komünist yönetim de çöktü, Doğu ve Batı Almanya birleşerek demokratik bir ülke kurdu.

Fakat, artık “gönüllü” bir birlik olan Sovyetler Birliği’nin on beş cumhuriyeti ne olacaktı? Birlikten ayrılmak mı isteyeceklerdi? Önemli bir kısmı ayrıldı. Avrupa’ya yakın (örneğin Ukrayna) ve Asya’daki birkaç cumhuriyet bağımsız ülkelere dönüştü. Onlar ayrıldıktan sonra Rusya hâlâ dev bir ülkeydi, ama perhiz yapmış şişman bir adam gibi küçülmüştü.

Bu arada hem Gorbaçov, hem de Reagan silahlanma yarışını yeniden değerlendirdiler. Her ikisi de en önemli konunun ne olduğunu gayet iyi biliyordu: Ülkelerinin rekabeti nükleer bir felakete yol açabilirdi. Gorbaçov ayrıca Rusya'mn daha fazla silah yapacak kaynağı olmadığını da biliyordu. Bu nedenle, Rusya'nın bütün dünyada güce dayalı bakış açısından vazgeçmeyi tasarladığını açıkladı. Reagan da kendi adına Rusya'yı bir "şer imparatorluğu" olarak suçlamayı ve ABD'nin "uzatmalı" bir nükleer savaşta "üstün gelebileceğini" iddia etmeyi bıraktı. Artık ABD'nin, Rusya'nın silahlarını azaltması durumunda, ülke güvenliğini tehlikeye atmadan azaltabileceği miktarda silaha sahip olduğunu söyledi.

Bu iki adam görüşmeler yaptı ve 1987'de şaşırtıcı bir antlaşma imzaladılar. Her ikisi de orta menzilli nükleer füzelerini üç yd içinde yok etmeyi kabul etti. Ve bu yalnızca bir başlangıçtı. Dört yd sonra, Rusya ve ABD daha uzun menzilli silahlarda da indirim yapmak üzere anlaştı. Nükleer silahlara sahip ülkelerin sayısı artsa da, görünüşe göre, dünya artık Karşılıklı Mahvolma tehdidiyle karşı karşıya kalmayacaktı.

Silah indirimleri bütün dünya için iç açıcı haberlerdi. Bunlar, Duvar çökerken ve pek çok yerdeki despot yönetimler yıkılırken olmuştu. Okuyucular bu dönemde Hindistan ve Çin'in de Rusya gibi devlet sosyalizminden vazgeçtiğini anımsayacaktır. Bu değişim en azından bir mdyar aç insana yarar sağlayabilirdi. Çin, kısmen, demokrasiye doğru ilerliyordu, Latin Amerika da öyle. Bütün bunlar nedeniyle 1989 ve 1990'da her yeri sevinçli bir heyecan kaplamıştı. Herkesin iş bulabileceği, barış ve demokrasi günleri şüphesiz yakındı.

Büyük olasılıkla bunlar gelecekte gerçekten olacaktı; buna inanmamız için yerinde nedenlerimiz var. Fakat tam Soğuk Savaş biterken bütün dünyayı ilgilendiren başka bir sorun ortaya çıktı: Ortadoğu'daki çok yönlü bunalım. Yirminci yüzyıl biter, yirmi birinci yüzyıl başlarken bu bunalım birden alevlendi, için için yandı, yeniden alevlendi. Bu kitap yazılırken bu yangının dumanı etrafımızı öyle sarmış durumda ki, manzaranın tamamım göremiyoruz. Yine de ana hatlarını vermeye çalışacağız.

Ortadoğu'nun tanımlanması gerekiyor, oysa Ortadoğu buna karşı koyuyor, çünkü ne o, ne bu. Sınırları üzerinde kolayca anlaşılan bir bölge değil. Doğu Akdeniz'den Hindistan'ın batı sınırına kadar uzanıyor, yaklaşık

yirmi beş Afrika ve Asya ülkesini içine alıyor. Bunların arasında (batıdan doğuya gidecek olursak), Mısır, Türkiye, İsrail, Suudi Arabistan, Irak ve İran gibi önemli ülkeler var. Bu altı ülkenin ortak özellikleri ne? Üçünün dili Arapça; diğerlerinin değil. Üçü petrol açısından zengin; diğerleri değil. İkisi demokrasi; diğerleri değil. Beşi Müslüman; biri değil.

Bunalımları bütün dünyayı etkilemeye başladığında neredeyse bütün Ortadoğu ülkeleri, ister kaftanlar içinde kral, ister şık takım elbiseler içinde "devlet başkam" olsunlar, despotlar tarafından yönetiliyordu. Despotik yönetim tek ortak noktalarıydı. Despotizm kargaşanın belki de en önemli nedeniydi. Pek çok despotik yönetim gibi bu yönetimler de kısa süreliydi. Yönetimleri değiştirmek için insanlar seçim değil, suikast yapıyordu.

Filistin'deki İsrail devleti de bir sorun kaynağıydı, ama başka nedenlerle. Müslüman ülkelerin tersine, İsrail Yahudi'ydi ve despotik bir ülke değil, ateşli bir biçimde yönetilen demokratik bir ülkeydi. Arapların gözünde İsrailli Yahudiler, Arap, Müslüman toprağında davetsiz misafirlerdi. Evet, İbraniler-İsrailoğulları-Yahudiler bir zamanlar Filistin'de hüküm sürmüşlerdi, fakat bu 2.000 yıl önceydi. Araplar o zamandan beri burada yaşıyordu; bu topraklar onlarındı.

İsrail-Arap sorununun arka planı böyleydi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın her yerinden gelen Yahudiler, daha önceden buraya yerleşmiş küçük bir Yahudi topluluğuna katılarak Filistin'e yerleşmişti. Bölgeyi kendi "anayurtları" olarak görüyorlardı. II. Dünya Savaşı'ndan ve Yahudi katliamında yaşadıkları acılardan sonra buraya daha fazla Yahudi geldi. Yahudiler İsrail adında bir ülke kurdular. Filistinli Araplarla, diğer Arap ülkeleriyle ve I. Dünya Savaşı'ndan beri Filistin'i yöneten Britanya'yla savaştılar. Kazanma olasılıkları çok az olmasına karşın İsrailliler savaşı kazandı. Ardından, İsrail ile Şeria Irmağı arasında kalan Batı Şeria'yı "işgal ettiler". Bu arada İsrail'den kovulan çok sayıda Arap kasvetli mülteci kamplarına sığındı. Batı Şerialı Araplar öteden beri yaşadıkları yerde, yurt olarak belledikleri topraklarda, İsrail yönetimi altında mutsuz ve huzursuz bir biçimde yaşamaya başladılar.

Yirminci yüzyıl sona ererken, Filistinlilerin ve diğer Arapların İsrail'den nefret etmesinin tek nedeni Arap toprağım işgal etmesi değildi, başka bir neden daha vardı. Filistin, Yahudiler ve çok sayıda Hıristiyan için olduğu

kadar Müslümanlar için de kutsal topraktı. Bu toprağm Yahudilerin egemenliğinde olması hınç duyulacak bir şeydi. Dolayısıyla hem mülki, hem de dini nedenlerle İsrail ve Arap komşuları birbirlerine karşı defalarca savaş açtı.

Bu arada Ortadoğu'daki petrol üretimi artmıştı ve petrol bir başka bunalım nedeni oldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra jeologlar özellikle Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan Müslüman ülkelerde (çoğunluğu aynı zamanda Arap ülkesiydi) önemli petrol yatakları bulmuşlardı. Bu ülkelerin arasında Irak, İran (Müslümandı ama Arap değildi) ve hepsinden önemlisi muazzam petrol yataklarına sahip olduğu anlaşılan Suudi Arabistan vardı. Tam bu sırada dünyanın başka yerlerindeki hızla gelişen sanayi ülkeleri, otomobilleri ve klima cihazları için eskisinden daha fazla petrol tüketmeye başlayacaktı. Petrol üreten Arap ülkeleri sanayileşmiş ülkelerin taleplerinin artışıyla kendi arzlarının artışının güzel bir biçimde çakıştığım fark ettiler ve petrol fiyatlarını artırdılar.

Petrol satışları, bir zamanlar çölde çadırlarda uyuyan ve zenginliklerini karılarının ve develerinin sayılarıyla ölçen Arap şeyhlerinin yaşamlarını kökten değiştirdi. Artık mermer saraylarda yaşıyorlar, özel uçaklarıyla yolculuk yapıyorlardı. Devlet başkanlarınm ve kralların yaşamları daha da lükstü. Söylendiğine göre Saddam Hüseyin'in 60 otomobili, 50 sarayı ve bir ila 40 milyar dolar arasında parası vardı. Petrol zengini despotlar paralarının bir kısmını ülkelerinin gereksinimleri (otoyollar, hastaneler, okullar) için harcıyorlardı, ama yeteri kadar değil.

Tabii petrolün yükselen dalgası bütün gemileri kurtarmadı. Bazı ülkelerde, belki de çoğunda, aç çoğunlukla petrol zengini azınlık arasındaki uçurum çok büyüdü. Açlar muazzam büyüklükteki yeni tankerlerin peşinde çırpman sefil Arap yelkenlileri gibiydi. Yoksullar, cahillikleri ve bakış açılarının darlığı yüzünden, kolaylıkla demagogların avuçlarına düşüyorlardı.

Ve sonra İslam radikalizmi ortaya çıktı. İslam değil, İslam radikalizmi, çünkü ikisi birbirinden farklıdır. İslam radikalizmi, radikal olmayan İslamcıların, yeni olan her şeye karşı mücadele etme eğilimine verdikleri addı. Bu eğilim, bazı Müslüman din adamlarının ve onların kendilerini dine adamış müritlerinin arasında doğmuştu. Radikal İslamcılar demokratik

yönetim istemiyordu, çünkü yalnızca Kuran'ı uygulayan din adamları (yani radikal İslamcılar) yönetme hakkına sahipti. Öğrencilerine İslam dışında başka bir şey öğreten okullar istemiyorlardı. Radikal İslamcıların söylediklerini yerine getirmeyi reddeden Müslümanları istemiyorlardı. Tabii İsrail'i de istemiyorlardı. Moskova'yı ve Wall Street'i de istemiyorlardı, çünkü her ikisi de mübarek şeylerin düşmanıydı.

Ortadoğu sorununa başka bir aktör daha katıldı. Uzakta olmasına karşın güçlü ABD süreci etkilemeye çabalıyordu. Ortadoğu'ya ilgisinin en önemli nedeni, durmadan artan petrol gereksinimiydi. Arap (Müslüman) ülkelerinin petrolüne ulaşma olanağını yitirmekten kaygılanan ABD, bu ülkelerin bağımsızlıklarıyla yakından ilgilenmeye başladı. Nerdeyse 50 yıl süren Soğuk Savaş boyunca arada sırada, Rusların Ortadoğu'ya ilişkin gizli planları olduğundan kuşkulanmıştı, oysa böyle bir şey yoktu. Sonraki yıllarda, bazı Arap ülkelerinin diğer Arap ülkeleri için bir tehdit oluşturmasından rahatsız oldu.

Amerika Birleşik Devletleri'nin petrol talebi başka bir gereksinimle çatışıyordu. ABD'ye petrol sağlayan ülkeler nefret de etse, ABD İsrail'in yaşamasını istiyordu. Amerikalı siyasetçiler bu ülkenin demokrasisini beğeniyor ve İsrail'e bir müttefik olarak büyük değer veriyorlardı. Daha da önemlisi, büyük ABD eyaletlerinde seçim sonuçlarını etkileyebilen ABD Yahudilerinin (çoğunluğu İsrail'i destekliyordu) oylarını almak istiyorlardı. Bütün bu nedenlerle ABD İsrail'e savunması için silah, varlığını sürdürmesi için de para yardımı yapıyordu.

Ortadoğu bunalımının farklı etkenleri konusunda söyleyeceklerimiz bu kadar. Şimdi gelelim bu etkenlerin nasıl iç içe geçtiğine.

1987 yılında bir mülteci kampındaki Filistinliler İsrailli askerlere taş attı. Böylece bir ayaklanma başladı, bu ilk değildi. İsrailli askerlerden biri ateş edip bir Arap çocuğu öldürdü. Filistinliler, çok kısa bir süre içinde her yerde otomobil lastikleri yakmaya, taş atmaya ve İsraillilere hakaretler yağdırmaya başladı. Akıllıca davranarak, tanklarıyla kendilerini ezip geçebilecek bir düşmana karşı silah kullanmıyorlardı.

Araplar bu isyana İntifada adını verdi. Bu sözcük sarsılmak veya titremek anlamına gelse de, bir silkinişi veya istenmeyen bir

şeyden kurtuluşu ima ediyor. İsrailliler Filistinlilere göz yaşartıcı gaz ve plastik mermilerle (kimi zaman da gerçek mermilerle) karşılık verdi ve bazılarının kollarım, bacaklarını kırdı, çok sayıda Arap'ı hapse attı. Fakat bu önlemlerden sonuç alamadı. Filistinliler için hapishanede geçirdikleri günleri ve kırılan kemikleri yalnızca davalarına bağlılıklarının kanıtıydı. Onlarla savaşan İsrailliler sık sık, kısmen itiraf ettikleri bir suçluluk duygusuyla bocalıyorlardı: Bir zamanlar kendisinin olan toprakları isteyen birini vurmalı mıyım?

İntifada gitgide daha acımasız olmaya başladı. Filistinli "teröristler" (veya "fedailer") İsrail'deki alışveriş merkezlerinde ve eğlence yerlerinde bombalar patlattılar. Onlarca İsrailliyi ve kendilerini öldürdüler. İsrail Filistinlilerin evlerini yerle bir ederek ve bombacılara bombaları verenleri öldürerek karşılık verdi.

Oysa Ortadoğu bunalımının merkezinde İsrail yer almıyordu. Bunalımın merkezi daha doğuda, Basra Körfezi'ndeki petrol zengini ülkelerdeydi. İntifada başlamadan önce, petrol üreten iki büyük ülke birbirleriyle savaşmıştı. Olaylar şöyle gelişmişti: İran'da 1979'da, radikal İslamcılarla reformcuların umulmadık ortaklığı, hem bir despot, hem de bir reformcu olan şahı değerli taşlarla süslü tahtından indirmişti. Radikal bir İslamcı olan, sert ve kararlı Ayetullah Ruhullah Humeyni baskıcı şahın yerine geçti. O ve diğer din adamları İran'ı, Allah'ın isteğini bildiklerine inanan kişilerin yönettiği başka tür bir tiranlık yaptı. Ayetullah, komşusu Irak'ın halkını Saddam Hüseyin'i devirmesi ve İran'ınki gibi İslamcı bir yönetim kurması için kışkırttı. Bu ve başka nedenlerle, tehlikeli biri olan Saddam, kolay bir zafer kazanacağına inanarak 1980'de İran'a saldırdı. Oysa savaş sekiz yıl sürdü. Humeyni ve Saddam, birbirlerinin kentlerine füzeler yağdırdılar; Humeyni çok sayıda yeniyetmeyi intihar saldırılarına yolladı. Her ikisi de zehirli gaz kullandı. Hatta Saddam, İran'a yardım ettiklerini iddia ettiği Iraklı Kürtlere karşı bile zehirli gaza başvurdu. Savaş hiçbir şeyi değiştirmedi, bir milyon insanın ölümüne yol açtı.

İran'la savaştıktan sonra ürkütücü bir sessizlik dönemine giren Saddam 1991'de daha zayıf bir komşusuna saldırdı. Bu kez hedefi, petrol denizinde yüzen küçük bir Arap ülkesi olan Kuveyt'ti. Büyük miktardaki borçlarını ödemek için Kuveyt'in muazzam zenginliğini ele geçirmek istiyordu.

Dünyanın en büyük dördüncü ordusu olan Irak ordusu için Kuveyt'in alınması bir gezintiden farksız olacaktı.

Fakat bu kez Ortadoğu'daki bir savaş bütün dünyayı ilgilendiren bir savaşa dönüştü. Saddam ABD'nin savaşa girmeyeceğini düşünmüş, fakat yanılmıştı, ABD başkanı George H.W. Bush, ABD'nin petrol kaynağını korumaya ve Kuveyt için savaşarak benzinin fiyatını denetim altında tutmaya karar verdi. ABD'nin ileri gelenleri Saddam'ın Kuveyt'ten sonra, daha da büyük bir ganimet olan Suudi Arabistan'ı da almasından kaygı duyuyorlardı. Petrol kaynaklarını korumanın yanı sıra ABD'nin başka bir nedeni daha vardı. Saddam'ın sahip olduğunu düşündüğü silahları (zehirli gazlar, öldürücü biyolojik silahlar ve belki de nükleer silahlar) etkisiz hale getirmek istiyordu. Britanya, Fransa ve bazı başka ülkelerle birlikte ABD Irak'a karşı "Körfez Savaşı"nı başlattı.

Saddam "savaşların anası"nı kazanacağını düşünse de bu pek olası değildi, ABD son yıllarda o kadar "akıllı" silahlar geliştirmişti ki. Amerikan topçuları (her şey yolunda gittiğinde) kilometrelerce öteden bir bacaya füze yollayabiliyorlardı, ABD ve müttefikleri önce Saddam'ın haberleşme ve ulaşım ağıyla uçaklarım yok etti. Ardından 100 saat içinde tanklarını tahrip etti ve Iraklı askerleri bozguna uğrattı. Hâlâ açıklığa kavuşmayan nedenlerle, savaşı kazananlar Bağdat'ı ele geçirmeye ve Saddam'ı tutuklamaya çalışmadı.

Savaşların en büyüğü yenilgilerin en büyüğüne dönüşse de Saddam halkına şöyle seslendi: "Zaferinizi kutlayın... Bütün dünyaya meydan okudunuz, büyük İraklılar. Siz kazandınız. Galip sizsiniz. Zafer ne güzel şey!"

Bu arada İslam radikalizmi olarak adlandırdığımız hareket bazı bakımlardan dünya çapında bir tehdide dönüşmüştü. Radikal İslamcılar gitgide dış dünyayı ve Amerika Birleşik Devletleri'nin büyük bölümünü "Şeytan" olarak görmeye başlamıştı.

İran (ve daha sonra Afganistan) dışında aşırı İslamcıların orduları yoktu, dolayısıyla savaş kazanma olasılıkları da yoktu. Bunun yerine, düşmanlarını, korku tohumları atarak istedikleri gibi yönlendirmeye karar verdiler. Tam o günlerde dünyanın değişik

yerlerindeki terör eylemleri, İslamcılara toplu öldürme olaylarım nasıl gerçekleştirebileceklerini ve dikkatleri üzerlerine nasıl çekebileceklerini gösterdi. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde Amerikalı teröristler bir binayı havaya uçurup çok sayıda insanı öldürdüler. Japonya'da "Yüce Gerçek" adı verilen bir tarikat metroda zehirli gaz saldırısı düzenledi. Radikal İslamcılar da benzer biçimde, özellikle ABD'ye karşı etkili terör eylemlerine girişti. İskoçya üzerinde büyük bir Amerikan yolcu uçağını düşürdüler, ABD'nin Afrika'daki iki elçilik binasını bombaladılar, bir ABD savaş gemisini havaya uçurdular ve New York'taki bir iş merkezinin altmda bir bomba patlattılar. Ayrıca Endonezya'da bir gece kulübündeki turistleri öldürdüler.

Bu teröristlerin ruhani önderlerinden biri kırklı yaşlarının ortalarında zengin bir Suudi Arap olan Usame Bin Ladin'di. Bin Ladin'in babası Mekke ve Medine'deki camileri büyütme işinden büyük bir servet kazanmış bir müteahhitti. Usame, İslam radikalizmini ilk olarak, İslam araştırmaları yapan Suudi öğretmenlerinden öğrenmiş olabilir. Daha sonra, "kâfir" ABD askerlerinin ülkesinin kutsal topraklarına yerleştiği Körfez Savaşı sırasmda sarsılmış ve öfkelenmişti. Müslümanların kutsal yerlerinin koruyucuları olduğunu ileri süren Suudi kralların aslında İslam'a ihanet ettiğine karar verdi. Ardından ABD'nin İsrail'e verdiği desteğe karşı çıktı. Ülkesini terk etti, terörist gruplardan oluşan bir birlik kurdu ve eylemlere başladı. Bu terörist gruplar yukarıda sözünü ettiğimiz kanlı eylemlerin bazılarını gerçekleştirdi.

11 Eylül 2001'de Bin Ladin'in şebekesi en yıkıcı eylemlerini gerçekleştirdi. Katillerin çoğu, Bin Ladin ekibinin ABD'ye daha önceden yerleştirdiği Suudi Araplar ve Mısırlılardı. 11 Eylül'de iç hat seferlerini yapan dört ABD uçağını kaçırdılar ve pilotlarını öldürdüler. Ardından uçakları herkesçe bilinen binalara yönelttiler. Uçaklardan biri Washington'da, Amerikan silahlı kuvvetlerinin komuta merkezi olan Pentagon binasının batı kanadına çarptı. Diğer bir uçağın büyük olasılıkla Beyaz Saray'a çarpması tasarlanmıştı, fakat yolcular direndi ve uçak düştü, uçakta bulunanların hepsi öldü.

Diğer iki uçak New York'ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine çarptı. Yanan uçak yakıtından yayılan sıcaklık her iki kulenin de

üst kısmındaki kirişlerin dağılmasına yol açtı. Binalarda bulunanlar ve onları kurtarmaya çalışan itfaiyeciler, toplam 3.000 kişi alevler içinde kaldı veya zamanında kaçmayı başaramadı. Ailelerine telefon edip vedalaştılar. Bazıları öleceğini bile bile atladı. Milyonlarca insan televizyondan izlerken önce kulelerden biri, ardmdan diğeri çökerek yıkıldı.

ABD'nin "9/1l"e yanıtı "Teröre Karşı Savaş" açmak oldu. (Bir yöntem olarak terörü kullananlara karşı değil, o yöntemin kendisine karşı savaşıldığını akla getirdiği için bu ad yanıltıcıydı.) ABD başkanı George W. Bush (George H.W. Bush'un oğlu), Afganlı radikal İslamcı önderler Bin Ladin'e sığınacağı bir yer verdiği için Afganistan'a saldırdı. Britanya bu kez de ABD'nin müttefikiydi. Afgan isyancılardan bir hayli destek gören müttefikler Bin Ladin'in Afganlı dostlarını yenilgiye uğrattı, ama bu kadar çok sayıda cinayeti tasarlayan adam dağların arasında kayıplara karıştı.

Ardından Saddam Hüseyin'in tanıdık yüzü bütün dünyadaki televizyonlarda yeniden görünmeye başladı. Amerika Birleşik Devletleri anlaşıldığı kadarıyla dünyanın şerifliği rolünü yavaş yavaş sevmeye başlamıştı ve Saddam'ı istenmeyen adam ilan etti. Bunun için en azından dört neden ileri sürdü: Saddam kitle imha silahlarına sahipti ve bu silahları kullanabilirdi, uluslararası teröristlere yardım ediyordu, İsrail'de barışın sağlanmasına engeldi ve kendi halkına eziyet ediyordu. ABD ve Britanya, bazı başka ülkelerin de desteğiyle, BM'nin karşı çıkmasına rağmen Irak'a yeniden savaş açtılar. Ülkeyi hızla ele geçirdiler ve sonra da zorlu bir iş olan ülkenin yeniden inşasına giriştiler.

Günümüzde Ortadoğu bunalımı bir sorun kaynağı olarak Soğuk Savaş'ın yerini almış durumda. Atom bombaları, ideolojiler ve süper güçlerin hırsları Soğuk Savaş için neyse, despotizm, bağnazlık ve petrol de Ortadoğu için aynı şeydi: Odunkömürü, kükürt ve güherçile gibi ölümcül bir karışım meydana getirmişlerdi ve patlayabilirlerdi. 2000'li yılların başında kimse dünyaya nasıl bir zarar vereceklerini tahmin edemiyordu.

İnsanların tarihin hiçbir döneminde çağımızdaki kadar vahşi olmadığı sıkça söylenen bir şey. 1900'lerin büyük kötülüklerde payı olduğu doğru: İki dünya savaşı, tanklar, makineli tüfekler, zehirli gazlar, çalışma kampları, açlık nedeniyle kitlesel ölümler, Hitler, büyük yangınlar, atom bombaları,

hidrojen bombaları, Yahudi katliamı, ırk ayrımı politikaları, Kültür Devrimi, Kore, Vietnam, İran-Irak Savaşı, düşürülen uçaklar, havaya uçan binalar. Bu kitapta yer kalmadığı için değinilmeyen diğer kötülükler: Sinir gazı, napalm bombası, şarbon, katliamlar, ölüm tarlaları, seri cinayetler ve adları bile insanı ürpertmeye yeten katiller: “Çakal”» İdi Amin, Pol Pot.

Fakat insanların hiç bu kadar vahşi olmadığı doğru mu? Bunu bilmiyoruz, hiçbir zaman da bilemeyeceğiz. (Yeterli tarihsel kaynağımız yok.) Bildiğimiz şeyleri unutmamalıyız: Tutsaklarını hadım eden ve kazığa geçiren Astırlar, önlerine çıkan herkesi kılıçtan geçiren Moğollar, nüfuslarının en azmdan dörtte birini 1600’lerdeki iç savaşlara kurban veren Çinliler, Avrupa’da Otuz Yıl Savaşı’nda yaşanan korkunç olaylar ve Afrikalıların köleleştirilmesi.

Şu anlamlı: Avrupalılar diğer halklarla ilk kez karşılaştıklarında, çoğunlukla onları savaşırken bulmuşlardı. Marco Polo’nun babası ve amcası Çin’in içlerinde gezerken durmadan savaşan bir imparatorla karşılaşmışlardı. Cortes, Meksika’da, Aztekleri yönetimleri altındaki halklarla savaşırken bulmuştu. Benzer biçimde Pizarro, Peru’da, İnkaları bir iç savaş içinde bulmuştu. Macellan Filipinler’e ulaştığında adalılar savaşıyordu. Bütün kıtalarda kayıtlara geçmemiş daha pek çok savaş yaşanmış olabilir. Bunu bilmiyoruz.

Tam da birbirimizi katlettiğimiz geçen yüzyıl içinde biz insanlar, savaşı ve diğer şiddet olaylarını sona erdirme konusunda bazı gelişmeler de kaydettik. Milletler Cemiyeti ve sonra da Birleşmiş Milletler bunalımlarla ilgilendi ve bazen çözümlenmelerine yardımcı oldu. NATO’nun ve Avrupa Birliği’nin kurulması, Avrupa’nın her yüzyılda bir veya iki büyük savaş yaşama âdetine bir son vermiş olabilir. Savaş başlatanların yargılanmaları (II. Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya’da olduğu gibi), savaşın kurbanlarına adaletin yerine geldiği, öç almanın gerekmediği duygusunu verdi. Demokratik yönetimler despotik yönetimlere göre daha az saldırgansa, 2000 yılında dünyadaki yaklaşık 200 ülkenin 140’ının (yüzde 70’inin) çok partili seçimler gerçekleştirmesi umut verici olabilir.

Atom bombaları 1945’ten bu yana kullanılmıyor. Soluğumuzu tutmuş bekliyoruz.

24. Bölüm

İnanılmaz Şeyler Yapıyoruz

1939'da, Avrupa'da II. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl, Amerika Birleşik Devletleri'nin en büyük kenti New York'ta Dünya Fuarı düzenlenmişti. Bataklık bir arazi (bir zamanlar adı Corona Çöplüğü'ydü) üzerinde, bazıları üçgen prizma, küre ve koni biçiminde olan bir grup çarpıcı bina yükseliyordu. Dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçiler burada "Yarının Dünyası"nı görebiliyorlardı. Bu fuarı düzenleyenlerin zihinlerinde canlandırdıkları gelecek ve gelecekte neler olacağına ilişkin düşünceleri, bize o günden bu yana teknolojinin elde ettiği başarıları değerlendirme olanağı veriyor.

Fuarı düzenleyenler bazı konularda yanılmışlardı. Tıbbın kısa süre içinde kanser hastalığını alt edeceğini sanmışlardı. Makineler sıvılaştırılmış havayla çalışacaktı. Herkes, gereksinimi kalmadığında atabileceği kadar ucuz ve neredeyse ağırlıksız evlerde yaşayacaktı. Fakat fuarı düzenleyenler birkaç şeyi de doğru tahmin etmişti. Uzun, güzel görünümlü, klimalı otomobillerin bir kentten diğerine 14 şeritli otoyollarda çabucak gideceğini tahmin etmişlerdi. Çok kısa bir süre önce icat edilen televizyonun her eve gireceğini söylemişlerdi. (Fuarın açılışına gelen ziyaretçiler küçük siyah beyaz televizyonlarda ABD başkanı Franklin Roosevelt'in bir konuşmasını izlemişti.) Fuarı düzenleyenler uzaya fırlatılan roketleri de önceden bilmişti, ama bu roketlerin toplardan atılacağını ve Dünya'nın çevresinde yolcu taşıyacağını düşünmüşlerdi.

Fakat asıl önemlisi şu: Fuarı düzenleyenler II. Dünya Savaşı'nın birkaç yıl içinde getireceği şaşırtıcı değişiklikleri görememişlerdi, doğrusu bu yüzden de suçlanamazlar. Bu değişikliklerin arasında radar, penisilin, helikopter ve atom bombası vardı. Daha sonraki hayret verici şeyleri de pek hayal edememişlerdi: Nükleer reaktörler, transistorlar, fiber optik, organ nakli ve daha bir dolu şey.

Hepsinden öte, son bölümümüzün konusu olan inanılmaz şeyleri önceden görememişlerdi.

Bu inanılmaz şeylerden biri elbette, bir kavram olarak geçmişi düşünebileceğinizden çok daha eskilere dayanan bilgisayardır. 1830'lar ve 1840'larda bir İngiliz, istenen her türlü hesaplamayı yapabileceğini iddia ettiği bir "Çözümleyici Makine" tasarlamıştı (ama üretmemişti). Charles Babbage'in makinesi pek çok bakımdan günümüzün bilgisayarıyla aynı iç "mantığı" kullanıyordu ve bugün uzmanlar makinenin çalışacağına inanıyor. Fakat Babbage'in makinesini yapma olanağı yoktu. Hükümet, araştırmasını bir süre desteklemiş, ardından desteği durdurmuştu. Babbage sorunları için İngiliz zihniyetini suçluyordu: "Ona [bir İngilize] patateslerin kabuğunu soyacak bir makineden söz ettiğinizde bunun imkânsız olduğunu söyleyecektir; böyle bir makineyle bir patatesin kabuğunu onun gözlerinin önünde soyduğunuzda da makinenin yararsız olduğunu ilan edecektir, çünkü bir ananası dilimleyememektedir."

Her zaman olduğu gibi gereksinim biz insanları icat etmeye itti. 1800'lerin sonlarında şirketler ve hükümetler öyle büyümeye başlamıştı ki sahip oldukları veriler ve bilgilerle ilgilenmek için yardıma gereksinimleri olmuştu. 1880 ABD nüfus sayımını değerlendirmek o kadar uzun sürmüştü ki (yedi yıl), sonuçlar yayımlandığında eskimişti. Bu nedenle 1890'da hükümet sınıflandırmak ve hesaplamak için delikli kart kullanan bir listeleyiciden yararlanmış ve iş, ayrılan bütçe aşılmadan, öngörülen tarihte bitirilmişti. Üstelik bunu elektrik olmadan yapmışlardı. 1900'lerin başlarında elektrik, bilim adamları ve mühendisler için hızlı hesap makinelerinin, fatura kesme ve muhasebe işleri için de yazarkasalarm geliştirilmesini sağladı. Babbage'in "Çözümleyici Makine" düşüncesi gerçekleşmek üzereydi.

Daha II. Dünya Savaşı'mn öncesinde, ABD, Almanya ve İngiltere'deki mucitler bilgisayarlar üzerine çalışıyordu. Ardından savaşın ortaya çıkardığı gereksinimler yüzünden çalışmalarını iyice hızlandırdılar. Gerçek bir bilgisayarı ilk kim yaptı? Her şey "bilgisayar" sözcüğünü nasıl kullandığınıza bağlı olduğundan bu soruyu yanıtlamak güç. Pennsylvania Üniversitesi'nde yıllarca ders veren bu satırların yazarı bu onuru Pennsylvania'ya veriyor.

II. Dünya Savaşı’nm ilk yıllarında ABD ordusunun, nişancıların toplarını hedefe doğru yöneltirken kullandığı “atış çizelgelerini” hesaplayacak bir cihaza gereksinimi olmuştu. Pennsylvania Üniversitesi’nde iki mühendis bu cihazı yapmaya girişti. Mühendislerden biri yalnızca elektronlarla çalışan makinelerle ilgili hayaller kuran John Mauchly adında bir doçentti. Henüz yirmi iki yaşında bir “araştırma görevlisi” olan Presper Eckert ise daha çok, krematoryumların gürültüsünü bastırmak için mezarlıklarda çan çalan bir düzenek yapmasıyla tanınıyordu. Bu iki adam bazı araştırmacıları bir araya getirerek çalışmalarına başladılar.

1946’da (savaş sona ermişti) Eckert ve Mauchly bilgisayarlarının yapımını tamamladı. Bilgisayara ENIAC (Electronic Numerical Indicator and Computer - Elektronik Sayısal Integral Makinesi ve Bilgisayar) adını verdiler, ENIAC 2,5 metre yüksekliğinde, 25 metre uzunluğundaydı ve ağırlığı sekiz otomobilin ağırlığına eşitti. 1940’ların ölçütlerine göre çok hızlıydı. Bir saniyede 5.000 işlem yapıyordu ve bir top mermisinin izleyeceği yolu merminin hızından daha hızlı hesaplıyordu. (Fakat bazen sorun çıkarabiliyordu. Bir keresinde ENiAc’ın içine giren bir gece kelebeğinin cihaza kısa devre yaptırarak, “hata”ya [İngilizcesi, ufak böcek anlamına gelen, bug] yol açtığı söylenir.)

Becerikli insanlar bilgisayarı icat eder etmez başka becerikli insanlar da onu geliştirdi. Bunlardan biri Princeton Üniversitesi Yüksek Araştırmalar Enstitüsü’nde görevli John von Neumann’dı. Von Neumann evrensel bir dehaydı. ENiAc’ın çözülmemiş bazı sorunları ilgisini çekti ve bilgisayarların “mimarisinin”, yani mantığının nasıl olması gerektiğine ilişkin görüşlerini ortaya koyan bir makale yazdı. Bilgisayara ne yapacağını ve ne zaman yapacağını söyleyecek bir kumanda öneriyordu. Von Neumann’ın makalesi son derece etkili oldu, bazıları onu (yanlış bir biçimde) “bilgisayarın babası” olarak adlandırdı.

Bu yeni ve şaşırtıcı makine dikkat çekmeye başladı. 1952’deki başkanlık seçimlerinde bir bilgisayar, ulusal televizyon için, Eisenhower’m 438 oy alacağı tahmininde bulunmuştu. Eisenhower 432 oy aldı.

İlk bilgisayarlar (ENIAC ve hemen ardından gelenler) çok büyüktü ve evet, çok aptaldı. 1949’da *Popular Mechanics* dergisinin bir yazarı bir gün

bilgisayarın küçülerek bir otomobil boyutuna geleceğinden umutla söz ediyordu. Yazar fazla kötümserdi. 1960'lara gelindiğinde bilgisayarlar yazarın tahmininden de fazla küçülmüş, hızlanmış ve kullanılmaları daha kolaylaşmıştı, IBM asansörlere takılabilen bilgisayar parçaları üretiyordu. 1969'a gelindiğinde NASA Ay'a inen uzay aracına yerleştirebilecek kadar küçük bir bilgisayara sahipti, üstelik bu bilgisayar görevini yapacak kadar da akıllıydı. Ancak 1970'lerin başlarında bile bilgisayarların çoğu hâlâ pahalı ve büyüktü, kullanımları da zordu, DEC ve IBM gibi bilgisayar üreticileri bu sorunların farkındaydı ve bazıları daha küçük, daha kullanışlı "mini bilgisayarlar" yapmaya yöneldi. Fakat bunlar bile kolayca kullanılamıyordu ve sıradan insanların satın alamayacağı kadar pahalıydı.

Bu sorunlara yanıt, pek çok insanın yaşamını değiştirecek olan kişisel bilgisayar, yani pc'ydi. pc'nin ortaya çıkışı biraz karışıktır, biz burada özetleyerek anlatacağız. 1975'te mits adında bir şirket insanların kendi kendine "mikro bilgisayar" yapabilmesi için küçük parçalardan oluşan takımlar satmaya başladı. Bu parçaların birleştirilmesinin zor olması ve birleştirildiğinde ortaya çıkan bilgisayarın çoğunlukla çalışmaması, çalıştığında yararlı hiçbir şey yapmaması, bunların hiçbiri sorun değildi. Önemli olan 400 doların altındaki fiyatıydı. Takımlar genç bilgisayar düşkünleri arasında büyük ilgi gördü ve bu gençlerin özellikle ABD'nin batı kıyısındakilerin bir araya gelmesine yardımcı oldu. Bu zeki ama düzenli bir işi olmayan insanlar Homebrew Bilgisayar Kulübü'nde sohbet ediyor, Byte Shop'tan ve ComputerLand'den bilgisayar parçaları satın alıyor. *Byte* ve *Dr. Dobb's Journal of Computer Calisthenics and Orthodontics* gibi süreli yayınlara abone oluyorlardı. Kısaltmalarla konuşmayı seviyorlardı: GUI (grafik kullanıcı arayüzü), wimp (pencereler, ikon, fare ve çekme) ve *POTS* (eski telefon hizmeti) gibi.

1975'te, Washington State Üniversitesi'nden mezun olmak üzere olan bilgisayar dehası Paul Ailen, *Popular Electronics* dergisinde yeni bilgisayar donanımlarıyla ilgili bir yazı gördü. Bu yeni parçaların satışa sunulduğuna ilişkin haberler hem Allen'ı, hem de Harvard'da "hukuk öncesi" eğitimi alan arkadaşı Bili Gates'i harekete geçirdi. İki arkadaş para kazanmayı neredeyse yazılım yapmak kadar seviyordu. Ucuz bilgisayar donanımları için, BASIC olarak bilinen var olan bir programlama diline dayanan yeni bir programlama dili geliştirmeye karar verdiler. Altı haftalık yoğun bir

çalışmanın ardından programlarını tamamladılar ve buna GW-BASIC [“Vay Canına” anlamına gelen Gee Whiz’in baş harflerinden] adını verdiler. Ayrıca MicroSoft adında bir yazılım şirketi de kurdular; MicroSoft o dönemde faaliyet gösteren yüzlerce, belki de binlerce yazılım şirketinden biriydi.

Programlama dilleri başarılı oldu; bu dili ve kullanma yetkisini bilgisayar tutkunlarına ve bilgisayar şirketlerine sattılar. Bu şirketlerden biri Apple’dı. Apple California’da, Steve Jobs’m evinin garajında kurulmuş küçük bir şirketti. Jobs şirket kurulduğunda olağanüstü bir özgüveni olan yirmi bir yaşında bir bilgisayar meraklısıydı. (On üç yaşındayken büyük elektronik şirketi Hewlett-Packard’dan William Hewlett’e telefon etmiş ve ondan bilgisayar parçaları istemişti. Hewlett bu harika çocuğa istediği parçaları vermekle kalmamış, ona yarı zamanlı bir iş de önermişti.) Jobs’ın arkadaşı ve ortağı Stephen Wozniak o günlerde 26 yaşındaydı ve kendi kendini yetiştirmiş bir mühendisti.

1975’te Wozniak kendi bilgisayarını yaptı, aslında bu çıplak bir devre kartıydı. O ve Jobs bilgisayara Apple adını verdiler ve Jobs’ların garajında el yapımı Apple’lar üretmeye başladılar. 1976’da Byte Shop 200 Apple bilgisayar sattı.

Jobs için bu yeterli değildi. Başkaları da küçük bilgisayarlar yapıyordu, özellikle de bilgisayar meraklıları için, ama Jobs’ın geleceğe ilişkin tasarıları vardı. Sıradan insanlar için üretilmeleri koşuluyla küçük bilgisayarların daha geniş bir pazarı olacağını düşünüyordu. Jobs’a göre bir bilgisayar, yararlı, eğlendirici, kullanıcı dostu ve masanızın dağınıklığı arasında kendine bir yer bulabilecek kadar da küçük olmalıydı. Jobs’m önerilerine uyarak Wozniak daha kullanıcı dostu olan Apple Il’yi üretti. Microsoft (ilk haliyle MicroSoft) da burada sahneye girdi, çünkü Wozniak ve Jobs, kısa bir süre için, kendi kolay kullanılan kişisel bilgisayarları için gereksinim duydukları şeyin GW-BASIC olduğunu düşündüler. O dönemde, yani 1977’de Apple artık Jobs’ların garajına sığmaz olmuştu ve on kadar çalışanı vardı.

Dev IBM şirketindeyse koyu mavi takım elbiseler içinde tabur tabur insan vardı ve boş durmuyorlardı. Şirket, kişisel bilgisayarların elektrikli yazı makinelerinin yerini alıp almayacağmı görmek için birkaç yıl

beklemişti. 1980'in başlarına gelindiğinde IBM geleceği görebilmeye başladı ve çabucak bir PC ilkömeği yaptı, ardından üretime başladı. Ancak IBM kendi PC yazılımını geliştirmek yerine Microsoft'tan, IBM pc'lerini satın alanların Microsoft'un işletim sistemini kullanmasına olanak tanıyan bir izin belgesi satın aldı. Birazdan göreceğimiz gibi bu eylem (veya eylemsizlik) önemli sonuçlar doğurdu.

IBM pc kısa zamanda büyük bir başarı yakaladı ve şirket üretimini çabucak dörde katladı. Ancak IBM'in şanssızlığına, başka şirketler de IBM'in kullandığı parçaların büyük bir kısmını satın alabiliyordu, böylece ibm pc'nin daha ucuz "kopyalarını" üretmeye başladılar, ibm batmadı fakat harcamalarını azalttı. Kopyalar fiyatları düşürdü ve bu kişisel bilgisayarların yaygınlaşmasını sağladı. Bu arada Apple, daha önce ne yapıyorsa onu yapmayı sürdürdü; ibm pc'yi kopyalamadı. Jobs kopyalarla, daha iyi bir yazılım ve kullanımı son derece kolay bir bilgisayar olan Macintosh'u geliştirerek rekabet etti.

1982'ye gelindiğinde kişisel bilgisayar, sürekli düşen oldukça makul fiyatını ödeyebilen herkesin kullanabileceği bir şeydi. 1983'te kişisel bilgisayar kullanıcıları için hazırlanan yaklaşık 30 dergi yayımlanıyordu. Bu küçük makinelerin elde ettiği başarı, 1983 yılının Ocak ayında *Time* dergisinin pc'yi "Yılın Makinesi" olarak seçmesiyle ilan edildi.

Ancak bu arada dikkatler bilgisayarlardan yazılımlarına kaymıştı. Bu, bilgisayarın kullanım alanlarının artmasıyla gerçekleşti, fakat bilgisayarların hızları bu kadar artmasaydı gerçekleşemezdi. 1985'e gelindiğinde, asıl işi yapan bilgisayarların içindeki "elektronik yongalar", bir saniyede 6.000.000 talimatı yerine getirebilen yaklaşık 275.000 transistor barındırıyordu. Küçük bir yonga ENiAc'tan, o bezelye beyinli dinozordan en azından 1.200 kat daha hızlıydı ve yongaların işlem gücü her on sekiz ila yirmi dört ayda bir iki katma çıkıyordu. Beyinlerinin artan gücü pc'lerin çok daha fazla yazılım kullanmasına olanak tanıyordu.

1981-1984 arasında PC yazılımlarının pazar hacmi 140 milyon dolardan 1,6 milyar dolara çıktı, on kattan daha fazla bir artış. Yazılımın can alıcı rolüne ilişkin en güzel örnek Microsoft'un öyküsüdür. 1980'de Microsoft'un yalnızca otuz iki çalışanı vardı, ama şans Bili Gates'in yanındaydı, IBM (daha önce değindiğimiz gibi) kendi kişisel bilgisayarları

için yazılım geliştirmemeye karar verdiğinde, önce Digital Research adında bir şirketle bağlantı kurmuştu. Bundan bir sonuç alamayınca dev IBM küçük Microsoft'a başvurdu.

Daha önce belirttiğimiz gibi Gates ve Ailen, IBM'e kendi ürettiği pc'lerin kullanıcılarının Microsoft'un işletim sistemini kullanmalarına olanak tanıyan bir izin vermişti. (Anlaşma karmaşıktı, ama Microsoft için çok iyi, IBM içinse kötü olduğu ortaya çıktı.) Hazır bir sistemi olmayan Gates, yazılımı başka bir şirketten 30.000 dolara satın aldı, geliştirdi ve IBM'e verdi. Sonunda bu sistem neredeyse bütün IBM pc'lerle ve bütün kopyalarla birlikte "paket olarak" verilmeye başlandı. Microsoft her paketten 10 ile 50 dolar arasında kazanıyordu ve Gates kısa sürede bir servet sahibi oldu. 1990'larda Gates'in serveti 106 milyon yoksul Amerikalının toplam servetine eşitti. O dönemde Microsoft yaygın biçimde kullanılan başka bir yazılım üretiyordu. 14.000 çalışanı vardı ve sermayesi iBM'in sermayesine yaklaşıyordu.

Bilgisayarlardan kazanç sağlayanlar elbette yalnızca Amerikalılar değildi. Bilgisayarlar bütün kıtalarda ekonomik büyümeyi canlandırdı. Yirmi İkinci Bölüm'de gördüğümüz gibi, dünya artık büyüyen bir küresel ekonomik düzene ve (gitgide daha fazla eşitsiz bir biçimde de olsa) artan gelirlere sahipti. Kişisel bilgisayarlar, sihirli asalarının küçük bir dokunuşuyla yoksul Üçüncü Dünya köylerini yeni bir çağın parlak simgelerine dönüştüren periler gibiydi. Örneğin Hindistan'da Bombay'ın dışında açlığın ve çocuk cinayetlerinin yaygın olduğu köyler vardı. Bu yoksulluğun ortasında 2000 yılında SCEEPZ (Santa Cruz Electronic Export Processing Zone - Santa Cruz Elektronik İhraç İşlem Bölgesi) olarak bilinen yeni bir gelişme yaşandı. Burada, scEEPZ'in klimalı odalarında iyi beslenen Hintli bilgisayar programcıları diğer kıtalardaki çokuluslu şirketler için yazılım geliştiriyorlardı.

Bilgisayardaki en büyük değişiklik, ne boyutlarının küçülmesi, ne de işlem gücünün artmasıydı; asıl değişiklik insanların onu kullanma biçimlerindeydi. 1940'larda bilgisayarı icat edenler sayılarla uğraşmasını amaçlamışlardı, "bilgisayar" adını takmalarının nedeni de buydu. Fakat çok kısa bir süre içinde bilgisayar üreticileri ve

ticari kullanıcılar, bilgisayarları veri saklama ve işleme araçlarına dönüştürmüşlerdi.

Üreticiler ve kullanıcılar artık bilgisayarlar için sayısız kullanım alanı buluyordu. 1970’lere gelindiğinde bilgisayarlar sözcükleri “işliyordu” ki bu, bilgisayarlar için çocuk oyuncağıydı. 1991'deki Körfez Savaşı’nda bilgisayarlar, uzaydaki uydulardan yararlanarak izi yolu olmayan çöllerde müttefik askerlerine yol göstermişti. Bugüne dek insanlar gibi düşünebilen bilgisayarlar yaratmayı başaramadık, ama bilgisayarlar satrançta ustalık kazanmaya başladılar. 1996’da dünya şampiyonu satranççı Gary Kasparov, Deep Blue adındaki güçlü bir bilgisayarı yenmişti, oysa 1997’de daha geliştirilmiş bir Deep Blue altı oyunluk bir karşılaşmanın sonucu belirleyecek oyununda Kasparov’u yendi. 2003’te Kasparov, saniyede 3.000.000 hamleyi inceleyebilen dünyanın en iyi satranç bilgisayarı Deep Junior ile altı oyunluk bir karşılaşma daha yaptı. Karşılaşma beraberlikle sonuçlandı.

2000’e gelindiğinde sıradan insanlar ceplerinde Ay modülü Eagle’daki bilgisayarın belleğinden milyonlarca kat daha büyük bir belleğe sahip dijital ajandalar taşıyorlardı. Yongalar artık bir posta pulundan birazcık daha büyük bir alanda bir milyon transistor barındırıyordu ve siz bu kitabı okurken o yongaların modası çoktan geçmiş olacak.

Artık elektronik beyinler yaptığımıza göre bir sonraki adım bunları birbirlerine bağlamaktı. Bu uzun zaman önce ilk insanların da yaşadığı bir şeye benziyordu: Önce daha büyük beyinler geliştirmişler, ardından beyinlerini konuşma yoluyla diğer insan beyinlerine bağlamışlardı. Aynı biçimde, 1960’larda ve 1970’lerde yazılım mühendisleri bilgisayar kullanıcı ağlarını diğer ağlara bağlamanın yollarını buldular. İnternet (daha sonra konulan adıyla) sonuç olarak bir ağlar ağıdır. 1990’larda müthiş yaygınlaştı ve teorik olarak, dünyadaki herkesle anında bağlantı kurmanın bir yolu haline geldi.

İnsanlık tarihi açısından, bilgisayarların bağlanması veya birleştirilmesi, en az üretilmeleri kadar önemliydi. Bununla birlikte, Von Neumann, Gates ve Jobs ne kadar ünlüyse, ne kadar tanınıyorsa, bu bağlantıyı gerçekleştirenler de o kadar unutuldu. Kayıtlara geçmesi için, internetin yaratıcılarından birinin, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nden (MIT)

J.C.R. Licklider olduğunu belirtelim. Herkesçe bilinen adıyla “Lick” ağları birbirine bağlamanın yararlarını önceden görmüş ve “mekanik olarak genişleyen insan” olarak adlandırdığı şeyi zihninde canlandırmıştı.

İnternet genişledikçe, internetin içindeki zenginlikleri keşfetme sorunu da büyüdü. 1989’da Britanyalı fizikçi Tim Berners-Lee, internet yoluyla dünyanın her tarafındaki bilgileri paylaşma yöntemi olan World Wide Web’i [Dünya Çapında Ağ] (ww) tasarladı. Berners-Lee şöyle yazıyordu: “Web’e ilişkin görüşüm aslında herhangi bir şeyle bağlanma olanağına sahip bir şeyle ilgili görüşümdür.” Web sayesinde tartışma grupları, yararlı bilgiler, basın bültenleri, pornografik yayınlar, kütüphaneler, “sohbet odaları” ve bir sürü işe yaramaz şeyin içinde gezinebilirsiniz. Bilgisayar kullanıcıları veri (resim, görüntü, metin veya ses) yollayabiliyor, başkalarının gönderdiği verileri kullanabiliyor. Dünyanın her yerinde insanlar alım satım işleri, hoşça zaman geçirmek, bilgi aktarmak, etki yaratmak ve dünya çapındaki bilgi dağarcığına girmek için Web’i kullanıyor.

Son sayımlara göre Web en azmdan beş milyar sayfa içeriyor.

Uzay maceramız düşlerde başlamıştı. Ruslar, Almanlar, Amerikalılar (hatta bir Rumen), 1920’lerde roket yapmaya başladığında ülkelerine hizmet etmek veya para kazanmak gibi bir amaçları yoktu. Hayır, yalnızca insanın uzaya çıkmasını düşlüyorlardı. Kendilerinden önceki kuşakların düşlerini, örneğin Jules Verne’in *Aya Yolculuk* ve H.G. Wells’in *Dünyanın Sonuna Doğru* (Marslıların dünyayı istilasıyla ilgili bir roman) ve *Ayda İlk İnsanlar* kitaplarını okumuşlardı. Yaptıkları roketler insanın Ay’ın karanlık yüzünü görmesini ve Mars’ta canlı olup olmadığını öğrenmesini sağlayacaktı.

1920’lerde ve 1930’larda pek çokları roketin düşüncesini bile çok saçma buluyordu. 1919’da, günümüzde zaman zaman “roket teknolojisinin yaratıcısı” olarak anılan Amerikalı mucit Robert Goddard, artık bir klasik olan *A Method of Reaching Extreme Altitudes* [Aşırı Yüksekliklere Ulaşmak İçin Bir Yöntem] adlı yapıtını yayımlamıştı. *New York Times'ta* bu yapıtla dalga geçen bir yazı yer almıştı: “Şu Profesör Goddard... etki tepki ilişkisini ve bir boşluğa karşı gelmek için ondan daha iyi bir şeye sahip olmak gerektiğini bilmiyor, desek saçma olacak. Aslında onun tek bilmediği liselerde herkese öğretilen şeyler.” İnsanlar ona “Hülyalı” Goddard adını

takmışlardı. (“Moony” Goddard, aynı zamanda İngilizce moon (ay) sözcüğüne bir gönderme içerir.]

II. Dünya Savaşı’ndan sonra bile insanın uzaya çıkması daha çok bilimkurgu olarak görülüyordu. *Science Digest* 1948’de, “Ay’a inmek ve Ay’ın çevresinde dolaşmak insanlar için öyle ciddi sorunlar barındırıyor ki, bilimin bu sorunlarla baş etmesi için daha 200 yıla gereksinimi var” diye yazıyordu.

Fakat Alman mühendisler II. Dünya Savaşı’ndan önce ve savaş sırasında bir roket, daha doğrusu füze programı yürütüyorlardı. 1944 yılının baharında, Manş Denizi’nin ötesinde, Ingiltere’de tesadüfen vurabilecekleri bir hedefe doğru dünyanın ilk orta menzilli balistik füzesini fırlatmışlardı. Savaşın sonunda, müttefik orduları Almanya’ya girdiklerinde, hem Rusya, hem de ABD kendi füze programlarını tasarlıyordu. Almanların roket merkezine ilk Ruslar ulaştı, fakat en iyi roket uzmanları Batı’ya kaçmış ve Amerikalılara teslim olmuştu. (Stalin öfkeyle sormuştu: “Böyle bir şeyin olmasına nasıl ve neden izin verildi?”)

Amerikalılara teslim olan Almanlar arasında Wernher von Braun da vardı. Daha çocukken Von Braun’ın aklı sürekli uzaydaydı ve bir keresinde oyuncak arabasına havai fişekler bağlayarak bir patlamaya yol açmıştı. 18 yaşındayken Ay’a yolculukla ilgili bir yazı okuduktan sonra mesleğini seçmişti. Daha sonraları bir silah merkezinde teknik konulardan sorumlu yönetici olmuş, o ve mühendislerden oluşan ekibi Nazilerin yaptığı füzeleri geliştirmiş, Manş Denizi’nin ötesine yollamışlardı. (Taşlamayı seven bir Amerikalı, Torn Lehrer, sonradan biraz haksız bir biçimde şöyle yazmıştı: “Roketler bir kez havalandı mı / Kim düşünür nereye düşeceğini? / Bu benim görevim değil / Der Wernher von Braun.”) Eskiden Almanya için çalışan bu silah yapımcısı kısa bir süre sonra ABD için çalışmaya başlamıştı.

Fakat uzaya ilk çıkan Rusya oldu ve bu, Soğuk Savaş koşullarında gerçekleşti. II. Dünya Savaşı’ndan sonraki 10 yılda Rus bilim adamları ve mühendisleri kıtalararası bir füze yapma konusunda Amerikalıları geride bırakmıştı. Yaptıkları aslında yirmi ayrı motor tarafından itilen iki ton ağırlığında bir atom bombası taşıyan dev bir rokettı. Fakat bu kez Ruslar bu roketi savaş için değil, uzaya çıkmak için kullanmışlardı.

4 Ekim 1957 gecesi bir boru sesi duyuldu, ortalığı alevler kapladı ve gök gürültüsü gibi bir gürlemeyle Rusya'nın roketi havalandı. Uzaya dünyanın ilk yapay uydusunu taşıyordu, basketbol topu büyüklüğünde parlak bir küreydi bu. Adı *Sputnik*'ti, yol arkadaşı anlamına geliyordu. İzleyenler, "Havalandı! Bebeğimiz havalandı!" diye bağırıyordu. Kimisi dans etti, kimileri birbirlerini öptü ve rokete el salladı. Roket ve *Sputnik* gözden kayboldu, sonra da birbirlerinden ayrıldılar. *Sputnik* birkaç ay boyunca sinyaller göndererek bir buçuk saatte bir dünyanın çevresinde bir tur attı.

Artık Amerikalılar, kapitalizm ve özgürlüğün üstünlüğünü kanıtlamak için acele etmek ve Ruslarla yarışmak zorundaydı. *Sputnik*'in başarısından iki ay sonra, 1957 yılının Aralık ayında Florida'da bir uydu fırlatmayı tasarladılar. Dünyanın dört bir yanından gazeteciler geldi, herkes yağmurun dinmesi ve sonunda o büyük anm gelmesi için iki gün bekledi. Roket bir metre kadar havalandı, durdu, yere yıkıldı, parçalandı ve yandı. Hiç de akıllıca olmayan bir biçimde *Vanguard* [Öncü] adı verilen küçük uydu roketten ayrılıp yuvarlandı, durdu ve cıvıltı gibi sesler çıkardı. Bir İngiliz gazetesi bu fiyaskoyu "*Kaputnik"* başlığıyla verdi. Japonya'da bir gazete de, "Amerikan biliminin Pearl Harbor'ı" yorumunu yaptı. Birleşmiş Milletler'de Rus temsilciler, Amerika Birleşik Devletleri'nin az gelişmiş ülkelere yapılan türden bir yardıma gereksinimleri olup olmadığını sordu.

Ruslar da başarısızlıklar yaşamıştı, fakat en kötüsünü on yıllar boyunca dünyadan sakladılar. 1960 sonbaharında keşif tarihinin en büyük dehşetini yaşamışlardı. Uzmanlar Mars'a yollanmak üzere üç roket hazırlamış, fakat bunlardan ikisi fırlatılıştan sonra başarısız olmuştu. Üçüncü roketi denediklerinde roket ateşlenmemişti. Komutan uzmanlarına roketi yakından incelemelerini emretmişti. Roket aniden patlamış ve onlarca, belki de yüzlerce görevlinin ölümüne yol açmıştı.

Sputnik'ten sonraki yıllarda uzay teknolojisi sıçrayarak ilerledi. İlk denemesinde başarısız olan ABD 1958'de uzaya küçük bir uydu gönderdi, ardından bir uzay kapsülünü dünyaya döndükten sonra yeniden kullanılır duruma getirdiler. Ruslar Ay'ın karanlık tarafının fotoğraflarını çekti ve iki köpeği bir uyduyla uzaya yollayıp Dünya çevresinde yörüngeye oturttular,

canlı olarak Dünya’ya indirdiler. Amerikalılar Atlas Okyanusu’nun diğer tarafına televizyon yayınları göndermek için bir iletişim uydusu fırlattı.

Bu tür uydular kısa bir süre sonra, yirmi dört saat boyunca dünyanın her yeriyle anında haberleşmeyi olanaklı duruma getirdi; kıtaları birbirlerine yaklaştırdılar. Aynı zamanda dünyanm tam bir haritasının çıkarılmasını, dünyanın ekolojisi hakkında çok daha fazla bilgi edinilmesini ve atmosferdeki tehlikeli değişikliklerin keşfedilmesini sağladılar. (2000’lerin başında bile, bugüne kadar uzayda gerçekleştirilen en önemli keşifler hâlâ gezegenimiz Dünya ile ilgili olanlardı.)

1961’de Ruslar uzay yarışındaki en büyük başarılarım elde ettiler: Bir kozmonotu (Rus astronotu) Dünya çevresinde yörüngeye oturttular. Cesur Yuri Gagarin Dünya çevresindeki dönüşünü bir buçuk saatte tamamladı, ardından Rusya’nın orta bölümündeki bir çayırlığa paraşütle indi. 30 yıl sonra resmi bir görevli o günü şöyle anlatacaktı: “Okuldaydım. Bütün dersler kesilmişti. Bugün bile o müthiş sevinci anımsayabiliyorum... hepimiz ağlıyorduk, çünkü biz ilktik, çünkü uzaya gitmiştik... neredeyse herkes 20 yıl içinde ABD’yi her bakımdan geçeceğimize inanıyordu... Dünyanın Bir Numaralı Ülkesi olacaktık ve sosyalizm tam bir zafer kazanacaktı.”

Rusların bu başarısı ABD’de şiddetli bir darbe etkisi yarattı. İki gün sonra Başkan Kennedy yetkililerle gergin geçen bir toplantı yaptı. Kennedy toplantıya katılanlara şöyle soruyordu: “Onları nasıl yakalayabiliriz?.. Onlardan önce Ay’ın çevresinde dolaşabilir miyiz?.. Onlardan önce Ay’a adam indirebilir miyiz?.. Onları geride bırakabilir miyiz?.. Birini bulmalıyız, herhangi birini! İsterse şuradaki odacı olsun umurumda değil, yeter ki nasıl yapacağımızı bilsin.” Bir buçuk ay sonra Kennedy, Kongre’de, Amerikalılardan Ay’a insan yollamanın maliyetlerine katlanmalarını isteyen bir konuşma yaptı. ABD’nin, “bu on yıl sona ermeden, Ay’a insan indirmek ve onu güvenli bir biçimde Dünya’ya geri getirmek amacına ulaşması gerektiğini” ileri sürdü. “Başka hiçbir uzay projesi insanlık için bundan daha etkileyici, uzun vadeli uzay araştırmaları açısmdan da daha önemli olmayacaktır...”

Kennedy’nin de çok iyi bildiği gibi, insanların Ay’a gitmesinin bir anlamı yoktu. O dönemde ve daha sonradan pek çok uzman, Ay’a veya

Mars'a insan yerine robotlar yollamanın daha ucuz, daha güvenli ve bilimsel açıdan verimli olacağını ileri sürmüştü. Fakat becerikli bir Soğuk Savaş siyasetçisi olan Kennedy, Rusların Ay'a insan indiren ilk ulus olmasına izin vermemesi gerektiğini biliyordu. Bunu kavramak için roket teknolojisinde uzman bir bilim adamı olmaya gerek yoktu. Amerikalılar, Von Braun'un yönetimi altında bu yolculuk için hazırlıklara giriştiler. Able ve Baker adlı iki maymun ile Ham adında bir şempanzeyi Dünya çevresinde yörüngeye oturttular, ardından astronotları kısa uçuşlara yolladılar. 1962'de John Glenn'in uzaya gönderilmesiyle ABD'nin uzay programı Rusların Yuri Gagarin ile yakaladığı başarıya ulaşmış oldu. Glenn beş saatte Dünya'nın çevresinde üç kez döndü ve (önceden tasarlandığı gibi) Florida'nın doğusunda okyanusa indi. Glenn'den kısa bir süre sonra çok sayıda başka astronot da Dünya'nın yörüngesinde döndü ve 1968'de Amerikalılar Ay'ın çevresindeki ilk insanlı uçuşu gerçekleştirdiler. Ay'ın kayalıklı yüzeyinin fotoğraflarını dünyaya yolladılar, bu fotoğraflar televizyonda gösterildi.

Fakat Kennedy "Ay'a inme" sözü vermişti, çevresinde dolaşma değil. 1969 yılının Temmuz ayında ABD, amacı Ay yüzeyine inmek olan üç kişilik bir ekibi uzaya gönderdi. Dört gün sonra Neil Armstrong ve Edwin Aldrin bir "Ay modülü"nün içinde Ay'a indi, bu arada Michael Collins yukarıda yörüngede kalmış, onları bekliyordu. Ekibin başı Armstrong modülün basamaklarından güçlükle indi, Ay'ın tozlu yüzeyinde yürüdü ve o ünlü sözünü söyledi: "Bu [bir] insan için küçük bir adım, insanlık içinse dev bir sıçramadır." Aldrin de ona katıldı ve modüldeki bir televizyon kamerası dünyadan izleyen milyonlarca insan için bu iki astronotun görüntülerini kaydetti, ABD bayrağı diktiler, toprak ve taş örnekleri topladılar ve gördükleri her şeyin fotoğrafını çektiler. Ay'dan ayrılmadan önce bu iki dünyalı bir plaket diktiler: "Burada MS 1969 yılının Temmuz ayında Dünya gezegeninden insanlar ilk kez Ay'a ayak bastı. Tüm insanlık adına barışçıl amaçlar için geldik."

Bir bilim yazarı (Wilson da Silva), Ay'a inişten sonra, küçük bir çocukken o ve büyükannesinin dışarıya çıkıp Ay'a uzun uzun baktıkarnı anlatıyor. Büyükannesi, Wright kardeşlerin küçük uçaklarıyla 1903'teki ilk uçuşlarından önce doğmuştu. "Biliyorsun" demişti torununa, "Ay'a gerçekten gitmediler." Da Silva anlamamış, "Astronotları mı

kastediyorsun?” diye sormuştu. Büyükanne başıyla onaylamış, “Bu bir film stüdyosunda yapıldı. Öyle olsa gerek. İnsan nasıl olur da Ay’a gidip gelebilir?”

ABD ve Rusya için bundan sonraki adım ne olacaktı? Ay ele geçirilmişti ve “yaşam” barındırma olasılığı olan komşumuz Mars insanlı uçuşlar için (en azından o dönemde) çok uzaktı. Bu nedenle iki rakip aynı projede karar kıldı, 1970’lerde ikisi de uzayda, yeryüzünden yaklaşık 400 kilometre yukarıda bir “istasyon” inşa etti. Bu istasyonlar kısa ömürlü oldu, fakat 1986’da Ruslar başka bir uzay istasyonu inşa edip 12 yıl boyunca kullandılar. 1998’de ABD önderliğinde bir grup ülke, bir jumbo jetin yolcu bölümü büyüklüğünde “uluslararası” bir uzay istasyonu inşa etmeye başladı. Bu istasyonları inşa etmek için, “mekik” olarak bilinen uzay araçlarındaki astronotlar, istasyonların ilk parçalarını uzaya bırakıyorlardı. Daha sonraki uçuşlarda istasyonun diğer parçalarını Lego parçaları gibi birleştiriyorlardı.

Garip bir biçimde, kimse bu istasyonların tam olarak ne işe yaradığını açıkça ortaya koymamıştı, bununla birlikte Ruslar kendi istasyonlarını, uzayda bir insanın ağırlıksız kemiklerinin kırılmasına nasıl engel olunacağını araştırmak için kullanıyordu. Amerikalılar da uzayda nasıl yaşanacağım araştırdılar ve ağırhksızlık da içinde olmak üzere pek çok küçük deney yaptılar. İstasyonların savunucuları, bu istasyonların insanlığa Dünya’nın uzağında bir basamak ve gökyüzünde bir mevzi kazandırdığını ileri sürüyorlardı.

Eleştirenler ise, Ay’a insanlı yolculuklar konusunda söyledikleri gibi, bu istasyonların maliyetlerine değmediğini söylüyorlardı. (Bir mekik uçuşu yarım milyar dolara mal oluyordu.) Uzayda yapılan deneyler bize fazla bir şey öğretmiyordu ve gezegenler arası uçuş insanların dayanamayacağı kadar uzun sürecekken, (amaç gerçekten buysa) neden başka gezegenlere astronot gönderme hazırlıkları yapılıyordu? (En yakın komşumuz Mars’a ulaşmak bile neredeyse bir yıl sürecekti.) İstasyonlar için harcanan parayla, gezegenlere robotlar yollanabilir ve daha fazla şey öğrenilebilirdi. (Birazdan değineceğimiz gibi bu yapılmaya başlandı.) Eleştirenler ayrıca mekiklerle uzay istasyonlarına yapılan uçuşların astronotlar açısından tehlikeli olduğuna da dikkat çekiyorlardı.

Uçuşların tehlikesine ilişkin eleştirileri kamtlarcasına, uzay mekiği Challenger 1986'da kalkışından bir dakika sonra patladı ve yedi astronotun ölümüne neden oldu. 2003'te Columbia dünyaya dönüşü sırasında parçalandı, yine yedi kişi öldü. Diğer uzay felaketlerinde olduğu gibi, bu iki felaket de çok sayıda insanı üzdü, onlara kadere meydan okuduğumuzu (veya Tanrı'yı kızdırdığımızı) hissini verdi. İnsanlar zaten atomların gücünü serbest bırakmış, genlerimizi barındıran moleküllerin içine bakmış, muazzam miktarda bilgiyi depolamanın ve kullanmanın yöntemini bulmuştu. Tanrı bize, "Dünya'yı doldurun" diye buyurmuştu, terk edin diye değil. "Başı göğe değen" Babil Kulesi'ni inşa etmeye çalışan ve Tanrı tarafından bu tasarıları engellenen Babillilere mi benziyorduk? Yoksa tanrılardan ateşi çalıp insanlara vererek yüce Zeus'u öfkelendiren Prometheus muyduk? Zeus, Prometheus'u zincire vurmuş ve sürekli kendini yenileyen karaciğerini sonsuza kadar yemesi için bir kartal göndermişti.

Bilim adamları ısrar enikçe ABD, Rusya, Avrupa ve Japonya gezegenlere inen veya gezegenlerin yanlarından geçerken fotoğraflarını çeken ya da güneş sistemimizi araştıran insansız uzay araçları yolladı. Bu araçlar küçük gezegenleri, Merkür'ü, Venüs'ü, Mars'ı ve dev gaz toplarını, Jüpiter'i, Satürn'ü, Uranüs'ü ve Neptün'ü ziyaret ettiler. (Uzaktaki Plüton hâlâ bizi bekliyor.) Gezegen turu yapan bu araçlardan biri 1983'te (önceden tasarlandığı üzere) güneş sisteminden çıktı ve kozmik okyanusun içine daldı. Bir hesaba göre bu araç şu andaki hızıyla yol alırsa Aldebaran adındaki yıldızın yanından 8001972 yılında geçecek. Araçta üzerinde bir erkek ve bir kadın çizimleriyle güneş sistemimizin bir haritasının yer aldığı bir levha bulunuyor. Haritanın, levhayı bulacak uzaklardaki bir canlının Dünya'nın yerini anlamasına yardımcı olması amaçlanıyor.

Dünyanın her yerinde gökbilimciler altın çağlarını yaşıyor. Dev teleskoplar, yapay uydular kullanarak ve radyo dalgalarından, gamma, kızılötesi, morötesi ve X ışınlarından yararlanarak uzayın derinliklerini inceleyebiliyorlar. Yeni aletlerinden biri de 1990'larda Dünya çevresinde yörüngeye oturtulan Hubble Uzay Teleskopu'ydu. Dünya atmosferinin dışında döndüğünden Hubble, kendisinden önceki bütün teleskoplardan çok daha temiz uzay görüntüleri veriyordu.

Ancak daha yüksek görüş kuvvetine sahip dünyadaki (bilgisayar destekli) dev teleskoplar artık Hubble'ı tamamlıyor. Teleskoplar Evren'de olup biten çok önemli olaylar saptadı: (önem sırasına göre) Jüpiter'e çarpan bir kuyrukluyıldız, Satürn üzerinde kopan şiddetli bir fırtına, patlayan yıldızlar, gaz ve toz cehennemlerinin içinde oluşan yeni yıldızlar ve gezegenler, birbirlerini (tamamen) yutan gökadalar ve Evren'in başlangıcındaki Büyük Patlama'nın ateş topu. Gökbilimciler Evren'e ilişkin yeni ve cüretli kuramlara, yeni bilgilere ulaştılar.

Bütün bunların ötesinde sıradan insanın Evren ile ilgili bilmek isteği şey şu aslında: Uzayda bir yerlerde zeki varlıklar var mı, yoksa bir tek biz mi varız? 1990'ların ortalarından itibaren bazı gökbilimciler yakınımızdaki yıldızların çevresinde gezegenler aradı. (Amaçları gezegenlerin oluşumunun fiziğini anlamaktı, yaşam bulmak değil.) Çok sayıda gezegen-benzeri cisim buldular. Anlaşıldığı kadarıyla bu bulgular gökadamızda başka bir yerde zeki canlıların varlığına ilişkin istatistiksel olasılığı artırıyor. Bir grup bilim adamı, gökadamızın başka bir yerinde var olduğu farz edilen zeki uygarlıklar arasındaki yıldızlar arası olası radyo haberleşmelerini duymaya çalışıyor.

Amacınız Dünya dışında yaşam bulmaksa, bizimkine çok benzeyen gezegenler bulmak zorundasınız. Bu gezegenlerde su sıvı halde olmalı. Ayrıca bu gezegenler ne Merkür ve Venüs gibi kavurucu sıcaklıkta olmalı, ne Jüpiter, Satürn, Uranüs ve Neptün gibi büyük bir gaz topu olmalı, ne de Plüton gibibuzla kaplı olmalı. Gökbilimcilerin bu zamana dek bulduğu gezegenler bu sınavlardan geçemedi.

Biz insanlar yüz milyar gökada barındıran Evren'i incelerken bir yandan da insanların bir santimetrenin yüz binde biri boyundaki hücrelerini inceliyorduk.

Bu genlerimizi bulmamızın öyküsü ve yaklaşık 150 yıl önce Gregor Mendel'in bezelyelerini yetiştirmesiyle başlıyor. Mendel, Darwin'in yaşadığı yıllarda yaşamıştı ve tıpkı Darwin gibi gençlik yıllarında o da pek gelecek vaat eden biri değildi. Yirmi bir yaşında, bugünkü Çek Cumhuriyeti'ndeki Brno kentinde bir manastıra girdi.

Brno’da girdiği öğretmenlik sınavını kazanamadı; bu sınava tekrar tekrar girdiyse de hiçbirinde başarılı olamadı. Buna rağmen yöredeki bir okulda fen dersleri verdi ve Brno’daki bir bilim derneğinin toplantılarına devam etti.

1856’da Mendel elindeki malzemeleri, yani manastırm bahçesindeki bezelye bitkilerini kullanarak özelliklerin kahtım yoluyla aktarılmasını araştırmaya başladı. Yaklaşık 10 yıl boyunca Mendel bitkileri aşağı yukarı 20.000 kez çaprazladı. Bezelyelerinin yedi özelliğini izledi, bunların arasında bitkinin boyu, çiçeklerinin rengi ve tohumlarının biçimi de vardı. Bitkinin boyuyla ilgili olarak öğrendikleri şöyleydi: Uzun boylu bezelye bitkilerini cüce olanlarla çaprazladığında elde ettiği bütün bitkiler uzun oluyordu, öte yandan, bu melez uzun bitkileri birbirleriyle çaprazladığında, garip bir biçimde, elde ettiği bitkilerin yalnızca dörtte üçü uzun oluyordu. Geri kalan dörtte bir cüceydi.

Mendel sonunda her bitkinin içinde yedi özelliği belirleyen görünmez “kalıtım birimleri” olduğuna karar verdi. (Örneğin boy için uzunluk ve cücelik olmak üzere iki kalıtım birimi vardı.) Bitkiler çaprazlandığında, kalıtım birimleri, bitkilerin melez döllerinde birbirleriyle karışıp kaybolmuyordu; kendi niteliklerini koruyorlardı. Döller miras aldıkları bu kalıtım birimlerini, Mendel’in ortaya koyduğu basit kurallara uygun olarak, gösteriyor veya göstermiyordu. Örneğin bu kurallar, uzun melez bitkilerin döllerinden neden üçünün uzun, birinin cüce olduğunu açıklıyordu. Mendel bu görünmeyen kalıtım birimlerinin eşey hücrelerinde bulunduğunu tahmin ediyordu.

1866’da, Brno Doğa Bilimleri Derneği’nin dergisinde “Bitki Melezleri Üzerine Deneyler” adında bir makale yayımladı. Fakat böyle önemsiz bir dergide yayımlamak yazıyı toprağın altına gömmekle aynı şeydi, neredeyse hiç kimse okumamıştı. O dönemde manastırın başrahibi olarak seçildi ve daha fazla araştırma yapacak zamanı pek bulamadı. 1884’te öldüğünde hemen hemen hiç tanınmıyordu.

Bu nedenle, Mendel’in parlak çalışmasına rağmen, hücrelerimizin işleyişiyle ilgilenmemiz Mendel sayesinde değil, Darwin’in ünlü *Türlerin Kökeni* sayesinde oldu. Darwin aslında bitkilerin ve hayvanların özelliklerini nasıl aktardıklarını bilmiyordu, bu konuda yanlış

bir tahminde bulunmuştu. Fakat herkesi evrim konusunda heyecanlandırmış ve kendisinden sonraki bilim adamlarını kalıtımla ilgili gerçekleri öğrenme konusunda teşvik etmiş oldu.

Mendel'in tersine, sonraki kuşakların araştırmacılarının büyük kısmı kalıtımı hücre düzeyinde inceledi. O dönemlerde mikroskoplardaki gelişmeler sayesinde artık hayal meyal de olsa hücrelerin çekirdeklerini görebiliyorlardı; bu arada bir Alman bilim adamı, bir hücreyi boyalarla renklendirerek hücrenin içindeki şeylerin daha kolay görünür hale gelmesini sağlayan bir yöntem buldu. Hücrenin içinde ipliksi yapılar keşfetti ve bir hücre bölünmeden hemen önce bu yapıların uzunlamasına ikiye böldüğünü gözlemledi.

1900'de üç botanikçi, birbirlerinden habersiz, Mendel'in tam 35 yıl gözlerden uzak kalmış makalesini keşfetti. (Bu üç bilim adamının makaleyi aynı yıl içinde keşfetmesi hücre çalışmalarının ne kadar hızlı yol aldığını gösterir.) Araştırmacılar, Mendel'in görünmeyen "kalıtım birimleri"ne ilişkin bulgularının (örneğin bu birimlerin birbirine karışmaması) ikiye bölünen ipliklerle ilgili öğrendikleri şeylerle uyum içinde olduğunu çabucak fark etti. İstatistikçiler MendePin modeline uymayan verileri kayıtlarına dahil etmeyerek hile yaptığını ortaya çıkarsa da, bilim adamları kısa bir süre sonra Mendel'i "genetiğin babası" olarak kabul etti.

1900 ile 1950'lerin başları arasında bilim adamları başka pek çok şeyle birlikte genlerin (MendePin "kalıtım birimleri"), hücrelerin yapıtaşları olan proteinlerin üretim talimatlarını verdiklerini keşfettiler. Ayrıca genlerin DNA olarak bilinen bir polimerin, yani büyük bir molekülün içinde bulunduğunu da öğrendiler. Fakat DNA molekülleri genleri nasıl saklıyor ve içinde bulundukları hücreler bölündüğünde onları nasıl aktarıyorlardı? Bu soruların yanıtlarını öğrenmek için moleküllerin yapısını çözmek gerekiyordu. Ama bu kolay bir iş olmayacaktı. Bir DNA molekülü o kadar küçüktür ki, bir milyon tanesi yan yana normal bir dikiş iğnesinin kalınlığı kadar yer kaplar.

1950'lerin başlarında Britanyalı bilim adamları DNA'yı incelemek için X ışınlarından yararlandı. Elde ettikleri puslu fotoğraflar dna iplikçiklerinin biçiminin bir sarmal olduğunu gösterdi. Bu bilgi önemliydi. Fakat X ışınları, dna molekülünü oluşturan bileşiklerin birbirleriyle nasıl birleştikleri

veya molekülün kendi kopyasını çıkarmasına nasıl olanak sağladıkları konusunda herhangi bir ipucu vermiyordu.

Genç bir Britanyalı olan Francis Crick ve ondan da genç Amerikalı James Watson, 1951'de İngiltere'nin Cambridge Üniversitesi'nde tanıştılar ve DNA'nın yapısını araştırmaya başladılar. Bir laboratuvarda deney tüpleriyle çalışmıyorlardı, tel ve karton parçalarını, boncukları ve metal plakaları birbirlerine bağlıyor ve bunların yerlerini durmadan değiştiriyorlardı. Molekülün, kimyasıyla ilgili bilinenlere ve X ışını incelemelerinde öğrenilenlere uygun bir modelini kurmaya çalışıyorlardı. Watson, araştırmalarının öyküsünü anlattığı enfes çalışmasında *(İkili Sarmal*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 1993), kafalarında sürekli DNA olsa da, eskrim derslerinden, tenisten, sinemadan, Alp Dağları'nda kayaktan ve güzel kadınlarla çene çalmaktan kalan zamanlarında model üzerine çalıştıklarını söyler.

Parça parça yapıyı çözdüler. Bir DNA molekülünün ikili bir sarmal, bir başka deyişle kendi etrafında kıvrılan bir merdiven biçiminde olduğu sonucuna vardılar, DNA molekülü birbirine bağlı iki iplikçikten oluşur. İnsanlarda bu iplikçiklerin her biri yaklaşık iki metre uzunluğundadır ve dört farklı türde kimyasal madde içerirler. Bilim adamları daha sonra bu kimyasal maddelerin yüzlerce, hatta milyonlarcasının (yani iplikçiğin küçücük bir parçasının) tek bir geni oluşturduğunu öğrenecekti.

Bir DNA molekülünün hücresi bölünürken yaptığı şey bir fermuarın işleyişine benzer. Hücre bölünmeden önce iki DNA iplikçiğinin kendilerini kopyalaması gerekir. Bu nedenle iki iplikçik birbirinden ayrılır, ardından her bir iplikçik gerekli elementleri toplar ve ayrıldığı iplikçiğin tıpkısı olan yeni bir eş iplikçik yapar. Daha sonra yeni yavru hücrelerden birine bir çift iplikçik, diğerine de diğer çift iplikçik gider. Bu iki DNA molekülü (iki ayrı hücredeki) başlangıçtaki molekülün her bakımdan aynısıdır.

Bu çözüm (diyordu Watson) "doğru olamayacak kadar güzeldi" ve 1953 yılının 28 Şubat sabahı Crick ve Watson doğru sonuca ulaştıklarına karar verdiler. (Bu kitabın yazarı bu satırları 2003 yılının 28 Şubat sabahı yazıyor.) Öğle yemeği için gözde bir "pub"a gittiklerinde Crick herkese, "yaşamın sırrını çözdüklerini" açıklamıştı.

Biz insanlar kendimiz hakkında yalnızca 100 yıl içinde ne çok şey öğrenmiştik! Dünya üzerinde bu zamana dek geçirdiğimiz toplam sürenin çok küçük bir bölümünde Darwin ve başka pek çok bilim adamı biz insanların ve diğer türlerin nasıl evrimleştiğini keşfetmişti. Mendel ve diğerleri hücrelerimizin içindeki genlerin özelliklerimizi belirlediğini öğrenmişti. Şimdi de Crick ve Watson (öncekilerin çalışmalarına dayanarak), yaşamın sürmesi için gereken ayrıntılı planı içeren molekülü tanımlamışlardı. (Başkaları da kısa bir süre sonra genlerimizle ilgili çok daha fazla şey öğrenecekti.)

Bilim adamları bu bilginin tıpla ilgili uygulamaları üzerine çalışmaya başladı. Çok sayıda hastalığın, en azından kısmen, eksik veya kusurlu genlerden kaynaklandığını buldular ve bu hastalıkları iyileştirmek için yöntemler araştırmaya giriştiler. 1991'den başlayarak hekimler hastanın hücrelerine "vektörler" [genleri hücrelere taşıma amacıyla kullanılan zararsız hale getirilmiş virüsler] şırınga ettiler. Bu vektörler "iyi" genleri hastanın DNA'sında, tam olarak nerede olmaları gerekiyorsa oraya tutturuyordu ve doktorlar bu iyi genlerin hücrelerine, gereksinim duyulan enzimleri yapması talimatmı vermesini bekliyordu. Umut verici bir çabaydı, ama 2000'lerin başına gelindiğinde gen sağaltımı henüz kesin bir başarı elde edememişti.

Öte yandan uzmanlar artık hayvan hücrelerini, ensülin (şeker hastaları için), insana özgü büyüme hormonları ve kan kanseri için bir ilaç üretecek biçimde kullanıyordu. Hekimler ölü kalp dokusunu canlandırmak ve kanser hücrelerini yok etmek için (genellikle deneylere dayanarak) genleri kullanmaya başladılar. Dünyanın dört bir yanındaki laboratuvarlarda bilim adamları damar, kalp kapakçığı ve kas üretmeye çalışıyordu.

Sonra genlerimize dair bilgilerimiz birdenbire arttı. 1990'da ABD'deki biyologlar genom haritamızı, yani insan DNA'sındaki bütün genlerin dizilişini çıkarmaya başlamıştı. Devlet tarafından desteklenen bir İnsan Genomu Projesi, Celera Genomics adında özel bir şirketle genom haritasını çıkarma konusunda yarışıyordu. 2003 yılında, beklenenden çok daha hızlı bir biçimde her iki çalışma da tamamlandı. Rakipler ürünlerinin birbirini "tamamladığını" açıkladı, ki konuyla ilgisi olmayan biri için bu anlaşılması biraz güç bir şeydi. Ne olursa olsun, artık genlerimize ilişkin o kadar çok

şey biliniyordu ki, biyoteknoloji şirketleri birden, genlerle tedavi edilme olasılığı bulunan daha çok sayıda hastalık olduğunu keşfettiler; bu hastalıkların hepsini aynı anda ele alamazlardı. Hangi hedeflere öncelik vereceklerine karar vermeleri gerekiyordu.

Bu arada çılgın hükümdarların ve kendine tapanların bir zamanlar düşü olan şey olanaklıymış gibi görünmeye başlamıştı. Şunlara bir bakalım: 1953, yapay dölleme; 1978, tüp bebek; 1984, dondurulmuş spermadan doğan bir bebek; 1998, ABD'İİ bir bilim adamının kendi hücrelerinden birini bir ineğin yumurta hücresini kullanarak klonlaması; 1990'larda hekimlerin, bir sorun varsa gebeliğin zamanında sona erdirilebilmesi için kusurlu genleri araştırması; 2001, bir insan embriyonunun klonlanması (tıbbi araştırmalar için) ve ölene kadar altı hücreye kadar gelişmesi. İnsan klonlama yeniden denenecek mi? Deney tüplerinde, araştırma için bile olsa, insan klonlama gerçekleştirilmesi güç bir şey gibi görünüyordu.

Üçüncü binyıl başlarken insanoğlu ulaşılamaza ulaşmış, işlenemezi işlemiş, yapılamazı yapmıştı. Başka pek çok mucizenin yanı sıra altı milyar insanın elde ettiği bilgiyi düzenlemeyi ve kullanılabilir duruma getirmeyi öğrenmiştik. Samanyolu'nda keşfe çıkmış, Evren'in oluşumuna ilişkin daha fazla şey öğrenmiş, elementlerin ve yaşamın kaynaklarını araştırmış, olanağımız ölçüsünde başka yaşamları aramış ve her şey için geçerli evrensel bir yasa bulmaya çalışmıştık. Yaşam kitabını, genomumuzu keşfetmiş ve bu bilgiyi hastalıkları iyileştirmek, yaşam süremizi uzatmak için kullanmanın eşiğine gelmiştik.

Peki gelecekte bizi ne bekliyor? Durun bakalım, diyeceksiniz, kimse gelecekte neler olacağını bilemez! Evet, doğru. Fakat burada söz edeceğim şeyler kehanet değil, geleceğe ilişkin tahminler. Yakın zamanda yaşananları göz önüne alarak gelecekte şunların olacağı söylenebilir:

"Açıp kapayacağımız" moleküllerden, evet moleküllerden bilgisayarlar yapacağız. Bu moleküller damarlarımızda yüzen ve zor işleri gerçekleştiren ufak robotları yönetebilecek. Bilgisayarlar, mühendislerin bir kirişteki gerilmeleri, cerrahların da beynimizin içini "görmesini" sağlayacak. Elinizde tuttuğunuz tek bir kitap kütüphaneler dolusu kitap barındıracak. Bir kuyrukluyıldızı bir füzeyle vuracağız. Mars'a gideceğiz, hatta bazılarımız orada yaşamayı bile seçecek. Yaşam barındırabilirmiş gibi

görünen gezegenler keşfedeceğiz. Evren hakkında şaşırtıcı şeyler öğreneceğiz.

Dahası: Anne babalar, güzellik, zekâ ve daha uzun yaşam genleri ekleyerek bebeklerini önceden tasarlayacaklar. Şimdi yaşadığımızdan iki veya üç kat daha uzun yaşayacağız. Hücrelerin gerektiğinde yeni böbrekler, kalpler veya kemikler geliştirmelerini sağlayacağız, tıpkı yeni kuyruk geliştiren sürüngenler gibi. Tıbbi araştırmalar için insan klonlayacağız ve bazılarımız bunu başka amaçlarla da yapacak.

Geleceğe ilişkin bu tahminleri yapmanın anlamı ne? Tahminlerin okuyucularımın yakın geçmişi (II. Dünya Savaşı'ndan günümüze) bütünlüklü bir biçimde görmelerine yardımcı olmasmı umuyorum. Yakın geçmişimizdeki değişimleri (alışılmış bakış açısıyla) yalnızca gerçekleştikleri dönem içinde değerlendirmenizi değil, aym zamanda bu değişimlere, ne tür şaşırtıcı şeylere yol açabileceklerini de görerek, gelecekten bakmanızı istiyorum. Böyle üçboyutlu bir bakış şunu ortaya çıkaracaktır: II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda türümüz bir eşiği geçti. Elbette tek tek insanlar olarak değişmedik; daha önce göründüğümüz gibi görünüyor, hissettiğimiz gibi hissediyoruz. Ama bir tür olarak yaşam üzerinde daha önce akla hayale gelmeyen bir egemenlik kurmayı başardık.

Bazen şöyle şeyler duyabilirsiniz: "İnsanlar başlangıçta burada değildi ve sonu geldiğinde de burada olmayacağız." Bu doğru mu? Şunu sormak gerek: Gitgide artan egemenliğimiz düşünüldüğünde, türümüz başka bir türün bizi ortadan kaldırmasına izin verir mi? Herhangi bir tür bizi yok edecekse, bu hiç kuşkusuz kendi türümüz olacak.

Sondeyiş

Yola Devam

Labrador'dan Mercan Denizi'ne kadar

Kısır ve kasvetliydi bayatlar

Kulübelerimiz geçilmiyordu pirelerden, sıçanlardan

Ve çocuklarımız ölüyordu hastalıktan.

(Din adamlarımız iç çekiyor, başlarını sallıyorlardı

Bize, "Tanrının isteği böyle" diyorlardı.)

Fakat sonra, buhar makineleri, aşılar ve demokrasi

Yükselen bir deniz gibi kurtardı karaya oturmuş kaderimizi

Daha fazla yiyeceğimiz vardı artık; daha uzundu ömrümüz;

Birer birer indiriliyordu tahttan hükümdarlarımız

Göz atmak için gökadamızın karanlığına

İnsanlar ve teleskoplar yolladık uzaya;

Görmediğimiz bir şeyi gördük inceleyince hücrelerimizi

Alın yazımızı gördük, lambamızın cinini: genlerimizi.

Dünya hâlâ acımasız bir yer, bunu biliyoruz tamam.

Ama bir zamanlar daha kötüydü, öyleyse yola devam.

İzinler

Bazı şiirleri, çizimleri ve şemaları kullanmama izin verdikleri için aşağıdakilere teşekkür ederim:

University of Chicago Press: Samuel Noah Kramer, The Sumerians: Their History, Culture, and Character kitabının 20. sayfasındaki tablodan bazı bölümler. Copyright © 1963 University of Chicago.

Cornell University Press: Byron E. Shafer tarafından yayma hazırlanan. Religion in Ancient Egypt: Gods, Myths, and Personal Practice kitabında Jennifer Houiser'in çizimi. Copyright © 1991 Cornell University.

Stanford University Press, Stanford, CA, www.sup.org, Charles O. Hucker'in China's Imperial Past (1975) kitabında yer alan ve Hucker tarafından İngilizceye çevrilen üç Çince şiir. (şiir 1, şiir 2, şiir 3) Copyright © 1965 Board of Trustees of the Leland Stanford Junior University.

Angus Armitage'in World of Copernicus (1947) kitabında Doris Meyer'in iki şemasını (şema 1 ve şema 2 sayfalarda) kullanma izni almak için kitabın yayıncısını bulmayı başaramadım.

İnsanın Hikâyesi, uzun ve ayrıntılı bir hikâyeyi kısa, özlü ve kolay anlaşılır biçimde, yirmi birinci yüzyıl okuru için yeni baştan anlatan bir yapıt.

Okul yıllarımızdan sıkıcı bir olaylar yığını olarak aklımızda kalan uzun insanlık tarihi, bu kitapta bir solukta okunabilen meraklı bir öyküye dönüşüyor.

Atalarımızın mağaralardan bozkırlara, göçerlikten yerleşikliğe, merkezi imparatorluklardan ulus devletlere uzanan tarihi efsanelerle, insan hikâyeleriyle yoğrulmuş olarak akıp gidiyor...

Büyük bir hikâyeyi öğrenmek, hatırlamak ya da unutulup gitmiş eksik parçalarını tamamlamak isteyenler için bir başucu kitabı...

James C. Davis, ABD'deki Pennsylvania Üniversitesi'nde 1960-1994 arasında tarih dersleri verdi. Modern Avrupa uluslarının doğuşu, özellikle de Venedik tarihi alanında tarihçilere yönelik dört kitap yazdı. Sıradan insanlar, çalışanlar ve köylüler tarihin ayrılmaz bir parçası olarak eserlerinde yer aldı. Son kitabı olan *İnsanın Hikâyesi*, aynı zamanda eğitmenlik hayatı boyunca edindiği, tarihi uzman olmayanlara kolay anlaşılır olarak aktarma deneyiminin somut bir ürünüdür.

9 789944 881036

KDV dahil fiyatı
28 TL

